REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः

SABDARTHACİNTĀMANIH

प्रथम खण्ड

भाग - ब

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

Accession No. 039104
[illegible] Library
Tibetan [illegible], Sarnath

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Coimbatore - 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI
First Published 1860
Reprint 1992

Printed at
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl Complex,
Phase-II, Phone 533736, 533762
Delhi 110035

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ धने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ कायति । कपतिवा । कैशब्दे । कपद्दोमौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥ ककारे ॥

कंवयः । पु । कम्बलार्थेषु ॥

कंसः । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पु । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पात्रमात्रे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसी इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥ मद्यादिपानपात्रे । पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ । वृद्धवदिहनिकमीतिस ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकारः । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायां ब्राह्मणाज्जातोऽम्बष्ठो गान्धिको वणिक् । कंसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्सम्बभूवतुः ॥ इतिबृहद्धर्मपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकारसः । ततोबभूवुः पुत्रास्नवैतेशिल्पकारिणः । मालाकारः कर्मकारःशङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कंसकारः षडेतेशिल्पिनोनराः

॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पु । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । जिजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कंसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन्० । क्विप्चेति क्विप् ॥

कंसा । स्त्री । कंसकन्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसाराति । पु । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारि । पु । } अराति. अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । त्रि । कंसायहिते ॥ छः ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काच्याम् । सौराष्ट्राम् ॥

ककन्दः । पु । कनके । स्वर्णे ॥

ककुञ्जलः । पु । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थ । पु । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाकोःपौत्रे ॥ ककुदिवृषांसे तिष्ठति । स्था० । कः ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ शैलशृङ्गे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात्दः ॥

ककुदः । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प

र्वताग्रभागे ॥ कं सुखं करोति । कु° । क्विप् । तुक् । पृषोदरादि ॥

ककुद्मान् । पु । वृषे । बलीवर्द्दे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पर्वते ॥ ककुदस्ति अस्य । मतुप् । यवादित्वान्न वत्वम् ॥

ककुद्मती । स्त्री । कट्याम् । पीठ इति भाषा ॥ ककुदुपस्कन्धः । स इव मांसपिण्डं ककुत् । सोऽतिशयितोऽस्याम् । मतुप् । यवादित्वान्न व ॥

ककुप् । स्त्री । प्रवेण्याम् ॥ दिशि ॥ शोभायाम् ॥ चम्पकस्रजि ॥ रागिणीविशेषे ॥ अस्या ध्यानं यथा । पीतं वसाना वसनं सुकेशी वने रुदन्ती पिकनादद्दूना । विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्तथेयमिति सङ्गीतदामोदरः ॥ ककते । ककलौल्ये । बाहुलकादुभप्रत्ययः ॥ यद्वा । कं वातं स्कुभ्नाति विस्तारयति । स्कुभ इति धातुः । क्विप् । पृषोदरादित्वात् सलोपः ॥

ककुभः । पुं । रागविशेषे ॥ वीणाङ्गे । प्रसेवके । वीणादण्डाधःस्थितं भाण्डवाशीर्षाय दारुमयं भाण्डं यत्र स्वरा जायन्ते तस्मिन् ॥ अर्जुनपादपे ॥ ककुभः शीतलो भग्नक्षतक्षयविषास्रजित् । मेदोमेहव्रणान् हन्ति तुवरः कफपित्तहृत् ॥ ककुभो दिशः सन्त्यस्य बहुविस्तरत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ पर्वतान्तरे ॥ कञ्च कुस्य ककुभः तेभाति । भा° । अन्तर्भावितण्यर्थः । आतोऽनुपसर्गेति कः ॥

ककुभा । स्त्री । दिशि ॥ केन आदित्येन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यत्रेति टाबन्तोपीति कश्चित् । तन्न । अधिकरणबहुव्रीहिप्रसङ्गात् ॥ केन कुत्सिता भाति । भादीप्तौ । स्रुपीतिकः । भिदादित्वाद्वा ॥ रागिणी विशेषे ॥

ककुभादनी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

ककुभः । पुं । खगान्तरे ॥

कक्कोल । पुं । न । स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे । कोलके । कांकला इति गौडभाषा । कांकोली इति फलकपुर इति गन्धफला इति च प्रसिद्धे ॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम् । आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्ध्यहृत् ॥ ककते । कक° । सम्पदादित्वात् क्विप् । कोलति । कुलसंस्त्याने । स्वचादित्वात् । कक् च तत् कोलञ्च ॥

कक्कोलकम् । न । कोषफले । कक्कोले । स्थूलमरिचे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कक्खटः । त्रि । कठिने ॥ कक्खति ।

ककखुहसने । शकादिभ्योटन् ॥

ककखटपत्रकः । पु । पाट इतिगौड प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजग्रधे ॥

ककखटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । सेलखडी इति भाषा ॥

कक्ष. । पु । बाहुमूले । काख इतिभाषा ॥ वीरुधि । लतायाम् ॥ तृणे ॥ शुष्कतृणे ॥ शुष्कवने ॥ पापे ॥ कच्छे ॥ अरण्ये ॥ पार्श्वे ॥ कषति । कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिहनिकमिकषिभ्यः सः ॥

कक्षरुहा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कक्षशायः । पु । कुक्कुरे ॥

कक्षा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमे अञ्चले । अधोंशुकस्य पृष्ठतो निविष्टाञ्चले ॥ स्पर्धास्पदे ॥ इभरज्ज्वाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ काञ्च्याम् ॥ राजद्वारप्रवेशे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ उत्कृष्टभूम्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । बाहुपार्श्वांसकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्दिशेदिति ॥ कषति कष्यते वा । कष० । वृनिति से कृते टाप् ॥

कक्षापटः । पु । कौपीने ॥ इतिहला युध ॥

कक्षावेक्षक । पु । शुद्धान्तपाले ॥ उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे ॥ कवौ ॥ षिङ्गे ॥ द्वा:स्थे ॥ कक्षायाः अवेक्षकः ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनात् कक्ष्यायाः सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एषणिकापात्रे । काँटेकी कटोरी इति भाषा ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । बृहतिकायाम् ॥ हर्म्यादिप्रकोष्ठे । राजगृहादेर्वेष्टनावच्छिन्ने देशे । राजगृहादीनां प्राकारकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिक्रम्येति यथा ॥ सादृश्ये ॥ कक्षरज्जौ ॥ काञ्च्याम् । मेखलादामनि ॥ यथा । परिधानाद्बहिः कक्ष्या निबद्धा ह्यासुरीमतेति ॥ मध्येभबन्धने । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ यथा । हेमकक्ष्यागजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशा मुद्भव. कुतः ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ काँक इतिगौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कंकच्छडा इति भाषा॥ यमे ॥ युधिष्ठिरन्वपे । अजातशत्रौ ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराज वृते ॥ कङ्कते । ककि गतौ । अच ॥

कङ्कट. । पु । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककि लौल्ये । शकादिभ्योऽटन् ॥ यद्वा । कं सुखं कटति । कटि० । मू०क ॥

कङ्कटक. । पु । सन्नाहे । तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थे कन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कडा इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्गणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कं शुभं कणति । कणशब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककि लौल्ये । बहुलमन्यत्रापीति अनुदात्तेतश्चहलादेरिति वा युच् । पृषोदरादित्वाण्णत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कण्ठाभरणविशेषे ॥ कंगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीणां हस्ताभरणे ॥ कङ्कनम् । ककि गतौ । घञ् । कङ्के गतौ कणति । कण शब्दे । अच । गौरादित्वान् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । कं सुखं कणति । कण० । पचाद्यच् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कंगणीति प्रसिद्धे स्त्रीणां करभूषणे ॥ चङ्कणयते । कण शब्दे । अस्माद्यङ्लुगन्तात् सृङ्कि ण कङ्कणचेति ईकन् । धातोः कङ्कणादेशश्च ॥

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्घी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि० । बाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककि गतौ । बाहुलकादतच् । गौरादित्वान् ङीप् । स्वार्थे कन् । केश इति ह्रस्व ॥ यद्वा । कस्य शिरसोऽङ्का । शकन्ध्वादिः । कङ्के प्वतति । क्वुन ॥ बलाप्रभेदे । नागबलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कचोट । पुं । कौंकिला इति गौड भाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जल-व्यघे ॥

कङ्कचोटि । पुं । कङ्कचोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव चोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पक्षा एव पत्राणि यस्य ॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । संडसी सण्डासीति च भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कङ्करोल । पु । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौड़भाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कशत्रु । पु । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्का । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णतामे । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्काल । पुं । शरीरास्थि । त्वङ्मांसरहिते शरीरात्मकेऽस्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे ॥ कं सुखं शिरो वा कालयति । कलक्षेपे । चुरादि । अच् ॥ यद्वा । कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकात् कालन ॥

कङ्कालमाली । पु । रुद्रे । विरूपाक्षे ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि ॥

कङ्कुः । स्त्री । कांगुनी इतिख्याते कङ्गुधान्ये ॥ कंसासुरभ्रातरि ।

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं नलिकाख्यं स्यादन्यद्रेणुकसंज्ञकम् ॥ पीतप्रभं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामपीतं लघु त्यक्तसत्त्वं नेष्टं हि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठ रेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृमिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरु । पु । काकविशेषे । द्रोणकाले । भुजि ॥

कङ्केलिः । पु । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केल्ल । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केल्लि । पुं । अशोकवृक्षे । वञ्जुले ॥

कङ्गुम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गु । स्त्री । काँगनीतिप्रसिद्धे धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णरक्तसितास्तथा ॥ पीताश्चतुर्विधाः कङ्गूस्तासां पीतावरा स्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद्बृंहणी गुरुः । रूक्षश्लेष्महरातीव वाजिनां गुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गयतिवा पृषत्कः । मृगय्वादित्वात् कु । शकन्ध्वादिः ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इतिभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्यान्धायाम् ॥

कङ्गू । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कचः । पुं । केशे ॥ बृहस्पतेः पुत्रे ॥ बन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कच बन्धने । पुंसीति घ ॥ कचत्यात्मानं वा । पचाद्यच् ॥ मेघे इतिशब्दमाला ॥

कचङ्गनम् । न । करशून्यहट्टे । निर्मुंटे । पैंठ इतिभाषा ॥
कचङ्गल । पुं । पाथोधौ । समुद्रे ॥
कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचबन्धने । उपिकुटिद्लिकचिखजिभ्य कपन् ॥
कचपक्ष । पुं । केशसमूहे ॥ पाशः पक्ष श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥
कचपाश । पुं । केशसमूहे ॥
कचरिपुफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥
कचहस्त । पुं । केशसमूहे ॥
कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥
कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुश्शीले ॥ पुं । भुजङ्गमे ॥
कचाग्रम् । न । वाखाग्रे । ग्रसरेणुदृष्ट के ॥
कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥
कचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे ॥
कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे बालके ॥
कचुः । स्त्री । कच्च्याम् । अरवीं कचालु इतिचभाषा ॥
कचोलम् । न । पत्रीनिबन्धने ॥
कच्चूटम् । न । कलपिप्पल्याम् ॥
कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचरतीति । पचाद्यच् । रथवदयोश्चेतिच 'कारात् कोःकत्तत्पुरुषइतियोग-
विभागाद्वा कोः कत् ॥ न । तक्रे ॥
कच्चित् । अ । कामप्रवेदने ॥ साभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कदिति कुशब्दादेश । कत् चित् अनयोःसमाहारद्वन्द्वः ॥
कच्छः । पुं । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नवृक्षे ॥ नौकाङ्गे ॥ काछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । कच्छायाम् ॥ अपस्मृति । वामे पृष्ठेतथा नाभौ कक्षत्रय मुदाहृतम् । एभिः कक्षैः परीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृत इति ॥ परिधानाद्वहिः कच्छा-निबद्धाऽप्यासुरी भवेत् । इतिवाचस्पत्यः ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । गर्जेन्द्राल् पूर्वभागे समुद्रान्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यात जन्मे श्रीशक्ति सङ्गमे इति ॥ कच्छति कच्छदीप्तौ । बाहुलकात्कः ॥ यद्वा । केन जलेनाछ्यति । उक्तादिर्दोन्त देवमयोः । अन्येष्वपीति ड । कंजलं छ्यति परिच्छिनत्ति । छोछेदने । आतोनुपसर्गेकः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छो जलप्राये त्रिलिङ्गकइत्यमरः ॥
कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

कच्छटिका । स्त्री । कच्छायाम् । कछोटो इतिभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कच्छप । पु । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्म्मे । कच्छुवा इति भाषा ॥ अस्यमांसप्रकारो गुणाश्च । तप्ततोये परिक्षिप्त सम्यक् छिन्नञ्च कच्छपम् । तन्मास खर्पराद्ग्राह्य खण्डित स्वल्पखण्डकै ॥ पाचितं सार्षपे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । वेसवारसमायुक्ते दाडिमेन सद्राम्लिते ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारक इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रवातजिच्छुक्रकारक । स्निग्धोष्ण प्रीणन सद्यो विपाके कटुक स्मृतइति ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्यवन्धविशेषे ॥ मद्यस्ययन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीतियोगविभागात्क ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिता पञ्च वा षड्वा दारुणा. कच्छपोन्नता । कफानिलाभ्या पिडका ज्ञेया. कच्छपिकाबुधैरिति ॥ प्रमेहोपेक्षयाजातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वाणीवीणायाम् ॥ दुलौ । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छ कच्छेवा पिबति । कच्छेन पातिवा । सुपीतिकः । गापोष्टक्तु न पिबते सुराशीध्वोरितिवचनात् । गतिकारकेतिसुबुत्पत्ते. प्राक्समास । जातेरितिङीष् ॥

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्व्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेतिक. ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । गृष्टिभेषजे ॥ चीरिकायाम् । झिल्ली मर्ज्जोरा इतिचभाषा । झिँझीपोका इतिगौडभाषा ॥ परिधानापराञ्चले । काछ इतिभाषा ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छु. । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्माबह्वर: पिडका: स्राववत्य पामेत्युक्ता कण्डुमत्य सदाहा । सैवस्फोटै स्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्यो. कच्छुरुग्रास्फिचोश्चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ हपुषाप्रभेदे ॥

कच्छुर. । पु । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छूरस्ति अस्य । कच्छ्वा ह्रस्वत्वञ्चेतिर. ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥ यव्याम् । गन्धशठ्याम् ॥ दुस्पर्शायाम्

॥ यवासे ॥ पुंश्चल्याम् ॥ कच्छुं राति । रा दाने । आत इति कः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कच्छूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे पामरोगे ॥ कषति । कष हिंसायाम् । कषेश्छश्चेत्यूः ॥

कच्छूमती । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि । कच्छूयुक्ते ॥

कच्छोटिका । स्त्री । कच्छे । परिधानाञ्चले । कछोटी इतिभाषा ॥

कच्ची । स्त्री । अरवीं घुंया इति प्रसिद्धे शाकविशेषे । वितुण्डायाम् ॥

कजम् । न । कमले ॥ केजातम् । जनी । डः ॥

कज्जलम् । न । काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने । लोचके ॥ पुं । मेघे ॥

कज्जलध्वजः । पुं । दीपे ॥ कज्जलं ध्वजं यस्य ॥

कज्जलरोचकः । पुं । न । ज्योत्स्नावृक्षे । दीपवृक्षे । दीवट इति भाषा ॥

कज्जला । स्त्री । मत्स्यविशेषे । कज्जल्याम् ॥

कज्जली । स्त्री । मत्स्यविशेषे ॥ मिश्रितरसगन्धके ॥ यथा । शुद्धं सूतं तथा गन्धं खल्वे तावद्विमर्दयेत् । सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत् ॥ एषा कज्जलिका ख्याता हंसवती वी

र्य्यवर्द्धिनी । नानानुपानयोगेन सर्व्वव्याधिविनाशिनीति ॥

कञ्चटम् । न । जलतण्डुलीये । लाङ्गल्याम् । काँचडादाम इतिगौड प्रसिद्धे जलजशाकविशेषे ॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तत्कञ्चटमुदाहृतम् । कञ्चटं तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु ॥ चंवराई शाकस्य विशेषे ॥ इति भावप्रकाश. ॥

कञ्चडः । पु । कञ्चटप्रभेदे । चक्रमर्द्दे । अम्पे ॥

कञ्चारः । पुं । सूर्य्ये ॥

कञ्चका । स्त्री । वंशशाखायाम् । कुञ्चिकायाम् । कमची इतिभाषा ॥ क्षुद्रस्फोटे ॥

कञ्चुकः । पुं । वारवाणे । भटादेश्शोणकाकृतिसन्नाहे ॥ लोहवर्म्मणि ॥ कञ्चते । कचि दीप्ति बन्धनयोः । बाहुलकादुकन् ॥ कवचे ॥ निर्म्मोके । अहिनिर्व्वयिन्याम् । सर्पत्वचि । काँचली इतिभाषा ॥ चोलके । कूर्पासे । अङ्गिकायाम् । अङ्गिया काँचुली चोली इतिचभाषा ॥ वस्त्रे ॥ वस्त्रोपकगृहीताङ्गस्थितवस्त्रे ॥

कञ्चुकालुः । पुं । सर्पे ॥

कञ्चुकी । पुं । अन्तःपुराध्यक्षे । सौविदल्ले । स्थापत्ये । राज्ञांसत्यगारेव

शीरस्याधिकृते ॥ चिन्ह ॥ अहौ । सर्पे ॥ जोङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चणके ॥ आवद्धकवचे ॥ कञ्चुकस्येन्वकोऽस्त्यस्य । अतइनिः ॥ नस्यात् कर्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । ओषधिप्रभेदे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणामङ्गरक्षिण्याम् ॥

कञ्ज. । पु । केशे ॥ विरिञ्चौ । चतुरानने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी० । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धेपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जज । पु । ब्रह्मणि । विश्वसृजि ॥

कञ्जन. । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनि. । पु । ब्राह्मणे ॥ कञ्जस्यपद्मस्य योनि रुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाइ प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति । कञ्जिः सौत्रः । कञ्जिमजिभ्यांचिदिच्यारन् ।

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकाख्ये । वभ्रनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पु । श्रोणौ ॥ कटिपार्श्व ॥ किलिञ्जे । वीरणनडादिमये तृणासते । चटाई माँदरी, इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ ओषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रि । क्रियाकारे । कटति कट्यतेवा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । घुसीतिघ. ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकीतिख्यातायाम् ॥ कटवृणोति । वृञ्ञ० । संज्ञायां भृतृ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पु । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये । वाहुभूषणे ॥ दन्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कट्यते वा कटे० । कृञ्शिल्पिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुञिति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पु । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनि. ॥

कटकोल. । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पु । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके ॥ त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पु । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रू । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ अक्षदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राक्षसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छील । प्रुङ्गतौ । क्विप्चिप्रच्छीति क्विप्दीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्ग. । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ नृपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषकृमीन् । हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नीकटु रूक्षाचकीर्त्तिता ॥ तत्फलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात्कफशुक्रकृत् । श्वेताचेद्गुणसंयुक्ता ॥ कटचक्राति । अन्येभ्योपीतिडः । गौरादि° ॥ काँटाशिरीष इतिगौडभाषाप्रसिद्ध वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्ब । पुं । वाद्यभेदे ॥ वाद्ये ॥ कटति । कट° । कुकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कटकी इतिभाषा ॥ हस्तिन्याम् । हथिनी इतिभाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं बिभर्त्ति । डुभृञ्धा° । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः इति खच् । मुम् ॥

कटवृः । पुं । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठोलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्ष. । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ क्षितिश्रयितौ अक्षिणीयत्र । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥ कटं गण्डं अक्षति वा । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भ्रूक्षेपु तिर्यङ्निपाताकृपाङ्गदृष्टि. कटाक्ष' ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाह । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपभेदे ॥ तैलादि' पाकपात्रे ॥ जायमानविषाणाग्रमहिषीशावके । महिषीशिशौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटि । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कटित्रम् । न । रसनायाम् । काञ्च्याम् । कर्धनी कौंधनी तगड़ी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिचर्मणि ॥

कटी । पुं । इभे । गजे ॥ त्रि । कटवति ॥

कटिप्रोथः । पुं । स्फिचि । चूतड इति भाषाप्रसिद्धे कटिदेशस्थमांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीति घ । कट्याः प्रोथो मांसपिण्डः ॥

कटिरोहकः । पुं । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥

कटिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे० । वाहुलकादिल्ल । स्वार्थे कन् ॥

कटिशीर्षकः । पुं । कटिदेशे ॥

कटिशूल । पुं । कटिदेशस्थे शूलरोगे ॥ अस्यौषधं यथा । रजनीकदलीक्षारलेपः सिध्मविनाशनः । कुष्ठस्य भागमेकन्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीत्वा कटिशूलविनाशनमिति ॥

कटिशृङ्खला । स्त्री । चितिकायाम् । कटिधार्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट इति गौडभाषाप्रसिद्धे कट्यलङ्कारविशेषे ॥

कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कट्यते । कटे० । सर्वधातुभ्य इन् । कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवचन इति गौरादिषु पाठाद्वा ङीष् ॥

कटीतल । पुं । न्युब्जखड्गे । वाँका खाँडा इति भाषा । खुर्खुंडी इति खुखडी इति च नेपालभाषा ॥

कटीर । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटौ ॥ कटति कट्यते वा कटीगतौ कटे० वा । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

कटीरक । पुं । नितम्बे ॥ कटीर एव । स्वार्थे कः ॥

कटु । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटू रूक्षः स्तन्यमेदः श्लेष्मकण्डूविषापहः । वातपित्तकृदाग्नेयः शोषी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीलतायाम् ॥ स्त्री । कटुकायाम् । कटुरोहिण्याम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये ॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया मुखम् । कटे० । कटिवटिभ्यांचेत्युः । वस्तुतस्तु भृस्वृस्निहित्रपीत्यत्र चकारात् । कटिवटिभ्यामिति हृत्स्योज्ज्वलदत्तादिष्वदर्शनात् । स्त्रियां वोतोगुणादिति ङीषि कट्वी कटुर्वा ॥ कटति । मृ० उर्वा ॥

कटुकः । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थे कः ॥

कटुकन्द । पु । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे॥ लशुने ॥ कटु. कन्दोऽस्य॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेह । पु ।सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥ कटुरोहिण्याम् । कटम्भरायाम् । कुटुकी इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पाके तिक्ता रूक्षा हिमा लघु । भेदिनी दीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा । प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालावुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपित्ताथाम् । शतपर्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीट. । पुं । मशके ॥

कटुक्वाण. । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वक्पत्रकमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराजनिघण्टुः ॥

कटुच्छद. । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तक । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुक: । पुं । कुपीलौ । कुचला इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताप्रभेदे । तिक्ततुण्ड्याम् । कटुतराइ इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्तालाबाम् ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्तकासविषापहा । तिक्ता कटु विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुश्चासौ तुम्बी च ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्रयम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पाव. । पु । नदीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्र । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफल. । पु । पटोले ॥ इतिराजनिघण्टुः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभङ्ग: । पुं । }
कटुभद्रम् । न । } शुण्ठ्याम् ॥

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

कटुरव । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । सा त्रोक्तरोहिण्याम् ॥ कार्येहास्त्वन्या

ह्या ॥ कटुश्चासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेह । पु । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्धे पात्रे ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे ५ प्रकाशे । स्वर्णपट्टे सयुतकाचकूप्या दत्त्वामुखं लोहपलोहदृढे । निष्कासितो धूमरसस्तु तस्य सौगन्धिकैः काचकटोरकेय इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमेधिके पर्वणि ९ ऽध्यायेपिच । रत्नाढ्ये देवकीदत्त पात्रे काञ्चननिर्मिते । कटोराख्या चतुःषष्टि, प. चस्तोभयत. स्थिता इति ॥कटति । कटे° । ओलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्ध पात्रभेदे ॥ स्वार्थेक

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोलः । पु । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ कटति । कटे° । कमिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ॥

कटोलकः । पु । कटोलार्थे ॥ स्वार्थेक ॥

कटोलवीणा । स्त्री । केन्दुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्लक्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य वीणा ॥

कट्टार । पु । कटिशस्त्रे । कटार इतिभाषा॥

कट्फल । पु । कायफल इति प्रसिद्धे वृक्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिकायाम् ॥ कट्फल स्तुवरस्तिक्त कटुर्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वास प्रमेहार्शः कासकण्ठामयारुची. ॥ कटति । कटे° । क्विप । कट्फलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मगेर्व्वारौ ॥

कट्वङ्ग । पु । सूर्य्यवंशजे दिलीपनृपतौ ॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कट्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ तक्रे ॥ दध्न ससारकस्यात्र तक्रं कट्वरमुच्यते ॥ कटति । कटे° । छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वराइतिष्वरजन्त साधु ॥

कट्वी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताविशेषे । कटुकवल्ल्याम् । काष्ठवल्लिकायाम् ॥ सुकाष्ठायाम् ॥ वोतोगुणवच-

नादिति ङीष् ॥

कठ । पुं । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिज्ञे ॥ ऋचांप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुश्शाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तमधीते । वैशम्पायनान्तेवासित्वात् जातस्य णिनेः कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्द्द । पुं । शिवे ॥

कठर । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकु । पुं । पक्षिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाहक । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जरः । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णबर्बरायाम् ॥ कठिनं जरयति । जॄष् वयोहानौ । खच् । कर्त्तव्यया । पृषोदरादि ॥

कठिन । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीचिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । बहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठक । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

कठिनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । वर्णलेखिकायाम् । पाण्डुकायाम् खैलखडी इतिभाषा ॥ गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमा यस्य । तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्ल । पुं । कारवेल्ले ॥ कठति । कठ शोके । बाहुलकादिल्ल ॥

कठिल्लक । पुं । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानायाम् ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृवाचित्वेन जातित्वात् ङीष् ॥

कठेर । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठ० । पतिकठिकुठी ष्येरक ॥

कठेड । पुं । चामरवाते । मन्थरे ॥

कठोर । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः । इति माघः

कड । पुं । मूर्खे ॥ कडति । कड मदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । त्रिकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्गर । पुं । माषमुद्गादिकाष्ठे । बुसे ॥ कडङ्गरोति । कृ० । कडङ्गरदक्षिणादिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्गरीय । त्रि । } कडङ्गरार्हे गवि ॥
कडङ्गर्य्य । त्रि । }

कडङ्गर मर्हति । कडङ्गरदक्षिणा च्छचेति छ. यतच॥

कडङ्गः । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गर' । पु । वुसे ॥ गृणाति गिरति वा । गृशब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गर । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम्॥ यद्वा । कडति । कड०। क्विप् । कड्च तत् अङ्गञ्च । कडङ्गं राति । रा०। क. ॥

कडचम् । न । पात्रविशेषे ॥

कडम्ब: । पु । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल् इतिचभाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कृकदिकडीत्यम्बच् । केन लम्बते वा लवि०। अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बक: । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कडम्बी । स्त्री। कलम्बीशाके ॥

कडार: । पु । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ कडारस्तृणवह्निवद्दिच्यन्ये इतिभरत.॥ दासे ॥ गडति । गड सेचने । गडे' कडचेत्यारन् ॥

कण: । पु । अतिसूक्ष्मे। लेशे॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूक्ष्मस्तण्डुलावयव' कणइति व्याख्यातार. ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलु. । पु । गुग्गुलुप्रभेदे । वंशपीते । स्वर्णकणे । गन्धराजे ॥

कणजीर. । पु । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । ह्रस्वगन्धिनि ॥

कणभ. । पु । कीटविशेषे ॥

कणभक्षक । पु । भारिटखगे । श्यामचटके । शैशिरे ॥

कणलाभ. । पु । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ अल्पे ॥ टाप् ॥

कणाटीन. । पु ।
कणाटीर. । पु ।
कणाटीरक । पु ।
} खञ्जनपक्षिणि॥

कणाद । पु । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिक: । पुं । कणायाम् ॥ शत्रौ ॥ नीराजनाविधौ ॥ कूजीइतिभाषाप्रसिद्धे शुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अत्यन्तसूक्ष्मवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कणगतौ । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् । इत्वम् ॥ यद्वा । कणति । कणशब्दे । क्वुन् ॥ कणा. सन्त्यस्या । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न । पीडितानां शब्दे । आ

ध्वनादे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय कणाः सन्त्यस्य । लोमादित्वाच्छः ॥ यद्वा । कणान् स्वावयवं श्यति । शोतनूकरणे । आ त इति कः ॥

कणी । स्त्री । क्षयकण्ठलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । अल्पे ॥

कणीचिः । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । कृकणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किराची इतिच प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये । तत्प्रीतिविकल्पकोऽयं निपातः ॥

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कणेरु । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टकः । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे । नैयायिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । काँटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नात् सुहृत् कर्माणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चाप्युच्छेटोऽपमी वाच्ये विशेषत इति ॥ वेणौ ॥

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफलः । पुं । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकल्पाकी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्यः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । वृहत्याम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् ऋच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिभ्यश्चेति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप् । हरीतक्यादिषु लिङ्गमेवप्रकृतिवच्च सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी तथा स्वादुस्तु शुक्रला । चक्षुष्या वातशोधनी शाहिणी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषघ्नी अरोचकघ्नी शस्यते ज्वरातिसारजित् ॥

पिकथके कृपाधिवञ्चाय इतिचिन्ता मणि. ॥ कथयति । कथवाक्यप्रब न्धे । बहुलमन्यत्रापीति कुन् ॥

कथङ्कथिक । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि । प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कथङ्कारम् । अ । केन प्रकारेण कृत्वेत्य र्थे । कथमित्यर्थे ॥ अनर्थकाद्देव क रोतेः कथम्पूर्वाणमुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्यंशेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति भाषा ॥ इतिहलायुध ॥

कथम् । अ । हर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ प्रका रार्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावना याम् ॥ केन प्रकारेण । किमस्येति थमु ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ बाढमि-त्यर्थे ॥ कथमादितथाप्यन्तं यत्नगौ रव भेदयोः ॥

कथम्भूत । त्रि । किम्प्रकारे ॥ क प्रका रं किंवा प्रकार मापन्न. । द्वितीया म्नादृपियमुः ॥-

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रब न्धकल्पनां स्तोकसत्या प्रज्ञा. कथां विदुः । परस्पराश्रया या स्यात् सा म ता ख्यायिका क्वचिदिति कोलाहलचा चार्य. ॥ पक्षप्रतिपक्षोपन्यासेन-विचारणायाम् ॥ नैयायिकमतेहि नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वा-क्यसन्दर्भ कथा । तद्भेदास्त्रय । वा दो जल्पो वितण्डाचेति ॥ कथा का दम्बर्यादिस्वरूपा सैवगद्यपद्यमयी चम्पूरितिग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । क थवाक्यप्रबन्धे । चितिपूजिकथिकु म्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्ग. । त्रि । वातूले ॥ वार्त्तायाम् । गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्राण. । त्रि । कथके । कथोपजी विनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां प्रा णा यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इतिभाषा ॥ कथ० । क्तः ॥

कद. । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । दु दाञ् । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे । विताने ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥ कुत्सितो ऽध्वा । कुगतीतिसमास. । कोः कत् तत् पुरुषेऽचीति कदा देशः ॥

कदनम् । न । मर्द्दे । युद्धे ॥ पापे ॥ बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्बः । पु । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुरः शीतः कषायो लवणो गुरुः । सरो विष्टम्भकृद्रूक्षः कफस्तन्यानिलप्रदः ॥ अन्यच्च । नीपो महाकदम्बः स्याद्धाराकदम्बइत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च हस्तपुष्प कदम्बकदम्बश्चभेदः । तथाऽन्येपि । हारिद्रस्तुरजोवल । धूलीकदम्बको धाराकदम्ब षट्पदप्रिय ॥ हस्तपुष्प केशराख्यः प्रावृषेण्य कदम्बक । नीपोमहा कदम्बोपि तथा वृत्तफलोमतः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥ सर्षपे ॥ देवताडकतृणे ॥ न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति । कद वैक्लव्ये धातुः । कुकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कदम्बक. । पु । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थेपु ॥ स्वार्थेकन ॥ यद्वा । कदति कन्दयति वा । कदि हिंसायाम् । कदि आह्वाने रोदने च । कुकदीत्यम्बच् । अनित्यत्वान्नुम् । स्वार्थेक. ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्याय. । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणामुत्पत्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डायाम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम् ॥

कदर । पु । सोमवल्के श्वेतखदिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाआमडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे व्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादिभिः । ग्रन्थि कीलवदुत्सन्नो जायते कदरस्तु सः इति ॥ सुश्रुते ॥ इत्यादि । दृ विदारणे । पचाद्यच् । कस्य जलस्य दर ॥

कदर्थित. । त्रि । विडम्बिते । दूषिते ॥ कुत्सितोऽर्थ. कदर्थ । को कत् । कदर्थः कृतः कदर्थितः ॥

कदर्य्य । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात् सञ्चिनोत्यर्थान् स कदर्य इति स्मृत. ॥ कुत्सितो ऽर्थः स्वामी ॥ कुगतीतिसमास. । कोः कत तत्पुरुषे ॥

कदल । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीलतायाम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदि आह्वाने रोदने च । वृषादित्वात् कलच्

कदलक: । पुं । कदलार्थे ॥ स्वार्थे क: ॥

कदला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ डिम्बिकायाम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेराकृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारणबुसायाम् । रम्भायाम् ॥ यथा । माणिक्यमर्त्यामृतचम्पकाद्या भेदा. कदल्या बहवोपि सन्ति । उक्तागुणास्ते ष्वधिकाभवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुताचतेषाम् ॥ गुणान् पथ्य मोचाफले ॥ पताकायाम् ॥ करिवैजयन्त्याम् ॥ मृगविशेषे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदिआ० । इ षादित्वात साधु । गौरादि' ॥

कदलीकन्द. । पुं । रम्भामूले । केराकन्द केलाकन्द इतिच भाषा ॥ शीतल: कदलीकन्दो बल्य केश्यो म्लपित्तजित् । वह्निकृद्दाहहारीच मधुरो रुचिकारक' ॥ कन्द' कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो चिञ्चुघृतेन राद्ध. । उद्धूलित. सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्पर्कितएवरुच्य ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे ॥ कदल्या कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्ड. । पु । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धेमोचामध्यस्थदण्डे ॥ कृत्त' स्विन्न. सलिलविधृत कृत्ततन्तु प्रभिन्न. कम्बुभृत्याजलविरचित. चारजम्बीरपुष्टा. । मध्ये मध्ये तनुशकलितेनार्द्रकेणातिपूर्णं. स्वादुस्तूर्णं भवतिसुतरांगर्भदण्ड कदल्या ॥ योनिदोषहरोदण्ड कदल्यो. सूक्ष्म दरंजयेत् । रक्तपित्तहर. शीत सुरुच्योग्निप्रवर्द्धन ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कब इति भाषा ॥ सर्वैकान्यकियत्तद: काले-दा ॥

कदाकार । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सित आकारोऽस्य । को कदादे श' ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि ॥ कुत्सिता आख्याऽस्य । को' कत् तत्पुरुषेचीतिकदादेश: ॥

कदाचन । अ । कस्मिनकाले । किसी समयमे इतिभाषा ॥

कदाचार. । त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सित आचारोयस्य । को कत्आदेश: ॥

कदाचित । अ । जातु । कस्मिंश्चित्काले प्रस्तावे ॥ कदाच चिन्न अनयो समाहार' ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इतिपक्षेकदादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथ । पु । कुत्सितरथे ॥

कद्रु । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे । कन्दति । कदि आह्वाने । मृगय्वादित्वात् साधुः ॥

कद्रुपुत्र. । पु । नागे ॥ कद्र्वाः पुत्रः ॥

कद्रू । स्त्री । नागमातरि ॥ सञ्ज्ञायामिष्यूङ् ॥

कद्वद. । त्रि । गर्ह्यवादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । रथवदयोश्चेति को. कत् । कुत्सितस्य वदोवा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पु । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ धुस्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्द्दवृक्षे ॥ कणगुग्गुलुवृक्षे ॥ कनति । कनी दीप्तौ । वुञ्शिल्पिसञ्ज्ञायाम् ॥ कृञादिभ्योवुन् ॥ चाम्पेये ॥

कनकक्षार । पुं । टङ्कणे ।सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्ड.। पु । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कनकपल । पु । सुवर्णादिपरिमाणक षोडशमाषके । पलपरिमाणे । कुडविस्ते ॥ इतिशारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरस । पु । हरिताले ॥

कनकलोद्भव । पु । राले ॥

कनकाचल । पु । सुमेरुपर्वते ॥ इत्यभिधाने ॥ कनकमय अचलः ॥

कनकाध्यक्ष. । पु । भौरिके । सुवर्णाधिकृते ॥ कनकस्य अध्यक्षः ॥

कनकारक । पु । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्णकलशे ॥ कनकस्य आलुः । सञ्ज्ञायां कन् ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वय । पु । धत्तूरे ॥ कनकाह्वयोऽस्य । भुक्तोऽस्मिन् कनकवर्णपुष्पोद्गमनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखल । पुं । उशीरदेशस्थानेतीर्थविशेषे ॥ उशीरकनखलेषु सेतिपुराणम् ॥

कनन । त्रि । काणे । एकदृष्टि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिका । स्त्री । समितायाम् ॥

कनिष्ठ. । त्रि । अतियूनि ॥ अल्पतमे ॥

सुश्रुते तु। कण्टकारी सरा तिक्ता कटुकादीपनी लघु । रूक्षोष्णापाचनीकासश्वासज्वरकफानिलान् ॥ निहन्ति पीनसपार्श्वपीडाकृमिहृद्रामयान्। तयोः फलं कटुरसं पाके च कटुकं भवेत् ॥ शुक्रस्य रेचनं भेदि तिक्तं पित्ताग्निकृल्लघु । हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदकृमिज्वरान् ॥ कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा ॥ तद्वत् प्रोक्ता सिता क्षुद्राविशेषाद्गर्भकारिणी ॥ शं स्त्रम्स्याम् ॥ कण्टकान् ऋच्छति । ऋ गतौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कण्टकारीफलम् । न । कण्टकार्याः फले ॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु । रूक्षोष्णं श्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम् ॥ शाकप्रकारस्तु । तैलाम्लस्विन्नवृहतीफलं मार्दैकञ्च दलाहतं चिरविपाचितमार्द्रकेण । चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितञ्च वह्निं प्रबोधयति कासनिवारणश्चेति ॥

कण्टकालुक । पु । यवासे । यासे ॥

कण्टकाशन । पु । उष्ट्रे । कण्टकानि अश्नन् अस्य ॥

कण्टकाष्ठील । पुं । मत्स्यविशेषे । कुलिशे ॥

कण्टकित । त्रि । पुलकिते ॥

कण्टकी । पु । मत्स्ये ॥ खदिरवृक्षे ॥ विकङ्कते ॥ मदनवृक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ वंशे ॥ वदरवृक्षे ॥ कण्टका, सन्त्यस्मिन् । इनि' ॥

कण्टकिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥ शोणाभिण्ट्याम् ॥ मधुखर्जूर्याम् ॥

कण्टकिफल । पुं । कटहल इति प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पनसे ॥ कण्टका, सन्त्यस्य । अत इनिठनाविति नि' । कण्टकि फलमस्य ॥ समष्ठिलावृक्षे ॥

कण्टकिल' । पुं । वेडुवाँश इति गौड भाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे ॥

कण्टकिलता । स्त्री । त्रपुष्याम् । खीरा इति भाषा । कण्टकिनी चासौ लता च ॥

कण्टकी । स्त्री । वार्त्ताकीविशेषे । कांटीलाबैंगन् इति भाषा ॥

कण्टकुरण्ट. । पु । झिण्ट्याम् ॥

कण्टतनु. । स्त्री । वृहत्याम् ॥

कण्टदला । स्त्री । केतक्याम् ॥

कण्टपत्र । पु । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टपत्रफला । स्त्री । ब्रह्मदण्ड्याम् ॥

कण्टपाद. । पु । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टफल । पु । क्षुद्रगोक्षुरे ॥ पनसे ॥ धुस्तूरे ॥ लताकरञ्जे ॥

कण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥

काष्ठल्ल । पु । बावले । बवूलइति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

काष्ठवल्ली । स्त्री । आवल्लीवृक्ष ॥

काष्ठवृक्ष । पु । तेजफलवृक्षे ॥

काष्ठाफल । पु । काष्ठकिफले । कटहल इति भाषा ॥ विशेषात पनस म र्थो गुल्मिरोर्मन्दवह्निभि ॥

काष्ठार्गला । स्त्री । नालभिरण्याम् ॥

काष्ठालु । पु । वंशे ॥ तृणाख्याम् ॥ वा र्त्तावियाम् ॥ वर्बुरे ॥

काष्ठाम्बुयम् । न । पद्मकन्दे ॥

काष्ठी । पु । कषाये ॥ अपामार्गे ॥ खदिरे ॥ गोक्षुरे ॥

काष्ठः । पुं । मदनद्रुमे ॥ हामकुण्डा दिष्वङ्गुलिपरिमितेस्थाने ॥ यथा । स्वाहा द्वात्रोऽङ्गुल काष्ठ सर्वकुण्डेष्व यंविधिरिति ॥ त्रि । गले । ग्रीवाग्र भागे ॥ अत्र विशुद्धनामषोडशदल पद्म मस्ति ॥ सन्निधाने । निकटे ॥ ध्वनौ ॥ कषति । कषशब्दे कषो ष्ठ ॥ यद्वा । काष्ठते । कठिशोके । अच् ॥

काष्ठकूणिका । स्त्री । वीणायाम् ॥

काष्ठतालिका । स्त्री । अश्वग्रीवावेष्ट कारज्जुचर्मादौ ॥ इति शब्दमाला ॥

काष्ठनीडक । पु । चिल्लपक्षिणि । चौ ल इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

काष्ठनीलक । पु । उन्नायाम् । मसा ल इतिभाषा ॥ इतिशब्दमाला ॥

काष्ठपाशक । पु । हस्तकण्ठेष्ट [illegible] ॥

काष्ठभूषा । स्त्री । ग्रैवेयके । कण्ठा भरणकरी इतिचभाषा ॥ भूष्यतेऽनया । भूष अलङ्कारे । गुरोश्चहल । का ष्ठभूषा ॥

काष्ठमणि । पु । ग्रैवेयकमणौ । काक ले ॥ काष्ठस्य मणि ॥

काष्ठशुद्धि । स्त्री । गलस्य कफाद्यलिप्त त्वे ॥

काष्ठसूत्रम् । न । स्तनालिङ्गने ॥ यथा । यत कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघात निबिडोपगूढम् । परिश्रमार्थ शनकै र्विदग्धास्तत्काष्ठसूत्र प्रवदन्तिसन्त इति ॥

काष्ठाग्नि । पु । पक्षिणि ॥ काष्ठे अग्नि र्यस्य ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

काष्ठाल । पु । अरण्ये ॥ युद्धे ॥ गोशा ष्ठभेदे । खुडी इतिभाषा ॥ ग्रामे लके ॥ नौकाया स्वनिचे ॥

काष्ठाला । स्त्री । जलगोणिकायाम् ॥

काष्ठिका । स्त्री । कण्ठाभरणे । एकल डीकण्ठी इति भाषा ॥ इतिहेम-चन्द्रः ॥

काष्ठी । स्त्री । गले ॥ अश्वकण्ठवेष्टनर

ज्ञचर्म्मादै॥

कण्ठीरव । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकाल । पु । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्य । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठस्थिते ॥ उभयत्र शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादेर्निर्म्मलीकरणे । कुडना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उलूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाड्याम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डु । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडिमदे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्यय ॥

कण्डुर । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ कुन्दरुणे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिंव्याम् ॥ अत्यम्लपर्ण्याम् ॥ कण्डूराति । रादाने । आतोनुपे तिकः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डू । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्जाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिंव्याम् ॥

कण्डूघ्न । पु । आरग्वधे ॥ गौरसर्षपे ॥

कण्डूति । स्त्री । कण्डूाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयते. क्तिच् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्डूाम् ॥

कण्डूयमान. । त्रि । कण्डूयितरि । कषमाणे ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्जाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ्० । कण्ड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कव्याम् ॥ कण्डूंराति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूल: । पुं । शूरणे ॥ त्रि । कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोल । पु । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्म्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडिमदे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कडिगण्डिगण्डीतिसूत्रे कण्डे. शाठादेश्च ॥

कण्डोलक: । पु । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । कोट्टा इति

॥ नेत्रगण्डयोर्ल° । नेत्रे यस्याः केक
रे पिङ्गलेवा स्याद् शीला श्यावलो
लेच या च । कूपौ यस्याः गण्डयोश्च
स्मितेषु निस्सन्दिग्ध बन्धकीं तांविद
न्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविल
म्बिनि देवर ललाटे श्वशुरं हन्त्युद
रे स्फिजौ पतिञ्च । अतिलोमश-
यान्वितोत्तरोष्ठी नशुभा भर्त्तुरती
वयाच दीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्त
ल° । स्तनौ सरोमौ मलिनौ लम्बौ
चक्षोर्मदद्दाते विषमौ चकर्णौ । स्थू
लाः कराला विषमाश्च दन्ताः क्लेशा
य चौर्य्याय च कृष्णमांसा ॥ २१ ॥ ह
स्तल° । क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्क.
सरीसृपोलूक समानचिह्नैः । शु-
ष्कैः सिरालैर्विषमैश्च हस्तै र्भवन्ति
नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अ
न्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन
रूक्षाग्रकेशी कलहप्रिया सा । प्रा
यो विरूपासु भवन्ति दोषा यत्रा कृ
तिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥ अधुना
शरीरस्य विभागमाह । पादौ सगु
ल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु
सजानुचक्रे । मेढ्रोरुमुष्कञ्च ततस्तृ
तीयं नाभिं कटिं चैव चतुर्थमाहुः ॥
२४ ॥ उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयंच
षष्ठमथ स्तनान्वितम् । अथ सप्तमम-

स्यजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे
॥ २५ ॥ नवमं नयने च सभ्रुणी सल
लाट दशमं शिरस्तथा । अशुभेष्वशु
भं दशाफलं चरणाद्येषु शुभेषु शोभ
नम् ॥ २६ ॥ इति वाराह्यां कन्यालक्षण
ण नामाध्याय । ६७ ॥ * ॥ इतकु
मार्याम् । सखायाम् ॥ स्थूलैलाया
म् ॥ वाराहीकन्दे ॥ वन्ध्याकर्कोट
क्याम् ॥ घृतराशौ ॥ जन्मकालीन
चन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । युवति
गे शशिनि प्रमदाजनप्रवरकेलि
विलासकुतूहली । विमलशीलयु-
तो जननोत्सवे सुविधिना विधिना
सहितः पुमान् ॥ कन्यास्थमोक्षने
मर्थो नानाशास्त्रविशारदः । सौ-
भाग्यगुणसम्पन्नः सुन्दरः सुरतप्रि
य' ॥ चतुरक्षराहन्तिभेदे । अगौ
चेत् कन्या । भास्वत्कन्या सैकाधन्या
। यस्या' कूले कृष्णोऽखेलत ॥ कन
ति । कनदीप्तौ । अघ्न्यादि' । क
न्यायाः कनीनचेति निर्देशात् यसि-
प्रथम इतिनञ्जीप ॥ दक्षिणापथेस
मीपेदुर्गादेव्याम् ॥
कन्याकुब्जः । पु । कान्यकुब्जदेशे ॥ इ
ति हेमचन्द्र ॥
कन्याटः । पुं । वाससद्मनि ॥ इति त्रिका
ण्डशेषः ॥

कन्याधिप । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापति । पुं । जामातरि ॥

कन्यापाल । पु । कनैत इतिहिमगिरिप्रसिद्दे शूद्रजातिविशेषे । पालवशिजि ॥

कन्याराम । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । इथोँछा अँगैाछा इति भाषा ॥

कप । पुं । वरुणे ॥

कपट । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादक ॥ यद्वा । पटति । पट० । अच् । कस्य ब्रह्मणोऽपि पटोर्थ्यापक ॥

कपटधारी । त्रि । छलाढ्ये ॥

कपटिक । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ अस्त्यर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहारवति । दम्भविशिष्टे ॥ कपटोस्ति अस्याम्निन्वा । इनि ॥

कपटिनी । स्त्री । गैाडभाषया चोडा नामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द । पु । शिवस्य जटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्वपूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । रालोप । केन सुखेन जलेन वा पर पूर्त्तिं ददाति । सुपीति योगविभागात्कः ॥ कस्य जलस्य परा पूरणेन द्दापयतीति वा । दैप् शोधने । आत इति क ॥

कपर्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दक । पु । हरजटाजूटे ॥ चराचरे । वराटके ॥ अस्या प्रभेदा । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विदला ५ ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कपर्द्दी । पु । शिवे । ईशे ॥ कपर्द्दोजटाजूटोऽस्यास्ति । इनि ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इतिभाषा ॥ क वातम् शिरोवा पाटयति प्रविशते । पटगतैा । कर्मण्यण् ॥ अदुर्वादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इतिभाषा ॥ कपाटएव । स्वार्थे क । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अल्पार्थ्ये ङीप् ॥

कपाल । पु । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादि शकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां भ्रमयक पैरादिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता । समताचैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ शब्द

च्च यथा । कृष्णाद्यकपालाभं यद्रूक्षं परुषं तनु । कपालं तोदबहुलं तत् कुष्ठं विषमं स्मृतमिति ॥ कपालयति । कर्म्मण्यण् ॥ यद्वा । कम्पते । कपि चलने । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य कालन् । कपीतिनिर्द्देशात्कलोपः । आगमशासनस्यानित्यत्वं वा ॥

कपालनालिका । स्त्री । तर्कुट्याम् । तकौं । तकुआ इतिभाषा ॥ इतिशिकाण्डशेषः ॥

कपालभृत् । पुं । शिवे ॥ कपालं ब्रह्मकपालं च बिभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥

कपालमाली । पुं । भूतेशे । शिवे ॥ कपालानां मालाविद्यतेऽस्य । श्री° इनिः ॥

कपालिका । स्त्री । भग्नमृन्मयभाजनशकले ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कपालेष्विव दीर्य्यन्तु दन्तानां सैव शर्करा । कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनीतिमाधवः ॥

कपाली । पुं । महादेवे । स्वकपालमालिनि ॥ कपालोऽस्ति अस्य । अतइनिः ॥ स्वनामाख्याते जाति वि° ॥ स तु ब्राह्मणकन्यायां लेटरात् जात इति पराशरपद्धतिः ॥

कपालिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इनन्तात् ङीप् ॥

कपि । पुं । सिह्लके ॥ शाखामृगे । वानरे ॥ एकैकस्योपकाराय प्राणान् दास्यामि ते कपे । इति हनूमन्तं प्रति श्रीरामवाक्यम् ॥ मधुसूदने ॥ रक्तचन्दने ॥ कम्पते । कपि चलने । कुण्डकम्प्योर्नलोपश्चेतिइप्रत्ययः ॥ वराहे ॥ कादुदकात् भूमिं पाति रक्षतीति कपिर्वराहः । पालेर्डी कुदकात् डिप्रत्ययः ॥

कपिकच्छु । स्त्री । मर्कट्याम् । शूकशिम्ब्याम् । कौंच किवाँच इतिभाषा ॥ कपिकच्छुर्भृशं वृष्या मधुरा वृंहणी गुरुः । तिक्ता वातहरी बल्या कफपित्तास्रनाशिनी ॥ तद्बीजं वातशमनं स्मृतं वाजीकरं परम् ॥ कपीनां कच्छुः कण्डूहेतुत्वात् ॥

कपिकच्छुफलम् । न । शूकशिम्बाफले ॥ कोमलं रोमसंछिन्नं स्विन्नं माज्यं विपाचितम् । सोपस्करं सशाकीके सिन्धुजेन समन्वितम् ॥ कपिकच्छुफलं पथ्यं मधुरं वृष्यं गुरु । स्निग्धं शीतानिलहरं दुष्टव्याधिनाशनम् ॥

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । अलुकाख्यलतायाम् ॥

तदन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अयमेषां अतिशयेन युवा अल्पो वा । अजादी गुणवचनादेवेति इष्ठन । युवाल्पयो: कनन्यतरस्यामिति कनादेश ॥

कनिष्ठकम् । न । तृणकट्टणे ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्बलाङ्गुलौ ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं बाधित्वा अजादित्वात् टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्षितारके ॥ कनिष्ठाङ्गुलौ ॥ कनति । कनी दीप्तौ । बाहुलका दीन । स्वार्थे कन । टाप् । इत्वम् ॥

कनीयान । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पोवा । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ । अजादी गुणवचनादेवेति ईयसुन । युवाल्पयोर्विति कनादेश ।

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कन्तु । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ क सुखम् अस्ति अस्य ॥ क शंभ्यां बभयुस्तितुतयस इति तु ॥ कामदेवे ॥ कुसूले ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृशिकम्यमीति तु प्रत्ययोधातोस्तुगागमश्च ॥ कमिमनीतितुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । मृन्मयभित्तौ । काँध इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । स्यूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदरी इतिच भाषा ॥ यथा । भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अचला केशवे भक्ति र्विभवैः किम्प्रयोजनमिति ॥ कम्यते । कमु० । बाहुलकात् थन । टाप ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी दुर्द्धर्षा तीक्ष्णकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुष्प्रवेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्द । पु । न । सूरणे ॥ ग्राम्यकन्दस्तुदेशज ॥ सस्यमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गृञ्जने ॥ पु । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । तस्य निदानलक्षणं यथा । दिवास्वापादतिक्रोधाद्व्यायामादतिमैथुनात । क्षताच्च नखदन्तार्द्यैर्वाताद्याः कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काशं लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तु योनिजः इति ॥ सच्चतुर्विध । लक्षणभेदात । यथा । रूक्षविवर्णं स्फुटितं वातिकं तं विनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात पित्तात्मकन्तुतम् ॥ नीलपुष्पप्र

तीकार्श्यं कण्डूमन्नं कफात्मकम् स वैलिङ्गसमायुक्तं सन्निपातात्मकं विदु ॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्य शेषा. कृच्छ्रप्रसाधना इति ॥ कुन्दर्ति कन्द्यति कन्द्यते वा। कदि आह्वाने रोदनेच। अच् घञ्वा ॥

कन्दगुडूची। स्त्री। गुडूचीविशेषे। कन्दामृतायाम्। पिण्डाम्लुनि। सुधमी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे॥

कन्दटम्। न। शुक्लोत्पले। कौंभी- इति भाषा॥

कन्दफला। स्त्री। सुरकारवेल्याम्॥

कन्दमूलम्। न। मूलके॥

कन्दर. । पु। अङ्कुशे॥ पु। स्त्री। गुहायाम्॥ न। आर्द्रके। शृङ्गवेरे॥ कैन जलेन दीर्यते। दृविदारणे। खदोरप॥

कन्दरा। स्त्री। दर्याम्। कृत्रिमाकृत्रिमेगहाकारे गिरिविवरे॥ कन्दरा टाप्॥

कन्दराकर'। पुं। शिलोच्चये। पर्वते॥ कन्दराणामाकरः॥

कन्दराल. । पुं। गर्दभाण्डवृक्षे॥ कन्दरां लाति। ला आदाने। आत इति क.॥ प्लक्षद्रुमे॥ कपीतने। आखोट वृक्षे॥ कन्दरा भजति। अलभूषणा दैा। कर्मण्यण्॥ कन्दराऽस्यास्ति या। सिध्मादित्वाल्लच्॥

कन्दरालक। पु। कन्दराले॥

कन्दरी। स्त्री। गुहायाम्॥

कन्दरोद्भवा। स्त्री। सुरपाषाणभेदिनि वृक्ष॥

कन्दर्प्प। पु। कामदेवे॥ पुंसोत्पत्त्यर्थाय कामाना मध्ये काम.सच भगवतो विभूति॥ कमित्यव्ययं कुत्सायाम्। कुत्सितादर्पोऽस्य अस्माद्वा॥ यद्वा॥ कं सुखं तच तेन वा दृप्यति। दृपहर्ष मोहनयो। पचाद्यच्॥ अथवा। कै ब्रह्मणिदृप्तवान् क ब्रह्माण दर्पितवान् वा। पृषोदरादि॥ ध्रुवकप्रभेदे॥ यथा। यस्मो विंशतिवर्णाङ्घिर्भुव. कन्दर्पसंज्ञकः। वीरे वा करुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदर॥

कन्दर्पकूप'। पु। भगे। योनौ॥

कन्दर्पजीव। पु। कामवृद्धिनामवृक्षे॥

कन्दर्पमुषल। पु। मेढ्रे। शिश्ने॥ इति त्रिकाण्डशेष॥

कन्दर्पशृङ्खल। पु। शृङ्गारबन्धविशेषे॥ तल्लक्षणम्। नारी पादद्वयं स्थाप्य कान्तस्योरुद्वयोपरि। कटिं चालयेद्यत्र बन्धः कन्दर्पशृङ्खल इति॥

कन्दलम्। न। कलापे॥ उपरागे॥ नवाङ्कुरे॥ करध्वनौ॥ अपवादे॥ पुं।

कनके ॥ युद्धे ॥ कपाले ॥ भूमिकन्द
ल्या पुष्पे ॥

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्र
भेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मवीजे ॥
कन्देसम्यमूले लीयते । लीङ् श्लेषणे ।
अन्येष्वपीतिड ॥ यद्वा । कन्दते ।
कदि० । वृषा०कलच् । गौ०ङीष् ॥
भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । शूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दवहुला । स्त्री । त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरण. । पुं । ओले । सूरणे ॥

कन्दसंज्ञम् । न । योन्यर्शसि । योनि
रक्तरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानादि क
न्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्य । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्ह । पु । शूरणे ॥

कन्दालु । पु । कासालौ ॥ धरणीकन्दे
॥ त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कडाही इति भाषा
प्रसिद्धे भर्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥
स्कन्दति । स्कन्दिर्गतिशोषणयोः ।
स्कन्दे सलोपश्चेत्यु. ॥

कन्दुक । पु । गेन्दुके । गेद इति भा
षा ॥ कन्द्यते । कदि० । बाहुलकादु.
। कंसुखं ददाति दयते द्यति यच्छति
वा मित० डु । स्वार्थेकन् ॥ कंशि
रो दुनोति द्रवति वा । टुदु उपतापे
द्रुगतौ वा । प्राग्वत् ॥

कन्दुपक्वम् । न । जलोपसेकं विना कें
वलपात्रे यदग्निनापक्व भृष्टतण्डुला
दि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्वानि
तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरे-
तानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपी
ति तिथ्यादितत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पु । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलो
त्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । त्रिकाण्डशेषे ॥

कन्ध । पु । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पु । वारिवाहे ॥ मारिषवृक्षे ॥
कम्जलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कंशिरो
धारयति । संज्ञाया भृतृवृजीति ख
च । खचिह्रस्व. ॥ यद्वा । धरति । धृञ्०
। पचाद्यच् । कंशिरसोधरा ॥

कन्धि । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पु । समु
द्रे ॥

कन्नम् ॥ न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षीयाङ्कुमार्यो

म् ॥ अज्ञाता कन्या । अज्ञातादौ
क. । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

कन्यकाजातः । त्रि । कानीनापत्ये । का
नीने ॥

कन्यकापतिः । पुं । जामातरि ॥

कन्या । स्त्री । कुमार्य्याम् ॥ दशवर्षीया
बालिकायाम् ॥ नार्य्याम् ॥ यथाष्टक
न्यास्तु ॥ यथा । यक्षगन्धर्व्वसिद्धानां क
न्यका नरनागयोः ॥ विद्याधरकिम्पुरु
षपिशाचानां सर्व्वोक्तास्विति ॥ अह
ल्याद्रौपदीतारा कुन्तीमन्दोदरीत्य-
पि ॥*॥ कन्यायां जातमात्रायामुपवा
सं कुर्व्वते । नवरात्रादिपूजार्थं जा
ताऽन्याकुमारिका ॥ कन्यादानप्र-
शस्तत्वं कंसवधविमुक्तये । इतिनेना
पितृगन्नाद्यमान्वितकुर्व्वेत् ॥ क
न्याविक्रयदोषो यथा । य. कन्यापा
लनं कृत्वा करोति यदि विक्रयं । वि
क्रेता धनलोभेन कुम्भीपाकं स गच्छ
ति ॥ कन्यामूत्रपुरीषञ्च तत्र भक्षति
पातकी । कृमिभिर्दंशितः काकैर्या
वदिन्द्राश्चतुर्द्दश ॥ मृतश्च व्याधयो
नौ च स लभेज्जन्मनिश्चितम् । वि
क्रीणीते मांसभारं वहत्येव दिवा
निशमिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ *
॥ अथ कन्या लक्षणम् । तत्र पादलक्ष
णम् । स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौ

कुमार्य्या पादौ समोपचितचारुनि
गूढगुल्फौ । श्लिष्टाङ्गुलीकमल
कान्तितलौ च यस्यास्तामुद्वहेद्यदि भु
वोऽधिपतित्वमिच्छेत् ॥ १ ॥ पाद
जङ्घाजानूरुगुह्यमध्यानां लक्षणानि
॥ मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासि चि
ह्ना वस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रश
स्तौ । जङ्घे च रोमरहिते विशिरे
सुवृत्ते जानुद्वयं सममनुल्बणसन्धि
देशम् ॥ २ ॥ ऊरू घनौ करिकर
प्रतिमाववरोमावश्वत्थपत्रसदृशं वि
पुलञ्च गुह्यम् । श्रोणीललाटमुर
कूर्म्मसमुन्नतञ्च गूढो मणिश्च विपुलां
श्रियमादधाति ॥ ३ ॥ नितम्बनाभ्यो
र्लक्षणम् । विस्तीर्णमांसोपचितो
नितम्बो गुरुश्च धत्ते रशनाकलापम्
। नाभिर्गभीरा विपुलाङ्गनानां प्रद
क्षिणावर्त्तगता च शस्ता ॥ ४ ॥ मध्य
स्तनोदरग्रीवाल० । मध्यं स्त्रिया
स्त्रिवलिनाथमरोमशञ्च वृत्तौ घना
वविषमौ कठिनावुरस्यौ । रोमप्रव
र्ज्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां ग्रीवा च क
म्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥
अधरदन्तयोर्ल० । बन्धुजीवकुसु-
मोपमोऽधरो मांसलो रुचिरबिम्ब-
रूपभृत् । कुन्दकुड्मलनिभाः स
मा द्विजा योषितां पतिसुखामिता

कपिकन्दुकम् । न । शिरोस्थिनि ॥

कपिक्षा । स्त्री । नीलसिन्दुवारवृक्षे ॥

कपिकेतनः । पुं । अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥ कपि. केतन चिह्नमस्य ॥

कपिकोलि. । पु । कोलिविशेषे ॥

कपिचूडा । स्त्री । आम्रातकवृक्षे ॥

कपिचूत. । पुं । आम्रातके । आम्डा इतिभाषा ॥

कपिज. । पुं । तुरुष्के । सिल्हके । शिलारस इति गौडभाषा । नागौरी गूद इति भाषा ॥

कपिजाङ्गिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥

कपिञ्जल. । पुं । तित्तिरौ ॥ कपिञ्जल इतिप्राज्ञैः कथितो गौरतित्तिर ॥ कपिञ्जल इतिख्यातो लोके कपिश तित्तिर इतिच ॥ चातकखगे ॥ ते जलेपक्षिणि ॥

कपितैलम् । न । तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । सिल्हके । नागौरीगूद इतिभाषा ॥

कपित्थ । पु । कैथ इति प्रसिद्धेवृक्षे । कुचफले ॥ कपित्थोथदधित्थस्तु ग्राही फलसुगन्धक. । अचस्यन्दोदधिफल श्चिरमाली कपिप्रियः ॥ कपित्थमामंसङ्ग्राहि कषायंलघुलेखनम् । पक्वं गुरु तृषाहिक्काशमनंवातपित्तजित् ॥ स्वाद्वम्लं तुवरं कण्ठशोधनं ग्राहि दुर्ज्जरम् ॥ अपिच । कपित्थमाम कण्ठघ्नं विषघ्नं ग्राहि वातलम् । मधुराम्लकषायत्वात् सौगन्ध्याच्च रुचिप्रदम् ॥ कपयस्तिष्ठन्त्यत्र । कपिरिवतिष्ठतिवा । सुपिस्थ इतिक. । पृ० ॥

कपित्थत्वक । पुं । एलवालुके ॥

कपित्थपर्णी । स्त्री । कपित्थानीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । विरजायाम् । चित्रपर्ण्याम् ॥

कपित्थास्य । पु । वानरविशेषे । गोलाङ्गूले । दधिशोणे । नगाटने ॥

कपिध्वज । पुं । हनुमता महावीरेण ध्वजरूपतयाऽनुगृहीते अर्जुने ॥ कपिर्हनूमान् ध्वजे अस्य ॥

कपिनामा । पु । सिल्हके ॥ कपिर्नामास्य ॥

कपिपिप्पली । स्त्री । रक्तापामार्गे । वशिरे ॥ सूर्य्यावर्त्तवृक्षे ॥

कपिप्रभा । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिप्रभु । पु । रघुनाथे । श्रीरामे ॥ कपीनां सुग्रीवादीनां प्रभुः ॥ कपिराजे ॥

कपिप्रियः । पुं । आम्रातके ॥ कपित्थे ॥ कपीनां प्रियः ॥

कपिप्रिया । स्त्री । चिञ्चायाम् । तिन्तिडीकायाम् ॥ कपीनां प्रिया ॥

कपिरथ. । पु । श्रीरामे ॥ अर्जुने ॥

कपि इव इवे वा कस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेशे भगवतोऽविभूतिविशेषे देवहूत्यां कर्दमप्रजापतेराविर्भूते ॥ सिद्धानां कपिलो मुनिरिति भगवदुक्ते ॥ ॥ अयञ्च सांख्यशास्त्रस्य योगप्रचारार्थो भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसांख्यमतप्रवर्तके च मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ नीलपीत. कपिलः इति रभसः ॥ कपिलो रोचनाकपिरित्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कवते । कद्वर्णौ । कवे पच्ये ति इलच प्रत्ययः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल्लचा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । दा रखारायाम् ॥

कपिलद्रुम । पुं । सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्गङ्गायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिलोपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपाविशेषे । पीतायाम् । कृशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायां गवि ॥ कपिलवर्णे गोजाते । अनुराधाभावात् कन्यादितिकर्णिका ॥

भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भस्मगन्धिन्योषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकदिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा । कल्पनाया च वर्षे वास्तु पूर्वस्मिन् शुभ्रपर्वते । यथा सह पुरा देवैर्ब्रह्म सुरेश्वरः ॥ ततः पूर्वस्तां ब्रह्मा देवी नदीकपिलसंज्ञिता । तस्याश्च स्वा नदी गङ्गा कालनदी पञ्च स्नात्वा मुदा दितिकालिकापुराणे ८२ अध्याय ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

कपिलाचार्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलस्य वै साङ्ख्यस्य प्रवर्तकत्वात् ज्ञानस्य आचार्ये च ॥

कपिलाश्वः । पुं । विरोचनि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिवल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्त्रः । पुं । नारदे ॥

कपिप्रियः । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । गोजपिप्पल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तस्तुल्य रोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । सिह्लकनामगन्धद्रव्ये ॥

श्यामे । कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णयुक्ते ॥ कपिर्वर्णविशेषोऽस्यास्ति । लोमादित्वात् श ॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमित्यत्र कपिशं ताम्रमिति मल्लिनाथ. ॥
कपिशा । स्त्री । माधव्याम् । माधुरीसुरायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ टाप् ॥
कपिशाञ्जन । पु । शिवे ॥
कपिशापुत्र. । पु । पिशाचे ॥
कपिशी । स्त्री । माधव्यामदिरायाम् ॥
कपिशीका । स्त्री । मदिरायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेष. ॥
कपिशीर्षम् । न । कपशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥
कपिशीर्षकम् । न । हिङ्गुले ॥ खोल कशीर्षके । प्राकाराग्रे ।
कपिष्ठल. । पुं । ऋषिविशेषे ॥ कपिष्ठलो गोत्र इतिनिपातनात् षत्वम् ॥
कपीज्य । पु । क्षीरिकावृक्षे ॥
कपीतः । पु । श्वेतकुक्षावृक्षे ॥
कपीतन. । पु । गर्दभाण्डे ॥ शिरीष वृक्षे ॥ आम्रातके ॥ अश्वत्थे ॥ पूगवृक्षे ॥ मालूरवृक्षे । बिल्वे ॥ तनोति । तनुविस्तारे । पचाद्यच् । कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तनः । अन्येषामपी तिदीर्घ. ॥ यद्वा । या. खच्चम्या. तनः ईतनः । कपीनां कपेर्वा ईतनः ॥

कपीन्द्र' । पु । हनुमति ॥ सुग्रीवे ॥ राघवे ॥ वराहमूर्त्तौ ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च । कपीनामिन्द्रो वा ॥
कपीश । पु । हनुमति ॥ कपीश मक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ कपीनामीश ॥
कपीष्ट. । पुं । राजादनवृक्षे ॥ कपित्थे ॥
कपूय । त्रि । कुत्सिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् । पृषोदरादि. ॥
कपूयचरण. । त्रि । दुष्कृतिनि । कुत्सितकर्मणि ॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य ॥
कपोत । पु । पारावते । कबरके ॥ कपोतको गुरु' स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राही शुक्रलः शीतः सुस्वादुर्रुचिकारक. ॥ घुघुती इति प्रसिद्धे चित्रकण्ठविहङ्गमे । धूसरे । धूम्रलोचने ॥ कस्य वायो' पोत इव । कोवायु पोतो नैारिवास्य वा ॥ यद्वा । कवते । कबूवर्णे । कबेरोतच् पश्च ॥ पश्चिमाचे ॥
कपोतकम् । न । सैावीराञ्जने ॥
कपोतचरणा । स्त्री । नलीनामगन्धवस्तुनि ॥
कपोतपालिका । स्त्री । लम्बाग्रप्रसारिते दारुविशेषे ॥ सैाधादिप्रान्तकाष्ठा

दिरचिते पक्षिस्थाने । विटङ्के ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल । कपोतानां पालिका ॥ कपोतान् पालयति वा । कर्मण्यण् । संज्ञायां कन् इति कन ॥

कपोतपाली । स्त्री । विटङ्के ॥ कपोतान् पालयति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मीवृक्षे ॥

कपोतवर्णी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

कपोतवाणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कपोतसारम् । न । स्रोतोऽञ्जने ॥

कपोताङ्घ्रिः । पु । कपोतपादे ॥ स्त्री । नख्याम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥ कपोतस्याङ्घ्रिरिव ॥

कपोताभः । पुं । कपोतवर्णे ॥

कपोतारिः । पु । श्येनपक्षिणि ॥ कपोतानाम् अरिः ॥

कपोलः । पुं । गण्डे । गल्ले । चक्षुषोस्तिर्यक्सन्धिभागे । गाल इतिभाषा ॥ कम्पते । कपिचलने । कपिगण्डिगण्डीत्योलच् । कपीतिनिर्देशान्नलोपः ॥ कं सुखं पोलति वा । पुल महत्त्वे । कर्मण्यण् ॥

कप्याख्यः । पुं । सिह्लके ॥

कप्यासः । पुं । वानरगुदे । कपिपृष्ठान्ते ॥

कफः । पुं । शरीरस्थधातुविशेषे । श्लेष्मणि । सौम्यधातौ ॥ कफस्यकोप कुसुमागमेभवति । अस्यप्रकोपहेतु । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिः प्रपूरैः । तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रवसन्ते ॥ अपिच । गुरुपटुमधुराम्लस्निग्धमापैस्तैलैश्च द्रवदधिदिननिद्राशीतनिश्चेष्टताभि । प्रथमदिवसभागे रात्रिभागे पिचाद्ये भवति हि कफकोपो भुक्तमात्रे वसन्तेइति ॥ त्रिधाविभक्तस्य दिवसस्यप्रथमे भागे एव रात्रेश्चाद्ये भागे ॥ फाल्गुनचैत्रमासेच जन्तुपीडाकरोमतः । सर्वशास्त्रविचारकैःश्लेष्मा राजप्रकीर्त्तित ॥ केन जलेनफलति । फलनिष्पत्तौ । अन्येष्वपीतिड ॥ यद्वा । केशिरसिफलति वा पूर्ववत्ड ॥

कफकूर्चिका । स्त्री । लालायाम् । थूत्कायाम् । आस्यासवे । लाल थुक इत्यादिभाषा ॥

कफमा । स्त्री । क्षुपाप्रभेदे ॥

कफलिः । पुं । स्त्री । कफोणौ ॥ केन सुखेन फलति स्फुरति वा । फल गतौ स्फुरत्स्फलने वा । इन् । पृषोदरादि ॥

कफणी । स्त्री । कफोणौ ॥ कूर्पिका

...दिति पञ्चेन्द्रीय ॥

कफप्रकृतिक । त्रि । कफस्वभावे ॥ तल्लक्षणं यथा। गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः।स्वप्नेजलाशयालोकी श्लेष्मप्रकृतिकोनर इति ॥

कफवर्द्धन.। पु। पिण्डीतगरवृक्षे॥ त्रि। श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफात । पु । कफनाशके ॥ कफमत्ति । अद्° । क्विप् ॥

कफान्तक । पु। वर्बुरवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कफारि । पुं। शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पु । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्लेष्मले । श्लेष्मणे । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफोऽस्यास्ति । इन्द्रोपतापेतीनि ॥

कफेलू.। पु । श्लेष्मातके ॥ कफं लाति । लाआदाने । मन्दूरुत्मूअम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो नि पातनादेत्वम् ॥

कफोणि । पु । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोहणी इति भाषा॥कं सुखं स्फोरयति । स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । तप्रत्ययाः ।अचतः॥ वृ° । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरतिवा। फण° । स्फुर° । इन् । वृ° ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोतक्लेश.। पु । कफस्य वमनायोपस्थितौ ॥

कबन्ध । पु । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ राहौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उदके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरःशून्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्याणा सहस्रेषु हतेषु हतमूर्द्धसु । तद्दावेशात्कबन्ध स्यादेकोऽमूर्द्धा क्रियान्वित.॥अपिच। नागानामयुतं तुरङ्गनियुतं सार्द्धं रथानाशत पत्तीनां दशकोटयोनिपतिता एक कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेचरवत्सेपिरसं प्रांक्कोटिनिपातनेरघुपते कोदण्डघण्टारवः।इति प्राचीना ॥ कं सुखं बध्नाति। बन्धबन्धने। कर्मण्यण्॥कं बध्यतेछिद्यतेऽस्मात्। घञ्॥ केन वायुना बध्यतेवा । कोवायुरेवबन्ध आश्रयोयस्यवा॥

कबन्धी । पु । ऋषिविशेषे ॥

कबित्थ । पु । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः तिष्ठन्त्यत्र स्था° । सुपिस्थ इतिकः ।पृ°॥

कबिल । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपिलवर्णे ॥

कभम् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्तके॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम्॥

कम्यते । कमु० । णिङभावे विच् ॥

कमठ । पु । कच्छपे ॥ दैत्यविशेषे ॥ मुनिभाजने ॥ शल्लक्याम् ॥ भगवतोऽवतारविशेषे ॥ न । मुनीनाम् जलपात्रविशेषे । यत्को वल्कलौ लोट इति भाषाप्रसिद्धे ॥ कम्यते । कमु० । कमेरठ ॥ के जले मठति वा । मठ मदनिवासयोः । पचाद्यच् ॥

कमठी । स्त्री । कच्छप्याम् । वृत्याम् ॥ स्वल्पकूर्मजातौ ॥ शल्लक्याम् ॥ पुंयोगादिति जातेरिति वा ङीष् ॥

कमण्डलुः । पुं । न । करके । कुण्ड्याम् । सन्यासिनां मृत्काष्ठादिमयेपात्रे ॥ अलाबु दारुपात्रञ्च मृण्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ पुं । प्लक्षपादपे ॥ चतुष्पाज्जातिविशेषे ॥ कस्य प्रजापतेर्जलस्य वा मण्डः सारः । तं लाति । ला० । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । मण्डनम् । मण्डि भूषायाम् ॥ । घञ् । कस्य मण्डं भूषां लाति । डुः ॥

कमनः । पुं । कामे ॥ अशोकवृक्षे ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । कामुके ॥ कामयते क म० । कर्तरि ल्युट् ॥ अभिरूपे । कमनीये । मनोहरे ॥ अनुदात्तेतश्चेति युच् ॥

कमनच्छदः । पु । कङ्कपक्षिणि ॥

कमनी । स्त्री । कामयित्र्याम् । ङीप् ॥

कमनीय । त्रि । कामनायोग्ये । वाञ्छनीये । मनोहरे । रुचिरे । कान्ते । शोभने ॥ कमेरनीयर् ॥

कमर । त्रि । कामशोभिते । कामिनि ॥ कामयते । कमु० । अर्त्तिकमिभ्रमीत्यरच् ॥

कमल । पु । मृगविशेषे । सारसे ॥ न । जले । ताम्रे ॥ क्लोमनि ॥ भेषजे ॥ सारसपक्षिणि । जलजे । पद्मे ॥ अस्य गुणाः । कमलं शीतलं वर्ण्यं मधुरं कफपित्तजित् । तृष्णादाहास्रविस्फोटविषवीसर्पनाशनम् ॥ विशेषतः सितं पद्मं पुण्डरीकमिति स्मृतम् । रक्तं कोकनदं ज्ञेयं नीलमिन्दीवरं स्मृतम् ॥ धवलं कमलं शीतं मधुरं कफपित्तजित् । तस्मादल्पगुणं किञ्चिदन्यत्तोत्पलादिकमिति ॥ षण्मात्रस्य सप्तम ऽऽ । प्रभेदे ॥ कामयते काम्यते वा । कमु० । णिङभावे वृषादिकलच् ॥ कं जलम् अलति । अलभूषणादौ । मू० कोवा ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । उक्तोमलयतालेन लघुमध्ये स्फुरेद्गुरुः । सततध्या चैर्युक्तः कमलोऽयं महानके इति ॥

कमलखण्डम् । न । कमलानां समूहे । कमलादिभ्यः खण्डः ॥

कमलच्छद । पु । पद्मदले । पद्मपत्रे ॥

कमलज । पुं । अजयोनौ । धातरि ॥ कमले जात. । जनी । ड ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ कमलालयस्थाया देव्याम् ॥ वरस्त्रियाम् ॥ कालकट्टादिपत्तने कमलानींबू इति ख्याते फलविशेषे । यथा । रम्भाफलं तिन्तिडीक कमलानागरङ्गकम् । कलान्येतानि भोज्यानि रम्योऽन्यानि विवर्जयेदिति तन्त्रसारे पुरश्चरणप्रकरणम् ॥ काम्यते । कमु० । वृषा० कलच् ॥ कमलम् अस्ति अस्याः । अर्शआद्यच् वा ॥ छन्दोविशेषे । यथा । द्विगुणनगणसहितःसगण इह विहित. । फणिपतिमतिविमला भवति भवति कमलेति ॥ सवैयान्तर्गता कमला यथा । वसुभि.प्रमिता. सगणा विहिता पुनरेकमितो मिहितो गुरुरन्ते । यदि सज्जनयो विलसन्मतयो ऽभिधया कमलेति तदा कलयन्ते । विदधत्यनघा रमणीयतया रसनापरिखेलितया कृतुकन्ते । यशवन्तनरेशविशोभियशोधिकशोभितसाविदधातुमुदन्ते इति ॥

कमलालय । पु । सिद्धस्थानविशेषे ॥ यथा । कमलालयेमहास्थानेकमलाख्योमहेश्वर । कमलानमहेशानी

सकलार्थप्रदायिनीत्यागमोक्तिः ॥

कमलालया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कमलमालयोयस्याः ॥

कमलासन । पु । धातरि ॥ कमलमासनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थ । पु । पृथिवीपद्ममध्ये मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकमलासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मखण्डे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कमलादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इतिहार-निर्घण्ट' ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङ् भावे तृच् ॥

कम्प. । पु । गात्रादिचलने । वेपथौ । वेपने ॥ कम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चलने । भावे घञ् ॥

कम्पन । पु । शिशिरर्त्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्प्रे । लोले । चञ्चले ॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशील. । कपि० चलनशब्दार्थादितियुच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पु वायौ ॥

कम्पाक । पु । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्प

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्पतेऽस्य । कपि० । क्त ॥

कम्पिल्ल । पु । काम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कंपीला कामला इति च भाषा प्रसिद्धे द्रव्ये ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लक । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्प्र । त्रि । कम्पयुक्ते । अतिचञ्चले ॥ कम्पनशील । नमिकम्पीति र' ॥

कम्बर । पु । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बल: । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ वैकक्ष्ये ॥ स्वनामख्याते मेषादिलोमरचिते भूस्तरणादौ । रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्प्यते । कमु० । कमेर्वुक् चेति कल: ॥ कं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा बलते । बलसंवरणे संवरणे च । अच् ॥ कम्बति कम्ब्यते वा । कम्ब गतौ । वृषादित्वात् कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्त्यस्य । इनि. ॥

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृषवाह्ये शकटे ॥ कम्बल: सास्ना । साऽस्त्येषाम् । इनि: । कम्बलिभिर्वृषैः वाह्यते । वह० ण्यत् । स्वार्थे कन् ॥

कम्बलीया । स्त्री । अजायाम् ॥ कम्बलायहिता । असत्याख्यायत । तस्मै हितमिति छ' ॥

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्बलाच्च संज्ञायामिति प्राक्क्रीतीयेष्वर्थेषु यत ॥

कम्बि: । स्त्री । दव्याकायाम् । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्यते । कमु० । बाहुलकात् विन ॥

कम्बु: । पु । न । शङ्खे ॥ पु । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्बूरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ गलके । पोंगा इति भाषा ॥ काम्यते । कमु० । कम्ब्वादय श्चेति निपातित' ॥ कम्बति । कम्ब गतौ । मृगय्वादिर्वा ॥

कम्बुक: । पु । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतिरेखात्रय ग्रीवायाम् ॥ कम्बु शङ्ख इवग्रीवातिस्रो रेखा यस्या ॥

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बू: । पुं । वलये ॥ शङ्खे ॥ त्रि । परद्रव्यापहारिणि ॥ कम्बूकम्बुजम्बू कम्बू इत्युज्ज्वलदत्तोक्तपाठात् साधु: ॥

कम्बोज: । पु । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ तयथा । पञ्चन

हृष्टमुरारभ्यन्तच्छाहृषिताःपूर्वत'। कम्बोजदेशो देवेश वाजिराशिपरायणः ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥
कम्बातायी । पु । शकुनिखगे ॥
कम्बारी । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ कं जलं बिभर्त्ति । डुभृञ्० । कर्मण्यण । ङीप् ॥
कम्बु । न । उशीरे ॥ इतिराजनिर्घण्ट' ॥
कम्रः । त्रि । कामुके । मैथुनेच्छाविशिष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते । कमु० । नमिकम्पीतिरः ॥
करः । पुं । वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ पाणौ ॥ प्रत्याये । भागधेये । कर्षकादिद्वारा प्रत्येकस्थावरजङ्गमादादेयेराजग्राह्यभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्तनक्षत्रे ॥ चतुष्कलेशेषगुरौ ॥ऽ संज्ञायाम् ॥ कीर्य्यते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ करोति वा । अच् ॥ कर्मोपपदेसति कर्त्तृवाचकोऽयंशब्दः । यथा । आनन्दकर' ॥
करकः । पु । करकवृक्षे ॥ पक्षिविशेषे ॥ दाडिमवृक्षे ॥ करे ॥ कट्वायाम् ॥ पलाशवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥ करीरवृक्षे ॥ नारिकेलास्थनि । माला इतिगौडभाषा । नरेलोकपाली इतिचभाषा ॥ पुं । न । करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं । स्त्री । वर्षोपले ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । करोति दोषाभावं वा । कृ आदिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥
करककङ्कणन्याय । पु । कङ्कणशब्देनैव करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि करशब्दपूर्वक कङ्कणशब्द. करसम्बन्धकङ्कणबोधार्थकइत्यर्थपरे दृष्टान्ते॥
करकच । पु । योगविशेषे ॥ यथा । शनिभार्गवजीवज्ञकुजसोमार्कवासरे । षष्ठ्यादितिथयश्च सप्तम्यमात् करकचा स्मृता इति ॥
करकच्छपिका । स्त्री । कूर्ममुद्रायाम् ॥
करकण्टक. । पुं । नखे ॥
करका । स्त्री । वर्षोपले । मेघोपले । ओलाइतिभाषा ॥ कृणोतेर्वुन्नन्ता टापि क्षिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादितीत्त्वंन ॥
करकाजलम् । न । दिव्यपानीयप्रभेदे ॥ दिव्यवाय्वग्निसंयोगात्संहता'खात्पतन्तियाः । पाषाणखण्डवच्चापस्ता कारक्योऽमृतोपमाः ॥ करकाजजलरूक्षंविशदं गुरुचस्थिरम् । दारुणशीतलंसान्द्रंपित्तहृत कफवातकृत् ॥
करकाम्भः । पु । नारिकेलवृक्षे ॥
करग्रहः । पु । विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करञ्जारम्भ । पुं । नववयसम्बन्धिन. करञ्जारावामजाख्य प्रथमाद्गाने । पु ग्रहाट्टइतिप्रसिद्धे ॥ तत्प्रद्दिननिर्णयो यथा । तीक्ष्णोग्रमघ्रशीतगभेषु मघ्ने श्रीर्षोदये भानुदिने शुभाङ्के । कुर्यादनुक्तानि समीक्षितानि करञ्जारम्भमपिमजाख्यइति ॥

करञ्जाज: । पुं । पाशिभ्राज्ने ॥ करंगच्छति । ग्रज° । ग्रच् ॥

करचर्मा. । पुं । दधिमन्थनदण्डे । तक्राटे ॥ म । इस्तचर्मे ॥

करचर्मी । पुं । बुद्रमथ्यानदण्डे । छोटीरवी इतिभाषा ॥

करञ्ञ: । पुं । मस्तके ॥ प्रमाणनारिके लफलास्थनि । नारियलकाखोपड इतिभाषा । मोखानारियलइतिच ॥ शरीरास्थिनि ॥ इत्युमिधेये ॥

करञ्जाक्षि । पु । करञ्जाभिधेयवी ॥

करच्छद' । पुं । शाखोटवृक्षे । सिङ्होडा इतिभाषा ॥

करच्छदा । स्त्री । सिन्दूरपुष्पगाम् ॥

करज' । पुं ।नखे ॥ करजचुप्रे ॥ न । व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये । करजं मखस हिन ॥ करेजायते । जनी° । ड प्रत्ययःपीतिडः॥ कं सुखं जलं वा रजयति । रञ्जरागे । कर्मण्यण् । त्यज इत्येतिनिर्देशा दक्कीयमपिनलोपः । संज्ञापर्वकत्वान्नवृद्धि. ॥

करञ्जोत्थि । पु । इस्तज्योतिरश्वे । चाथाडोइतिभाषा ॥ इतिराजनिर्घण्ट. ॥

करञ्ज. । पु । वृक्षविशेषे । करंजुवा इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ सघट्टिध. । तत्र गौडभाषायां करकरञ्जपर्यायाः । चिरबिल्वोनक्तमाल करजश्चकरञ्जके ॥ नाटाकरञ्जपर्यायाः । प्रकीर्यः पूतिकरज'पूतिक कलिमारकः ॥गौडभाषयाकाँटाकरञ्जगाँठियाकरञ्ज इतिप्रसिद्धस्य । पञ्चन्य: ॥ मर्कटकरञ्जस्य । मर्कटी ॥ विषकरञ्जस्य । अङ्गारवल्लरी ॥ इति ॥ मधुकरञ्जस्य पर्यायास्तु । करमर्दीवनेचुद्रक राञ्ज'करमर्दक: । इति ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्जो:कर्मण्यण्॥

करञ्जक: । पुं । करञ्जे ॥ स्वार्थेकन ॥ करञ्ज:कटुकस्तीक्ष्णोवीर्योष्णोऽनिलदोषहृत । कुष्ठोदावर्त्तगुल्माऽर्शो व्रणक्रिमिकफापह: ॥ तत्पत्रं कफवातार्शः क्रिमिशोथहरम्परम् । भेदनं कटुकम्पाकेवीर्योष्णं पित्तलं लघु ॥ तत्फलं कफवातघ्नं मेहार्शःक्रिमिकुष्ठजित् । इतपूर्वकरञ्जोपिकरञ्जसदृशोगुणैः ॥ भूङ्गराजे ॥

करञ्जफल: । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

कराञ्जी। स्त्री। उदकीर्य्यै। महाकरञ्जे॥ कराञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी। वीर्य्योष्णा वमिवातार्शःकृमिकुष्ठप्रमेहजित॥

करट.। पुं। गजगण्डे॥ कुसुम्भवृक्षे॥ निन्द्यजीवने॥ एकादशाहादिश्राद्धे॥ दुर्दुरूटे॥ वायसे॥ वाद्यविशेषे॥ करोति शकुनम्। शकादिभ्योऽटन्॥ केति रटतिवा। रटशब्दे। पचाद्यच्॥

करटकः। पुं। करटार्थे॥ स्वार्थेकन्॥

करटा। स्त्री। दुःखदोह्यायाङ्गवि॥ अजाद्यतष्टाविति अदन्तत्वाट्टाप्॥

करटी। पुं। हस्तिनि॥

करटिनी। स्त्री। हस्तिन्याम्॥

करटुः। पु। कर्करेटौ। करकटियाइतिगौडभाषाप्रसिद्धपक्षिवि०॥

करणम्। न। हेतौ। साधकतमे। क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके॥ यद्व्यापारानन्तर मव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तस्मिन्नित्यर्थं। तेनदात्रेणधान्यंलुनातीत्यत्रहस्तादे करणत्वेपि दात्रस्यैव करणत्वम्। तथाचोक्तम्। कारणाव्यवधानेपि क्रियानिष्पत्तिकारणम्। यद्विवक्षितं तेषुकरणत्व प्रकीर्त्तितमिति॥ साधने॥ कर्मणि॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववाद्येकादशसु॥ यथा। ववाख्यवालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयः सप्त। शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि॥ सिताद्रे.करणंप्रोक्तोयाततिथ्यर्द्धसम्भव.। सप्तभक्तावशेषेणमितस्याद्ववतोगतम्॥ चराणि विष्टिं करणान्यृतेचसा भवन्ति सौम्याखिलकर्मसिद्धये। तथैवधीराणिचपितृकर्मणे विष्टिर्विघातादिविधौवराभवेदिति॥ हस्तलेपे॥ नृत्यप्रभेदे॥ नृत्यविषयकाष्टोत्तरशतकरणविशेषेषु॥ यथा। करणानान्तुसर्वेषा सामान्य लक्षणन्त्विदम्। प्रायोवामकरोवक्ष स्थितोन्य पुरतोनुगः॥ पादाभ्याञ्चकरयोश्चैव तदिष्टोत्तरंशतम्। निकुञ्चितंपार्श्वक्रान्तमतिक्रान्तंविवर्त्तकम्॥ विद्युद्भ्रान्तं गजक्रीडं क्रान्तञ्च गरुडप्लुतमित्यादिसङ्गीतदामोदर॥ गीतप्रभेदे॥ क्रियाप्रभेदे॥ व्रतवन्धे॥ कायस्थसंहतौ॥ कृतादौ॥ क्षेत्रे॥ गात्रे। काये॥ संवेशने॥ कायस्थे॥ इन्द्रिये॥ वर्णानांस्पष्टतादौ॥ योगिनामासनादौ॥ न्याय

मते व्यापारवदसाधारणकारणङ्कर णम्। समवाय्यसमवायिनिमित्तका रणमध्ये यदसाधारणकारणं तदेव करणमिति॥ साङ्ख्यमते इन्द्रियेषु ॥ यथा। करणं त्रयोदशविधम्। इ न्द्रियाण्येकादश बुद्धिरहङ्कारश्चेति त्रयोदशप्रकारं करणम्। त्रयोदश विधेकरणोऽवान्तरविभागं करोति। अन्तःकरणं त्रिविधं दशधा बाह्यं त्रय स्य विषयाख्यम्। साम्प्रतकालं बाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरङ्करणम्॥ ३२॥ अ स्यार्थः। अन्तःकरणं त्रिविधम्। बु द्धिरहङ्कारो मन इति। शरीराभ्यन्त रवृत्तित्वादन्तःकरणम्॥ दशधा बा ह्यमिन्द्रियम् त्रयस्यान्तःकरणस्य विषयाख्यम्। विषयमाख्याती ति विषयाख्यम्। सङ्कल्पाभिमाना- ध्यवसायेषु कर्त्तव्येषु द्वारीभवति। तत्र बुद्धीन्द्रियाण्यालोचनेन कर्म- न्द्रियाणि यथास्वं व्यापारेण। बाह्या भ्यन्तरयोः करणयोर्विशेषमाह। सा म्प्रतकालमित्यादि। साम्प्रतकालं वर्त्तमानकालं बाह्येन्द्रियम्। वर्त्तमा नसमीपमनागतमपि वर्त्तमानम् अ तीतानागतवर्त्तमानविषयाभवति। त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्। तद्यथा। पूर्वमेदाद्भूतवृष्टिः अस्ति धूमाद्

गिरिवनगनिकुञ्जे असत्युपघात के पिपासिकाणुसञ्चरणादित्यभवि ता वृष्टिरिति तदनुरूपाश्च सङ्कल्पा भिमानाध्यवसाया भवन्तीति॥ श्रो त्रादिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि वागादि प ञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि मनो बुद्धिश्चेति - एकादशसङ्ख्याके॥ करणवर्गे मनोबु- द्धिश्चेतिदर्शितविशेषौ वृत्तिमांस्त्वह ङ्कारः कर्त्तैव। चिदाभासस्तु सर्वेषां- वा ऽविशिष्टः। अनात्मा भौतिकः क्षणिकश्च॥ इतिकर्त्तव्यताके साधने ॥ भावार्थे॥ पुं। वैश्याच्छूद्रायां ते। अयं लिखनवृत्तिः कायस्थ इति- ख्यातः। इति भरतः॥ धनधान्याध्य क्षताञ्च राजसेवातथैव च। त्रिकाले परिचर्याञ्च दुर्गान्तः पुररक्षणम्॥ एषा पारशवस्यास्तास्तु करणस्य च। प्रोक्ता उशनसा इत्थं वभयवसुष प्रदा॥ प्राप्यात्क्षत्रियात् सवर्णाया मुत्पन्नेभ्यश्चक्लादिसंज्ञके॥ यथा। भल्लोमल्लश्च राजन्याद्व्रात्यात्रिच्छि विरेव च। नटश्च करणश्चैव खसो- द्रविडएवचेतिमनो १०ऽध्याय. ॥ वा मरादौ॥ किरति कीर्य्यते ऽनेनवा। क्रॄ०। बहुलमन्यत्रापीतिल्युट्। कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट्॥ कारणकार्य्यम्। न। इन्द्रियाणाञ्चार्थे॥ प्रा

हरणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् किं कर्म कतिविधञ्चेत्यत आह ॥ कार्य्यञ्चतस्य दशधा हार्य्यं धार्य्यं प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधाकार्य्यम् । आहार्य्यम् धार्य्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्य्यं व्याप्यम् कर्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दा ज्ञानेन्द्रियाणां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमया यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्य्यमपि अन्तःकरणत्रयस्य प्राणादिलक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्चभौतिकम् शब्दादीनां पञ्चानां समूहः पृथिवीति । तेच दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्य्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्यं दशधेति शब्दादीनां पञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणानाञ्च कार्य्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापारः । पु । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । नच व्यापारावेशंविना कारकत्वमिति व्यापारमाह । तदाहरणधारण प्रकाशकरम् । तत्र कर्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषयं यथा स्वमुपाददते स्वव्यापारेण व्याप्नुवन्तीति यावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनांसितु स्ववृत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणितु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिप । पु । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक् । त्वचोवातः । चक्षुषः सूर्य्यः । रसनाया प्रचेताः । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्निः । हस्तस्य इन्द्रः । पादस्य विष्णुः । पायोर्मित्रः । उपस्थस्य प्रजापतिः ॥ मनसश्चन्द्रः । बुद्धेस्तुर्मुखः । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिपः । पु । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिपः ॥

करणी । स्त्री । वैश्या च्छूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ ल्युडन्तात् ङीप् ॥

करणीय । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्य्ये ॥ कृञोऽनीयर् ॥

करण्डः । पु । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । करंडी करण्डी इतिचभाषा प्रसिद्धे पुष्पादिधारणार्थे भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । डुकृञ्० । अण्डन्कृसृभृवृञ्भ्यण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । कालखण्डे । यकृति ॥

करपत्री । पुं । मत्स्ये ॥ इत्यमरः ॥

करतल । पुं । हस्ततले । हथेली इतिभाषा ॥ गुर्वन्त ॥ ऽ चतुर्मात्रे ॥

करतालम् । न । वाद्यविशेषे । खड्ताल इतिभाषा ॥ यथा । शिवागारे झल्लकञ्च सूर्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गागारे वंशिवाद्यं मधुरीञ्च न वादयेत् ॥ झल्लकं कांस्यनिर्मितकरतालकमिति रघुनन्दनभट्टाचार्येण व्याख्यातम् ॥ पुं । दगणे । ऽ। आदिगुरुत्रिकले ॥

करताली । स्त्री । करतलध्वनौ ॥ तालि बाज। यथा न स्यादासीकपटकरतालीपटुरव । इत्युद्भटः ॥ करतालञ्च खञ्जताल इतिचभाषा प्रसिद्धे वाद्यविशेषे। करतालम् ॥

करतोयम् । न । वर्षोपलजले ॥

करतोया । स्त्री । कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् । सदानीरायाम् ॥ कन्यादानाज्जलस्पर्शात् करतोयाविनिर्गतात् । गण्डकीबाहुतरणाद्धर्मः स्यतिकीर्त्तनात् ॥ गौरीविवाहसमये शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात् करस्य तोयम् तदस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥ अत्र श्रुतिः । अथादौ कर्कटे देवी त्र्यहं गङ्गा रजस्वला । सर्वा रक्तवहा नद्यः करतो-

यीम्बुवाहिनीति ॥

करदीकृत । त्रि । वशीकृते ॥ करम्भागं ददाति । डुदाञ० । क' । ततश्च्वि.। अकरदं करदं सम्पद्यमानं कृतं करदीकृतं । अस्य च्वितीत्वम् ॥

करद्रुमः । पुं । कारस्करवृक्षे ॥

करपत्रम् । न । क्रकचे । करवत करौत इतिचभाषा ॥ अम्बुक्रीडायाम् ॥ करेण करादा पतति । पत्लृ० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

करपत्रवान् । पुं । तालतरौ ॥ त्रि । करपत्रयुते ॥ करपत्रमस्यास्ति मतुप् ॥

करपत्रिका । स्त्री । अम्बुक्रीडायाम् ॥

करपर्णः । पुं । भिण्डीतिप्रसिद्धे फलशाकवृक्षे । भिण्डायाम् ॥ रक्तैरण्डे ॥

करपल्लव । पुं । अङ्गुलौ ॥

करपात्रम् । न । } जलक्रीडायाम् ॥
करपात्रिका । स्त्री । }

करपालः । पुं । खड्गे ॥ करम्पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

करपालिका । स्त्री । ह्रस्वे गदाकारे काष्ठदण्डे । सोटा इतिप्रसिद्धे । इतिभरतः ॥ एकधाराखड्गे । इतिस्वामी ॥ ईल्याम् ॥ अथान्तात् ङीप् । कन् ॥

करपीडनम् । न । विवाहे ॥

करप्रचेयः । त्रि । पाणिग्राह्ये ॥ करेण

मध्येय' ॥

करभः । पु । मणिबन्धा द्वाकनिष्ठं करस्य बहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रपुत्रे । बोताइतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन की र्यतेवा । कृविक्षेपे कृञ् हिंसायांवा । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । भादीप्तौ । सुतिकः ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डीरवृक्षे ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उदकीर्य्यां । करञ्ज्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभ. । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलुवृक्षे ॥

करभादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । वाम्याम् ॥

करभीर. । पु । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरू. । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्याःसा । ऊरूत्तरपदादौपम्यइत्यूङ् ॥

करमट्ट. । पुं । गुवाकवृक्षे । तत्फुसारे ॥

करमरी । पुं । बंदुआइतिप्रसिद्धे । वन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करमर्द्द. । पु । करमर्द्दके । करौंदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्मण्यण् ॥ लघुदीर्घफलाभ्यान्तु करमर्द्दद्वयं मतम् । करमर्द्दद्वयं त्वाममम्लंगुरुतृषाहरम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्कं मधुरं रुच्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्द्दक. । पु । कृष्णपाकफले । करौंदाइतिभाषा । सुषेणे । अविग्ने ॥ करमर्द्दएव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्द्दिका । स्त्री । वनकरमर्द्दके ॥ करमर्द्दाल्लघुफला सा ज्ञेया करमर्द्दिका ॥

करमर्द्दी । पुं । करञ्जवृक्षे ॥

करमर्द्दी । स्त्री । करमर्द्दकवृक्षे ॥

करमाल. । पुं । खतमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥

करमाला । स्त्री । करपर्व्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । बरछीभाला इतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्ब । त्रि । आमिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ्० । कृकादिकडीम्यम्च ॥

करम्बित । त्रि । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥

करम्भ । पु । दधिमिश्रितसक्तुषु ॥ केन जलेन रभ्यते मिश्रीक्रियते । केन वायुना वा रभ्यते । रभिरनेकार्थः । अकर्त्तरि चेति घञ् । रभेरशब्लिटोरिति नुम् ॥

करम्भकम् । न । कार्कसारे । करम्भे ॥

करम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ शतावर्य्याम् ॥

कररुह । पु । नखे ॥ करे रोहति । रुहेरिगुपधेति कः ॥

करर्द्धि. । स्त्री । करताल्याम् ॥ करस्यर्द्धि ॥ करस्य ऋद्धि ।

करवाल: । पुं । कृपाणे ॥ करं वलति । करेण वलति वा । वल प्राणने । कर्मण्यण् । ज्वलादिभ्यो णो वा । यद्वा । वलसंवरणे । वल्ल संवरणे । घञ् । करो वालोऽस्य करेण वल्यते वा । कर्मणि घञ् ॥

करवालिका । स्त्री । ईल्याम् । करपालिकायाम् ॥ करं वलते । वल हिंसादानयोः । अच् । करेण वाल्यते वा । खिजन्तादचः । कन् ॥

करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्रे ॥

करवीर । पुं । कृपाणे । खड्गे ॥ दैत्यविशेषे ॥ ब्रह्मावर्त्ते दृषद्वतीनदीतीरे चन्द्रशेखरराजपुरे ॥ श्मशाने ॥ विषप्रभेदे । करवीरमूले ॥ श्वेत इतिप्रसिद्धे वृक्षे । प्रतिहासे । अश्वमारके ॥ करवीरद्वयं तिक्तं कषायं कटुकं च तत् । व्रणलाघवकृन्नेत्रकोपकुष्ठव्रणापहम् ॥ वीर्योष्णं कृमिकण्डूघ्नं भक्षितं विषवन्मतम् ॥ रक्तश्वेतप्रभेदेन करवीरद्वयं मतम् ॥ करं वीरयति । वीर विक्रान्तौ । कर्मण्यण् ॥ न । अश्वपुष्पे ॥ करवीरस्य विकारो वा पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिति अणो लुक् ॥

करवीरक. । पु । अर्जुनवृक्षे ॥ करवीरार्थे ॥

करवीरकन्दसंज्ञः । पुं । तैलकन्दे ॥

करवीरभूषा । स्त्री । आढक्याम् । अरहड इति भाषा ॥

करवीरी । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ सत्र्याम् । श्रेष्ठगव्याम् ॥ पुत्रवत्याम् ॥

करशाखा । स्त्री । अङ्गुलौ ॥ करस्य शाखेव ।

करशीकर: । पुं । वमथौ । हस्तिशुण्डानिर्गतजलकणे ॥ करस्य शीकरः ॥

करशूक । पुं । नखे ॥ इति त्रिकाण्डशेष. ॥

करसूत्रम् । न । विवाहादौ मङ्गलार्थं मृणालादिमये वलसूत्रे ॥ नागादीनामपि बन्धसूत्रत्वोपचारात् ॥

करहाट । पुं । पद्मादिमूले । शिफा
कन्दे ॥ मदनद्रुमे ॥ महापिण्डीत
रौ ॥ देशविशेषे ॥ करहाटयति ।
हटदीप्तौ । ण्यन्त । कर्मण्यण् ॥
करहाटकः । पुं । मदनपादपे । मयन
फल इति भाषा ॥ स्वार्थेकन् ॥ न ।
हस्तसम्बन्धिस्वर्णे ॥
कराटः । त्रि । विकटे । भयानके ॥
करामर्दः । पुं । करमर्दे ॥
कराम्बुकः । पुं । अशिरे । सुषेणे ॥
कराम्लकः । पुं । करमर्दे ॥
करायिका । स्त्री । कूटपूर्व्याम् । करां
की इति गुबसल इतिच भाषा ॥
करारोटः । पुं । अङ्गुरीयके ॥
करालः । पुं । गर्जनतैल इति गौड-
भाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले । भू
नतैले ॥ भल्लाततैले ॥ राक्षसविशे
षे ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । शनैः
शनैः प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रितः ।
करालान् विकृतान् दन्तान् करा-
लोन स सिध्यति ॥ न । कृष्णकुठेर
के । श्यामतुलसी इतिभाषा ॥ वे
सवारभेदे ॥ यथा । ततस्नेहे प
चेत् पूर्वंवेसवारकसंज्ञकम् । पाक
प्रापितसौरभ्यं कराल इदकै मत-
मिति ॥ त्रि । दन्तुरे ॥ तुङ्गे । उच्चे
॥ विकृते । भीषणे ॥ करेणलाति
। ला० । आतश्चोपसर्गे इति सुपी
ति योगविभागाद्वा कः ॥ यद्वा ।
अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥
करालकः । पुं । करालार्थे ॥
करालत्रिपुटा । स्त्री । काञ्चिकायाम् ।
लङ्काधान्ये ॥
कराला । स्त्री । शारिवायाम् ॥
करालास्य । त्रि । दन्तुरवदने ॥ करा
लं दन्तुरमास्यं यस्य ॥
करालिकः । पुं । वृक्षे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
करालितः । त्रि । भीषिते । पीडिते ॥
कराली । स्त्री । वह्नेः सप्तजिह्वान्तर्ग
तजिह्वाविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ ब
ह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष ॥
करास्फोटः । पुं । आस्फोटिते । वक्ष
स्यस्य बाहोर्द्वितीयहस्तेनताडने ॥
करिकः । पुं । अरिमेदवृक्षे । विट्ख
दिरे ॥
करिकणावल्ली । स्त्री । चविकावृक्षे ॥
करिका । स्त्री । नखव्रणे ॥ करिका न
खरेखिकेति वैजयन्ती ॥
करिकुम्भः । पुं । नागकेशरचूर्णके ॥
करिगर्जितम् । न । बृंहिते । हस्तिग
र्जने ॥
करिणी । स्त्री । देवताभेदे ॥ धेनुका
याम् । हस्तिन्याम् ॥ इन्नन्तान्नान्त
लक्षणो ङीप् ॥

करिद्दारकः । पु । सिंहे ॥

करी । पु । हस्तिनि ॥ करः शुण्डा अस्ति अस्य । इनि ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं न कुर्यात् इत्यहि श्रीर्यत्करिणः इत्यायुर्वेद ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपथम् । न । साक्षीशपथे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीषपिप्पली इत्यपि स्यात् ॥

करिपोत । पु । करिशावके ॥

करिबन्ध. । पु । प्रारब्धे । गजबन्धनस्तम्भे ॥ इतिधारावली ॥

करिमाचल । पु । सिंहे ।

करिमुखः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुखमिवमुखं अस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भूगतस्तनभुजाश्रमका मुक्तां स्वयमधोमुखीं स्त्रियम् । क्रामति स्वकरकूटमेत्य वल्लभे करिरतं तदुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावकः । पु । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिणः शावक ॥

करिष्ठः । त्रि । अतिशयेन कर्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्धः । पुं । करीणां समूहे ॥ नरकरितुरगाणांस्कन्धः ॥ हलायुधे ॥

करीर. । पु । घटे ॥ ककरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीर कटुकस्तिक्त स्वेदुष्णोभेदन. स्मृत । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रणापहः ॥ पु । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । हृस्विसायाम् । हृविच्चेमेवा । हृशृपृकटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण् ॥

करीरफलम् । न । कारीरे । टींटइति ख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्ल्याम् । झींगुरइतिभाषा । वनझींगर सोइराइति ख्याते कीटे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } हस्तिनाम्दन्तमूले ॥
करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीषः । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाणा करसी इतिभाषा ॥ कीर्यते । हृविशेषे । हृस्व्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीषं कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषइतिकषः खच् । मुमागमः ॥

करीषाग्निः । पुं । छागणे । गोमयाग्नौ ॥

करषः । पुं । करखा-कड़ू इतिभाषाप्र

सिद्धे इच्चविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे ॥ इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ वृक्षभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि । दीने ॥ सदये । दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच ॥ करोति मन । डुकृञ् । कृवृदारिभ्यउनन् ॥

करुणमल्ली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भ । पु । पूर्वरागादिचतुर्भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा । स्त्री । कृपायाम् । दयायाम् । परदुःखहानीच्छायाम् ॥ दुःखितेषु कथन्नु नामैषा दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपामेवभावयेन्नोपेक्षा न वाहर्षम् ॥ करणम् । कृवृदारिभ्यउनन् । टाप् ॥

करुणापर । त्रि । दयालौ । स्वरते ॥

करुणामय । त्रि । कृपाप्राचुर्यवति ॥

करुणी । स्त्री । ग्रीष्मपुष्प्याम् । रक्तपुष्प्याम् । ककरखिरणी इतिकोकणभाषा ॥

करूष । पुं । देशविशेषे ॥

करेटः । पुं । नखे ॥

करेटव्या । स्त्री । धनच्छूमचिचिणि ॥

करेटु । पुं । स्त्री । कर्करेटौ । करकटिया इतिगौडभाषाप्रसिद्धे विहगे ॥ के जले वायौ वा रेटति । रेटृभाषणे । स्व० कु ॥

करेणु । पु । इभे । मतङ्गजे । गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । हस्तिन्याम् ॥ करोति । कृहृभ्यामेणु ॥ के रेणुरस्येति वा ॥

करेणुभू । पुं । पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुत पु । मुनिविशेषे ॥ इभभावके । कलभे ॥ करेणोः सुत ॥

करेन्दुक । पु । भूतृणे ॥

करेवर । पु । तुरुष्के । सिल्हके ॥

करोटः । पु । न । शिरोस्थनि ॥ कं वायु रोटते । रुट० । अच ॥

करोटि । स्त्री । शिरोस्थि ॥ कं वायुं रोटते । रुटदीप्तौ प्रतिघाते च । केन रुध्यते वा । इन् ॥ रोटयति वा । रुटिच्चुरादिः । अच इ ॥

करोटिका । स्त्री । शिरोस्थि । कपाले ॥ करोटिरेव । स्वार्थे कन ॥

करोटी । स्त्री । करोटौ ॥ ङीष ॥

कर्क । पु । कर्केतने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कुर्वन्ति क्रियते वा । कृदाधारार्चिकलिभ्य' कः ॥

कर्कचिभिंटी । स्त्री । चिभिंटायाम् ।

Accession No.......
Shantarakshita Library
Tibetan Institute Sarnath

कर्कटीभेदे ॥

कर्क्कट । पु । वृक्षविशेषे । क्षुद्रामलकसंज्ञके । कर्कफले ॥ पक्षिवि० । करेटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे । काँकडा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्यन्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । भृतकलामलनिर्मलवृत्तय. सुकृशगन्धजलाशयकेलय । किल नरास्तु कुलीरगते विधौ वसुमत सुमतोऽर्थिलब्धय ॥ कर्किलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजनप्रिय । मिष्टान्नपानभोगी च जायते स्वजनप्रिय. ॥ वालुक्याम् ॥ शाल्मलीफले ॥ स्त्रीयाकरणे ॥ कृणाति । कृहिं० । अन्येभ्योपीतिविच् । कटति । कटे० । पचाद्यच् । कर् चासौ कटश्च । अच्छरादित्वात् पफ. ॥ कर्कइति सौत्रोधातु: । शकादिभ्योटन्निति ॥ कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो वा ॥

कर्कटक. । पुं । वृक्षविशेषे ॥ कुलीरे ॥ कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्कटशृङ्गिका । स्त्री ।
कर्कटशृङ्गी । स्त्री । } अजशृङ्ग्याम् ॥ महाघोषायाम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकडासींगी इतिख्यातायाम् ॥

कर्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटाधिप । पु । चन्द्रे ॥

कर्कटाह्व । पु । विल्ववृक्षे ॥

कर्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटि । स्त्री । वालुक्याम् । इर्वारौ ॥ शाल्मलीफले ॥ कर्क इत्कटति । कटे० सर्वधातुभ्यइन् । शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्कटिनी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कर्कटी । स्त्री । इर्वारौ । वालुक्याम् । काकडी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला रूक्षा ग्राहिणी मधुरा गुरु: रुच्या पित्तहरा सामा पक्वा मन्दाग्निपित्तकृत ॥ अस्या पाकप्रकारस्तु । त्वग्बीजरहिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता । तलिता सुघृते सम्यक् कर्कटीवा प्रलेहिता ॥ विपाकदुग्धपक्वं घृतदुग्धसार्द्धं सिताविलवङ्गमरिचैरभ्याम् । कृतैव मासचक्रदुग्धामेतत् प्रतिश्यायं रोचमातनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ देवदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥ घोटिकावृक्षे ॥ कर्क इटति । कटे० । इन् । पक्षेङीष् । शकन्ध्वादि: ॥

कर्कटु: । पु । करेटुपक्षिणि ॥

कर्कन्धू । पुं । स्त्री । कोलिपादपे । बदरीवृक्षे ॥ बदरीफले । बेर इति भाषा । कर्कन्धू क्षुद्रबदरं कथितम्

पूर्वसूरिभिः। अम्लं स्यात् चुद्रबदरं कषायं मधुरं मनाक् ॥ स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम्। शुष्कं भेद्यग्निकृत् सर्वं लघुतृष्णाक्लमास्र जित्॥ देश्यान्तरे॥ कण्टकं दधाति। डुधाञ०। अन्दूदृन्भूजम्बिति निपातितः कू प्रत्ययान्तः। कर्कं दधाति वा। निपातनान्नुम्॥

कर्करः। पु। दर्पणे। मुकुरे॥ न। चूर्णजनकक्षुद्रपाषाणखण्डे। चूर्णखण्डे। कङ्कर काँकर इतिच भाषा॥ भङ्गुरे॥ त्रि। कठिने। दृढे॥ कर्कनम् । कर्कहासे। घञ्। कर्कं राति। रा०। आतोनुपेति क॥

कर्कराङ्ग। पुं। कालकण्ठविहङ्गमे। खञ्जने॥

कर्कराटुः। पुं। कटाक्षे॥ इतिकश्चित् जटाधरः॥

कर्कराटुकः। पु। कर्करेटुपक्षिणि॥

कर्करान्धुकः। पुं। अन्धकूपे॥

कर्करालः। पु। चूर्णकुन्तले॥

कर्करिका। स्त्री। घर्षे। नेत्रखर्ज्वाम्॥

कर्करी। स्त्री। गलन्तिकायाम्। सनालजलपात्रे। झारी इति भाषा॥ कठिनायाम्॥ कन्दोर्ध्वतपक्वनिष्का सनसाधने। झना झारा इतिच भाषा॥ गौरादित्वान् ङीष्॥

कर्करीका। स्त्री। गलन्तिकायाम्। कर्कर्याम्॥ फर्फरीकादित्वात् साधु॥

कर्करेटम्। न। अर्द्धचन्द्रे। अङ्गुलितोरणे। गलेहस्ताधाने॥

कर्करेटुः। पु। करेटौ। करकटिया इति गौडभाषा प्रसिद्धे खगे॥ कर्कं तिरेटति। रेटृभाषणे। मृगय्वादि॥

कर्कश। पुं। काम्पिल्लवृक्षे॥ कासमर्दे॥ इक्षौ॥ खड्गे॥ त्रि। साहसिके॥ क्रूरे॥ दृढे॥ अमसृणे। खरस्पर्शे। दुस्पर्शे॥ निर्दये॥ कृणोति। कृञ् हिंसायाम्। अन्येभ्योपीतिविच्। कशति। कशशब्दे। पचाद्यच्। कर् चासौ कशश्च॥ यद्वा। करे कशति। कशे पचाद्यच्। अन्तर्भावितण्यर्थो वा॥ शकन्ध्वादि। कर्कोन्मत्त्वर्थे लोमादित्वात् शोवा॥

कर्कशच्छद। पुं। शाखोटवृक्षे॥ पटोले॥

कर्कशच्छदा। स्त्री। कोशातक्याम्। तोरजी इतिभाषा॥ दग्धरुहायाम्॥

कर्कशदल। पु। पटोले॥

कर्कशदला। स्त्री। दग्धारुहे॥

कर्कशवाक्यम्। न। निष्ठुरवचने। परुषवाचि॥

कर्क्कशा । स्त्री । वृश्चिकाल्यौषधे ॥ मू-
रायाम् ॥

कर्क्कसारम् । न । करम्भे । दधिसक्तुषु ॥

कर्क्कारु । पु । कुष्माण्डे ॥ स्त्री । कुष्मा-
ण्ड्याम् ॥ कर्कारुशीर्षिणी शीता र-
क्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ताग्नि-
जननी सक्षारा कफवातनुत् ॥ कर्क-
शुक्लवर्णम् गच्छति । गतौ । बा-
हुलकादुः ॥

कर्क्कारुक । पु । कालिङ्गेरुके ॥

कर्क्कारु' । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्किः । पुं । कर्कटराशौ ॥

कर्क्की । पु । कर्कटे ॥

कर्क्केतन । पुं । न । रत्नविशेषे ॥ अस्यो-
त्पत्त्यादिकम् गारुडे ७५ अध्याये ।
सूत उवाच । वायुर्नखान् दैत्यप-
तेर्गृहीत्वा चिक्षेप सम्यग्यवनेषु हृ-
ष्टः । तत प्रसूतं पवनोपपन्नं कर्केतनं
पूज्यतमं पृथिव्याम् ॥ वर्णेन तद्रुधि-
रसोमम धुप्रकाश माताम्रपीतदह-
नोज्ज्वलितं विभाति । नीलं पुनः श-
कलितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदो-
षकरणेन न तद् विभाति ॥ स्निग्धा
विशुद्धाः समरागिणश्च आपीतवर्णा
गुरवो विचित्राः । त्रासव्रणव्याधि वि-
वर्जिताश्च कर्केतनास्ते परमाः पवि-
त्राः ॥ पत्रेण काञ्चनमयेन तु वेष्टयि-
त्वा हस्ते गले ऽथधृतमेतदति प्र-
काशम् । रोगप्रणाशनकरं कलिना-
शनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्र-
दञ्च ॥ एवंविधं बहुगुणं मणिमाव-
हन्ति कर्केतनं शुभमलङ्कृतये नरा ये
। ते पूजिता बहुधना बहुबान्धवाश्च
नित्योज्ज्वला प्रमुदिता अपि ते भ-
वन्ति ॥ ये केऽपनष्टविकृताकुलनील-
भासः प्रम्लानरागकलिता कलुषा
विरूपाः । तेजोऽतिदीप्तिकुलपुष्टिवि-
हीनवर्णाः कर्केतनस्य सदृशं वपुरु-
द्वहन्ति ॥ कर्केतनं यदि परीक्षित-
वर्णरूपं प्रत्ययप्रभा स्वरदिवाकरसु-
प्रकाशम् । तस्योत्तमस्य मणिशा-
स्त्रविदाममिन्द्रा तुल्यन्तु मूल्यमुदि-
तं तुलितस्य कार्य्यमिति ॥

कर्क्कोट' । पु । नागराजविशेषे ॥

कर्क्कोटक । पुं । विल्ववृक्षे ॥ वृक्षौ ॥
काँकरोल इति गौडभाषा प्रसिद्धे फ-
ललताविशेषे । किलासघ्ने । तिक्त-
पत्रे ॥ काद्रवेये । कर्कोटको नाम
सर्पोऽयोदृष्टिविषउच्यते । तस्य स-
र्पस्य सर्पस्त्वंतस्मै सर्पनमोऽस्तुते । इ-
तिश्रुति प्रसिद्ध नागराजे ॥ अपिच
। कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्यानल-
स्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्त्तनं
कलिनाशनमिति ॥

कर्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजाल्याम् । खखसा इति ख्याते फले ॥ कर्कोटकीफलं कुष्ठहृल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषद्भिन्नमरिचैः परिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितसुसैन्धवपातयोगम् । वाह्लीकयुक्तपयसा विहिताभिषेकं कर्कोटकीफलमिदं रुचिकृत्तदाख्यम् ॥

कर्कोटिका । स्त्री । ककोडा इतिभाषाप्रसिद्धे । कर्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायाम् ॥

कर्चरिका । स्त्री । कचोरीतिख्यातेपिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्चरी । स्त्री । कचरीतिख्यातेफले ॥ चीराम्लकृतसंस्कारा शुष्का स्नेहविपाचिता । अरोचकादिरोगाणां कर्चरी काष्ठकर्त्तरी ॥ कर्चरी रुचिकृद्दल्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ताकफकृत सारिका स्मृता ॥

कर्चूर । पु । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्चूरो दीपनो रुच्य. कटुकस्तिक्त एवच । सुगन्धि कटुपाक. स्यात् कुष्ठार्शो व्रणकासनुत् ॥ उष्णो लघुर्हरेच्छ्वासगुल्मवातकफक्रिमीन् ॥ शब्याम् ॥

न । स्वर्णे ॥ कर्जति । कर्जव्यथने । खर्जूरादित्वादूर । पृ० ॥

कर्चूरक । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्ण । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । वसुषेणे । चम्पापतौ ॥ सुवर्णालिहक्षे ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुह्ययुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय क्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दो ऽस्मिन् किरतिशरीरे सुखं वा । कृविक्षेपे । कृवृकृसीतिनन् । वाहुलकाद्गुण ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । अदन्त । अच ॥ यद्वा । करोति शब्दतानम् । डुकृञ्० । कृवृइत्यादिना नन् ॥

कर्णकण्डु । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तन्निदानं यथा । मारुत कफसंयुक्त कर्णकण्डुं करोतिचेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णक्ष्वेड. । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायु पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमं स्वनम् । करोतिकर्णयो. क्ष्वेडकर्णक्ष्वेड. सउच्यते ॥ इति माधव ॥

कर्णगूथम् । न । कर्णमले ॥ कर्णखगूथम् ॥

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णगूथकः । अस्य निदानम् ॥

कर्णचापः । पुं । कान्तपृष्ठाख्यधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चापः ॥

कर्णजलौकः । पुं । शतपद्याम् । गोजर कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । चित्राङ्ग्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णस्यमूले ॥ तस्य पाकमूलमित्यादिना जाहच् प्र० ॥

कर्णजित् । पुं । अर्जुने । गुडाकेशे ॥ कर्णं जयति । जि० । सत्सूद्विषे इत्यादिना क्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पणः । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानतड्का इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधारः । पुं । नाविके । काण्डारि इति गौडभाषा । मल्लाह मांझी इति भाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृञ् ० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कानवाला वाली इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णपालिप्रदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपूः । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्पः । पुं । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूरः । पुं । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णाभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरी० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न । शिरीषे ॥ नीलोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । स कर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोऽर्द्धभेदकृदिति ॥

कर्णफलः । पुं । कानचि माछ इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुरः । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । } चामुण्डादेव्याम् ॥
कर्णमोटी । स्त्री । }

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णलतिका । स्त्री । पाठ्याम् । कानकापत्ता इति भाषा इतिहेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्णवर्जित: । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेध: । पुं । कर्णघटकदोषनिवारणार्थं कर्णयोर्वेधने ॥ सोद्रम्भादृष्णां संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रम. । कर्णवेधस्याऽसंस्काररूपत्वात न तथा नियम । यथा । यदापत्यद्वयतिष्ठेत् स म्भवोप्यपरस्यच । कर्णषट्कं विजानीयाच्छिंत तत त्रयस्यच ॥ इत्याश ङ्क्य तयो मध्ये शुद्धिर्यस्याथ वत्सरे । कर्णवेधोचितस्तस्य नात्रज्येष्ठविचारणा ॥ षट्कर्णात्पत्तिमाशङ्क्य भानो शुद्धासमेपिच । कर्णौवेधोन दोष: स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमाण्डव्य. ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधनास्त्रे । कर्णारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष. ॥

कर्णवेष्ट. । पु ।
कर्णवेष्टकम् । न । } कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥
कर्णवेष्टनम् । न ।

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्याकाशे ॥

कर्णशूल. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्राव. । पु । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघातादथवा निमज्जतोजले प्रपाकादथवापि विद्रधे: । स्रवे द्धिपूयं श्रवणोऽनिलार्दित:सकर्णसंस्राव इति प्रकीर्त्तित इतिमाधव: ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगैाड भाषा प्रसिद्धे लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाट. । पु । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथ समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायक ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे । मालवरागस्य नार्याम् ॥ हंसपदीवृक्षे ॥

कर्णानुज. । पुं । युधिष्ठिरे नृपे । अजातशत्रौ । कर्णस्य अनुज ॥

कर्णान्दु । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतडक्का इति भाषा ॥ उतञ्चिन्तिकायाम् । कानकडा इतिगैाडभाषा प्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दू । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणक: । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । नाल्याम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारि । पु । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदीसर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फाल. । पु । करिण: कर्णचालने । कलजम्भणायाम् ॥

कर्णि. । पु । कर्णाकारफलके वाणे ॥

कर्णिक । त्रि । कर्णिले ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धाविति ठक् ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्याङ्गुलौ ॥ क्रमुकादिच्छटाग्रे । बोंटा इति गौड भाषा ॥ कमलवराटे । बीजकोषे ॥ कर्णाभरणविशेषे । तालपत्रे । ढेंढी इति भाषा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्निमन्थवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्णस्याऽलङ्कारः कर्णभवो वाऽङ्कुरो वा । कर्णललाटादिति कन् ॥

कर्णिकाचल । पु ।
कर्णिकाद्रिः । पुं । } सुमेरुपर्वते ॥

कर्णिकारः । पुं । आरग्वधविशेषे । प्रग्रहे । कृतमालके । छोटा धनबहेडा इतिभाषा ॥ कर्णिकारः कटुस्तिक्तस्तुवरः शोधनो लघुः । रञ्जनः सुखदः शोथश्लेष्मास्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कणियार इति गौडभाषा ॥ कर्णिकामियर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

कर्णिकारकः । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृतमाले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे कः ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्णी । पुं । वर्षपर्वतसप्तकान्तर्गतपर्वतविशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिभ्य इलच्चेति चकारादिनि ॥

कर्णिल । पु । कर्णिनि । कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच् ॥

कर्णीरथ । पु । स्कन्धवाह्ययाने । प्रवहणे । स्वर्वरिया चौपाला डोला मीनस पालकी तानयान इत्यादि भाषा प्रसिद्धं ॥ कर्णसाध्या श्रवणक्रिया उपचारात् कर्णा । कर्णोऽस्त्यस्य । इनि । कर्णी चासौ रथश्च । शब्दमात्रेण रथो नवस्तुतो रथः ॥ यद्वा । सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धो लक्ष्यते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इनि । कर्णी चासौ रथश्च । अन्येषामपि दीर्घः ॥

कर्णीवाम् । पु । आरग्वधे ॥

कर्णीसुत । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजप । त्रि । सूचके । पिशुने । दुर्जने । खले ॥ कर्णे जपति । जप० । स्तम्बकर्णयोरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कर्णेन्दुः । पुं । उत्खिनिकायाम् । अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णाभरणे ॥ कर्णमाल्याम् ॥

कर्ण्यम् । त्रि । कर्णहिते ॥ कर्णयोर्हित

म् । शरीरावशवाचत ॥

कर्त्तनम् । न । छेदने ॥ नारीणां सूत्रनिर्म्मितौ । कातना इतिभाषा ॥ कृती० । ल्युट् ॥

कर्त्तरी । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ पत्रीकृतस्वर्णादि कर्त्तनोपाये । कातकाती इतिभाषा ॥ नापितोपकरणविशेषे । कैंची इतिभाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथा । क्रूरमध्यगतश्चन्द्रो लग्नं वा क्रूरमध्यगम् । कर्त्तरी नामयोगोऽयं कन्यानिधनकारक इति ॥ अपिच । लग्नात् पापादृज्वन्वजू व्ययार्थस्थौ यदा तदा । कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदेति ॥ कृन्तति । कृती छेदने । वाहुलकादर । यद्वा । कर्त्तनम् । घञ् । कर्त्तं राति । रा दाने । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान्ङीष ॥

कर्त्तव्यम् । त्रि । करणीये । करणयोग्ये । कार्य्ये ॥ यस्मिन क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम् ॥ तव्यप्रत्यय ॥

कर्त्तृ । पुं । परमेष्ठिनि ॥ ज्वरनिवन्धने दाहे । कीर्यन्ते विक्षिप्यन्ते इतस्ततश्चाल्यते कायो येन । कॄ विक्षेपे । तृच ॥ त्रि । स्वतन्त्रः कर्त्तेतिनिरूपिते षट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अभीप्तार्थे प्रथमा अनुक्तार्थे तृतीयाविभक्तिर्भवति । तस्यलक्षणम् । क्रियानुकूलकृतिमत्त्वं कर्त्तृत्वम् ॥ यः करोतिस ॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किकाः ॥ चेतनान्तरव्यापाराव्यवधानेन धात्वर्थनिष्पादकश्चेतनः कर्त्ता । कर्मकरणादिकारकचक्रप्रयोक्तावा । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ कृतिमति ॥ उत्पादके ॥ कारणानुकूलव्यापारवति । अनुष्ठातरि ॥ धातूपात्तव्यापाराश्रये ॥ क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे ॥ सतुपञ्चविधः । यथा । क्रियामुख्यो भवेत् कर्त्ता हेतुकर्त्ता प्रयोजकः । अनुमन्ता ग्रहीता च कर्त्ता पञ्चविधः स्मृतइति ॥ सत्रिविधोपि भवति । यथा । त्रिधैव ज्ञायते कर्त्ता त्रिशेषेण प्रतिक्रियाम् । योग्यत्वप्रतिषिद्धत्वविशेषणपदान्वयैः ॥ अस्यार्थः ॥ क्रियांप्रति प्रकारत्रयेण कर्त्ता विज्ञायते तस्य विवरणम् । स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यत्र योग्यत्वेन लब्धविद्यस्त्रैवर्णिकः । १ । अश्रद्दधात् दीक्षितो न ददातीत्यत्र प्रतिषिद्धत्वेन दीक्षितेतरः । २ । स्वर्गकामोयजेतेत्यत्र विशेषणपदान्वयेन स्वर्गकाम कर्त्ता ज्ञायते । ३ ॥ अहङ्करोमीत्याद्यभिमानवति ॥ ज्ञानशक्तिप्रधानपञ्चीकृतपञ्चम

ष्टाभूतकार्योऽहङ्कारोऽन्तःकरणं बुद्धिर्विज्ञानमित्यादिपर्यायशब्दवाच्यस्तादात्म्याध्यासेनात्मनि कर्तृत्वादिधर्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौतिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्रये । इतरकारकाप्रयोज्यत्वे सति सकलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियाया-निर्वर्त्तके चिदचिद्ग्रन्थिरूपे कल्ककामनावति पुरुषे ॥ स च सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधउक्तो भगवता । तत्र सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्त्विकउच्यते इति ॥ राजसोयथा । रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परिकीर्त्तितः इति ॥ तामसोयथा । अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठोनैष्कृतिकोऽलसः । विषादी दीर्घसूत्रीच कर्त्ता तामसउच्यते इति ॥ अन्तःकरणोपहिते चिदाभासे ॥ करणोपहितस्यकर्तृत्वात् ॥ करोति । डुकृञ् । तृच् तृन् वा ॥

कर्तृता । स्त्री । कर्तृत्वे ॥

कर्तृत्वम् । न । कर्तृधर्मे ॥ भावेकर्मणि वा त्वः ॥

कर्त्री । स्त्री । कर्त्तरिकायाम् ॥ करोति । डुकृञ् । स्त्रीलिङ्गत्वादितितृच् । ऋन्नेभ्योङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्द । पुं । कर्दमे ॥ कर्दति । कर्द कुत्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्द्दट. । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ [illegible] ॥

कर्द्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्द्दम । पुं । ब्रह्मणश्छायाया मुत्पन्ने प्रजापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके । पापे ॥ पङ्के । कीचकादा इतिभाषा ॥ न । मांसे ॥ कर्द्दति । कर्द्द० । कलिकर्द्योरमः ॥ त्रि । कर्द्दमवति ॥ अर्श० अच् ॥

कर्द्दमक. । पु । शालिविशेषे ॥

कर्द्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने । खत्ताव इ० भा० ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्द्दमी । स्त्री । मुद्गरे । मोगरा इति भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इतिवैद्यकम् ॥

कर्पट. । पुं । न । वस्त्रके । जीर्णवस्त्रे । लत्ता इतिभाषा ॥ प्रस्वेदादिमार्जनार्थं हस्तस्य वस्त्रखण्डे । इत्यर्थं तेन श्रूयते तत्कुले वस्त्रकर्पटयुक्तौ तत्तुल्येवस्त्रेपिवर्त्तते इति स्वामी । मुकुटस्तु मलिनजीर्णवस्त्रखण्डे वर्त्तते इत्याह ॥ किरति क्षिपति वा । कृ विक्षेपे कृ हिंसायां वा । करोति वा । क्विप् । कर्पाय पटश्च ॥ यथा । कापटपटः । मर्मान्तादिः ॥

पर्वतविशेषे ॥

कर्पटधारी । त्रि । मलिनजीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके ॥

कर्पटिकः । त्रि । कर्पटान्विते । कर्पटधारिणि ॥

कर्पटी । त्रि । कर्पटान्विते ॥ अ० इनि ॥

कर्परः । पुं । मूर्द्धास्थ्नि । कपाले । खोपरी इति भाषा ॥ शस्त्रविशेषे ॥ कटाहे ॥ कल्पते । कृपूसामर्थ्ये । बाहुलकादरो लत्वाभावश्च ॥

कर्परांशः । पुं । कपालखण्डे ॥

कर्परालः । पुं । अक्षोटे । कन्दराले ॥ कर्परम् अलति । अलभू० । कर्मण्यण् ॥

कर्परिकातुत्थम् । न । तुत्थविशेषे । खर्परीम् ॥ गुडूचीयोगआञ्जने ॥

कर्परी । स्त्री । दार्विकायाम् । क्वाथोद्भवतुत्थे । दारुहरिद्रायाः क्वाथस्य तुत्थे । आवर्त्तननिष्पन्ने कृत्रिमरसाञ्जने । कल्पते । कृपू० । बाहुलकादरट् लत्वाभावश्च । टित्वान्ङीप् ॥

कर्परीतुत्थकम् । न । रसके । खपरिया चोया इति ख्याते ॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत् मूरसकं मृतम् । ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः ॥

कर्पासः । पुं । न । तूलिकावृक्षे । वस्त्रयो-नौ ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञः पास ॥

कर्पासफलम् । न । कार्पासे । बिनौला इति भाषा ॥ कर्पासफलमित्युक्तं कषायं मधुरं गुरु । वातश्लेष्महरं वृष्यं विशेषेणास्थिवर्जितम् ॥

कर्पासी । स्त्री । कार्पास्याम् । कपासका वृक्ष इति भाषा ॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

कर्पूरः । पुं । न । घनसारे । चन्द्रसंज्ञे । सिताभ्रे । कपूर इति भाषा ॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यो लेखनो लघुः । सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः ॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः ॥ कर्पूरो द्विविध प्रोक्तः पक्वापक्वप्रभेदतः । पक्वात् कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम् ॥ अपिच । कर्पूरो नूतनस्तिक्तः स्निग्धश्चोष्णस्तदाहदः । चिरस्थो दाहशोषघ्नः सशीतः शुभकृत् परः ॥ शीतासभीमसेनाद्यो ऽस्य भेदा भवन्ति । तेच भीमसेने द्रष्टव्याः ॥ किरति कृणाति वा । करति करोति वा । कृ विक्षेपे हिंसायां वा । कॄञ्० डुकृञ्० वा । विच् । पूर्यते पूरी० । इगुपधेति कः । कर् चासौ पूरश्च ॥ यद्वा । कल्पते । कृपू० । खु० ऊरः । बाहुलकाल्लत्वाभा-

नेन वा ॥

कर्पूरक । पुं । कर्पूरे ॥ कर्बूरके । क र्बूरके ॥

कर्पूरतिलका । स्त्री । जमाया सखी भेदे । जयायाम् ॥

कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । हिमतैले ॥

कर्पूरनालिका । स्त्री । कपूरनारीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । घृताक्तया समितया कृत्वा लम्बपुटं ततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितयान्वितम् ॥ पचेद्दाज्येन सिद्धैषा प्रोक्ता कर्पूरनालिका । संयावसदृशीश्चैषा गुणैः कर्पूरनालिका ॥

कर्पूरमणि. । पुं । पाषाणप्रभेदे । कर्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं यु क्त्या वातादिदोषनुत ॥

कर्पूररस । पु । रसकर्पूरे ॥

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कपूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशिन्याम् ॥

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कापूर चीनियेति ख्याते ॥

कर्फर । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः ॥

कर्बर । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कर्बति । कर्ब० ।कगृशृदृवृञ्भ्यः ष्वरच् ॥

कर्ब्बरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ पिशाच्याम् कोष ॥

कर्ब्बुदार । पुं । कोविदारे ॥ नीलझिण्टिकायाम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥

कर्बुदारक. । पु । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

कर्बुर । पु । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानावर्णे । चित्रे । किर्म्मीरे ॥ नद्यामिष्या वधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कर्बति । कर्ब० । कर्बस्य ज्ञेन वा । कर्बगतौ वा । खोर्ज्जरोपण । मद्राद्ययस्येति उरच ॥ कर्बुरोवर्णेन वा । बवयोरभेदाद्दन्त्यस्य मध्योपि ॥

कर्बुरफल । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥

कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पाव ल इति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ वर्बरायाम् । वाबुइतुलसी इति गौड भाषा ॥ उरजम्बा द्वाप ॥

कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतित्रिका ण्डशेष ॥

कर्बूर. । पुं । शट्याम् ॥ द्राविडके । का ओडखडी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ त्रि । चित्रिते ॥ कर्बति । कर्बगतौ । खर्जादिभ्यादूरः ॥

कर्बूरक: । पुं । कचूराख्ये ॥ स्वार्थेकः ॥

कर्म्माकर: । पुं । कर्मारे । यमे ॥ त्रि ।

भृत्ये ॥ वेतनजीविनि । भरण्यभुजि । मूल्येन कर्म्मकुर्व्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म्म करोति । कृञ्० । कर्म्मणि भृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्व्वालतायाम् ॥ बिम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्म्मकुर्व्वन्त्याम् । दास्याम् ॥ टित्वान् ङीप् ॥

कर्म्मकर्त्ता । पु । कर्म्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा । क्रियमाणन्तु यत् कर्म्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुं कर्म्मकर्त्तेति तद्विदुरिति ॥ त्रि । कर्म्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्ड । पु । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिरूपेण चित्तशोधके कर्म्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्म्मकलापे ॥ कर्म्मणांसमूहः । दूर्व्वादिभ्यः काण्डः ॥

कर्म्मकारः । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । लौहकारे । लुहार इतिभाषा ॥ गोपालात् तन्तुवाय्यां वै कर्म्मकारोऽभूत् सुतः । ब्रह्मवैवर्त्ते तु शूद्रायां विश्वकर्म्मणोजातइत्युक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिंविना भारवहनादिकर्म्मकारके । बेगारी इतिभाषा ॥ कर्म्म करोति । कर्म्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलकः । पु । रजके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मक्षम । पुं । अलङ्कर्म्मीणे । कर्म्मकरणसमर्थे ॥ कर्म्मसु क्षमः । सप्तमीति योगविभागात् समासः ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्म्मविषयायां प्रेरणायाम् ॥ कर्म्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना तद्विषया चोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थः ॥

कर्म्मजः । पु । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटद्रुमे ॥ त्रि । कर्म्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्म्मोद्भवे ॥ कर्म्मणोजातः । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

कर्म्मजगुणः । पु । क्रियाजन्यगुणे ॥ स च संयोगः । विभागः । वेगः । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कर्म्मठ । त्रि । कर्म्मशूरे । प्रयत्नेनारब्धं कर्म्मसमापयति यः स तथोच्यते ॥ कर्म्मकुशले ॥ कर्म्मणि घटते । कर्म्मणि घटोऽठच् ॥

कर्म्मण्यः । त्रि । कर्म्मयोग्ये ॥ कर्म्मणि प्रवीणे ॥ कर्म्मणि साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्म्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्म्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

कर्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्म्मणा सम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ कर्मणि साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मदेव । पुं । यज्ञेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गम्प्राप्ताः कर्मदेवता इति ॥ अदित्याह । अस्मिन्कल्पेऽश्वमेधादिकर्म कृत्वा महत्पदम् । अवाप्याजानदेवैर्याः पूज्यास्ताः कर्मदेवता इति ॥

कर्म्मधारय । पुं । समानाधिकरणे तत्पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयोरसमवायिकारणजातीयकर्मेति कथिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्माणि भवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदात्तदपि पञ्चविधं भवति । तच्चत्वारि धर्म्याणि अन्यमधर्म्यमिति निश्चयः ॥ निष्फलं कोप्यवकुर्वन्सन्दिग्धफलमेव च । न कर्म कुर्यान्मतिमान् सदा वैरानुबन्धि च ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्म त्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधलक्षणं शास्त्रप्रसिद्धं कर्म । तत्र नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तभेदात् त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः । भूतानां भवनधर्माणां सर्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भवं वृद्धिञ्च करोति यो विसर्गस्त्यागः तच्छास्त्रविहितो यागदानहोमात्मकः सदृश कर्म संज्ञितः ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुनस्तत्त्रिविधम् । तत्र सात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत् सात्त्विकमुच्यते ॥ राजसं यथा । यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म यत्तत् तामसमुच्यते ॥ तत्कर्माश्रयाभिमानविशिष्टेऽन्तःकरणधर्मके । शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिककाम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णं शुक्लकृष्णमिति त्रिविधभेदभिन्ने ॥ तत्त्रिविधं जन्म प्रयच्छति । तदाहुर्विश्वरूपाचार्याः । शुक्लैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीं गतिम् । उभाभ्यां पुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभतेऽवशः ।

इति ॥ क्रियतेतत्तत्फलाथिभिरिति कर्म । तस्यचानादित्वम् आद्य कोटे रनुपलभ्यमानत्वात् । यत शरीरवत कर्मकरणम् तच्चशरीर कर्मारब्धम् । तान्यपिशरीरान्तरेण कृतानि । तच्चकर्मजमिति सोयं तृतीय पाश. ॥ जन्मनिमित्ते अदृष्ट विशेषे ॥ उक्तमनुवार्त्ति काकारै. । नकर्मकारणं मुक्तो नोभिस्तापलभे पजम् । कर्मभ्योजन्म नियतं जन्म येनिरईति' कुत । इति ॥ वासना कर्म विद्याच त्रयं जन्मप्रयोजकम् । उक्तं तत्र प्रधानत्व कर्मणा. श्रूयते पुन. ॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं कर्मणा भवेत । देहे विद्यावासना भ्यां भवेद्भोगस्य कैाशलम् ॥ कर्मसाम्येव कर्त्तव्यमिच्छताभ्युदयश्चिरम् । पापन्तु सर्वदाहेयं दुःखेभ्यस्त्रस्ताभूयम् ॥ पूर्वकाण्डपरा इत्थं कर्मप्राधान्यमूचिरे । अथवेदान्त शास्त्रज्ञा: प्राहु: कामप्रधानताम् ॥ पुमानादो काममय एवभूत्वाथ कर्म कृत । यतोयं कर्मणोहेतु: कामोतोस्य प्रधानता ॥ अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेहकस्य चित । यद्यद्धि कुरुते जन्तु स्तत्तत्कामस्यचेष्टितम् ॥ यच्चादिरूपं निष्पं कमद्विधा

। सत्कारक विविदिषा जनन ज्ञ । तच विहितत्त्वमात्रवज्ञा क्रियमाणा सत्कारकम् । ईश्वराराधनबुद्धया क्रियमाणा विविदिषाजनकम् । यत्करोषीत्यादि भगवद्वचना दितिविवेक. ॥ षटकारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अनद्वितीया विभक्तिर्भवति । उक्तं कर्मणि प्रथमाभवति । धातूपात्तव्यापारजन्यफलाश्रय कर्मेतित्तल्लक्षणम् । यत क्रियते फलार्थिभि स्तत कर्मेति प्रसिद्धम् । करोतेर्निखिलक्रियावाचकत्वात कर्त्तुर्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थ । अतएव क्रियाव्याप्यं कर्मेति क्रमदीश्वर । तच्चतुर्विधम् । निर्वर्त्यम् १ यथा घटं करोति पुत्रं प्रसूते ॥ विकार्यम् २ तच्चद्विविधम् । प्रकृतेरुच्छेदकम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च । आद्यंयथा काष्ठं भस्म करोति । अन्त्य यथा । सुवर्णं कुण्डलं करोति । तथाचोक्तमर्हरिणा । यदसज्जायते पूर्व जन्मना यत प्रकाशते । तन्निर्वर्त्य विकार्यञ्चकर्मद्वेधा व्यवस्थितम् ॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्य काष्ठभस्मवत् । अन्यद्गुणान्तरोत्पत्त्या सुवर्णादिविकारवत् ॥ प्राप्यम् ३ यथा ग्रामङ्गच्छति चन्द्रम् पश्यती

त्यादि ॥ अनीप्सितञ्च ४ यथा पापं त्यजति इत्यादि ॥ उत्साहभ्रमभवने ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहुः । कषायपक्तिः कर्म्माणि ज्ञानन्तु परमा गतिः कषाये कर्म्मभिः पक्वे ततो ज्ञानप्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थिभिः । डुकृञ्० । कृञ्, भावे कर्म्मणि च सर्वधातुभ्यो मनिन् इति मनिन ॥ चर्म्मवादि ॥ आरभेतैव कर्म्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्म्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पु । भिक्षौ । परिव्राजि ॥ कर्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्रमधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनि ॥

कर्म्मफलम् । न । कमरङ्गफले ॥ कर्म्मविपाके ॥ संसारे ॥ सर्वकर्म्मणाम् फलं व्याकृतसंसार एवेति भाष्योक्ते ॥ कर्म्मणः फलम् ।

कर्म्मफलप्रेप्सु । त्रि । कर्म्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासक्त । त्रि । कर्म्मणि फलेषु आसक्तः कर्तृत्वाभिमानो भोगाभिलाषश्च यस्य तस्मिन् ॥

कर्म्मभू । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ । कर्म्मक्षेत्रे ॥

कर्म्मभूमि । स्त्री । आर्य्यावर्त्त । पुण्यभूमौ ॥ अत्र कालिकयागुष्ठानादि दूरे इति निर्भयाः । सर्वभक्ष्यामप्यन्ति कर्म्मभूमिमचेतसः ॥ कर्म्मणो भूमि ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । यतो हि कर्म्मभूरेषा ह्यतोऽन्या भोगभूमय इति विष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्व्वमीमांसायाम् । कर्म्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमिनिप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्म्मणां हेतौ ॥ कर्म्मणां मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कलियुगे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मयोग । पु । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णाश्रमोचिते वेदविहिते कर्म्मकलापे मन्त्राणां ज्ञानसाधनभूते ॥ चित्तशुद्धिजनके वैदिके कर्म्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरङ्ग इति प्रसिद्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्म्मारे । न्युब्जे ॥ कर्म्मरङ्गं हिमं ग्राहि स्वाद्वम्लं वातपित्तकृत ॥

कर्म्मरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इति महाभारतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाक । पुं । कर्म्मजन्यफलस्य परिपाके ॥ शातातपभृगुभरतोक्ते पाप

रोगप्रायश्चित्तानां विवरणग्रन्थे ॥

कर्म्मव्यतिहार । पुं । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशील. । त्रि । कार्म्मे । कर्मक्षति ॥ कर्मशील मस्य ॥

कर्म्मशूर । त्रि । कर्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापके ॥ फलपर्यन्तकर्मकर्त्तरि ॥ कर्मणिशूर । सप्तमी समासः ॥

कर्म्मशेष । त्रि । उत्पाद्यविकार्यादिस कार्येषु पुरोडाशसोममन्त्रव्रीह्यादिषु ॥

कर्म्मसङ्ग. । पु । कर्मसु दृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदङ्करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितप्रतिषिद्धकर्मफलाधिकारिणि । कर्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्गह । पु । कर्मसङ्गृह्यते सम वैत्यनेति व्युत्पत्त्या कर्माश्रये ॥ कर्माश्रय पुण्यापापरूपस्य अर्थभावनाया. सङ्गहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पु । कर्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे ॥ कर्मणि सचिव सहाय ॥

कर्म्मसन्न्यासिक । पु । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पु । यतौ ॥ द्विविध कर्मसन्न्यास. फलसाधनभेदत । फलाय त्यागिनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये ॥ फलवत् कर्मणोपि त्याज्यत्वे कर्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिस्मृतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वानमै वमित्याह । अविशुद्धधिय कर्मण्यधिकारो विशुद्धधी । सत्त्यां विविदिषोत्पत्तौ तदर्थं कर्म सन्त्यजेत ॥ तदर्थं शुद्धयर्थम् ॥ कर्मणा सन्न्यास कर्मसन्न्यास । सोऽस्यास्ति । इनि ॥ कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते । तस्मात कर्म न कुर्वन्ति यतय पारदर्शिन ॥

कर्म्मसाक्षी । पु । सूर्ये ॥ सूर्यादिनवसु ॥ सूर्य सोमो यम कालो महाभूतानि पञ्च च । एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिण ॥ कर्मणा. साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धि । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणायां, फलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्ष । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्त । पु । कर्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने ॥ शुचीनाकरकर्मान्ते इत्युक्ते ॥ कर्मावसाने ॥ कर्मान्ते दासभृत्याश्चेत्यु

ते ॥

कर्मार । पु । कर्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । बाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे ॥ कर्मरङ्गे । कमरख इतिभाषा ॥

कर्मार्ह । पु । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्माशौच. । पु । मनस्कारे ॥

कर्मी । पु । दक्षिणासहितज्योतिष्टोमादिकर्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्मीहि चन्द्रमण्डलाधिकारी परतन्त्रो देवानामन्नभूत इति श्रौतीप्रसिद्धि ॥ त्रि । कर्मविशिष्टे ॥ कर्मास्ति अस्य । व्री° इनि. ॥

कर्मिष्ठ । त्रि । क्रियावति ॥

कर्मीरक । पुं । अक्षोटे ॥

कर्मेन्द्रियम् । न । कर्मसाधकेन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके व्यस्ते समस्ते च ॥ पायूपस्थम् पाणिपादौ वाक् चेन्द्रियसङ्ग्रहः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापास्तु तत्क्रियाः ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्य. पृथक्पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि भवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात् कर्मेन्द्रियाणि च । प्रत्येकमिति ॥ कर्मसाधकमिन्द्रियं कर्मेन्द्रियम् ॥ कर्मेन्द्रियदेवता अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतय । कर्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणाग्न्यादयो देवता भवन्ति ॥ कर्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दा क्रमेण वागादीनां विषया ॥

कर्व. । पु । कामदेवे ॥ आखौ ॥ कर्वति । कर्व हिंसायाम् । किरतिवा । कृविक्षेपे । कृगृशृदृभ्यो व ॥

कर्वट. । पु । न । शतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतस्य जना क्रयविक्रयादिना सेवादिना वा येन ग्रामेण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतु समग्रामे ॥ चतु. समेग्रस्थाने ॥ चतु शतग्रामसङ्कुलस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥

कर्बुर. । पुं । राक्षसे ॥ पापे ॥ भेषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कृ° । कृगृदवनिभ्य करच् ॥

कर्बुरी । पु । उमायाम् । शिवायाम् ॥ षिकुपत्न्याम् ॥

कर्च्य । पु । कर्चूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

कर्ष. । पुं । न । कर्षे । मापादौ अशीतिरक्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेतु कर्ष. स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णे । बिडालपदके ॥ राज

निर्घण्टकमते कर्षं स्याद्दशमाषकः ॥ पु । कर्षणम् ॥ विभीतक वृक्षे ॥ कर्षति । कृषविलेखने । पचाद्यच । भावे घञ्वा ॥

कर्षकः । त्रि । चेत्राजीविनि । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्त्तरि ॥ पु । अयस्कान्ते ॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषिकर्मणि । लाङ्गलादिना भूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शोषणे ॥ पीडने ॥ कृषेर्ल्युट ॥

कर्षणी । स्त्री । चीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफल । पु । विभीतकवृक्षे । कलिद्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । खलिकायाम् । अश्वमुखबन्धनरज्जुस्थितलौहे ॥ चीरिकावृक्षे ॥

कर्षितः । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अधमैकर्षित्य वृत्तिकर्षितइति ॥

कर्षूः । पु । करीषाग्नौ ॥ तुषाग्नौ ॥ वार्त्तायाम् । जीविकायाम् ॥ कृषिविशेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्यौकीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ कृत्रिमखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे । कर्षणम् कृष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिच

मितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥

कर्हि । अ । कदा ॥ कस्मिन्काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित । अ । कस्मिँश्चित्काले ॥ कस्याश्चिदप्यवस्थायाम् । जातु ॥ कर्हिच चित चेति विग्रहः ॥

कल । पु । मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधुरध्वाने ॥ सालवृक्षे ॥ न । शुक्रे । रेतसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कडति माद्यति अनेन । कडमदे । हलश्चेति घञ । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव । डलयोरेकत्वम् ॥

कलक । पु । शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठ । पु । कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कल कण्ठोऽस्य ।

कलकल । पु । कोलाहले । बहुभिकृते उच्चै शब्दे ॥ यथा । विशालाभ्या माभ्यां किं किंमिह नयनाभ्या खलुफलं न याभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनु । अयंहि न्यक्कारो जननिमनुजस्य श्रवणयोर्ययोर्नान्तर्यातः स्तव लहरिलीलाकलकल इति-जगन्नाथत्रिशूली ॥ सर्जनिर्यासे । कलशब्दे । कलनम् । घञ । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव । कलादपि कलः ॥

कलघोष । पु । कोकिले ॥ कलो घो

घो यस्य ॥

कलङ्क । पु । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लोहकिट्टे ॥ कम् ब्रह्मार्थं लङ्कयति हीनतां गमयति प्रापयति वा । लकि गतौ । कर्मण्यण् । यद्वा । कलति । कल शब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासौ वङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ।

कलङ्कप । पु । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लोहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनि ॥

कलङ्कुर । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कलञ्ज । पु । सविषास्त्रेण हतयो मृगपक्षिणो ॥ ताम्रकूटे । तामाकु सुरती इति भाषा ॥ यथा । विष्णुसिद्धान्तसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपर्णीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टन धूमपानात स्याद्वलशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफभ्रमामज्वरहानिकृच्च गान्धर्वविद्याप्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे । यथा । सप्ताशी प्रोच्यते गुञ्जा सार्तिस्त्रो रूपकं भवेत । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामना

मत इतियुक्तिकल्पतरु ॥

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । लञ्जिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणौ ॥ भार्य्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गड्यते वा । गड सेचने । गडरादेश्च क इति अत्रन । डलयोरैक्यम ॥ कलयते वा । कैङ प्राप्तने । क ॥ कडति कड्यते वा । कड आसने । बाहुलका दत्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पु । कलध्वनौ ॥ कलो ऽमलो धौतोऽस्य ॥

कलध्वनि । पु । पारावते ॥ पिके । । कोकिले ॥ मयूर ॥ गम्भीरशब्दे ॥ कलोध्वनिर्यस्य । कर्मधारयो वा ॥

कलध्वान । पु । पारावते ॥ परभृते ॥ वर्हिणि ॥ कलोध्वानो ऽस्य ॥

कलन । पु । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्ष्मणि ॥ दोषे ॥ लङ्घने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्याकालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

वा भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने । गणने ॥

कलना । स्त्री । वशतायाम् ॥ गणनायाम् ॥

कलन्दर । पुं । सङ्कीर्णजातिविशेषे । सतु लेटात् तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्त पुराणम् ॥

कलन्दिका । स्त्री । सर्वविद्यायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कलन्धुः । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । कुवकालुकायाम् । घोलिकायाम् ॥

कलभः । पु । पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके ॥ इतिसुभूति. ॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ कलयति । कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा । कलते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । दृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच । कलेभाषते वा । भाष व्यक्तायां वाचि । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलभवल्लभः । पु । पीलुवृक्षे ॥

कलभी । स्त्री । चञ्चुवृक्षे ॥

कलभैरव । त्रि । मधुरभीषणे ॥

कलमः । पु । लेखन्याम् । वर्णतूल्याम् ॥ शालिधान्यप्रभेदे ॥ चैारे । पाटच्चरे ॥ कलते । कल श० । कलिकर्चोरम ॥

कलमोत्तमः । पुं । गन्धशालौ ॥

कलम्ब. । पुं । नालिकाशाके ॥ पृषत्के । शरे ॥ कल्यते । कल विक्षेपे । डलयोरेकत्वात् कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बजित्यम्बच ॥ कदम्बे । नीपपादपे ॥ कडम्बे । शाकनालार्म् ॥ कडति । कडमदे । अम्बच ॥ केन जलेन तेषा । लविस्रवस्रंसने । प्रचाबच ॥

कलम्बकः । पुं । कलम्बार्थे ॥ धाराकदम्बे ॥

कलम्बिका । स्त्री । कलम्बीशाके । नाली इतिभाषा ॥ ग्रीवापश्चान्नाड्याम् । मन्यायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कलम्बी । स्त्री । जलजलताशाकविशेषे । कलम्बिकायाम् । कलमीशाक इतिगौडभाषा । करेमु इतिभाषा ॥ कडति । कड मदे । कृकदीत्यम्बच् । डलयोरेकत्वम् ॥ केजले लम्बते वा । लवि० । अच् । गौरादित्वान्ङीष् । कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ॥

कलम्बुः । पु । कलम्बिकायाम् ॥

कलम्बुटम् । न । नवनीते । हैयङ्गवीने ॥ इतिहारावली ॥

कलम्बूः । स्त्री । कलंब्याम् । करेबू इति प्रसिद्धशाके ॥

कलरव । पु । कपोते । पारावते ॥ कोकिले ॥ कलध्वनौ ॥ त्रि । कल

ध्वनिविशिष्टे ॥ कलो रवोऽस्य ॥

कलल । पुं । न । गर्भवेष्टनचर्म्मणि । जरायौ ॥ कलने । शुक्रशोणितसङ्घाते ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने । वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥

कललज । पुं । राले । सालनिर्य्यासे ॥

कललजोद्भव । पुं । सालवृक्षे ॥

कलविङ्क । पुं । चटके ॥ कलिङ्गकन्द्रके । इन्द्रयवे ॥ कलं वङ्कते । वकि गतौ । अण् । पृषो° ॥

कलश । पुं । न । घटे । कूटे । कलसा इतिभाषा ॥ कलं शवति । शु गतौ । अन्येभ्योपीतिड ॥

कलशि । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठवनीति भाषा । चाकुलिया इतिगौडभाषा ॥ गर्गर्याम् । मन्थपात्रे ॥ कलं श्यति । शोतनूकरणे । इन् । वाहुलकादाकारलोपः । कलशिमुदधिगुर्व्वीं वल्लवा लोडयन्तीति माघः ॥

कलशी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥ जातिलक्षणे ङीष् ॥

कलसः ।* पुं । द्रोणपरिमाणे ॥ त्रि । घटे ॥ यथा । कलां कलां गृहीत्वा तु देवानां विश्वकर्म्मणा । निर्म्मितोऽयं सर्वै र्यस्मात् कलसस्तेन कथ्यते इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । सागरे मथ्यमाने तु पीयूषार्थं सुरासुरैः । पीयूषधारणार्थाय निर्म्मितो विश्वकर्म्मणा ॥ कला कलास्तु देवानामर्पिता स्ता पृथक् पृथक् । यत कृतास्तु कलसा स्तत स्ते परिकीर्त्तिता इत्यादि कालिकापुराणे ८७ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ केन जलेन लसति । लसश्लेषणक्रीडनयोः । पचाद्यच् ॥

कलसि । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥

कलसी । स्त्री ।

कलसीसुतः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

कलसोदधि । पुं । समुद्रे ॥ कलस इव उदधि मन्थानाधारत्वात् ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलह । पुं । खड्गकोषे ॥ भण्डने ॥ पुं । न । युद्धे । समरे । लडाई इतिभाषा ॥ पुं । राढे ॥ कलस्य मधुरध्वनेर्हननम् । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलहंस । पुं । कादम्बे । बालिहाँस इतिगौडभाषाप्रसिद्धे हंसविशेषे । कलनादे ॥ राजहंसे ॥ नृपोत्तमे ॥ परात्मनि ॥ श्वेतोदशाश्वरादत्त प्रभेदे ॥ सवसाः सगौरचक्षुस कलहंसः । इति ख° । यमुनाविहारकुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकमलिनीकृतकेलिः । जगचित्तचारिकलकण्ठनिनाद प्रमुद तनोतु तव

न्दतनूज. ॥ अस्य सिंहनादसंज्ञाप्य स्ति ॥ कलोमधुरवाक् हंसः ॥
कलहनाशन. । पुं । पूतिकरञ्जे ॥
कलहप्रिय । पु । नारदे ॥ इतिमहाभारतम् ॥
कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥
कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥ अस्यालक्षणं यथा । पतिमवमन्य पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात् कान्त पराणुद्य पश्चात् तापसमन्विता । कलहान्तरिताप्रोक्ता नायिका नयशालिभिरिति ॥
कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । वृद्ध इतिभाषा ॥ शिल्पादौ ॥ अंशमात्रे ॥ चन्द्रस्यषोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिंशत् काष्ठात्मकेकाले ॥ स्त्रीरजसि नौकायाम् ॥ कपटे । ध्वनि ॥ विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥ मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम् ॥ राशेस्त्रिंशद्भागांशस्तस्य षष्टिभाग कलेतिज्योतिर्विद् । यथा । विकलानां कलाषष्ट्या तत्षष्ट्याभाग उच्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशि र्भगणो द्वा दशैवते । इति ॥ अथशैवतन्त्रोक्ताः चतुः षष्टिकला लिख्यन्ते ॥ गीतम् १ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्यम् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छेद्यम् ६ । तण्डुलकुसुमबलिविकाराः ७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसनाङ्गरागाः ९ । मणिभूमिकाकर्म १० । शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२ । उदकघात १३ । चित्रायोगा १४ । माल्यग्रथनविकल्पा. १५ । शेखरापीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगा १७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयुक्ति १९ । भूषणयोजनम् २० । इन्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगा. २२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पानकरसरागासवयोजनम् २५ । सूचीवापकर्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ । प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ । दुर्वचकयोगा. ३० । पुस्तकवाचनम् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम् ३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ । पट्टिकावेत्रवाणविकल्पा ३४ । तर्कुकर्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ । वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ । धातुवाद ३९ । मणिरागज्ञानम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृक्षायुर्वेदयोगा. ४२ । मेषकुक्कुटलावक युद्धविधि ४३ । शुकसारिकाप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम् ४५ । केशमार्जनकौशलम् ४६ । अ

चरमुष्टिकाकथनम् ४७। म्लेच्छित कविकल्पा. ४८। देशभाषाज्ञानम् ४९। पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञानम् ५०। अत्र निमित्तज्ञानमिति पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृका ५१। धारणमातृका ५२। सम्पाठ्यम् ५३। मानसीकाव्यक्रिया ५४। क्रिया विकल्पा ५५। छलितकयोगा. ५६। अभिधानकोषच्छन्दोज्ञानम् ५७। वस्त्रगोपनानि ५८। द्यूतविशेष. ५९। आकर्षक्रीडा ६०। बालकक्रीडनकानि ६१। वैनायिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६२। वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३। वैतालिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६४ ॥ इतिश्रीभागवतटीकायां श्रीधरस्वामिनः ॥ क्वचित पुस्तके तण्डुलकुसुमबलिविकारस्थाने ... पदम्। तदुत्तरं ... । वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकीनामिति च पाठो दृश्यते ॥ कलति कलयति कलते वा । कलशब्दसंख्यानयोः। पचाद्यच ॥ कल्यते वा । पुंसीतिघ. ॥ यद्वा कं सुखात् । आ तोऽनुपे तिकः ॥

कलाकूलम् । न । विषे ॥ इति राजनिर्घण्ट. ॥

कलाकेलि. । पुं । कामदेवे ॥ कलासु केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुर. । पु । सारसे पक्षिणि ॥ कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कलाचिका । स्त्री । } प्रकोष्ठे । कफो
कलची । स्त्री । } णिरधोमणिबन्धपर्यन्ते । कलाई इति भाषे तिकश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र हारावल्यौ ॥

कलाजाजी । स्त्री । कृष्णजाजी । कारव्याम्। कलौंजी मंगरैला इति च ख्यातम् ॥

कलाद: । पुं । स्वर्णकारे ॥ कलामादत्ते । तुदाद्य° । मू° कः ॥

कलादक: । पुं । स्वर्णकारे ॥

कलानिधि: । पुं । चन्द्रे ॥ कला निधीयन्तेऽत्र । तुधाद्य° । कर्मण्यधिकरणे चेति कि. ॥

कलानुनादी । पुं । रोलम्बे। भ्रमरे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम् । न । वृद्धौ । लाभे । सूद इतिभाषा ॥

कलाप: । पु । संहतौ । समूहे ॥ मयूरपिच्छे । बर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूषणसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विदग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ देवापि योगमास्था

य कलापग्राममाश्रित । सोमवंशे कलौनष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति ॥ आप्नृ॰ । कर्मण्यण् ॥ कलाआप्यतेऽनेन वा । हलश्चे ति घञ् ॥

कलापक । पु । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कलापार्थे ॥ स्वार्थेक ॥ न । ऋणविशेषे ॥ यस्मिन् काले मयूराः कलापिनो भवन्ति तदुपचारात् कलापी कलापिनि देयमृणम् । कलाप्यश्वत्थयववुसादुन् ॥

कलापी । पु । प्लक्षवृक्षे ॥ वर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्यास्ति । इनि ॥

कलापिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥

कलापूर्ण । पु । चन्द्रमसि ॥ कलाभिःपूर्ण ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामक । पुं । व्रीहिविशेषे । कलमधान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानाम्प्रयोगे । ऋणदाने ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कलाय । पु । सतीनके । हरेणौ । मटर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिकट प्रोक्त । कलायोमधुर स्वादु पाकेरुक्षश्चशीतल ।कषायो वातलो ग्राही कफपित्तहरो लघु ॥ कलमयते । अय॰ । कर्मण्यण् ॥

कलायन । पुं । नर्त्तकभावे ॥

कलायशाकम् । न । केराउ शाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्त त्रिदोषजित् ॥

कलाया स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालाप । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेषस्यवीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । वृषभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविक । पु । कुक्कुटे ॥

कलाविकल । पु । चटके ॥

कलाहक । पु । वाद्यविशेषे । काहलायाम् ॥

कलि । पु । शूरे ॥ आजौयुधि ॥ कलहे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्मार्थसाधनम् । यत्र स्वप्रतिभामान तस्मै श्रीकलयेनमइति कलिविडम्बनम् ॥ अश्वमेधानाश्र । । देवरेणसुतोत्पत्ति र्वानप्रस्थाश्रमग्रह । दत्ताक्षताया कन्याया पुनर्दानं परस्य च ॥ समुद्रयानस्वीकार

कलि

कमण्डलुविधारणम् । महाप्रस्थानगमनं गोपशुश्च सुराग्रहः ॥ अग्निहोत्रहवन्याश्च लेहो लीढापरिग्रहः असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्विजातिषु ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष मघसङ्कोचनतथा । अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शनमेव च ॥ प्रायश्चित्तविधानञ्च विप्राणां मरणान्तिकम् । संसर्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः ॥ दत्तौरसेतरेषान्तु पुत्रत्वेनपरिग्रहः । शामित्रं चैवविप्राणां सोमविक्रयणं तथा ॥ दीर्घकालं ब्रह्मचर्य्यं नरमेधाश्वमेधकौ । कलौयुगे त्विमान् धर्मान् वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ * ॥ तस्य गुणधर्मो यथा । कलौतु धर्मपालानां कुर्वाणो ऽधर्मकृत् स्मृतः ।। एवमाने क्षीयमाणोऽस्मिन्से सोऽपि विनङ्क्ष्यति ॥ तस्मिन् क्षुत्तृड्भयाक्रान्तेर्दुर्धियाः शुष्कवैरिणः । दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदासोत्तराः प्रजाः ॥ यदा मायानृतं तन्द्रा निद्राहिंसाविषादनम् । शोकमोहौ भयं दैन्यं सकलिस्तामसः स्मृत ॥ यस्मात् क्षुद्रदृशो मर्त्याः क्षुद्रभाग्या महाशनाः । कामिनो वित्तहीनाश्च स्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ॥ दस्यूत्कृष्टा जनपदा वेदाः पाषण्डदूषिता । राजानश्च प्रजाभक्ष्याः शिश्नोदरपरा द्विजा ॥ अव्रता वटवोऽशौचा भिक्षवश्च कुटुम्बिनः । तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनोऽत्यर्थलोलुपाः ॥ ह्रस्वकाया महाहारा भूर्य्यपत्या गतह्रियः । शश्वत् कटुकभाषिण्यश्चौर्य्यमायोरुसाहसाः ॥ पणयिष्यन्ति वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः । अनापद्यपि मंस्यन्ते वार्त्तां साधु जुगुप्सिताम् ॥ पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृत्या अप्यखिलोत्तमम् । भृत्यं विपन्नं पतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥ पितॄन् भ्रातॄन् सुहृज्ज्ञातीन् हित्वा सौरतसौहृदाः । ननान्दृश्यालसंवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौ नराः ॥ शूद्राः प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेषोपजीविनः । धर्मं वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमासनम् ॥ नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भिक्षकरकर्षिताः । निरन्ने भूतले राजन्ननावृष्टिभयातुराः ॥ वासोऽन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः । हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति कलौ प्रजाः ॥ कलौ काकिणिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यन्ति च प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकानपि ॥ न रक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ पितरावपि । पुत्रान् भार्य्याञ्च कुलजां

क्षुद्रा शिश्नोदरम्भराः॥ कलौनरा
जन् जगतांपरं गुरुं त्रिलोकनाथा
नतपादपङ्कजम् । प्रायेणमर्त्त्या भ
गवन्तमच्युतं यक्ष्यन्ति पाषण्डविभि
न्नचेतसः ॥ * ॥ कलिकृतदोषवि
नाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयंम्रि
यमाण आतुरः पतनस्खलन्वा विव
शोगृणन् पुमान् । विमुक्तकर्म्मार्ग
ल उत्तमाङ्गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न
तं कलौजनाः ॥ पुंसांकलिकृतान्
दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्व्वा
न्हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषो
त्तमः ॥ श्रुतःसङ्कीर्त्तितो ध्यात पू
जितश्चादृतोऽपिवा । नृणांधुनो
ति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताऽशु
भम् ॥ यथा हेम्निस्थितो वह्निर्दुर्व्व
र्णंहन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो
विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्या
तपः प्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषे
कव्रतदानजप्यैः । नात्यन्तशुद्धिंल
भतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्य
नन्ते ॥ तस्मात् सर्व्वात्मनाराजन् हृ
दिस्थं कुरुकेशवम् । म्रियमाणोह्य
वहितस्ततो यासि परांगतिम् ॥
कलेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोम-
हान्गुणः । कीर्त्तनादेवकृष्णस्य मु
क्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्याय

तोविष्णुं त्रेतायां यजतोमखैः । द्वाप
रे परिचर्य्यायां कलौतद्धरिकीर्त्तना
त् ॥ * ॥ तद्युगशेषधर्म्मा ॥ सौरा
ष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्व्वुदमाल
वाः । व्रात्याद्विजाभविष्यन्ति शूद्र
प्राया जनाधिपाः ॥ सिन्धोस्तटं च
न्द्रभागां कान्तीं काश्मीरमण्डलम्
। भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छा
श्चाब्रह्मवर्च्चसः ॥ तुल्यकालाइमेरा
जन्म्लेच्छप्रायाश्च भूभृतः । एतेऽध
र्म्मानृतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः -
॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधना
दृताः । उदितास्तमितप्रायाअल्प
सत्त्वाऽल्पकायुषः ॥ असंस्कृताः क्रि
याहीनारजसातमसावृताः । प्रजा
स्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाराजन्यरू
पिणः ॥ जनतन्नाथास्तेपदास्तच्छी
लाचारवादिनः । अन्योन्यतोराज
भिश्चक्षयंयास्यन्ति पीडिताः ॥ तत
श्चानुदिनं धर्म्मः सत्यशौचंक्षमाद
या । कालेन बलिना राजन् नङ्
क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृतिः ॥ वित्तमेवक
लौनृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्म्म
न्याय व्यवस्थायां कारणं बलमेवहि
॥ दाम्पत्ये भिरुचिर्हेतुर्मायैव व्या
वहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिः
र्विप्रत्वे सूत्रमेवहि ॥ लिङ्गमेवा

अस्वस्थातावन्योन्यापत्तिकारणम् ।
अदम्भ्यान्याय दौर्बल्ये पाण्डित्ये चा
पलं वचः ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्वे सा
धुत्वे दम्भ एव हि । स्वीकार एव चोद्वा
हे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ दूरे वार्य्य
यनं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् । उ
दरम्भरता स्वार्थः सत्यत्वे धाष्टर्यमे
व हि ॥ दाक्ष्यं कुटुम्बभरणं यशोर्थे
धर्मसेवनम् । एवं प्रजाभिर्दुष्टाभि
राकीर्णे क्षितिमण्डले ॥ ब्रह्मविट्क्ष
त्रशूद्राणां यो बली भविता नृप । प्र
जा हि लुब्धै राजन्यैर्निघृणैर्दस्युधर्मि-
भि ॥ आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति
गिरिकाननम् । शाकमूलामिषक्षौ
द्रफलपुष्पाद्भि भोजना ॥ अनावृ
ष्ट्या विनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडि-
ताः । शीतवातातपप्रावृड्हिमैर
न्योन्यतः प्रजाः ॥ क्षुत्तृड्भ्यां व्या
धिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते च चिन्तया ।
त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायु कलौ
नृणाम् ॥ क्षीयमाणेषु देहेषु देहि
नां कलिदोषतः । वर्णाश्रमवतां
धर्मे नष्टे वेदपथे नृणाम् ॥ पाषण्ड
प्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु । चौ
र्य्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषु वै नृ
षु ॥ शूद्रप्रायेषु वर्णेषु छागप्रायासु
धेनुषु । गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौन

प्रायेषु बन्धुषु ॥ अनुप्रायास्वोषधी
षु शमीप्रायेषु स्थास्नुषु । विद्यु
त्प्रायेषु मेघेषु शून्यप्रायेषु सद्मसु ।
इत्थं कलौ गतप्राये जनेषु खरधर्मिषु
। धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवत-
रिष्यति ॥ इति श्रीभागवतम् ॥
* ॥ अथ विशेषस्तु श्रीनिर्वा-
णतन्त्रे । तत्र श्रीमहादेव उवाच ।
। आयाते पापिनि कलौ सर्वधर्मवि
लोपिनि । दुराचारे दुष्प्रपञ्चे दुष्ट
कर्मप्रवर्त्तके ॥ न वेदा प्रभवस्तत्र
स्मृतीनां स्मरणं कुतः । नानेतिहा
सयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम् ॥ ब
हूनाम्पुराणानां विनाशो भविता
विभो । तदा लोका भविष्यन्ति धर्मक
र्मबहिर्मुखा ॥ उच्छृङ्खला मदोन्म
त्ता पापकर्मरता सदा । कामुका
लोलुपा क्रूरा निष्ठुरा दुर्मुखा श
ठा. ॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयो रोगशो
कसमाकुला । निःश्रीका निर्बला
नीचा नीचाचारपरायणा. ॥ नीच
संसर्गनिरता परवित्तापहारका ।
परनिन्दापरद्रोहपरीवादपरा ख
ला: ॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभय
विवर्जिता. । निर्धना मलिना दीना
दरिद्राश्चिररोगिण. ॥ विप्रा: शूद्र
समाचारा. सन्ध्यावन्दनवर्जिता. ।

अयाज्ययाजका लुब्धा दुर्वृत्ताः पाप
कारिणः ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा
दाम्भिका दुष्टपञ्चकाः । कन्याविक्र
यिणो ब्रात्या स्तपोव्रतपराङ्मुखा
॥ लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापराय
णा । पाषण्डाः पण्डितम्मन्या
श्रद्धाभक्तिविवर्जिता ॥ कदाहारा
कदाचारा भृतका शूद्रसेवका । शू
द्रान्नभोजिनः क्रूरा वृषली रतिका-
मुकाः ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदा
रान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमे
तावत केवलं सूत्रधारणम् ॥ नैव
पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेच
नम् । धर्मशास्त्रेसदा निन्दा साधुद्रो
हो निरन्तरम् ॥ सत्कथालापमात्रञ्च
न तेषाम्मनसि क्वचित् । त्वयाकृता
नि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे ॥ नि
गमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकरा
णि च । देवीनां यत्र देवानां मन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् ॥ कथिता बहवो न्यासा
सृष्टिस्थित्यादिलक्षणाः । बद्धपद्मास
नादीनि गदितान्यपि भूरिश ॥ पशु
वीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदा
। शवासनं चितारोहो मुण्डसाध
नमेव च ॥ लतासाधनकर्माणि त्वयो
क्तानि सहस्रशः । पशुभावदिव्यभा
वौ स्वयमेव निवारितौ ॥ कलौ न प

शुभावोऽस्ति दिव्यभाव कुतो भवेत्
। पत्र पुष्प फल तोय स्वयमेवाहरेत
पशु ॥ न शूद्रदर्शनं कुर्यान्मनसा न
स्त्रियं स्मरेत । दिव्यश्च देवताप्राय:
शुद्धान्तःकरणः सदा ॥ द्वन्द्वातीतो
वीतराग सर्वभूतसम. क्षमी । क
लिकल्मषयुक्तानां सर्वदाऽस्थिरचे
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भाव
शुद्धि कथम्भवेत् ॥ वीरसाधनकर्मा
णि पञ्चतत्त्वोदितानि च । मद्यं मांस
तथा मत्स्यमुद्रामैथुनमेव च । एता
नि पञ्चतत्त्वानि त्वया प्रोक्तानि शङ्क
र ॥ कलिजा मानवा लुब्धा शिश्नो
दरपरायणाः । लोभात् तत्र पतिष्य
न्ति न करिष्यन्ति साधनम् ॥ इन्द्रिया
णां सुखार्थाय पीत्वा च बहुलं मधु ।
भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितवि
वर्जिता. ॥ परस्त्रीधर्षका. केचिद् द
स्यवो बहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते
मत्ता पापयोनिविचारणम् ॥ अ
तिपानादिदोषेण रोगिणो बहव
श्चितौ । शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा
च विकलेन्द्रिया ॥ ह्रदे गर्त्ते प्रान्तरे
च प्रासादात पर्वतादपि । पतिष्यन्ति
मरिष्यन्ति मनुजा मदविह्वला ॥
केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभि स्वज
नैरपि । केचिन्मौनाहतप्राया अपरे व

हुजल्पका ॥ अकार्यकारिणः क्रूरा धर्ममार्गविलोपका ॥ हिताय यानि कर्माणि कथितानि त्वया प्रभो । मन्यतानि सर्वशास्त्रविपरीतानि मानवे ॥ केचायोगं करिष्यन्ति न्यासजातानि केऽपि वा । स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावेन कलौ नराः । भविष्यन्ति दुर्वृत्ता सर्वथा पापकारिणः ॥ तेषामुपाय दीनेश कृपया कथय प्रभो । आयुरारोग्यवर्चस्यं बलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ विद्याबुद्धिप्रदं नृणामप्रयत्नशुभंकरम् । येन लोका भविष्यन्ति महाबलपराक्रमाः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापित्रोः प्रियङ्कराः । स्वदारनिष्ठाः पुरुषाः परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ॥ देवतागुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्मज्ञा ब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः ॥ सिद्ध्यर्थं लोकयात्रायाः कथयस्व हितायत । कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं वर्णाश्रमविभेदतः । विना त्वां सर्वलोकानां कस्त्राता भुवनत्रये ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासे जीवनिस्तारोपायप्रश्नः ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा शङ्करो लोकशङ्करः । कथयामास तत्त्वेन महाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥ साधु पृष्टं महाभागे

कलि

जगतां हितकारिणि । एतादृशः शुभः प्रश्नो न केनापि कृतः पुरा ॥ धन्यासि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्मनाम् । यदुक्तं त्वया भद्रे सत्यं सत्यं यथार्थतः ॥ सर्वज्ञासि त्रिकालज्ञा धर्मज्ञा परमेश्वरि । भूतं भव्यं भविष्यच्च धर्मं यदुक्तं त्वया प्रिये ॥ यथातथ्यं यथान्याययथायोग्यं न संशयः । कलिकल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि ॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृतिभिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं मयोच्यते । विनाह्यागममार्गेण कलौ नास्ति गतिः प्रिये ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयैवोक्तं पुरा शिवे । आगमोक्तविधानेन कलौ देवान् यजेत् सुधीः ॥ कलावागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते । न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥ सर्ववेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः संहितादिभिः । प्रतिपाद्योऽस्मि नान्योऽस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ मामनन्ति ते सर्वे मत्पदं लोकपावनम् । मन्मार्गविमुखा लोकाः पाषण्डा ब्रह्मघातिनः । अतो मन्मतमुत्सृज्य यः कर्म समाचरेत् । निष्फलं तद्भवेद्देवि कर्त्ता पि नारकी-

भवेत् । मूढो मन्मतमुत्सृज्ययोऽन्यन्मतमुपाश्रयेत । ब्रह्महापितृहा स्त्रीघ्न सभवेन्नात्रसंशय ॥ कलौ तन्त्रोदितामन्त्रा सिद्धा स्तूर्णफलप्रदा । शस्ता कर्म्मसुसर्वेषु जपयज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्या श्रौतजातीयाविषहीनोरगाइव । सत्यादौ सफला आसन कलौतेमृतकाइव ॥ पञ्चालिका यथाभित्तौ सर्वेन्द्रियसमन्विता. । अमूरशक्ता कार्येषुतथान्ये मन्त्रराशय ॥ अन्यमन्त्रे कृतङ्कर्मवन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा । नतत्रफलसिद्धि स्यात्श्रमएवहिकेवलम् ॥ कलावन्योदितैर्मार्गै सिद्धि मिच्छतियोनर । तृषितोजाह्नवीतीरेकूपंखनतिदुर्मतिः ॥ मदुक्तादुदितं धर्म्मंहित्वान्यद्धर्ममीहते । अमृतं स्वगृहेत्यक्त्वा क्षीरमार्कंसवाञ्छति ॥ नान्य पन्था मुक्तिहेतुरिहामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो मार्गोमोक्षायच सुखायच ॥ तन्त्राणिबहुधोक्तानिनानाख्यानान्वितानिच । सिद्धानां साधकानाञ्च विधानानिचभूरिशः ॥ अधिकारिविभेदेनपशुवाहुल्यतः प्रिये । कुलाचारोदितंधर्मंगुप्त्यर्थंकथितक्वचित ॥ जीवप्रवृत्तिकारीणिकानिचित्कथितान्यपि । देवानानाविधाः प्रोक्ता देव्योपिवहुधा प्रिये ॥ भैरवाश्चैव वेतालावटुका नायिकागणा । शाक्ता शैवावैष्णवाश्चसौरागाणपतादय. ॥ नानामन्त्राश्चयन्त्राणि सिद्धोपायान्यनेकश । भूरिप्रयाससाध्यानि यथोक्त फलदानिच ॥ यथायथाकृताः प्रश्ना येनयेन यदायदा । तदातस्योपकारायतथैवोक्तमयाप्रिये ॥ सर्वलोकोपकारायसर्वप्राणिहिताय च । युगधर्मानुसारेणयाथातथ्येन पार्वति ॥ त्वयायादृक्कृत प्रश्नोन केनापिपुराकृत । तवस्नेहेनवक्ष्यामिसारात्सारपरात् परम् ॥ वेदानामागमानाञ्च तन्त्राणाञ्च विशेषत । सारमुद्धृत्यदेवेशितवाग्रेकथ्यतेमया ॥ यथानरेषुतन्त्रज्ञाः सरितांजाह्नवीयथा । यथाहन्त्रिदिवेशानामागमानामिदंतथा ॥ किंवेदैः किंपुराणैश्चकिंशास्त्रैर्वहुभि शिवे । विज्ञातेऽस्मिन्महा तन्त्रेसर्वसिद्धीश्वरोभवेत ॥ यतोजगन्मङ्गलायत्वयाहंविनियोजित । अतस्तेकथयिष्यामियद्विश्वहितकृद्भवेत ॥ कृतेविश्वहितेदेवि विश्वेश. परमेश्वर । प्रीतोभवतिविश्वात्मायतोविश्वंतदाश्रितम् ॥ सएकएव सद्रूपः सत्यो

ऽद्वैत परात्पर । स्वप्रकाश सदा पूर्ण सच्चिदानन्दलक्षण ॥ निर्वि कारोनिराधारोनिर्विशेषो निराकु लः । गुणातीत सर्वसाक्षीसर्वात्मा सर्वदृग्विभु ॥ गूढः सर्वेषु भूतेषु सर्वव्यापीसनातन । सर्वेन्द्रियगुणा भास सर्वेन्द्रियविवर्जित ॥ लोका तीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोच रः । सर्वेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तं नजाना तिकश्चन ॥ तदधीनजगत्सर्वं त्रैलो क्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्ति ष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत ॥ तत्सत्यता मुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक् पृथक् । तेनैवहेतुभूतेनवयजाताम्हेश्वरि ॥ कारणं सर्वभूतानां सएक. परमे श्वरः । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्र ष्टाब्रह्मेतिगीयते ॥ विष्णु पालयि-तादेविसंहर्त्ताहतदिच्छया । इन्द्रा द्योलोकपाला. सर्वेतद्वशवर्त्तिन ॥ स्वेस्वेधिकारेनिरता स्तेशासतित दाज्ञया । त्वम्परामकृति स्तस्यपूज्या सि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपे णतत्तद्विषययोजिता । स्वस्वकर्म प्रकुर्वन्तिन स्वतन्त्रा. कदाचन ॥ य द्भयाद्वाति वातोपिसूर्यस्तपतियद्भ यात् । वर्षन्ति तोयदा कालेपुष्प न्तितरवोवने ॥ कालङ्कालयते का

लेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदा न्तवेद्योभगवान यत्तच्छब्दोपल क्षित ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंत न्मयं सकल जगत ॥ तस्मिस्तुष्टे ज गत्तुष्टप्रीणिते प्रीणित जगत । तदा राधनतोदेवि सर्वेषांप्रीणन भवेत॥ तरोर्मूलाभिषकेणयथातद्भुज पल्ल-वा. । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथा सर्वे ऽमरादय ॥ यथातवार्चनाद्याग्नात् पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा सुन्दर्यस्तथाजानीहिसुव्रते ॥ यथा गच्छन्तिसरितो ऽवशेनापिसरित्पप-तिम् । तथाखिलानिकर्माणितद्भुह् श्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्य जेद्देवान्श्रद्धयायद्दाप्तये । तमाह् दातिसोध्यक्षस्तैस्तैर्देवगणै.शिवे ॥ ब हुनात्रकिमुक्तेनसत्याद्गेकथ्यतेप्रिये-। ध्येय पूज्यः सुखाराध्यस्तविना नालिमुक्तये ॥ मायासेनोपवासस्य कायक्लेशोनविद्यते । नैवा चारा दिनियमोनोपचाराश्च भूरिश. ॥ नदिक्कालविचारोस्तिन मुद्रान्यास संहतिः । यत्साधनेकुलेशानित्तवि भाकोन्यमाश्रयेत ॥ * ॥ इतिश्री महानिर्वाण तन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्त मेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

सदाशिवसंवादेजीव निस्तारोपाय
प्रश्नोत्तरेपरब्रह्मोपासनोपक्रमोना
मद्वितीयोल्लास ॥ २ ॥ * ॥ तृती
योल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलौ
पापयुगे घोरे तपोहीनेति दुस्तरे
। निस्तारबीजमेतावद्ब्रह्ममन्त्रस्यसा
धनम् ॥ साधनानिवहूक्तानि नाना
तन्त्रागमादिषु । कलौदुर्बलजीवा
नामसाध्यानिमहेश्वरि ॥ अल्पायुष.
स्वल्पवृत्ता अन्नाधीनासव प्रिये । लु
ब्धाधनार्जनेव्यग्रा सदाचञ्चलमान
सा ॥ समाधावस्थिरधियोयोगक्लेशा
सहिष्णव । तेषाह्हिताय मोक्षायब्र
ह्ममार्गोयमीरित ॥ कलौनास्त्येव
नास्त्येव सत्यसत्यमयोच्यते । ब्रह्मदी
क्षाविनादेवि कैवल्या यसुखायचेति
॥ * ॥ श्रुत्वासम्यक परब्रह्मोपासन
परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्नाशङ्क
रंपृच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथि
तंयत्त्वयानाथब्रह्मोपासनमुत्तमम्
सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद्ब्रह्मपदप्रद
म् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकसुख
साधनम् । हृष्टास्मिजगदीशानत
ववाक्यामृतप्लुता ॥ यदुक्तकरुणासि
न्धोयथा ब्रह्मनिषेवणात् । गच्छन्ति
ब्रह्मसायुज्यतथैवममसाधनात ॥ ए
तद्वेदितुमिच्छामि त्वदीयसाधनंपर

म् । ब्रह्मसायुज्यजननयत्त्वयाकथि-
तम्प्रभो ॥ विधानकीदृशतस्य स । प
नकेनवर्त्मना । मन्त्र कोवाचविहि
तोध्यनपूजादिकञ्चकिम् ॥ सविशे
षसावशेषमामूलाद्वक्तु मर्हसि । म
मप्रीतिकरदेवलोकाना हितकार
कम् ॥ कोह्यन्यस्त्वामृतेशम्भोभव
व्याधिभिषग्गुरु ॥ इतिदेव्यावच
श्रुत्वादेवदेवोमहेश्वर । उवाच
परयाप्रीत्या पार्वतीं पार्वतीपति
॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ शृणुदेवि
महाभागेतवाराधनकारणम् । त
वसाधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नु-
ते ॥ त्वपराप्रकृति साक्षाद्ब्रह्मण
परमात्मन । त्वत्तोजातजगत्सर्व
त्वजगज्जननीशिवे ॥ महदाद्यणु
पर्यन्त यदेतत सचराचरम् । त्वयै
वोत्पादित भद्रेत्वदधीनमिद जगत
॥ त्वमाद्या सर्वविद्याना मस्माकम
पि जन्मभू । त्वजानासिजगत्सर्व
नत्वाजानातिकश्चन ॥ त्वकाली ता
रिणी दुर्गाषोडशीभुवनेश्वरी । धू
मावतीत्ववगलाभैरवी छिन्नमस्त
का ॥ त्व मन्नपूर्णा वाग्देवीत्वदेवि
कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपात्वस
र्वदेवमयीतनू ॥ त्वमेवसूक्ष्मास्थू
ल । त्वव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

राकारापि साकारा कस्त्वां वेदितुम
र्हति॥ उपासकानां कार्यार्थं श्रेयसे
जगतामपि । दानवानां विनाशाय
धत्से नानाविधास्तनूः ॥ चतुर्भुजा
त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा तथा ।
त्वमेव विश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधा
रिणी ॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् । कथितं सर्वतन्त्रेषु
भावाश्च कथितास्त्रय ॥ पशुभावः
कलौ नास्ति दिव्यभावोपि दुर्लभ ।
वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि क-
लौयुगे ॥ कुलाचारं विना देवि क
लौ सिद्धिर्न जायते । तस्मात्सर्वप्रय
त्नेन साधयेत् कुलसाधनम् ॥ कुला
चारे या देवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते।
ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्यो जीवन्मुक्तो न
संशयः ॥ ज्ञानेन मेध्यमखिलममे
ध्यं ज्ञानतो भवेत् । ब्रह्मज्ञाने समु-
त्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥ योऽज्ञा
नासि परब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम्
। किमस्यमेध्यं तस्यास्ति सर्वं ब्रह्मेति
जानतः ॥ त्वं सर्वरूपिणी देवि सर-
र्वेषां जननी परा । तुष्टायां त्वयि दे
वेशि सर्वेषां तोषणं भवेत् ॥ सृष्टेरा
दौ त्वमेकासीत् तमोरूपमगोचर
म् । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं परब्रह्मसि
सृक्षया ॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वयासृ

ष्टमिदं जगत् । निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म स
र्वकारणकारणम् ॥ सद्रूपं सर्वतो व्या
पि सर्वमावृत्य तिष्ठति । सदेकरूपं चि
न्मात्रं निर्लिप्तं सर्ववस्तुषु ॥ न करोति
न चाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति । स
त्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोच
रम् ॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महा
योगिनी परा । करोषि पासि हंस्य
न्ते जगदेतच्चराचरम् ॥ तव रूपं महा
कालो जगत्संहारकारकः । महासं
हारसमये कालः सर्वं ग्रसिष्यति ॥
कलनात्सर्वभूतानां महाकालः प्रकी
र्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमा
द्या कालिका परा ॥ कालसंग्रसनात्
काली सर्वेषामादिरूपिणी । काल
त्वादादिभूतत्वादाद्या कालीति गीय
ते ॥ पुनः स्वरूपमासाद्य तमोरूपं नि
राकृति । वाचातीतं मनोगम्यं त्वमे
केवावशिष्यसे ॥ साकारापि निराका
रा मायया बहुरूपिणी । त्वं सर्वादि
रनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका ॥ अ
तस्ते कथितं भद्रे ब्रह्ममन्त्रोपदीक्षितः ।
यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं तव साध
नात् ॥ नानाचारप्रभावेन देशका-
लाधिकारिणाम् । विभेदात्कथितं
भद्रे गुप्तविप्रसाधनम् ॥ येऽधि
कृता मर्त्या नैतत्फलभागिनः । भ

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि ल्बिषा ॥ बहुजन्मार्जिते पुण्ये कुलाचारेमतिर्भवेत । कुलाचारेणपूतात्मासाचाच्छिवमयोभवेत्॥ यत्रास्तिभोगवाहुल्य तत्रयोगस्यकाकथा । योगेपिभोगविरह कौलस्तुभयमश्नुते ॥ एकश्चेत्कुलतत्वज्ञ पूजितोयेनसुव्रते । सर्वदेवाश्चदेव्यश्चपूजितानात्रसंशय ॥ पृथिवीं हेमसंपूर्णां दत्त्वायत्फलमाप्नुयात । तस्मात्कोटिगुणपुण्यंलभते कौलिकार्चनात ॥ श्वपचोपिकुलज्ञानी ब्राह्मणादतिरिच्यते । कुलाचारविहीनस्तुब्राह्मणं श्वपचाधमः ॥ कौलधर्मात् परो धर्मोनास्तिज्ञानेतुमामके । यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानीनरोभवेत् ॥सत्यंब्रवीमि ते देवि हृदिकृत्वावधारय । सर्वधर्मोत्तमात् कौलातपरोधर्मोनविद्यते ॥ अयन्तुपरमोमार्गोगुप्तोस्तिपशुसङ्कटे ।व्यक्तीभविष्यत्यचिरात संप्रप्ते प्रबलेकलौ ॥ कलिकालेप्रवृद्धेतु सत्यंसत्यं मयोच्यते । नस्यास्यन्तिविनाकौलानपशवोमानवाभुवि ॥ यदातुवैदिकीदीक्षादीक्षापौराणिकीतथा । नस्यास्यतिवरारोहे तदैवप्रबल कलि ॥ यदातुपुण्यपापानांपरीक्षावेदसम्भवा

। नस्यास्यतिशिवे शान्तेत देवप्रबल कलि ॥ क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना यदासुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले शानितदैवप्रबल कलि ॥ यदातु-म्लेच्छजातीया राजानोधनलोलुपा । भविष्यन्ति महाप्राज्ञे तदैवप्रबल कलि ॥ यदास्त्रियोतिदुर्दान्ता कर्कशा कलहेरता । गर्हिष्यन्ति स्वभर्त्तारंतदैवप्रबल कलि ॥ यदातुमानवा भूमौ स्त्रीजिता कामकिङ्करा । द्रुह्यन्तिगुरु मित्रादीन् तदैव० ॥ यदाचौरीस्वल्पफलातोयदाल्पोकवर्षिणः । अस्यकफलिनोदयाफलदैव० ॥ भ्रातरः स्वजनामाख्याय दाधनकाङ्क्षया । मिथ सम्पहरिष्यन्तितदैव० ॥ प्रकटैमद्यमांसादै निन्दादण्डविवर्जिते । गूढपानंचरिष्यन्तितदैव० ॥ इत्यचेतादापरेषु ग्रथामद्यादिसेवनम् । कलावपि तथाकुर्यात कुलधर्मानुसारत ॥ येकुर्वन्तिकुलाचारंसत्यपूताजितेन्द्रिया. । व्यक्ताचारा दयाशीलानकितानवाधते कलि ॥ गुरुशुश्रूषणेयुक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे । अनुरक्ताःस्वदारेषु नहि० ॥ सत्यव्रता'सत्यनिष्ठा' सत्यधर्मपरायणा' । कुलसाधनसत्त्याये नहि० ॥ कुलमा

कलि

गैर्यातस्त्वा निरोधितानिच योगिने। येदद्यु सत्यवचसे नहि०॥ हिंसा मात्सर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिता। कुलधर्मेषु नि ष्ठा येनहि०॥ कौलिकैः सह संसर्गवसति कुलसाधुषु। कुर्वन्ति कौलसेवाये नहि०॥ नानावेषधरा कौला कुलाचारेषु निश्चला। सेवन्तेवा कुलाचारैर्नहि०॥ जीवसेकादिसंस्कारा, पितृश्राद्धादिका क्रिया। येकुर्वन्तिकुलाचारैर्नहि०॥ आमंदानं तपस्तीर्थव्रतं तर्पणमेवच। येकुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि०॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेवच। नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्यानहि०॥ कौटिल्यान्नतहीनानां म्लेच्छानाकुलमार्गिणाम्। परोपकारप्रतिना साधनां किङ्कर कलिः॥ कलेर्दोषसमूहस्य महानेकोगुणः प्रिये। सत्यप्रतिज्ञकौलानांश्रेयः सङ्कल्पमात्रत॥ अपरेतुयुगे देविपुण्यं पापञ्चमानसम्। स्वगामामी, न कलौ पुण्य केवलं नतुदुष्कृतम्॥ कुलाचारैर्विहीनाये सततासत्यभाषिण। परद्रोहपरायेचतेनरा कलिकिङ्करा॥ कुलवर्त्मस्वभक्ताये परयोषित्सु कामुका। द्वेष्टारः कुलनिष्ठानां तेज्ञेया कलिकिङ्करा॥

कलि

युगाचारप्रसङ्गेन कले प्राबल्यलक्षणम्। सङ्क्षेपात् कथितञ्च प्रीतयेतव पार्वति॥ प्रकटेचकलौ देविसर्वे धर्माश्चदुर्बला। स्थास्यत्येक सत्यमात्रतस्मात् सत्यमयोभवेत॥ सत्यधर्मं समाश्रित्ययत्कर्मकुरुतेनर। तदेवसफलं कर्मसत्यं जानीहिसुव्रते॥ नहि सत्यात् परोधर्मो न पापम् अनृतात्परम्। तस्मात् सर्वात्मनामर्त्य सत्यमेकंसमाश्रयेत॥ सत्यहीनावृथा पूजा सत्यहीनोहवा जप। सत्यहीनं तपोव्यर्थमूषरेवपनं यथा॥ सत्यरूपम्परम्ब्रह्म सत्यं हि परमन्तप। सत्यमूला क्रिया सर्वा सत्यात् परतरंनहि॥ अतएवमया प्रोक्तं कुले प्रबले कलौ। कुलाचारोपि सत्येनकर्त्तव्योव्यक्तभावत॥ गोपनाद्धीयते सत्यं नगुप्तिरनृतंविना। तस्मात्प्रकाशतः कुर्यात्कौलिक कुलसाधनम्॥ कुलधर्मस्यगुप्त्यर्थं नाम्नात स्याज्जुगुप्सितम्। यदुक्तं कुलतन्त्रेषु नमस्त प्रबलेकलौ॥ कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायांपादहीनक। द्विपादोद्वापरे देविपादमात्रंकलौ युगे॥ तथापिसत्य वलवत्तप: ख-ज इयापिच। सत्यपादेकृतेचापि

धर्मलोपः प्रजायते ॥ तस्मात्सत्यं समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत ॥ कुलाचारं विनाऽयत्र नास्त्युपाय कुलेश्वरि । तत्रान्यतमवेशश्चेत् कुतो निःश्रेयसंभवेत ॥ सर्वथा सत्यपूतात्मासन्मुखेरितवर्त्मना । सर्वकर्म नरः कुर्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम् ॥ दीक्षापूजाजपंहोमपुरश्चरणतर्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ॥ जातकर्म तथा नाम चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृश्राद्धं कुर्याद्‌गागमसम्मतम् ॥ तीर्थश्राद्धं वृषोत्सर्गं शारदोत्सवमेवच । यात्रागृह प्रवेशञ्च नववस्त्रादिधारणम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च देवानां स्थापनन्तथा ॥ दिवाकृत्यं निशाकृत्यं पर्वकृत्यन्तथैवच । ऋतुमासवर्षकृत्यं नित्य नैमित्तिकन्तथा ॥ कर्त्तव्यंयद्‌कर्त्तव्यंत्याज्यंग्राह्यञ्चयद्भवेत । मयोक्तेनविधानेन ततसर्वंसाधयेन्नर ॥ नकुर्याद्यदि मोहेनदुर्मत्याऽश्रद्धयापिवा । विनष्ट सर्वकर्म्मभ्योविष्ठायासभवेत्कृमिः ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेशि प्रवलेकलौ । यद्यायत् क्रियते कर्म विपरीतायतद्भवेत् ॥ मन्मतासम्मतादीक्षा साधकप्राणघातिनी । पूजापिविफलादेविहुतमभस्मार्पणं-यथा ॥ देवता कुपितातस्य विघ्नसतस्यपदेपदे ॥ कलिकाले प्रवृत्तेत् चाक्षामच्छात्वमम्बिके । येऽन्यमार्गे क्रियाकुर्यात समहापातकी भवेत ॥ व्रतोद्वाहौ प्रकुर्वाणोयो न्यमार्गेणमानव । सयातिनरकं घोरं यावच्चन्द्रदिवाकरौ । व्रतेब्रह्मवधप्रोक्तोऽप्राच्योमाणवको भवेत । केवलं त्ववाहोऽवैधचण्डालादधमोपिस ॥ उद्वाहितापियानारीजानी यात्तातुगर्हिता । उद्वोढापि भवेत पापीससर्गात्कुलनायिके ॥ वेश्यागमनज पाप तस्यपुंसोदिनेदिने । तद्दत्तान्नतोयादिनैवगृह्णन्तिदेवता ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्तन्मलपूयवत् । तयोरपत्यकानीन सर्वधर्मवहिष्कृत ॥ दैवेपित्र्येकुलाचारेनाधिकारोस्यजायते ॥ अशाम्भवेनमार्गेण देवतास्थापनचरेत्-। नसान्निध्यभवेत्तत्रदेवताया कथञ्चन ॥ वृहाम्बुफलनाऽस्तिकायक्लेशोधनव्यय ॥ आगमोक्तविधि हित्वाय श्राद्धंकुरुतेनर, ॥ श्राद्धंतद्विफलंसोपिपितृभिर्नरकंव्रजेत् ॥ तत्तोयंशोणितसमं पिण्डोमलमयो

भवेत्। तस्मात्सर्व्वं प्रयत्नेनशाङ्क रं मतमाश्रयेत ॥ बहुनात्रकिमुक्तेन सत्यं सत्यं मयोच्यते। अशाम्भवक्रतं कर्म सर्वदैव विनिरर्थकम् ॥ यस्तु तावत परो धर्म्म पूर्वधर्मोऽपि नश्यति। शाम्भराचारकोनस्य नरकान्नैव निष्कृति ॥ मदुद्दीरितमार्गेणानिस्यन्नमित्तकर्म्मणाम्। साधनं यस्ममकृभिस्तदेवतत्त्वसाधनम् ॥ विशेषाराधनं तत्र मन्त्रयन्त्रादि संयुतम्। शेषजकलि रोगाणां श्रृयतां गद्दतो मम॥ ॥ * ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्म्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिस्तारोपायप्रश्ने परा प्रकृतिसाधनोपक्रमोनामचतुर्थोल्लास. ॥ ४ ॥ * ॥ यावद्गङ्गाकुरुक्षेत्रं यावत्तिष्ठति मेदिनी। यावद्रामकथा लोके तावज्जीवेत्कलौ ॥ हरेर्नामैवनामैवनामैवममजीवनम्। कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्यथा ॥ एकाये। द्यूतक्रीडासाधनीभूतपाशकस्य यस्मिन् भागेएकोऽङ्कस्तस्मिन्॥ कलनम्। कलशब्दादौ। इन्॥ कलयति कलस्य तेवा। कलगतौसंख्यानेच। सर्वधातुभ्य इन् ॥

कलि। स्त्री। कोरके। कलिकायाम्॥ कलते। कलशब्दसंख्यानयोः। सर्वधातुभ्यइन् ॥

कल्लिक। पु। क्रौञ्चवक इतिशोऽभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि। क्रौञ्च ॥

कलिका। स्त्री। अविकसितपुष्पे। कोरके ॥ वीणामूले ॥ पद्यसप्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ लक्षणन्तु। कलानाम भवेत्तालनियता पद्यसप्तति। कलाभि कलिकाप्रोक्ता तद्वृन्दा घटसमीरिता: इत्यादिरूपगोस्वामिकृतगोविन्दविरुदावलीभाष्येऽवलोकनीयम्॥ कलयति। कलगतौसंख्यानेच। चुरादि। अच्। स्वार्थेकन ॥

कलिकापूर्वम्। न। अङ्गप्रधानान्यतरबहुकर्मसाध्य स्वर्गादिफलजनकापूर्वोत्पत्तौ तत्तत् प्रत्येककर्मजन्यं अदृष्टं ॥ इतिस्मृतिः ॥

कलिकार. । पुं। धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिं करोति। कृञ्०। कर्मण्यण् ॥

कलिकारक:। पुं। नारदे ॥ पूतिकरञ्जे। लट्टाकरञ्जे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कलिकारी। स्त्री। उपविषप्रभेदे। लाङ्गल्याम्। गर्भपातन्याम्। अग्निमुख्याम्। विषलाङ्गलीया इतिगौडभाषा ॥

कलिङ्ग. । पु । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे ॥ कुटजवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ कलिङ्गा । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागे कृष्णातीरान्तर्गशिवे । कलिङ्गदेशः सम्प्रोक्तो वाममार्गपरायणः इति ॥ कलिङ्गा क्षत्रिया. तेषांनिवासोजनपदः कलिङ्गा । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ न । कौटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गच्छति । अन्तर्भावितण्यर्थोगमेर्डः । पृ० ॥ खच्डिश्चेतिमुकुट.। कलिंगायतीति स्वामी । के मूर्ध्नि लिङ्गंचूडास्येति वा ॥

कलिङ्गक । पु । कलिङ्गार्थे ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिङ्गा । स्त्री । नितम्बिन्याम् । योषिति ॥ त्रिवृतायाम् ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्ज. । पु । कटे । चटाई सफ इतिभाषा ॥

कलित । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ बद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपालः कुण्डलीदण्डपाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा । कदाकालेमात कथयकलिताखण्डकरसमिति ॥ विचारिते ॥

कलिदोषघ्न. । पु । कुलधर्म्मे ॥ कलिमलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कलावप्यतिदोषाढ्ये विषयासक्तमानस । कृष्णातुसकलंपापगोविन्दस्मरणाच्छुचि ॥ अतिपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिष मच्युतम् । भूयस्तपस्वीभवति पङ्क्तिपावनपावन ॥ आस्थेनापिनमस्कार. प्रयुक्तश्चक्रपाणये । संसारस्थूलवन्धानामुद्वेजनकरोत्त्विस ॥ इत्यादिपुराणवचनम् ॥ कलेर्दोषा. विहिताऽकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणा. तान्स्मरणमात्रेणहन्तिनाशयतीतिव्युत्पत्ति.॥

कलिद्रुम. । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्द । पु । अद्रिविशेषे ॥ सूर्य्ये ॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी० ड. । टाप् ॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम् ॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रिय: । पु । नारदमुनौ ॥ वानरे ॥ कले. प्रिय. । कलि.प्रियोयस्यवा ॥

कलिमलापह । पु । संसारदु.खोपशमने ॥

कलिमारक. । पु । पूतिकरञ्जे । कण्टकवतिकरञ्जे ॥ कलिमारयति ॥

कलिमाल्यः । पु । पूतिकरञ्जे ॥

कलियुगम् । न । कलौ । अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा । माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः । अस्यावतारः कल्किः । पुण्यमेकपादम् । पापं त्रिपादम् । गङ्गातीर्थम् । शूद्रयोनिरग्निः । अन्नगताः प्राणाः । सार्द्धत्रिहस्तपरिमितो मनुष्यदेहः । अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः । भोजनपात्रस्य नियमो नास्ति इत्यस्य लक्षणम् ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अत्र षट् शककर्त्तारः । यथा । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिनाथौ विजयाभिनन्दनः । इमेऽनु नागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलौ इति ॥ धर्मः सङ्कुचितस्तपोविरहितं सत्यञ्च दूरंगतो काधर्मरताद्विजाश्च लुभितानारीव शा मानवाश्च्यस्य माहात्म्यम् ॥ अत्रनिस्ताराय आगमोक्तं ब्रह्मोपासनमेव सदाशिवेनोक्तम् ॥

कलियुगालयः । पु । बिभीतके ॥

कलिलम् । त्रि । गहने ॥ मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सलिकलीतीलच् ॥

कलिद्रुमः । पुं । बिभीतके ॥

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारीसरा कुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित् । सक्षारा श्लेष्मजित्तिक्ता कटुका तुवरापि च ॥ तीक्ष्णोष्णा कृमिहृल्लघ्वी पित्तला गर्भपातनी ॥

कली । स्त्री । कलिकायाम् ॥

कलुष । पु । क्ली । महिषे । न । पापे ॥ त्रि । आविले ॥ लुषति । लुष हिंसायाम् । इगुपधेति कः । कस्य जलस्य लुषो घातकः ॥ कलयति । वशीकरोति वा । कल सङ्ख्याने । पुनश्चिकलिभ्य उषच् ॥

कलेवरम् । न । शरीरे ॥ कले शुक्रे धुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठम् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कलोपजीवी । त्रि । वार्द्धुषी ॥

कल्कः । पु । न । घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ बिभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । घृतेन तैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसमवेतेन साध्ये पिष्टौषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयौषधद्रव्ये । तत्तु पञ्चकषायान्तर्गतदृषदि पेषितम् । यथा । द्रव्यमार्द्रं शिलापिष्टं शुष्कं वा जलमिश्रितम् । तदेव सूरिभिः पूर्वैः कल्क इत्यभिधीयते इति ॥ अस्य पूर्वीयं याममेकं तिष्ठति ॥ शाठ्ये ॥ पापे । यथा । तपोनकल्कोऽध्ययनम

कल्कादृष्ट्यादि॥ न। दम्भनि॥ त्रि। पापाशये। पापात्मनि॥ कल्यते। कल॰। कृदाधारार्चिकलिभ्य क इति क॥

कल्कनम्। न। दम्भे॥ शाठ्ये॥ कथने॥ कलहे॥

कल्कफल। पु। दाडिमवृक्षे॥

कल्कि। पु। विष्णोर्भविष्यति दशमावतारे। विष्णुयशः पुत्रे॥ सतु कलिशेषे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति। यथा। सम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः। भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति॥ तस्य कर्म यथा। अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः। असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः॥ विचरन्नाशुना क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः। नृपलिङ्गच्छदो दस्यून कोटिशो निहनिष्यति॥ इति श्रीभागवतम्॥ विशेष कल्किपुराणादिषु द्रष्टव्य॥

कल्की। पु। कल्क्यवतारे॥ यथा। मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः। रामो रामश्च रामश्च बुद्ध कल्की च ते दशेति॥

कल्प। पु। शास्त्रे। यागक्रियाणामुपदेशके वेदाङ्गविशेषे। यज्ञविद्यायाम्। बौधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे। सूत्रग्रन्थ॥ अनुष्ठेयक्रमः कल्प॥ विधौ॥ कल्प्यतेऽनेन वा। कृपू सामर्थ्ये। अच्। घञ् वा॥ प्रलये। संवर्त्ते॥ कल्पते समर्थो भवति। पुंसीति घ॥ ब्रह्मणो दिने॥ ब्रह्मणो दिनमेकः कल्प। ब्रह्मणो रात्रिश्चापरः कल्प॥ कल्पयति स्थितिं प्रलयञ्च। कृपू॰। णयन्तात पचाद्यच्॥ क्रमसन्दर्भे तु। त्रिंशत्कल्पैर्ब्रह्मण एकोमासो भवति। तेषां क्रमतो नामानि। यथा। श्वेतवाराह १ नीललोहित २ वामदेव ३ गाथान्तर ४ रौरव ५ प्राण ६ बृहत्कल्प ७ कन्दर्प ८ सत्य ९ ईशान १० ध्यान ११ सारस्वत १२ उदान १३ गरुड १४ कौर्म्म १५ अथ ब्रह्मणः पौर्णमासी। नारसिंह १६ समाधिः १७ आग्नेय १८ विष्णुज १९ सौर २० सोमकल्प २१ भावन २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठ २४ आर्चिष २५ वल्मीकल्प २६ वैराज २७ गौरीकल्प २८ माहेश्वर २९ पितृकल्प ३० अथ ब्रह्मणोऽमावास्या। इति क्रमसन्दर्भे प्रभासखण्डम्॥ एतादृशैर्द्वादशमासैर्ब्रह्मणः संवत्सरो भवति। एवंवर्षशतम्ब्रह्मण आयुः। तत्र पञ्चाशद्वर्षाण्यती

ता । एकपञ्चाशद्दारम्भे अधुनाम्बे तवाराद्य कल्प. । इति महाभारतम् ॥ विकल्पे ॥ कल्पवृक्षे ॥ न्याये ॥ एषोऽत्र कल्प उचित इत्यर्थः ॥ व्याकरणस्य प्रत्ययविशेषे । सर्वसुबन्ततिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति । तत्रवाच्यलिङ्ग । यथा ईषदूनो विद्वान् विद्वत्कल्प । ईषदूनं पचति पचतिकल्पम् ॥ त्रि । उत्तरपदस्य स्वसदृशे ॥ यथा पितृकल्प. ॥ कल्पयति मनोरथम् । अच् ॥ । कल्पनम् । घञ् ॥

कल्पकः । पु । नापिते ॥ कचूरे ॥ कल्पकारके ॥ कल्पते । क्लृपू० । ण्वुल् ॥

कल्पक्षय. । पु । प्रलये ॥

कल्पतरु. । पुं । कल्पवृक्षे ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य तरु. । सम्बन्धसामान्यभावे ऽत्र षष्ठी ॥

कल्पनम् । न । क्लृप्तौ ॥ छेदे । कर्त्तने ॥ कल्पते । नन्द्यादिल्यु ॥

कल्पना । स्त्री । करिसज्जनायाम् । नायकस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोपणेन करिणः सज्जीकरणे ॥ अनुमितौ ॥ रचनायाम् ॥ यथा प्रबन्धकल्पनाकथा ॥ सम्पादनायाम् ॥ कल्पनम् । क्लृपू० । ण्यन्त. । ण्यासश्रन्थेतियुच् । टाप् ॥

कल्पनाकाल । त्रि । विद्युद्दाद्दावस्थिरे कल्पनाकालभाविनिमनस्यन्तर्वं समाने ॥

कल्पनी । स्त्री । कर्त्तरीम् । कैंची इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कल्पपादप. । पुं । देवतरौ ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य पादप ॥ अस्य दानमविधिर्दानसागरे द्रष्टव्य. ॥

कल्पपाल । पु । शौण्डिके ॥

कल्पलतादानम् । न । महादानविशेषे ॥

कल्पवृक्ष. । पुं । सुरद्रुमे ॥ कल्प. सङ्कल्पितोऽर्थ तस्य वृक्ष. । सम्बन्धसामान्यभावेऽत्र षष्ठी ॥

कल्पान्तः । पुं । प्रलये ॥ कल्पस्य ब्राह्मदिनस्य अन्तोऽवधि. ॥

कल्पित. । पु । सज्जितगजे ॥ त्रि । रचिते ॥ अर्पिते ॥ आरोपिते ॥ कल्पितमिखिल विश्वमिति वेदान्तसिद्धम. । ब्रह्मणि जगत कल्पितत्वम् आत्मनि चाहङ्कारादे कल्पितत्वं तत्त्वविदां सुस्पष्टम् ॥ कल्पितस्याधिष्ठानादनतिरेक. ॥ यथोक्तं कल्पितायाम् । अधिष्ठानावशेषो हि नाश कल्पितवस्तुन इति ॥

कल्प्य. । त्रि । कल्पितुं योग्ये ॥

कल्मषः । पु । नरकविशेषे ॥ न । पा

पे ॥ हस्तिपुच्छे ॥ त्रि । मलिने ॥ शुभकर्म स्यति समाप्तिं करोति । षो न्तकर्मणि । आतोनुपेतिक । पृ० ॥ लक्षपक्ष्मे ॥

कल्माष । पु । राक्षसे ॥ चित्रवर्णे ॥ कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे । ग न्धशालौ ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ क लयति । कल० । क्विप् । कल् । मा षयति । अभिभवति वर्णान् माष, । मषहिंसायाम् । हन्यर्थाश्चेति चु रादौ पाठा णिच् । कल्वासौमा ष श्चेति कल्माष ॥

कल्माषकण्ठ, । पु । शिवे ॥ इतिश ब्दावली ॥

कल्माषपाद, । पु । सौदासनृपे ॥

कल्माषी । स्त्री । शबलायाम् ॥ अन्य तो ङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥ सज्जे ॥ त्रि । वाकश्रुतिवर्जिते ॥ उपा यवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दक्षे ॥ कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् । अघन्यादयश्चेतिकलेर्यक् ॥ यद्वा । कल्यते । कलगतौ सङ्ख्यानेच । चुरादिरदन्त । अचोयत ॥ कलासु साधुर्वा । तत्र साधुरितियत् ॥

कल्यजग्धि । स्त्री । प्रातराशे । प्रात र्भोजने । कलेउ कलेवा इतिभाषा ॥

कल्यपाल, । पु । } शौण्डिके ॥
कल्यपालक, । पु । }

कल्यवर्त्त । पुं । प्रातराशे ॥ इतित्रिका ण्डशेष: ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ हरीतक्याम् ॥ टाप् ॥ शुभात्मिकाया वाचि ॥

कल्याणम् । न । अक्षयस्वर्गे ॥ मङ्गले । शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि । शुभयुक्ते ॥ कल्येप्रात, काले अणय ते । अण शब्दे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ स्त्री । बह्वादिभ्यश्चेति ङीषि क ल्याणी ॥

कल्याणकृत । त्रि । शास्त्रविहितकारि णि ॥ कल्याणं करोति । डुकृञ् । क्विप । तुक ॥

कल्याणगुणम् । न । श्रद्धावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतम, । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धि: । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोग: । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । गुरौ केन्द्रत्रिकोणवारदिक्षु भेषकर्मणि । कल्याणयोगेभूपस्य यातु कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च । त्रिकोणगे शुभेखेटे सबले वाद्वितीयगे । कल्याणसंज्ञोयोगोयं यायिना मङ्गलप्रदइति ॥

कल्याणबीज । पु । मसूरे ॥ इतिरा

जनिर्घण्टः ॥

कल्याणिका । स्त्री । मनःशिलायाम् ॥

कल्याणी । त्रि । कल्याणविशिष्टे ॥

कल्याणिनी । स्त्री । बलायाम् ॥

कल्याणी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ गवि ॥ मङ्गलमूर्त्याम् ॥ वह्वादिभ्यश्चेतिङीष् ॥

कल्याणपाल. । पु । शौण्डिके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लः । त्रि । बधिरे । श्रवणेन्द्रियहीने । बहरा इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लत्वम् । न । स्वरभेदे ॥ बाधिर्य्ये ॥

कल्लोलः । पुं । हर्षे ॥ उल्लोले । महातरङ्गे । बडोलहर इति भाषा । बड ढेउ इतिगौडभाषा ॥ त्रि । वैरिणि । सपत्ने ॥ कं जलम् तस्य लोलः चञ्चलः । यापद्धान्तस्येत्यनुस्वारस्य लकारः ॥ कल्लतेऽनेन वा । कल्ल अव्यक्तशब्दे । बाहुलकादोलच् ॥

कवक. । पुं । कवले । ग्रासे ॥ न । छत्राके ॥ शैवालानि कवकानि चेति मनुः ॥

कवचः । पुं । गर्दभाण्डे । नन्दिवृक्षे ॥ पटहवाद्ये ॥ पुं । न । तनुत्राणे । वर्मणि । सन्नाहे ॥ मन्त्रविशेषे । लौहादिवर्मवदङ्गादिसंरक्षणार्थं देवता मन्त्रविग्रहे ॥ तत्पूजायां पाठ्य-म् भूर्जविलिखकण्ठादौ धार्य्यञ्च ॥ कं वातं वञ्चति । वञ्चु गतौ । अन्तर्भावितण्यर्थो वा । मू० अ ॥ कौति । कुशब्दे । कृतन्यञ्जीष्यादिना कौतेरचप्रत्ययेके ॥

कवचपत्रम् । न । भूर्जपत्रे ॥

कवटी । स्त्री । कपाटे ॥

कवयि । स्त्री । कवय्याम् ॥

कवयी । स्त्री । कयीमाछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । कवई इतिभाषा । कवचपृष्ठ्याम् ॥ कवयीमधुरा स्निग्धाकषायारुचिकारिणी । किञ्चित्पित्तकरीवातश्लेष्मनीवल्यवर्द्धिनी ॥

कवरः । पुं । पाठके ॥ पुं । न । लवणे ॥ अम्ले ॥ केशपाशे ॥ त्रि । मिश्रिते ॥ खचिते । सम्पृक्ते ॥ कौति कूजते वा । कुशब्दे । कौरत्र ॥ कवरं लवणेऽम्लेस्त्रीपुंस्योस्तु केशपाशके । कर्बुरे माल्यगारश्च पाठयोर्भेषजान्तरे ॥ इतिमेदिनी ॥ कवरः कर्बुरः सारङ्गः तिष्कलायुधः ॥

कवरकी । स्त्री । वन्द्याम् ॥ इतिहारावली ॥

कवरा । स्त्री । बर्बरायाम् । खरपुष्पायाम् । बाबुई इतिभाषा ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

कवरी । स्त्री । केशविन्यासे । केशवेशे

॥ पृथ्व्याम् । कारव्याम् ॥ कवरी केशाना सन्निवेशविशेष. सा इव ॥ शाकभेदे ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । अच् । गौरादिः । कस्यशिरसोवरी ॥ यद्वा । कूयते । कुशब्दे । कोरदन् । जानपदेति ङीष् ॥ कशिरो वृणोति आच्छादयति कंकृष्णवर्णं वृणोति वा । पूर्ववदच् ङीषौ ॥ तुङ्ग्याम् । वर्वराघाम् ॥

कवर्ग । पुं । कादिपञ्चसु ॥

कवर्गीय. । पुं । कवर्गभवेवर्णे ॥ भवार्थे वर्गान्ताच्चेति छ' ॥

कवल: । पुं । ग्रासे ॥ चिलिचिमे । वेलेमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ केन वलते । वल' । अच् ॥

कवलित: । त्रि । भुक्ते ॥ व्याप्ते ॥

कवस. । पु । उरश्छदे । कवचे ॥ कौति । कु° । अतन्यस्तीत्यादिना कौतेरस. ॥

कवाटम् । न । कपाटे ॥ क वातम् वटति । वटवेष्टने । कर्मण्यण् ॥ कुङ् शब्दे । कुद्दारप् । कव शब्दम् अटतिवा । अटगतौ । पचाद्यच् । कवाचोष्ण इत्ययोगविभागात को' कवादेशो वा ॥

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । वक्रा-ग्रे । कपोतवक्रे ॥

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाट्याम् ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

कवारम् । न । पद्मे ॥ इतित्रिकाण्डशेष' ॥

कवि । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ सूरौ । भास्करे ॥ काव्यकर्त्तरि ॥ सर्वपर्यीना' कवय' ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि सर्वज्ञे । सर्वदर्शि ॥ सूक्ष्मार्थविवेकिनि । मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कु° । अच इ: ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति हलायुध' ॥

कविका । स्त्री । खलीने । कडि आली इति खगाम इतिचख्याते ॥ केविकापुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कषाया रुचिकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातशमनी बलवर्द्धनी ॥ कवते कौति वा । कुङ् शब्दे । कु शब्देवा । अच इ' । कवि' । स्वार्थे कन् । कुञादिभ्यो वुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठ' । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कविकर्मे । काव्ये ॥ कवे: कर्मभावोवा । तल् ॥ कविता वनिता वापि आयातासुखदायिनी ॥

कवियः । पुं । न । अश्वास्यबन्धनरज्जौ । खलीने ॥

कविरामायणः । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कविलासिका । स्त्री । वीणाविशेषे ॥

कवी । स्त्री । खलीने ॥

कवीयम् । न । खलीने ॥

कवेलम् । न । उत्पले । कुवलये ॥

कवोष्णम् । न । कोष्णे । मन्दोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवोष्णम् इतिकोः कादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कव्यम् । न । मृतोद्देशेन त्यक्ते । पितृसम्प्रदानकान्ने । पित्र्ये ॥ कूयते पितृभ्यः । कुशब्दे । अचोयत् ॥

कव्यवाहः । पुं । पितृगणविशेषे ॥

कशा । स्त्री । चर्मयष्ट्याम् । अश्वादिताडन्याम् ॥ आदिनोष्ट्रवारणादिग्रहः ॥ अथ कशापथविचारः । एतेषु त्रिविधेष्वश्वेष्वेवं ताडयेत् इतिविशेषः ॥ कशाभिरुत्तममध्यमाधमेषु यथासंख्यं मृदुसमनिष्ठुरैः कशाविरूपं चिन्तयेत् तद्विचारे ॥ यथा कुम्भेनराजः । मृदुनैकेन घातेन दृढकालेषु ताडयेत् । तीव्रं मध्यमपुमर्थ्यां जघन्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः ॥ उपवेशेऽयनिद्रायां स्खलिते दुष्टचेष्टिते । वक्त्रालोकनीयास्तुल्ये चतुर्गाचेस्त्रप्रेपिते ॥ सन्त्रासे च दुरुत्थाने विमार्गगमने भये । शिक्षात्यागस्य समये सञ्जाते चित्तविभ्रमे ॥ दण्डः प्रयोज्यो वाहानां कालेषु दशस्वपि । ग्रीवायां भीतमाहन्यात् वक्त्रे चैव चलाजिनम् ॥ विभ्रान्तचित्तमधरे त्यक्तशिक्षं च ताडयेत् । प्रक्षेपिते स्कन्धवाह्यो वेत्रलालोकनन्तया ॥ उपवेशेच निद्रायां कटिदेशे च ताडयेत् । दुश्चेष्टितं मुखेहन्यात् उन्मार्गप्रस्थितं तथा ॥ जघनेस्खलितं हन्यात् कोत्रमार्गे दुरुत्थितम् । यः कुप्रकृतिर्वाजी तं सर्वत्रैव ताडयेत् ॥ इति माघे ५ सर्गे तेजोनिरोधेति १० श्लोके मल्लिनाथ ॥ मांसरोहिण्याम् ॥ कशति । कशशब्दे । पचाद्यच ॥

कशार्हः । त्रि । कश्ये । कशाघातयोग्ये ॥ कशायाः अर्हः ॥

कशिपु. । पु । भक्ते । भोज्ये ॥ आच्छादने । वस्त्रे ॥ एकोक्त्या भक्ताच्छादनयोः । भोज्यवस्त्रयोः ॥ कशिपुर्भोज्यवस्त्रयोः । एकैकस्मिन्द्वयोश्चापीति मेदिनीकरः ॥ शय्यायाम् ॥ तल्पोपिचैतैर्विकशिपोः प्रयासैः ॥ कशति कुः चम् शब्द्यते वा । कशगतिशासनयोः । उ० साधु ॥

कशेरु । पुं । न । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधं तत्तु महद्राजकशेरुकम् । मुस्ताकृति लघु स्याच्चत्तशिवो ट मितिस्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीतमधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाहघ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरम्परम् ॥ पु । भारतवर्षान्तःपातिद्वीपविशेषे ॥ कं शृणाति । शॄ हिंसायाम् । बाहुलकादुः ऐत्वञ्चास्य प्रकृतेरेरङादेशः ॥ मत्स्यजातौ ॥

कशेरुकम् । न । तृणकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कं वायुं शृणाति । शॄ० । केन शीर्यते वा । केश्र एरक्चास्य च्युः । संज्ञायां कन् । केशवृतिह्रस्व ॥ यद्वा । कश्यते कशतिवा । कशशब्दे । बाहुलकादेरु । स्वार्थे कन ॥

कशेरुः । स्त्री । तृणकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ मत्स्यजातौ ॥ कं शृणाति । शॄ० । केश्र एरङ्चास्यच्यू ॥

कश्चन । अ । कश्चिद ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अविषये । कोऽपि इतिभाषा ॥ अर्थान्तरभूते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ त्रि । मलिने ॥ कशनम् । कशतौ । कुटिकशिकौतिभ्य प्रत्यय स्यमुडिति कल ॥

कश्मीर । पु । काश्मीराख्यदेशे ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जायते । सप्तम्याजनेर्डः ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जन्मास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये ॥ मद्ये ॥ कश्यतेऽनेनवा । कश० । बाहुलकाद्य ॥ त्रि । कशार्हे ॥ कशाचमयष्टि । तद्योगात उपचारात कशा । ताम र्हति । दण्डादित्वात यत ॥

कश्यप । पु । मुनिविशेषे । कलागर्भजे मरीचिमुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत मरीचिरितिविश्रुत । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात स कश्यप ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतसूर्यस्तवाध्याय ॥ कश्य मद्यंपिबति पाति वा । पा० सुपीति क ॥ मीनप्रभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दन । पु । गरुडे ॥ इतिहलायुध ॥ कश्यपस्यनन्दन ॥

कष । पु । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कसौटी इतिभाषा ॥ स्वर्णादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे ॥ कषति । कष हिंसायाम् । प

षायश्च ॥

कषण । पु । अपक्के । अश्माष्टौ ॥ न । घर्षणे । काषे ॥ कण्डूयने ॥

कषमाण । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कषाकु । पु । अग्नौ ॥ सूर्य्ये ॥

कषाय । पु । श्योनाकवृक्षे । रागे ॥ अन्तःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ कार्यविक्षेपाभावेऽपि चित्तवृत्तेः रागादिवासनया स्तब्धीभावाद्वस्तुकवल्ल्यवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ धवरक्षे ॥ त्रि । तुवररसवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रितवर्णे ॥ पु । न । क्वाथे । निर्यासे । क्वाथरसे ॥ यथा त्रिफलाकषाय । सपञ्चविधो यथा । स्वरसश्च तथा कल्कः क्वाथश्च हिमफाण्टकौ । ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैते लघवः स्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कसैला इतिप्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्तस्योत्पत्तिरित्याहुः भिषग्दासः । तुवरे ॥ कषायोरोपणोग्राहीस्तम्भनःशोधनोहिमः । कफास्रपित्तघ्नो जिह्वाजाड्यकरो लघु ॥ कषतिकण्ठम् । कष० । वा बुलकादाय: ॥

कषायकृत् । पु । रक्तलोध्रे ॥

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगिनि पञ्चक्षीरद्रुमक्वथिततोये । प्लक्षाश्वत्थोदुम्बरशिरीषवटसम्भवे कषायजलैरित्युक्ते ॥

कषाययावनाल । पु । तुवरयावनालधान्ये ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । सखुआ० इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ लकुचवृक्षे ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ विषयेषु सरागे ॥

कषि । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष० । सर्वधातुभ्य इन्‌ इति इः ॥

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति । कष० । कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ खनिचे ॥ कषत्यनया । पूर्ववदीकन् ॥

कष्टम् । न । पीडायाम् । कृच्छ्रे । व्यायाम् ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ जुगुप्सिते ॥ दोषविशेषे ॥ कष्टतद्योगमो दुरायत्तो भवेदिति सज्ञयाम् ॥ कषतिस्म कष्यतेस्म वा । कष० । क्त । कृच्छ्रगहनयो, कषइतिनेट् ॥

कष्टकारक । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥

कष्टस्थानम् । न । पीडाकृत्स्थाने । दुःखजनक स्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकवृक्षे ॥ त्रि

। कासघ्ने ॥

कसेरु । पु । कशेरौ । गुण्डकन्दे । सुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुक । पु । } कशेरुणि ॥
कसेरुका । स्त्री । }

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिच्चटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तू
कस्तूरिका । स्त्री । } र्याम् ॥

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्यायाम् ॥ कस्तूरिका कटुस्तिक्ता क्षारोष्णा शुक्रला गुरुः । कफवातविषच्छर्दिशीतदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ सा च त्रिविधा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरी कपिलच्छाया कस्तूरी त्रिविधा मता ॥ कामरूपोद्भवा श्रेष्ठा नैपाली मध्यमा भवेत् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरी ह्यधमा स्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्याः । कसगतौ । ख० ऊर. । पृषोदरादिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासायाम् ॥

कह्लारम् । न । श्वेतोत्पले । सौगन्धिके ॥ कस्य जलस्य ह्लाद इव । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कांस्य । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इति शब्देन के जले वा । ह्लयति । ह्लेञ्स्पर्द्धायां शब्दे च । मू० । क' ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इति राजनिघण्टः ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वह्निलोहके ॥ ताम्रं त्रपुजमाख्यातं कांस्यं घोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यं द्वयोस्तरणिरङ्गयोः ॥ कांस्यस्य तु गुणा ज्ञेया स्वयोनिसदृशा जनैः । संयोगजप्रभावेण तस्यान्येपि गुणाः स्मृताः ॥ कांस्यं कषायं तिक्तोष्णं लेखनं विशदं सरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्तहरं परम् ॥ * ॥ अस्य शोधनम् । पत्रीकृत्य पचाग्नौ कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत् तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं कांस्यस्य रीतेश्च विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेण सम्पिष्टो गन्धकस्तेन लेपयेत् । समेन कांस्यपत्राणि शुद्धान्यम्लद्रवैर्मुहुः ॥ ततो मूषापुटे धृत्वा पचेद् गजपुटेन च । एवं पुटद्वयात् कांस्यरीतिश्च म्रियते ध्रुवम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥ कंसीयस्य

विकार कंसीयपरशव्ययोरितियञ् । छस्य च लुक ॥

कांस्यकम् । न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकार । पु । कंसकारः । कसेरा इति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्यं करोति । डुकृञ् कर्मण्यण ॥

कांस्यनील । पु । अञ्जनविशेषे । मृपातुत्थे । हेमतारे ॥

काक । पु । आत्मघोषे । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ वृक्षविशेषे । शिरोऽवक्षालने ॥ परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके ॥ न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानां समूह । तस्य समूह इत्यण ॥ कायति । कैशब्दे । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥

काककङ्गु । पुं । चीनके । चीणा इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घाख्ये ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री ।
काकचिञ्चि । स्त्री ।
काकचिञ्ची । स्त्री । } गुञ्जायाम् ॥ काकवर्णा चिञ्चा । गौरादि ॥

काकच्छद । पु ।
काकच्छदि । पु । } खञ्जनपक्षिणि ॥

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामख्याते वृक्षविशेषे । काकनासिकायाम् । नदीकान्तौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकस्य जङ्घायाम् ॥

काकजम्बु । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काकजम्बू । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्काकणन्तिकावर्णं सपाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैवसिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ यादृच्छिकन्याये ॥ समासाच्च तद्विषयादिति छः । अस्मादेव ज्ञापकादिवार्थे समासः । सह सुपेति वा । इवार्थे । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । वृत्तिविषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रियावाचिनौ । तत्र काकागमनं देवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्यूपनिपातस्य । तालेन तु य काक

स्यवध.स देवदत्तस्य दस्युना वधस्तोप मानम्। इति वधादि काकतालीया दि शब्दवाच्य.सम्पद्यते ॥ काकता लसमागमसदृश श्चोरसमागम इ ति समासार्थः। तत्प्रयुक्त काकम रणसदृशस्तु प्रत्ययार्थ ॥

काकतिक्ता। स्त्री। काकचिञ्चायाम्॥

काकतिन्दुक। पु। काकेन्दौ। काकपी लुके। माकडाकेन्दु माकडागाव काकतेदु इतिच गौडभाषा॥ का- कानाम् काकवर्णो वा तिन्दुकः॥

काकतुण्ड। पु। कालागुरुणि॥

काकतुण्डफला। स्त्री। काकनासाया म्॥

काकतुण्डिका। स्त्री। काकचिञ्चाया म्॥

काकतुण्डी। स्त्री। राजरीत्याम्। राजपीतल इति भाषा॥ कौआडो डी इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। काकादन्याम्॥

काकध्वज। पु। बाडवाग्नौ॥

काकध्वजा। स्त्री। धूमावत्याम्॥

काकनामा। पु। वकवृक्षे॥ इति रत्न माला॥

काकनास। पु। विकङ्कतवृक्षे॥

काकनासा। स्त्री। काकजङ्घावृक्षे॥ काकस्यनासेव फलमस्या। काक

नासा कषायोष्णा कटुक्ता रस पाक यो.। कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथा र्शश्वित्रकुष्ठनुत्॥

काकनासिका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। कौवाठोंठी लिख्यातोपधौ॥ रक्तश्चि वृति॥

काकपक्ष। पु। शिखण्डके। मस्तकपा र्श्वद्वये केशरचनाविशेषे। पट्टे इति भषा॥ यथा। बालानान्तु शिखा प्रोक्ता.काकपक्ष.शिखण्डक. इतिह लायुध.। काकस्य गच्छति॥

काकपद। पु। रतिबन्धविशेषे॥ यथा। पादौ द्वौ स्कन्धयुग्मस्थौ चिन्नालिङ्गं भगेलघु। कामयेत् कामुकीं कामी बन्ध'काकपदोमत इति॥

काकपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्॥

काकपीलु। पुं। काकतिन्दुके। कुच ला इति भाषा॥ श्वेतगुञ्जायाम्॥ काकतुण्ड्याम्॥ काकैःपील्यते। पीलप्रतिष्टम्भे। बाहुलकादु॥

काकपीलुक। पु। काकपीलौ॥ का कानाम् पीलुरिव। इवेप्रतिकृता वितिकन्॥

काकपुच्छ। पुं। पिके॥

काकपुष्ट। पु। कोकिले॥ काकेन पुष्ट॥

काकपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे॥

काकमाला: । पु । निम्बवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्ट. ॥

काकवर्त्तिः । पु । काकसम्प्रदान कान्दै ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरु । पु । पेचके ॥

काकमद्गुः । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्द्द. । पुं । महाकाकलतायाम् ॥

काकमर्द्दक. । पु । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहुफलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । मकोय इतिभाषा ॥ काकमाची त्रिदोषघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजित् । कटु नेत्रहिता हिक्काछर्दिहृद्रोगनाशिनी ॥ काकमाचिजनित सद्राकं वेसवारमिश्रितमसुवासम् । तप्ततैलतलनेन सुपाकं रोचकं भवति सुखवासम् ॥ काकानर्भज्वले । भविष्यारखोष्णायपूजनेषु । कर्मैद्राव । आगमयासनस्थानिन्थ्य स्यावनम् ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी इतिगौडभाषा ॥ ईषत् कम् ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः । काकेन ईषज्जलेन मुद्गं गच्छति । गमधातेरिति ड. ॥ यद्वा । काका मुद्गा हर्षं प्राप्ता यस्याम् ॥

काकयव । पु । आगडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इतिमहाभारतम् ॥

काकरिपु । पु । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरूक । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥ दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्द्धने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पु । द्रोणकाके ॥

काकलक । पु । कण्ठमणौ । ग्रीवाया मुन्नतप्रदेशे ॥

काकलि । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्वनौ ॥ ईषत्कल काकली । ईषदर्थेचेतिकोः कादेश । गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्बीजायाम् । रसाधिकायाम् । सूक्ष्मायाम् । किसमिस इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

काकलीरव । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

वनुपादेयत्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकशीर्ष । पु । वकवृक्षे ॥

काकस्फूर्ज्ज । पु । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप ॥

काकाक्षिगोलकन्याय । पु । एकमेव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षु सम्बन्धिसदुभयचक्षु कार्यकारकमित्यर्थनिष्ठे दृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्येवाङ्गनासारूपं फलमस्या । जातेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्ड । पु । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिंब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । चिञ्चायाम् । गृञ्जनकाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकार' । त्रि । जलस्थाविशि ॥ कज लम् आकिरति । कृ० । आङ पूर्व. ।

कर्मण्यण ॥

काकारि । पु । पेचके ॥

काकाल: । पु । द्रोणकाके ॥ काका इतिरवं लाति । ला० । क ॥

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दृशकद्वये ॥ काठा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मानदण्डस्यतुरीयेंशे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौडी इतिभाषा ॥ उन्मानांशे ॥ उद्मानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककलौल्ये । घञ । काकमणति । अणुशब्दे । अणु । पृ० ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे । पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके ॥ उद्मानतुर्यांशे ॥ काकनम् । कक० । घञ । काकमनिति । अनप्राणने । अणु । पृ० ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकु । स्त्री । शोकभीत्यादिभि. कामक्रोधादिभिर्वाध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ कक्यते । ककलौल्योपतापयो ॥ बाहुलकादुण् ॥

काकुत्स्थ । पु । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्ये राजनि ॥ पुरा किल पुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतोविष्णोरंशावतारः

कश्चिदैक्ष्वाको राजा देवैः सह सम-
यबन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधा-
रिणो महेन्द्रस्य ककुदि स्थित्वा पिना-
किलीलया निखिलमसुरकुलं निह-
त्य ककुत्स्थसञ्ज्ञां लेभे इति पौराणि-
की कथात्रानुसन्धेया ॥ यथाह रघु-
वंशे कालिदासः । महेन्द्रमास्थाय म-
होक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिली-
लः । चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्ड-
स्थलीः प्रोषितपत्रलेखा इति ॥ श्री-
रामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्य-
म् ॥ शिवादिभ्योऽ

काकुदम् । न । तालुनि । जिह्वेन्द्रिया-
धिष्ठाने । तालुया इतिभाषा ॥ का-
कुर्जिह्वा सा उद्यतेऽस्मिन् । अने-
कार्थत्वाद्वदि वसत्वेपणेवर्त्तते । घ-
ञर्थे कः । पृषोदरादित्वादेकस्योका-
रस्य लोपः । शकन्धुवत् पररूपं वा ।
नुदेर्वाऽधिकरणे कः । पृषोदरादित्वा-
न्नुलोपः ॥ ईषत् कवते वा । कुङ् श-
ब्दे । अब्रादित्वात् साधु ॥ यद्वा ।
निश्चेष्ट ककुदमिरः । ककुदे भवम्
। अण् ॥

काकुत्तम् । न । विकृतशब्दे ॥ काकु-
स्व सद्गुणञ्च ॥

काकेक्षुः । पुं । वनकाशे । इक्षुगन्धायोल-
के । खागडा इतिगौडभाषा ॥

काशे ॥

काकेन्दु । पु । काकतिन्दुके । कटतिन्दुके । कुचला इतिभाषा ॥ काकानां काकवर्णो वा तिन्दुः । पृ० ॥

काकेष्ट । पु । निम्बवृक्षे ॥

काकोचिक । पु । काउची इतिगौडभाषाप्रसिद्धमत्स्यविशेषे । काकोच्याम् ॥

काकोची । स्त्री । काकोचिके मत्स्ये ॥

काकोदर । पु । सर्पे । चक्षुःश्रवसि ॥ काकस्येव उदरमस्य ॥ यद्वा । ईषत् अकति । अक० । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । काकमीषत्कुटिलगतिमत् उदरमस्य ॥

काकोदुम्बर । पु । मलपूवाम् । अघनेफलायाम् । काकडुमुर इतिगौडभाषा । फेगडा फेगुडा इतिपर्वतीय भाषा ॥

काकोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरे । कठुम्बरी काष्ठोदुम्बर इतिख्याते ॥ काकप्रिया उदुम्बरी । संज्ञायां कन् ॥

काकोल । पु । कुलाले ॥ द्रोणकाके ॥ काकयति । ककलौल्ये । स्वार्थे णिच् । बाहुलकादोलच् ॥ सर्पे ॥ शूकरविशेषे ॥ काकोली अष्टवर्गान्तौषधिविशेषे ॥ न । नरकविशेषे ॥ पुं । न । कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे ॥

काकोलमुग्रतेज स्यात् कृष्णच्छविम च्छाविषम् ॥ ईषत् कोलति । कुल संस्थाने । अच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् । स्वादुमांस्याम् ॥ जायते क्षीरकाकोली महामेदोद्भवस्थले । यत्र स्यात् क्षीरकाकोली काकोलीतत्रजायते ॥ पीवरी सदृश कन्द सक्षीरः प्रियगन्धवान् । साप्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोली लिङ्गमुच्यते ॥ यथास्यात् क्षीरकाकोली काकोल्यपितथाभवेत् । एषा किञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोयमुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्रलमधुरं गुरु । हंस्या वातदाहास्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकानञ्चोलखडयति । ओलण्डिउत्क्षेपणे । अन्येभ्योपीतिड । प्रज्ञाद्यादि ॥ अश्वस्थाने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काच । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितोऽक्षः कुत्सितोऽक्षोस्य वा । कापथ्यक्षयोरिति कादेशः ॥

काचसेनि । पु । अभिप्रतारिनामनि नृपविशेषे ॥ काचसेनस्या पत्यम् । अतइञ् ॥

काची । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ कच्छेभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

काचीव । पु ।
काचीवक । पुं । } शोभाञ्जनवृक्षे ॥

काग । पु । काके ॥ इति जटाधरः ॥

कागद । पु । न । कागजइत्यारव्यो भाषाप्रसिद्धे शयपत्रे ॥ यथोक्त मन्त्रकल्पद्रुमोक्त हनुमत्कवचे । भूर्जेवा वसने रक्ते क्षौमेवा तालपत्रके । कागदेवाष्टगन्धेन पञ्चगन्धेनवा पुन ॥ त्रिगन्धेनाथवैकेन विलिख्य धारयेन्नर इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ काङ्क्षिइच्छायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

काचः । पुं । शिक्ये । छींका इतिभाषा ॥ मणौ ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । अतिमत्पितमोभूतेनाति रूढेमहागदे । चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षविद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसिभ्राजिष्णूनीव पश्यति । सएवलिङ्गनाशस्तुनीलिका काचसंज्ञित इति ॥ क्षारे । मृत्तिकाविशे

पे । कौड़ इतिभाषा ॥ न । सिक्थ के । सीधा मैण मोम इतिच भाषा ॥ काचलवणे ॥ कचते कच्यते ऽनेनान्न वा । कचबन्धने दीप्तौच । घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वं ॥ णिजन्तात् पचाद्यच्वा ॥ कचते । अच् । प्रत्यये वा ॥

काचक' । पु । काचशब्दार्थे ॥

काचकूपी । स्त्री । सीसी इति ख्याते काचपात्रे ॥

काचकोष: । पु । लालटेनाख्ये आधार रकविशेषे ॥

काचनम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

काचनकम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ लेखो निबध्यते येन तत् काचनकाभिधे सिद्धारावली ॥

काचनकी । पुं । लाञ्छिके । लेखे । लिपौ इतिजटाधर. ॥

काचनी । स्त्री । लिखितस्य निबन्धने । लाञ्छिके ॥

काचभाजनम् । न । काचपात्रे । शिशुमारे ॥ काचस्यभाजनम् ॥

काचमलम् । न । काचलवणे ॥

काचलवणम् । न । कालानूण इति प्रसिद्धे लवणविशेषे । नीले । काचे । श्रोफलवणे ॥

काचसम्भवम् । न । काचलवणे ॥

काचसौवर्चलम् । न । काचलवणे ॥

काचस्थाली । स्त्री । पारुलगाछ इति गौड़भाषा प्रसिद्धे दृक्षे । पाटलायाम् । फलेकषायाम् ॥ काचपात्र ॥ काचस्य चारुस्य स्थाली पात्रम् ॥

काचाक्ष । पु । कपर्द काष्ठे । द्वकले ॥

काञ्चिष । पु । काञ्चने । शातकुम्भे ॥ छिमड़ा इति गौड़भाषा प्रसिद्धे क्षेमपड़े ॥ मृषिके ॥

काचित । त्र । काचन । कापिञ्जीर स्यर्थे ॥

काचित' । त्रि । शिक्यारोपिते पदार्थे । शिक्यिते ॥ काचेधृतम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इति णिच । क्त ॥

काचिम' । पु । देवकुलोद्भवदृक्षे । भ न्दारे इतित्रिकाण्डशेष ॥

काच्छ । त्रि । कच्छदेशोद्भवे ॥ कच्छेषु भव. । अण ॥

काञ्चन' । पु । कञ्चनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे । तत्रायस्य पर्याया' । रक्तपुष्प' । कोविदार. । युग्मपत्र । कुण्डल:॥ द्वितीयस्य । काञ्चनार' । कर्बुदार । पाकारिरिति ॥ चम्पके ॥ नागकेशरे ॥ उदुम्बरे ॥ धुस्तूरे ॥ न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ किञ्जल्के । अजकोशरे ॥

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादिल्युः ॥

काञ्चनक । पुं । शालेर्जातिविशेषे ॥ कोविदारदृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम् ॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिणीलतायाम् ॥

काञ्चनगिरिः । पु । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । न । आहुल्यवृक्षे । हलराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

काञ्चनारः । पु । कोविदारे । युगपत्रके ॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंश गण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोपि तद्वत्स्यात् तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं सङ्ग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनाल । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पु । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्याह्वया आह्वा यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्च्यतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । करणेतिल्युट् । टिड्ढेतिङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चि । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले ॥ इन्नन्तात् सञ्ज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्ची विष्णुकाञ्ची काञ्चीयुग्मं च सम्मतम् । एतास्तु पृथिवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन ॥ एता सप्तपुर्यः ॥ काशी शिवत्रिशूलस्था काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणभाक् स्कन्धौ दधार द्विजपुङ्गव इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत् पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इत्थं भेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इति हलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इतिभा

षा ॥ काञ्जिकं रोचनं रुच्यं पाचनं व
ह्निदीपनम् । शूलाजीर्णविबन्धघ्नं
कोष्ठशुद्धिकरम् परम् ॥ नभवेत्का
ञ्जिकं यत्र तत्र भाण्डि प्रदीयते ॥ सं
हितं धान्यमण्डादिकाञ्जिकं कथ्यते
जनैः ॥ काञ्जिकंभेदि तीक्ष्णोष्णं रो
चनं पाचनं लघु । दाहज्वरहरं स्प
र्शात् पानाद्वातकफापहम् ॥ माषा
दिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम् ।
लघुवातहरं तत्तु रोचनं पाचनं परम्
॥ शूलाजीर्णविबन्धाममाशनं वस्ति
शोधनम् ॥ धान्याम्लमच्छतरयाम
निवारिचारिगुरुरोरक्तोलवणजीर
कसंस्कृतं यत् । आवासितं सुरभिचि
ह्णुकेन यत्नात् तेनांशुशुचयिकथो
ऽधिकतां प्रयाति ॥ एलामरीचमरि
भावितमाशिमन्थं संसिद्धमामकरम
दकाञ्जिकयत । मन्दं विवर्द्धयति
जाठरवीतिहोत्रं निर्वाणदीपमिव ग
न्धकचूर्णयोगः ॥ काञ्जिकं रुचिदं रु
च्यं स्वच्छमग्निकरं परम् । वातघ्नं च
दृंश्रेष्ठं गुर्वीचारच्यपाचकम् ॥ अपिच
। काञ्जिकं दधितैलञ्च वर्जितं पञ्चना
शनम् दाहकं गात्रशैथिल्यं चध्वंस
न्तर्पणं परम् ॥ महिमा च भक्ष्यात्
॥ अपिच । कृष्णमाषधान्यमण्डेन-
साधितं काञ्जिकं भवेत् ॥ यत्नस्त्वा-

दिशुचैभाण्डेसगुडश्चाद्रकाञ्जिकम्
। धान्यराशौत्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदु
च्यते ॥ भावप्रकाशे । सन्धायामि
तिभावेत्रस । धात्वर्थनिर्देशे वा ।
केऽञ्जिका यस्य ॥

काञ्जिकवटक । पुं । काँजीवरा इति
लोके ॥ तस्य पाकप्रकारो यथा । म
न्यनीनूतनाधार्यो कटुतैलेन लेपि-
ता । निर्मलेनाम्बुना पूर्ण तस्यां चू
र्णं विनिःक्षिपेत् ॥ राजिकाजीरक
लवणहिङ्गुशुण्ठीनिशाकृतम् । निः
क्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्यास्यं च मुद्र
येत् ॥ ततो दिनत्रयादूर्ध्वमम्ला स्यु
र्वटकाधुवम् ॥ काञ्जिकवटकोरुच्यो
वातघ्नः श्लेष्मकारकः शीतः । दाहं
शूलमजीर्णं हरते नेत्रामयेष्वहितः
॥ इति ॥

काञ्जिका । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥
पलाशीलतायाम् ॥ सार्षपद्यडैः,
कूनेव्यञ्जनान्तरे ॥ सार्षपीकन्दली
चूर्णावपिष्टाम्लिग्धभाजने । स्था
पिता मण्डसहिता त्वथवा तण्डुलोद
के ॥ सप्तरात्रात् परं शुक्तं तत सम्य
क् प्रजायते । तस्मादेव समाकृष्य
तलयेद्वाम्लेहयेत् ॥ काञ्जिकेति स
मारव्याता शूद्रधर्मोपजीविकैः । सार्ष
पश्च गुणा येऽत्र ते चास्या अपि कीर्त्तिता

ता ॥

काञ्जी । स्त्री । मत्स्याक्षीशाकवृक्षे ॥

काठ । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानान्धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्योधर्मवदिति गोत्र चरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोतीत स्पष्टमग्रे भ विष्यति । इतिपाठयतांग्रन्थे काठि न्यंकुचयर्त्तत इतिकश्चिद्विडम्बनम् ॥

काठिन्यफल । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काण' । पु । काके । वायसे ॥ त्रि । एक चक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ यो गविशेषे । यथा । रवौज्येष्ठा सोमे ऽभिजित भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधे ऽश्विनी भरणीच गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौचित्राचेत् काणयोगोभ वति ॥ कणनिमीलने । अस्मात् घञ ॥

काणूक । पुं । करटे । वायसे ॥ कण ति । कण० । उकशिभ्यामूकोकणो ह्रस्व्य्कण ॥

काण्ड. । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ नालकाण्डे । मुढा इतिभाषा ॥ वा णे । अर्थे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रक रणे । कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । प्र काण्डे ॥ नाडीस्कन्धे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि । निर्जनस्थाने ॥ षोडशहस्तप्रमा णे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ता ट्ड । कादिष्वंकित । अनुनासि- कस्येतिदीर्घ. ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । ड । बाहुलकाद्दीर्घ. ॥ न । सन्धिविच्छिन्नैकखण्डास्थिनि ॥

काण्डकटुक' । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डक । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलक' । पु । लोध्रे ॥

काण्डगुण्ड । पु । दीर्घकाण्डे । कशे रुतृणे ॥ गुण्डनामतृणे ॥

काण्डगोचर । पु । नाराचे । लौहमये वाणे ॥

काण्डतिक्त । पु । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनील' । पुं । लोध्रे ॥

काण्डपट । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दृ ष्ट्याद्यवच्छेदकत्वात् वायुस्वारार्थे पट विशेषे । चिक सिर्की इतिचभाषा ॥ कनात इतिच ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे क्षुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठ. । पुं । वेश्यापतौ ॥ सुता- न्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठत कृत्वा यो वैश

रकुसंत्रजेत् । तेनदुश्चरितेनासौ ।
काण्डपृष्ठ इतिस्मृत ॥ न । कर्णधनु
र्षि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य ।
॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् ॥

काण्डर्षि । पु । वेदकाण्डविशेषाध्या
पके जैमिन्यादौमुनिविशेषे ॥ इति
त्रिकाण्डशेष. ॥

काण्डवान् । त्रि । काण्डीरे । बाणधार
के । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ का
ण्डोबाणो ऽस्यास्ति । मतुप् ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ य
था । महागजघटाटोपसंयुगे नर
वाजिनाम् । स्मरणाद् वारते बाणा
न् तेनसा काण्डवारिणीति देवी-
पुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्या
यः ॥

काण्डसन्धि. । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्ठ । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजी
वे ॥ स्पृष्टं गृहीतं काण्डं शस्त्रंयेन ।
वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपात: ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डिका । स्त्री । लट्वायाम् । कणाख
त्रिपुटायाम् ॥ बालुकीनामकर्क
ट्याम् ॥

काण्डीर: । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डो
बाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरन्नी
रचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल
इति गौडभाषा प्रसिद्धे लताप्रभेदे
। कारवल्ल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥
काण्डीरी । स्त्री । }

काण्डेक्षु । पुं । कोकिलाक्षे । तालम
खाना इतिभाषा ॥ काशतृणे ॥ का
ण्डेक्षुरिव ॥

काण्डोल । पुं । पिटे । काण्डाले ॥
स्वार्थिक: प्रत्यय: ॥

काण्व । पु । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥
कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व. ।
ग° यञ् ॥ काण्वस्य छात्र: । कण्वा
दिभ्योगोत्रइत्यण् । कण्वोदेवताऽ
स्यवा ॥

कातर: । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले ।
रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीते
॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्य
च् । ईषदर्थेचेति को कादेश: ॥ पुं
। कातलामाछ इतिगौडभाषाप्रसि
द्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् ।
मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवला
यांभीतौ ॥ यथा । कातर्य्यं केवला
नीति शौर्य्यं श्वापदचेष्टितम् । अ
त. सिद्धिंसमेताभ्यामुभाभ्यामन्विये

ष सः ॥ भावेष्यञ् ॥

कातल' । पु । मत्स्यविशेषे । कातला इ
तिभाषा ॥ कातलोमधुरस्त्रोष्णो
गुरुपाकीत्रिदोषकृत् ॥

कातृणम् । न । रोहिषतृणे ॥

कात्त्य । पु । कात्त्यायनमुनौ ॥ कत
स्यापत्त्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्त्यायन । पु । धर्मशास्त्रकर्त्तृमुनि
विशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । व
ररुचौ ॥ कात्यस्यापत्त्यम् । फ' ॥

कात्त्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गा
याम् ॥ काषायवस्त्रार्द्धरद्धविधवाया
म् ॥ कात्त्यायन्यर्द्धवृद्धायाकाषायव
सनाऽधवेत्त्युक्ते ॥ कतस्यापत्त्यम् ।
ग० यञ् । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्य
इतिष्फ । षित्वान्ङीष् ॥

कात्थञ्चित्क । त्रि । कथञ्चिदर्थे ॥ वि
नयादित्वातस्वार्थेठक् ॥

काथिक । पु । कथायांसाधौ ॥ कथा
दिभ्यष्ठक् ॥

कादम्बः । पु । वालिहाँस इतिगौड
प्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहं
सोयमितिरघुव्याख्यानेमल्लिनाथ ॥
शरे । इषौ ॥ कदति । कदिः सौत्रः
। कदेर्णित् पक्षिणीत्त्यम्बच् ॥ कद
म्बेसमूद्भवः । अण् ॥

कादम्बकः । पु । वाणे । सायके ॥

कादम्बर' । पु । दध्यग्रे । दधिसरे ॥
न । कदम्बपुष्पोद्भवे मद्ये ॥ कादम्बं
कदम्बजातरसंराति । रा० । आत
इतिक. ॥ मल्लिनाथस्तु दधिक्षिरभि
तस्तटाविति माघ श्लोकव्याख्यावसरे
कादम्बरइक्षुः । कादम्ब. कलहंसे
क्षवोरितिविश्व. । कादम्बं राति र
लयोरभेदाल्लाति प्रकृतित्वेनादत्ते
इतिकादम्बरमैक्षवम् । पानसदृशं
माधूर्कं खार्जूरन्तालमैक्षवम् इति
स्मरणात् । आत इतिक. इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भा
रत्त्याम् । सरस्वत्त्याम् ॥ शारिका
पक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हलिप्रिया
याम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगती
तिसमास' । को'कत् तत्पुरुषेचि ।
कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर्श०
अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्त्यण् ।
ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरस' काद
म्ब. । तत्रजातइत्त्यण् । कादम्बंरा
ति । रादाने । आतोनुपेतिकः ।
गौरादित्वान् ङीष् ॥

कादम्बर्य्य' । पु । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्क
दम्बपुष्प्याम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥
कादम्बा' कलहंसाः मलाकावन्मेघ

अनुगच्छन्ति ते सम्पदाः । इति ॥
कादम्बकविकारः कादम्बः । सोऽस्य स्याः कार्यन्तमेतिथा ॥

काण्डाचिन्नम् । त्रि । कदाचित्रूपे ॥

काद्रवेय । पु । नागे । सर्पाकारे कद्वा स्यामुत्पन्नति सर्पेभ्योऽस्मिन् देव योनौ ॥ कद्रुः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् । ढेयोऽयोऽकाद्रा. ॥ शुभ्रादित्वा ढक्स्य ॥

कामकम् । न । अश्वपालपीठे ॥

काननम् । न । वने ॥ गृहे ॥ ब्रह्मणो मुखे ॥ कानयति । कनीदीप्त्यादौ । चुरादिः ॥ काननम् कननं जीव नमस्येतिथा ॥

काननारिः । पुं । शमीवृक्षे ॥ इतिशब्द चं० ॥

कानीनः । पुं । पाराशर्ये । वेदव्यासे ॥ कर्णे । कुन्तीज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कन्यकाजाते ॥ कन्यायमूढा तदा योऽढुरे वपुत्रः । यथाहमनुः । पितृवेश्मनि कन्यानुजं पुत्र जनयेद्रहः । तकानी नं वदेन्नाम्ना वोढु, कन्यासमुद्भवमि ति ॥ कन्यायमूढापितृगृहएवति ष्ठति तदा तत्पुत्रो मातामहस्यैव । यथाह याज्ञवल्क्यः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमत- इति ॥ कन्याया अपत्यम् । कन्या

या'कनीनश्चेत्यण ॥

कानीयसः । त्रि । कनीयसि ॥ स्वार्थे ऽण् ॥

कान्त । पु । पत्यौ ॥ लोहे ॥ चन्द्रक स्यैव' पर्यायान्त'कान्त' शिलायाम् । यथा । चन्द्रकान्त, सूर्यकान्त अ यस्कान्त इति ॥ वसन्तर्तौ ॥ हिज्ज लवृक्षे ॥ कदाचिद्गोपालवनितापुं रूपाकृष्णविग्रहा । वंशीनादविनो देन करोति विवशं जगदित्यादि पुराणवाक्यात् त्रिपुरसुन्दर्यवतार त्वेनातिसुन्दरे श्रीकृष्णचन्द्रे । वा सुदेवे ॥ अभिरूपतमदेहधारित्वा त विपरार्द्धान्ते कल्पक्षयोऽस्माय स्मादितिवा । विपरार्द्धावसानेर्कं ब्रह्माणमन्तयतिनाशय तिवा ॥ न । कुङ्कुमे ॥ लौहविशेषे ॥ तस्यल०। यथा । स्यात्कुर्यन्न भवेन्निम्बकल्को रा चिन्विशेषितः । कान्तंतदुत्तमं य स्त्रहृष्येणाविर्तितं भिलेत । तस्यप रीक्षा यथा । पात्रेयस्मिन प्रसरति जलेतैलविन्दुर्निषिक्तोविहुं गन्धं वि सृजतिनिजं ह्रषितं निम्बकल्कैः । पाकेदुग्धं भवतिशिखराकारतांनै तिभूमौ कान्तंलौहंतदिदमुदितं ल क्षणोक्तं मतान्यदिति सुखबोधः ॥ त्रि । मनोरमे । शोभने ॥ अभीष्टे

कान्तलो	कान्ति.

॥ गृहविशेषे ॥ काम्यतेस्म । कमु कान्तौ । क्त. । यस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्येतिदीर्घे ॥ कनति स्म वा । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु । गत्यर्थेति क्त ॥

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्प । पु । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलक. । पु । नन्दीवृक्षे । ऑद इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥ काम्यते । कमु° । मतिबुद्धि पूजार्थे भ्यश्चेतिक्तः । लकति । लकआस्वादने । अच् । कान्तश्चासौलकश्च ॥

कान्तलोह. । पु । न । अयस्कान्ते । कान्तीसार इति प्रसिद्धे लौहे ॥ अस्य परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरतिजले तैलबिन्दुः प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धंत्यजतिच निर्जतिक्तता निम्बकल्कः । तप्तदुग्धं भवति शिखराकारकं नैतिभूमिं कृष्णाङ्गःस्यात सजलचणकः कान्तलोहंतदुक्तमिति ॥ अस्यगुणाः । गुल्मोदरार्शः शूलाममामवातभगन्दरम् । कामलाशोथकुष्ठानिक्षय कान्तम योहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्चयकृच्चापिशिरोरुजम् । सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलोहंनसंशय' ॥ बल वीर्यवपुःपुष्टिंकुरुते ऽग्निविवर्द्धये दिति ॥

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे । सर्वाङ्गसुन्दर्याम् ॥ भोगेवीर्य्येधने पूर्वमन कुटिलभाषया. । कान्तेति इरति सर्वस्वंकः स्नेनस्ताहृशोऽपर ॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ वृहदेलायाम् ॥ काम्यतेस्म । कमु° । शिङ् । भावेक्त । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहद. । पु । कान्ताचरणदोहदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तार । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षुविशेषे । कतारा इतिभाषा ॥ कान्तारेक्षुर्गुरुर्वृष्य श्लेष्मलोवृंहणःसर ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥ अजविशेषे ॥ पु । न । महारण्ये ॥ दुर्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्ताकारायस्य ॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा । अन्त' । कान्तं मनोज्ञम् ऋच्छति इयर्त्ति वा । कर्मण्यण् ॥

कान्तारक । पु । काजलि आख इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कान्तारसमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥ स्वार्थे कन् वुल्वा ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्ति. स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

सौगुण्यविशेषे । सौन्दर्ये ॥ काम्यते अनया वा । कमनं वा । कमु० । क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घ इति केनचिदुक्तं तन्न । काम्यतीति तेनविग्रहो तस्मात् । तथाङ्गस्याभिवृद्धिनिमित्त ह्रस्वे. सम्भवात् । काचादय इति शिङ्क भाष्यविरोधश्च ॥

कान्तिदम् । न । पित्ते ॥ त्रि । कान्त्युत्पादके । शोभादायके ॥

कान्तिदा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कान्तिदायकम् । न । कालीयकद्रव्ये ॥ त्रि । कान्तिप्रदे ॥

कान्यिक । त्रि । कन्यायाम्भवे ॥ शैषिकः कन्यायाष्ठक् ॥

कान्दर्पिकम् । न वाजीकरणे ॥ यथा । रक्तेऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे न पुंसकं शोणितशुक्रसाम्ये । यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानि रसायनानि ॥ कर्पूरपूरं मुखमारस्रय: सेत्पलं मधुमदालसाप्रिया । वल्लकीस्वरकथारसः स्वजोवर्गएष मदनस्य वागुरा ॥ मार्जीकधातु मधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाजतु विडङ्गघृतानि योऽश्नात् । स एकविंशति दिनानि जरान्वितोऽपि साशीतिकोऽपि रमयत्यबलां युवेव ॥ क्षीर

श्रितं च कपिकच्छुमूलं. पिबेत् स्वयं क्षीणुनरोऽभ्यु पैति । माषान् पयसि सर्पिषि वा विपक्वान् षड्ग्रासमात्रांश्च पयोऽनुपानात् ॥ विदारिकाया स्वरसेन चूर्णं मुहुर्मुहुर्भावितशोषितञ्च । घृतेन दुग्धेन सशर्करेण पिबेत् स यस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ धात्रीफलानां स्वरसेन चूर्णं सुभावितं क्षौद्रसिताज्ययुक्तम् । लीढ्वानुपीत्वा च पयोऽग्निशक्त्याकामान्वितः पुरुषो निषेवेत ॥ क्षीरेण वस्ताण्डयुगाश्रितेन सम्प्राप्य कामी बहुशस्तिलान् यः । सुशोषितान् तिपिबेत् पयश्च तस्याग्रतः किंघटकं करोति ॥ माषसूपसहितेन सर्पिषा षष्टिकौदनमदन्ति ये नराः । क्षीरमप्यनुपिबन्ति तांस्तु ते शर्वरीषु मदनेन शेरते ॥ सिताश्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदारिकाषष्टिकपिष्टयोगाः । आज्येन पिष्टाः पयसा श्रुतेन पक्वा भवेच्छष्कुलिका तिहृष्या ॥ क्षीरेण यागो मधुरेको पयोगं विदारिकाकन्दकभक्षणं वा । कुर्वन्नसौ दृश्यति दीर्घतेन्यः मदाग्निना चेदिदमस्य चूर्णम् ॥ साजमोदश्च वयाहरीतकीशुक्र्वे रसचिता च पिप्पली । सघृतमलरसोऽष्यायादिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥

अन्यम्लतिक्तलवणानि कटूनि वान्ति य श्चारशाकबहुलानि च भोजनानि । इक्षुगुडशीर्यरहित: स करोत्यनेकव्याजान् जरन्निव युवाप्यबलाम वाप्येति ॥

कान्दवम् । न । मिठाई पकवान इति प्रसिद्धे भक्ष्ये ॥ कान्दौ संस्कृतम् । संस्कृतम्भक्ष्याइत्यण् ॥

कान्दविक. । त्रि । आपूपिके । पूपविक्रयकर्त्तरि । भक्ष्यकारे ॥ कान्दवं पण्यमस्य । तदस्य पण्यमितिठक् ।

कान्दिग्भूत. । त्रि । कान्दिशीके ॥

कान्दिशीक: । त्रि । भयद्रुते । भीत्या पलायिते । कान्दिशं यामीत्याह । तदाहेतिमाशब्दादिभ्य उपसङ्ख्यानमितिठक् । पृ० ॥

कान्यकुब्जम् । न । पुरविशेषे । गाधिपुरे । कुशस्थले । महोदये । कनौज इति भाषा ॥

कान्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कापटिक: । त्रि । शठे ॥ पुं । छात्रे ॥ परमर्मज्ञे । पञ्चवर्गेषु प्रथमे ॥ तत्र परमर्मज्ञ: प्रगल्भश्छात्र: कपटव्यवहारित्वात् कापटिक: । तं दृष्टार्थमानाभ्यामुपगृह्य रहसि राजा ब्रूयात् यद्यदुष्टं पश्यसि तत् तदानीमेव मयि वक्तव्यमिति ॥ कपटेन चरति । ठक् ॥

कापथ्यम् । न । कपटभावे ॥

कापथम् । न । उशीरे ॥ पुं । व्यध्वे । निन्द्यवर्त्मनि ॥ कुत्सित: पथ: । कुगतीतिसमास. । ईषदर्थे चेति को: कादेश: । कुमार्गोपीषन्मार्गो भवति । इत्थमदन्तपथशब्देन समासेन पुंस्त्वं निर्वाह्य पथिन् शब्देन समासे कापथ्यत्वयोरितिकादेशे पथ: सङ्ख्याव्ययादेरितिक्लीबत्वं भवति ॥

कापाल: । पुं । कालियाकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धककोटायाम् ॥ न । अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे । मनुष्यकपालम् ॥

कापालिक: । पुं । कपालि इतिगौडभाषाप्रसिद्धेवर्णसङ्करजातौ । अन्त्यजविशेषोयम् ॥ सिद्धान्ताचारिविशेषे ॥ यथा । अथतीर्थकराग्रणी. प्रशस्ये कापालिकजालकविजेतुमितिशङ्करविजय: ॥ अस्यस्वरूपं यथा । नरास्थिमालाकृतभूरिभूषण. श्मशानवासी न्नकपालभोजन. । पश्यामि योगाञ्जनशुद्धदर्शनो जगन्मिथोभिन्नमभिन्नमीश्वरादिति ॥ अस्यधर्मो यथा । मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुती र्जुह्वताव न्हौ ब्रह्मकपालकल्पितसुरापाने

न नः पारणा । सद्यः कुंतकठोरक
एठ विगलत्कीलालधारोल्वणै रध्यो
न पुरुषो पहारबलिभिर्देवो महा
भैरवः इति प्रबोधचन्द्रोदय.॥ कपा
लिकेव । शर्कराद्भ्योऽण् ॥

कापाली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कापित्थम् । न । दाधित्थे ॥ कपित्थस्या
वयवोविकारोवा । अनुदात्तादेश्चे
त्यञ् ॥

कापिल: । पुं । साङ्ख्यशास्त्रे ॥ पि
ङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥
। न । उपपुराणविशेषे ॥

कापिशम् । न । मद्ये ॥

कापिशायनम् । न । मद्ये । मधुनि ॥
देवतायाम् ॥ कापिश्यांजातादि ।
कापिश्या.ष्फक् ॥

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ पि
त्वान् ङीष् ॥

कापिशेय. । पु । पिशाचे ॥

कापुरुष: । पु । कुपुरुषे ॥ कुत्सित: पु
रुषः । विभाषापुरुषइतिकादेशः ॥
ईषत् पुरुषोवा ॥

कापेयः । पुं । शौनकर्षौ । कपिगोत्रा
पत्ये ॥ इतस्त्वानिञ इतिढक् ॥ त्रि ।
कापिसम्बन्धिनि ॥ न । कपित्वे ॥ क
पे. कर्मभावोवा । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥

कापोतम् । न । कपोतसमूहे ॥ कपो
तानांसमूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥
सौवीराञ्जने ॥ कपोतस्येदम् । क
पोतवर्णत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ पु
। सर्जके ॥ कपोताभवर्णे ॥ सर्जिका
क्षारे ॥ कपोतवर्णोऽस्यास्ति । ज्यो°
अण् ॥ त्रि । कपोताभवर्णवति ॥ क
पोतस्यावयवोविकारोवा । प्राणिर
जतादिभ्योञ् ॥

कापोताञ्जनम् । न । सौवीराञ्जने ।
स्रोतोञ्जने ॥ कापोतञ्च तदञ्जन
ञ्च ॥

काप्यकर । पुं । काप्यकारे ॥

काप्यकार: । पुं । स्वयंकृतं पापं चित्ते
आधाय यः कथयति तस्मिन । स्वपा
पवक्तरि ॥

काफल । पु । कट्फले ॥

काम । अ । अभ्यनुज्ञायाम् ॥

कामम् । न । रेतसि ॥ इच्छामतिक्रमे
। निकामे ॥ काम्ये ॥ वाढे ॥ अनुम
तौ ॥ पुं । इच्छायाम् ॥ अनुरागे ॥
पञ्चकृष्यायाम् ॥ सम्यग्दृष्टविष
याभिलाषे ॥ पुंस्त्रोयाविषयामेच्छास
कामइतिभण्यते । पुमानादौकाम
मय एवभूत्वाअकर्मकृत । यतोयंकर्म
णोहेतुः कामोतोऽप्रमाणता ॥ अका
मस्यक्रियाकाचिद्दृश्यते नेहकर्हि
चित । यद्यद्धिकुरुतेकिञ्चित्तत्का

मच्चेष्टितम् ॥ वाह्यादिभेदात् कामस्त्रिविध । वाह्योगृहच्चेष्टादि १ अन्तरोमनोराज्यरूप. २ वासनामात्ररूपस्तृतीय ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अन्नै काम्यमानत्वाच्छब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुसयो परस्परव्यतिकराभिलाषेच्च-त्व्यन्तनिरूढ. कामशब्द ॥ स्त्रीसङ्गे ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिदंमेस्यादित्येवंरूपे ॥ अप्राप्तोपिविषयः प्राप्तिकारणाभावेपि प्राप्यतामित्याकारेचित्तवृत्तिविशेषे ॥ रतिमात्रहेतु काम ॥ शास्त्रानुमतजायापुत्रवित्तादिविषयोऽभिलाष ॥ मोहनस्तम्भनाकर्षणवशीकरणमारणोच्चाटनादि ॥ दिव्यमानुषभेदात् द्विविध काम ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् ॥ रतै ॥ त्रयोदशाङ्के ॥ कामस्तु लक्ष्मणोहृदयाज्जात । यथा । हृदि कामोभ्रुवो.क्रोधोलोभश्चाधरदच्छदादिति श्रीभागवतम् ॥ महाराजचूते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्यस्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्चगुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयाया चतुर्थ्यां भगदेशत ॥ नाभिस्थानेचपञ्चम्यां षष्ठ्यान्तुकुचमण्डले । सप्तम्यांहृदयेचैव चाष्टम्यां कण्ठदेशत. ॥ नवम्यांकण्ठदेशेचदशम्यांचोष्ठदेशत: । एकादश्यागण्डदेशे द्वादश्यांनयनेतथा ॥ श्रवणेचत्रयोदश्यां चतुर्दश्यांललाटके । पैार्णमास्यांशिखायाञ्च ज्ञातव्यञ्च इतिक्रमात ॥ दक्षेपुसाम्स्त्रियावामे शुक्ले कृष्णेविपर्यय. ॥ यत्रस्थाने वसेत कामस्तत्रैव नखचुम्बनम् । मन्त्रेणानेनकर्त्तव्यं ज्ञातव्य रतिकोविदै ॥ काम्यतेऽनेन । कमु° । पुंसिसंज्ञायामिति घ. । यद्वा । कामयते । पचाद्यच् ॥ कमनम् । कमेर्घञ्वा ॥

कामकला । स्त्री । रतै । कामदेवपत्न्याम् ॥ सुखंविन्दुकृत्त्वेति ध्यानोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य या षोडशकलास्ता एव कामस्य कला ॥

कामकामी त्रि । अन्ते । काम्यान् विषयान कामयितु शीले ॥

कामकार । पु । कामत'प्रवृत्तै । स्वेच्छायाम् ॥ कामङ्करोति । कृञ° । कर्म्मण्यण् ॥

कामकारत. । अ । स्वेच्छामात्रेणेत्यर्थे ॥

कामकूट । पु । वेश्याप्रिये ॥ वेश्याया विभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान्करोति । डुकृञ्° । क्विप् ॥

कामकेलि'। पुं। सुरते ॥ त्रि। षिङ्गे॥

कामक्रोधपरायणः। त्रि। कामक्रोधाभ्यां सदापरिगृहीते ॥ कामक्रोधौ परमयनमाश्रयो यस्य॥

कामखञ्जदला। स्त्री। स्वर्णकेतक्याम्॥

कामगामी। त्रि। कामगामिनि॥

कामगिरि'। पु। भारतवर्षस्थपर्वतविशेषे॥ सतु कामरूपदेशे वर्त्तते॥

कामगुणः। पु। रागे॥ विषये॥ आभोगे॥

कामगामी। त्रि। कामचरे। अनुकामीने॥ कामंयथेच्छं गमनशील'। कामभित्यव्ययम्। सुपीतिणिनि'॥

कामचार.। पुं। कामाचारे॥ स्वतन्त्रतायाम्॥

कामचारी। त्रि। कामुके॥ स्वच्छन्दे। स्वेच्छाचारिणि॥ कलविङ्के॥ पु। गरुडे॥

कामचारिपुरम्। न। देवपुरविशेषे॥

कामजान'। पुं। कोकिले। पिके॥

कामताल:। पुं। कोकिले। वनप्रिये॥

कामतिथि:। स्त्री। त्रयोदश्याम्॥

कामद:। त्रि। कामिके। अभीष्टदे॥ न। दक्षिणस्यां दिशि विख्याते वनविशेषे॥ कामानददाति। डुदाञ्०। आत इति क.॥

कामदा। स्त्री। कामधेनौ। टाप्॥

कामदुघा। स्त्री। कामधेनौ॥ कामान् दुग्धे दोग्धि वा। दुह कप् घश्चेति दुहे: कप् प्रत्ययो घश्चान्तादेश॥

कामधर'। पु। कामरूपस्थमत्स्यध्वजपर्वतस्थे सरोवरे॥

कामधुक्। स्त्री। समुद्रमथनोद्भवाया वसिष्ठमुने कामधेनौ॥ धेनूनामस्मि भगवतो विभूति। कामान् दोग्धि। दुह० क्विप॥ त्रि। काम्यप्रदे॥ यथा। एक: शब्द. सुज्ञात' सुप्रयुक्त. स्वर्गेलोकेकामधुग भवतीतिश्रुति.॥

कामदूति। पुं। कामदूतिकायाम्॥

कामदूतिका। स्त्री। नागदन्त्याम्॥ पाटलायाम्॥

कामदूती। स्त्री। पाटलावृक्षे॥ कामदूतिकार्थे॥

कामधेनु'। स्त्री। कामदुघि। स्वर्गवि॥ वशिष्ठधेनौ॥

कामध्वसी। पुं। शिवे॥ कामं ध्वंसयति। ध्वंसु०। सुपीतिणिनि.॥

कामन.। त्रि। कामुके॥ अनुदात्तादेश्चेतिणिङन्तात्कमेर्युच्॥

कामना। स्त्री। इच्छायाम्॥ टाप्॥

कामन्धमी। पुं। कांस्यकारे॥

कामपत्नी। स्त्री। रतौ॥ कामस्य पत्नी॥

कामपरीत । त्रि । कामातुरतया विपरीतबुद्धौ ॥

कामपाल । पु । बलदेवे ॥ कामान् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

कामप्रदः । पु । भगवति । वासुदेवे ॥ कामानां पुरुषार्थानां प्रदः ॥ रतिबन्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धसंस्थौ चिपत्तालिङ्गभगे तथा । कामयेत् कामुकः प्रीत्या बन्धः कामप्रदो हि सः इति ॥

कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्करणे ॥

कामफल । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥

कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥

कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥ पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने ॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे । आदावनिच्छायां पश्चादङ्गीकारे ॥ काम्यते । कर्मणि णिङन्तादम् ॥

कामशरः । पु । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

कामयमान । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥

कामयान । त्रि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥

कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते । कमु० । णिजन्तात् तृन ॥

कामरूप । पु । काँवरू इतिप्रसिद्धे देशे । प्रागज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्वतम् । कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि ॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे कामाख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपीठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवता । स्युपक्रम्य सर्वत्र विरला चात्र कामरूपे गृहे गृहे इतितन्त्रचूडामणौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे ॥ स्वेच्छारूपे ॥

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥

कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ जाहकजन्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वेच्छारूपिणि ॥ सर्वं मा शु विचेतव्यं हरिभि कामरूपिभिरितिरामायणम् ॥ कामतोरूपमस्य । इनि ॥

कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

कामल । पु । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ ॥ त्रि । कामुके ॥ पु । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिलक्षणानियथा । पाण्डुरोगीच योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥ । हारिद्रनेत्र स भृशंहारिद्रत्वङ्नखाननः । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभेकवर्णोहतेन्द्रिय ॥ दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षित । कामला बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

अस्यौषधं यथा । फलत्रिकामृतावासातिक्ताभूनिम्बनिम्बजः । क्वाथः क्षौद्रयुतो हन्यात् पाण्डुरोगसकामलमिति । कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रात् कुम्भकामला ॥ तस्या रिष्टलक्षणम् । छर्द्यरोचकहृल्लासज्वरक्लमनिपीडित । नश्यति श्वासकासार्त्तो विड्भेदी कुम्भकामली ॥ कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशशूनश्च मानवः । सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिर्विण्मूत्रो यश्च ताम्यति ॥ दाहारुचितृषानाहतन्द्रामोहसमन्वित । नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते इति ॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जनं कामलापहमिति गारुडे १८७ अध्यायः ॥

कामलता । स्त्री । शिश्ने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कामला । स्त्री । कामले रोगे ॥

कामलायनः । पुं । उपकोसलाख्यमुनौ ॥ कमलस्यापत्यम् । नडादित्वात् फक् ॥

कामलिका । स्त्री । करुधान्ये ॥

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कामवल्लभः । पुं । आम्रे ॥

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

कामवृक्षः । पुं । वन्दाके ॥

कामवृद्धि । पुं । कामज इति कर्णाट देशप्रसिद्धे क्षुपविशेषे । मदनायुधे । कन्दर्पजीवे ॥

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलायाम् ॥

कामशर. । पुं । आम्रे ॥

कामसख. । पुं । वसन्तकाले ॥

कामसुत । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामसूत्रम् । न । वात्स्यायनादिकामतन्त्रप्रतिपादकशास्त्रे ॥

कामहैतुकम् । न । कामातिरिक्ताकारणशून्ये ॥

कामाख्या । स्त्री । कामरूपदेशे देवीस्थाने ॥ सतीदेहेनावतीर्णाया भगवत्या यत्र योनिमण्डलं पतितम् कालिकापुराणेऽत्र वर्णनमस्ति ततः त्रिपुरभैरव्याः स्थानम् । यथोक्तं देवीगीतायाम् । श्रीमत्त्रिपुरभैरव्या कामाख्यायोनिमण्डलम् । भूमण्डले क्षेत्ररत्नं महामायाधिवासितम् ॥ नातः परतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले । प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला ॥ तत्रत्या देवताः सर्वाः पर्वतात्मकतां गताः । पर्वतेषु वसन्त्येव महत्यो देवता अपि ॥ तत्रत्या पृथिवी सर्वा देवीरूपा स्मृता बुधैः । नातः परतरं स्थानं कामाख्यायोनिमण्डलादिति ॥ कामकारणं

यथा । श्रीभगवानुवाच । कामार्थ मागता यस्मान मया सार्द्धं महागिरौ । कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटे रहोगता ॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी ॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मात्कामाख्या तेनचोच्यत इति कालिकापुराणम् ॥

कामाङ्कुश । पु । नखे ॥ शिश्ने ॥ श्या मलदृदययुक्ते वा वानाम्भूषणे ॥

कामाङ्ग । पु । आम्रवृक्षे ॥

कामातुर । त्रि । कामार्त्ते ॥

कामात्मज । पु । अनिरुद्धे ॥

कामात्मता । स्त्री । फलाभिलाषशीलत्वे ॥ कामात्मनो भाव । तल् ॥

कामात्मा । पु । कामस्वभावे । कामाकुलचित्ते ॥ काम्यमान विषयशताकुलचित्तत्वेन काममये ॥ कामेफलतृष्णायां मात्मा यस्यस ॥

कामाधिष्ठानम् । न । इन्द्रियमनोबुद्धिषु ॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धि रस्याधिष्ठान मुच्यते ॥

कामानशनम् । न । अनाशके । तपसि ॥ तपोनानशनात् परम् । कामाजामनशनम् । रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमित्यादिवत् ॥

कामान्ध । पुं । कोकिले ॥ त्रि । कामेनविवेकहीने ॥

कामान्धा । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

कामायुध । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥ न । कामदेवास्त्रे ॥

कामायुष । पुं । गरुडे ॥

कामारि । पुं । विटमाक्षिकधातौ ॥ श्री सदाशिवे । महादेवे ॥

कामार्त्त । त्रि । कामपीडिते । कामातुरे ॥

कामालु । पुं । रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

कामावशायिता । स्त्री । शिवस्याणिमाद्यष्टधैश्वर्यान्तर्गते ऐश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ कामान् अवशेते । शीङ्गोणिनि । कामावशायिनो भाव । तल प्रत्ययः ॥

कामावसायिता । स्त्री । कामावशायितायाम् ॥ कामान् अवस्यति तिष्ठतीत्यर्थे स्यतेर्णिनिः । भावेतल् ॥

कामावसायित्वम् । न । अष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ यथास्यसङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैवभूतानि भवन्ति । अन्येषां निश्चयान्निश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्या पदार्था निश्चयमिति । कामान् स्वेच्छया अवसाययितुं निश्चेतुं शीलमस्य । स्यतेर्णिनिः

। भावे त्व ॥

कामाङ्ग । पुं । राजाम्रे

कामि । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रत्याम् ॥

कामिक. । पु । कारण्डवेखगे ॥ न । काम्ये । काम्यमानभोगमोक्षप्रयोजने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । कामदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामित. । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोऽस्य । ता° इतच् ॥

कामी । पु । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वात् कामोऽस्यास्ति । इनि. ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभौषधौ ॥ सारसखगे ॥ अवश्यं काम्यते । कमुकान्तौ । आवश्यकेति ग्रह्यादि स्वात्तिनिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्तायांनार्याम् । सवर्णासवर्णयोः स्त्रियाम् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । कमेः पूर्ववणिनि. ॥ भूयान् कामोस्यस्याः । अतइनिर्वा ॥

कामिनीपुष्पः । पु । तृणविशेषे ॥ न । आर्त्तवे ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीशः । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिवत्. । पु । सरोत्सवे ॥

कामीन. । पुं । राजपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुक. । पु । अशोकपादपे ॥ अतिमुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । कामिनि । स्त्रीसुखासक्ते ॥ कामयते तच्छील. । लषपतपदेत्यादिनाकमेरुकञ् प्रत्यय. ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धनादीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छीला । उकञन्तात्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगोणेत्यादिनाङीष् ॥

कामेषु । पु । फलकामे । सकामे ॥ काममात्मनिच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमूर्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । स्वैताहेप्रेमत्वेच्छयादत्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्यः । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कबीला इति भाषा ॥ उत्तरदेशविशेषे ॥ कम्पिलाया अदूरभवः ।

सङ्काशादित्वात् ण्य. ॥

काम्पिल्ल । पुं । काम्पिल्यार्थे ॥ काम्पिल्ल कफपित्तास्रकृमिगुल्मोदरव्रणान । हन्तिरेची कटुष्णश्च मेहानाहविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लक. पु । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पिल्लका । स्त्री । } उत्तरजनपदविशेषे ॥

काम्पील. । पु । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पीलक. । पुं । }

काम्बल: । पु । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथ. । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविक. । पु । शङ्खवलयादि कर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । शाम्बतिक इतिनिर्देशात् कादेशोऽनित्य. ॥ कम्बोर्विकारो ऽस्यास्तीतिठन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोज: । पु । कम्बोजदेशजेऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमत क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्ने दस्युपह्नवाख्ये । सतुयवनतुल्योम्लेच्छजातिविशेष. । अस्य सगरराजेन सर्वशिरोमुण्डनङ्कृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानांशिर सर्वं काम्बोजानां तथैवचेति ह० ॥ पु । न । श्वेतखदिरे । पपरियाखैर इतिभाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषुभव । तत्रभवइत्यर्थे । कच्छाद्यण् । कम्बोजो ऽभिजनोऽस्यवा । सिन्ध्वाद्यण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । हयपुच्छ्याम् ॥ दुष्खदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ बाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषुभवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्तकरणशुद्धावनुपयोगिनि कर्मविशेषे । फलकामनया चोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिक यच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषयेस्वर्गादौ ॥ कामोऽस्तियत्र । अन्यत्रापीति यप् ॥ यद्वा । काम्यते । कमु० । अचोयत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्ट साधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेनविधीयमाने कर्म्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म्म चेतिविग्रह. ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणे ॥ फलकामनयादाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते । दानतत्काम्यमाख्यात मृषिभिर्द्धर्म्मचिन्तकैरि

ति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया काम्यस्य सुहृदादीष्टस्य वरस्त्रीवस्त्र स्यादेर्वा दानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यांशुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्य कर्मणः । आर्थिकीशुद्धिः काम्यकर्म णः प्राधान्येन फलम् ॥

काय' । पु । कद्दैवते । प्राजापतीर्थे ॥ मूर्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्व भावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवा हे । सञ्जो धर्मश्चरतामितिनिय मनकृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनु ष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकनिष्ठानामिकयो रधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमू ल इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देव ताऽस्य । कस्येदिन्त्यण् इदन्तादेशश्च । यस्येतिलोपात् परत्वादादिवृद्धिः ॥ चीयतेऽन्नादिभि. चीयतेऽस्मिन्न स्थ्यादिकमिति वा । चिञ्चयने । निवासचितीत्यादिनाघञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गवि शेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । कायचि कित्सानाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधी नां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मा दापस्मारकुष्ठमेहादीना मुपशम नार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । तनुत्रे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ मरी रपरिमाणे ॥

कायस्थ' । पु । परमात्मनि ॥ नरेषुभू र्त्ते कृपाहीने नरजातिविशेषे । अ क्षरजीविके । कूटकृति । पञ्जीक रे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तम कृद्वैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ ऽध्याये । विप्रेकक्षिपिकश्चैव अचक्षात् धे नं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातु मांसमभक्षादितम् । तथमाक्षिकृपा तस्यदन्ताभावोहि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेपि । चाटचारचौरे भ्योवधकभयादिभिः पीड्यमानाः प्रजारक्षेत् कायस्थेभ्योविशेषतइति॥ काये तिष्ठति । ष्ठा । सुपिस्थ इति क. ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आम लक्याम् ॥ कायस्थिरत्वनया । घ ञर्थेकः ॥ एलाद्वये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिक. । त्रि । शारीरिके । कायनि ष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । } गवादिवलीवर्द्दा
कायिकावृद्धिः । स्त्री । } दिकर्मयुतायांवृ
द्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुताका

यिकासमुदाहृतेतिव्यासः ॥ मूलधनाऽविरोधिन्या प्रत्यब्ददेयपणात्‌ दशादिरूपायांवृद्धौ ॥ यथा । काया विरोधिनीशश्वत्‌ पणाद्धाद्यातुकायिकेति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणार्द्धा या इत्यत्र पणावाह्येतिपठित्वा पणस्यमूलधनस्य यावद्वहनात्‌ तावत्‌ शश्वत्‌वर्षसहस्रमपि उत्तमर्णेन या वाह्यते प्राप्यते सा कायिकेति व्याख्यातवान्‌ । तन्नाद्या भोगलाभान्तर्गता अपराच तद्भिन्ना । इतिमिश्राः ॥

कार. । पुं । वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले । हिमाद्रौ ॥ क्रियायाम्‌ ॥ यथा । स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम्‌ । हन्तकारोमनुष्याणां स्वधाकारःस्वधाभुजामिति ॥ करणम्‌ कारः ॥ कर्मोपपदेकर्तृवाचक । यथा । कर्मकार. स्वर्णकार इत्यादि ॥ विक्षिप्ते धान्यादिराशौ ॥ यथा । द्वौ कारौ ॥ करएव । प्रज्ञादण ॥ ज्ञाविक्षेपे । परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यइतिकर्मणि घञ । सर्वेभ्यइतिपञ्चमीनिर्देशात्‌ प्रकृत्याश्रयएव कृदोरवितिप्राप्तोऽप्‌ बाध्यते नत्वर्थाश्रया स्त्रीप्रत्यया ॥

कारक. । त्रि । कर्त्तरि । क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयतीतिव्युत्पत्तिदर्शनात्‌ । ण्वुल ॥ न । क्रियोपाधिके ॥ साक्षात्‌ क्रियानिमित्ते । कर्माद्यन्यतमे । तानितु । कर्त्ता कर्म्म च करणञ्च सम्प्रदानं तथैवच । अपादानाधिकरणेइत्याहु. कारकाणिषट्‌ ॥ कर्त्ता १ यथा पुरुषै शिवोदृष्ट । कर्म २ यथा रामं प्रणमति । करणं ३ यथा नेत्रै. शिवोदृष्ट. । सम्प्रदानम्‌ ४ यथा हरि. सज्जः सुखं दद्यात । अपादानम्‌ ५ यथा विभीषणा पदाद्भृष्ट. । अधिकरणम्‌ ६ यथा रेमे शरदि गोविन्द ॥ सर्वत्र सर्वकारकशक्तिसम्भवः । उक्तञ्च । अनेकशक्तियुक्तस्य विश्वस्यानेककर्मणः । सर्वदासर्वथाभावात्‌ क्वचित्‌ किञ्चिद्विवक्ष्यतइति । यथा । सर्वप्रयत्नेनच भूमिपास्तस्मिन्‌ प्रजग्मुर्युधिसर्वएवेत्यत्रकर्मणोधिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ करकोद्भवजले ॥

कारकदीपकम्‌ । न । अलङ्कारविशेषे । यथा । क्रमिकैकगतानान्तुगुम्फः कारकदीपकम्‌ । गच्छत्यागच्छतिपुन. पान्थः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा । निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चलति कचभरान्‌ शोषयत्यन्तरास्ते दी

त्यत्ययेनैवाय गदितुमवसरो भूय आयाहियाहि । इत्युक्त्वे प्रभुणा मसकृद्धिकृतैर्वारितान् द्वारि दीनान् पश्यांस्तानश्रिकन्ये सरसि बहव चामर्वेतरैर्यातैः ॥ आद्योदाहरणे श्रुतस्य पान्थस्य कर्तृकारकस्य गमनादिष्वन्वयः ॥ द्वितीये त्वध्याहृतस्य प्रभोः कर्तृकारकस्य निन्दादिष्वन्वय. इत्येकस्यानेकवाक्यान्वयेन दीपकत्वाच्छायापत्त्याकारकदीपकम् ॥

कारकुक्षीयः । पु । साल्वदेशे ॥ तद्देशीयजने बहुवचनान्त ॥

कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे ॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्मणि ॥ कायस्थे ॥ वाद्यभेदे ॥ गीतभेदे ॥ अव्यक्ते । बीजभावे ॥ ईश्वरे । अभिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्तिनामुक्तादीश्वरस्याभिन्ननिमित्तोपादानकारणतां श्रुत्वा पातञ्जलीयः- सक्रोधमाह । भोः पाप कथमीश्वरमेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्मिणमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदान्तोभिर्भगवतः सकलकार्योपादानत्वं मन्यते तत्रत्वत्स्वविकारितया सङ्गच्छते । यथाहि मृत् स्वयं विकुर्वाणा घटशरावाद्युपादानं भवति तथा स्वयं विकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमि

त्यभ्युपगन्तव्यम् । तथाच भगवतो मृद्वदेव विकारित्वाद्विनाशित्वं सिद्ध्यतीति ॥ सांख्यस्तदाह ननु प्रकृतेर्विश्वोत्पत्ति पुरुषस्तूदासीन इति । एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह । दुर्बुद्धीशौ मा एतदपि न जानीत यत् सर्वप्रमेयजातं घटादिवत् कार्यमिति प्रधानोपादानकारणमप्येवं कार्यमेवेति अतस्तेविकारशङ्का मृगवधूविकल्पविलसितमिव । तथाहि । शान्तज्योतिः कथमनुदितानन्तनित्यप्रकाशं विश्वोत्पत्तौ व्रजति विकृतिं निष्कलं निर्मलञ्च । मन्ये नीलोत्पलदलरुचा मन्दुवाहावलीना- प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशोवा विकार इति ॥ हेतौ । बीजे । येनविना यन्नभवति तस्मिन् ॥ तच्च निमित्तोपादानभेदाद्द्विविधम् । कारणत्वमाह । अन्यथासिद्धिशून्यस्य सति नियतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्च समवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधम् । परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारणत्वमिति भाषापरिच्छेदः ॥ अणुपरिमाणन्तु न कस्यापि कारणमिति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ कार्यते ऽनेन । णिजन्तात् कृञो ल्युट् ॥

कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

ते ब्रह्मणि ॥

कारणगुणोद्भवगुण । पु॰ कारणगुण पूर्वकगुणे ॥ तद्यथा । रूपम् १ रसः २ गन्ध ३ अपाकजस्पर्श ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेग. ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कार १२ । इति भाषा परिच्छेद ॥

कारणता । स्त्री । }
कारणत्वम् । न । } हेतुत्वे । पश्य कारणे कारणत्वम् ॥ स्वतन्त्वादि रूपायां सर्वविकाराधिष्ठानतायाम् ॥

कारणमाला । स्त्री । अलङ्कारविशेषे । यथोत्तरञ्चेत पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता । तदा कारणमाला स्यात् ॥ उत्तरमुत्तर प्रति यथोत्तरम् । उदाहरणम् । जितेन्द्रियत्व विनयस्य कारण गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते । गुणप्रकर्षेण जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवाहिसम्पद ॥ अपिच । गुम्फ कारणमालास्यार्द्यथा प्राक्तनकारणै. । नयेन श्री श्रियात्त्या ग स्त्यागेन विपुल यश ॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्वपूर्वैं पूर्वपूर्वं कारणभूतोत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभि.कृतो गुम्फः कारणमाला । आद्योदाहृता द्वितीया यथा । भवन्तिनर-

का पापात पापद्दारिद्र्य सम्भवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्मादानपरो भव ॥

कारणशरीरम् । न । सत्त्वप्रधानेऽज्ञाने । आनन्दमयकोषे । सुषुप्तौ ॥ अनाद्यविद्यानिर्वचनीय शरीरद्वय कारणमात्र सत्स्वरूपाऽज्ञानं यद स्तितत्कारणशरीरमित्याहु. ॥

कारणा । स्त्री । यातनायाम् । गाढवेदनायाम् ॥ नरकदुःखा यमयातनेति केचित ॥ णिजन्तात् कृणोतेर्वास्यन्येतियुच् । टाप् ॥

कारणिक । त्रि । परीक्षके ॥ कारणेश्चरति । चरतीतिठक ॥

कारणोत्तरम् । न । प्रत्यवस्कन्दने ॥ सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य ततप्रतिकूलरूपकारणंब्रूयात तदा तदुत्तरङ्कारणोत्तरम् । तत् त्रिविधम् । बलवत् १ तुल्यबलम् २ दुर्बलम् ३ । आद्य यथा । मयात्वत्त शतङ्ग गृहीतमितिसत्यम् किन्तु तत परिशोधितम् । द्वितीय यथा । मदीये यम्भूमि क्रमागतत्वादिति वाच्युक्ते प्रतिवादिनोपि तथोत्तरम् । तृतीय यथा । ममेयम्भूमिः क्रमागतत्वात इतिवाद्युक्ते ममैवभूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इति प्रत्युत्त

कारमवति। अव ईषदर्थे वा कोः का। कर्मण्यण्। ङीप्॥

कारवेल्ल। पु। करेला इति प्रसिद्धे शाके। कठिल्लके। सुषव्याम्॥ कारवेल्लं हिम भेदि लघु तिक्तमवातलम्। ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेहकृमीन् हरेत्॥ कारं वेल्लति वेल्लच् ने। कर्मण्यण्॥

कारवेल्लक। पुं। कारवेल्ले॥ स्वार्थे क॥

कारवेल्ली। स्त्री। क्षुद्रकारवेल्ले॥ स हुत्वा कारवेल्लीस्या विशेषाद्दीपनी लघुः। तद्वत्काकारवेल्ल गुणा॥ कारवेल्ली फलतकैःस्वेदितं शिरूमर्दितः। भर्जितं नवनीतेन सैन्धवेन स-मन्वितम्॥ विदलितमुखमीषत्कारवेल्लीकठोरं पुनरकितमिकतैरेसा धितं रामठेन। रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्ण खचितरसमायं लोलतामातनोति॥ कारवेल्ली फलमभेदि लघुतिक्तंशीतलम्। पित्तास्रकामलापाण्डुकफमेह कृमीन् नयेत्॥

कारस्कर। पुं। किम्पाकद्रुमे। विषतिन्दौ॥ कारस्करोति। डुकृञ्०। कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः। कारस्करो वृक्ष इति निपातनात्सुट्॥

रम्॥

कारण्डव। पु। रवड्हांस इति गौडेषु प्रसिद्धे हंसविशेषे॥ अप्यनन्ताऽण्ड इति रमेशः। ईषत् रण्ड। ईषदर्थेचेतिकोः कादेश। कारण्डवाति। वा॰। आतोनुपेतिकः॥

कारण्डव्यूह। पु। युद्धभेदे॥

कारन्धमी। पुं। कांस्यकारे। शौल्विके। धातुवादरते॥

कारम्भिका। स्त्री। कर्पूरे॥

कारम्भा। स्त्री। प्रियङ्गुवृक्षे॥ ईषत् रम्भा। ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः॥

कारवः। पुं। काके॥ का इतिरवो ऽस्यसः॥

कारवल्ली। स्त्री। कारवेल्ले॥ कारवीरे॥

कारवी। स्त्री। शतपुष्पायाम्। मधुरायाम्॥ कृष्णजटा इति गौडभाषा प्रसिद्धे दीप्ये। मयूरशिखायाम्॥ सुषव्याम्। कालजीरी इति भाषा॥ त्वक्पत्र्याम्॥ कृष्णजीरके॥ क्षुद्रकारवेल्याम्॥ केचित्तुमेरटोति। वाच्ये। पचाद्यच्। कारवस्य मयूरस्येदम्। तस्येदमित्यण्॥ कारं वाति वा। वागतिगन्धनयोः। आतोनुपेतिकः। गौरादित्वान्ङीष्॥ यद्वा। कारवम्। करि॰। खल्वाः। सं॰ ङिप्।

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौकायाम् ॥

कारा । स्त्री । बन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् ॥ प्रसेवके । वीणाया का छभागस्थे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ बन्धने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्यते । इति । भि० अङ् । ऋदृशोऽङीतिगुणे दीर्घत्वनिपात्यते ॥

कारागारम् । न । बन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । कारायै बन्धाय वा आगारम् ॥

कारागुप्तः । त्रि । बन्धनागारस्थे ॥ कारायां गुप्त ॥

कारापथ. । पु । देशविशेषे । लक्ष्मणात्मजयोरङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥

कारावरः । पु । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरोनिषादात्तु चर्मकार प्रसूयते ॥

कारावेश्म । न । बन्धनालये । वधाङ्के ॥ कारैव कारायै वावेश्म ॥

कारि । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ करोति । डुकृञ् । कृञादिभ्यश्चेति इञ् ॥

कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाक्षरद्वयार्थसूचिका- ऽर्थसूचिका श्लोक ॥ विवरणश्लोके ॥ शिल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापिताद्रिकम-

णि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशे करोते र्ण्वुल् । शिल्पादृत्वि ॥ यद्वा । करोति । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कारित. । त्रि । कुर्वन् प्रेरित. कारित इत्युच्यते । कराया इतिभाषा ॥

कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारितावृद्धौ । अधिकवृद्ध इतिभाषा ॥ यथा । ऋणिकेनतुयावृद्धिरधिका सम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृतानित्यं दातव्या सा तुकारिता ॥ इति कात्यायन. ॥

कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रिकायाम् ॥ कण्टकारी आकर्षकारी त्येषाद्विधा ॥

कारीरम् । न । भस्मनि ॥ करीरस्यावयवे । काष्ठे ॥ टीट इतिप्रसिद्धे करीरफले । तत्पुष्पे ॥ फलंकरीरस्य हि बीजवर्जितं संस्कारितं सोदकभाजनेषु । सुचिक्कणोष्वद्विनं सुसन्धितं सन्धानरीत्यासुधियाविपाचितम् ॥ कारीरकंटुकम्राहि फलमुष्णंरुचिप्रदम् । कफपित्तकरञ्चकिञ्चित्कषायंवातहृद्धरम् ॥ अथकुसुमशाकस्तु । कारीरकुसुमंसुधर्मं निर्ज्जितंसधार्धितै सघृतं सप्ताहेन विमिश्रितं सलवणं हिङ्ग्वाम्लसिद्धेन

नम् । चिरसंतप्तसरकुमारिकनयोः सवे सद्वारान्वित भोक्ता येनसमर्पितः प्रतिदिनं श्रीपार्वतीश: स्वयम् ॥ कारीरंकुसुमम्भेदि कटुककफनाशनम् । पित्तकृद्रुचिरं भक्ष्यं कषायंपथ्यदम्भवम् ॥ कारीरंकुसुमंचक्षभी तवकृत्सन्नाशनम् ॥ करीरस्थावयवोविकारोवा । अण् । पत्ताझाय अण् ॥

कारीरी । स्त्री । वृक्षादिफले याग विशेषे ॥

कारीषम् । न । शुष्कगोमयसमूहे । बिठौरा उपलौंकादेर इतिभाषा ॥ करीषाणां समूहः । भि० अण् ॥

कारु: । त्रि । शिल्पिनि ॥ कारयिष्यात् कर्माणि कारं यत्नाजयति इति कृ अंगुरायम् ॥ कारके ॥ पुं । विश्वकर्मणि ॥ शिल्पे ॥ करोति । कृञ्० । कृवापेत्युण् ॥

कारुक: । त्रि । सूपकारादिशिल्पिनि ॥ स्वार्थेकः ॥

कारुककर्म । न । सूपकारादीनाङ्कर्मणि ॥ यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्ते द्विजातयः । तानिकारुककर्माणि शिल्पानिविविधानिच ॥

कारुचौरः । पुं । सन्धिचौरे ॥

कारुजः । पुं । करभे । गजार्भके ॥ फे ने ॥ वल्मीके ॥ नागकेशरे ॥ गैरिके ॥ शिल्पिनां चित्रे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥

कारुणिक: । त्रि । दयालौ ॥ करुणाशीलमस्य । शीलमिति ठक् । करुणाप्रयोजनं यस्यवा । प्रयोजनमिति ठक् ॥

कारुण्डी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

कारुण्यम् । न । परदुःखदु:खित्वे । करुणायाम् ॥ करुणः करुणावान् तस्य भावः । ब्रा० ष्यञ् ॥

कारुषः । पुं । कुमन्याचार्ये । विश्वमनि ॥

कारूषाः । पु । करूषदेशवासिषु । ब्रू हद्वेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

कारोत्तरः । पुं । सुराग्रभागे । सुराम ण्डे ॥ कूपे ॥ त्रि । कार्यक्षमे ॥ कारेण क्रियया उत्तरः ॥

कार्कश्यम् । न । कर्कशविकारे ॥ तदवयवे ॥ विल्वादयण् ॥

कार्कश्यम् । न । कठोरतायाम् ॥ कर्कशस्यभाव । ष्यञ् ॥

कार्णाटः । पुं । कर्णाटदेशे ॥ स्वा० अण् ॥

कार्त्तवीर्यः । पुं । चन्द्रवंशीयकृतवीर्य राजपुत्रे । अर्जुने । हैहये । चरेश्वरावतारे ॥ भुक्तथाप्तम् । उक्तञ्च । पैसहस्रकान्तिरचितबाबावीयवेचै-

कार्त्तिकि

न्दितोऽहस्तानांशतपञ्चकेनतुहयसा पानिषूस्तावता । कर्कोटकमासा द्यापरिवृतश्चक्रावतारोहरेः पाया तत्रन्दनगेनव्या भवसन' श्रीकार्त्त वीर्योन्वप इति ॥ जैनराजचक्रव र्त्तिविशेषे । सुभूमे ॥ कृतवीर्यस्या पत्यम् । अण् ॥

कार्त्तस्वरम् । न । स्वर्णे । हेमनि ॥ कृतस्वरे आकारविशेषे भवम् । अ ण् ॥ कृता. पठिता. स्वरायेन तस्यैवा इदम् । शेषइत्यण् ॥ धुस्तूरे ॥

कार्त्तान्तिक । पु । दैवज्ञे । मौहूर्त्ति के । ज्योतिर्विदि ॥ कृतान्तंवेत्ति । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक ॥

कार्त्तिक । पु । स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ ऊर्ज्जे । शरदृतोर्द्वितीयेमासे । बा हुले ॥ अत्रजातस्यफलम् । दक्ष क्र ये विक्रयशो धनाढ्य स्याद्वावदूको ऽ खिलकोशलश्च । य कार्त्तिके का र्त्तिकरूपधारी जातो भवेद्युद्धवि शारदश्चेति ॥ वर्षविशेषे । सचकृ त्तिकारोहिण्योरेकतरस्मिन् वृह स्पतेरस्तोदेकतरसम्बन्धे भवती ति मलमासतत्त्वम् ॥ कार्त्तिकी पौ र्णमास्यस्मिन् । विभाषा फाल्गुनी ति पाञ्चिकोषा ॥

कार्त्तिकिक । पु । कार्त्तिकमासे ॥ का

कार्प्पटः

र्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा- फल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः । इतिठक् ॥

कार्त्तिकी । स्त्री । कार्त्तिकपौर्णमास्या म् ॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी । न क्षत्रेण युक्त' कालः इत्यण् । त तोङीप् ॥

कार्त्तिकेय । पुं । कुमारे । षडानने ॥ कृत्तिकानामपत्यम् । तत' पोषि तत्वात । स्त्रीभ्योढक ॥ अस्यध्यानं यथा । कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरो परि संस्थितम् । तप्तकाञ्चनवर्णा भं शक्तिहस्तंवरप्रदम् ॥ द्विभुजं श त्रुहन्तारं नानालङ्कार भूषितम् । प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृत मिति ॥

कार्त्तिकेयप्रसू. । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कार्त्तिकेयवनम् । न । शरवणे ॥

कार्त्तिकोत्सव । पुं । कौमुद्याम् । का र्त्तिक्या पूर्णिमायाम् ॥ दीपोत्सव तिथौ ॥

कार्त्स्न्यम् । न । साकल्ये ॥ कृत्स्नस्य- भाव । ष्यञ् ॥

कार्प्पट । पुं । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कार्य्यिणि । कार्यार्थिनि । उमेदवा र इत्यारी इति पारस्यभाषा ॥ इ- तिहेमचन्द्र ॥ वस्त्रे ॥ स्वा० अण् ॥

कार्पटगुलिका । स्त्री । भोषा भोक्ती बहुधा इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

कार्पटिक । पुं । मर्म्मशे ॥ तीर्थसेविनि ॥

कार्पण्यम् । न । कृपणतायाम् । दैन्ये । व्यवितव्यमाकरणेनापि धनव्यये व्याकुले ॥ धनात्माध्यासत्वे ॥ कृपणस्वभावः । ष्यञ् ॥

कार्पासम् । न । कार्पासीफले ॥ तूले ॥ त्रि । कार्पासीसम्बन्धिनि । वादरे ॥ कार्पास्याः विकारः फलम् । अवयवे चाण् । तस्य फले लुक् ॥ कर्पासस्य विकारः । तस्य विकार इत्यण । विकारावयवा ॥

कार्पासकः । पुं । कार्पासिकायाम् । तु ण्डिकेरीम् ॥ कार्पासको लघुः कोष्णो मधुरो वातनाशनः । तत्र पलाश समीरघ्नं रक्तकृन्मूत्रवर्द्धनम् ॥ तत्र कर्णपिडकानादपूयस्रावविनाशनम् । तद्वीजं स्तन्यदं वृष्यं स्निग्धं कफकारकम् ॥

कार्पासधेनुः । स्त्री । दानार्थं कर्पासनिर्मितायां धेनौ ॥

कार्पासनासिका । स्त्री । तर्क्वाम् । तकुआ इति भाषा ॥

कार्पासिका । स्त्री । तुण्डिकेर्य्याम् ॥

कार्पासी । स्त्री । कार्पासवृक्षे । बदरा याम् । समुद्रान्तायाम् ॥ करोति क्रियते वा । कृञः पास । उ० । आति त्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ यद्वा । कर्पासोऽस्त्यस्याः प्रज्ञाद्यण् । ङीप् ॥

कार्म्म । त्रि । कर्म्मशीले । कर्म्मफलमनपेक्ष्य प्रवृत्ते ॥ कर्म्मशीलः । छत्रादित्वाण् । कार्म्मस्ताच्छील्य इति टिलोपः । स्त्रियां कार्म्मी ॥

कार्म्मणः । त्रि । कर्म्मठे । कर्म्मक्षमे ॥ न । कार्मण इति प्रसिद्धे मूलकर्म्मणि । औषध्यादिमूलेन त्रासनोच्चाटनवशीकरणादिकर्म्मणि ॥ मन्त्रतन्त्रादियोजने ॥ वाचिकप्रयुक्तक्रियसाध्ये कर्म्मणि ॥ योगविद्यायाम् ॥ कर्म्मैव कार्म्मणम् । तत्र युक्तात् कर्म्मणो ण ॥

कार्म्मिक । त्रि । चित्रवस्त्रादौ ॥ इति मिताक्षरा ॥

कार्म्मुक । पुं । वंशे । वेणौ ॥ खदिरे ॥ हिज्जले ॥ महानिम्बे ॥ न । इष्वासे । धनुषि ॥ त्रि । कर्म्मठे । कर्म्मक्षमे ॥ कर्म्मणे प्रभवति । कर्म्मणउकञ् ॥

कार्य्यम् । न । हेतौ ॥ प्रयोजने ॥ यथा । कार्य्यार्थिनः कुतो गर्व इति ॥ वैद्याकरणामता कादेशमत्ययागमेषु ॥ सन्निवेशविशेषवति विनश्वरे शरीरे ॥

तार्किकमते प्रागभावप्रतियोगिनि घटपटादिरूपे विकारे ॥ कार्यंप्रति कारणंत्रिविधम् । समवायिकारणम् १ यथा घटकार्यंप्रतिकपालम् । असमवायिकारणम् २ यथा घटकार्यंप्रतिकपालसंयोगादि । निमित्तकारणम् ३ यथा घटंप्रतिदण्डचक्रादीति ॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति । अनेनैवोपायेन कार्य्यंमिति नियोग । अनेनवाऽनेनवेतिविकल्प' । अनेनचेतिसमुच्चयः ॥ विवादे ॥ यथा । यस्मात्कार्यंसमारम्भ स्त्रियां तेन विनिश्चित । तस्मात्सभ्यते कालमभियुक्तस्यकालभाक् ॥ इति कात्यायन ॥ अपूर्वं ॥ यथा । विधिप्रत्ययस्य कार्यंमपूर्वमिति मीमांसका. ॥ त्रि । सम्पादनीये । कर्त्तव्ये ॥ क्रियते इति । कृञ्° । विभाषा कृवृषोरितिक्यबभावे ऋहलोर्ण्यत् । इति ॥

कार्य्यकुशल. । त्रि । कर्मक्षमे । कर्मठे ॥

कार्य्यता । स्त्री । कार्यस्वसङ्गतौ ॥ भावे तल ॥

कार्य्यत्वम् । न । कार्यतासङ्गतौ ॥ अभूत्वाभावित्वे ॥ भावे त्व' ॥

कार्य्यपुट' । पु । क्षपणे ॥ उन्मत्ते ॥ अनर्थकरे ॥

कार्य्यप्रद्वेष' । पुं । आलस्ये ॥

कार्य्या । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कार्य्यार्थी । त्रि । यस्मिन्निर्दिश्यतेकार्यंतस्मिन ॥ कर्मार्थिनि ॥

कार्शानव । त्रि । आग्नेये ॥ कृशानोरिदम् । अण ॥

कार्श्मरी । स्त्री । काश्मरीवृक्षे । गम्भार्याम् ॥

कार्श्यं: । पु । कार्श्ये । सालवृक्षे ॥ कर्चूरे ॥ शटीवृक्षे ॥ न । कृशत्वे ॥ कृशस्य भाव. । वर्णदृढादिभ्य ष्यञ्चेतिष्यञ् ॥

का.षं. । पु । कर्षके ॥ कृषि' भोजनमस्य । छत्रादिभ्योण ॥

कार्षक । पु । कर्षके ॥ कर्षति । कृष° । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति कुन ॥

कार्षापण । पुं । न । कार्षिके । रजतरूप्ये ॥ षोडशपणे ॥ ताम्रिकेपणे ॥ कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिक' कार्षिक पण । इतिमनूक्ते ॥ कर्षस्यायम् । तस्येदमित्यण । आपणनम् । पण° । निस्यपण. परिमाणेद्यूत्यप । गोचरसञ्चरेतिघो वा कार्षस्य कार्षेण वा आपण ॥

कार्षि: । स्त्री । कृषिकर्त्री ॥ कृषति । कृष° कृषेर्वृद्धिश्चेति इञ् ॥

कार्षिक: । पुं । कार्षापणे । तुल्यकाले

॥ क्रपचो । इतिहेमचन्द्रः ॥ कपस्य
अ- । कथ्या० टञ् ॥ शास्त्रीयप
ल-नुछेभाणे ॥

कार्पासिनि । पु । कन्दन्तरे ॥

कार्पासिरान्। न। कृष्णायसा विकारे
। ष श ॥

कार्पिण । पु । प्रदुरे । मकवर्जे ॥
कृष्णन्या पत्यम् । ऋतद्रुञ् ॥

कार्पी । स्त्री । शतावर्याम ॥

कार्ष्य । पु । सम्भा इति प्रसिद्धे सा
लवृक्षे ॥ कृषति । कृष० । इगुपधे
तिक । चतुर्वर्णादित्वात स्वार्थे
ष्यञ ॥

कालम । न । लोहे ॥ कक्कोलके ॥ का
लीयके ॥ त्रि । कृष्णगुणवति ॥

काल । पुं । यमे । इष्टधरे ॥ कृष्णव
र्णे ॥ कृष्णे । यथा । सर्वस्वर्दवास्त्र
शरो नयसि त्व लोक प्राणप्रियाजग
ताविपिने जगासि । सदृशी यादग
कुर्वा स्वरमेव एष स त्वरा भजोद्धरि
एतास्मभयं नहिप्रमादिति ॥ सष्टा
कालशिवे ॥ शनी ॥ कालसर्दे ॥ र
क्तचित्रके ॥ राले ॥ कोकिले ॥ गु-
णाशोभे ॥ कालदण्डयोगे ॥ नि
भेदाद्विभागिन्यां देवतायाम् ॥
क्षणदण्डमुहूर्त्तप्रहरदिनरात्रिपक्ष
मासायनवत्सरादौ । दिष्टे । अ

नेहसि । समये ॥ यथा । प्रत्यहीऽ
लभेत न त्वेन समासमेवच । अ
शातु म.षदनकाने तत वाशादेव
करोति ॥ कचित पञ्चधाकालनल
भे । । यथ.हयाग्रवलका । साम्न
स्तेयपाकयोगाभिरा। प नव्ययेन्विया
म । विचादद्येत सधणवकालोऽन्यथे
च्छ्यान्तरति ॥ सन्दसबोधाः सर्व
कार्यनिमित्तकारण मादित्यादिक्रि
याप्रचयरूप ॥ अनादिनिधन कालो
रुद्र' सङ्कर्षण स्मृत. । कलनात स
र्वभूतानासकाल परिकीर्त्तित' ॥
अतीतादिव्यवहारहेतु काल. सचै
कोनित्यो विभुश्च। जन्यानां जनक
कालो जगता साऽश्रयोमत' । पराप
रत्वधीहेतु. क्षणादि स्यादुपाधित ।
॥ अस्यगुणा । सङ्ख्या १ परिमि
ति. २ पृथकत्वम् ३ संयोग ४ विभा
ग ५ । इतिभाषा प० ॥ कालश्च
वैशेषिकाभिमतएक स न कनाग
तादिव्यवहारभेदं प्रवर्त्तयितुमर्हतो
ति तस्मादय यैरुपाधिभेदैरनाग
तादिभावं प्रतिपद्यते सन्तु त एवो
पाधयो ऽनागतादिव्यवहारहेतव
कृतमनेनाऽन्तर्गडुना कालेनेति साङ्ख्या
चार्या. । तस्मान्न कालरूपतत्त्वान्त
राभ्युपगम इति ॥ क्षिप्तादिविषया

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्त्रय'कालाइति वैयाकरणा ॥ कालोऽस्मि भगवद्वि भूति । काल कलयतामहम् । क लयतां सङ्ख्यान कुर्वतामध्ये ॥ क्रि याप्रत्युपहितः सर्वस्य सहर्त्तापरमे श्वर, कालः ॥ अहमेवाक्षय काल । अक्षयकालाभिमान्य ऽक्षय परमे श्वराख्य.काल ॥ कलनात् सर्वभूता नां ब्रह्मादीनामनिमेषत । कालश ब्द्वेन निर्द्दिष्टो ह्यखण्डानन्दअद्वयः ॥ कैवल्यधायु' । कलसङ्ख्याने । पचाद्यजन्तात् प्रज्ञाद्यण् ॥ कल्य ते । कलसङ्ख्याने शब्देच । कर्म णिघञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । ण्यन्तात्पचाद्यच ॥ यद्वा । काल्यते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्याऽह'प्रथमं रूप मरूपस्ततयानि शा । सन्ध्याच परमेशस्य तस्मै का लात्मनेनम, ॥

कालक' । पु । जटुले । जतुके । पिप्लौ । देहस्थचिह्न विशेषे । लसन इति भाषा ॥ अलगर्द्दे ॥ न । कालशाके ॥ यकृति ॥ अनित्ये वर्णे रक्तोयार्थे कालाच्चेतिकन् ॥ कालक पट कालिकाशाटी कालकमुखम् ॥ का लयति । कलक्षेपे ॥ ण्वु० । ण्वुल् ॥

कालकटङ्कटः । पु । शिवे ॥

कालकण्ठ । पु । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दा त्यूहे ॥ काल.कृष्णवर्ण' कण्ठो यस्य सः ॥ काले प्रावृषिकण्ठो ध्वनिर स्यवा ॥

कालकण्ठक । पु । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठे ॥ काल कण्ठोऽस्य । क प् ॥ स्वा० कन्वा ॥

कालकन्दक. । पु । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ काल स्यकन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्यकर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुर गणस्यजनन्याम् ॥

कालकाल । पु । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकील: । पु । } कोलाहले ॥
कालकीलक' । पु ॥ }

कालकुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशे षे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ वोले ॥ पु । न । स्थावरेतीव्रविषविशेषे ॥ देवासु ररणेदेवैर्हतस्यपृथुमालिन. । दैत्य स्यरुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभ ॥ निर्यास.कालकूटोऽस्यमुनिभिः परि- कीर्त्तितः । सोऽहिक्षेत्रेशृङ्गवेरे- कोङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालसर्प

कूटयति । कूटपरिदाहे । षु० । कर्म यग्य ॥ कालस्यकर्मणो मृत्योर्वाकू टोदाग्निरिवेति वा ॥

कालकृत । पुं । सूर्ये ॥ कालकरोति । उकृञ्० । क्विप् । तुक ॥

कालकृत. । पुं । सूर्ये ॥ त्रि । कालजाते ॥ यथा । सर्वेकालकृतमन्ये कालोहि बलवत्तर. । इतिपु ॥

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् ॥

कालखञ्जनम् । न । यकृति ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

कालखञ्ज. । पुं । महानरकविशेषे ॥

कालखण्डम् । न । दक्षिणकुक्षिस्थेमांसखण्डे । यकृति ॥ कालश्चतत्खण्डञ्च ।

कालग्रन्थि: । पुं । वत्सरे ॥

कालघट: । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठींशीतांशुवारे परिहर दशमीं सप्तमीम्भार्गवेपि अष्टम्यादिवपूर्व्वां बुधदिननवमीं सौरिवारेदशम्याम् । एकादश्याञ्चभौमे दशशतकिरणेव र्जयेद्वादशीञ्च सर्व्वारम्भं न कुर्य्याज्जनयतिविपद् कालघटोहियोग इति ॥

कालकृत: । पुं । कालकासुन्दे इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे । कसौंदी इतिभाषा ॥

कालचक्रम् । न । कालस्वरूपे चक्रे ॥

यथा । कालोद्विविधे ऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीप्रभेदत । सागरकोटिकोटीनांविंशत्यास समाप्यते ॥ अवसर्पिण्यांषडरा उत्सर्पिण्यांतएवविपरीता । एवंद्वादशभिररैर्विवर्त्तते कालचक्रमिदम् ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥ चक्ररूपे ॥

कालचिन्तक. । पुं । ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥

कालज्ञ. । पुं । कुक्कुटे ॥ त्रि । अध्यायकालइतिविदुषि ॥ वर्हिदर्भिर्यः कालेनयावत्कालविपर्य्यय । तमेवचागतेकाले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना ॥ कालं जानाति । ज्ञा० । क० ॥

कालञ्जर: । पुं । योगिचक्रमेलके ॥ भैरवे । शिवे ॥ पर्वतविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ कालञ्जरस्थाने सिद्धपीठे ॥

कालञ्जरा । स्त्री ।
कालञ्जरी । स्त्री । } चण्ड्याम् ॥

कालताल । पुं । तमालवृक्षे ॥

कालतिन्दुक । पुं । काकेन्दौ । कुपीलुके ॥

कालदण्ड. । पुं । योगविशेषे ॥ कालस्यदण्डे ॥

कालधर्म्मा. । पुं । मृत्यौ ॥ समयस्वभावे ॥ कालस्य धर्म ॥

कालनियोगः । पुं । दैवाज्ञायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतोवा नियोग ॥

कालनिर्य्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमि. । पुं । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिंनिजघानेति ॥

कालनेमिरिपु. । पुं ।
कालनेमिहा । पुं । } विष्णौ ॥
कालनेम्यरि । पुं ।

कालपर्ण. । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाश । पुं । याचायावर्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यादित क्रमात् । काल स्तत्सम्मुखे पाशो निशायान्तु विपर्यय ॥ सम्मुखस्थौ कालपाशौ यात्रायाम्बविवर्जयेत ॥

कालपीलुक । पुं । कुपीलौ ॥

कालपुच्छ. । पुं । मृगविशेषे ॥ शुभ्रे रेखासम. कालपुच्छो मुनिभि रीरित ॥

कालपुरुष । पुं । यमसहाये ॥ ज्योतिश्शास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य गच्छेत् कदाचि द्वनिषिमनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मलग्नादिद्वादशराशिकल्पिते ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पृथातनयस्य धन्वनि ॥ कालो यम इव पृष्ठ मस्य । कालवर्णं वा पृष्ठ मस्य ॥

कालमेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरदृतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमान. । पुं । कृष्णार्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालमाल इति पाठः ॥

कालमुष्क' । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पुं । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेशिका । स्त्री । कालमेश्याम् ॥ काले मिश्यते । मिशशब्दे । कर्मणिघञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थे कन् ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिवृति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालंवर्णं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्मण्यण् । गौरा

द्दिस्वान डोष ॥

कालयुक्त । पु । वत्सर ॥ यथा । गोमि न्यौविनश्यन्तियेचान्यनटनर्त्तका । वासवोवर्षते देविशस्यञ्च नविजा यते ॥ तिलसर्षपमापादिकार्पासा नां महार्घता । गोमिञ्चैव सुवर्णा दि कांस्यताम्राश्चभेषम ॥ तत्तवं देविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चयः । तेनधान्येनलोकोयं निस्तरिष्यति दुर्दिनम् ॥ पार्थिवाश्चोपका हीनाः कालयुक्ते प्रपीडिताः ॥ इति ॥

कालरात्रि ।स्त्री। सर्वभूतापहारिण्यां मृत्युदेव्याम् ॥ सर्वमारकस्यापिका लस्य रात्रिर्नाशिका । प्रलयेकाल स्यापिनाशात् ॥ कालरात्रिर्यमभगि नीतिभावप्रकाश. ॥ कल्पान्तरात्रौ ॥ भीमरथ्याम् ॥ निशाविशेषे । दी पावल्याम् ॥ दीपावलीतुयाप्रोक्ता कालरात्रिश्चसामतेत्यागमवचना त् ॥ दुर्गाया. शक्तिविशेषे ॥ दैनन्दि नप्रलयेऽपीतिकश्चित् ॥ कालः सं हारोमरणं तदुपलक्षिता रात्रिः ॥

कालरुद्रः । पु । कालाग्निरुद्रे ॥

काललवणम् । न । विड्लवणे ॥

काललोहम् । न । तिखा इति गौड भाषाप्रसिद्ध कृष्णायसे । रुक्मे । ती क्ष्णे ॥

कालवित् । पु । ज्योतिर्विदि ॥ ज्योति र्विद्धि काल. परमार्थ इत्याह । त न । कालैक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारा योगात् । तन्नानात्वेपि न स्वातन्त्र्य म् । अन्यविषयत्वेन प्रतीते.। उदय कालइत्यादिनाक्रियाधर्मत्वेन प्रती ते. स्फुटत्वात् । नचक्रियाधर्मत्वं कालेपितदुत्पत्तिदर्शनात् । अन्य थाकाशानवच्छिन्नत्वेनक्रियानित्य त्वापातात् ॥ त्रि । अवसरज्ञे ॥

कालविभक्ति ।स्त्री। मासत्वयनादौ ॥

कालहन्त. । पु । तुलत्यहस्ते ॥

कालहन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

कालवेला । स्त्री । क्रियानर्हकालवि शेषे ॥ यथा । पञ्चद्विषड्रुत्निनगेन्दु भेदद्विन्दत्तिनस्थापिदिवा ऽथरात्रौ । षटतूर्यरामाद्रिशराग्निचन्द्रनागा स्तुराभ्यादिषुकालवेला इति ॥ का लस्थानेस्तत्वामर्द्धरूपावेला ॥ इतिदीपिका ॥

कालशाकम् । न । नाडिकम् श्राद्धशा कम् कालकमितिपर्यायप्रसिद्धे शाक विशेषे । नरिका नरचा इतिगौड भाषा ॥ कालशाकंसरं रूक्षं वातकृ त्कफशोफहृत् । बल्यरुचिकारं मेध्यं रक्तपित्तहरं हिमम् ॥

कालशालि. । पुं । कृष्णशाली ॥

कालशेयम् । न । गोरसे । घोले ॥ कलश्याम् मन्थनपात्रे भवम् । इति कुक्षिकलशिवस्यस्य ढेढञ् ॥

कालसरोध । पुं । चिरकालावस्थाने ॥

कालसर्प्प । पु । कृष्णसर्पे । महाविषे ॥

कालसार' । पु । कृष्णसारे मृगे ॥ न । पीतचन्दने । कालानुसार्यं । कालिया इति गौडभाषा ॥

कालसूत्रम् । न । अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमयेतप्तसमदेशे उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नरके ॥ कुलालचक्रसूत्रच्छेदनरूपेण रके ॥

कालसेयम् । न । घोले ॥

कालस्कन्ध । पु । तमालवृक्षे ॥ तिन्दुकवृक्षे ॥ जीवकद्रुमे ॥ दुष्खदिरे ॥ उदुम्बरे ॥ काल स्कन्धो यस्य ॥

कालहानि' । स्त्री । विलम्बे ॥

कालहीन' । पुं । लोध्रे ॥

काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ कालयति । कलविक्षेपणे । णयन्त । पचाद्यच ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ कल्यते । कलक्षेपे । कर्मणि घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ कालोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥ गौर्याम् ॥ वर्णस्थाविवक्षाया जानपदेतिन ङीष ॥

कालाक्षरिक । त्रि । शिक्षिताक्षरे ॥

कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु तृतीयायाम् ॥ यथा । प्रव्रज्यापिन सद्योनिर्वाणदेति सैवकालपरिपाकमपेक्ष्यसिद्धिरेविधास्यति अलमुत्तलतयेत्युपदेशे यातुष्टि साकालाख्या ओघ उच्यते ॥

कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ कालश्चनत् अगुरुच ॥ अयंप्राग्ज्योतिषे भवतीतिप्रसिद्धि ॥

कालाग्निरुद्र । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥

कालाग्नि । । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥

कालाङ्ग' । पु । काद्रवेयप्रभेदे ॥

कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्गे ॥ यथा मेष शिरोवृषोवक्त्रं मिथुनंबाहुयुग्मकम् । कर्कटोहृदयञ्चैवसिंहस्तूदरमेवच ॥ कन्याकटिस्तुलावस्तिर्वृश्चिकोगुह्यमेवच । धनुरूरूमृगोजानूकुम्भोजङ्घेप्रकीर्त्तिते ॥ मीनपादद्वयञ्चैव कालाङ्गानि यथाक्रमम् ॥ इतिकालनरस्याङ्गेसदसद्गृहयोगत । पुंसामपितदङ्गेषु शुभाशुभफलंवदेदिति ॥

कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जन्याम् । रेचन्याम् ॥

कालातीतः । पुं । कालात्ययापदिष्टे ॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्य अतीतम् ॥ त्रि । अतीतकाले ॥

कालात्ययापदिष्ट । पु । कालातीते । बाधितहेतौ । कालस्य साधनकालस्य अत्यये अभावे अपदिष्टः प्रयुक्तो हेतुः एतेन यस्य हेतोः साध्याभावः प्रमाणान्तरेण सिद्धः स कालात्ययापदिष्टः । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वात । अत्रानुष्णत्वसाध्यतदभावउष्णत्वम् तत्स्पर्शेन प्रत्यक्षेणगृह्यते इति ।

कालानल । पुं । प्रलयाग्नौ ॥

कालानुनादी । पु । भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कालानुसारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ शीतल्याम् । शिउलीझाप इति गौडभाषा ॥

कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥

कालानुसारि । पुं । शैलेये । शैलजनामगन्धद्रव्ये ।

कालानुसार्य्य. । पु । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषया कालियाभाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेनअनुस्रियते । स्व गतौ । कर्म्मणि ण्यत ।

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥

कालान्तरविष । पु । मूषिकादौ ॥

कालाप । पु । सर्पभोगे ॥ राक्षसे ॥ त्रि । कलापव्याकरणाध्ये ॥

कालापकम् । न । अनुणां छात्राणां समूहे ॥

कालायसम् । न । लोहे ॥ कालञ्च तत् अयश्च । अनोश्माय सरसांजातिसंज्ञयोरितिटच् ॥

कालायीनम् । न । कलायानाङ्क्षेत्रे ॥ कलायानाम् भवनं क्षेत्रम् । धान्यानाम्भवने क्षेत्रेखञ् ॥

कालाशुद्धि । स्त्री । शुभकर्म्मानर्हसमये ॥ सा यथा । शुक्रास्तिचारदृष्टास्तशाल्यत्वेगुरुशुक्रयो । गुर्वोसंक्रान्तिकस्ये च यमासधिमासयो ॥ चयोदश्यादिनेपक्षेगुर्वादित्येतथैव च । लुप्ताब्देश्चविधेयान्यानि कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥

कालिक. । पुं । क्रौञ्चविहगे ॥ न । कालीये । कृष्णचन्दने ॥ न । वैरे ॥ प्रकृष्टोदीर्घ कालोस्य । प्रकृष्टेठञ् ॥ त्रि । कालसम्बन्धिनि ॥ सामयिके ॥ कालेनमिर्वृत्त । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्य इतिठञ् ॥ कालेभवेवा । कालाट्ठञ् ॥

कालिका । स्त्री । गौर्याम् ॥ चण्डिकाभेदे ॥ कार्ष्ण्ये ॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे ॥ क्रमदेयवस्तुमूल्ये ॥ धूसर्याम् ॥ नवमेघे ॥ पटोलशाखायाम् ॥ रोमाल्याम् ॥ मांस्याम् ॥ काक्याम् ॥ शिवायाम् ॥ मेघावलौ ॥ स्वर्णादिदोषे ॥ सुरायाम् ॥ चीरकीटे ॥ काकोल्याम् ॥ श्यामाख्यविहगे ॥ प्रतिमासीयवृद्धौ ॥ यथा । प्रतिमासंस्रवतिया वृद्धिः साकालिकामतेतिनारद ॥ कुज्झटिकायाम् ॥ हिमाचलभवायां त्रिशिरायां हरीतक्याम् । सागन्धयोगकरणे प्रशस्ता भवति ॥ कालोवर्णः समयश्चास्त्यस्याः । अत इनिठनाविति ठन् ॥ स्वा॰ कन्वा । केण इति ह्रस्व ॥

कालिकापुराणम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

कालिकाव्रतम् । न । अमावास्यायां स्त्रीकर्त्तव्ये भविष्यपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

कालिङ्ग । पु । भूमिकर्कारौ ॥ हस्तिनि । द्विपे ॥ सर्पे ॥ लोहविशेषे ॥ अस्यलक्षण यथा । कालिङ्गोलिङ्गवान् य स्यात घन'स्तूच्छ्राङ्गकोमत इति ॥ कलिङ्गानाराजनि ॥ इञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण ॥ न । कलिन्दातरबूज इतिख्यातेफलविशेषे । सुवर्त्तुले । कालिन्दके ॥ गुणा यथा । कालिङ्गं ग्राहिदृक्पित्तशुक्रघ्न च्छीतल गुरु । पक्वन्तु सोष्ण सक्षारं पित्तलं कफवातजिति ॥ कालिङ्गाः पुं भूम्नि । नीवृति ॥ कलिङ्गदेशमारभ्य पञ्चाष्टयोजनशिवे । दक्षिणस्यां महेशानि कालिङ्गा परिकीर्त्तिता ॥

कालिङ्गिका । स्त्री । त्रिवृति ॥

कालिङ्गी । स्त्री । राजकर्कट्याम्

कालिदास । पु । विक्रमादित्यसभाया नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे । मेधारुद्रे ॥ काल्या दासः । ङ्यापो संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्व ॥

कालिनी । स्त्री । आर्द्रानक्षत्रे ॥ इति हेमचन्द्र. ॥

कालिन्दम् । न । } कलींदा इतिप्र-
कालिन्दकम् । न । } सिद्धे फलविशेषे । कालिङ्गे ॥

कालिन्दी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ रक्तत्रिवृति ॥

कालिन्दीभेदन । पु । कालिन्दीकर्षणे । बलदेवे ॥ कालिन्द्या. भेदन' ॥

कालिन्दीसू । स्त्री । सूर्यपत्न्याम् । यमुनामातरि ॥

कालिन्दीसोदरः । पु । यमे ॥ कालि

स्या सोदर. ॥

कालिमा । पु । काष्ण्यें ॥

कालिय । पु । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । शान्तनुराजपत्न्याम् । सत्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ कालिकामन्नाटाग्निजिह्वान्तार्या देव्याम् ॥ चोरकीटे ॥ मातृभेदे । उमायाम् । काल सङ्कलनात् कालीत्याम म. ॥ कालकारस्याया देव्याम् ॥ मध्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ काला न्याम् ॥ नुवर्ताम ॥ विभूति ॥ रात्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् । विछाटी इति गौड भाषा ॥ वह्निजिह्वाविशेषे ॥ कालोवर्णोऽस्त्यस्या । कालाञ्जनमतकृष्णगोत्रस्वभाजनागकालनी लोच्यादिनाङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्यविचारभूमौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने । हरिचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न । गौडभाषया कालिया इति प्रसिद्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे । जापके । कालानुसार्ये ॥ कृष्णचन्दने ॥ कालीयकं रक्तगुणं विशेषाद्यवनाप्तनम् ॥ कालस्यवर्णस्यायम् । वृद्धा च्छः । स्वार्थेकन ॥

कालीयकक्षोदः । कुङ्कुमे ॥

कालुष्यम् । न । कालिम्ने ॥

कालेय. । पु । दैत्यभेदे ॥ न । कालखण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालियामपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ प्राग्वीमसीयेर्ने कृतिकालाभ्यांढक्ष्मणास्य' इतिढक् ॥

कालेयक. । पु । दारुहरिद्रायाम् ॥ कुक्कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ कलेरयम् । सर्वनानिकालिभ्यांढक् । स्वा० कन् ॥

काल्पः । पुं । कचौरवड़ी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्चूरे ॥

काल्पक । पुं । वेधमुख्ये । कर्चूरके । काल्पे ॥ कल्पेविधैभवः । तत्रभवइत्यणन्तात् कन् ॥

काल्पनिक' । त्रि । आरोपिते । कल्पिते । कल्पनाभवे ॥ कल्पनाभ्रा आमत । ठक ॥

काल्पिक । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्तविधौ ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ कलयतिचेष्टाम् । अघन्याद्यश्चेति कलेर्यक् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ । क्रीते

॥ त्रि । प्राप्तकाले ॥ कालःप्राप्तोऽस्य । कालाद्यत् ॥

काल्यक । पु । कर्चूरे । द्राविडके ॥ काले साधु । तत्रसाधुरितियत् । स्वा० कन ॥

काल्यमान । त्रि । विचाल्यमाने ॥

काल्या । स्त्री । उपसर्यायाम् । गर्भग्रहणप्राप्तकालायाङ्गवि ॥ काल प्राप्तोऽस्य । तदस्यप्राप्तमिति वर्त्तमाने कालाद् यत् ॥

कावचिकम् । न । तनुत्रिणाङ्गणे ॥ कवचिनांसमूहः । ठञ्कवचिनश्च ॥

कावाटः । पु । वाक्कलहे ॥ ईषद्वाद ईषदर्थेचेतिको कादेश. ॥

कावारम् । न । शैवले ॥ आसमन्तात् वार्यते आच्छाद्यतेऽनेन । दृगश्च राटेः पुंसीतिघ. । यद्वाआवारयति व्रियते वा । दृञ्० । अच् । घञ्वा । कस्यजलस्य आवारम् ॥

कावारी । स्त्री । टयादिच्छत्रके । अनलुभ्याम् । वारित्रायम् ॥ छत्राइति भाषा ॥

कावृक । पु । कुक्कुटे ॥ चक्रवाके ॥ पीतमुण्डखगे ॥

कावेरम् । न । कुङ्कुमे ॥

कावेरी । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ सरिद्विशेषे ॥ कस्य जलस्य

वेर शरीरम् । तस्येयम् । नद्यद्दमिन्यया । ङीप ॥ ईषद्वेरमस्या वा ॥

काव्यः । पु । शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ न । ग्रन्थे । कविकृतौ ॥ अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौ शब्दार्थौ काव्य मितिवामन, ॥ तत्त्रिविधं यथा । सव्यङ्ग्य मुत्तम काव्य मव्यङ्ग्यमधमं स्मृतम् । किञ्चिद्व्यङ्ग्यसमायुक्तं मध्यम परिकीर्त्तितमितिकाव्य चन्द्रिका ॥ कवेरपत्यम् । कुर्वादिभ्योण्य. ॥ कवेरिदं कर्मभावो वा । ब्रा० । ष्यञ् ॥ कु धातौ. ओरावश्यके इति ण्यद्वा ॥

काव्यचौर । पु । चन्द्रेशौ ॥

काव्यलिङ्गम् । न । अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा । हेतोर्वाक्य पदार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमिति ॥ काव्यलिङ्ग हेतोर्वाक्यपदार्थतेतिच ॥ यथा । वपु प्रादुर्भावा दनुमितमिद जन्मनि पुरा पुरारे न प्राय. क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान् । नमन्मुक्त सम्प्रत्यऽहं मतनु रग्रेप्यनतिभाग् महेश क्षन्तव्यं त दिदमपराधद्वयमपि ॥ अनेक पदार्थता यथा । प्रण यिसखीसलीलपरिहासर साधिगते ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् । वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्र मुपक्षिपतः प

ननु शिरस्स्ऽकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ एकपदार्थता यथा । भस्मोद्धूलनभद्रमस्तु भवते वज्राश्रमाले शुभं वा सोपानपरम्परां गिरिसुताकान्तालयालङ्कृतिम् । अत्राराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ एषु च पराधर्द्धे पूर्वापरवाक्यनोरनन्वयम् भुजपातेऽस्योपक्षेपो महामोहे-सुखालोकोच्छेदित्वस्य यथाक्रम-मुत्तरूपो हेतुः ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ मुद्गौ ॥

काव्यार्थापत्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ कैमुत्येनार्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जितस्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥ अत्र त्वन्मुखेन पद्मानि येन जितानि इति विवक्षितम् । तथाच सोऽपि येन जितस्तेन पद्मानि जितानीति किमु वक्तव्यमिति दण्डापूपिकान्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्तिव्यावर्त्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा वा । अधरोऽयमधीराक्ष्या बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपानयोः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ श्रुते ॥ पुं । कासकण्डूयने ॥ काँस इति प्रसिद्ध तृणविशेषे । इक्षुगन्धायाम् ॥ काशः स्यान्मधुरस्तिक्तः स्वादुपाकोहिम-सरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपित्तजरोगजित् ॥ न । काशपुष्पे ॥ काशते । काशृ दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशक । पु । काशे । काँस इतिभाषा ॥

काशाल्मलि । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्यम् ॥ काशते । काशृ॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । मत्ताक्षमाने ॥ प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव । । स्वार्थे कन् ॥ काशिकायाम् । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठ.। इकारउच्चारणार्थं ॥

काशिकाप्रिय । पुं । दिवोदासे । धन्वन्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्यामागतायाम् ॥ काश्यांजाता तत्रभवा तत आगता दिवी । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठाविति ठञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेषे । धन्व

न्तरौ। सुधोद्भवे ॥ काश्या राजा। राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

काशी। स्त्री। वाराणस्याम्। तप स्थल्याम्। अविमुक्ते। आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्र कदाचन। विमुक्तं न शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततोविदुः ॥ न यदाभूमिवलय न यदापां समुद्भवः। तदा विहर्तुं मीशेन क्षेत्र मेत द्विनिर्मितम् ॥ इत्यगस्त्यम्प्रतिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका। पुरीद्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिका ॥ एतास्तु पृथवीमध्ये न गणयन्ते कदाचन। पुरीद्वारावतीविष्णो पाञ्चजन्ये परिस्थिता ॥ एताश्च मुक्तिदा सर्वा एकचगणिता.सुरै। यानि यानिच क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिषट॥प्राणिना मिह मोक्षार्थं महाकारुणिक. शिव.। तारोपदेशं कुरुते इत्याहु शास्त्रकोविदा। यथोक्तव्रह्मयामले। काशीपुरीपरिसरे सुरसिन्धुतीरे कर्णे जपत्यनुदिनकिल देहभाजाम्। मोक्षार्थमेव दयया शशिखण्डमौलि श्रीशक्तिबीजमनघ सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र वैष्णवेभ्योराममन्त्रस्तशैवेभ्य:पञ्चाक्षरस्य वृहज्जाबालोक्त्या शाक्तेभ्य शक्तिवीजस्यभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्य प्रणवस्येतिव्यवस्था॥ सदा कृतयुगञ्चास्तु सदा चास्तूत्तरायणम्। सदा महोदयश्चास्तु काश्यां निवसता सताम् ॥ लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गाज्या नगरधनु। कलि लक्ष्य शरो धर्म्मे शिवोधन्वी पुनातु माम् ॥ अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्या सन्ति नगोत्तम। तत्र नित्यं वसेन नित्यं देवीभक्तिपरायण. ॥ तानि स्थानानि सम्पश्यन जपन् देवीं निरन्तरम्। ध्याय स्तच्चरणाम्भोजं मुक्तोभवति बन्धनादितिदेवीगीता देवीभागवते ॥ काशते। काशृदीप्तौ। पचाद्यच। गौरादित्वान् ङीष्॥

काशीनाथ.। पु। विश्वेश्वरे। शिवे ॥

काशीराज। पु। शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्या राजा। टच ॥

काशीशम्। न। धातुकाशीशे। हीराकसीति प्र॰ उपधातुविशेषे ॥ तद्द्विविधम्। हरिद्वर्णं लोहितञ्च धातुकाशीशमिच्यते। शुक्लवर्णं तथाकृष्णम्पुष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशूकार। पु। गुवाके ॥

काश्मरी। स्त्री। गम्भार्याम् ॥ काशते। काशृ॰। अन्येभ्योपीतिमनिन्। व

नोरचेति ख्याता ॥

काश्मर्य्य । पु । काश्मरीवृक्षे । गम्भा-
रीम् ॥ काश्मरीशब्दोऽप्यत्र । अन्ये
ष्वपीतियप् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥
टङ्के ॥ पुभूम्नि । देशविशेषे । तद्वासि
ष्वपि ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शा
रदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तक
म् । तावत्काश्मीरदेशः स्यात्पञ्चा
शद्योजनात्मकः ॥ काश्मीरेषु भवम् ।
तत्र भवइत्यर्थे कच्छादिभ्य श्चेत्यण
॥ स्वार्थेवा ॥

काश्मीरजम् । न । कुष्ठे । पारिभाव्ये
॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे
जायते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे ।
पारिभाव्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् ।
महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ क
पिलद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुणा
यथा । काश्मीरीतुवरातिक्तावीर्य्यो
ष्णामधुरागुरुः । दीपनी पाचनी
मेध्याभेदिनीभ्रमशोषजित् ॥ दो
षतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वरापहा । तत्फलंबृंहणंवृष्यंगुरुकेश्यंरसा

यनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्र
विबन्धकृत् ॥ स्वादुपाकेहिमंस्निग्धं
तुवराम्लंविशुद्धिकृत् । हन्याद्दाहतृ
षावातरक्तपित्तक्षतक्षयानिति ॥

काश्य । पु । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यप । पु । मुनिविशेषे ॥ कणाद
मुनौ ॥ मृगविशेषे० ॥ मीनवि० ॥
गोत्रवि० ॥ ततप्रवरान्तर्गतमुनिवि०
॥ कश्यपस्यात्मजमात्रे ॥ कश्यपस्यगो
त्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ न । मांसे
॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

काश्यपि । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ ग
रुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । बा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् । भूमौ ॥
कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङी
प् ॥ अम्बिकायाम् ॥

काश्यपेय. । पुं । सूर्य्ये ॥

काश्मरी । स्त्री । काश्मर्याम् । गम्भा
र्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्यो
पीतिवनिप् । वनोरचेतिङीपौ ॥

काष. । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥
कष्यतेऽनेन । कष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेणरक्तवस्त्रादौ
॥ तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तवस्त्रवति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अर्क
निष्कास नार्थेकाष्ठे ॥ यथा । सप्ता

रमति शुष्कं यत मुष्टिमध्येसमेष्यति। तत् काष्ठंकाष्ठमित्याहु खदिरादिसमुद्भवम्॥ काशते। काशृ॰। हनिकुषीत्यादिना क्थन। शश्चेति षत्वम्। तितुत्रेतिनेट॥

काष्ठकम्। न। अगुरुणि॥

काष्ठकदली। स्त्री। वनकदल्याम्। शिलारम्भायाम्। काठकेला इतिभाषा॥

काष्ठकीटः। पु। घुणे॥

काष्ठकुट्ट। पु। शतच्छदखगे। खुटकबढैया इति भाषा॥

काष्ठकुद्दालः। पुं। अभ्याम्। नौकादेर्मलापनयनार्थंकाष्ठघटितकुद्दाले॥ कमुद्दालयति। दलविदारणे। कर्मण्यण्। शकन्ध्वादि। काष्ठस्य कुद्दाल॥

काष्ठजम्बू। स्त्री। भूमिजम्ब्वाम्॥

काष्ठतट्। पु। वर्णसङ्करजातिविशेषे। रथकारे। बढुकै। बढइ इति भाषा॥ काष्ठं तक्षति। तक्षूतनूकरणे क्विप। काष्ठतक्षौ। काष्ठतक्ष्याभित्यादिरूपाणि॥

काष्ठतक्षक। पुं। रथकारे। तक्षणि॥ काष्ठंतक्षति। तक्षू॰। ण्वुल्॥

काष्ठतन्तु। पु। कोषकारे। काष्ठकृमौ॥

काष्ठदारु। पु। देवदारुणि॥

काष्ठद्रु। पुं। पलाशवृक्षे॥

काष्ठधात्रीफलम्। न। आमलके॥

काष्ठपाटला। स्त्री। सितपाटलिकायाम्॥

काष्ठमठी। स्त्री। चितायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

काष्ठमल्ल। पु। शवयाने। अर्थी इति भाषा॥

काष्ठमौनम्। न। इङ्गितेनापिस्वाभिप्रायाऽप्रकाशने॥

काष्ठलेखक। पु। घुणे॥

काष्ठलोही। पु। काष्ठलोहयुक्तास्त्रे। वातद्वौ॥

काष्ठवल्लिका। स्त्री। कटुकायाम्॥

काष्ठशारिवा। स्त्री। शारिवायाम्। अनन्तमूल इतिगौडभाषा॥

काष्ठा। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्॥ स्थितौ। स्थानमात्रे॥ दिशि। आशायाम्॥ उत्कर्षे। प्रकर्षे॥ मर्यादायाम्। सीमनि॥ निष्ठायाम्॥ पर्य्यवसानभूमौ॥ अष्टादशनिमेषात्मके काले॥ दशक्षणपरिमितेकाले॥ काशते। काशृ॰। हनिकुषिनीरमिकाशिभ्य क्थन्। शश्चेतिषत्वम्। टाप्॥

काष्ठाम्बुवाहिनी। स्त्री। द्रोण्याम्। काष्ठादिकृतच्छिन्नाग्रनौकाकृतिजलसेचन्याम्॥ पुनःपुनरम्बुवहति। व

कुलकाभीचयइतिविलिः । काष्ठ
स्य अम्बुवाहिनी । काष्ठेस्थुपलचला
म् । शिलामय्या अपिद्रोणीस्यात् ॥

काष्ठालुकम् । न । काठिन्ययुक्ते कन्दवि
शेषे ॥

काष्ठील । पु । राजार्के ॥

काष्ठीला । स्त्री । कदल्याम् ॥ काष्ठिला
इत्यपि । इत्यमरशेषपाठे । घञ्
॥ काष्ठेपत् अष्ठीलमस्याः ॥

काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरि
काया म् ॥

कासः । पु । खाँसीति प्रसिद्धे रोगे ।
यथा ॥ पञ्चकासाः स्मृतावातपित्त
श्लेष्मक्षतक्षयैः । क्षयायोपेक्षिताः
सर्वेबलिनश्चयथोत्तरम् ॥ कासते श
ब्देन । काशृशब्दकुत्सनयोः । इत्य
स्येतिघञ् ॥

कासकन्दः । पु । कोकयादेश प्रसिद्धे ।
कासालौ । विशालूपर्णे ॥

कासघ्नः । पुं । मोदकविशेषे ॥ यथा ।
हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचंगुडसंयु
तम् । कासघ्नोमोदकः प्रोक्तस्तृष्णा
रोचकनाशनइति ॥

कासघ्नी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कासजित् । स्त्री । भार्ग्याम् ॥

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्या
म् ॥

कासन्दीवटिका । स्त्री । वेसवारविशे
षे ॥

कासमर्द्दः । पु । कालकासुन्दा इतिगौ
डभाषाप्रसिद्धे गुल्मप्रभेदे । अरिम
र्द्दे । जरणे ॥ पु । न । कासुन्दी इ
तिगौडभाषाप्रसिद्धे वेसवारे ॥ पे
षितजलमिश्रितवणगर्भितवेसवार
इतिपाकराजेश्वरः ॥

कासमर्द्दपत्रम् । न । कसौन्दी इति
ख्यातशाके ॥ कासमर्द्दपत्रं वृष्यं
कासविषास्रनुत् । मधुरं कफवात
घ्नं पाचनं कण्ठशोधनम् ॥ विशेषतः
कासहरं पित्तघ्नं ग्राहकं लघु ॥

कासमर्द्दनः । पुं । पटोले ॥

कासरः । पु । महिषे ॥ केनजले सरति
सृगतौ । अच् ॥ यद्वा ॥ कु ईषत् स
रति । स्थूलकायत्वात् । ईषदर्थेचे
तिकोः कादेशः ॥

कासहा । पुं । क्वाथविशेषे ॥ यथा । क
ट्फलारोहितः क्वाथः सकृष्णः सर्व
कासहृदिति ॥

कासारः । पुं । सरोवरे । सपद्मे शिष्ट
शेषा महाजलाशये ॥ कृषिकेप्रका
रे ॥ कासते । काशृशब्दे । तुषा
रादित्वादेश्यारन् ॥ यद्वा ॥ कुईषत्
सारोस्य । ईषदर्थेचेति कोः कादे
शः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । केनजले

नसार । अन्येषामपीति दीर्घे । आङ प्रश्लेषोवा ॥ कासमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण वा ॥

कासारम् । न । कसार इतिख्याते प काक्नविशेषे ॥ तत् प्रकारो यथा । घृतेतप्ते विनि क्षिप्य कनिक्या माच येन्मनाक् । ततस्तत्रविनि क्षिप्य ख ण्डभागसमं पचेत् ॥ ततश्चावतार्य्यत त पात्रे क्षिप्त्वा सम्यक् सुचिक्कणे । च तुरस्त्रीकृतंह्येतत् भवेत् कासार सञ्ज्ञकम् ॥ कासारं रुचिदं श्रेष्ठनाति कृष्ठनपिच्छिलम् । इवासकफपित्त घ्नं विष्टम्भारुचिकारकम् ॥ प्रक्षिप्य माषशृङ्गाटकगोधूमा पृथक् पृथक् । शालूकस्यचकर्त्तव्य कासार खण्डस र्पिषा ॥

कासारि । पु । कासमर्दे ॥ आलूके ॥

कासालु । पु । कोकणादेशप्रसिद्धे आ लुविशेषे । कासकन्दे ॥

कासीसम् । न । हीराकसी इतिगौड भाषा प्रसिद्धे उपधातु विशेषे । भस्म वन्मृत्तिकाख्याकासीसमितिपरीक्षि ते धातुकासीसे । खेचरे । धातुशेख रे ॥ कासीस धातुकासीस पांशुका सीसमित्यपि । तदेवकिञ्चित्पीत स्तुपुष्पकासीसमुच्यते ॥ कासीस म म्ल मुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवर स्तथा ।

वातश्लेष्महरं केश्य नेत्र्य कण्डूविषप्र णुत । मत्र कूष्माण्डगौरिश्वित्र नाशनप रिकीर्त्तितम् ॥

काहू । स्त्री । विकलवाचि ॥ शब्दाख्ये ॥ वृद्धौ ॥ कचि ॥ कसति । कसग तौ । शितकसिपद्यर्त्तेरिच्चू ॥

काहूतरी । स्त्री । शस्त्राख्ये आयुधे ॥ ह्रस्वाकाहूः । काहूगौणीभ्योंष्टरच । ङीष् ॥

काहका । स्त्री । काहलावाद्ये ॥

काहल । पु । कुक्कुटे ॥ शब्दभेदे ॥ ह स्तिभ्रकाणाम् । महानादे ॥ बिडाले ॥ न । अव्यक्तवाक्ये ॥ त्रि । शुष्के ॥ भृशे ॥ खले ॥

काहला । स्त्री । वाद्यभाण्डविशेषे । काहली इति हिमगिरौप्रसिद्धा या ध्वनिनाशायाम् ॥ अप्सरसांप्रभे दे ॥

काहलापुष्प । पु । धुस्तूरे ॥ काहले वपुष्पाण्यस्य ॥

काहली । स्त्री । तरुणाम् । दिक्कर्य्याम् ॥

काहारक । पु । कहार इति प्रसिद्धे शिविकावाहकजातिविशेषे ॥ यथा । तथा गारुडिका वीरा, चुरकर्मोप जीविका, । व्याधा काहारका पुष्टाः कृष्णा संवाहयन्ति ये इति जैमिनि भारते आश्वमेधिके पर्वणि १० अध्या

य ॥

किंवदन्ति । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोपि वाद् । किम्पूर्वाद्वदेः भुवोऽभिच । दाहुलकाद्वदेरपि । ततोङीषवि कल्प ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । स न्ध्ये असत्येवालोकवादे ॥ कोपिवा द । किम्पूर्वाद्वदेः तृभूवर्श्विवसीति बाहुलकाज्झच् । झोन्तः । गौ० ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारु । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ वाणे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ किञ्चित कु त्सितंवा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किञ्जरयोः श्रिण इतिञुण् ॥

किंशुक । पुं । पलाशवृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित शुकइव । शुकतुण्डाभपु ष्पत्वात ॥

किंशुलुक । पुं । पलाशदृक्षविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सखौ । दुर्मै त्रिणि ॥ कुत्सित सखा । किम. क्षेपइ सम।स.न्नप्रतिषेधः ॥

किकि । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ ना रिकेले ॥

किकिदिव । पुं । } चाषखगे ॥
किकिदिवि. । पुं । }

किकिदीव. । पुं । चाषविहगे ॥ मोच कण्ठे ॥

किकिदीवि । पु । मानाखडा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे स्वर्णचातके । चाष पतत्त्रिणि ॥ बाहुलकाद्धस्वदीर्घ योर्विनिमय ॥

किकीदिव । पु । किकिदिवो ॥ कि किदीविकिकीदिवाविति द्विरूपकोशा दकारान्तोपि ॥

किकीदिवि । पु । चाषे ॥ किकीति दिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कृ विघृष्विच्छविभ्यश्च किकीदिविरि तिसाधु ॥

किकीदीव । पुं । } चाषपक्षिणि ॥
किर्कोदीवि । पु । }

किखि । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्री । फे रौ । लघुशृगाले । लोमड़ी इति भाषा ॥

किङ्कर । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रस्यकि ङ्करोभूपोवैश्योभूपस्यभूमिप । सर्वे षांकिङ्करा.शूद्रा.ब्राह्मणस्यविशेष त ॥ किञ्चित् कुत्सितंवाकरोति । दिवाविभेत्यचकियत्तदहुष्विच्यच॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजन्ताट टाप ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य ॥ स्त्री । पुंयोगादाख्यायामितिङी ष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर इति गौडभाषा प्रसिद्धे कट्याभरण विशेषे । कर्धनी कौंधनी इति भाषा ॥ किञ्चित किणड् करोति । किणशब्दात् तत करोतीति णयन्तात अच । गौ० ङीष् ॥ विकङ्कतद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चङ्कणने । कणशब्दे । अस्मात् यङलुगन्तात चङ्किण किङ्किणच्चेत्त ईजन । धातो किङ्कणादेशश्च ॥

किङ्कि । पु । कोकिले । भ्रमरे ॥ हये ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । क्षतजे । रुधिरे ॥

किङ्किरात । पु । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्ताम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणा । किङ्किरातो हिमस्तिक्त कषायश्च हरेद्रुवे । कफपित्तपिपासास्रदाहशोषवमिकृमीनिति ॥

किङ्किराल । पुं । वर्वुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पु । विकङ्कते । स्रुवावृक्षे । बुइचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम्च चचेति विग्रह ॥

किञ्चन । अ । अकार्त्स्न्ये । असाकल्ये । अल्पे ॥

किञ्चन । पु । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित । अ । स्वल्पे । ईषत् । मनाक् ॥ इदन्तयानिर्देष्टुमशक्ये ॥ किञ्चिच्च अनयो. समाहार' ॥

किञ्चिलिक । पुं । } किञ्चुलुके ॥
किञ्चुलिका । स्त्री । }

किञ्चुलुक । पु । केचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चित्सुलुम्पति । कास्यनेकाज्ग्रहणां चुलुम्पाद्यर्थमितिवार्त्तिकनिर्दिष्टश्चुलुम्पधातु. । अन्येभ्योपीतिड । टेरिति अकार लकारपकाराणा लोप । तत. स्वार्था कन् ॥

किञ्जम् । न । } किञ्जल्के ॥
किञ्जल । पु । }

किञ्जल्क । पु । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्क शीतलो रूक्ष कषायो ग्राहकोपिस: । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्क इतिशेष. ॥ किञ्चिज्जलति । जलअपवारणे । बाहुलकात्क ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थ केशाकारे करहाटकवेष्टने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेद । पु । केसरापगमे ॥

किटि । पु । पोत्रे । शूकरे ॥ केटति । किट्गतौ । इगुपधात्किः ॥

किटिभः । पु । केशकीटे । उकुण इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

किट्टम् । न । मले । तैलाद्यधोभागस्थे ॥ सिङ्घाणादौ ॥ यथा । धमायमानस्य लोहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यस्मिन् यस्मिन् प्रोक्तं तत्किट्टं अपि तद्गुणमिति ॥ केटतिस्म । किट्टः । गत्यर्थेति क्तः । आगमशासनस्या नित्यत्वान्नेट् ॥

किट्टवर्ज्जितम् । न । शुक्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

किट्टालः । पु । ताम्रकलशे ॥ लौहगुण्ठे ॥

किण । पु । शुष्क व्रणे । मांसग्रन्थौ ॥ निघर्षणजव्यथाचिह्ने । घट्टा इति भाषा ॥ घुणे ॥

किणि । स्त्री । अपामार्गे ॥

किणिही । स्त्री । करमञ्जर्याम् । अपामार्गे ॥ किणिनो व्रणान् जिहीते । ओहाङ्गतौ । आतोनुपेतक । गौरादित्वान् ङीष ॥

किण्व । पुं । न । सुराबीजे । नग्नहू ॥ न । पापे ॥ कणनम् । कणशब्दे । उल्वादयश्चेति साधु । कर्म्मणिघञ् ॥ कणति वा । कणु मृषिसृटीति क्वन् । बाहुलकादित्वम् ॥

कितव । पु । द्यूतकृति । ऋतदेविनि ॥ द्यूतसमाह्वयदेविनि । मत्ते ॥ वञ्चके ॥ खले ॥ चोरनामनिगन्धद्रव्ये ॥ ५ दाने । भावे क्तः । कितवायति कितेनवातिवा । ओवैशोषणे वागन्धनेवा । आतोनुपेतक ॥ कनकाह्वये । धत्तूरे ॥ कितवा' सन्त्यस्य ग्राहकः । अर्शआद्यच ॥ किता न वन्तीतिवा । अन्येष्वपीतिड ॥

किमाटम् । न । इत्यस्याल्पत्वाभ्यन्तरकाष्ठसाम्यस्य वल्कलरूपे । वेदप्रसिद्धम् ॥

किन्तनु । पु । अष्टपादे । मकडी इति भाषा

किन्तराम् । अ । प्रष्टव्यतमे । इदमेषामतिशयेन किमित्यर्थे अतिशायनेतमप । किमेत्तिङव्ययेनघादाम्

किन्तराम् । अ । प्रष्टैकतरे ॥ इदमनयोरतिशयेनकिम् । द्विवचनविभज्योपपदेतरप । किमेत्तिङव्ययेघादाम् ॥

किन्ता । स्त्री कुत्सितत्वे ॥ कस्य केषां वा भावः । तल ॥

किन्तु । अ । किन्तम । पूर्ववाक्यसङ्कोचनपक्षे । प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥ यथा । भूत्यभावे भवति का किन्तु स

म्भाविताताम्। इति प्राचीना' ॥

किन्तुघ्न। पु। ववाद्येकादशकरणान्त गैतशेषकरणे ॥ तन्नजातस्यफलम्। मित्रामित्रे नैवकिञ्चिद्विशेषो धर्मो धर्मेतुल्यता मानवस्य। लोचे वादे सर्वदाप्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्येयस्य नं जनि स्यादितिकोष्ठीप्रदीप ॥

किल्ही। पुं। } घोटके। अश्वे ॥ ना
किल्थी। पु। } नावेतै ॥

किन्नर'। पु। किम्पुरुषे। मयौ। अश्व मुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नर अश्वमुखत्वात। कुत्सि तोवा नर किन्नर.। किंचेप इति समास। कुत्साच कस्यचिन्नरमुखा श्वकायत्वात् कस्यचिद्श्वमुखनरश रीरत्वात् ॥ अर्हदुपासकविशेषे इ ति हेमचन्द्र ॥

किन्नरेश.। पु। वैश्रवणे। कुवेरे ॥ कि न्नराणामीश ॥

किन्नरेश्वर। पु। कुवेरे। नरवाहने ॥

किन्नु। अ। प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्थाने ॥

किम्। अ। कुत्सायाम्। गर्हणे ॥ वित र्के ॥ निषेधे। प्रश्ने। प्रकारे। कूत्र यते कत्ता। शब्दे। बाहुलका ट डिम्। कायतेर्डिमिर्वा ॥ ईषद र्थे ॥ अतिशये ॥

क'। चि। चेपे ॥ वितर्के ॥ निन्दायाम्।

॥ परिप्रश्ने ॥ कानम् काययिवा। कै शब्दे। कायतेर्डिमि. ॥ स्त्री। का। न। किम् ॥

किमिच्छक। पुं। मार्कण्डेयपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

किमु। अ। सम्भावनायाम् ॥ विमर्शे ॥ किम्च उच ॥

किमुत। अ। किमुतार्थे ॥

किमुत। अ। प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ विकल्पे अतिशये ॥ किम्च तदुत च। समा हारेवा ॥

किमूत। अ। वितर्के ॥ किम्च ऊतच अनयो समाहार ॥

किम्पच। त्रि। किम्पचाने ॥ किम्पच ति। पचाद्यच। किंचेप इतिसमा स ॥

किम्पचान.। त्रि। कृपणे ॥ किञ्चित् प चति। श्रेणादिकआनजितिस्वा मी ॥ किम्पचति। तान्छील्येति चानशानन्वा। अनित्यमागमशा सनमितिनमुक। किंचेपइतिसमा स ॥

किम्पाक'। पु। माकाल इतिगौडभा षाप्रसिद्धमहाकालवलतायाम् ॥ त त्फले ॥ त्रि। अज्ञे ॥ मातृघातिनि ॥

किम्पुरुष। पु। किन्नरे ॥ किञ्चित् कु त्सितो वा पुरुष। किंचेपइतिसमा

स । कुत्सितश्च किन्नर प्रश्नेऽश्वलोकनीया । लोकभेदे । जम्बूद्वीपस्थ वर्षखान्तर्गते हिमाचलहेमकूटयो मध्यवर्त्तिनि वर्ष ॥

किम्पुरुषार्थता । स्त्री । कुत्सितपुरुषार्थत्व ॥ प्रपञ्चस्य पुरुषार्थत्वेन सत्यत्वातिपादने भयनिवृत्त्यभावात् कुत्सितत्वम् ॥

किम्पुरुषेश. । पुं । } कुबेरे ॥ किम्पुरुषाणामीश ईश्वरो वा ॥
किम्पुरुषेश्वर. । पुं । }

किम्पूरुष । पुं । किन्नरे ॥ न । वर्षभेदे ॥

किम्प्रभु । पुं । कुत्सितप्रभौ । प्रासजनाहितान्धनकारिणि ॥ कुत्सित प्रभु । किंक्षेपः इति समास ॥

किम्मरा । स्त्री । नर्मीनामगन्धद्रव्ये ॥

कियान । त्रि । किम्परिमाणविशिष्टे ॥ किम्परिमाणमस्य । किमिदंभ्यां वो घः इति वतुप । वस्य घः । इदंकिमोरीश्की । यस्येति लोपः ॥ कास्त्र्या परिमाणगणना । किम. लड्ल्यापरिमाणे इति वतुप. । वस्य घः ॥ स्त्री । कियती ॥ न । कियत् ॥

कियद्देतिका स्त्री । उत्साहे । उद्योगे ॥

कियाख. । पु । रक्तवर्णाश्वे ॥ इति हैम चन्द्र ॥

किर । पु । वराहे । शूकरे ॥ किरति । क्षिपे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥

किरक । पु । लेखके ॥ बालशूकरे ॥

किरण. । पु । सूर्ये ॥ अर्केन्दुदीधितौ ॥ कीर्यते । क्षिपे । क्षापूखिजिन्दिनिधाञ्भ्यः क्युरिति क्युः ॥

किरणमाली । पु । सूर्ये ॥ किरणानां माला सास्त्यस्य । व्री० इति ॥

किराटिका । स्त्री । किराती इतिख्याते सारिकाख्यगे ॥

किरातः । पु । अरण्यचरे म्लेच्छजातिभेदे । किरातदेशोद्भवे पूर्वक्षत्रिये पश्चात्क्रियालोपात् ब्राह्मणादर्शनेन च शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥ देशविशेषे ॥ तत्सम्बन्धसमारभ्य रामचन्द्राभ्रमपवे । किरातदेशो देवेशि विन्ध्यशैलेऽवतिष्ठति ॥ घोटकरक्षके ॥ अल्पतनौ ॥ भूनिम्बे ॥ यथा । किरातः सारकोरूक्षः शीतलस्तिक्तको लघुः । सन्निपातज्वरश्वासकफपित्तास्रदाहनुत् ॥ कासशोफतृषाकुष्ठज्वरव्रणकृमिप्रणुदिति ॥ किरति । क्षवि० । इगुपधेति कः । अतति । अतसा० । अच् । किरस्या साततस्य ॥

किरातक । पु । भूनिम्बे ॥ किरातको

ऽन्योनैपाल सोऽहंतिक्तोज्वरान्तक. ॥ किरातएव । स्वार्थेक. ॥

किराततिक्त । पु । चिरायता इतिप्रसिद्ध वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्य्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थान मस्य । अर्शआद्यच । किरातस्यायमिति वा ॥

किराताशी । पु । गरुडे ॥

किराति । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिजटाधर ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरि. । पु । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । कॄविक्षेपे । कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इप्रत्यय ॥ इक्कृष्यादिभ्य इति भावे इग्वा ॥

किरिटि । न । त्रिन्तालफले ॥

किरीट । पु । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्य्यतेऽनेनवा । कॄ० । कॄतॄकृपिभ्य. कीटन । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पु । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पु । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे ॥ शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीर. । पु । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि । कर्बुरवर्णवति ॥ कीर्य्यते । कॄवि० । बाहुलकात कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यईरन्निति ईरन मुडागमश्च ॥

किर्म्मीरजित् । पु । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित । पु । भीमसेने ॥ किर्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर० । क्विप ॥

किर्म्मीरसूदन । पु । भीमसेने ॥ किर्म्मीर सूदयति सूदितवान वा । सूदकरणे । नन्द्यादित्वात ल्यु ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्धाप्रमाणद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्करणे ॥ किलति । किलश्वैत्ये । इगुपधेतिक. ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणाविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलापाना सङ्करकरणरूपे भावे । शृङ्गारभावजाक्रियायाम् ॥ तल्लक्षणा यथा । हर्षाद्रुदितगीतादिव्यामिश्रं किलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुह

र्षभीत्याद्दे सङ्कर किलकिञ्चित मितिच ॥ अपिच । गर्वाभिलाषरुदि तस्मिताद्भूयाभयक्रुधाम् । सङ्करीक रणयन्न स्यादुच्यते किलकिञ्चितमि त्यलङ्कारकौस्तुभ ॥

किलकिला । स्त्री । हर्षस्वने । सिंह- नादे ॥ वानराणाञ्चब्दानुकरणे ॥

किलाटः । पुं । क्षीरविकृतौ ॥ नष्टदु- ग्धस्य पक्वस्य पिण्डः प्रोक्त किलाट- क. ॥ दधिकूर्चिकातक्रकूर्चिकयोः पिण्डे ॥

किलाटी । पु । वंशे । बाँस इति भाषा ॥ इतिशब्दावली ॥

किलाटी । स्त्री । क्षीरविकृतौ । कूर्चि कायाम् ॥

किलासम् । न । सेहुयाँ इति ख्याते सिध्मरोगे । त्वक्पुष्पे ॥ किलति । किलश्वैत्यक्रीडनयोः । इगुपधे तिक । असति । असुक्षे° । अच् । किलञ्च तदसञ्च ॥ यद्वा । केलन म् । भि° अङ् । किलमस्यति । अण् । किलेनश्वैत्येन असति वा । अस दीप्तौ । अच् ॥

किलासघ्न. । पु । काँकरोल इतिगौड भाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे । कर्कोट कौ । शिम्बपर्णे । सुगन्धके ॥

किलासी । त्रि । सिध्मले । किलासरो गवति ॥ किलासमस्यास्ति । इन्द्रो पतापेति इनि प्रत्यय ॥

किलि । अ । कराकूणिते ॥

किलिकिला । स्त्री । सिंहनादे ॥ जित शत्रुदर्पस्य प्रतिज्ञापूरणीकृत. । वी रस्यगर्जितंसिंहनाद किलि किला- रवो निविन्द. ॥

किलिकिञ्चितम् । न । शौर्यानुकीर्तने ॥

किलिञ्ज. । पुं । किलिञ्जके । कटे ॥ किल्यतेनेन । किल° । इगुपधादि ति इन् । वेत्रवीरणादि किलेर्जातः । अनौ°। अन्यस्यामजाता विति च । पू° । क्रूत्याद्यादयि ॥

किलिञ्जक. । पु । वीरणादिकटे ॥ कि लिञ्जात् स्वार्थे । कन् ॥

किलिमम् । न । देवदारुणि ॥ इतिरा जनिर्घण्ट शब्दरत्नावलीच ॥ क्रुकि लिमम् किलिमम् । भीमसेनोभी म इतिवत् ॥

किल्बिषम् । न । अपराधे ॥ पापे ॥ रोगे ॥ धर्मा.धर्मफलभूते अनिष्टे संसारे ॥ पापस्य पुनश्चाप्य निष्फ लत्वेन किल्बिषत्वमेव । यौष्ठ्रम ध्यमदः ॥ केलनम् । किलतेवा । किलश्वैत्ये । किलेर्बुक्चेतिटिषच् प्रत्यय. ॥

किल्वी । पुं । घोटके ॥ किल्लीतिपाठा

नरम् ॥

किशलः । पु । न । पल्लवे ॥

किशलय । पुं । न । पल्लवे ॥ किञ्चित् शलति । शलचलने । वा० कयन् । पृ० ॥

किशोर । पु । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्णी पधौ ॥ सूर्ये ॥ तरुणावस्थे । दशवर्षोर्द्धं आपञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चिच्छूरः किशोरः स्यात्तो हि दशमात् परम् । शूरत्वं दृश्यते किञ्चिदनुरूद्धं दिने दिने इति ॥ चि । कैशोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कशशब्दे किञ्चित् शवतिवा शुगतौ शवगतौवा किञ्चित् शृणातिवा । शृहिंसायाम् । किशोरादयश्चेति साधु ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्थायुक्तायाम् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसिप्रथम इतिङीप ॥

किष्कन्द । पु । ओड्रदेशस्थशैलविशेषे । स्त्री । तत्रस्थगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । गन्धमादनगुहायाम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सापूर्वं वालिवानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरामो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्तवान् ॥ किञ्किन्दधाति । डुधाञ्० । आत इति क । पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोप सुट् पत्वञ्च निपात्यते ॥

किष्कन्धाधिप । पु । वालिवानरे ॥

किष्कु । पु । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणिरधोमणिबन्धपर्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलेमाने ॥ चि । कुत्सिते ॥ कायते ऽनेन । कैशब्दे । मृगय्वादित्वात् कु । पारस्करादित्वात् साधु ॥

किष्कुपर्वा । पु । वृक्षौ ॥ वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिक । चि । वणिग्विशेषे । किसरवणिजि ॥ किसरपण्यमस्य । किसरादिभ्य ष्ठन । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥

किसलय । पु । न । पल्लवे । नवीनपत्रे ॥ नवपत्रादियुक्तशाखाग्रपर्वणि । नवपत्रस्तवके ॥ किञ्चित्सलति । षलगतौ । वा० कयन् । पृ० ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥

कीकट । पु । अश्वे । घोटके ॥ कीकटा । गयाप्रदेशे ॥ यथा । चरणाद्रि समारभ्य गृध्रकूटान्तकं शिवे । तावत्कीकटदेशः स्यात् तदन्तर्मागधोभवेत् ॥ पश्यमगधम् । विहारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचित् ॥ चि । कृपणे ॥ निर्धने । निःस्वे ॥

कीकश । पु । चण्डाले ॥ की इति क शति कशशब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकस. । पु । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीति कसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ।

कीकसास्यः । पु । पक्षिणि ॥ इति धारावली ॥

कीचक. । पु । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुभेदे ॥ नडे ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ विपुलाकारा वगर्भे वेणुजातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ चीकति शब्दायते । चीकमर्षणे । वु० । चीकयते रा खलविपर्य्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीचकस्य शब्दं चकति । चकतृप्त्यादि । अच् ॥ कीचेष्वत्यच्छं कायति वा । ।मू० कः । अन्येष्वपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पु । भीमसेने ॥ कीचकं जैषीत् । जी० । क्विप् । तुक् ।

कीचकभित् । पु । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम् भिनत्ति । भिदिर० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

कीटः । पु । कृमिः । किञ्चित् स्थूलेच्छुद्र जन्तुमात्रे ॥ कीटति । कीट० । अच् ॥

कीटक । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वार्थे क. च ज्या ॥

कीटघ्न । पु । गन्धके ॥ कीटं हन्ति । हन् ० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

कीटजा । स्त्री । अतुनि । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्योजाता । जनी० । ड ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमणि । पुं । खद्योते ॥ कीटेषु मणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमेष । पुं । मृगशिरा इतिप्रसिद्धे कीटे । अयंनदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति ॥

कीटसंज्ञक । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरान्तार्द्धं कर्कटमीन वृश्चिकाश्च कीटाख्याः ॥

कीटेर । पुं । तण्डुलीयशाके ॥

कीदृक । त्रि । } किम्प्रकारे ॥
कीदृश । त्रि । }

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किङ्कीनाश पाशधर गर्जसि मामुपगम्य शारुभर मर्जसि । हरिचरणं शरणं नहि पश्यसि यन्मामक्षरणादपि गश्यसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ कीश्यययक् क्लान्तायाम् । की क्लिश्यतं नाशयति । पचाद्यच् ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यते वा । क्लिशू विबाधने क्लि

शवधेर्वा । क्लिशेरीच्चोपधाया' कन् लोपश्चलोनाम् चेतिकन् उपधाया ईत्वम् ललोपोनामागमश्च ॥

कीर् । पु । शुके । मेधाविनि । फला शने ॥ कीरा' । पुभूम्नि । काश्मीरदेशे ॥ न । मांसे ॥ कीति ईरयति । ईर० । णिजन्त । अच् ॥

कीरक: । पु । वृक्षविशेषे ॥ चपणके ॥ प्रापणे ॥ शुकशावके ॥

कीरवर्णकम् । न । स्थौणेयकनामनि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कीरेष्ट । पु । अचोट वृक्षे ॥ आम्रद्रुमे ॥ जलमधूकवृक्षे ॥ कीराणामिष्ट ॥

कीर्ण. । त्रि । दत्ते ॥ आच्छन्ने ॥ विक्षिसे ॥ हते । हिंसिते ॥ कीर्यतेस्म । कृ० । क्त' । नत्वणत्वे ॥

कीर्त्तनम् । न । उक्तौ । कथने ॥ क्वाणायास्तुयुचमपीच्छन्तीति जातिवृत्तीत्यत्रप्रसादकार' ॥

कीर्त्तना । स्त्री । यशसि ॥

कीर्त्तयन् । त्रि । कथयति ॥ कृतेर्लट. शत्रादेश ॥

कीर्त्ति' । स्त्री । प्रसादे ॥ विस्तारे ॥ कर्दमे ॥ शब्दे ॥ दीप्तौ ॥ मातृकाविशेषे ॥ यशसि । समज्ञायाम् ॥ धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन नानादिग्देशीयलोकज्ञानविषय - ताहूपायांख्यातौ ॥ परोचख्यातौ । मृतख्यातौ ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम् । दानादिप्रभवा कीर्त्ति शौर्यादि प्रभवं यश. ॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहुरासंसारं विपश्चित । अकीर्त्तिन्तु निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम् ॥ तस्मात्कीर्त्तिमुपादद्यादकीर्त्तिञ्च - व्यपोहयेत ॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा कीर्त्तिर्धन्यैश्चपूजिता । ययाविना जगत्सर्वंयशोहीनंमृतंयथा ॥ कीर्त्यते । कृतसंशब्दने । ऊतियूतीतिनिपातनात् साधु । कीर्त्तनम् । कीर्त्ति. योग । इगुपिश्रिकणीत्यादिनेति ॥

कीर्त्तित: । त्रि । कथिते ॥

कीर्त्तिभाक् । पु । द्रोणाचार्यं ॥ त्रि । कीर्त्तियुक्ते ॥

कीर्त्तिमान् । पु । वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कीर्त्तिसंयुक्ते ॥

कीर्त्तिशेष. । पु । मरणे ॥ यशसो ऽवशेष ॥

कील: । पु । स्त्री । अग्निशिखायाम् । ज्वालायाम् ॥ शङ्कौ ॥ शस्त्रे ॥ कफोणौ ॥ कफोणिकाघाते ॥ स्तम्भे ॥ लेशे ॥ कीलति वध्नाति । कील वन्धने । इगुपधेतिक ॥ कील्यते

अज्ञानेन वा । कर्मविषयम् पुनीति घोषा ॥

कीलक । पु । शिवके । गवांस्तम्भे । यत्रवद्धा गौर्दुह्यते तस्मिन । खूटा इति भाषा ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलमन्त्रादौ ॥ वत्सरविशेषे । यथा । आयन्ते सर्वसस्यानि सुभिक्षं निरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेल्लोका कीलकेच शुभं वदेदिति ॥ कील्यते । कील० । क सम्पदेति घञ । स्वा० कन ॥

कीलसस्पर्श. । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्ध वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पु । कीले ॥ स्त्री । रतत्तौ । रतौ प्रतिकृतिविशेषे ॥ यदा वत्स्यायन. । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धा कपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेतिक । टाप् ॥

कीलालम् । न । रुधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वालां अलति वारयति । अलभूषणादै । कर्मण्यण् ॥ कीलांवः कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिबन्धेन अल्यते वार्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिबन्धम् अलति वा । कर्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलबन्धनम् अलंयोग्यम स्येति ॥

कीलालधिः । पु । समुद्रे ॥ कीलाला निधीयन्तेऽस्मिन । डुधाञ्० । अधिकारकि ॥

कीलालप । पु । राक्षसे ॥ कीलालं पिवति । पा० । आतोनुपसर्गे इति क. ॥

कीलित. । त्रि । बद्धे ॥ निखातकीले ॥ कीलयतेस्म । कील० । क्त ॥

कीश । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० क ॥ यथा । कपयो रपत्यम् । अ नरम् । किः वनमाम् ईशो यस्य ॥

कीशपर्ण । पु । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कपिलोमतुल्यानि लोमयानि पर्णान्यस्या. । पाककर्णेतिङीप् ॥

कीशफलम् । न । कक्कोले । गन्धद्रव्य विशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ शब्दे । मित. कुः ॥

कुः । स्त्री । अवन्यायाम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रश्नमाहे १ ॥ कवते । कु ङ० । मित० कु. ॥

कुकः । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक॰ । इगुपधेतिक ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दच न्द्रिका ॥

कुकर । त्रि । रोगकुब्जितकरे । कुणौ ॥

कुकील । पु । पर्वते । शिलोच्चये ॥

कुकुट । पु । स्वस्तिके । सितावरे । सु निषण्णशाके ॥

कुकुद । पु । कूकुदे । सत्कृत्यकन्या दातरि ॥

कुकुन्दर । पु । कुक्कुरद्रुमे ॥ न । कूप के । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रिया पृष्ठवंशाद्धोगर्त्ते ॥ कुमभूमि इर यति । इभये । यद्वन्त । कर्मण्यण । शिलोपस्यस्त्यानिवच्छाभवद्वि । त त्पुरुषेकृतीति वालुकाकादलुक । कुत्सित कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमवे तिवा ॥ यद्वा । स्कुन्द्यते कामिना । स्कुदिआप्रवणे । मद्गुरादयश्चेति साधु ॥

कुकुभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुर । पु । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुक्कुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृ क्षे ॥ कोकते । कुकआदाने । को कतेर्वाकुगिच्युरच ॥

कुकुरा । पुभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्वतेषु ॥ नित्यंब हुवचनान्त ॥

कुकूटी । पु । शाल्मलीपादपे ॥

कुकूल । पु । तुषानले ॥ शिरीषा इ पिहदृशी केय मायतलोचना । अ य का च कुकूलाग्निकर्कशो मदना नल ॥ न । शङ्कुभि सङ्कीर्णविले ॥ तनुत्रे । दशने ॥ कोभूमे कूलम् । कुत्सितवा कूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुड्शब्दे । पिनादित्वादूलच् । धा तो कुगागम ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुट । पु । कालच्चे । ताम्रचूडे । च रणायुधे । वाकुडा इतिभाषा ॥ अ स्यमासगुणायथा । कुक्कुटो हण स्निग्धो वीर्योष्णो ऽनिलहृद्गुरु । च क्षुष्य शुक्रकफकृद्बल्यो रूच कषा यकइति ॥ कुक्कुटलक्षणंयथा । कु क्कुटस्तृजुतनूरुहाङ्गुलि स्ताम्रवक्त्रन खचूलिक सित । रौति सुस्वर मु षात्यये च यो वृद्धिद स नृपराष्ट्र वाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा बदर सदृशो वा पि विहगो वृहन्मूर्द्धा व र्णै र्भवति बहुभिर्यश्चरुचिर । स श स्त सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च ज यकृत्न शस्तो योतो ऽन्य कृशतरर व खञ्जचरण ॥ इति वाराहीस हिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ ट णोल्कायाम् ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥ व

ङ्किकणे । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कुटे ॥ यथा । सुरासमण्डपानाय भोजने चरणायुधा । तित्तिराविष्किरा' प थ्या कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यत्रिवे श. ॥ अत्र चरणायुधोऽग्रकुक्कुट । कुक्कुटोवनकुक्कुटइतिव्याख्यानात् ॥ कोकनम् । कुकश्च० । सं० क्विप् । कुटति । कुटका० । इगुपधेतिक । कुकाकुट । कर्मकरणयोरितिसमा स ॥ कुनसित. कुट को पृथिव्या. कुटो वा । पृ० ॥

कुक्कुटमण्डप ।पु। काश्याप्रसिद्धे मुक्ति मण्डपे ॥

कुक्कुटक. । पु । कुक्कुटार्थे ॥ शूद्राज्जा तोनिषादान्तुसवैकुक्कुटक.स्मृत' । इतिमनु. ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चै.इ इति गौडभाष ॥

कुक्कुटव्रतम् । न । सन्तानार्थंस्त्रीकर्त्त व्ये व्रतविशेषे । चश्चिताइसमीश्रसे ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनया । साच्या शिवं लेखयि ला मण्डलेचसञ्चाम्बिकाम् । पूजये त्र सदातस्याः पुष्पार्पणैव विद्यते ॥

कुक्कुटशिख: । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कुटाभ: । पु । कुक्कुटसुख्यवर्णे सर्प

कुक्कुटाहिः । पुं । विशेषे ॥

कुक्कुटि । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अन्नतचर्यायाम् ॥ ज्ये ष्ठ्याम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोपिति ॥ अस्माल० कुक्कुटी च मधुपाङ्गमा-पिषीस्निग्धमूर्त्तिं रुचिराननेत्रया । सा ददातिस्वुचिरं मयीश्वितां श्री यशोविजयवीर्यसम्पद ॥ जातेरस्त्री विषयादिति ङीष ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लसप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । चश्चिता स हम्याम् ॥

कुक्कुभ । पु । पानकुका इतिगौडभा षाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुशिब्दम्भयक्तं शब्दं कोति । बाहुल कात्भक ॥ कुक्कुशब्दंभाषते वा । भाषच्य० । अन्येष्वपीतिड: ॥

कुक्कुर. । पुं । कूकर इतिभाषाप्रसिद्धे कौलेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुकआदाने । क्विप् । कुरति । कुरश ब्दे । इगुपधेतिक: । कुक्चासौ कुर श्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकुरौंदा इति ख्यातौषधौ ॥ कुक्कुरोऽस्त्यस्य । कुक्कु रमक्षत्रन्धे चाभिक: । अर्शआद्य च् । यथा । कोकते । कुक० । कोक तेर्वाकुगिप्युरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रु' । पुं । मदद्रुरद्रे । स्वनामस्

। कुक्कुरवन्दा कुकुरोद्दा इतिचभाषा ॥ कुक्कुरद्रु कटु स्निग्धो ज्वररक्तकफापह । तन्मूलमार्द्रनिचिप्त वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी । स्त्री । शुन्याम् । सारमेय्याम् । कूकरी कुत्ती इतिचभाषा ॥ जातेरिति ङीष ॥

कुक्कुवाच् । पु । सारङ्गमृगे ॥

कुच्च । पु । कुच्चा । जठरे ॥ गर्भे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति स कित् ॥

कुक्षि । पु । उदरे ॥ कुष्यते निष्काष्यते मलोऽस्मात् । कुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्य क्सि ॥ केतुमालवर्षस्थ देशविशेषे । समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठरुक् दर्भेदन मित्यत्रकुक्षिशब्द उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीतिभावप्रकाश । कूख इतिभाषा ॥

कुक्षिम्भरि । त्रि । आत्मम्भरौ । स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिंबिभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो भृञ्इन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्ध ॥

कुक्षिरन्ध्र । पु । नले ॥

कुङ्कुमम् । न । कुमकुम् केसर इति चनाम्ना विख्याते गन्धद्रव्ये । काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुम यद्भवेद्धितत । सूक्ष्मकेशर मारक्त पद्मगन्धितदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसजात कुङ्कुमंपाण्डुरं भवेत । केतकीगन्धयुक्त त न्मध्यम सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमंपारसीके यन्मधुगन्धि तदीरितम् । ईषत्पाण्डुरवर्णंतदधम स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुम कटुकस्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित । तिक्तं वमिहर वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इतिशब्दोक्ति वा चकत्वेनास्य। अर्शआद्यच् ॥ यद्वा कुक्यते । कुक० । वा० उमक्प्रत्यय । आच्छीत्यत्र नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रि । पु । पर्वतविशेषे ॥

कुङ्कनी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कुच । पु । स्तने ॥ कुचति । कुचसङ्कोचे । इगुपधेतिक ॥

कुचन्दिका । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम । न । रक्तचन्दने ॥ बकम् इति भाषाप्रसिद्धे पत्राङ्गे ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्त्व त कुत्सित चन्दनम् । कोचन्दनमिव वा । कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्माद्वा ॥

कुचफल । पु । दाडिमद्रुमे ॥

कुचर । त्रि । कवादे । परदोषकथन

श्रीन्ते ॥ कुचित्संचरति । यथायच् ॥

कुचाग्रम् । न । चूचुके । स्तनाग्रभागे ॥ कुचमुखम् ॥

कुचाङ्केरी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चूकापालङ इतिभाषा ॥

कुचिकः । पु । } कुचिया इति गौ
कुचिका । स्त्री । } ड़भाषा प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कुचितः । त्रि । परिमिते ॥ कुचति । कुचसङ्कोचे । इचित्रचिकुचोतिकितच ॥

कुचेलः । त्रि । कुवाससि ॥ कुत्सितं चेलमस्य ॥

कुचेला । स्त्री विद्धकर्णाम् ॥

कुचेली । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । आकनादि इतिगौड़भाषा ॥

कुच्छम् । न । कुमुदे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कुजः । पुं । वारे । भौमग्रहे ॥ नरकासुरे ॥ कुमे ॥ कोः पृथिव्याःजातः । अन्यान्यपिदृश्यत' ॥

कुजम्भलः । त्रि । सन्धिचौरे ॥ इति शब्दावली ॥

कुजम्भिलः । त्रि । कुजम्भले ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कुजा । स्त्री । कात्यायन्यादिकायाम् ॥ सीतादेव्याम् ॥

कुजाष्टम' । पु । दोषविशेषे ॥ सर्वान गुणान्निहन्त्याशु विलग्नादष्टम कुज । अस्यापवाद' । अजगे नोक्रगे भौमे मकरेवगतेपि वा । कुजाष्टमोद्भवोदोषोन किञ्चिदपिविद्यतेइति ॥

कुञ्जिशः । पु । मत्स्यविशेषे ॥

कुज्झटि । स्त्री । धूमसहिष्याम् । कुहेलिकायाम् ॥

कुज्झटिका । स्त्री । रत्नाम्ब्याम् । नभोरेणौ ॥

कुज्झटी । स्त्री । कुहेलिकायाम् ॥

कुञ्चनम् । न । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वाताद्या वर्त्मसङ्कोचं जनयन्ति यदा मला । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम तद्विदुरिति ॥

कुञ्चफला । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुञ्चि' । पुं । अष्टमुष्टिमिते धान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौचपुष्कलमिति ॥

कुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कुंचे इति गौड़ प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ यथा । कुञ्चिकयैनं विस्मापयति भाययति ॥ कञ्ची इतिभाषा प्रसिद्धायां वंशशाखायाम् ॥ कुञ्ची ताली इतिच भाषा प्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कुञ्चितम् । न । तगरपुष्पे ॥ त्रि । व

र्के ॥ तच कौचित्ते । कुब्जितिम । कुब्जकौठिल्ये । क्त । वाहुलकात स्वापर्वैकत्वाद्वा नलोपाभाव ॥

कुञ्ज । पु । न । हस्तिहनौ ॥ हस्तिदन्ते ॥ निकुञ्जे । समन्ताल्लतादिभिराच्छादिते स्थानविशेषे ॥ कौजायते । कौ वजनि वा । अनौप्रा०। सम्यांजनेडे । पृ० ॥

कुञ्जर । पु । अनेकपे । हस्तिनि ॥ अतिशयित कुञ्जोऽस्त्यस्य । रम्करोलम्मुखकुञ्जेभ्य उपसङ्ख्यानमितिर ॥ देशविशेषे ॥ केशे ॥ उत्तरपदस्थित्य श्रेष्ठार्थे ॥ पञ्चमात्रस्याप्रथमे । ऽऽ प्रभेदे ॥

कुञ्जरक्षारमूलम् । न । मूलके ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

कुञ्जरच्छाया । स्त्री । गजच्छायायाम् ॥ यथा । योगो मघात्रयोदश्या कुञ्जरच्छायसंज्ञक । भवेन्मघायां संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति ॥

कुञ्जरपर्य्याय । पुं । पञ्चमात्रस्याप्रथम । ऽऽपर्य्याये ॥

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कुञ्जरा । स्त्री । धातकीद्रुमे ॥ पाटलायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जराराति । पुं । शरभे ॥ सिंहे ॥ कुञ्जरस्य अराति. ॥

कुञ्जरालुकम् । न । हस्त्यालुनि ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुञ्जराशन । पु । अश्वत्थे । पिप्पले ॥ कुञ्जरेणाश्यते । अशभोजने । कर्मणिल्युट ॥

कुञ्जरी । स्त्री । करेणौ । हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जलम् । न । काञ्जिके ॥ कुत्सितं जलम् । पृषोदरादिः ॥

कुञ्जवल्लरी । स्त्री । निकुञ्जिकाम्लौवृक्षे ॥

कुञ्जिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ निकुञ्जिकाम्लाह्वे । कुञ्जवल्लर्याम् ॥

कुटः । पुं । कोटे । गढ इति भाषा ॥ शिलाकुट्टे । पत्थर फोडनेका हथौडा इतिभाषा॥ पर्वते ॥ वृक्षे । अनोकहे॥ टवर्गान्तधोपध इति प्रामाणिका ॥ पु । न । कलशे। घटे ॥ पुं । स्त्री । गृहे । वेश्मनि ॥ कुटति । कुटिलो भवति। कुटकौटिल्ये । इगुपधेतिक ॥

कुटकम् । न । फाले ॥ कुटति । कुट० । कुन ॥

कुटकाचल । पु । पर्वतविशेषे ॥

कुटङ्क । पुं । गृहाच्छादने । छप्पर छान इतिच भाषा ॥

कुटचः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कुटज । पु । कोरिया कोरय्या इति

सिद्धे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्य फलमिन्द्रयवः ॥ कुटजः कटुको रूक्षो दीपनस्तुवरो हिमः । अर्शोतीसारपित्तास्रकफतृष्णामकुष्ठनुत ॥ अगस्त्यमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुटे घटे जायते स्म । सप्तम्यां जनेर्डः । पृषोदरादि ॥

कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे ॥

कुटजा । स्त्री । कचहंसच्छन्दसि ॥ सजसा भवेदिह सगौ कुटजाख्यमिति लक्षणात ॥

कुटन्नट । पु । श्योनाकवृक्षे । शोणके ॥ न । कैवर्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटन् वक्रीभवन् नटति । नटस्पन्दने पचाद्यच् ॥

कुटपः । पुं । मुनौ ॥ निष्कुटे । गृहसमीपोपवने ॥ कुडवपरिमाणे मानभाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कुट० । उषिकुटिदलीत्यादिना कुटेः कपन् प्रत्ययः ॥

कुटर । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्डबन्धनस्तम्भे ॥ वा० कुटे. करन् ॥

कुटरु । पु । अंशुकगृहे । छोटातम्बू तम्बूटी इति भाषा ॥ कुटति । कुट० । कुटः कित्यरुच ॥

कुटरणा । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥

कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इतिभाषा ॥ इतिशारावली ॥

कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥

कुटि । पुं । महीरुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शालायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात् किदिति इन् प्रत्यय ॥ यथा । लागुलपकुटिभिर्दिक्ष्वदिभ्यश्चेति इ समर्कित ॥

कुटिचर. । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥

कुटिलम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कुट० । इषिवधिकुषिकुटिभ्य. किलच् ॥

कुटिल । त्रि । अनृजौ । अराले ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिलकोटिल्य भाति । वा० । कालेनानुमेतिक ॥ कुटति वा । कुट० । मिथिलादित्वात् कुटकादा इलच् ॥

कुटिलक । पुं । नागविशेषे ॥

कुटिलग । पुं । सर्पे ॥

कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥

कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ राधिकासखीविशेषे ॥ तगरपादाम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥

कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाकृतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ वक्रशालौषधहिया प्रोक्ता कुटिलिका विशेषतः ॥

कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् । कुटनी

इतिभाषा ॥ मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि नगुच्छे ॥ स्वल्पनिलये ॥ कुटिकारा इक्तिनइतिङीष ॥

कुटीचक । पु । पुत्राद्यादै । पुत्रान्नजीविनि विरक्ते ॥

कुटीचर । पु । यतिविशेषे ॥ कुट्या
कुटीचरक । पु । चरति । अच ॥ स्वार्थे क ॥

कुटीर । पुं । क्षुद्रगृहे । झोंपडी झूंपडी कुटिया इतिभाषा ॥ ह्रस्वाकुटी । कुटीशमीशुण्डाभ्योर ॥ न । केवले ॥ रते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ कुटति । कुट० । वा०ईरन् ॥

कुटुङ्गक । पु । वृक्षलतागच्छने ॥ छ ि सिं ॥

कुटुम्ब' । पु । न । पोष्यवर्गे ॥ बान्धवे ॥ सन्ततौ ॥ द्वितीयगृहे ॥

कुटुम्बव्यापृत' । त्रि । अभ्यागारिके । उपाधौ । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे ॥ कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्याप्रियतेस्म । पृङ्व्यायामे । अकर्मकत्वात कर्तरिक्त ॥

कुटुम्बधारक' । पु । याचायोगविशेषे ॥ सप्तमे चन्द्रमा लग्नात् सप्तमे नीचखेचर । कुटुम्बधारको योगो यातु प्रियतमां हरेत ॥

कुटुम्बी । पु । गृहमेधिनि । गृहस्थे । गार्हस्थ्याश्रमविशिष्टे ॥ त्रि । कृषके ॥ कुटुम्बविशिष्टे ॥ कुटुम्ब पोष्यवर्गोस्यस्य । इनइनि ॥

कुटुम्बिनी । स्त्री । पतिपुत्रदुहित्रादियुताया प्रतिष्ठिताया स्त्रियाम् । पुरन्ध्र्याम् ॥ इन्नन्तान्ङीप् ॥ कुटुम्बिनांसमूहे ॥ खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यइतिइनि' ॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे । पयस्यायाम् । वक्रशल्यायाम् ॥

कुटुम्बौकस् । न । कुटुम्बवासस्थाने ॥

कुट्टक । पुं । गणकाना अङ्कविशेषे ॥

कुट्टनम् । न । छेदने । कूटना इतिभाषा ॥

कुट्टनी । स्त्री । भार्यासहान्यपतिसंयोगकारिण्याम् । शम्भल्याम् । कुटनी इतिभाषा ॥ कुट्टयति । कुट्टच्छेदन भर्त्सनयो' । ल्युट । ङीप ॥

कुट्टाक । त्रि । कुट्टनशीले ॥ कुट्टयति । तच्छील । कुट्ट० । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङ.षाकन इतिषाकनप्रत्यय' ॥ स्त्री । कुट्टाकी ॥

कुट्टार: । पुं । पर्वते ॥ न । केवले ॥ रते ॥ कुट्टारंकेवलेरते इतिमेदिनी ॥

कुट्टितमासम् । न । मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ मासमस्थि सङ्गृह्य इत्यस्य कृत्वा सुकुट्टितम् । वेसवारसुगन्धाढ्य स्वेदितं त्माचितम्भवेत् ॥ कुट्टित पाचि

त मांसं सुस्वादु लघु दीपनम्। तथापि जाङ्गलं श्रेष्ठं जाङ्गलेष्वपिप च्चिणाम् ॥

कुट्टिम । पु । न । स्वल्पगृहे । कुटीरे ॥ गर्भागारे ॥ मणिभूमौ । रत्नखनौ ॥ सुधाघटितभूतले ॥ बद्धभूमौ । गाँथ इति कुरसी इतिच भाषा ॥ दाडिमद्रुमे ॥

कुट्टिमितम् । न । हावभेदे । स्त्रीणां दशधा शृङ्गारचेष्टान्तर्गतचेष्टाविशेषे । स्त्रीणां स्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गतविलासभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि सम्भ्रमात । प्राहुः कुट्टिमितं नाम शिरःकरविधूननम् ॥ अपिच । केशाधरादिग्रहणे मोदमानेऽपि मानसे । दुःखितेव बहिः कुप्येद्यत्कुट्टिमितं हि तत् इति ॥ स्त्रीणामेषस्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टतया निवारयन्त्य एव सुरतसुखमुपभुञ्जते इति ॥ अपिच । दुःखोपचारः सौख्येऽपि हर्षात्कुट्टिमितं मतम् ॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणेच हर्षेऽपि सुखेऽपि दुःखाभिव्यक्तिः यद्दुःखेऽपि सुखाभिव्यक्तिर्वा कुट्टिमितम् । कुट्टनम् । कुट्ट॰ घञ् । कुट्टेन निर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् वक्तव्य इतीमप् । ततो

ग्रयन्ताङ्गाभेदः । नारकादिस्थादितजवा ॥

कुट्टहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥ इति हलायुधः ॥

कुट्टीर । पु । क्षुद्रपर्वते ॥ इतिशब्दार्णवः ॥

कुट्मल । पुं । मुकुले । विकासोन्मुखमीषत्कलिकायाम् ॥ न । नरकान्तरे ॥ यत्ररज्जुभिः पीडनम् ॥ कुटति । कुटकौटिल्ये । वृषादिभ्यश्च कलच् तस्यमुट्च ॥ यद्वा । कुण्यते कुटतिवा । कुट॰ । कुटिकुषिभ्यां क्मलच् ॥

कुठः । पु । द्रुमे । शाले ॥ कुठति । कु ठ॰ । पचाद्यच् ॥

कुठर । पु । दध्यविष्कम्भे । मन्थानाकर्षरज्जुभिः युक्ते स्तम्भे ॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते । बाहुलकात करन ॥

कुठाकु । पु खटकुबढैया इति भाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥

कुठाटङ्क । पु । स्त्री । कुठारे ॥

कुठार. । पु । द्रुमे ॥

कुठार । पु । स्त्री । सुधितौ । परशौ । कुल्हाडा इति भाषा । फर्सा इतिच ॥

कुठारी । स्त्री । कुठारे । कुल्हाडी इति भाषा ॥ जातित्वात् ङीष् ॥

कुठाक । पुं । हच्चे ॥ कौश्रे । वानरे ॥ शल्लाकारे ॥

कुठि । पु । च्माभृति ॥ महीरुहे ॥

कुठिक । पु । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

कुठेर । पु । वक्रौ ॥ तुलस्याम् ॥ अर्ज्जके । वाबुइ इति बर्बरौ इतिच प्रसिद्धे पर्य्याये ॥ कुठति । शुठप्रतिघाते कुठिच । पतिकठिकुठौष्येरक् । आगमशास्त्रस्या निव्यत्वान्नुम् ॥

कुठेरक. । पु॰ । पर्य्याये । तुलस्याम् ॥ श्वेततुलस्याम् । बबुइ तुलसी इति गौडभाषा ॥ कृष्णार्जके ॥ नन्दीहचे ॥

कुठेरज । पु । श्वेततुलस्याम् । कुठेरके । बर्बरायाम् ॥

कुठेरु. । पु । चामरवाते । चौंरकीपवन इतिभाषा । मन्थरौ ॥

कुडव । पु । धान्यमानभेदे । मुष्टिचतुष्टये ॥ प्रस्थचतुर्थांशे ॥ वैद्यकमतेद्विप्रस्रुतपरिमाणे । दाक्षिणात्योक्तके । अञ्जलौ ॥ कुपल्यते कुपलतेवा । कुडिदाहे । वा॰कव प्र॰ । आगमशास्त्रानित्यत्वान्नुम् ॥

कुडि । पु । देहे । शरीरे ॥ कुण्डते । कुडि॰ । कुण्डिकंप्योर्नलोपश्चेति इ. कित् ॥

कुडिश । पु । कुडचि माच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कुडुङ्गी । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्लाम् ॥

कुड्मल: । पुं । कुट्मले ॥ न । नरकविशेषे ॥ कुड्यते । कुटतिवा । कुटच्छेदने कौटिल्येवा । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् । पृ॰ । कुडति । कुडवाल्ये । बाहुलकात् कुडेरपिक्मलन्वा ॥

कुड्यम् । न । भित्तौ । भींत कन्ध इतिभाषा ॥ विलेपने ॥ कुड्यांसाधु । तत्रसाधुरितियत् । पृ॰ ॥ कुड्यतेवा । कुडुकार्कश्ये । ण्यत् ॥ कौतेरघन्यादित्वात् यकप्रत्ययेोडुगागम इत्युज्वलदत्तादय ॥ कौतूहले ॥

कुड्यकम् । न । कुड्यार्थे ॥

कुड्यच्छेदी । पु । सन्धिचौरे ॥ छेदनंछेद । कुड्यस्यछेद । सोस्यास्तिइनि ॥

कुड्यच्छेद्यम् । न । खानिके । भींतकागढा इतिभाषा ॥

कुड्यमत्सी । स्त्री । } गृहगोधिकायाम् । छिपकली ॥
कुड्यमत्स्य । पु । }

कुणक । पु । बालके ॥

कुणञ्ज । पु । } अरण्यावास्तूके । बनबथुवा खरथुवाइतिचभाषा ॥
कुणञ्जर । पु । }

कुणञ्जा । स्त्री । कुणञ्जे ॥

कुणप । पु । न । त्यक्तप्राणे । शवे ॥ व

रका इतिप्रसिद्धे वस्तुविशेषे ॥ पूतिगन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धौ ॥ कणति । कणशब्दे । कणे सम्प्रसारणञ्चेति कपन् ॥

कुणपी । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

कुणाल । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कण० । पीयुक्षिगभ्याकालन् । बाहुलकात् सम्प्रसारणम् ॥

कुणि । पु । तूणी इतिख्याते तुन्नवृक्षे । तूंद इति गौडभाषा ॥ त्रि । कुकरे ॥ कुणति कुण्यते वा । कुण शब्दोपकरणयोः । इगुपधात्किदितीन् ॥

कुणिन्दः । पु । शब्दे ॥ कुणति । कुण० कुणिंपुल्योः किन्दच् ॥

कुण्टकः । त्रि । स्थूले । मोटा इतिभाषा ॥

कुण्ठ । त्रि । क्रियामन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठो मन्दः क्रियासु च ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते आलस्ये च । पचाद्यच् ॥

कुण्ठक । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थे कः ॥

कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठि प्रतीघाते । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । टाप् ॥

कुण्ठितः । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥

कुण्ठीकृतः । त्रि । विकुण्ठिते ॥

कुण्ड । पु । अमृते भर्त्तरि जारजे । जारात् पतिमत्यां सुते ॥ कुण्ड्यते कुण्डनेन । कुडि दाहे । घञ् ॥ न । मानभेदे ॥ देवजलाशये ॥ चौवाच्चा इतिप्रसिद्धे जलाधारविशेषे ॥ होमीयाग्न्यालये ॥ न । स्त्री । पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडि रक्षणे । चु० । अच् । कुणति वा । कुण० । कादिभ्यः कित् इति ड ॥

कुण्डकीट । पु । पतितब्राह्मणीपुत्रे । जारतो ब्राह्मणीपुत्रे ॥ दासीकामुके ॥ चार्वाकवचनाभिज्ञपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ मतिविशारदे ॥

कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥

कुण्डजः । पु । कुण्डे । धृताच्यादिख्याते ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुण्डपाय्य । पु । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयतेऽस्मिन् सोम इति । क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति पिबतेरधिकरणे यत प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥

कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुल्मचक्रे ॥ कुण्डते कुण्डयते वा । कुडि दाहे कुडि रक्षायां वा । वृषादिभ्यश्च लच् ॥ कुण्डं कुण्डनं वा कार्ष्ण्यं लाति वा । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥
यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं
दोहा यत्र । रोलाचरणचतुष्टयं प्र
भवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विम
लं तत्र पदद्मति सुललितयमक
म् अष्टपदी सा भवति विमलकवि
कौशलगमकम् । अष्टपदी सा भव
ति सुखितपण्डितमण्डलिका कुण्ड
लिनायकभणितविबुधकण्ठे कुण्डलि
केति ॥ जलेबी इतिप्रसिद्धे पक्वान्ने॥

कुण्डली । पु । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे
॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्तल इति
भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डल
ङ् कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अ
तइनि' ॥

कुण्डलिनायक' । पु । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासि
न्याड् कुलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ डर
ण्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानांस
मूहे ॥ खलादित्वादिनि ॥ जले
बीतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ तस्या पा
कप्रकारो यथा । नूतनं घट मानीय
तस्यान्त कुशलोजन । प्रस्थार्द्धपरि
माणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत ॥ द्वि
प्रस्थांसमितां तत्र दध्यम्लप्रस्थसम्मि
तम् । घृत मर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा
घटे क्षिपेत ॥ आतपे स्थापयेत्ता
व यावद्याति तदम्लताम् । ततस्त
त् प्रक्षिपेत पात्रे सच्छिद्रे भाजनञ्च
तत् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य ततस्त
से घृते क्षिपेत । पुन पुन स्त द्वावृ
त्त्या विदध्या न्मण्डलाकृतिम् ॥ तां
सुपक्वां घृता न्नीत्वा सितापाके त
नुद्रवे । कर्पूरादिसुगन्धे च स्नपयि
त्वो द्धरेत्तत ॥ एषाकुण्डलिनी ना
म्ना पुष्टिकान्तिबलप्रदा । धातुवृद्धि
करी वृष्या रुच्याचेन्द्रियतर्पणीति
॥ कुण्डलिनो ङीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रु
मे ॥ कपिकच्छाम् ॥ सर्पिणीवृक्षे ॥ ज
लेबीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कु
ण्डलिन्याम् ॥ इतिपाकराजेश्वर ॥
कुलकुण्डलिन्याशक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डस्यसङ्करविशे
षस्यान्नभोजिनि ॥ अमृते जार
ज कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलक: ।
य स्तयो रन्न मश्नाति स कुण्डाशी
ति कथ्यते ॥ इति देवल ॥ कुटना
इति प्रसिद्धे भगभक्षके ॥ महाभा
रते द्रोणधर्मं तया दर्शनात ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे ।
स्थाल्याम् ॥ कूंड कूडा इतिच प्रसिद्धे
पात्रविशेषे ॥ स्वा॰ क ॥

कुण्डिन । पु । ऋषिविशेषे ॥ न । वि

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुतावलोकनैः सफलं कर्त्तुमहस्त देवस । क्षितिमण्डलमण्डनायितं नगरं कुण्डिनमण्डजो ययाविति पूर्व नैषधे २ सर्गः ॥ कुण्डते । कुडि दाहे । बहुलमन्यत्रापीति इनच् प्र० ॥

कुण्डी । स्त्री । अमत्रविशेषः । कमण्डलौ ॥ कुण्डी कम्बुकपालानि मधुपूर्णानि विह्वल । किं न पश्यसि लोकोयं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ जानपदकुण्डेत्यादिना अमत्रे ङीष् ॥ भर्त्तर्यमृते जारजातायाम् ॥ अमत्र गुणजातित्वात् जातिलक्षणो ङीष् ॥ कुण्यति वा । कुण आमन्त्रोपकरणयोः । अमन्ताड्डः ॥

कुण्डीर । पु । मनुष्ये ॥ त्रि । बलवति ॥ इति धरणी ॥

कुतनु । पु । कुबेरे ॥ त्रि । कुत्सितशरीरे ॥

कुतप । पुं । सूर्य्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विजन्मनि ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिनेये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छागलकम्बले, नेपालकम्बले । खारुआ इति पर्व्वतीय भाषा ॥ कुशतृणे ॥ दिनस्याष्टमांशे । अह्नोऽष्टमे मुहूर्त्ते । त्रिंशद्दण्डदिनमाने द्वितीयप्रहरशेषदण्डावधितृतीयप्रहरप्रथमदण्डपर्य्यन्ते काले । अयञ्चैकोद्दिष्टश्राद्धारम्भकालः । यथा । आरभ्य कुतपे श्राद्धं कुर्य्यादारौहिणं बुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणन्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ अपिच । अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्व्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः इति मत्स्यपुराणम् ॥ * ॥ पारिभाषिककुतपास्तु । मध्याह्नः खड्गपात्रञ्च तथा नेपालकम्बलः । रौप्यदर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः । अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति विश्रुताः ॥ इति मिताक्षरायामाचाराध्यायः ॥ कुत्सितं तपति । तप० । संज्ञायां भृतॄवृजीति खच् । अनव्ययस्येति न मुम् । यद्वा । कुं भुवं तपति । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न मुम् ॥

कुतस् । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मादर्थे ॥ निन्दे ॥ कस्मात् किमस्तसिल् । कुतिहोः ॥

कुतुकम् । न । कौतुके । फलनिरपेक्षतया चिकीर्षिते ॥ कुतूचर्म नि

र्मितस्नेहपात्र कायति । कै० । आ-
तोनुपेतिक. । उपपदसमास. । इ
कोह्रस्वोड गेगालवस्येतिह्रस्व. ॥ य
द्वा । कुत्वाम्भवम् । अध्या०ठक् । इ
सुसुगितिक । केण इति ह्रस्वः । सं
ज्ञापूर्वकत्वात् पचेवृद्ध्यभाव' ॥

कुतुप । पु । चर्ममये ऽल्पे स्नेहपात्रे ।
कुप्पो इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतूः ।
कुत्वाडुपच् ॥

कुतुम्बुक । न । कुत्सिततिन्दुकोफले ॥

कुतू । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे ।
कुप्पा इतिभाषा ॥ कुत्सित तन्यते
। तनु॰ । वा॰ कू 'टिलोपश्च ॥ कै।
ति वा । कुशब्दे । वा॰ कूस्तुकाच ।
कुत्वाडुपजितिनिर्द्देशाद्दा ॥

कुतूणक । पु । कतुया इति गौडभा
षाप्रसिद्धे वालानां नेत्ररोगे ॥ तस्य
ल॰ । यथा । कुतूणक' चीरदोषा
च्छिशूना मेव वर्त्मनि । जायते तेन
तन्नेत्र कण्डूरञ्च स्रवेन् मुहुः ॥
शिशु' कुर्याल्ललाटाचि कूटना
साव घर्षणम् । शक्तोनार्कप्र
भा द्रष्टु न वर्त्मोन्मीलनचम
इति ॥

कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृचाद्य
तिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । कौ
तूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप

ल्यं परिकीर्त्तितम् ॥ फलनिरपेच
चिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ अद्भुते
॥ कुतूहलति । हलविलेखने । मू॰
क ॥ यद्वा । हलति । पचाद्यच्
कुत्वा हलम् ॥

कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥

कुटणम् । न । कुम्भिकायाम् । वारिप
र्ण्याम् । जलपत्नी काई इतिच भाषा
। पाना इति गौडभाषा ॥

कुत्र । अ । देशप्रश्ने ॥ कस्मिन् । सप्त
म्यास्त्रल ॥

कुत्रचित । अ । कुत्र । किसीठिकाने
इति भाषा ॥

कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स॰ । ल्युट् ॥

कुत्सला । स्त्री । नीलीदूर्वे ॥

कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सन
म् । कुत्स अवचेपणे । गुरोश्चहलइति
स्त्रियामः । टाप् ॥

कुत्सितम् । न । कुष्ठनामौषधे ॥ त्रि ।
निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । रेफे
॥ कुत्सा सञ्जातास्य । ता॰ इतच ॥

कुथ' । पु । वर्हिषि । दर्भे ॥ पु । स्त्री ।
आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचि
त्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । हा
थीकीझूल इति भाषा ॥ कुष्णाति
। कुन्थसश्लेषणे । अच् । दृहदृशेति
निर्देशात् क्वचिदनिच्यपि नलोपः ।

यद्वा । कुत्स्यस्य शोभा । कुर्थिर्हिंसा संक्लेशनयोः । आगमशास्त्रस्यानित्य त्वान्नुम्न । इगुपधेतिकपि अध्वा । कुथ्यति वा । कुथपूतीभावे । इगुपधेतिक ॥ कुथा कन्या समाख्याता कुथ स्या त्कारिकम्बलम् । कुथ कुथ. कुथ कीट.प्रास शार्यादिश कुथरत्याक्तक्थिन् ॥

कुथा । स्त्री । आस्तरणे ॥ टाप ॥

कुथोदरी । स्त्री । कल्किपुराणप्रसिद्धा यां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहित रि ॥ साकल्किनाहतेति पुराणे प्र-सिद्धि ॥

कुद्दृष्टि. । स्त्री । वेदशास्त्रतार्किकसम मायाम् ॥ यावेदवाह्या. स्मृतयो या श्च काश्च कुदृष्टय. । इतिमनु ॥

कुद्दाल. । पुं । कोविदारे । काञ्चनारे ॥ भूमिदारणास्त्रे । कुदाल इति भाषा ॥ कुम् भूमि मुद्दालयति । दलविदा रणे । कर्मण्यण् । अकञ्चादि ॥

कुद्रङ्ग: । पु । गृहविशेषे । मञ्चोपरिम ण्डपे । उद्घाटे । पिठरे ॥ इतिवि काण्डशेष' ॥

कुद्रङ्क । पु । पिठरे । कुद्रङ्गे ॥

कुद्रव. । पु । कोद्रवे ॥

कुद्रवन. । पु । कोद्रवे ॥

कुधान्यम् । न । क्षुद्रधान्ये ॥

कुधी । त्रि । विपरीतबुद्धिमति ॥

कुध्र । पु । पर्वते ॥ कुधरति । धृञ् । मूलविभुजादित्वात्क ॥

कुनख । पु । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तत्र० यथा । नखमांस मधिष्ठाय वात पि त्तञ्च देहिनाम् । कुर्वीत दाहपा कौच न व्याधिश्चाप्य शादृशेत ॥ तदेवाभ्यतरैर्दोषै पक्वम कुनखं वदेदिति ॥ त्रि । कुत्सितनखयुक्ते ॥

कुनखी । त्रि । कुनखरोगयुक्ते ॥ सङ्कु चितनखे ॥

कुनट । पु । श्योनाकभेदे ॥ कुत्सि तनटे ॥

कुनटी । स्त्री । नैपाल्याम् । मनशिला याम ॥ धन्याके ॥ कौनटति । न टअवस्यन्दने । अच् । गौरादित्वात् ङीष ॥ कुत्सिता नटी इव वा ॥

कुनली । पु । बकवृक्षे ॥

कुनाभि. । पुं । निधौ ॥ वातमण्डल्या म् । बवूला ववण्डर इतिच भाषा ॥

कुनाशक । पु । दुरालभायाम् । यवा से ॥ कुनाशयति । नाश० । ण्यन्त । अच् । स्वा० कन् ॥

कुन्त । पु । गवेधुकायाम् ॥ प्रासायुधे । भल्ले । भाला इति भाषा ॥ प्रा योऽयसाप्ययमस्य इति स्वामी ॥ कु शरीर मुनत्ति । उन्दी० । बाहुलका

न्त । शकध्वादि ॥

कुन्तलः । पु । केशे । चिकुरे । वाले ॥ ह्रीवेरे ॥ चषके ॥ जवे ॥ हले ॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारत्वाति । ला० । आतोनुपेतिक ॥ कुन्तला । पुभू म्नि । जनपदविशेषे ॥ यथा । काम गिरि समारभ्य द्वारकान्त महेश्वरि । श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णित शक्तिसङ्गमे इति ॥

कुन्तलवर्द्धन. । पु । भृङ्गराजे । भँगरा इति भाषा ॥

कुन्तलिका । स्त्री । दध्यादिच्छेदन्या म् । पालिकायाम् । दहीकाटनेकी छुरी वाकठोरी इतिभाषा ॥

कुन्तलोशीरम् । न । वालके । वाला इति भाषा ॥

कुन्ति. । स्त्री । युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि ॥ वा० कमेर्भिच् । प्रत्यया दिलोपे कुमुन्दादेश ॥ देशविशेषे ॥

कुन्ती । स्त्री । युधिष्ठिरादीनां जनन्या म् । शूरसेनसुतायाम् । पृथायाम् ॥ गुग्गुलुवृक्षे ॥ शल्लक्याम् ॥ इतो म नुष्यजातेरिति ङीष् ॥

कुन्तीपुत्र । पुं । युधिष्ठिरादिषु ॥ कु- न्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथाना म्नाख्याता । तत्पिता तां कुन्तिभो जराजायदत्तवान् । अत. कुन्तीति विश्रुता । साच मृगीभूतस्य मुने' शापान्मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञ या धर्मात युधिष्ठिर पवनाद्भीम मि न्द्रात दर्जुन मश्विनीकुमाराभ्यान कुलसहदेवौ जनयामास ॥ साच कन्यावस्थायां मादित्यात् कर्णञ्च जनयामास । अत । कर्णोपि कु न्त्या पुत्र. ॥

कुन्थु । पु । बौद्धविशेषे ॥ जिनचक्रव र्त्तिविशेषे ॥

कुन्द । पु । अच्युते । मुकुन्दे ॥ सर्व पापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दन. । मारीचाय ददौ प्रीत कश्यपाय वसुन्धरामितिहरिवंशो- क्तं ॥ कुंधरां कश्यपाय ददाति । दु दाञ्० । आतोऽनुपसर्ग इतिकः । पृषोदरादित्वादत्तागमः । कुंद इ ति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे । चक्रभ्रमौ ॥ कुवेरस्य निधिविशेषे ॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ करवीरवृक्षे ॥ पालङ्क्यशाके ॥ पु । न । पुष्प विशेषे । माघ्ये ॥ कुन्द शीत लघु श्लेष्मशिरोरुग्विषपित्तहृत् ॥ कुम्भु वंदायति द्यति वा । दैप्शोधने दो अवखण्डने वा । आत इतिक । त त्पुरुषे इतिद्वितीयायाअलुक् ॥ य-

रा । कुम् भूमिम् उनत्ति । उन्दी० । कर्मण्यण् । प्र० ॥ यद्वा । कौति । कुमल्दे । मन्द्रादित्वात् कौतेर्मुन्दिन ॥

कुन्तक । पु । कुन्दुरुके ॥

कुन्द्रमः । पु । मार्जारे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कुम्बर । पु । कुम्बरा इति कश्चिन्मेषु ख्याते तृणविशेषे दीर्घपत्रे । खर शब्दे ॥ कुम्बरांति । रा० । आतो नु पसर्गे इतिक. ॥

कुम्भिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । प्रभिन्या भ् ॥

कुन्दु । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुना मगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरु । पु । स्त्री । स्वनामाख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौडानांख्याति । पालङ्क्यायाम् । सौराष्ट्रे । वहुगन्धे ॥ कुन्दुरुमेधुर तिक्त तीक्ष्ण त्वच्यः कटु हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगवातानिलान् ॥ कुम्भूमि मुनत्ति उद्यति वा । अपवाद्यश्चेति साधु ॥ पालङ्क्याकेमीतिकश्चित् ॥

कुन्दुरुक । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दु

इरिवप्रतिकृति. । इवेप्रतिकृताविति कन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुपथः । पु । कदध्वनि । कापथे ॥

कुपाणि । त्रि । कुकरे । वक्रहस्त । टुण्डा इ तभाषा ॥

कुपित । त्रि । रुषिते । रुष्टे ॥

कुपिनी । पु । कैवर्ते । जालिया मकुवा इतिभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । मात्सुर इतिगौडभाषाप्रसिद्धायां मत्स्यमत्स्यधान्याम् ॥

कुपिन्दः । पु । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप० । कुपेर्वाबन्येतिकिन्दच् ॥

कुपीलु । पु । कारस्करवृक्षे । काकेन्दौ । कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलु शीतल तिक्तो वातलो मदकृल्लघुः । पर व्यवाहरो ग्राही कफपित्तास्रनाशन' ॥

कुपुरुष । पु । कुत्सितनरे ॥ कुत्सित.पुरुष. । कुगतीति समास ॥

कुपूय । त्रि । कुत्सिते । आचाराराद्विनिन्दिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्या मन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अहधातुमध्येदस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपूरक्षणे । राजसूयसूर्यमृषोद्य रुच्यकुप्यकृष्ट पच्याऽव्यथ्या इतिक्यप

न्तोनिपातित कुप्यशब्द । तत्रगुपे राद्दे कत्वञ्चसञ्ज्ञायाम् ॥
कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैज सपात्रादिनिर्माणगृहे । सञ्ज्ञान्या म् । ठठेरहट्टा इतिभाषा ॥
कुप्रिय । त्रि । जघन्ये ॥
कुप्लव । पु । तृणादिनिर्मिते कुत्सि ते। डुपादौ ॥
कुवेर. । पुं । धनदे । यक्षराजि ॥ न स्त्रीत्वे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ थि । कुदेहे ॥ मन्दे ॥ कुत्सित बेर शरीर मस्य कुत्सितत्वात् । यथाहु । कुत्सायां क्षितिशब्दोय शरीरंबेर मुच्यते । कुवेर.कुशरीरत्वान्नाम्ना तेनैवसोङ्कित ॥ इतिवायु पुराणम् ॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुविश्रा च्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्येरक् । औषध्यमध्य ॥
कुवेरक । पु । नन्दिवृक्षे ॥ कुबेरे ॥ स्वार्थेक ॥
कुवेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लता करञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुवे रस्येवाक्षियस्या । अक्ष्णोदर्शनादि त्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥
कुवेराचल । पु । } कैलासपर्वते ॥
कुवेराद्रि' । पु । }
कुब्ज. । पु । खड्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । ग ड्ले । कुबडा इतिभाषा ॥ अस्यलक्ष ण । यथा । हृदय यदि वा पृष्ठ मुन्न त क्रमश सरुक । क्रुद्धो वायु र्यदा कुर्यात्तदा तंकुब्जमादिशेत् । इति ॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० ॥
कुब्जक । पु । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥ महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा कूजे इतिचभाषाप्रसिद्धे सेवतीप्रभे दे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतका दशोकपुष्प मुत्तमम् । अशोकात पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्प मुत्तमम् । सेवतीपुष्पसाहस्रात कुब्जक पु ष्पमुत्तममितिनारसिंह पुराणम् ॥ अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जक. सुरभि' स्वादु' कषायानुरस. सर. । त्रिदोष शमनो वृष्य. शीतवर्णोचसत्कृतश्च ति ॥ कौ उब्जति । उब्जआर्जवे । अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जव मस्य । श० । स्वार्थेक ॥
कुब्जकण्टक' । पु । श्वेतखदिरे ॥
कुब्रम् । न । वने ॥ कुम्वति । कुविश्रा च्छादने । कब्जेन्द्रेतिरन ॥
कुभृत्खिक. । पु । सप्तशलाकचक्रे ॥
कुमनीष । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥ कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥
कुमार । पु । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्क न्दे ॥ नाव्योक्त्यायुवराजे ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ वरुणवृक्षे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यश्वाञ्जने । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति । कुमारक्रीडायाम् । पचाद्यच् ॥ कुत्सितोमारोऽस्येतिवा ॥ कौमारयति दुष्टान् । अच ॥ सदाबालत्वात्कुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कमु० । कमेः कित् कुमोपधायाश्चारन प्रत्यय. ॥

कुमारक. । पुं । वत्सतरे ॥ कुमारस्थिरतवयस्कात् ॥ कुमारयति । पचाद्यच् । कुमारइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ जात कु पृथिवीं मन्त्री मारयेत् तत् कुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहनन्टपे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याःपरिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयु. । पु । युवराजे ॥

कुमारव । त्रि । कुमार वति ॥ कुमारोऽस्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यते इति व. ॥

कुमारवाणी । पु । मयूरे ॥

कुमारसू । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारंसूते । सूङ्० । क्विप ॥

कुमारहा । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कुमार्य्यस्यास्य । व्री०ठन ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्य्यर्थे ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्थजनपदविशेषे । भरतखण्डे ॥ यथा । वर्णव्यवस्थितिरित्रैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजनानिवसन्ति सर्वे इति ॥ स्थूलैलायाम् ॥

कुमारिणी । स्त्री । वन्ध्याम् ॥ कुत्सितान दैत्यान् मारयति तच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । शेवतमयायाम् । पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदीप्रभेदे । शुक्तिमत् पादोद्भवायांसरिति ॥ सहायाम् । घृतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा वृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् । ग्रन्थग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरुण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मोहिनीपुष्पे ॥ तरणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयायांकन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी दशवर्षा च कन्यका । सम्प्राप्ते द्वादशेवर्षे कुमारीत्यभिधीयते । इत्युक्तोभेदः ।

कन्याकुमारीत्यमरे तूपचाराद भेद ॥ आगमेतु कुमारीपूजने अजातपुष्पाचेत तदाषोडशवर्षपर्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते। तस्या वयोभेदेन नामभेदा॰। यथा। एकवर्षा भवेत सन्ध्या द्विवर्षाच सरस्वती। त्रिवर्षातु त्रिधामूर्त्ति श्चतुर्वर्षातु कालिका ॥ सुभगा पञ्चवर्षा च षड्वर्षाचउमाभवेत्। सप्तभिर्मालिनी साक्षात् अष्टवर्षाच कुब्जिका ॥ नवभि कालसङ्कर्षा दशभि श्चापराजिता। एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतुभैरवी ॥ त्रयोदशेमहालक्ष्मी र्द्विसप्तापीठनायिका ॥ क्षेत्रज्ञापञ्चदशभि षोडशेचान्नदामता ॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत पुष्पन जायते। पुष्पितापिचसम्पूज्या तत् पुष्पादानकर्मणीति ॥ कुमारयति। कुमारक्रीडायाम्। अच्। गौरादि ॥ यद्वा। कामयते। कमु॰। कमेऽकिदुच्चोपधायाह्रस्यारन। वयसिप्रथम इतिङीप् ॥ काम्यतेवा ॥ कुत्सितोमारोऽस्याश्या वा ॥

कुमालकः। पु। सौवीरदेशे ॥

कुमृत। न। कैरवे। कुमुदे ॥ रक्तोत्पले ॥ त्रि। कृपणे ॥ अप्रीते ॥

कुमुदम्। न। कुमुदि। कैरवे। क

ह्लारे। इन्दुकमले। कोइ इतिभाषा ॥ कुमुद पिच्छिल स्निग्ध मधुर ह्लादि शीतलम् ॥ रूप्ये ॥ रक्तपद्मे ॥ पु। नैऋतकोणस्थदिग्गस्तिनि ॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात ॥ नागविशेषे। तक्षकस्यपञ्चमेपुत्रे ॥ यस्य वाला वहुश्यामा दीर्घलाङ्गलमाश्रिता। ताम्रा पीता शितायचैव प्रकीर्णाघोरकर्मण इतिरामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ सितोत्पले ॥ कर्पूरे ॥ कौमोदते। मुदहर्षे। इगुपधेतिक ॥ पर्वतविशेषे ॥ भुवकविशेषे ॥

कुमुदखण्डम्। न। कुमुदाना समूहे ॥ कमलादिभ्य खण्ड ॥

कुमुदवान्धव। पु। चन्द्रे। शशिनि ॥ कुमुदानांवान्धव ॥ कर्पूरे ॥

कुमुदवती। स्त्री। कुमुद्वत्याम् ॥

कुमुदवीजम्। न। कुमुद्वतीवीजे।

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकायाम्। वारिपर्ण्याम्। कार इति भाषा। पाना इति गौडभाषा ॥ गम्भारीवृक्षे ॥ शाकपर्णीवृक्षे ॥ धातकीवृक्षे ॥ कटफले ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

कुमुदाभिख्यम्। न। रूप्ये ॥ कुमुदमिव अभिख्या शोभायस्य ॥

कुमुदावास। पु। कुमुदप्रायदेशे ॥ कु

मुदाना मावासो यस्मिन ॥

कुमुदिका । स्त्री । कटफले ॥ कौमो दते । मुदीहर्षे । इगुपधेतिक । स्वार्थे कन ॥

कुमुदिनी । स्त्री । कुमुदयुक्तपुष्करिण्याम् ॥ कुमुदन्ततायाम् ॥ उत्पलिन्याम् । आडो कों इतिभाषा ॥ कुमुदान्यत्रदेशे सन्ति । पु० इनि ॥ कुमुदखण्डे ॥ कुमुदानांसमूहः । ख ला० इनि ॥ पद्मिन्यां ये गुणा प्रोक्ता. कुमुदिन्याश्चते स्मृता । सातु मृलादिसर्वेषु रक्तासमुदितागुणै. ॥

कुमुदिनीनायक । पु ।
कुमुदिनीपति । पु । } चन्द्रमसि ॥

कुमुदी । स्त्री । कटफले ॥

कुमुदेश: । पु । चन्द्रे । इन्दौ ॥

कुमुद्वान् । त्रि । कुमुदप्रायदेशे ॥ कुमुदानि प्रायाण्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्योड्मतुप् । मस्य व ॥

कुमुद्वती । स्त्री । कुमुदिन्याम् ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥ रामपुत्रस्य कुशस्य पत्न्याम् ॥ कुमुदनागस्य कनिष्ठायाम् ॥

कुमुद्वतीबीजम् । न । बेरा इतिप्रसिद्धे कैरविणीफले ॥ भवेत् कुमुद्वतीबीजं स्वादुरूक्षंहिमंगुरु ॥

कुमोदक । पु । विष्णौ ॥ इतिहेमचन्द्र ॥ को पृथिव्यामोदक पालकत्वात ॥

कुम्ब' । त्रि । बाहुकुण्ठे । दोर्मुण्डे । टुण्डा । इति भाषा ॥

कुम्बा । स्त्री । सुगहनायामावृतौ । निविडवेष्टने । अस्पृश्यादिदर्शनवारणायवेष्टने ॥ कुम्बति अनयावा । कुबि आच्छादने । चितिपूजिकथिकुम्बि चर्चश्चेत्यड । टाप ॥

कुम्भ । पु । एकादशे राशौ । घटे ॥ जन्मकालिककुम्भराशितैस्तद्राशिफलम् । यथा । अव्यसतासहितोऽन्यशुभप्रियः कुम्भजनता कथितोऽतिविचक्षणः । कमलगामिनि शीतलरैनर. सहसि सज्जनमान सुरोत्तम. इति ॥ तद्लग्नेजातस्यफलन्तु । कुम्भलग्ने समुद्भूतश्चञ्चलचित्तोतिसौहृद । परदाररतो नित्यं सत्यकार्ये महासुखी ॥ हस्तिमूर्द्धांशे । गजशिरस: पिण्डद्वये ॥ यथा । ते क्षत्रियाः कुलशालिनो युवान परस्परं साचकविच्युताङ्गा । कुम्भेषु लग्नाः सुखुपु गजानां कुम्भेषु लग्ना इवकामिनीनामिति ॥ राजसागरे । कुम्भकर्णस्य पुत्रे ॥ वेश्यापतौ ॥ प्राणायामाङ्गकुम्भके ॥ परिमाणान्तरे ॥ तत्र विंशतिशतं द्रोणौ विंशतिद्रोण

स्वकुम्भ इति धान्य द्रोणस्य कुम्भेभ्य इत्यत्राह कुल्लूकभट्ट ॥ अन्यच्च । द्रोणैर्भवेत खारी कुम्भस्तु द्रोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकाप्यायनवाक्यम् ॥ वैद्यकपरिभाषयातु द्रोणद्वयपरिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे ॥ अस्य परिमाणं । यथा । षट्त्रिंशदङ्गुलायामं षोडशाङ्गुलमुच्यके । चतुरङ्गुलक कण्ठं मुखं तस्य षडङ्गुलम् ॥ पञ्चाङ्गुलिमित मूलविधानं घटनिर्मिताविति ॥ कलावतीदीक्षोक्तमान यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्याम उत्सेध षोडशाङ्गुल । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षट्त्रिंशदङ्गुलकुम्भ विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वापि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ न । गुग्गुलौ ॥ त्रिवृति ॥ कुम्भूमिं कुत्सितं वा उम्भति । उम्भपूरणे । कर्मण्यण् । पृषोदरात् । शकन्ध्वादि ॥

कुम्भक । पु । दक्षिणहस्तेन नासापुटद्वयं धृत्वा प्राणायामाङ्गे वायुस्तम्भने । पूरकेण पूरितस्य वायोरन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इति याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ आत्मानुसन्धानदार्ढ्ये ॥ त्यागसङ्कल्पणो

छित्त्वा निरोध कुम्भक स्मृत रोधयन्ति स्तदभ्यासा द्युक्तिं मेत्थ्यनिवारिता ॥

कुम्भकर्ण । पु । रावणानुजे ॥

कुम्भकार । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मोरसजाते जातिविशेषे । कुलाले । त्रिकाण्ड ॥ कुम्भ करोति । डुकृञ० । कर्मण्यण् । उपपदसमास ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनःशिलायाम् ॥ कुलत्थाञ्जने ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अजान्तात् टिड्ढेति ङीप् ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबूप्रभेदे । गोरक्षतुम्ब्याम् । गोरखतुवी गोलतूंवी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनि । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ वशिष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुम्भोयोनिरस्य ॥ द्रोण पुष्प्याम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इति भाषा ॥

कुम्भवीजक । पु । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगृहे । पाकपुट्याम् ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुम्भसन्धि । पु । आरवे । हस्तिकुम्भ

हृदयमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भव । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भवः उत्पत्तिर्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागकुम्भीति प्रसिद्ध भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्ड । पु । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाधिपः । पु । शनिग्रहे ॥

कुम्भालाबु । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौडभाषा प्रसिद्ध जलजतृणविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानीयपृष्ठजे । वारिपर्ण्याम् ॥ वारिपर्णी तु स्यात् कुम्भिकेति प्रकीर्त्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ द्रोणपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगवि० ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकबीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इति माधवः ॥ कुम्भोऽस्त्यस्या । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कुम्भी । पु । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भीबीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भिपाकी । स्त्री । कट्फले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिल । पु । चौरे ॥ श्यालमत्स्ये ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ श्याले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भीपुष्प इति कोकणदेश प्रसिद्ध वृक्षविशेषे । रामाम्लविटपिनि ॥ पृश्निकायाम् ॥ गर्गर्याम् ॥ कुम्भीव कुम्भी रसाधारत्वात् ॥

कुम्भीक । पु । देववल्लभे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तस्य लक्षणं यथा । स्वे गुदे ऽब्रह्मचर्याच्च स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीक इति ज्ञेयो गुदयोनिस्तु स स्मृत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । वङ्गदेश दाडिमाकारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्य । पु । } वर्षनिर्वाहोचित धान्यादिधने गृहस्थभाण्डे ॥
कुम्भीधान्यकः । पु । }

कुम्भीनस । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाक । पु । नरकविशेषे । स्म तापने ॥ य इह पशून् पक्षिणो वा प्राणतो रन्धयति तं परं यमानुचरा स्तप्ततैले यत्र पाचयन्ति स कु-

श्वपाकइति श्रीभागवतम् ॥

कुम्भीर । पु । कुम्भीर इति नाँका इतिच भाषा प्रसिद्धे मारके जलजन्तुवि० । नक्रे । गिलग्राहे ॥ कुम्भिन हस्तिन मीरयति । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । कुमीरापोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिका विशेषे । कणायाम् ॥ इतिशारावली ॥

कुम्भीबीजम् । पु । जयपाले ॥

कुम्भोलु' । न । गुग्गुलौ ॥

कुम्भोलूखलकम् । न । गुग्गुलौ ॥ कुम्भोलूखलकाकाराद्वृक्षकोशाद्भिर्यातम् ॥

कुरका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

कुरङ्कर. । पु । } सारसपक्षिणि । पु
कुरङ्कुर. । पु । } स्कराह्वे ॥

कुरङ्ग' । पु । हरिणविशेषे ॥ कुरङ्ग ईषत्ताम्र. स्याद्धरिणाकृतिको महान् ॥ कुरङ्गोहरिणो वल्य शीतल पित्तह्र गुरु । मधुरो वातहृद्ग्राही किञ्चित् कफकरो मत' इति । हरिणस्यगुणैस्तुल्य कुरङ्ग कथितोबुधैरितिचभावप्रकाश' ॥ मृगे । वातायौ ॥ कौ रङ्गति । रगि० अच ॥ कौरङ्गो स्यास्यवा । अर्शआद्यच ॥यद्वा । किरति । कृवि० । विडादिभ्य. किदित्यङ्च प्र० । बाहुलकात उत्वम् । कुरशब्देवाऽस्तु ॥

कुरङ्गनयना । स्त्री । मृगनयनायांनायीम् । कुरङ्गाक्ष्याम् ॥

कुरङ्गनाभि. । पु । कस्तूर्याम् ॥

कुरङ्गम । पुं । एणे । ऋष्ये ॥ हरिणविशेषेयम् ॥

कुरङ्गाक्षी । स्त्री । एणीनयनायाम् ॥

कुरङ्गिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गयोषायाम् । मृग्याम् ॥

कुरचिल्ल । पुं । कर्कटे ॥

कुरट' । पु । चर्मकारे ॥

कुरण्ट । पु । } पीतायांझिण्ट्याम्
कुरण्टक' । पुं । } । पीताम्लाने ॥ कुर्यते । कुरशब्दे । बाहुलकात् अण्टः । स्वार्थे कन् ॥

कुरण्ड: । पुं । मुष्कवृद्धिरोगे । अण्डवृद्धे ॥ शाकवृक्षभेदे ॥

कुरण्डक. । पु । त्रिसन्ध्यादेव्याःस्थाने ॥

कुरर' । पुं । उत्क्रोशखगे ॥ कवते । कुङ्शब्दे । कुव'करन् ॥

कुरराङ्घ्रि. । पु । देवसर्षपे । रक्तमूलके । वृक्षभेदे ॥

कुररी । स्त्री । मेष्याम् ॥ कुररस्त्रियाम् ॥

कुररीगता । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ कुर

रीवृत्ता नजभजैर्लगयुक्। यथा। अ नतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिर स्थितवहुवुद्बुदस्य पयसोनुकृतिम्। विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मि ह विदधाति धौतकलधौतमहीति॥

कुरङ्कः। पु। उत्क्रोशे। कुररे॥ कुर्सा कुत्सिते॥ इति धरणी॥

कुरण्टः। पु। पीतभिण्ट्याम्॥ कुरण्टके। रक्तभिण्ट्याम्॥ सितमन्दारे॥ कु त्सितसम्बन्धे॥ त्रि। कुत्सितसम्बन्धयु क्ते॥

कुरण्टकः। पु। रक्तम्लाने। रक्तसह याम्। रक्तभिण्ट्याम्॥ पीतभि ण्ट्याम्॥ त्रि। कुत्सितरवे॥ कुत्सि तः ईषद्वा अशोभा अल्पमकरन्द त्वात् रवोऽस्य। वहुव्रीहिस्वात्कबा देशः॥

कुरसः। पु। मद्यभेदे॥ कुत्सितरसे॥ त्रि। कुत्सितरसयुक्ते॥ कुत्सितो रसोऽस्य॥

कुरसा। स्त्री। गोजिह्वालतायाम्॥

कुराहः। पु। कुलाहे। ईषत्पाण्डौक्षु ष्णजङ्घे घोटके॥ इति हेमचन्द्रः॥

कुरी। स्त्री। तृणधान्यप्रभेदे॥

कुरीरं। पु। कामले॥ न। मैथुने॥ क्रियते। कृञ्। कुणउच्चेति ईर प्रत्ययः। उदन्तादेशश्च॥

कुरु। पु। आग्नीध्रराजपुत्रे। प्रियव्रत स्य पौत्रे॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे। सम्बरणराजभार्यायां सूर्यकन्या यां तपत्यां जाते॥ ओदने। भक्ते॥ श्रीकण्ठजाङ्गले॥ कण्टकारिका याम्॥ कर्त्तरि॥ करोति। डुकृञ्०। कृग्रोरुच्चेति कुः॥ जम्बूद्वीपस्य नवव र्षान्तर्गते वर्षविशेषे॥ कुरवः स्त्रि यां। तेषां निवासो जनपदः कुर व। निवासे ऽणो जनपदे लुप्। यु क्तवद्व्यक्तिवचने॥ पु भू। भौमवि शेषे॥ हस्तिनापुर मारभ्य कुरुक्षे त्रा दक्षिणे। पञ्चालपूर्वभागे तु कु रुदेशः प्रकीर्त्तितः॥

कुरुकन्दकम्। न। मूलके॥

कुरुक्षेत्रम्। न। देवयजने। देशविशे षे। धर्मक्षेत्रे। कुरुपाण्डवानां युद्ध भूमौ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रा मह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य च। एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तर वेदिरुच्यते॥ यथायामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते। अहंतस्तु कुरु क्षेत्रमहंतस्तु पृथूदकम्॥ कुत्सितं रौ तीति कुरु पापकर्म तस्य क्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम्॥ यद्वा। कुः पृथिवी तस्यां रौतीति शब्दं करोति यः प्रायस्तस्य निवासभूतम्॥ स्थाणु

प्रियादेश्या.ख्यानमेतत ॥

कुरुक्षेत्रीयोगः । पु । एकस्मिन सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रत्रययोगत्रया-णां स्पर्शे ॥ कुरुक्षेत्रे मरणयोगे ॥ ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मत्स्यौ लग्न-संस्थे बृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते ख मे कुरुक्षेत्रे मतिर्भवेदितिजातका मृतसङ्ग्रहेयोगाध्याय. ॥

कुरुट. । पु । सितावरशाके ॥

कुरुण्ट । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीता म्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पीतझिण्ट्याम् । सहचर्याम् ॥ रुरुटति रुटिस्तेयकरणे । ण्वुल् कुनवा । कुत्सित' कौवा कुरुण्टकः । कुगतीति समास ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पु । युधिष्ठिरे ॥

कुरुम्बम् । न । कुम्बपालके । कमला नेबू इति गौडभाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री । }
कुरुम्बिका । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥

कुरुम्बिका । स्त्री । सैंहलीदृक्षे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराज' । पु । दुर्योधने ॥ कुरूणां देशविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुवः । पु । भाण्डस्थितचूर्णकुन्तले । भ्रमरके । भ्रमरालके ॥

कुरुवक' । पु । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषद्रौति । रुशब्दे । संज्ञायांकुन् । उवङ् ॥

कुरुवर्ष । पु । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्द । पुं । मेघनामनि । मुस्तायाम् ॥ कुल्माषे ॥ व्रीहिभेदे ॥ मुकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागमणौ । माणक इति भाषा ॥ काचलवणे ॥ कुरून् विन्दति । विद्लृलाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति श ॥

कुरुविल्व' । पु । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्त । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सोना इतिभाषा ॥ कुरुषु विस्तः ॥

कुरुवृद्ध । पु । भीष्मपिता महे ॥ कुरुषु कुरुवंशजेषु वृद्ध ॥

कुरूद्वहः । पु । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्चिज' । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कुर्पर. । पु । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुरशब्दे । क्विप ॥ कोरणम् । संपदादिर्वा । पिपर्त्ति । पृ० अच् । कुर्वासौपरश्च ॥ कुरा शब्देन परो वा ॥

कुर्प्पास. । पुं । अर्द्धचोलके ॥

कुर्प्पासक' । पु । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिचभाषा ॥

कुर्वत् । चि । कर्मकारे । भृत्ये॥ करोति । डुकृञ० । शतृ ॥ तनादिकृञभ्यड. । असउत्सार्वधातुके । यण् ॥

कुर्व्वाण' । चि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुर्वते।डुकृञ० ।शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमहलहलेनयावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ द्वौ कुलन्तु भुञ्जीतेतिमनु' ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्ति स्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ । देहे ॥ सव इति भाषा प्रसिद्धेषु जीवादिषु यथा । जीव' प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । चित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्य भिधीयतेइति॥ पु । कुलिके । शिल्पिकुलप्रधाने ॥कोलति । कुलसंस्थानेबन्धुषुच । इगुपधेतिक. ॥ यद्वा । कूयते । कुङ्श ब्दे । वा० लक् ॥ कुम् भूमिंलातिवा । कौलीयते वा । लीङ् श्लेषणे । अन्योपीतिड. ॥

कुलक । पु । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मरुवकवृक्षे ॥ चरितसर्पे ॥ न । पटोले ॥ पद्यादिसम्बन्धो वसमूहे ॥ चि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य गृहस्य प्रतिकृतिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा कोलति । कुलसंस्थाने । इगुपधेतिक: । स्वार्थे कन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनाकर्कट्याम्॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री ।
कुलकुण्डली । स्त्री । } मूलाधार पद्मस्थितशक्तिविशेषे ॥

कुलक: । पुं । करताल्याम् । तालमर्द्दले ॥ इतिधारावली ॥

कुलचया । स्त्री । भूकर्बुम्याम् ॥

कुलज: । पु । कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जात: । सप्तम्यांजनेर्ड: ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ डान्ताट्टाप् ॥

कुलञ्ज. । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जन: । पु । स्वनामाख्याते कुलञ्जे । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्य स्वरकृत् कण्ठ्यमुखशोधन: । अर्श इतिशेष: ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्या

म्। वन्धक्याम्॥ व्यभिचारार्थं कुलानि अटति। अट०। पचाद्यच्। शकन्ध्वादिः॥ भिक्षुक्याम्। सत्याम्॥ भिक्षार्थं कुलानि अटति। पूर्ववत प्रक्रिया॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे॥

कुलतिथिः। पु। स्त्री। चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु॥ यथा। द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम्। विषमास्त्वाऽकुला सर्वाश्शेषाश्चतिथयःकुलाः॥ इति तन्त्रशास्त्रम॥

कुलत्थः। पुं। स्वनामाख्याते ऽन्नविशेषे। ताम्रबीजे। कुलथ कुलथी इति च भाषा॥ कुलत्थ कटुकः पाके कषायः पित्तरक्तकृत्। लघुर्विदाही वीर्योष्णःकासश्वासकफानिलान्॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदृगानाहान् सपीनसान्। स्वेदसङ्ग्राहको मेदःकफज्वरकृमीन्हरेत्॥

कुलत्था। स्त्री। कुलत्थिकायाम्। दृक्प्रसादायाम्। वनकुलत्थे॥ अस्यागुणा यथा। कटुत्वम्। तिक्तत्वम्। अर्शःशूलनाशित्वम्। विवन्धाध्मानशमनत्वम्। चक्षुर्हितत्वम्। व्रणरोपणत्वञ्चेति॥ कुलत्थाञ्जने॥

कुलत्थाञ्जनम्। न। कुम्भकायाम्। प्रलापहायाम्॥

कुलत्थिका। स्त्री। कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे। चक्षुष्यायाम्। खापरिया इति भाषा॥ वनकुलत्थे॥ कुलत्थप्रतिकृतिः। इवेप्रतिकृताविति कन॥ यद्वा। कुलेतिष्ठति। ष्ठा०। सुपीतिक। स्वार्थे कन। पृ०॥

कुलधर्मः। पु। असाधारणकुलोचितधर्मे। स्वजातीयधर्मे। कुलाचारे॥ यथा। उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणांजनार्द्दन। नरकेनियतं वासोभवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्मे। यथा। कुलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञाने ऽच मामके। यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरोभवेदिति॥ कुलस्य धर्म॥

कुलधारक। पुं। औरसात्मजे। पुत्रे॥ कुलस्यवंशस्यधारक॥

कुलनक्षत्रम्। न। भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपत्सु॥ यथा। वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम्। कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानिचेतितन्त्रशास्त्रम्॥

कुलनाथः। पु। कुलपतौ॥

कुलनशः। पुं। उष्ट्रे॥ कुलध्वंसे॥

आकारश्च यथा। कूर्म्मोपरिभागे १५ ऽध्याये। अनृतात् पारदार्य्याच्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात्। अश्रौतधर्म्माचरणात् क्षिप्रं नश्यति वै कुलम्॥ अश्रोत्रिये वेददानात् वृषलेषु तथैव च। विहिताचारहीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलमिति॥ तद्भावस्य कारणन्तु। यावच्च वेदधर्म्मास्तु यावत्सा शङ्करार्च्चनम्। यावत्साकुलिकृष्यञ्च तावन्नाशो भवेन्नहीति॥

कुलपतिः। पु। मुनिविशेषे॥ यथा। मुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानादिपोषणात्। अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः। इति पुराणे तल्लक्षणलक्षिते॥ गणमुखे। जमादार हौलदार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे॥ यथा। शिविकावाहानां कुलपतिः॥ कुलस्य पतिः॥

कुलपथः। पु। दमनकवृक्षे॥

कुलपर्व्वतः। पु। महेन्द्रादिसप्तशैलेषु॥ यथा। महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्व्वतः। विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्व्वताः इति। अत्र भारतवर्षे। इति विष्णुपुराणम्॥

कुलपालकम्। न। कुलत्थे। कमलानेबु इति गौड़भाषा प्रसिद्धे नार

ङ्गविशेषे॥ त्रि। वंशप्रतिपालके॥

कुलपालि। स्त्री। कुलवध्वाम्॥

कुलपालिका। स्त्री। कुलस्त्रियाम्। साध्व्याम्। व्यभिचारवारणेन कृतकुलरक्षायाम्॥ यथा। एकत्र कौतुकरतभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभयं परत्र। इत्याकुलानां कुलपालिकानां गतागतैरेव गता त्रियामेति॥ अपिच। सुखयति तरां न रचितपरिचयलेशं गवाङ्गनेव स्त्री। कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापीति॥ कुलम् पालयति। पालरक्षणे। कर्म्मण्यण्। स्त्रां० कन्॥

कुलम्भरः। पु। कुलम्भले। सन्धिचौरे॥

कुलवान्। त्रि। कुलिनि॥ कुलमस्यास्य। यवादित्वात्० पक्षे मतुप्॥

कुलवर्णा। स्त्री। रक्तत्रिवृति॥

कुलवारः। पु। भौमशुक्रयोः॥ यथा। रविश्चन्द्रो गुरुः सौरिश्चत्वारश्चाकुला इमे। भौमशुक्रौ कुलाख्यौ च बुधवारः कुलाकुलः॥ इति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलविप्रः। पु। कुलपुरोहिते॥

कुलश्रेष्ठी। त्रि। शिल्पिकुलप्रधाने। कुलिके॥ कुलश्रेष्ठमस्यास्ति। इनिः॥

कुलसप्तक'। पु। तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा। अर्काष्टेन्द्रवेदतिथिषु। कुजशुक्रयोः। पूर्वाश्वीज्यमघेन्दुकर्णादित्यनदीशेन्द्रचित्रासु ॥

कु" लसम'। त्रि। कुलश्रेष्ठिनि ॥

कुलसम्भव। पु। वीज्ये ॥ कुलेसम्भवति। अच् ॥ कुलेसम्भवोऽस्य वा ॥ यद्वा। सम्भवत्यस्मात्। ऋदोरप्। कुलस्य सम्भव. ॥

कुलसौरभम्। न। मरुवकवृक्षे ॥

कुलस्त्री। स्त्री। कुलपालिकायाम्। नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम् ॥ कुलस्य पालिका स्त्री। शा० ॥

कुलहण्डकः। पु। आरर्त्ते। आवर्त्ते ॥

कुलाकुलतिथि। पु स्त्री। द्वितीयाषष्ठी दशमीषु ॥ यथा। द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलाकुलनक्षत्रम्। न। आर्द्रामूलाऽभिजिच्छतभिषासु ॥ यथा। वारुणाद्रीभिजिन्मूल कुलाकुल मुदाहृतमिति ॥

कुलाकुलवार। पु। बुधवारे ॥ यथा। भौमशुक्रौकुलाख्यौ हि बुधवार. कुलाकुल इति ॥

कुलाकुलसप्तक.। त्रि। तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा। द्वितीयाषष्ठीदशमीषु ॥ बुधे ॥ मूलाशतभिषाद्रीभिजित्सु ॥

कुलाचल.। पु। कुलपर्वते ॥

कुलाचार.। पु। कुलधर्म्मे ॥ धर्मकामार्थमोक्षप्रदे आगमोक्ताचारविशेषे ॥ यथा। जीव प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच। क्षित्यप्तेजोवायवश्चकुलमित्यभिधीयते ॥ ब्रह्मबुद्ध्यानिर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च यत्। कुलाचार' सएवाद्यधर्मकामार्थमोक्षद इति ॥ त्रि। कुलाचारविशिष्टे ॥ कुलेआचारः ॥ कुलाचारोऽस्ति अस्य। अर० अच् ॥

कुलाचार्य्य। पु। कुलाचाराभिज्ञे ॥

कुलाट। पु। क्षुद्रमत्स्यप्रभेदे ॥

कुलाद्रि.। पु। कुलाचले। कुलपर्वते ॥

कुलाधारक। पु। पुत्रे ॥ कुलस्य आसमन्तात धारक ॥

कुलाय। पु। यन्त्रविशेषे ॥ स्थानमात्रे ॥ नीडे। पक्षिनिलये। घोंसला कोला इति भाषा ॥ न। शरीरे ॥ कुल पक्षिसङ्घातोऽयतेऽत्र। अयगतौ। हलश्चेतिघञ् ॥ यद्वा। कौ लायोगति रस्मात् ॥

कुलायस्थ'। पुं। पक्षिणि ॥ कुलाये तिष्ठति ष्ठा०। सुपिस्थ इतिक ॥

कुलायिका। स्त्री। पक्षिशालायाम् ॥

कुलाल: । पुं । कुक्कुभेखगे ॥ घूकपक्षिणि ॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मालाकारात् कर्मकार्याञ्च कुम्भकारोऽभ्यजायत इति प० सं० ॥ पट्टिकारात्तैलिकान्यां कुम्भकारोव्यभूयत । इति प० प० ॥ कुभूमिं लालयति । लल विलासे । कर्मण्यण् । डलयोरैक्यम् । कुलमालयति वा । आतोऽनुपेतिक: । कुलमलति वा । अल० । अच् ॥ कुलंलुनाति वा । लूञ् छेदने । ड ॥ कोलति वा । कुल संस्याने । तमिविशिविडिमृणि कुलिकपिपलिपञ्चिभ्य कालन् । इति कालन प्रत्यय ॥

कुलाली । स्त्री । नीलोपलभेदे । अञ्जनाकारे । चक्षुष्यायाम् । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे ॥ अरण्यकुलत्थिकायाम् ॥ कुलालभार्यायाम् ॥ कुलमलति । अल० अण् । ङीप् ॥

कुलाह: । पु । ईषत् पीतवर्णो कृष्णजानौ घोटके ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुलाहक । पु । कृकलासे ॥ गङ्गाकुले खाडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

कुलाहल' । पु । कोकसोमा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रवृक्षविशेषे । भूकदम्बे ॥

कुलि । पुं । हस्ते । भुजादले ॥ स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कुलिक. । पु । अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे ॥ काल्याकडा इतिगौडप्रसिद्धे द्रुमविशेषे ॥ वेलाविशेषे ॥ यथा । शक्रार्कदिग्वसुरसाब्धयश्विन्य कुलिकार्के: । रात्रौ निरेकाश्चिभ्यंश्च शनैश्चान्योपिनिन्दित इति ॥ त्रि । कुलश्रेष्ठे । कुलसत्तमे । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कुलमधीनत्वेनास्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन ॥

कुलिङ्ग. । पु । फिङ्गा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । धूम्याटे । फिङ्गके ॥ भूप्रत्यासन्नगमनचारिणि धान्यजीविनि खगे । चटके । गौरय्या चिडी' इतिभाषा ॥ कुलिङ्ग. शीतल. स्निग्ध स्वादु शुक्रकफप्रद । सन्निपातहरोवेश्म चटकस्त्वतिशुक्रल ॥ त्रि । कुत्सितलिङ्गधारिणि ॥ कुत्सितंलिङ्गमस्य ॥

कुलिङ्गक । पुं । कलविङ्के । चटके ॥

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । पेटारी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पेटिकावृक्षे ॥

कुलिङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुली । त्रि । कुलवति ॥ कुलमस्त्यस्य । बलादित्वात् पक्षे इनि' ॥

कुलिर' । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

कुलिश । पु । न । दम्भोलौ । वज्रे ॥ कुलौ पर्वते शेते अन्येष्वपीतिडः ॥ कुलिन' पर्वतान् श्यति वा । शोत० । आतोनुपेतिकः ॥ कुत्सितम् ईषद्वा लिशति । लिश अल्पीभावे । इगुपधेतिकः ॥ अस्थिसंहारवृक्षे ॥ पु । मत्स्यविशेषे । कण्टकाष्ठीले ॥

कुलिशद्रुम । पु । स्नुहीवृक्षे । थूहर इतिभाषा ॥

कुलिशनायकः । पु । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रीपादद्वय माकृष्य विमुच्चितलिङ्गकः । योनिञ्च पीडयेत् कामी बन्ध कुलिशनायकइति ॥

कुलिशपाणि । पु । इन्द्रे ॥

कुलिशाङ्कुशा । स्त्री । बौद्धानांविद्यादेवीविशेषे ॥

कुलिशासन । पु । शाक्यमुनौ ॥

कुली । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ पत्न्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ गौ० ङीष ॥

कुलीन । पु । आजानेये । श्रेष्ठहये ॥ त्रि । कुलाचारस्थिते । कौले ॥ वीरे ॥ कुलोद्भवे । महाकुले । आर्ये ॥ कुलस्यापत्यम् । कुलात्ख ॥ उत्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडा ॥ सचवङ्गजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न घर्मितो दृष्टव्यः ॥

कुलीनकः । पु । वनमुद्गे ॥

कुलीनसम् । न । जले ॥ इति हेम' ॥

कुलीर । पु । काँकडा इतिप्रसिद्धे जलचरे । कर्कटे ॥ कर्कटराशौ ॥ कोलति । कुलसं० । गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥ कौलीयसे । स्त्रीङ् ङीष ॥ पा० रक ॥ यद्वा । कुलमस्त्यस्मिन् । अतइनि । तमीरयति । कर्मण्यण् । जनकभक्षकत्वात् ॥ अथवा । सं० क्विप् । कुत्सिताली । तां राति वा ॥ कुरीरशब्दस्य कपिलकादित्वाल्लत्वेपि कुलीरः ॥

कुलीरविषाणी । स्त्री । शृङ्ग्याम् ॥

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुलीरात । पु । कर्कटशिशौ । स्वेगवौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुलुकम् । न । जिह्वामले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुलुकगुञ्जा । स्त्री । उल्कायाम् ॥

कुलेश' । पु । सदाशिवे ॥ कुलपतौ ॥

कुलेशानी । स्त्री । उमायाम् । पार्वत्याम् ॥

कुलेश्वर । पु । सदाशिवे ॥ कुलस्य धर्मविशेषस्य ईश्वरः ॥ गोत्रपतौ ॥

कुलेश्वरी । स्त्री । पार्वत्याम् । शिवायाम् ॥ कुलस्य ईश्वरी ॥

कुलोत्कट । पु । कुलीनाश्वे ॥

कुलोद्गत । त्रि । कुलाङ्कुशनियमिते ॥

कुलोद्भव । त्रि । कुलीने ॥ कुलेउद्भवोयस्य ॥

कुल्फ । पु । रोगे ॥ शरीरावयवे । गुल्फ ॥ कलते । कलशब्दसख्याने । कलिगलिभ्याम्फगस्योत्व ॥

कुल्मलम् । न । पापे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कुटिकुषिभ्यांक्मलन कुषेर्लश्च ॥

कुल्माष । पु । यावके ॥ अर्द्धस्विन्नधान्ये । घुघुनी कोङ्गरी इतिचभाषा ॥ अर्द्धस्विन्नास्तु गोधूमा अन्येपि चणकादय । कुल्माष इतिकथ्यन्ते शब्दशास्त्रेषुपण्डितै ॥ कुल्माषागुरुवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चस ॥ रुग्भेदे ॥ चणकाशी पापिपापिवे के ॥ कोद्रवमघे ॥ कुत्सितमाषे ॥ कुलमाषयवादौ । न । काञ्जिके ॥ कुल्मंमस्यति । मसीपरिणामे । कर्मण्यण । पृ० ॥ यद्वा । केलति । कुल० । क्विप कुल अर्द्धस्विन्नोमाषोस्मिन ॥ कुल वन्धुर्माषोस्यवा ॥

कुल्माषाभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ कुल्माषैर्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयतेस्म । षुञ. क्त । षत्वम् ॥

कुल्मास: । पुं । कुल्माषार्थेषु ॥

कुल्यम् । न । अस्थि । कीकसे ॥ अष्टद्रोणयाम् ॥ शूर्पे ॥ आमिषे ॥ मान्ये ॥ त्रि । कुलजे । कुलोद्भवे ॥ कुलहिते ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यामितियत् ॥ कुलेभवम् साधुवा । दिगादित्वाद्यत् तत्र साधुरिति वा ॥ यद्वा । कोलति कुल्यते वा । कुलस० । अघ०यक् ॥

कुल्या । स्त्री । सरित्माण ॥ कूल वर्णै इतिभाषाप्रसिद्धायां पय प्रणाल्याम् । सारणौ ॥ कुल्याऽल्पाकृत्रिमासरित् । जीवन्तिकौषधौ ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ अष्टद्रोणमितेमाने ॥ कुले प्राणिगणे कुटुम्बदाम्पत्ये वा साधु । तत्रसाधुरितियत् ॥

कुवम् । न । उत्पले । जलजपुष्पमात्रे ॥ कौवलते । वलसवरणे । अन्येभ्योपीतिड ॥ यद्वा । कुवते । कुङशब्दे कुटादि । पचाद्यच्युवङ ॥

कुवकालुका । स्त्री । घोलीशाके ॥

कुवङ्गम् न । सीसके ॥

कुवज्रकम् । न । वैक्रान्तमणौ ॥

कुवलम् । न । उत्पले ॥ मुक्ताफले ॥ वदरीफले ॥ त्रिषे. सबलनाम्नि ॥ कौवलते । वल० । पचाद्यच् ॥ कुवल्या फलम् । अणलुकौ । लुक्तद्धितलुकीतिङीषोलुक ॥

कुवलयम् । न । उत्पले । चन्द्रविकाशिनि । कमोदिनी कोंभी इतिभाषा ॥ श्वेत कुवलयमोत्ता कुमुदङ् कैरवन्तथा ॥ नीलोत्पले ॥ इतिराजनिर्घंटः ॥ यथा । कुवलयदलनीलवर्न्नैरीस्निग्धकेशमिति ॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलज पुष्पे ॥ कोवलयमिव शोभाकरत्वात् ॥ भूमण्डले । भूमिवलये ॥

कुवलयापीड । पु । कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे ॥

कुवलयिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

कुवलाश्वः । पु । धुन्धुमारनृपे ॥

कुवली । स्त्री । कोलिवृक्षे ॥ कौवलति । वल प्राणने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥

कुवलेशय । पु । विष्णौ ॥ कुभूमिंवलते संवृणोतीतिकुवलं नागम् । वल संवरणे । पचाद्यच । कुवले जले शेते । शीङो ऽधिकरणेशेतेरित्यच । शयवासेत्यलुक ॥

कुवाद । पु । कुत्सितवादे ॥ त्रि । कुचरे । परदोषकथनशीले ॥ कुत्सितो वादो ऽस्य । अर्० अच ॥

कुवित । अ । भूयर्थे ॥ प्रशसायाम् ॥

कुविन्द । पु । शूद्रागर्भे विश्वकर्मणोजाते । तन्तुवाये ॥ कुम्भुवंविन्दति कुत्सितंवाविन्दति । विदॢलाभे । गवादिषुविन्दे संज्ञायामिति श ॥ यद्वा । कुप्यति कुपक्रोधे । कुपेर्वावचेति किन्दच ॥

कुवृत्तिकृत । पु । काँटाकरञ्ज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जभेदे । पूतिके ॥ त्रि । कुवृत्तिकर्त्तरि ॥

कुवेणि । स्त्री । मत्स्याधान्याम् ॥

कुवेणी । स्त्री । ग्वालइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे । मत्स्याधान्याम् ॥ कुत्सितंवेणन्ते मत्स्याअस्याम् । वेणृगतौ । हलश्चेति घञ् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

कुवेलम् । न । कुवलये ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कुश । पु । रामसुते ॥ कुशोन्मृष्टकुश । वाल्मीकिना कुशे सम्मृष्टो गर्भक्लेदो ऽस्य ॥ योक्त्रे ॥ द्वतसम्द्रेणावृतेद्वीपविशेषे ॥ कुशोभूत काञ्चन कौशेस्वयम्भुविधियच्छति । अयमेवास्यकुशसंज्ञायां कारणम् ॥ न । जले ॥ पु । न । कुशा इतिभाषा प्रसिद्धेतृणे । दर्भे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । बर्हिष्मतीनामपुरी सर्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्ग विधुन्वतः ॥ कुशकाशा स्त एवासन शश्वद्धरितवर्चसः ।

ऋषयो ये, पराभाव्य यशमान य न्न मीजिरे ॥ इतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ अस्यगुणा यथा । ह्रस्वदीर्घपत्र भेदात कुशस्तु द्विविधो मत. । दर्भ द्वय त्रिदोषघ्न मधुरं तुवरं हिमम् । मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रद रास्रजिदिति ॥ अथ कुशधारणविधिस्तत्रतिनिमित्त । पूजाकाले सर्व्वदैवकुशहस्तोभवेच्छुचि. । सर्वान्या रजत धार्य्यस्वर्ण धार्यमनामया ॥ कुशकार्यंकर यस्मान्ननतुवन्या कुशा कुशा । कुशेन रहितापूजा विफला कथिता मया ॥ नान्यस्य रजतस्य धार्यं हि निजमङ्गले। इतिवरदातन्त्रे १ पटल ॥ मस्पृशेत् तिलदर्भौ च सभवातुकथश्चनेति आश्चर्य सब स्वम् ॥ चि । पापिष्ठे ॥ मत्ते ॥ कौ शेते तिष्ठति । अन्येभ्योपीतिड ॥ कुश्यतिवा । कुशश्लेषणे । इगुपधेति क ॥ कुषार्थस्यति वा । शोऽतक सुपीति योगविभागात् क

कुशध्वज । पु । रामोजनकस्यानुजे ॥

कुशप. । पु । पानपात्रे ॥

कुशपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे । गांठिया वा इतिभाषा ॥

कुशलम् । न । कल्याणे । क्षेमे ॥ पुण्ये । सुकृते ॥ पर्यायौ ॥ त्रि । शि क्षिते ॥ नहि कुशलो इया कालयापयति ॥ मेघ ॥ कुत्सितम् अशुभ कृपशलते ऽनेन । शलचलने । प कायाच ॥ कुशान लातिवा । लादाने । आतइति क ॥ यद्वा । कौपृथिव्या शलति । शलचलने । अच् । शि अर्थेचचणा वा । कौशलति चालयति राजकार्याणि ॥ यद्वा । कु पापेषु इर्थेयो । पापात शलति बुद्धिवैभवात् ॥ यद्वा । कुशयति । कुशसङ्ग्रेषणे । वैश्रोधातुर्वा । इषा॰ कल ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल् लच्वा ॥

कुशलप्रश्न । पुं । कौशल्याम् । कुशलजिज्ञासायाम् ॥ कुशलस्यप्रश्न ॥

कुशलवौ । पु । द्विवचनान्त । एकयोक्त्या रामपुत्रयो. ॥

कुशलाशिष. । त्रि । निपुणाचार्यशिक्षिते ॥ कुशलेन अनुशिष्ट ॥

कुशली । त्रि । कुशलयुक्ते ॥ इनि ॥

कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे ॥ कुशलिकायाम् ॥

कुशस्थलम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कुशस्थली । स्त्री । द्वारकायाम् ॥

कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । वल्गायाम् ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ छन्दोगा.स्तोत्रीयागणनार्थ औदुम्बरान शङ्कून् कुशा इति व्यवहरन्ति ॥

कुशाकरः । पु । वह्नौ ॥

कुशाग्रीय । त्रि । कुशाग्रसदृशे ॥ कुशाग्रमिव । कुशाग्राच्छः ॥

कुशाग्रीयमति । त्रि । तीक्ष्णबुद्धौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । सूक्ष्मदर्शिनि ॥ स्त्री । सूक्ष्मायाबुद्धौ ॥ कुशाग्रीयामतिर्यस्य ॥ कर्मधारयेोऽन्यत्र ॥

कुशाग्रीया । स्त्री । तीक्ष्णायां बुद्धौ ॥

कुशारणि । पु । दुर्वासोमुनौ ॥

कुशाल्मलि । पु । रोहितकवृक्षे ॥

कुशावती । स्त्री । रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम् ॥ अस्त्यर्थेमतुप ॥

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥

कुशिक । पु । मुनिविशेषे । जमदग्नेः पितरि ॥ फाले ॥ सर्जवृक्षे ॥ विभीतकवृ० ॥ अश्वकर्णवृ० ॥ तैलशेषे ॥ त्रि । केकरे ॥ विश्वामित्रस्य पितरि ॥

कुशित । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुशी । पु । वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशी । स्त्री । फाले । लोहविकारे ॥ कुशशब्दादयोविकारेर्थे जानपदेतिङीष्

कुशीदम् । न । रक्तचन्दने ॥ वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्यै धनप्रयोगे ॥

कुशीलव. । पु । वाल्मीकौ । प्राचेतसे ॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे । चारणे ॥ याचके ॥ कुत्सित शीलमस्यस्य । कुशीलीतिसमास. । अन्यत्रापिदृश्यतेइतिवः ॥ कुशीलं वाति वा । वागस्त्यादैा । कः ॥ नर्त्तनहर्त्तौ ॥

कुशीलवौ । पु । एकयोक्त्यारामात्मजयो. ॥

कुशीवशः । पुं वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशूलः । पु । तुषाग्नौ ॥ अन्नकोष्ठके । मृष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्हस्थाने । व्रीह्यगारे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कुशूलधान्यक । पु । ब्राह्मणविशेषे । नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रय समधिकवा निर्वाहो भवति ता वद्धने विप्रे ॥ कुशूलं कुशूलपरिमित धान्य यस्यस ॥

कुशेशयः । पु । कर्णिकारवृक्षे ॥ न । पद्मे ॥ सारसपक्षिणि ॥ कुशेजलेशेते । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेत्यादिनाऽलुक ॥

कुशेशयकर । पु । रवौ ॥ त्रि । अन्य च ॥ कुशेशयकरे यस्य ॥

कुषाकु । पु । वानरे ॥ वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ त्रि । परोत्तापिनि ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कठि कुषिभ्याङ्काकु ॥

कुषित. । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुषीदम् । न । कुसीदे ॥

कुष्ठ । पु । न । पुष्करभेषजे । कूट

इति गौ०भाषा ॥ पारिभाव्ये ॥ कुष्ठमुक्तञ्च कटुस्वादुशुक्रलं तिक्तकं लघु । हन्तिवातास्रवीसर्पकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोड इतिप्रसिद्धे पापरोगे । श्विचे ॥ म्रियतेयदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठ प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष० । इनिकुषिनीरमिकाशिभ्य क्थन् ॥

कुष्ठकेतु । पु । भूम्याहुल्ये । मार्कण्डिकायाम् । भुजिखखसा इति भाषा ॥

कुष्ठगन्धि । न । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्न. । पु । हिताबल्याम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशन । पु । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कुष्ठलम् । न । कुत्सितस्थले ॥

कुष्ठसूदनः । पु । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पु । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पु । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठित. । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठसञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ वन्द्योपतापेति इनि ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष० । कुटिकुषिभ्याक्मलन ॥

कुष्माण्ड । पु । कुम्हडा इतिप्रसिद्धे फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं बृंहणं वृष्य गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीत मध्यम कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकारा । यथा । घृते तप्तविनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसम्भवान् । वार्त्ताकविधिना कुर्यात प्रलेहतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारान्वितं तैः घृतेतलन पूर्वकम् । कुष्माण्डक फलं सिद्धं विदु सु॑ादुसुन्दरम् ॥ गुटिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचै रिमान् सुगुटिकां विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायतान् स्थूलान् स्त्रिग्धान् क्षीरेण चोदितान् । सुपाच्यान् ख

च्चसर्पिर्भ्यां मरिचैलादिवासितान् ॥ * ॥ भर्जितात्सकुष्माण्डम् । कुष्माण्डखण्डानि ससैन्धवानि तनूनि सम्मर्द्दितपिण्डितानि । जम्बीरनीराश्रितशृङ्गवेरै भवन्ति मङ्गरपिते मघाय ॥ * ॥ कौशिका । कुष्माण्ड सम्भवा खण्डा सुस्विन्ना श्चयाकाम्लिता. । वेशवारयुतेतैले तलये दाम्रलेपयेत ॥ * ॥ राजिकाकुरी । खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं स्विन्नपिण्डितम् । राजिकादधिसिक्तैर्मिश्रित काकुरीयकम् ॥ एव बहुविधा. कार्या कौष्माण्डादिविचक्षणैः। प्रलेहतक्रस्वादुचारसन्धानराजिकाः॥ ईषत् पित्तलत्वात्तु आ अण्डेषु वीजेषु यस्य। पु॰ ॥ शिवगणदेवताविशेषे ॥ भृङ्गविशेषे ॥

कुष्माण्डक' । पु । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कोटौ ॥ यागक्रियाविशेषे ॥

कुसित. । पु । जनपदे ॥ कुसति । कुससश्लेषणे । कुसेरुम्मोमेदेता इति इत प्रत्यय ॥

कुसितायी । स्त्री । ⎫ कुसिदाय्याम् ।
कुसिदायी । स्त्री । ⎭ वृद्धिजीविपत्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा

स्त्रीत्वार्थे वृषाकप्यग्नि कुसितकुसिदानामुदात्तइति प्रकृतेरैकारादेशोङीपच प्रत्यय: ॥

कुसिम्बी । स्त्री । शिम्ब्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्याजीवने । सूदकी जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्वेन स्वीकृत्य गृहीते धनविशेषे ॥ ॥ यथा । स्थानलाभनिमित्तं यद्दानग्रहण मिष्यते । तत् कुसीदमिति प्रोक्तं तेनवृद्धि' कुसीदिनाम् ॥ इतिनारद । अस्यार्थ. । स्थानं-मूलधनावस्थानम् । लाभोवृद्धि.- । दानग्रहणपदे कर्मणिल्युटा साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेसत्येव-योलाभ स्तदर्थं यद्दानं धनिकेन दीयमानं मूलधनम् अधमर्णेनच ग्रहणा तथास्वीकृत्यगृह्यमाणं यत् तद्धनमिति ॥ कलाभून्ये तु अवश्या-पाकरणीयत्वरूपगुणयोगाद् गौणप्रयोग । अतएव वाणिज्यार्थमयुक्तस्य म ऋणत्वम् इति मिश्रा ॥ अपिच । कुतसितात् सीदतश्चैव निर्विशङ्कै प्रगृह्यते । चतुर्गुणं वाष्टगुणं कुसीदाख्य मतः स्मृत. । इति वृहस्पति' । अस्यार्थ । कुत्सितात् सीदतश्चाधमर्णात् सकलधन यत

गृह्यते निर्दिष्टं कृतमर्थं चतुर्गुणं वेतिवाकारोऽनास्वायाम् तेनद्वैगुण्यादिलाभ इति ॥ कुसीदे विशेषो गारुडे २१५ अध्याये उक्त सर्वथा। कुसीदकृषिवाणिज्य प्रकुर्वीतास्वयंकृतम्। आपत्काले स्वयं कुर्वन्नैनसा युज्यते द्विज ॥ वस्त्रेवात्रनेनोपाया कृषिभि परिकीर्त्तिता। सर्वेषा मपि चैवेषां कुसीद मधिकं विदु ॥ अनावृष्ट्याराजभयात् मूसिकाद्यैरुपद्रवे। कृष्यादिके भवेद्बाधा साकुसीदे न विद्यते ॥ शुक्लपक्षे यथा कृष्णे रजन्यादिवसेपि वा। उष्णोवर्षेतिशीते वा वर्द्धनं न निवर्त्तते ॥ देशगताना या वृद्धिर्नानागण्योपजीविनाम्। कुसीदसर्वत सम्यक सस्थितस्यैवजायते ॥ लब्ध लाभ. पितन् देवान ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत्। तेतुष्टास्तस्य तद्दोषं शमयन्ति न सशय ॥ वणिककुसीदोद्धारसुवर्णगर्ग काञ्चनादिकम्। कुसीदलो ऽन्नपानानि यानशय्यासनानि च ॥ पशुभ्योविप्रतिदद्या प शुस्वर्णादिकशतम्। पादेनायस्यपारक्ष्यकुर्यात् सञ्चयं भात्मवान ॥ अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकान्वितम्। पादञ्च प्राप्यमानस्य मूलभूत विवर्द्धयेत ॥ विद्याशिल्पं भृतिसेवा गोरक्ष्यविपणि. कृषि.। वृत्तिर्भैक्ष्यं कुसीदञ्च दशजीवनहेतव इति ॥ त्रि। कुसीदिके ॥ कुस्यते। कुससंश्लेषणे। कुसेर्लुम्भोमेदेतार्द्रीद. । इत्यत्र चेत्तृतीयोऽस्वादिर्दीर्घादिश्चतत्सर्गोपास्त। द्वयाकाण्यनीतिक्ष्वेत्प्रत्वयेवेतिइत्सिका वक्षरदत्तादिग्रन्थो पक्षनैननिर्णीतम् ॥

कुसीदिक। त्रि। वार्द्धुषिके। इत्यमरो॥ कुसीद वृद्धिस्तदर्थं द्रव्य कुसीदम्। तत प्रयच्छति। कुसीदद्दश-कादष्टात ष्ठन् ष्ठचाविति ष्ठन् ॥ स्त्रियां। षित्वात् ङीषि कुसीदिकी ॥

कुसुमम्। न। स्त्रीरजसि ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ फले ॥ पुष्पे ॥ मात्रामात्रे पञ्चमाषिकस्य। ऽ॥ षष्ठप्रभेदे ॥ कुस्यति कुस०। कुसेरुम्भोमेदेता इ त्युम. ॥ अत्रकुसुमलताध्याये यथा। फलकुसुमसम्पृद्धिं वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयम्। सुलभत्व द्रव्याणा निष्पत्ति. सर्वसस्यानाम् ॥ कैनकस्यवृद्धिर्भयानदात्। शालेन कमलभ्यशोकेन रक्तशालिस्सु ॥ पाण्डुक. क्षीरिकया नीला शोकेन शूकरक. ॥ न्यग्रोधेन यव

क स्तिन्दुकवृक्षाच्चषष्टिको भवति । अश्वत्थेन क्षेया निष्पत्तिः सर्वशस्या नाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषाः शिरीषवृक्षाच्च कङ्गु निष्पत्ति । गोधूमाश्च मधूकैर्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥ अतिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान्वदेद्दसनैः । बदरीभिश्च कुलत्थाँश्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसी वेतसपुष्पैः पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा ज्ञेयाः । तिलकेन शङ्खमौक्तिकरजतान्यश्वत्थेङ्गुदेन शरा ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैरादेश्या वाजिनोऽश्वकर्णेन । गावश्च पाटलाभिः कदलीभिरजाविकं भवति ॥ चम्पककुसुमैः कनकविद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन । कुरवकवृक्षाद्वज्रवैदूर्यं नन्दिकावर्त्तैः ॥ विद्याच्च सिन्दुवारेण मौक्तिककाः ककुभेन । रक्तोत्पलेन राजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पात् पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः । सौगन्धिकेन बलपतिरर्केण हिरण्यपरिवृद्धिः ॥ आम्रैः क्षेमं भल्लातकैर्भयं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरशमीभ्यां दुर्भिक्षं मर्जुनैः शोभनावृष्टिः ॥ पिचुमन्दनागकुसुमैः सुभिक्षमथ मारुतः कपित्थेन । निचुलेनावृष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजकुसुमेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वह्निश्च कोविदारेण । श्यामालताभिवृद्ध्या बन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ अथैताभिर्वृष्टिलक्षणमाह । यस्मिन्काले स्निग्धनिच्छिद्रपत्राः संदृश्यन्ते वृक्षगुल्मालताश्च । तस्मिन्वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा रूक्षैश्छिद्रैरल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ इति वाराह्या २७ अध्याय. ॥

कुसुमकार्मुकः । पु । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममध्यम् । न । चालितागाछ इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भव्यवृक्षे ॥

कुसुमशरः । पु । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पु । वसन्तर्त्तौ ॥

कुसुमाढ्य । त्रि । पुष्पयुक्ते । नेत्रवर्ति ॥

कुसुमागमः । पु । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकाररीतिमलसम्भवेऽञ्जने । पौष्पके । रीतिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलिः । पु । पुष्पाञ्जलौ ॥ उदयनाचार्यकृतग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । घुसृणे ॥

कुसुमाधिपः । पुं । } चम्पकवृक्षे
कुसुमाधिराट । पुं । }
। कैमपुष्पके ॥
कुसुमायुधः । पुं । कामदेवे ॥
कुसुमाकः । पुं । चौरे । तस्करे ॥
कुसुमासवम् । न । मधुनि ॥
कुसुमेषुः । पुं । पुष्पबाणे । कामदेवे ॥ कुसुमानि इषवोयस्य ॥
कुसुमोच्चय. । पुं । गुच्छे । स्तबके ॥
कुसुम्भ. । पुं । कमण्डलौ ॥ भरतक महर्षे ॥ न । शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ कसूंभा इति प्रसिद्धे महा रजनपुष्पे । कमलोत्तरे । वह्निशिखे ॥ अस्यगुणा यथा । कुसुम्भं वातलं कृच्छ्ररक्तपित्तकफापहमिति ॥ कुषुम्भस्थानेन वा ॥ कुषुभश्लेषे । कण्ड्वादि । यगन्तात् । कुसुम्भेति घञ्या । पुं ॥ कुसतिवा । कुस० । कुसेरुम्भोमेदेता इति उम्भ प्रत्यय. । वा कुसकाञ्चगुणा ॥
कुसुम्भतैलम् । न । कुसुम्भस्नेहे ॥ स्नेहे तैलच ॥ कुसुम्भतैलमत्युष्णं गुरु विदाहि च । चक्षुर्भ्यामहितं बल्यं रक्तपित्तं कफप्रदम् ॥
कुसुम्भबीजम् । न । करटाबीम् । करड कौरड बीजिति भाषा ॥
कुस्त्रः । पुं । किम्पुरुषे । गन्धर्वे ॥

कुहरति । स्त्री । शब्दे ॥ इन्द्रजाले ॥ कुत्सिता हृति. । हृगतौ । क्तिन् । कुगतीति समास ॥
कुकुभः । पुं । समुद्रे ॥ कु ईषत् कुम्भुर्वा । स्तुभ्नोति । स्तुभु रोधे. । मू० कः । अचि मतोपोमस्यात् ॥ विस्त्रे ॥
कुकुम्बरी । स्त्री । धन्याके ॥ इत्यमरटीकायांभरत ॥
कुस्तुम्बुरु । न । धन्याके ॥ कुत्सितं तुम्बति । तुविअर्दने । बाहुलकात् कुस्तुम्बुरूरिजातिरितिनिर्दिशा उकप्रत्ययःसुट्च ॥
कुह । अ । कुत्रार्थे ॥ कुत्र कुत्र ॥
कुहः । पुं । कुबेरे । यक्षराजि ॥
कुहकम् । न । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ त्रि । छायाजीविनि । वञ्चके । मायिनि । धूर्ते ॥ कुहयते । कुह विस्मापने । वा०कुन् ॥
कुहकजीवी । त्रि । मायाजीविनि । बाजीगर इतिभाषा ॥
कुहकस्वनः । पुं । } कुक्कुटे । ताम्रचूडे ॥
कुहकस्वरः । पुं । }
कुहक. । पुं । तालप्रभेदे ॥ यथा । द्रुतद्वयं लघुद्वन्द्वं ताले कुहकसंज्ञकेइति ॥
कुहनः । पुं । मूषिके ॥ सर्पे ॥ न । कुङ्गा वछवि० ॥ काचभाजने ॥ त्रि । ईर्ष्यालौ ॥
कुहना । स्त्री । दम्भचर्यायाम् । उत्को

नक्षत्रयाश्चमैनादैा ॥ अर्थविशेष वाभिव्याप्तर्णाश्रयणे ॥ कुहवि० चु० अदन्तः । ग्र्यासश्रन्थोयुच ॥

कुहनिका । स्त्री । कुहनायाम् ॥

कुहरः । पु । नागविशेषे ॥ न । गह्वरे ॥ शुषिरे । छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे ॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच ॥ यद्वा । कुहविस्मापने । इगुपधत्वात्कः । कुहं राति । रा० । आतइतिकः ॥

कुहरितम् । न । पिकालापे ॥ रतध्वनै ॥ रटिते ॥ त्रि । कृतच्छिद्रे ॥

कुहलिः । पु । पूगपुष्पिकायाम् । पान इतिभाषा ॥

कुहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् ॥ कटुक्याम् ॥

कुहुः । स्त्री । कुहूाम् ॥ कुहयति । कुहविस्मापने । म० कुः ॥

कुहूः । स्त्री । नष्टेन्दुकलायाममायाम् । उदयेऽमायोगान्नष्टचन्द्रकलाऽमा कुहूपदवाच्या ॥ अङ्गादुहितरि ॥ कुहयति । कुहवि० ॥ कृतिभ्र्थ्योः कूरिति कूप्रत्ययो बाहुलकाद्वापि ॥

कुहूकण्ठः । पुं ।
कुहूमुखः । पु । } कोकिले । पिके ॥ कोयल इतिभाषा ॥
कुहूरवः । पु ।

कुहूलम् । न । सशल्यावीरन्ध्रे ॥

कुहेडिका । स्त्री ।
कुहेडी । स्त्री । } कुज्झटिकायाम् ॥

कुहेलिका । स्त्री । कुज्झट्याम् । धूमिकायाम् । नभोरेणौ ॥

कुह्वान । पु । कुत्सितशब्दे ॥

कूः । स्त्री । पिशाच्याम् ॥

कूकुदः । त्रि । सत्कृत्यालङ्कृतकन्याप्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृताङ्कन्यां यो ददाति स कूकुदः ॥ कोक्रति । कुकआदाने । इगुपधेतिकः । पृ० ॥ यद्वा । कवनं कूः । कूङ्शब्दे । तु० । सं० । कुव शब्दस्य कुः, भूः कीर्त्तिभूमिरितियावत् । कूकुददाति । आतोनुपेति सुपीति योगविभागाद्वा कः ॥

कूचः । पु । कुचे । स्तने ॥ कवते । कु- ङ० । कुवश्चट्दीर्घश्च ॥

कूचिका । स्त्री ।
कूची । स्त्री । } तूलिकायाम् । चित्रलेखनिकायाम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

कूजनम् । न । कूजने ॥

कूजितम् । न । रुते । पक्षिध्वनौ ॥

कूटः । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ पु । स्त्री । गृहे ॥ पु । न । निश्चले ॥ राशौ । धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्गरे ॥ दम्भे ॥ मायायाम् । विपरीतदर्शने । यथार्थवस्त्वाच्छादनेनाऽ

ऽयथार्थवस्तुप्रकाशने ॥ अद्रिशृङ्गे ॥ तुच्छे ॥ सीरावयवे । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनवि० ॥ अनृत ॥ भग्नशृङ्गषण्डे ॥ पूर्षादि । कूटयते । कूटआप्रदाने । पचाद्यच् ॥ कूटयति वा । कूटदाहे । अच् ॥ कूट्यतेवा । घञ् ॥

कूटक । पु । गन्धकुट्याम् । मुरानाम गन्धद्रव्ये ॥ कषर्याम् । पर्वत विशेष ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । पचाद्यच् । स्वा० कन् ॥

कूटकारक । पु । साक्षिवादे मृषाभाषणकर्त्तरि ॥

कूटकार्षापण । पु । मिथ्याभूतरौप्यादिमुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत् । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । कितवे ॥

कूटज । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कूटपाकल । पु । पित्तज्वरे ॥ कुञ्जरस्य पवने ॥

कूटपुरी । स्त्री । कारायिकायाम् ॥

कूटपूर्व । पु । हस्तिनखदोषजज्वरे ॥ मायिनि ॥

कूटबन्धम् । न । उन्माथे । आमिषन्यासेन पक्षिबन्धनार्थं छलपातितयन्त्रे । फन्दा फाँद इतिजाल इतिच भाषा ॥ कूटस्वरूपं यन्त्रम् ।

कूटशाल्मलि । पु । शाल्मलिविशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूटशाल्मलिकस्तिक्तः कटुकः कफवातनुत् । मेदःप्लीहजठरयकृद्गुल्मविषापहः ॥ भतानाहविबन्धास्रमेदःशूलकफापहः ॥ कूटश्चासौशाल्मलिश्च ॥

कूटसङ्क्रान्ति । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यस्य राश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रेव्यतीतेतु यदासङ्क्रमते रविः । सा तथा कूटसङ्क्रान्तिर्मुनिभिः परिकीर्त्तिता इति ॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थ । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतयाकालव्यापिनि । यथैकेनैव स्वभावेननिरवधिकालस्य व्यापके आकाशादौ ॥ अज्ञानतत्कार्याधिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावपि विकारशून्ये ॥ अधिष्ठानतयादेहद्वयावच्छिन्नचेतन कूटवन्निर्विकारेणास्थित कूटस्थउच्यते ॥ न । ब्रह्मणि । परिणामरहिते ॥ कूटोनिश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिणाऽपिस्वयमनष्ट इत्यर्थः ॥ ष्ठा० ॥ सुपिस्थ इति कः ॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकाया म् । वडभ्याम् ॥ सुधागारे ॥ स्त्री यां क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । बहि. काष्ठादिमये ऽन्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधान प्राणिभि कृतव्यवहाराणि तानिव छद्मप्रकाणि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणि । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामूलस्थवशशलाकायाम् ॥

कूणित । त्रि । मुद्रिते । सङ्कुचिते ॥

कूदर. । पु । जातिविशेषे ॥ यथा ब्राह्मण्या क्षत्रियवीर्येण जातो प्रथमवासरे । कुत्सिते चोदरे जात कूदर स्तेनकीर्त्तित ॥ तद्ग्रोचं विप्रतुल्य पतितो वृतदोषत. । सद्य कोटक ससर्गादधमो जगतीतले ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूप. । पु । स्वनामख्याते जलाधारे । उदपाने ॥ अस्यलक्षणम् । यथा । भूमै खातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो म ण्डलाकृति । बद्धोऽबद्ध. स कूप स्यात तदम्भ. कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गुणवृक्षे ॥ मृन्माने ॥ कूपके । कुप्पा इ भाषा ॥ कुवन्ति मण्डूका अस्मिन् कु शब्दे । कुपुभ्याञ्चेतिपोदीर्घश्च ॥ कुत्सिता ईषद्वा आपोऽत्र । ऋक्पूरित्य । ऊदनोर्दश इत्यत्र दीर्घनिर्देशादन्यत्राप्यूदिति वा ॥

कूपक । पु । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थरज्जुबन्धनकाष्ठे । गुणधरा मास्तूल इ ति भाषा ॥ कुप्पा इति भाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ नद्यादौ स्रोतोऽवरोधकारिणित रुशिलादौ ॥ चिदारके । शुष्कनद्या दौवारार्थं कृतगर्त्ते ॥ कुत्सित कूप । कुत्सिते इति क । कूपस्य प्रतिकृतिरिति वा । इवे प्रतिकृताविति क न ॥ कूपे कायति वा । कै० । सुपीति क ॥

कूपखानक । पु । कूपस्य खननक र्त्तरि ॥

कूपत । अ । प्रश्ने ॥ प्रशसायाम् ॥

कूपाङ्क । पु । } रोमाञ्चे ॥
कूपाङ्ग । पु । }

कूपार. । पु । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अन्तोगतोपले । जल मध्यस्थितेपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूमम् । न । सरोवरे ॥

कूर । पु । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्च्चं । पु । न । भ्रुवोर्म्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि ॥ कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्ठा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पु । शीर्षे ॥ आसनविशेषे ॥ न । मलापकर्षणार्थं मुशीरादिनिर्म्मिते मुष्टिमाने ॥ तथाच नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्च्चमुशीरादिविनिर्म्मितम् । मलापकर्षणार्थं श्रीमन्मूर्द्धन्युसन्धितः इति ॥ विष्णुधर्म्मोत्तरेपि । उशीरकूर्च्चकं दत्त्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते । दत्त्वा गोवालजं कूर्च्चं सर्व्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्त्वा चामरजं कूर्च्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमामिति हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोक ॥ कुरति । कुर्य्यते वा । कुर शब्दे । वा० चट् प्रत्यय. ॥

कूर्च्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्च्चशीर्षः । पु । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नारिकेरे ॥ कूर्च्चं श्मश्रुतच्छीर्षमस्य ॥

कूर्च्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नारिकेरे ॥

कूर्च्चशेखर. । पुं । नारिकेरे ॥

कूर्च्चिका । स्त्री । क्षीरविकृतौ । क्षीरसा इति गौड भाषा ॥ सा द्विधा । यथा । दध्नासह च यत पक्वं क्षीरं सा दधिकूर्च्चिका । तक्रेण पक्वं यत क्षीरं सा भवेत्तक्रकूर्च्चिका ॥ सूचिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्च्चिकायाम् । तुली इति गौड भाषा ॥ कुड्मले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घटने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने । तृणगुच्छे ॥ कूर्च्चति । कूर्च्च विकारे भ्वादि राकुतिगणत्वात् बोध्य. । संज्ञायां ण्वुल् ॥ कूर्च्च. श्मश्रुवादिरस्त्यस्याः । अत इनिठनाविति ठन् ॥

कूर्द्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द्द क्रीडायाम् । ल्युट । वोरुपधाया दीर्घ इक' ॥

कूर्द्दनी । स्त्री । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे ॥

कूर्प्पम् । न । भ्रुवोर्म्मध्ये ॥ इतिहेम० ॥

कूर्प्पर. । पु । कुर्परे ॥

कूर्प्पास । पु । अर्द्धचोलके ॥ कुर्परः कफोणि र्जानुवा अस्ते ऽत्र । कुर्परे आस्ते वा । अस्तु क्षेपणे आसउपवेशने वा । घञ् । पृ० ॥

कूर्प्पासक. । पुं । चोले । स्त्रीणामाप्रपदीनकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्म्मः । पु । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायु विशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभ. इत्यु

त्ते ।कछुवा इति प्रसिद्धे जलजन्तु विशेषे । कच्छपे । पञ्चगुप्ते । कमठे॥ अस्य लक्षणं यथा । स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्रः कलशसदृशमूर्त्तिः स्याद्वंशस्य कूर्मः । अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति ॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रोऽव्यङ्गशरीरः । सर्पशिरो वा स्थूलगलो यः सोऽपि नृपाणां राष्ट्रविवृद्ध्यै ॥ वैदूर्यत्विट् स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः । क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौ वा कार्यः कूर्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति ॥ वश. पृष्ठास्थि । मणि' कूपाधोभाग ॥ विष्णोरवतारवि॰ । सत्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थं कच्छपरूपे भगवदवतारे ॥ यथा ॥ विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्योऽवितथाभिसन्धिः । कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत्प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ॥ सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः । बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपो मेनेऽङ्गकण्डूयनमप्रमेय इति ॥ कु कुत्सितः कौ भुवि वा ऊर्मिर्वेगोऽस्य । अचा(?) त्यन्तवेत्य

र्ण्मजितियोगविभागाद्वा समासान्त. ॥ मुद्राविशेषे ॥

कूर्म्मचक्रम् । न ।ज्योतिषप्रसिद्धे कृषिकर्मोक्ते कच्छपाकारचक्रे ॥ तस्याकारो यथा । प्राङ्मुखो भगवान् देव कूर्मरूपी व्यवस्थितः । आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदं यथाक्रमम् ॥ * ॥ तत्र नक्षत्रन्यासक्रमः । मध्यप्रागग्नियाम्यादिकृत्तिकादित्रयत्रये । क्रूरवेधयुतैस्तैस्तु पीड्यन्ते तन्निवासिन. ॥*॥ तत्र वेधो यथा । पूर्वापरे भवेद्वेधो वेधश्चोत्तरदक्षिणे । ईशानैराक्षसे वेधो वेधश्चाग्नेयमारुते । तारात्रयान्विते तत्र सौरिं यत्नेन चिन्तयेत् ॥ * ॥ तत्र वेधादिजन्यदोषा । अतिवृष्टिरनावृष्टि. शलभा मूषिका खगा । स्वचक्रं परचक्रञ्च सप्तैते सम्भवन्ति च ॥ * ॥ एवं देशगृहग्रामक्षेत्रनामर्क्षतो वदेत् । तथा च यत्र नक्षत्रे दिव्यपार्थिवनाभसा ॥ दृश्यन्ते सुमहोत्पाताः स्वादिशं तत्र पीडयेत् । सौरिर्बलाधिको दुष्टः स्वल्पवीर्यः शुभावह. ॥ एकदापीडयेद्वत्सभानुजः कूर्मपञ्चके । तत्र स्थाने महाविघ्नो जायते नात्र संशय ॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रे कर्त्तव्यं शान्तिपौष्टिकम् ॥ * ॥ तत्र कूर्मध्यस्थदेशा. ।

मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाथुराः । पञ्चालसाल्वमाण्डव्यकुरुक्षेत्रगजाह्वयाः ॥ मरुनैमिषविन्ध्याद्रिपाञ्चालघोषाः सयामुनाः । काश्ययोध्याप्रयागश्च गया वैदेहकादयः ॥ * ॥ तत्र पूर्व्वस्य देशाः । प्राच्यां मागधशोणौ च वारेन्द्रा गौडराढकाः । वर्द्धमानतमोलिप्तप्राग्ज्योतिषोदयाद्रयः ॥ * ॥ तत्राग्निकोणस्य देशाः । आग्नेय्यां मङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरकोशलाः । कलिङ्गोड्रान्ध्रकिष्किन्ध्याविदर्भशवरादयः ॥ * ॥ तत्र दक्षिणस्य देशाः । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलयाः ऋष्यमूककाः । चित्रकूटमहाराष्ट्रकाञ्ची सिंहलकोङ्कणाः ॥ कावेरीताम्रपर्णी च लङ्का त्रिकूटकादयः ॥ * ॥ तत्र नैरृत कोणस्य देशाः । नैरृते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्राश्च रैवताः । यवनः पह्लव सिन्धु पारसीकादयो मताः ॥ * ॥ तत्र पश्चिमस्य देशाः । पश्चिमे हैहयास्ताद्रिम्लेच्छवाल्मिकादयः ॥ * ॥ तत्र वायुकोणस्य देशाः । वायव्ये गुज्जराटश्च नाटजालन्धरादयः ॥ * ॥ तत्रोत्तरस्य देशाः । उत्तरे चीननेपालकुरुकैकेयमन्द्राः । गान्धारहिमवत्कौञ्चगन्धमादनमालवाः ॥ कैलासमद्र काश्मीरम्लेच्छदेशाः खसादयः ॥ * ॥ तत्रेशानकोणस्य देशाः । ऐशाने स्वर्ण्णभौमश्च गङ्गाद्वारश्च टङ्कणः । वाह्लीकत्रपुरकिरातादरदादयः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥ अपरञ्च कर्म्माङ्गे कमठाकारचक्रे ॥ कूर्म्मचक्रमविज्ञाय कुर्य्याज्जपरश्चकम् । तस्य यत्फलं नास्ति सर्व्वानर्थाय कल्पते ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम् । क्ली । कौर्म्मं । सप्तदशसहस्रश्लोकात्मके महापुराणे ॥ यथा । सप्तदशसहस्रन्तु पुराणं कूर्म्मभाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठः । पुं । मल्लानत्रये ॥ कमठपृष्ठदेशे ॥ क्ली । शरावे ॥

कूर्म्मपृष्ठकम् । क्ली । शरावे । सकोरा इति भाषा ॥

कूर्म्मराजः । पुं । कच्छपराजे । अकूपारे । आदिकच्छपे विष्णोरवतारे ॥ यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनां त्वं कूर्म्मराज तदिदं द्वितयं दधीथाः । दिक्कुञ्जराः कुरुत तत् त्रितये दिधीर्षां आर्य्यः करोतु हरकार्म्मुकमाततज्यमिति महानाटकम् ॥

कूलम् । क्ली । रोधसि । तीरे । तटे । नद्याजलसमीपस्थाने ॥ स्तूपे सै

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलक । पु । कृमिशैले ॥ पु । न । स्तूपे ॥ तीरे ॥

कूलङ्कष । पु । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इतिखच् । अरुर्द्विषदिति मुमागमः ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभू । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलहण्डक । पु । जलावर्त्ते ॥ कूलभङ्गे ॥

कूलेचर । पु । सुलापादिपशुषु ॥ यथा । सुलापगण्डवाराहचमरीवारणादय । एते कूलेचराः प्रोक्ता यत कूलेचरन्त्यपाम् ॥ कूलेचरा मरुत्पित्तहरा दृष्या बलावहा । मधुरा शीतला स्निग्धा मूत्रला श्लेष्मवर्द्धनाइति ॥

कूपर । पु । कुब्जके । कूंजा इतिभाषा प्रसिद्धे पुष्पे ॥ पु । न । युगन्धरे । यत्ररथस्ययुगकाष्ठमासज्यते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कपते । कूङ् शब्दे । कुटादि । वा०वरच् ॥

कूवरी । पु । रथे ॥ कूवरोयुगन्धर सोस्यास्ति । इनिः ।

कूवरी । स्त्री । कम्बलाच्छादितरथे ॥ इतिहलायुध ॥

कूष्माण्ड । पु । कर्कारौ ॥ गणदेवताविशेषे ॥ दाक्षिणान्निरयाधिपतौ ॥

कूष्माण्डक । पु । कुष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुम्हडौरीइति ख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधै ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौम् ॥ कूष्माण्डी तु भृश लघ्वी कर्कारुरपिकीर्त्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहासा इतिभाषा ॥

कृक । पु । गले ॥ इति हेमचन्द्र ॥

कृकण । पु । कयार इति भाषाप्रसिद्धे क्रकरपक्षिणि ॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कणशब्दे अच् ॥ कृकेणकण्ठेन अणति वा । अणशब्दे । अच् । ण० ॥

कृकर । पुं । शिवे ॥ देहानिलविशेषे । क्षुत्कारेण यौ ॥ कृकरस्तु क्षुते चैव जवाकुसुमसन्निभ ॥ करवीरवृक्षे ॥ पक्षे ॥

कृकल । पु । क्षुत्कारहेतुभूतवायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकवाकु । पु । सरटे । कुक्कुटादि ।

प्रतिरूपे । द्रुमाश्रये ॥ कृकश्शिरोग्रीवा कण्ठञ्च लासयति । लसश्लिष्ट योगे । अ०। कर्मण्यण् ॥

कृकवाकु । पु । कुक्कुटे ॥ मयूरे ॥ सरटे ॥ कृकेन गलेनवक्ति । वचप रिभाषणे । कृकेवच. कश्चेतिञुण् ॥

कृकवाकुध्वज । पु । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ कृकवाकुर्ध्वजोऽस्य ॥

कृकाटिका । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवायामुन्नतभागे ॥ ग्रीवापश्चाद्भागे ॥ कृकङ्कण्ठम् अटति । अटगतौ । वुन् । स्वा० कन् ॥

कृच्छ्रम् । न । आभीले । कष्टे । दु.खतत्कारणयो. ॥ अंहसि । पापे ॥ सान्तपनादिव्रते ॥ मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥ त्रि । तद्वति ॥ स्मृतौ व्रतेपुंस्यपीष्यम् ॥ कृन्तति मनेनवा । कृतीछेदने । कृतेश्छ्रकूचेतिरक् प्रत्यय. छ्रश्चान्त्यस्यादेश. ॥

कृच्छ्रसान्तपनम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा गोमूत्र गोमय क्षीरं दधि सर्पि कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्र सान्तपनं स्मृतमिति ॥ गोमूत्रादीन्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षये-त् तद्दिनेनान्यत् किञ्चिदद्यात् । अपरदिने चोपवास इत्यर्थः ॥ सम्यक् तपनञ्च । प्रशाखा यद्वा । सन्तपति । ल्यु । तस्येदञ् कर्म । अण् । कृच्छ्रञ्चतत्सान्तपनञ्च ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्र । पु । व्रतविशेषे ॥ यथा वशिष्ठ । अबभक्षस्तृतीय कृच्छ्रातिकृच्छ्रो यावत् सकृदादीत । यावदेकवारमुदकं हस्तेन गृहीतुमशक्नोति तावन्नवसु दिवसेषुभक्षयित्वा त्र्यहमुपवास कृच्छ्रातिकृच्छ्र ॥ सुमन्तुर्यथा । द्वादशरात्रनिराहार स कृच्छ्रातिकृच्छ्र. । एतत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रद्वय द्वादशाहसाध्यमशक्तविषयम् ॥ ब्रह्मपुराणम् । चरेत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रञ्च पिवेत्तोयञ्च शीतलम् । एकविंशति रात्रन्तु कालेष्वेतेषु संयत ॥ कालेषु प्रात सायमध्याह्नेष्वित्यर्थः । इति प्रायश्चित्तविवेक ॥

कृच्छ्रारि । पु । विश्वामित्रऋषौ ॥

कृच्छ्रार्द्धं । पु । दिनषट्कसाध्यव्रतविशेषे ॥ यथापस्तम्ब । सायम्प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् । दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धं सोऽभिधीयते ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृणु । पु । चित्रकरजातौ । चितेरा इतिभाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कृतम् । न । सत्ययुगे ॥ यथा । दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमिति । मनुश्च ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणि

वर्षाणान्तु कृतयुगम् । तस्य तावच्छ्रती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविध ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यं कालो मुनिसत्तम । युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञक इति ॥ पर्य्याप्ते । अलम-र्थे ॥ फले ॥ त्रि । विहिते ॥ हिंसिते ॥ अकारि । डुकृञ् । क्त ॥ निष्पादिते ॥ पुं । कृताये ॥

कृतकम् । न । विड्लवणे ॥ त्रि । कृत्रिमे ॥ कृन्तति । कृतीच्छेदने । कृ यस्तिवा । कृतीवेष्टने । वा॰ कुन् ॥

कृतकर्म्मा । त्रि । निपुणे । प्रवीणे । शिक्षिते ॥ पुण्यवति ॥ कृतञ्कर्म तत्तद्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्तम् संस्कारशोधकं येन ॥

कृतकृत्य । त्रि । कृतार्थे । निष्पन्नकर्मणि । समाप्तकार्ये ॥ धन्ये ॥ विदुषि ॥ कृतं कृत्यं वर्णाश्रमोचितमन्तःकरणशोधकं कर्त्तव्यं येन न पुनः कृत्यान्तरं यस्यास्ति स । कृतकृत्यस्तु सन्न्यस्य स्वात्ममात्ररतिर्भवेत ॥ जीवन्मुक्ते ॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः । नैवास्ति किञ्चित्कर्त्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित् ॥ अकृतकृत्यो हि मृत्योर्बिभेति । यथाहुः ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान् मृत्योरुद्विजते जन इति ॥

कृतकोकिल । पुं । काश्यपमुनौ ॥ उपवर्षमुनौ ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

कृतक्रिय । त्रि । कृतकार्य्ये ॥

कृतक्षण. । त्रि । लब्धावकाशे ॥

कृतघ्नः । त्रि । कृतहन्तरि । कृतोपकारस्यापकारे प्रवर्त्तमाने ॥ कृतमुपकारमपकाराचरणेन यो विनाशयति स कृतघ्नः स्मृतः । स चानेकविधः प्रोक्तः पुराणे स्कन्दसंज्ञके । यथा ॥ भर्त्तृपिण्डापहर्त्ता च पितृपिण्डापहारकः । यस्माद्गृहीत्वा विद्याञ्च दक्षिणां न प्रयच्छति ॥ पुत्रान् स्त्रियश्च योऽवेक्ष्य यस्तान् घातयेन्नरः । कृतस्य दोषं वदति सुकामान् न करोति यः ॥ नमस्कृत्य कृतं यस्तु आत्मनान् यस्तु दूषयेत् । सर्वांस्तानृषिभिः सार्द्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनु रिति ॥ तस्य प्रायश्चित्तमपि नास्ति । यथा । ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे च गुरुतल्पगे । निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति ॥

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कोषातकीलतायाम् ॥

कृतज्ञ । पु । हरौ ॥ कृतं कार्य्यं जगद्रूपम् । जानातीति स आत्मा । कृतं चासौ ज्ञश्चेति तथा । यद्वा । कृतजगतः आत्मायस्य । प्राणिनां पुण्यपाप

कृपं कृतं कर्म्म जानाति फलदानाये ति वा ॥ मुनि । कुक्कुरे ॥ त्रि । म र्यादिज्ञे । प्रत्युपकारे सवत ॥ येन केनचित् स्वस्मै किञ्चिदपि कृतमुप कारं तत्सया जानाति । आत्मवो धने । आतपतिनः ॥

कृतज्ञता । स्त्री । उपकारिस्वे ॥ भावे तल् । तच्छं क्षियाम् ॥

कृतत्रा । स्त्री । नायमाणायांलतायाम् ॥

कृतदासः । पु । नारदोक्तपञ्चदशदासा न्तर्गते दासविशेषे । सतु केनचित्‌ नि र्मितेन एतावत्कालपर्य्यन्तं तवाहं दा सइति कृतसमयः ॥ इतिमनसङ्ग्रह ॥

कृतधीः । त्रि । परिक्रमोसमे । निर्मला न्तःकरणे । अभ्यासस्कृताऽन्तःकर णे ॥

कृतनाश । पु । दोषविशेषे ॥ कृतयो पुण्यपापयोर्भोगमन्तरेण नाशः ॥

कृतपुङ्खः । त्रि । सम्यक्‌कृतशराभ्यासे । सुप्रयोगविशिष्टे ॥ कृतोऽभ्यस्त पु ङ्खयुक्तः शरोयेन ॥

कृतपूर्वी । त्रि । पूर्वनिष्पन्नकर्मणि ॥ कृ तंपूर्वमनेनेत्यर्थे इष्टादिभ्यश्चेति क र्त्तरि इनिः ॥

कृतफलम् । न । कक्कोलके ॥

कृतफला । स्त्री । कोषातकीलतायाम् ॥

कृतम् । अ । अलमर्थे ॥ निषेधे ॥

कृतमाल । पु । आरग्वधे । न्यपदष्ये ॥ कर्णिकारे । आरग्वधे ॥ कृता मालाऽस्य ॥

कृतमाला । स्त्री । सरिद्भेदे ॥ कृत माला नाम नदी यस्यां मत्स्योऽभ वत्‌ ॥

कृतमुख. । त्रि । प्रवीणे । विज्ञे ॥ कृ तं मुखमस्य । सर्वकृतमुखत्वात् स र्वकृतयत्नसंस्कृतपरत्वम् ॥

कृतयुगम् । न । तिष्ये । सत्ययुगे । स न्ध्यासन्ध्यांशयुक्तेषु चतुर्षु दिव्यसह स्रवर्षेषु ॥

कृतरुचि: । त्रि । अवतत्कृते ॥

कृतलक्षणः । त्रि । गुणैः प्रतीते । श्री यौदिगुणैः विख्याते ॥ कृतलक्षणानि ख्यातानि नामानि ॥ श्रीकरौ ॥ कृता नि लक्षणानि शास्त्राप्रामेण । येन शास्त्राणि विज्ञानमेतत् सर्वज्ञनार्ह मात्‌दितिश्रुतेः ॥

कृतवर्म्मा । पु । यदौकृतेतचरियवि शेषे ॥

कृतविद्यः । त्रि । अभ्यस्तविद्ये ॥

कृतवीर्य्य । पु । एकवीरनृपात्मजे । क र्त्तवीर्य्यकार्त्तवीर्य्यजनके ॥

कृतवेतनः । त्रि । वेतनेन नियुक्ते दा सादौ ॥

कृतवेदी । त्रि । कृतज्ञे ॥

कृतवेध । पु । } श्वेतघोषा इति गौड भाषा प्रसिद्धायां कोशातक्याम् ॥
कृतवेधक । पु । }

कृतवेधना । स्त्री । राजकोशातक्याम् ॥

कृतश्रम. । त्रि । महोद्यमे । महोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृत. श्रमोयेन ॥

कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । ष्यञ् ङीष्यलोपाः । स्वार्थे कन् । ह्रस्व. । कृता सापत्निका यस्या ॥

कृतस्वर. । पु । आकरविशेषे । चर्मीकारे ॥

कृतहस्त' । त्रि । सुशिक्षितशरमोक्षे । कृतपुङ्खे ॥ कृतोऽभ्यस्तोहस्तोयस्य ॥

कृताकृतम् । न । कार्यकारणयो ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयो समाहार ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च । तेनननञ् विशिष्टे नानञिति समासः ॥ पु । परमेश्वरे ॥ कृत कार्यात्मकः अकृत' कारणात्मकः । कृत श्चासावकृतश्च पूर्ववत् समास. ॥

कृतागमः । पु । विष्णौ ॥ कृतआगमः श्रुतिस्मृत्यादिलक्षणो येन सः ॥

कृताञ्जलि । पुं । लज्जालुोषधौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतहस्त ॥ कृत-अञ्जलिर्येन ॥

कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिक्षितान्त करणे ॥ योगिनि ॥

कृतात्यय. । पु । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्यय ॥

कृतान्त । पु । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अक्षेमकर्मणि ॥ कृतः अन्तोविनाशोयेन ॥ कृत अन्त' निश्चयोयेन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतङ् कर्म्म तस्यान्तःपरिसमाप्तिर्यस्मात्तोत्पत्त्यात्मन ॥ शनौ ॥

कृतान्तजनक. । पु । सूर्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥

कृतान्नम् । न । लड्डुकादौ ॥ कृतञ्चतत् अन्नञ्च ॥

कृताय । पु । द्यूतक्रीडासाधनीभूतास्यचरणाङ्कितस्य चतुरङ्कभागे ॥

कृतार्थ. । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृत' अर्थ प्रयोजनं येन ॥

कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भावेतल् ॥

कृतालय. । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृत आलयोयेन ॥

कृतावक्रान. । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृत मवक्रानं पुंक्रमयेन ॥

कृतावसथिक. । त्रि । गृहादिकृत

पृष्ठगानुजन्मादिवर्गे ॥

कृताल । त्रि । प्रियिताले ॥

कृति । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विशल्यघारायाकृत्ती ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयम विषेकाग्रताकरणञ्चेति छान्दोग्य भाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ्० । स्त्रि यां क्तिन् । क्रियतेऽनया वा ॥

कृतकर' । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इ तिशब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृ तार्थे ॥ कृतञ् कर्म प्रशस्तमस्याऽ स्ति । अतइनि । कृतमनेन वा । इष्टादित्वादिनिः ॥

कृत्त । त्रि । छिन्ने । वेष्टिते ॥ कृत्य तेस्म । कृतीछेदने क्त ॥

कृत्ति' । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृत्यते । कृती । स्त्रियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे । बहुला याम् ॥ तत्रजातस्य फलम् । क्षुधा धिकः सत्यधनैर्विहीनो दृथाटनो त्पन्नमति. कृतघ्न' । कठोरवाक्‌चा हितकर्मकृत्‌ स्यात्‌ चेत्‌ कृत्तिका यां मनुज प्रसूतइति ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्य. कित्

ति तिकन् ॥

कृत्तिकाभव । पु । चन्द्रमसि ॥ कृत्ति कायां भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुत । पु । स्कन्दे ॥ स्कन्दे । का र्त्तिकेये ॥ कृत्तिकाया. सुत ॥

कृत्तिवासः । पु । शिवे ॥ इति हिरू० ॥

कृत्तिवासा. । पु । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्म वासोऽस्य ॥

कृत्नु' । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ क र्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृ ञ् कृञ् हिंसायां वा । कृहनिभ्या क्त्नु ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्ये । प्रयो जने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्या. षट् ते समाख्याताः क्रियाप्रयु तौभावकर्मणो. । तव्यानीयावनन्ताद् यत् के लिम. कर्मकर्त्तरि इति सुप' प्रसन्नताकारिका ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिताः कृत्या वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विहिते ॥ कार्ये ॥ क्रि यते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरि तिक्यप् ॥ कृत्यते वा । कृतीछेदने । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरिति क्यप् ॥ धनादिभिर्भेद्ये भृत्ये ॥ क्रुद्धलुब्धभी तावमानिताः परेकृत्या इति नी तिः ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा । कां कृत्या मकार्षी ॥ अभिचारदैवते ॥ यज्ञदेवताविः ॥ ॥ अभिचारक्रियायाम् ॥ करणम् । कृञ प्रच्चेतिचातक्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृत्यते वा । कृती० । ऋदुपधादितिक्यप्॥

कृत्रिम । पु । तिल्लके । तुरुष्कनाम्नि गन्धद्रव्ये ॥ द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्य्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् । पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं सविज्ञेयश्च कृत्रिम इतिमनु' ॥ न । बिड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृतिसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे क्त्रि । कृत्या क्रियया निर्वृत्तम् । मेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमक. । पु । तुरुष्कनामनि गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूप. । पु । } इतधूपे ।
कृत्रिमधूपक । पु । } नाना सुगन्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिमश्चासौधूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रक । पुं । कृत्रिमेपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुडिया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्र. । पु । रचितवन्धौ ॥

कृत्वा । अ । विधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ समुद्राये ॥ पु । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृतीछेदने वेष्टने वा । स्नुव्रश्चि कृत्युषिभ्य कित्तिस ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । पूर्णे । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृत्यते । कृती० । कृत्य मूर्ध्यांक्स ॥

कृत्स्नधर्म्म । पु । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदर । पु । कुसूले । अन्नकोष्ठे । धान्यादिगृहे । गञ्ज गोला इतिचभाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० । कृदरादयश्चेतिसाधु ॥ ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृती० । कृतेर्नुम्चेतिकत्रप्रत्यय ॥ कृन्तत्र कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च वनस्पते । श्रावाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठनं तथा ॥ इति नारद ॥

कृप । पु । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अश्वत्थाममातुले । कृपाचार्य्ये ॥ व्यासे॥

कृपण । पु । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसनप्राप्ते । दीने ॥ यथा । महाव्यसनप्राप्तोदीनः कृपणउच्यते । कुलेप्यकृपणो राम सम्भूतःसर्वकामदे ॥ इति

रामायणम् ॥ अत्यन्तदीने । फल लिप्सौ । सकामे ॥ योऽल्पस्यस्याम पि वित्तस्यार्तिं नयमते सकृपणः स चिपत्वाहृखिलोऽनात्मवित् अप्राप्तपुरुषार्थतया कृपणो भवति ॥ कल्पते समर्थो दातुम् । कृपू सामर्थ्ये । बाहुलकात् क्युन् । अतएवनत्वम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् । प्रत्युपकारनिरपेक्षतया दीनजनानुजिघृक्षायाम् ॥ अमै ते इतिव्याकोशनिमित्तस्नेहविशेषे ॥ क्षपयाम् । कृपकृपायाम् । कृपेः सम्प्रसारणञ्चेति भिदादिपाठादङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पु । खड्गे ॥ कृपाव्यापारागमनात् व्याघ्रकर्णापकर्षणात् । भुजग्यारया कूनमशपवं कुलवर्तनम् ॥ कृपानुदति । नुदप्रेरणे । अन्येभ्योपीतिड. । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

कृपाणकः । पु । खड्गे । निस्त्रिंशे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ स्वा° कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्त्तर्याम् ॥ छुरिकायाम् ॥ असिपत्रायाम् ॥ कृपामयति । अयगतौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृपापैलः । पु । बुद्धभेदे ॥

कृपालु । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥ कृपांलाति । लाआदाने । मित° डु ॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति अस्यास्मिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यस्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । न । उदरे ॥ तोये ॥ कल्पते । कृपू° । क्षानूकृपिभ्य कीटन् । विपिने ॥ इन्धने ॥

कृपीटपाल. । पु । केनिपाते ॥ समुद्रे ॥

कृपीठयोनि' । पु । वह्नौ ॥ कृपीटस्य जलस्य योनि धूमज्वालाम्बुवाहानाम् । अग्नेरापइतिश्रुतेश्च ॥ कृपीटं जलं योनि रुत्पत्तिस्थानमस्येतिवा । अग्नौ हवि र्प्रास्त सम्यगादित्य मनु स्मृतेः ॥

कृपीपति. । पु । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्र. । पु । }
कृपीसुत. । पु । } अश्वत्थाम्नि ॥

कृमि. । पुं । कीटातसूक्ष्मे । नीचाचूणौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषध यथा । बदरीकारवीमूलगुलाख्येन समन्वितम् । अग्निनासाधितं जग्ध्वा कृमीन् सर्वान् हरेच्छिवेति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्रामति । क्रमुपा० । क्रमितमिग्रतिस्तम्भाम तइत्वेतिइनि.सम्प्रसारणञ्च । भ्रमेः

सम्प्रसारणमित्यत सम्प्रसारणानुवृत्ते ॥

कृमिघ्नवल्कम् । न । चित्राङ्गे ॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोशोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशिम कपडा इति भाषा ॥

कृमिघ्न । पु । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे ॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृके चेति टक् । अपूर्वस्येतिनियमान्नणत्वम् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । अन्येभ्योपीतिड ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

कृमिदन्तक. । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्रश्चल. स्रावी ससंरम्भो महारुज. । अनिमित्तरुजोवातात् सञ्ज्ञेय कृमिदन्तक. ॥

कृमिफल । पु । उदुम्बरे ॥ कृमयःफलेऽस्य ॥

कृमिरिपु. । पु । विडङ्गे ॥ कृमीणां-रिपु' ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रसवाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । क. ॥

कृमिवृक्ष । पु । कोषाम्रे ॥ ।

कृमिशङ्ख । पु । न । कृमिजलजे । जीवशङ्खे ॥

कृमिशत्रु । पु । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्ति । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैल । पु । } वल्मीके । बाँबी

कृमिशैलक । पु । } इति भाषा ॥

कृमीलक: । पु । वनमुद्गे ॥

कृवि । पु । तन्तुवायद्रव्ये । वापयन्त्रे । ताँत इति भाषा ॥ करोति क्रियतेऽनेनवा । डुकृञ्० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरितिसाधु ॥

कृश । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यते स्म । कृशतनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधुः ॥ कृशधने ॥

कृशर. । पु । कृसरे ॥ कृशराति । रा दाने । आतइतिक ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाख । पु । पपटे ॥

कृशाङ्ग: । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्या ॥

कृशानु । पु । पावके । अनले ॥ चित्रकवृक्षे ॥ कृश्यति तनू करोति । कृशतनूकरणे । चतन्यञ्जीतिकृशे

रानुक् ॥

कृशानुरेता । पु । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतो ऽस्य । देव्या मोढु मशक्यत्वात्तदग्नौ प्रक्षिप्त रेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभू कुमार ॥

कृशाश्वी । पु । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्त नटसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनि ॥

कृशिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषक । पु । फाले ॥ कृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषे ईट्ठिश्वोदीर्घामितिक्कुन् ॥

कृषि । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि० । अन्वते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषि ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्य । इगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिक । पु । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । कृषिकृषो. कि कन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पु । कृषिवृत्तौ । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्या सुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घ ॥

कृष्कर. । पु । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेष

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्त ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्य । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वय मेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्य कृष्टपच्याव्यथ्या इति क्यबन्तो निपातित. ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्य: । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि यत् ॥

कृष्टि । पु । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० । क्तिच ॥ भा० तिर्वा । सत्तापूर्वकत्वा त्गुण. ।

कृष्ण । पु । भगवतो ऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखःकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितु मशक्यानपि कृषतिनिवारयति तेषा मेवसर्वथा प्राप्तु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेवकृष्णस्य सिद्ध्यन्ति सर्वसिद्धय. । स्मृते

सकलकल्याणभाजनंयत्रजायते। पुरुषतमजनित्थ तजामिशरणहरिम्। स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घातपञ्जरम्। शतधाभेदमाप्नोति गिरिर्वज्रहतो यथेतिकृष्णस्मरण माहात्म्यम् ॥ अस्यजन्मसमय उक्तोब्रह्माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे। उच्चस्था. शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नवृषो लाभगो जीव सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहव। नैशीथ. समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्मर्क्षमत्र क्षणो श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभूदाविः परब्रह्मतदिति॥ जनं जनेन जनिता जनं पाति जनेन य। जन जनेन हरति त कृष्ण भजसाम्प्रतम्॥ परब्रह्मणि॥ यथा। कृषि र्भूवाचक. शब्दो णश्च निर्वृतिवाचक। तयोरैक्यपरब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते॥ पाराशर्ये। वेदव्यासे॥ अर्जुनपाण्डवे॥ वायसे। काके॥ कोकिले॥ करमर्दके॥ वर्णविशेषे। नीले। श्यामे। मेचके॥ न। मरिचे॥ लौहे॥ नीलाञ्जने॥ कालागुरुणि॥ अशुभकर्मणि॥ त्रि। मेचकवर्णवति॥ कर्षतिमन। कृष०। कृषेर्वर्णइतिनक्॥ यद्वा। कर्षत्यरीन्। बाहुल

कात्वर्णं विनापिनक्॥ कृष्णोवर्णोऽस्यास्ति वा कृष्ण। नगन्तात गुणवचनेभ्योमतुपोलुगितिलुक्॥

कृष्णकन्दम्। न। कैरवे। निशाह्वे॥ इतित्रिकाण्डशेष॥ कृष्ण.कन्दोस्य॥

कृष्णकर्मा। त्रि। दुराचारे। पापाचारयुक्ते॥ कृष्णङ्कर्मास्य॥ कृष्णार्पितकर्मणि॥

कृष्णकलि। स्त्री। गुलालफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडा.॥

कृष्णकाय। पु। महिषे॥ त्रि। श्यामतनौ॥ कृष्ण कायोस्य॥

कृष्णकाष्ठम्। न। कालागुरुणि॥

कृष्णकोहल। पु। द्यूतकृति। अक्षदेविनि॥ कृष्णोऽशुभ कोहलोस्य॥

कृष्णगन्धा। स्त्री। शोभाञ्जने॥

कृष्णगर्भ। पु। कट्फले॥

कृष्णचञ्चुक। पुं। चणके॥

कृष्णचतुर्दशी। स्त्री। कृष्णपक्षीयचतुर्दश्याम्। भूते॥ कृष्णाचासौचतुर्दशीच॥

कृष्णचन्दनम्। न। हरिचन्दने। पीतचन्दने॥ कृष्णञ्चचन्दनम्॥

कृष्णचर। त्रि। कृष्णस्यभूतपूर्वगवादौ भूतपूर्वेचरट्॥

कृष्णचूडा। स्त्री। स्वनाम्नागौडेषुप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे। गुलतुरा इतियव

नेषु प्रसिद्धे ॥

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णचूर्णम् । न । लोहमले ॥

कृष्णजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

कृष्णजीरक । पु । सुषव्याम । कारव्याम् । कालाजीरा इति भाषा ॥ कृष्णश्चासौ जीरकश्च ॥

कृष्णतण्डुला । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् ॥

कृष्णतामम् । न । गोशीर्षचन्दने ॥

कृष्णतार: । पु । हरिणे ॥

कृष्णत्रिवृता । स्त्री । त्रिवृताभेदे । पालिन्द्याम् । श्यामायाम् । कालतेउडी इति गौडभाषा ॥ कृष्णा चासौ त्रिवृता च ॥

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवृक्षे ॥

कृष्णदेह । पु । भ्रमरे ॥ त्रि । कृष्णवर्णशरीरे ॥ कृष्णो देहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायन । पु । वेदव्यासे ॥ यथा। कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । कोह्यन्य: पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य स द्वैपायन एव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपमयमनाद्वीप मित्यर्थ ॥ कृष्ण: कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरक । पु । कालाधतूरा इति भाषाप्रसिद्धे कृष्णपुष्पे । विषारातौ । क्रूरधूर्त्ते । शिवे । सिद्धे ॥ सितनीलकृष्णलोहितपीतप्रसवास्सन्ति - धत्तूरा: । सामान्यगुणोपेता स्तेषुगुणाढ्यस्तु कृष्णकुसुम: स्यादितिराजनिर्घण्ट ॥

कृष्णपक्ष: । पु । सितेतरपक्षे । असितपक्षे ॥ स तु प्रतिपदाद्यमावास्यान्तपञ्चदशदिनात्मक: । यथा । तत्र पक्षावुभौ मास: शुक्लकृष्णौ क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकर: शुक्ल: कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मक: ॥ पञ्चदश्यावास्तु तिथय: क्रमात् पञ्चदशस्मृता: । दर्शान्ता: कृष्णपक्षेता पूर्णिमान्तास्तुशुक्लके ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

कृष्णपर्णी । स्त्री । कालतुलस्याम् ॥

कृष्णपाक: । पु । करमर्द्दके ॥ कृष्ण: पाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफल: । पु । करमर्द्दे ॥ कृष्णपाकफलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतक । पु । कृष्णपिण्डीरवृक्षे । वराहे ॥

कृष्णपिण्डीर । पु । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीली । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । ह्रस्वकृष्णायाम् । स्थू

स्वायाम् ॥

कृष्णपुच्छ. । पु । लोमडी इतिभाषा प्रसिद्धे वन्यजन्तुविशेषे । किखि ॥

कृष्णपुष्प । पु । कृष्णधत्तरके ॥

कृष्णपुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

कृष्णफल । पु । करमर्द्दके ॥ कृष्णानि फलान्यस्य ॥

कृष्णफलपाक. । पुं । करमर्द्दके । करौंदा इतिभाषा ॥

कृष्णफला । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ कृष्णानिफलान्यस्या. ॥ कोलशिम्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप ॥

कृष्णभूकुष्माण्ड । पु । विदार्य्याम् ॥

कृष्णभूम । त्रि । कृष्णवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे ॥ कृष्णोदगित्यच् ।

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकातृणे ॥

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णो वर्णेन भेद स्छेदोऽस्या. ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णंमलम्भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमल्ली । पु । पवनव्याधौ । उद्धवे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनवर्वरे । वर्वर्याम् । काली तुलसी इतिभाषा ॥

कृष्णमृग । पु । काला मृग इतिप्रसिद्धे मृगे । वासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कृष्णमूली । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

कृष्णमल्लिक । पु । कृष्णमूले ॥

कृष्णमृत् । स्त्री । काली मिट्टी इतिप्रसिद्ध कृष्णवर्णाया मृदि । कृष्णभूमौ ॥ कृष्णमृत् मलदाश्मरप्रदरश्लेष्मपित्तनुत् ॥

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णरूप्य । त्रि । कृष्णचरे ॥

कृष्णलम् । न । रक्तिकायाम् । रत्ती घुघुची चिरमठी इतिभाषा ॥ चिभिर्यैर्यवैर्मितैर्मानै ॥ सर्षपाः षट् यवो मध्यस्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् ॥

कृष्णलक. । पु । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णलवणम् । न । सौवर्चललवणे । कालानूण इति भाष ॥ काचलवणे ॥

कृष्णला । स्त्री । रक्तिकायाम । गुञ्जायाम् ॥ कृष्णं वर्णं लाति । लादाने । आतोनुपेतिक' ॥ यद्वा । कृष्णो वर्णोऽस्त्यस्या' । सि० लच् ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहित । पु । धूम्रवर्णे । कृष्णरक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रोलोहित, । शा० ॥

कृष्णवक्त्र: । पु । वानरे ॥ इति हला युध ॥ त्रि । श्याममुखे ॥

कृष्णवर्ण । पु । शूद्रे ॥ विधुन्तुदे ॥ कृष्णोवर्णोऽस्य ॥

कृष्णवर्त्मा । पु । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णाधूमोवर्त्मास्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

कृष्णवर्वरक । पु । वर्वरवृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवा विशेषे ॥

कृष्णवानर । पु । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णवीज । पु । रक्तशिग्रौ ॥ न । कालिङ्गे । कलींदा इति भाषा प्रसिद्धे फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्याः ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णशार । पु । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ शारश्चेतिस्य । वर्णोवर्णेनेतिसमास ॥

कृष्णशालि । पु । कालधान इति गौड भाषा प्रसिद्धे धान्य विशेषे । श्याम शाली ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नोमधुर पुष्टिकृच्चित । पुष्टिवीर्यवर्द्धनश्च वर्णकान्तिबलप्रद इत्यस्यगुणा ॥

कृष्णशिम्बिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रु । पु । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्ग । पु । महिषे । कुञ्जरे ॥

कृष्णसख । पु । अर्जुनवृक्षे ॥ अर्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्द चन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षप । पु । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसार । पु । स्नुह्याम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्रस्वभावत ॥ खदिरे ॥ कृष्णोमसार, शवल । हलायेतिवेगापि भागात् समास ॥

कृष्णसारथि । पु । पार्थे । धनञ्जये ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥ कृष्णः सारोऽस्या ॥

कृष्णस्कन्ध । पु । कालस्कन्धे । तमालवृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ गम्भार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्यट्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्गुण्ड्याम् ॥ पुंस्याम् ॥ कृष्णादैत्यपते ॥ मंत्र्योर्धोमवद्दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालविलानघरभूषणा ॥ ध्

मादिगतौ । ज्ञानहीनत्वेन तमोमयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तत्प्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्णाया ङ वि । अनुदात्तत्वाभावान्नङीष्॥ कृष्णवर्णा ऽस्यस्याः । अर्शआद्यच्॥

कृष्णागुरु । न । । अगुरुणि । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे॥ कृष्णगुणाधिकतत्तु लोकत्र हारिमज्ञति॥ अगुरुप्रभव. स्नेह कृष्णागुरुसम. स्मृत ॥

कृष्णाचल । पु । रैवताद्रौ ॥ कृष्णस्याचलश्च ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णसमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमस्याजलंरुच्य पाचनदीपनंमतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलौहे ॥इ० है० ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलोहे। काललौहे ॥

कृष्णार्चि. । पु । अग्नौ ॥

कृष्णार्जक. । पु । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरघ्ने । वनवर्बरे ॥

कृष्णालु । पु । नीलालौ ॥

कृष्णावास । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्य आवासोऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णेव । सञ्ज्ञायाकन् ॥

कृष्णेक्षु । न । काजली ईख इति प्रसिद्धे कोकिलाक्षे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णेतर । पु । शुक्लपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणार्हायाम् ॥

कृसर. । पु । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्व. कृसर सोऽभिधीयते ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृधूमदिभ्य क्विदितिसर । बा० नपत्वम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्विदलमिश्रितौदने ॥ तण्डुलादालिसम्मिश्रालवणार्द्रकहिङ्गुभि. । संयुक्ता सलिले सिद्धा कृसराकथिताबुधै ॥ कृसराशुक्रलाबल्यागुरु. पित्तकफप्रदा । दुर्जरापुष्टिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

कॢप्त । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

कॢप्तकीला । स्त्री । पट्टोलिकायाम् ॥ । व्यवस्थापत्रे ॥ इति चिकापञ्चशेष.॥

कॢप्तधूप । पु । सिह्लके ॥

कॢप्तिक. । त्रि । क्रीते ॥ इतिकृष्णायुधः॥

केकय. । पु । सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥

कावस इति ख्याते देशविशेषे ॥

केकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथराजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्कोचेमानाभावा ज्जन्यजनकभावोपि पुयोग इति पुयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

केकर । त्रि । वलिरे । ऐंचातानाइति भाषा प्रसिद्धे निम्नोन्नताक्षिणपुरुषे । टेरके ॥ केमूर्ध्निकरः शीर्षमस्य । कृणोर्हेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ हलदन्तादित्यलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्वरायाम् ॥ केमूर्ध्निकायते । कैशब्दे । अन्येभ्योपीतिडः । हलदन्तात सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् ॥

केकावल. । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पु । केकावति । मयूरे ॥ ब्रीह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पु । मयूरे ॥ केक ऽस्यस्य । ब्रीह्यादिभ्यश्चेति मत्वे इनि ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे । विश्वरोचने ॥

केचिका । स्त्री । पटकुट्याम् । संबूटी इतिभाषा ॥

केतः । पु । अभिनवमन्दिरे ॥ केतनम् । कित० । घञ् ॥

केतक । पु । केवडा इतिख्याते केतकीवृक्षे ॥ केतक सूचिकापुष्पो जम्बुक क्रकचच्छद । सुवर्णकेतकीत्वन्यालघुपुष्पासुगन्धिनी ॥ केतक. कटुक स्वादुर्लघु स्तिक्त' कफापह. ॥ न । केतक्या पुष्पे ॥ केतक्या' पुष्पम्केतकम् । पुष्पमूलेषुबहुलमित्यणोलुक् । नादि इविः । लुक् तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥

केतकी । स्त्री । तृणद्रुमान्तरे । सूची पुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कितनिवासादै । ण्वुल् । गवुल्वा ॥ गौरादित्वान् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निमन्त्रणे ॥ केतौ । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृत्ये ॥ केत्यते ज्ञायते ऽनेन । कित० । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्युट् ॥ स्थाने ॥

केतित । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्याय ह्व्यकव्ये ष्वतन्द्रित. । कथंञ्चिदप्यतिक्रामन्पाप सूकरतांव्रजेत् ॥

केतु' । पु । कित । चुतौ ॥ पताकायाम् ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ दीप्तौ ॥ नवमग्रहे । राहो शरीरे । शिखिनि ॥ सचोत्पातरूप. ॥ यथा । ना

शाकृमधरोध्यन्तो रविशाबरल श्च थ । सोत्यन्तिर्चायते तस्य नाद्येयःप श्चितैरपि ॥ एकचूडो द्विचूडश्च त्रिशिख.पञ्चचूडकः । सहस्र शिख रूपश्च इन्द्रकेतुरिवस्थित ॥ सूर्य पुत्रोग्निपुत्रश्च ब्रह्माविष्णुशिवात्मज । अनेकशिखर. केतुर्ग्रहपीडां व्य-पोहतु ॥ अथकेतुरिष्टे कवचनंजा प्यभिप्रायम् । धूम्रा द्विवाश्च' सर्व शद्भिसो विकुलामना. । कृशासनग ता निर्य्यकेतव:स्युर्वरप्रदा.॥ सर्वकि रीटिन.कार्या ग्रहास्तोकशिराश्च ग्रस्याङ्गुलेनोच्छ्रिता सर्व शतमष्टोत्त रसदा ॥ इत्यादिषु बहुव्यदर्शनात् ॥✻॥ अथ केतुचारोचारज्ञैरो खि श्यतोसयथा । तत्राहाबागमप्रदर्शना र्थमाह । गार्गीय शिखिचार पारा शर असितदेवलकृतञ्च । अन्यांश्च बहून् दृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चार: ॥ अथोद्याख्यायत्वत्वया माह । दर्श न मस्तमयो वा न गणितविधिना स्य शक्यते ज्ञातुम् । दिव्यान्तरिक्ष भैामास्त्रिविधाश्च' केतवोयस्मात् ॥ अथकेतूनां त्रिविधानामन्येषां स्वरूपमाह ॥ अहुताशेऽ नलरू पंयस्मिं स्तत् केतुरूपमेवोक्तम् । खद्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्

परिहृत्य ॥ द्विव्यान्तरीक्ष भैामा नां केतूनां ल०। ध्वजशस्त्रभवनतरु तुरगकुञ्जराद्येष्वथान्तरीक्षास्ते । दिव्या नक्षत्रस्था भैामा स्युरतोऽन्य थाशिखिन' ॥ केतूनां संख्यां मता न्तरेणाह । शत मेकाधिक मेके सहस्र मपरे वदन्ति केतूनाम् । बहुरूपमेकमेव प्राह मुनिर्नारद: केतुम् ॥ मतान्तराण्युक्त्वास्वसिद्धा न्तमाह । यद्येको यदि बहव: किम नेन फलन्तु सर्वथा वाच्यम् । उद् याश्तमयै: स्थानै स्पर्शैरा धूपनै । र्वैश्च' ॥ तेषां फलपाकनियमार्थ माह ॥ यावन्त्यहानि दृश्यो मासा स्तावन्त एवफलपाक । मासै रब्दां श्च वदेत् प्रथमात् पक्षत्रयात् पर त ॥ शुभस्य केतो ल०। ह्रस्व स्तनु: प्रसन्न. स्निग्ध ऋजु रचिरस स्थित. शुक्ल. । उदितोवा प्यभिदृष्ट: सुभिक्षसैाख्यावह: केतु ॥ अशुभ स्य केतो ल०। उक्तविपरीतरूपो न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्न' । इन्द्रा युधानुकारी विशेषतो द्वित्रिचूलो वा ॥ अधुना केतुसहस्रस्य व्यवस्था सफल विवच्यु स्तत्रादावेव रविजा पञ्चविंशति: केतवो भवन्ति तेषां स्वरूपमाह ॥ हारमणिहेमरूप:

केतु

किरणाख्य पञ्चविंशति रश्मिखा ।
प्रागपरदिशो दृश्यान्तपति विरोधा
वहा रविजा ॥ अग्निपुत्रा स्तावन्त
इत्याह । शुकदहनबन्धुजीवक ला
क्षाक्षतजोपमा हुताशसुता । आ
ग्नेय्यां दृश्यन्ते तावन्त स्तेपि शि
खिभयदा ॥ मृत्युसुता स्तावन्त श्चा
ह वक्रशिखा मृत्युसुता कृष्णा. रू
क्षाश्च तेपि तावन्त । दृश्यन्ते याम्या
या जनमरकावेदिन स्तेच ॥ भूमि
पुत्रा द्वाविंशतिरेवाह । दर्पणवृत्ता
कारा विशिखा किरणान्विता धरा
तनया । क्षुद्भयदा द्वाविंशति रैशा
न्या मम्बुतैलनिभा ॥ चन्द्रसुता स्त्र
य । शशिकिरणरजतहिमकुमुद
कुन्दकुसुमोपमा. सुता शशिन ।
उत्तरतो दृश्यन्ते त्रय सुभिक्षावहा
शिखिन ॥ ब्रह्मदण्डस्य लक्ष० ॥
ब्रह्मसुत एक एव त्रिशिखो वर्ण
स्त्रिभि युगान्तकर । अनियतदिक्
सम्भवो विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्य ॥
एकाधिकं शत कथित मन्यानि नव
शतान्यकेनानि कथनीयानीत्याह
। शत मभिहित मेकाधिक मेकेन
विरहिता न्यस्मात् । कथयिष्ये
केतूनां शतानि नवचापरा स्य
हे: ॥ शुक्रपुत्रा श्चतुरशीतिसङ्

केतु

ख्या स्तानाह । सौम्यैशान्यो रुदय
शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्याख्या ।
विपुलसिततारका स्ते स्निग्धाश्चभ
धन्तितोग्रफला ॥ षष्टि शनैश्चर
पुत्रा । स्निग्धा प्रभासमेता द्विशि
खा: षष्टि शनैश्चराङ्गरुहा । अति
कष्टफला दृश्या सर्वत्रैते कनकसं
ज्ञा ॥ गुरुपुत्रा पञ्चषष्टि । विक
चा नाम गुरुसुता सितैकतारा ।
शिखापरित्यक्ता. । षष्टि पञ्चभिर
धिका स्निग्धा याम्याश्रिता. पापा ॥
एकपञ्चाश बुधपुत्रा. । नातिव्यक्ता
सूक्ष्मा दीर्घा शुक्ला यथेष्टदिक्प्र
भवा: । बुधजा स्तस्करसंज्ञा पापफ
ला स्त्वेकपञ्चाशत् ॥ भौमपुत्रा. ष
ष्टि । क्षतजानलानुरूपा स्त्रिचूल
तारा. कुजात्मजा षष्टि. । नाम्ना च
कौङ्कुमा स्ते सौम्याशासंस्थिता पा
पा ॥ त्रयस्त्रिंशद्राहुपुत्रा. । त्रिंशत्
व्यधिका राहो स्ते तामसकीलकाख्या
ति ख्याता । रविशशिगा दृश्यन्ते
तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ त्र्यंशा
राक्षंतामसकीलकसंज्ञा राहुसुता:
केतवइत्याहिनेत्यर्थ: । विंशत्यधि
कं शत मग्निपुत्राणाम् । विंशत्य
धिक मन्य च्छत मग्ने र्विश्वरूपस
ञ्ज्ञानाम् । तीव्रानलभयदानां ज्वा

शामाशाभिरा कुशतनूनाम् ॥ सप्त सप्तति र्वायुपुत्रा । श्यामारुणा वितारा श्वामरूपा विकीर्णदीधितय । अरुणाख्यास्ते वायो सप्त च सप्तति पापदा प्रदषा ॥ प्रजापति सुतान् ब्रह्मणा पुत्रांश्चाह । तारापुञ्जनिकाशा गणका नाम प्रजापते रष्टौ । द्वे च शते चतुरधिके चतुरस्रा ब्रह्मसन्ताना. ॥ द्वात्रिंशद्वरुणपुत्रा नाह । कङ्का नाम वरुणजा द्वात्रिंशद्वंशगुल्मसंस्थाना । शशिवत प्रभासमेता तीव्रफला केतव प्रोक्ता' ॥ षण्णवति कालपुत्रा । षण्णवति कालपुत्रा कबन्धसंज्ञा कबन्धसंस्थाना । पुण्ड्रा भयप्रदा स्युर्विरूपतारा स्व ते शिखिन ॥ नव विदिक्पुत्रा. सर्वेषां च संख्या मन्ये षाञ्च विशेषं वक्ष्यामीत्याह । शुक्लविपुलैकतारा नव विदिशां केतव समुत्पन्ना । एवं केतुसहस्रं विशेष मेषा मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्यन्ते तेषां लक्षणं वक्तुकाम स्तत्रादौ चैव वसाकेतो र्लक्षणमाह । उदगायतो महान् स्निग्धमूर्त्ति रपरोदयी वसाकेतु. । सद्य करोति मरकं सुभिक्षम प्युत्तमं कुरुते ॥ अस्थिकेतो. अस्थ्याख्यस्य ल० । ततश्च

यो ऽस्थिकेतु. सतु रूक्षः क्षुद्भयावह प्रोक्त । स्निग्ध स्तादृक् प्राच्यां शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपालकेतो र्ल० । दृश्यो ऽमावास्यायां कपालकेतु स धूम्ररश्मिशिखः । प्राङ् नभसो ऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकावृष्टि रोगकर ॥ रौद्रकेतोर्ल० । प्राग् वैश्वानरमार्गे शूलाग्र श्या वरूक्षताम्रार्चि' । नभस स्त्रिभागगामी रौद्र इति कपालतुल्यफल ॥ चलकेतोर्ल० । अपरस्यां चलकेतु. शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया । गच्छेद्यथा यथोदक् तथा तथा दैर्घ्य मायाति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवमभिजित मेव च प्रतिनिवृत्त । नभसो ऽर्द्धं भाग मित्त्वा याम्येनास्तं समुपयाति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावदवन्तीं च पुष्करारण्यम् । उदगपि च देविका मपि भूयिष्ठ मध्यदेशाख्यम् ॥ अन्या नपि च स देशान् क्वचित् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षै । दश मासान् फलपाको ऽस्यकैश्चिदष्टादश प्रोक्त ॥ श्वेतकेतो र्ल० १ प्रा गर्द्धरात्रदृश्यौ याम्याग्र, श्वेतकेतु रन्यश्च । कदृति युगाकृति रपरे युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशिवदौ तथाधिकं दृश्यते कनामाय

दृश्य वर्षाण्युपतापं जनयति ग्रस्तप्रकोपकृतम् ॥ श्वेतस्य लक्षणम् । श्वेत इति जटाकारो रूक्ष. श्यावो वियत्त्रिभागगत. । विनिवर्त्तते ऽपसव्यं त्रिभागशेषा प्रजा. कुरुते ॥ रश्मिकेतोर्ल० । आधूम्रयाऽतिशिखया दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थ. । ज्ञेय स रश्मिकेतु श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ध्रुवकेतोर्ल० । ध्रुवकेतु रनियतगतिप्रमाणवर्णाकृति र्भवति विष्वक् । दिव्यान्तरीक्षभौमो भव त्ययं स्निग्ध इष्टफल ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृहतरुशैलेषु चापि देशानाम् । गृहिणामुपस्करेषु च विनाशिनां दर्शनं याति ॥ कुमुदकेतोर्ल० । कुमुद इति कुमुदकान्ति र्वारुण्यां प्राक्शिखो निशामेकाम् । दृष्ट सुभिक्ष मतुलं दश किल वर्षाणि स करोति ॥ मणिकेतोर्ल० । सकृदेकयामदृश्यः सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतु । ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्षं चतुरो मासान् करोत्यसौ सार्द्धान् । प्रादुर्भावं प्राय करोति च क्षुद्रजन्तूनाम् ॥ जलकेतोर्ल० तल्लक्षणम्। जलकेतु रपि च पश्चात् स्निग्धः शिखया परेण चोन्नतया। नव मासान् सुभिक्षं करोति शान्तिञ्च लोकस्य ॥ भवकेतोर्ल० । भवकेतु रेकरात्रं दृश्य प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्ध । हरिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणावर्त्तया शिखया ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् । तावत् सुभिक्षं रूक्ष प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ पद्मकेतो र्ल० । अपरस्यां पद्मकेतु र्मृणालगौरो भवे न्निशामेकाम् । सप्त करोति सुभिक्षं वर्षाण्यतिहर्ष युक्तानि ॥ आवर्त्तकेतोर्ल० । आवर्त्त इति निशार्द्धे सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्ध. । यावत्क्षणान् स दृश्य स्तावन्मासान् सुभिक्षकर ॥ संवर्त्तकेतो र्ल०। पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम धूम्रताम्रशिख । आक्रम्य वियत्त्र्यंश शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति । भूपान् शस्त्रनिपातै रुदयर्क्षञ्चापि पीडयति ॥ अथ शुभान् केतून् वर्जयित्वाऽशुभानां नक्षत्रस्पर्शेन धूमनाद् दुष्टफलं वक्ष्यामीत्याह । ये शस्ता स्तान् हित्वा केतुभिराधूपितेऽथवा स्पृष्टे । नक्षत्रे भवति वधो येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ अश्विन्यामश्मकपं भरणीषु किरातपा

थिवं हन्यात् ।। वहुलासु कलिङ्ग
शं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औ
शीनर मपि सौम्ये जलजाजीवाधि
पतथार्द्रासु । आदित्ये ऽश्मकनाथ
पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ असिकेशं
भौजङ्गे पित्र्ये ऽङ्गं पाण्ड्यनाथ मपि
भाग्ये । औज्जयनिक मार्य्यम्णे सा
वित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु
कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशे
त्तज्ज्ञ ॥ काश्मीरककाम्बोजौ न्ट
पती प्राभञ्जने न स्त ॥ इक्ष्वाकुर
लकनाथ श्च हन्यते यदि भवे द्वि
शाखासु । मैत्रे पुण्ड्राधिपति ज्यैष्ठा
सु च सार्वभौम वध ॥ मूले न्ध्रमद्र
कपती जल दैवे काशिपो मरणमे
ति । यौधेयकार्जुनायनशिविचै
द्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकय
नाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम्
। नैमिषन्टपं किरातं श्रवणादिषु
षट्स्विमान् क्रमश ॥ केतो र्वि
शेष माह । उल्काभिताडितशिख'
शिखी शिव शिवतरो ऽभिहष्टो य
। अशुभ स एव चोल्लातङ्गणासित
हूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह
। नशायत, शिखिशिखाभिहतो य
तोवा न्टपांच यत् स्पृशति तलथि
तांश्च देशान् । दिव्यप्रभावनिहता

न् स यथागतमान् भुङ्क्ते गतो न
रपति' परभोगिभोगान् ॥ इतिवा
राहीसंहितायां केतुचारनामाध्या
य एकादश ॥ चाय्यते ऽनेनवा ।
चायृपूजादौ । चाय. किरितुः ॥

केतुगृहम् । न । मीनराशौ ॥

केतुग्रहवल्लभम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

केतुभ. । पु । मेघे ॥

केतुमालम् । न । जम्बुद्वीपस्य नवख
ण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं
केतुमाल प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥

मेतुरत्नम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

केदर. । पु । हक्षविशेषे ॥ त्रि । टेरके ॥

केदार । पु । अद्रिविशेषे ॥ वदर्यां' स
मीपेक्षेत्रविशेषे ॥ यथा । केदारा
ख्ये महाक्षेत्रेदेवी सामार्गदायनी
तिदेवीर्गीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभे
दे ॥ आलवाले ॥ खेत इति प्रसिद्ध
क्षेत्रे । क्यार इति भाषा ॥ केदा
र वारि मधुरं विपाके गुरु दोषल
म् । तदेव बहुमुक्तन्तु विशेषाद्दोषदं
भवेत् ॥ के जले शिरसिवा दारोऽ
स्य । हलदन्तादित्यलुक ॥ केन ज
लेन दीर्य्यते वा । दॄविदारणे । क
र्मणि घञ् । केदाराद्यञ्चेतिनिर्देशा
देत्वम् ॥

केदारकटुका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

केदारजम् । न । पद्मकाष्ठे ॥

केदारेश. । पु । केदारेश्वरे । शम्भो- र्लिङ्गविशेषे ॥

केनती । स्त्री । स्मरदारेषु । रतौ ॥

केनारः । पु । कुम्भिनरके ॥ शिरः क पोलसन्धिषु ॥

केनिपात. । पुं । अरित्रे । कर्णे । नौ काप्रष्ठस्थचालनकाष्ठे । चालि इति गौडभाषा । पतवार इति हिन्दीभा षा ॥ केऽर्थे निपात्यते । पचाद्यच् ॥

केनिपातकः । पु । केनिपाते ॥ केपादि तिकप् । सप्तायामिति कल्पः ॥

केन्दुः । पु । तिन्दुकवृक्षे ॥

केन्दुकः । पु । गाब इति गौडभाषा प्रसिद्धे गाबवृक्षे ॥ तालविशे षे ॥ यथा । लघुद्वयं विरामान्त तालो केन्दुकसंज्ञके इति दामोदरः ॥

केन्द्रम् । न । कण्टके । लग्नचतुर्थसप्त मदशमस्थानेषु ॥ यथा । लग्नाम्बु सूनकर्माणि केन्द्रं प्रोक्तं कण्टक म् । चतुष्टयञ्च खेटो बली च न्ने विशेषतः इति ॥ स्पष्टग्रहानयना र्थं शीघ्रमन्दसंज्ञकाङ्कद्वये ॥ शीघ्र स्य मध्यस्थाने ॥ यथा । ग्रहस्य मध्यं किल केन्द्र मुक्तं केन्द्र ग्रहोच्चान्तर मुच्यते ऽतः । यतो ऽन्तरे तावति तुङ्गदेशात् ग्रीवोच्चमुच्यते तद्वके न्द्रमिति ॥ यात्रायोगविशेषे ॥ यथा । आपोक्लिमगते चन्द्रे केन्द्रस्थे सुरपूजिते । योग. केन्द्र इति ख्या तो यातुरिष्टार्थसिद्धिदः इति ॥

केन्द्रभवनम् । न । लग्नचतुर्थसप्तमद शमभवनेषु ॥

केमद्रुमः । पु । जन्मकालिके योगविशे षे ॥ यथा । रविवर्जं द्वादशगैरन फा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा । उभयस्थितैर्दुरुधरा केमद्रुमसंज्ञि तो ऽन्यथा इति ॥ भृतक दुःखिनम मलजात केमद्रुमे विद्यादितिफ लम् ॥

केमुकः । पु । केउ इतिगौडभाषा प्रसिद्धे द्रव्यविशेषे । मेचके । द्रव्य सारिग्रामम् ॥ न । कन्दशाकवि० ॥ केमुक कटुकं पाके तिक्तं ग्राहि हिमं लघु । दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्त ज्वरापहम् ॥ कुष्ठकासप्रमेहाग्ना शमनं वातलं लघु ॥ इति ॥

केयूरम् । न । प्रगण्डभूषणे । अङ्गदे । बाजूबन्द इतिभाषा ॥ केबाहुशिर सियौति । युमिश्रणे । खर्जपिञ्जा दिभ्य ऊरोलचाविति ऊर । हलद न्तादित्यलुक् ॥ पुं । रतिबन्धवि० ॥ यथा । जानुके चैव सम्पीड्य दो

ध्वी मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये त् स्थापन कामी वन्ध. केयूरसंज्ञक इति ॥ अपिच । स्त्रीणां जङ्घा स्थराविष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कामये द्विपुलकामी वन्ध. केयूरसंज्ञक इति ॥

केरल । पु । मलेवार इति प्रसिद्धे देशवि० ॥ यथा । उग्रा केरलपर्याया इतिहेमचन्द्र. ॥ सुब्रह्मण्यं समारभ्य यावद्देवो जनार्दन. । तावत् केरलदेश स्यात् तन्मध्ये सिद्धकेरल ॥ रामेश्वरात् व्यङ्कटेशा इसकेरल नामक । अनन्तशेष मारभ्य यावत् स्या द्व्ययंपरे ॥ तावत् सर्वमना मतु केरल परिकीर्त्तितइति॥ वेदयागानधिकारिश्मश्रुधारिम्लेच्छवि० । पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेणैषां धर्मानाश्रित वेशान्यत्वं च कृतम् । यथा । नि. स्वाध्यायवषट्कारा. कृता स्तेन महात्मना । शका यवन काम्बोजा पारदा पह्लवा स्तथा ॥ कोलिसर्पा माहिषका दर्वा श्चोला सकेरला । सर्वे ते क्षत्रिया स्तात-धर्म स्तेषां निराकृत. ॥ इतिहरिवंश ॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ ग्रन्थग्रन्थविशेषे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

होरायाम् ॥

केलक । पु । खड्गधारादिनर्त्तके । मर्कके ॥

केलास: । पु । स्फटिके ॥

केलि. । पु । स्त्री । परीहासे । द्रवे । क्रीडायाम् ॥ केलनम् । क्रियक्रीडायाम् । केलृचलनेवा । इन् ॥ स्त्री । पृथिव्याम् ॥

केलिक: । पु । अशोकवृक्षे ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्याःवीणायाम् ॥

केलिकाल. । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिल. । पु । कूष्माण्डकसंज्ञकेशिवस्यानुचरे ॥ नाट्ये नायकवयस्ये । विदूषके । वैहासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम् । रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्यायाम् ॥

केलिकीर्ण' । पु । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम् । श्यालिकायाम् । साली इति भाषा ॥

केलिकोष' । पु । नटे ॥

केलिनागर । पु । बहुभोगिनि । भोगवति ॥

केलिमुख' । पु । परीहासे ॥

केलिवृक्ष: । पु । केलिकदम्ब इतिगौ

डभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥

केलिशुषिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

केलिसचिव । पु । क्रीडाविषयकम न्त्रिणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥

केवर्त्त । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥

केवल । पु । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ के वते । केवसेवने । इषा० कल ॥ के शिरसि वलयति वा । वलप्राणने । पचाद्यच् ॥

केवलज्ञानी । पुं । भूतार्हद्विशेषे ॥

केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥

केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्र व्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवी इतरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदि तरेभ्यो न भिद्यते न तद् गन्धवत् य था जलम् नचेयं तथा तस्मात् त थेति । अत्र यद्गन्धवत् तदितरभि न्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथि वीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥

केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कृत्स्नायाम् ॥ केवलात् टाप् ॥

केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिका नुमाने ॥ यथा । घटः अभिधेयः प्र मेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वा भिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्तिर्नास्ति सर्वस्याप्यभिधेयत्वात् प्रमेयत्वाच्च ॥

केवली । पु । जैनविशेषे ॥

केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ ग्रन्थवि शेषे ॥ केवलमा मकेति संज्ञाछन्द सोर्ङीप् ॥

केविका । स्त्री । केबेर इतिकोकणभा षाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे । भृङ्गारी । म हागन्धायाम् ॥

केश । पु । वरुणे ॥ ह्रीबेरे ॥ दैत्यवि० ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले । बा ले ॥ मज्जजातोपधातुविशेषोयम् ॥ केशसमूहार्थवाचका शब्दाः यथा । वाला' स्यु स्तत्परा पाशोरचना भार उच्चयः । हस्त पक्ष कलापस्य केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्रः ॥ क्लिश्यते । क्लिश बन्धे क्लिशु उपता पेवा । क्लिश्नातिवा । क्लिशूविबाधा याम् । क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ के शेते । शीङ्० । अन्येभ्योपीतिड । इत्यादन्तादित्यलुक्वा ॥ कस्यशिर स ईशोवा ॥

केशकः । पु । केशेषुप्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्य' प्रसिते इतिकन् ॥

केशकलापः । पु । केशपाशे । केशस मूहे ॥

केशकारः । पुं । वारिया कुशियार इति भाषा प्रसिद्धे इक्षुप्रभेदे ॥ केशकारे ।

गुरु शीतो रक्तपित्तकफापहः ॥

केशकीट । पु । यूकायाम् ॥

केशगर्भ । पु ।
केशगर्भक । पु । } कवर्याम् ॥

केशघ्न । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशट । पु । हरौ । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ उत्कटे ॥ भ्रातरि ॥ शोष णाख्ये मदनस्य बाणे ॥ शोणकवृक्षे ॥

केशधृत् । पु । भूतकेशे ॥

केशनाम । न । वाले । ह्रीवेरे । वाला इतिभाषा ॥

केशपक्ष । पु । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाश । पु । केशपक्षे ॥ पाशः पक्ष श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शि रोमध्यस्थचूडायाम् ॥ केशानांपा श । गौरादि ॥

केशभू । पु । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्गा कङ्घी इतिचभाषा ॥

केशमार्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टि । पु । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महा निम्बे ॥

केशर । पु । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तु रङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ ब कुलवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ सुरा गन्धे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ पु । न । किं ञ्जल्के ॥ के जले शीर्यते । शॄ हिंसा याम् । कृदेरप् । हलदन्तादित्य लुक् ॥

केशरञ्जन । पु । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराज । पु । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इतिभाषा ॥

केशराम्ल । पु । मातुलुङ्गवृक्षे ॥

केशरी । पु । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केश राः स्कन्धबालाः सन्त्यस्य । इनि ॥ बीजपूरकवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नाग केसरे ॥

केशरुहा । स्त्री । भद्रदन्तिकावृक्षे ॥

केशरुहा । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशव: । पु । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशौ ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वरा वपि अनुकम्प्यतया वात्येव गच्छ तीति व्युत्पत्तिमाश्रित्य निरतिश यैश्वर्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरे ॥ कश्च ईशश्च केशौ पुत्रपौत्रौ स्तोऽस्य । के शाद इति व । केशौवातिवा । वा गतौ । आतइतिक । प्रशो । पितामहो ब्रह्मपिता शङ्कराद्यधी श्वर इति प्रयोक्ता ॥ यद्वा । केशिनं दैत्यविशेषं वाति गच्छति मारयि तुं याति गमनार्थादन्येभ्योपिदृश्यते

इति ड । पृषोदरादित्वात् इकार स्याकार । यस्मात् त्वयैष दुष्टात्मा हत. केशी जनार्द्दन । तस्मात् केशवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो भविष्यसीति हरिवंशोक्ते ॥ यद्वा । केश सञ्ज्ञिता । सूर्य्यादि सङ्क्रान्ता अंशव स्तद्वत्तया केशव । अंशवो ये प्रकाश न्ते मम ते केशसञ्ज्ञिता । सर्व्वज्ञा. केशवं तस्मात् प्राहु र्मां द्विजसत्तमा. ॥ इति भारतम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्या: शक्तय केशसञ्ज्ञिता तद्वत्तया वा । तथ' केशिन इति श्रुते' ॥ कश्च अश्च ईशश्च केशा ब्रह्मविष्णुरुद्रा. ते अस्य वश्यतया सन्तीति केशव. । केशशब्दा न्मत्वर्थीय केशाद्वोन्यतर स्यामिति वप्रत्यय' ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति इच्छति सर्गा दिकार्य्यायेति । वश कान्तौ । अन्ये भ्योपिदृश्यत इति डप्रत्यय ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छ ति नियामकत्वेनेति केशव । वा गतिगन्धनयो. । आतो ऽनुपसर्गेइति क. ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशो ऽहं सर्व्वदेहिनाम् । आवां तवांशस म्भूतौ तस्मात् केशवनामवान् ॥ इति ह° वं ॥ त्रि । प्रशस्तकेशवति ॥ प्रशस्ता: केशा: सन्त्यस्य । प्रशंसा याम् केशाद्वोन्यतरस्यामिति व ॥

केशवान् । त्रि । केशिके ॥ केशा सन्त्य स्य । मतुप् ॥

केशवर्द्धिनी । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केशवायुध । पु । आम्रवृक्षे ॥ न । विष्णो रस्त्रे ॥

केशवालय । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥ विष्णो र्मन्दिरे ॥ केशवस्य आलय ॥

केशवावास । पु । अश्वत्थद्रुमे ॥

केशवेश । पु । कवर्य्याम् ॥ केशानां वेश मार्ज्जनाबन्धनादिनाकृतशोभा विशेष ॥

केशहन्तृफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशहन्त्री । स्त्री । सक्तुफलायाम् । श मीवृक्षे ॥

केशहस्त । पु । केशसमूहे ॥

केशाकेशि । अ । केशेषु केशेषु गृही त्वा प्रहृत्य युद्धे ॥ तत्रतेनेदमिति सरूपे इति कर्म्मव्यतिहारे बहुव्री हि: । अन्येषामपिदृश्यते इति पूर्व पदान्तस्यदीर्घ: । इच् कर्म्मव्यतिहारे इति इच्समासान्त । तिष्ठद्गुप्रभृ तिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभा वत्वं तस्य च ॥

केशान्त: । पु । गृह्योक्ते संस्कारविशेषे ॥ ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्त्त व्ये गोदानाख्यव्रतविशेषे ॥ कृताव

मनु । केशान्त षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः इति ॥

केशारुहा । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशार्हा । स्त्री । महानील्याम् ॥

केशिक । त्रि । प्रशस्तकेशविशिष्टे । केशिनि ॥ प्रशस्ता केशा सन्त्यस्य । केशाद्वोन्यतरस्यामितिपक्षे ठन् ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

केशी । पु । विष्णौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ सिंहे ॥ त्रि । केशिके ॥ ठनोऽभावपक्षे इनि ॥

केशिनिसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥

केशिनी । स्त्री । सांखाहुली इति ख्यातायाचोरपुष्प्याम् ॥ रावणस्य मातरि ॥ जटामांस्याम् ॥ प्रशस्तकेशवत्याम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

केशिसूदन. । पु । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं सूदितवान् सूदयति वा सूदधातोः । नं० ल्यु ॥

केशिहा । पु । केशवे । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं हन्ति हतवान्वा । हन्० क्विप् ॥

केशी । स्त्री । नील्याम् ॥ भूतकेश्याम् ॥ अजलोमा वृक्षे ॥

केशोच्चय. । पु । केशपाशे ॥

केश्यम् । न । कृष्णागुरुणि ॥ भृङ्गराजे ॥

केसर । पु । सिंहस्कन्धजटायाम् । सिंहच्छटायाम् ॥ तुरगस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागतरौ ॥ वकुलवृक्षे ॥ नागकेसरद्रुमे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ नागकेसरपुष्पे ॥ कासीसे ॥ स्वर्णे ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ रभसस्तु हिङ्गुनि द्वयोरित्याह ॥ केजले सरति । सृगतौ । पचाद्यच् । हलदन्तादित्यलुक । प्रशस्ता. केसरा अस्य । अर्श आद्यच् ॥

केसरवरम् । न । कुङ्कुमे ॥

केसराम्ल । पु । वीजपूरे ॥

केसरिका । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केसरी । पु । तुरगे ॥ सिंहे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ वीजपूरे ॥ वानराणां यूथपते विशेषे । हनूमत पितरि ॥ केसरा' स्कन्धवाला. सन्त्यस्य । अतइनिः ॥

केसरिसुत' । पुं । हनूमति ॥ इतिहेमचन्द्र' ॥

कैकय. । पु । देशविशेषे । ब्रह्मपुत्रात्कामरूपा मध्यभागे तु कैकयः ॥

कैकेय. । पु । अश्वपतिनृपे ॥ केकयस्याऽपत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेश. । वृद्धिः ॥

कैकेयी । स्त्री । भरतमातरि ॥ केक

यस्यापत्यं स्त्री । जनपदशब्दादित्य पत्यप्रत्ययः । अतश्चेति तस्याजस्या कारस्य लुकतुन । नप्राच्यभर्गादि यौधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात् । पूर्व वत्था देरियादेश. । अण्णस्मान् ङीप् ॥

कैङ्कर्य्यम् । न । किङ्करत्वे । दासत्वे ॥

कैटज । पु । कुटजवृक्षे ॥

कैटभः । पु । दैत्यविशेषे ॥

कैटभजित् । पु । विष्णौ ॥ कैटभ असु रविशेष मजैषीत् । जिजये । सत् सूद्विषद्रुहदुहयुजविद्भिदच्छिद्‌जिनीराजामुपसर्गेपि क्विप् इति क्विप् ॥

कैटभहा । पु । विष्णौ ॥

कैटभा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कैटभारिः । पुं । विष्णौ ॥

कैटभी । स्त्री । कात्यायन्याम् ॥

कैटभेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ तथा चदेवीपुराणम् । कैटभन्तु महासुरम् स्वागृहीता तत् पुरोयथा । तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्वरीति ॥

कैटर्य्यं । पु । कट्फले । पूतिकरञ्जे । कायफल इतिभाषा ॥ मदनवृक्षे ॥

कैटनम् । किटचापे । घञ् । कैटं राति अतितिक्तत्वात् । रा० । आ तद्दतिक' । चतु० घ्यञ् ॥ निम्बे ॥ महानिम्बे ॥

कैडर्य्यं । पु । कट्फले ॥ कटभीवृक्षे ॥

कैतकम् । न । केतकीपुष्पे ॥ केवडा भिधेगन्धजले ॥ त्रि । केतकी सम्ब न्धिनि ॥

कैतवम् । न । कपटे ॥ द्यूते ॥ वैदूर्य मणौ ॥ धत्तूरफलपुष्पादौ ॥ खल तायाम् ॥ कितवस्यकर्म्म । यु० अण् ॥

कैदार । पुं । शालिधान्ये ॥ न । क्षेत्रसमूहे ॥ केदारजले ॥ केदारं क्षेत्र मुद्दिष्ट कैदारं तज्जल स्मृतम् । कैदारं वार्य्यभिष्यन्दि मधुरं गुरुदोषकृत् ॥ केदारक्षेत्रम् । अण् ॥

कैदारकम् । न । केदारसमूहे । क्षेत्रे ॥ केदाराणांसमूहः । केदाराद्यञ्चेति वुञ् ॥

कैदारिकम् । न । कैदारके ॥ केदारा णांसमूह । ठञ् कवचिनश्च । चा त्केदारादपि ॥

कैदार्य्यम् । न । क्षेत्रे । कैदारिके ॥ के दाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति यञ् ॥

कैरवः । पु । कितवे ॥ रिपौ ॥ न । कु मुदे । शुक्लोत्पले ॥ के जले रौति । रुशब्दे । पचाद्यच् । तत्पुरुषेकृ तीत्यलुक् । केरवस्य हंसस्येदंप्रिय

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुद्युक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणि सन्त्यस्याम् । पु०इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । वेरा इति प्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं ।
कैराटकः । पु । } स्थावरविषविशेषे ॥

कैरातः । पु । बलवत्पुरुषे । देशभेदे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पु । न । भूनिम्बे ॥

कैरातम् । न । विडङ्गे ॥

कैराती । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पु । शिवकुवेरयो स्थाने । कुबेराचले । गणपर्वते ॥ केजले ला सो लसन मस्य केलास स्फटिक. । इत्यद्यादिभ्यस्त्वण् । तस्यायम् । कैलास । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूह. कैलम् । तस्यसमूह इत्यण् । तेनाश्यतेऽत्र । आसउपवेशने । घञर्थेकविधानम् ॥ आसाचबन्नादूर्द्ध ॥ कैलासात्पतदूर्द्धंतु वोधिभीमाद्दूरतुत इत्युक्तेः ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौका । पुं । कुवेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पु । धीवर इति प्रसिद्धे वेश्यागर्भे क्षत्रियौरसजाते । धीवरे । दाशे । जालिके ॥ के जले वर्त्तन्ते । इतु० । पचाद्यच् । कैवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातक. । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न । ⎫ कैवर्त्तीमुस्तके
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । ⎭ । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । मालवप्रसिद्धे लताविशेषे । वल्लरञ्जायाम् । सुरञ्जायाम् । सुभगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । वानेये । परिपेलवे । मोथा इतिभाषा ॥ इदन्तु वितुन्नकनाम्नो इत्यस्य मुस्ताकृतित्वमिति भावप्रकाश. ॥ कैवर्त्तानां जाति कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । अत्यन्तदुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम् मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोहि दु.खत्रयाभावः कैवल्यम् । तच्च पुरुषस्य स्वाभाविक ।

दैवाऽवैगुण्यात् सुखदु:खमोर्वर्णेच तस्मात् सिद्धम् ॥ केवलस्य भाव. । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

कैशिकम् । न । कैश्ये । केशसमूहे ॥ केशानां समूह । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ पु । शृङ्गाररसे ॥

कैशिकी । स्त्री । नाटकवृत्तिविशेषे ॥ यथा । भारती सात्वती कैशिक्यारभटी च वृत्तयइति ॥

कैशोरम् । न । किशोरावस्थायाम् । दशवर्षानन्तरमापञ्चदशाब्दपर्यन्तावस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि । कैशोरमापञ्चदशादित्युक्ते ॥ किशोरस्य कर्म भावो वा । प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योञ् ॥

कैश्यम् । न । कैशिके । केशहस्ते ॥ केशानां समूह. । केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् ॥

कोक । पु । चक्रवाके ॥ वृके ॥ स्त्रियां ष्। खर्जूरीवृक्षे ॥ दर्दुरे ॥ विष्णौ ॥ कोकते । कुकआदाने । पचाद्यच् ॥

कोकड: । पु । विलेशये मृगविशेषे । चमरपुच्छे । लोमशे । धूम्रवर्णके ॥ तन्मांसं श्वासानिलकासहरम् पित्तदाहकरञ्चेतिराजनिर्घण्ट. ॥

कोकदेव. । पु । कपोते ॥

कोकनदम् । न । रक्तकुमुदे ॥ रक्तपङ्कजे ॥ कोकान् चक्रान् नदति । वादयति । अनुकरणशब्दे । अन्तर्भावितण्यर्थ: । मूलविभुजादित्वात् क ॥

कोकनदच्छवि: । पु । शोणे । ईषद्रक्ते । रक्तोत्पलाभे ॥ त्रि । तद्वति ॥ कोकनदं रक्तोत्पलम् तदिव छवि र्यस्य ॥

कोकबन्धु । पु । सूर्ये ॥ कोकस्य बन्धुरिव ॥

कोकाग्र' । पु । समष्ठिले क्षुपविशेषे ॥

कोकाह. । पुं । श्वेताश्वे । कर्णे ॥ काकाह इतिकश्चित्पाठ. ॥

कोकिल' । पु । पिके । वनप्रिये । ताम्राक्षे । मधुगायने ॥ अङ्गारे ॥ इति त्रिकाण्डशेष: । कोकते । कुकआदाने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

कोकिला । स्त्री । पिकभार्यायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कोकिलाक्ष. । पु । तालमखाना इति प्रसिद्धे वस्तुनि । इक्षुगन्धायाम् ॥ कोकिलोऽक्षियस्य । कोकिलशब्द: कोकिलाक्षसदृशे लाक्षणिक: । अच्च्योदर्शनादित्यच् ॥

कोकिलावास. । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोकिलेष्टु: । पु । कृष्णवर्णेक्षौ ॥

कोकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्ब्वाम् ॥

कोकिलोत्सवः । पु । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्क । पु । देशविशेषे ॥

कोङ्कण । पु । कोकन इतिप्रसिद्धे देशे ॥ अथाभ्यङ्गं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे। समुद्रप्रान्तदेशोपि कोङ्कणः परिकीर्त्तितः ॥ न । शस्त्रभेदे ॥

कोङ्कणासुत । पु । परशुरामे ॥

कोच. । पु । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु मालकन्यादिगर्भे तीवरक्षौरसजातः । इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागर । पु । आश्विनपौर्णमास्याम् । द्यूतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोट । पु । दुर्गे । कुटे । गढ इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट० । भावे घञ् ॥

कोटक. । पु । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ सतु कुम्भकार्या गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजात ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोटर । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटराति । रा० । आतइतिक. ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायांस्त्रियाम् ॥ कोटं वाति । वा० । आतोनुपेतिक ॥ गौ० ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोग्रभागे ॥ अस्त्रो । अस्त्रादेरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रावादुकशास्त्रनिर्णयास्त्रे ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ दशप्रयुते । शतशतसहस्रसंख्यायाम् । १०००००० ॥ पिडिङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूटस्याप्रदाने । चु० । अच् ॥ कोटयति कोट्यते वा । कुटकौटिल्ये । इ. ॥ कुप्यते वा । इनजादिभ्यइतीञ् । सर्वधातुभ्यइतीन् वा । वा० गुण ॥

कोटिक । पु । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पु । कालिदासे । मेघाकद्रे ॥

कोटिपात्र । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्र. ॥

कोटिर । पु । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिडिङ्गशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । आसारक इतिभाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । मधु । वृषु सेचने । अच् ॥

कोटिशः । पु । लोष्टभेदने । हेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुपीतिक ॥ कोटिर

स्यात्‌रीति वा । लोमादिभ्यात् श. ॥

कोटिश्‍ठ । श । कोटीकोटी ॥

कोटीर । पु । किरीटे ॥ जटायाम् ॥

कोटीवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटीश. । पु । कोटिशे ॥

कोट्टः । पु । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गे । किल्ला गढ इतिभाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयो' श्च ॥

कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् नग्नायां स्त्रियि ॥ याऽस्ववासामुक्तकेशी कोट्टवीनग्निकाचस्येतिजटाधर. ॥ दुर्गायाम् ॥ बाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्° । घञ् । वा० गुणाभाव. । कोट्टंवाति । वा०। श्रात इति कः । गौरादिभ्यान् ङीष् ॥

कोट्टवीपुरम् । न । बाणासुरपुरे ॥ कोट्ट्या'पुरम् ॥

कोट्टारः । पु । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्या पाटके ॥ कुष्यते । कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । वा° श्रारन् गुणश्च ॥

कोठ. । पुं । चक्राकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ श्रसम्यक्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मविनिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयतेइति ॥ अन्यच्च । वरटीदष्टसिंकाशः कण्डूमान् लोहितोऽस्त्रकफपित्तात् । क्षणिकोत्पादविनाश कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुष्ठति । कुठिप्रतिघाते । श्रच् । श्रागमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

कोठरः । पु । श्रङ्कोठवृक्षे ॥

कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥

कोणः । पु । वाद्यप्रभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादिर्वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गज्ञा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे। वाजानेकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे । कोना इतिभाषा ॥ अस्त्रौ । अस्त्रादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे । शनौ ॥ दयोर्दिशोर्मध्यभागे । विदिशि ॥ चमालवमपञ्चमयो ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । हलश्चेति घञ् । कुणत्यनेनवा । कर्तर्यच् ॥

कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । उदंशे । उडुस खटमल मङ्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे

कोथ. । पु । कथो इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोग विशेषे ॥ त्रि । मथिते ॥ शटिते ॥ यथा । मांसकोथः मांसगलनमिति ॥

कोदण्ड: । पुं । भुवि । भूलतायाम् ॥ न । चापे । धनुषि ॥ पु । न । नी दविशेषे ॥ कोटति । कुट कौटिल्ये । बा० अण्डन् । पृषोदरादि ॥ कौतेर्भिन् । कोदण्डो ऽस्त्रवा ॥

कोद्रव. । पु । धान्यप्रभेदे । कोरदूषे । कोदो इति भाषा ॥ कोद्रवो वातलो । ग्राही हिम पित्तकफापह ॥ कौतिकवतेवा । कुशब्दे कुङ्शब्दे वा । विच् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोश्चासौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ० ॥

कोप. । पु । क्रोधे ॥ अस्तनिवृत्तेरपाय न्तक शास्त्रे । यथा । अपकारिणि चेत् कोप कोप कोपेकथ न हि । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रसह्य परिपन्थिनीति ॥ अपिच । रिपौवन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्य प्रपश्यत । विवेकिन कुत कोप स्वदेहावयवेष्विवेति ॥ कोपनम् । कुपक्रोधे । घञ् ॥

कोपन. । चि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छील । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

कोपनक. । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यतितच्छीला । युजन्ताट्टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् । चित्रपर्ण्याम् । चिपुटायाम् ॥

कोपित. । चि । कोपमापिते । सञ्जातकोपे ॥ ता० इतच् ॥

कोपी । पु । जलपारावते ॥ चि । क्रोधने ॥ अवश्यङ् कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यकेतिणिनि ॥

कोपोपाय । पु । दण्डे ॥ कोपजन्यउपाय ॥

कोमलम् । न । जले ॥ चि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे ॥ काम्यबे । कमुकान्तौ । बा० अलच् । अतउत्वम् ॥ कौतिवा । कुशब्दे । इ था० कल' तस्यमुट् । बा० गुण ॥

कोमलकम् । न । कोमलार्थे ॥ मृणाले ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । लवल्याम् ॥

कोमला । स्त्री । चीरिकायाम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । फलकीजाली इतिभाषा ॥

कोयष्टि' । पु । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जल यष्टिरिवास्य । पृ० ॥

कोयष्टिक । पु । कोंडापाखी इतिगौडभाषप्रसिद्धे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरक । पु । न । कलिकायाम् । कुड्मले ॥ विकारकोरकाणीतिमाघ

। कोरकोऽस्त्री कुड्मले स्यात् कक्कोल कमृणालयोरिति मेदिनिकरः । कोरकन्तु कुड्मलेऽस्यादिति हेमोऽनेकार्थे । तथाच कलिकाकोरक. पुमानित्यमरस्य प्रमाद । प्रायिकाभिप्रायो वा ॥ कक्कोलके ॥ मृणाले ॥ चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ कुर्यते । कुर शब्देतारे । कृ०वुन् ॥ यद्वा । कोलति । कुलसंस्त्याने । ण्वुल् । रलयोरैक्यम् ॥

कोरङ्गी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ कुरति । कुर० । बाहुलकादङ्गच् । गौरादि ङीष् ॥

कोरदूष । पु । कोद्रवे ॥ कोर दूषयति । दुषवैकृत्ये । णयन्त' । कर्मण्यण् ॥

कोल । पु । अङ्कपाल्याम् ॥ शनै ॥ चित्रे । चीता इतिभाषा ॥ वराहे । शूकरे ॥ उत्सङ्गे । क्रोडे । भुजान्तरे ॥ डोंगा डोंगी इतिच भाषाप्रसिद्धे । प्लवे । भेलके । अल्पनौकायाम् । उडुपे ॥ अस्त्रविशेषे । टङ्कच यमाने ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । स तु लेटात् तीवरकन्यायां जात' । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ म्लेच्छधारिणि म्लेच्छजातिविशेषे ॥ सच पूर्वं क्षत्रिय आसीत् सगरेणासौ भेद

प्रमाणाह्वानविवेकप्रदीपूतः ॥ [illegible] ख्यातश्च ॥ देशविशेषे ॥ न । चव्ये ॥ मरिचे ॥ तोलकपरिमाणे ॥ बदरे । कोलफले ॥ कोलस्य फलम् । मधु स्तुकौ । लुक् तद्धितलुकीतिस्त्री प्रत्ययलुक् ॥ सौवीराम्लच सम्पक्वं मधुर कोलमुच्यते । कोलन्तु बदरं ग्राहि रुच्य मुष्णञ्च वातहृत् । कफपित्तकर ञ्चापि गुरु सारक मीरितम् ॥ कोलति । कुलसंस्त्याने । अच् लिहीतिचा ॥ यद्वा । कोलतिमीनत्वात् । अच् ॥ यद्वा । कोलन्त्यङ्गान्यत्र । हलश्चेतिघञ् ॥

कोलकः । पु । अङ्कोठवृक्षे ॥ बहुवारवृक्षे ॥ न । काँकला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ मरिचे ॥ कोलति । कुल० । ण्वुल् । कुलादिभ्यादिवुन्वा ॥

कोलकन्दः । पु । महाकन्दविशेषे । महिमे । पुटकन्दे ॥

कोलकर्कटिका । स्त्री । मधुखर्जूरिकायाम् ॥

कोलदलम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ कोलस्य बदर्या इव दलम् ॥

कोलनासिका । स्त्री । वक्रिणीवृक्षे ॥

कोलपुच्छः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

कोलमूलम् । न । पिप्पलीमूले ॥

कोलम्बक' । पु । वीणाय काये । त न्त्रीहीने अलाबूदण्डककुभसमुदा ये ॥ कोलति । कुल० । बाहुलकाद म्बच् । तत संज्ञायां कन् । ओ षुध्य संध्य' ॥

कोलवल्ली । स्त्री । चविरे । करिपिप्प ल्याम् । कोलइववल्ली तत्तुल्यरोम त्वात् ॥

कोलवालुकम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

कोलशिम्बि: । स्त्री । आलकुशीति गौ डभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । शूकर पादिकायाम् । कोलशिम्बि समी रघ्नीगुर्व्युष्णा कफपित्तकृत् । शुक्रा ग्निसादकृद्रल्या रुचिकृद्दुविट् गुरु ॥

कोला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्यभेष जे ॥ कोलिद्रुमे ॥ सुरथस्य राजधा न्यन्तरे ॥ अस्त्रविशेषे ॥ कोलति । कुल० । ज्वलितीतिवा । पचाद्यच्या । टाप् ॥

कोलाञ्च. । पु । देशविशेषे ॥

कोलापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धेल क्ष्मीदेव्या स्थानविशेषे ॥

कोलाविध्वंसी । पु । कोलावासिनि ॥ कोलां विध्वसितु शीलमस्य । विश ब्देन धातो रन्यार्थं करणम् ॥ पर्व तवासिनिम्लेच्छ विशेषे ॥ एवंचाल यतस्तस्याम्लेच्छा पर्वतवासिन । कोलाविध्वंसिन प्राप्ता. पृथ्वीग्रहणा तत्पराइति देवीभागवतोक्तौ । अत्र नामैकदेशेनामग्रहणमितिन्यायात् कोलाशब्द' कोलाहल वाचक । त थाचकोलाहलेनान्यायेनैव मधुरा द्यविध्वंसनशीला. ननुयुद्धनीत्यव लम्बिनइत्यर्थइति भागवत व्या ख्यानेनीलकण्ठश्चैव ॥ यद्वा । कोलां काञ्चित् सुरथस्य राजधानीं विध्वं सितु मुपमर्द्दितु शीलमस्य णिनि. ॥

कोलाहल । पु । कलकले । बहुविध दूरगाव्यक्तध्वनौ ॥ कुल० । कोलन कोल' एकीभाव: तमाहलति । ह लविलेखने । अच् ॥ गिरिवि० ॥

कोलि । पु । स्त्री बदर्याम् ॥ कोलति । कुल० । इन् ॥

कोली । स्त्री । बदर्य्याम् । बेर इतिप्र सिद्धे वृक्षे ॥ कोलति घनीभवति । कुल० । अच् । गौ० ङीष् ॥

कोविद. । पु । धीरे । पण्डिते । वि दुषि ॥ विवेकिनि ॥ कौति धर्मा दि । कुशब्दे । कवते वा । कुङ्श ब्दे । विच् । गुण । कोर्वेदस्य विदो वेत्ता । इगुपधेतिक ॥ कवि वेदे विदा यस्य वा ॥

कोविदार । पु । रक्तकाञ्चनारे । चम रिके । कचनार इति भाषा ॥ को

विदारकलिकातिकोमला तन्नसिद्ध तिलतैलपाचिता । हिङ्गुवासजल वासवासिता वेसवारखचिताऽति लोभदा ॥ कोमलार्द्रं कषायःस्या दुष्णं शीतहरो लघु । रुच्यं पि त्तकृत् मदद्रवगदी कफकासनुत् ॥ कुम् भूमिं विदृणाति । दृ विदारणे । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कोशः । पु । न । कुड्मले ॥ चषके । पानपात्रे ॥ दिव्ये ॥ खड्गपिधाने ॥ जातिकोषे । जायफल इति भाषा ॥ अर्थसङ्घाते । अर्थचये ॥ पेश्याम् । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ शिम्बायाम् ॥ गोपनगृहे । गुप्तस्थाने ॥ हिरण्यादिनिः क्षेपाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ चाञ्चल्ये ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयवि ज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरेषु ॥ पनसादिफलस्यान्तःस्थावय वे । कोषा इति भाषा ॥ शब्दान्तर संयोगे शोषकशाच कोशं यथा सूत्र कोश नेत्रकोश इति ॥ कुश्यते । कुशसंश्लेषणे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ आकुचे । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हे मरूप्ययोः ॥

कोशकारः । पु । कुशियार इति प्रसि द्धे इक्षुविशेषे पश्यास्यगुणान् मूढे

कोशं करोति । ण्वुल् ॥

कोशकृत् । पु । कोशकाराख्ये इक्षु भेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फल मस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ महाको शातक्याम् ॥

कोशलः । पुं । अयोध्यायाम् । स रयूकूले निविष्टे जनपदविशेषे ॥ कुश्यति । कुशसंश्लेषणे । वोपदेव मते सात्वान्त । वृषादित्वात् कल । बाहुलकाद्गुणः ॥

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्याम् । साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य मातरि । कौसल्यायाम् ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

कोशशिम्बिकम् । न । धूस इति प्रसिद्धेऽन्ने कोशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थितः । पुं । कोशस्थेजलचराणां गणे ॥

कोशाङ्गम् । न । वृक्षविशेषे । बहुमूले । इत्कटे ॥ इतिहारावली ॥

कोशातकः । पुं । काठे ॥ कोशमतति । अत॰ । कुन् ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि ॥

षण्डयोः ॥ इति विश्वः ॥

कोशातकी । स्त्री । पटोल्याम् ॥ घोषकैं । तोरञो इति प्रसिद्धे शाके ॥ तत्पत्रशाक प्रकारस्तु । कोषातकी वल्लिभवाऽग्रपल्लवा तक्रेणयुक्ता सुघृतेन संस्कृता । समर्जिता सैन्धवहिङ्गुनाधिके तैलेऽतिरुच्यावहुदृष्टिदायका इति ॥ तत्फले ॥ हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफल प्रत्ययस्यलुक् । गौ० ङीष् ॥

कोशाम्र । पु । कोशाम इति गौड भाषाप्रसिद्धे फलवृक्षविशेषे । सुकोषके । क्षुद्राम्रे । कृमिवृक्षे ॥ कोशाम्र कुष्ठशोथाऽस्रपित्तव्रणकफापह । तत्फल ग्राहि वातघ्न मम्लोष्णं गुरुपित्तलम् । पक्वन्तु दीपन रुच्यं लघूष्णं कफवातहृत् ॥

कोशिका । स्त्री । मुक्तपात्र्याम् ॥

कोशी । स्त्री । पत्रदृश्याम् । पादुकायाम् ॥

कोष । पु । न । कुड्मले ॥ पानपात्रे ॥ दिव्ये । शपथे ॥ खड्गपिधाने ॥ जातीकोषे ॥ अर्थसमूहे ॥ यथा । मुक्ताकनकरत्नाढ्य पितृपैतामहोचितः । धर्मार्जितोव्ययसहः कोष कोषज्ञसम्मतः ॥ धर्म हेतोस्तथा शाय भृत्यानाम्भरणायच । आपदर्थञ्च संरक्ष्य कोषः कोषवता सदेति ॥

भिधाच राजकोषस्तोकस्तोकेन वर्द्धते । अञ्जनञ्च धनञ्चैवस्तोकस्तोकेन क्षीयते ॥ पेश्याम् । पक्षिणामण्डे ॥ कुषति निष्काशयत्यस्मात् स्वयमेव कुष्यते वा । कुषनिष्कर्षे । अकर्त्तरिचेति घञ् ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ कृताकृतस्वर्णरूप्ययोः । अकुप्ये । हिरण्ये ॥ शिम्बायाम् ॥ भाण्डागारे ॥ पनसादिफलान्तःस्थावयवे ॥ अन्नमयादिपञ्चसु ॥ द्वितीयभवने ॥ शब्दान्तरसयोगे गोलकवाचकोयम् । यथा । सूत्रकोषोनेत्रकोषइत्यादि ॥

कोषक । पु । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥

कोषकार । पु । कुषारि इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कोषकारो गुरुः शीतो रक्तपित्तक्षयापहः ॥ गुटिपोका इति गौ० प्रसिद्धे तन्तुकीटे ॥ कोषकारवदात्मानं वेष्टयन्नाऽवबुध्यसे ॥ अभिधानस्य कर्त्तरि ॥ कोषकरोति । कर्मण्यण् ॥

कोषचञ्चु । पु । सारसखगे ॥

कोषपानम् । न । तत्तदितिकर्त्तव्यताकप्रहृतिपयजलपान रूपे परीक्षा विशेषे ॥

कोषफल । पु । घोषाख्यलतायाम् ॥

न । कर्पूरतुल्यगन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ कोषे फलमस्य ॥

कोषफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ॥

कोषवृद्धि । स्त्री । अर्शोघवृद्धौ ॥ कुरण्डे ॥

कोषशायिका । स्त्री । क्षुरिकायाम् ॥

कोषस्थ । पु । जलचरजीवविशेषाः शङ्खाः ॥ यथा । शङ्खः शङ्खनकश्चापि शुक्तिशम्बूककर्कटाः । जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति ॥ कोषस्था मधुरा स्निग्धा. पित्तवातहरा हिमाः । बृंहणा बहुवर्चस्का वृष्या बलवर्द्धना इति ॥

कोषातक. । पु । कचे । केशे ॥ कोषे ॥ कोषमतति । अत० । क्वुन् ॥

कोषातकी । स्त्री । श्वेतघोषे । घोषके ॥ ज्योत्स्निकायाम् । पटोल्याम् ॥ कोषमतति । अत० । क्वुन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कोषाम्रम् । न । केओड़ा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे फलविशेषे ॥ अस्य गुणाः । कफवायुनाशित्वम् अग्निदीपनत्वम् मलवद्धताकारित्वञ्चेति ॥

कोषी । पु । आम्रवृक्षे ॥

कोषी । स्त्री । पादुकायाम् ॥

कोष्ठः । पु । कुशूले ॥ गृहमध्ये ॥ कुक्षे मध्ये ॥ यथा । स्थानान्यामाग्नि

पक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदण्डुक पुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते इति ॥ त्रि । आत्मीये । निजे ॥ कुष्यते । कुष० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन ॥

कोष्ठाक. । पु । पर्वतान्तरे ॥

कोष्ठागारम् । न । धान्यादिकोष्ठके । कोठार इतिभाषा ॥

कोष्णम् । न । ईषदुष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ ईषदुष्णञ्च कोष्णम् । ईषदर्थे इति कादेशः ॥

कोसल । पुं । सरयूतीरनिविष्टे जनपदविशेषे । अयोध्यानगर्याम् ॥ कुस्यति । कुससंश्लेषणे । वृन्दान्तोभिर्विवादः । बाहुलकात् कलप्रत्ययो गुणश्च ॥ यद्वा । कौ पृथिव्यां सलति गच्छति । सलगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् कुशब्दस्य गुणः ॥

कोहल । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ नाट्यशास्त्रप्रवर्त्तकमुनिविशेषे ॥ मद्ये इति हेमचन्द्रः ॥

कौकृत्यम् । न । अनुतापे ॥ अयुक्तकरणे ॥

कौक्कुटिक । पु । दाम्भिके ॥ अदूरप्रेरितचक्षौ । भिक्षौ ॥ कुक्कुटीमायापादमात्रञ्च । तौ पश्यति । संचार्यां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यतीति ठक् । कु

कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लक्ष्यते । सन्न्यासीहि कीटादिवध भीत्या पादविक्षेपपर्य्याप्तदेशपर्यन्त मेव चक्षु सयम्य गच्छति ॥

कौकुटिकन्दल । पुं । बोडासाँप इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे । भाण्डपुष्पे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

कौक्ष । त्रि । कुक्षौ भवे ॥ तत्रभव. इ त्यण् ॥

कौक्षेयकः । पु । असौ । खड्गे ॥ कुक्षौ भ व । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्क. । पु ।
कौङ्कण । पु ।
कौङ्किण. । पु ।
कोकनइतिप्रसिद्धे कोङ्कणदेशे ॥

कौट. । पु । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटज । पु । कुरैया इतिप्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥कूटोऽद्रिशृङ्ग सएवकौट कौटेजायते स्म । सप्तम्यांजनेर्ड । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तलम् । ज्व रहृद्रोगपित्तासृगुदावर्त्त स्यमूलजि त् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तच्छाकप्रका रोयथा । काञ्जिकेन मधुरेण मुहु र्मुं स्वेदितः कुटजपुष्पगुलुच्छ । पा चित सलवण स्तिलतैले याति हि ङ्गुसुरभीरुचिमत्त्वम् ॥ कौटजं कु सुमं ग्राहि सुस्वादु मृदुशीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तासृगुदावर्त्तज्वरं ह रेत् ॥

कौटतक्ष । पु । स्वकर्मजीविनि स्वा धीने निजालयस्थे तक्षणि ॥ कुट्या म्भव कौटः स्वतन्त्र सचासौ तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्ण इतिटच् समासान्त ॥

कौटल्य. । पु । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पु । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिक । त्रि । खटीक इतिप्रसिद्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । चरतीतिठक् ॥

कौटिलिक । पु । व्याधे ॥ कर्मारे ॥ कुटिलिकया हरति मृगान् अङ्गा रान्वा । अणुकुटिलिकायाइत्यण् ॥

कौटिल्यम् । न । अपसरणे ॥ चाणक्य मूलके ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमितव्रीह्या दिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वाप. । तस्यवापइतिठञ् ॥ पात्रविशेषे ॥ कु डवंसम्भवति । सम्भवत्यवहरतिप चतीतिठञ् । कुडवस्त्वस्मिन् समा वेशयतीत्यर्थ । टिड्ढेतिङीपि कौ डविकीशाल्मली । कुडवमुपसहर ति पचति वेत्यर्थः ॥

कौणप । पु । राक्षसे । क्रव्यादे ॥ कुणपशवं भक्षयितुं शीलमस्य । शौ खमित्यण् ॥ यद्वा । कोणं पाति । आतइतिकः । कौणपस्य निर्ऋते रव कु कौणपः । तस्येदमित्यण् ॥

कौणपदन्तः । पु । भीष्मे । इतित्रिकाण्डशेष. ॥

कौण्डिन्य. । पुं । मुनिविशेषे । विष्णुगुप्ते ॥ कुण्डिन्या.गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययो रगस्ति कुण्डिनजितिबहुत्वेयञोलु कि । कुण्डिनाः ॥

कौतुकम् । न । अपूर्वविषयदर्शनोपभोगोत्साहे । कुतूहले ॥ उत्सवे ॥ अभिलाषे ॥ नर्मणि ॥ हर्षे ॥ परम्परायातमङ्गले ॥ उद्वाहसूत्रे । हस्तसूत्रे ॥ गीतादौ भोगकाले ॥ कुतूहलमिर्मितस्येदपार्थं कायति । कौ० । आतोनुपेतिकः. । उपपदसमासः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिह्रस्वः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । कुत्सामन. । अध्या० ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः । केऽण इति ह्रस्व. ॥

कौतूहलम् । न । कुतूहले । कौतुके ॥ कुतूहलति । इच्छाविलोडने । मू० क: ॥ यद्वा । इच्छति । इष० पचाद्यच् । कुत्सितेच्छम् । प्रज्ञाद्यण् ॥ कुतूहलस्य कर्म भावो वा । यु० अण् ॥

कौत्सः । पु । कुत्सस्यापत्ये । ऋषिविशेषे ॥ ऋष्यण् । बहुत्वे कुत्सा ॥

कौदालीकः । पु । वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुरजक्यांतीवराज्जात ॥

कौद्रविकम् । न । सौवर्चललवणे ॥

कौद्रवीण । त्रि । कोद्रवक्षेत्रे ॥ कोद्रवाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानाम्भवने क्षेत्रेखञ् ॥

कौन्तिक । त्रि । प्रासिके । कुन्तयोधिनि ॥ कुन्तः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । भक्षगन्धिन्यौषधौ ॥ कुन्तिषु देशविशेषेषुभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

कौन्तेय. । पु । युधिष्ठिरादिकुन्तीतनयेषु ॥ अपत्ये स्त्रीभ्योढक् ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कौपम् । न । कूपोदके ॥ भूमौखातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृति. । बद्धोऽबद्ध स कूपः स्यात्तदम्भ कौपमुच्यते ॥ कौपं पयो यदि स्वादु त्रिदोषघ्नं हितं लघु । तत् क्षारं कफवातघ्नं दीपनं पित्तकृत्परम् ॥

कौपीनम् । न । अकार्ये ॥ चीरे । मेखलाबद्धपरिधेयखण्डे ॥ गुह्यप्रदेशे ॥ पापे ॥ कूपपतनमर्हतीति कौपीन

न्पापम्। तत्साधनत्वात् तदङ्गोप्य त्वात् पुरुषलिङ्ग मपिकौपीनम्। तत् सम्बन्धात् तदाच्छादन मपि कौपीनम्। शालीनकौपीने अधृष्टा कार्य्ययोरितिसाधु। नान्नावयवार्थे ऽतीवाभिनिवेष्टव्यम्। रूढिशब्दत्वात्॥

कौमारम्। न। जन्मावधिपञ्चमाब्दपर्य्यन्ताया मवस्थायाम्। पञ्चमाब्दमभिव्याप्यावस्थायाम्॥ कौमारम्पञ्चमाब्दान्तमित्युक्तः॥ कुमारस्यकर्म्म भावोवा। वयोवचनत्वादण्॥ तन्त्रमते षोडशवर्षपरिमितायामवस्थायाम्॥ मात. कुपृथिवीं यद्वां मारयेत् तत्कुमारकः। इति प्रमाणतो विद्धि कौमारं प्राग्भवाब्दत॥ तद्वति। पु। स्त्री॥ पु। युवराजे। कँवरइति भाषा॥ सर्गविशेषे॥ पत्यौ॥ अपूर्व्वपतिङ् कुमारीं पतिरुपपन्नः। कौमारापूर्व्ववचन इतिद्वितीयान्तादुपयमनकर्त्तर्यण् प्रत्ययेनसाधु॥

कौमारभृत्यम्। न। वैद्यविद्याङ्गविशेषे॥ यथा। कुमारभरणधात्रीक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमुत्थानाञ्च व्याधीना मुपशमनार्थञ्च तन्त्रम्॥

कौमारी। स्त्री। मातृकाविशेषे। कार्त्तिकेय शक्तौ॥ वाराहीकन्दे॥ भार्य्यायाम्॥ अपूर्व्वपति कुमारी पतिमुपपन्ना। कौमारापूर्व्ववचनेइति प्रथमान्तात् स्वार्थेऽण् प्रत्यये नसाधु॥

कौमुद। पु। कार्त्तिकमासे॥

कौमुदिका। स्त्री। उमासखीविशेषे॥

कौमुदी। स्त्री। ज्योत्स्नायाम्। प्रकाशिकायाम्॥ आश्वयुज्यां पूर्णिमायाम्॥ कुमुदानामियम्। तस्येदमित्यणिटिड्ढेतिङीप्॥ कार्त्तिक्याम्। कार्त्तिकोत्सवे॥ कुशब्देन मही ज्ञेया मुद् हर्षे ततोद्वयम्। धातुज्ञैर्नियमैश्चैव तेन सा कौमुदीस्मृता॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां नानाभावैः परस्परम्। हृष्टा तुष्टा सुखापन्नास्तेन सा कौमुदी स्मृता॥

कौमुदीचार। पु। न। कोजागरपूर्णिमायाम्। शारद्याम्॥

कौमुदीपति। पु। इन्दौ॥ कौमुदी. पति॥

कौमुदीवृक्षः। पु। दीपवृक्षे। दीवट इति भाषा।

कौमोदकी। स्त्री। विष्णोर्गदायाम्॥ कौ पृथिव्यां मोदकः पालकत्वात् कुमोदकोविष्णुः तस्येयम्। अण्। ङीप्॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदक्याम् ॥

कौरव । पु । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डो' कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवक' । पु । कौरवे ॥ कुरुषु भव कुरोरयं वा । विभाषाकुरुयुगन्धराभ्यामितिवुञ् ॥

कौरव्य. । पु । कौरवे ॥ कुरोरपत्ये । कौरव्य कौरव्यौ कौरव्या ब्राह्मणा । कुर्वादिभ्योण्य' ॥ चचियेतु । कुरुनादिभ्योण्य इति ण्येकृते तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामितिबहुत्वे लुकि कौरव्य कौरव्यौ कुरव. इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पु । } वृश्चिकराशौ ॥
कौर्प्योख्य. । पु । }

कौल. । त्रि । वाम्ययिके । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरत कौल. सर्वत्र समदर्शन इति ॥ अपि च । पशो वेश्या स्मृत्यमन्त्र. पशुरेव न संशय ॥ वीरा स्मृत्यमनु वीर' कौला ब्रह्मविद्भवेदिति भवानीतन्त्रम् ॥ कुलेभवः । अण् ॥

कौलटिनेय. । पु । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुका. सुते । सत्या भिक्षां गेहगेहमटन्त्याः पुत्रे ॥ कुलटायाअपत्यम् । कुलटायावेतीनङ् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेय' । पु । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीपुत्रे ॥ असतीपुत्रे । वान्धकिनेये । वन्धुले ॥ कुलटायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेर' । पुं । असतीसुते । वान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटाया. अपत्यम् । चुद्राभ्योवेतिढ्रक् । अजन्नीना भिक्षकीमाहि चुद्रा ॥

कौलत्थ: । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनिरसादौ ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थै. संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे ॥ कुलत्थानाम्भवनक्षेत्रम् धान्यानाम्भवने क्षेत्रखञितिखञ् ॥

कौलव: । पुं । ववादिषु तृतीयकरणे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । वाग्मी विनीतो नितरांस्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तो मनुजो महौजा । सुसम्मतः स्यात्किवदुर्या कृतश्च स्वेत् कौलवाख्यं करणम्प्रसूताविति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिक । पु । तन्तुवाये ॥ कुलमार्ग प्रवर्त्तके परशिवे ॥ शक्तकौलिक इतिश्रुते ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथाकौलिक धर्मएष. ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ जन्ये । परीवादे । लोकापवादे ॥ अकार्ये । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिशुनां युधि । प्राणिद्यूते ॥ कुलीनस्य कर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेय' । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपकोशः ॥

कौलेयक । पु । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभव. । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यांयड्ढकञावितिढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवक्षेत्रे ॥ कुल्माषाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानामितिखञ् ॥

कौल्य । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपकोष' ॥

कौवलम् । न । कुवले । कोलिफले ॥

कौवेरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुवेरानुगे ॥ कुबेरसम्बन्धिनि तत्ताद्ये च ॥ कुवेरस्येदमित्यर्थे ऽण् ॥

कौवेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुवेरस्याशाम् ॥ अणन्तान् ङीप् ॥

कौशम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । क्वचातिकर्कश शास्त्र. क्वचातिललित शुचि । एकत्र काव्ये व्याख्यातु स्तावद्धो कौशलं कवे ॥ इत्यमरशतकटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावोवा । यु० अण् ॥

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने ॥ प्राभृते ॥

कौशलेय । पु । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ त्रि । कौशलायांभवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थेष्यञ् ॥

कौशल्यायनि. । पु । कौसल्यायनौ ॥

कौशल्येय । पु । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्याया अपत्येर्थे ढक् ॥ मनोमयाद्यान्तरे विज्ञानमये कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थावबोधनसततमर्थाबुद्धिस्तस्याभव ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्वृत्तायां

नगर्याम् । वत्सपत्तने ॥ कुशाम्बेन निर्वृत्ता । तेननिर्वृत्तमित्यण् । ङीप् ।

कौशिक । पु । विश्वामित्रमुनौ ॥ कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण् । गोत्राऽप त्येतु बिदाद्यञ् ॥ कौशेभवो वा ॥ अध्या० ठञ् ॥ नकुले ॥ व्यासशाखे ॥ गुग्गुलौ ॥ शक्रे ॥ कोषज्ञे ॥ उलूके ॥ शृङ्गाररसे ॥ मज्जनि ॥ अश्वकर्णवृक्षे ॥

कौशिकप्रिय । पुं । रामचन्द्रे ॥

कौशिकफलः । पुं । नारिकेले ॥

कौशिका । स्त्री । नारिकेलफलनिर्मिते पानपात्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौशिकात्मज. । पु । अर्जुने । पार्थे ॥

कौशिकायुधम् । न । इन्द्रचापे ॥

कौशिकाराति. । पु । काके ॥

कौशिकी । स्त्री । चण्डिकायाम् ॥ कोशाद्विनिर्गता । तदुक्तम् । शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्यानि.सृता म्बिका । कौशिकीतिसमस्तेषु ततोलो केषुगीयत इति पृषोदरा द्यात्साधुत्वम् ॥ तत्स्थाने ॥ नदी विशेषे ॥ नाट्यवृत्तौ ॥

कौशिकवोज. । पु । आस्फोट वृक्षे ॥

कौशीतकी । स्त्री । उपनिषद्विशेषे ॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम् । लोपामुद्रायाम् ॥

कौशीलवम् । न । नृत्यगीतवादित्रानुबन्धे ॥

कौशेयम् । त्रि । कृमिकोशोत्थवस्त्रादौ । रेश्मिकपट्टा इति भाषा ॥ कोशे सम्भूतम् । कोशाड्ढञ् । कोशस्यविकारो वा । विकारे वा ढञ् ॥

कौषिक । पु । कौशिकार्थेषु ॥

कौषिकी । स्त्री । उमायाम् । नदीविशेषे ॥

कौसल्या । स्त्री । श्रीरामचन्द्रजनन्याम् ॥ कोसलस्य राज्ञो ऽपत्यं स्त्री । वृद्धेत् कोसलाजादाञ्ञ्यङ् इति ञ्यङ् । यङश्चापिति चाप् ॥ सूत्र निर्देशात् कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्य ॥

कौसल्यानन्दन. । पु । श्रीरामे ॥ कौसल्याया नन्दन ॥

कौसल्यानन्दवर्द्धन. । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ कौसल्याया आनन्दं वर्द्धयति तच्छील । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥ कौसल्यानन्दस्य वर्द्धनो वा ॥

कौसल्यायनिः । पु । श्रीरामे ॥ कोशलस्यापत्यम् । कौशल्यकार्मार्याभ्यां चेतिफिञ् । परमप्रकृतेरेवायमिष्यते । तांईवृत्ते विकृतिनिर्देशोत्थं ऽ. स्यात् । मध्यर्थ. । यत प्रत्ययस

नियोगेन प्रकृतिरूपनिपात्यते ॥ कौसल्यादयस्तासल्यप्रथाअपि बोध्या. ॥

कौसीद्यम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्यभावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भं । पु । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भ कोमलं शाकं कासमर्दविमर्दितम् । पाचितं तप्तसूप्ते माषिमन्यविमिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजिच्छर्दं रूक्षमुष्णञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु रुच्यं सरं हितमिति ॥ वि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसूंभा कसूमी इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौसृतिक. । त्रि । मायाकारे ॥ कुसृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभ । पु । विष्णोर्मणिप्रभेदे ॥ यथा । आत्मानमस्य जगतो निर्लिप्त मगुणामलम् । बिभर्त्तिकौस्तुभमणिस्वरूप भगवान् हरिरितिविष्णुपुराणम् ॥ कुस्तुर्व सुम्भाति ख्यापयोति इतिकुस्तुभोऽब्धि । तत्रभव । अण् ॥ कुं स्तोभते इति कुस्तुभो विष्णु । स्तुभस्तम्भे । मूलक । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्षक । पु । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षा । पु । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्रकच । पु । ग्रन्थिलाख्यतरौ ॥ पु । न । करपत्रे । करवत् करौत आराइति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ षष्ठ्यादिति थयो मन्दा विलोम क्रकच स्मृत ॥ क्र० इति कचति । कचशब्दे । पचाद्यच् ॥

क्रकचच्छद । पु । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशा च्छदा यस्य सः ॥

क्रकचपत्र. । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पु । }
क्रकचपाद । पु । } कृकलासे ॥

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कवयी इतिप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकण । पु । कयार इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कृकरे ॥ क्रइति कणति । कण० । अच् ॥

क्रकर । पु । करीरवृक्षे ॥ क्रकणे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्रइतिकरोति । अच् ॥ क्रइतिशब्दकरणशील । कृञो हेतुताच्छील्येतिट ॥

क्रतु । पु । यज्ञे । श्रौताग्निष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपसहिते यज्ञे ॥ काम. क्रतु कर्म जन्मस्थेयामेव

क्रमोभवेत्। तच्चकामक्रत्वो रभेदमा श्रङ्क्याह। पुंसो या विषयापेक्षा स काम इति भण्यते॥ स एव वर्द्धमान सन् क्रतुत्व प्रति पद्यते। रुचे रति गय त्याम्ये विषये क्रतुरीर्यते इति॥ सङ्कल्पे॥ ब्रह्मणः क्राज्जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे॥ अध्व नमाये। यथैवनान्यधेन्य विष्णु प्रत्यये॥ निश्वदेवविः॥ करोति क्रियते वा। कृञ क्रतु॥ इन्द्रियेषु॥

क्रतुच्छद। पु। बुद्भेदे॥

क्रतुदोषघ्नुत्। पु। प्राणायामे॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोदा तेषांदो षा। विकृत।ननुष्ठाननिषिद्धाचर णकृता. तान् नुदति उपशमयती ति क्रतुदोषघ्नुत्। उक्तंहि। दृश्य न्तेध्मायमा नाना धातूनाञ्च यथा मला। प्राणायामैस्तथा दोषा णामन्तरीन्द्रियगोचराइति॥

क्रतुध्रुक्। पुं। असुरे॥ नास्तिके॥

क्रतुद्विट्। पु। असुरे॥ नास्तिके॥ क्र तुद्वेष्टि। द्विष अप्रीतौ। सत्सूद्वि षेतिक्विप्॥

क्रतुध्वंसी। पुं। वृषाङ्के। शिवे॥ क्र तुं दक्षयज्ञं ध्वंसयति। ध्वंसु०। सु प्यजातावितिणिनि॥

क्रतुपशु। पु। अश्वे॥ इतिहारावली॥

क्रतुपुरुष। पु। विष्णौ॥

क्रतुभुक्। पु। अमरे। देवे॥ क्रतुं क्रतौ वा भुङ्क्ते। भुजपालनाभ्यव हारये। अन्येभ्योमिदृश्यते इति क्विप्॥

क्रतुराज। पु। राजसूययज्ञे॥ क्रतू नाराजा। टच्॥

क्रतुविक्रयी पु। क्रतुविक्रायके। म दीययागस्य फलं तव भवत्वित्यभि भायधनग्राहकरि॥

क्रतूत्तम। पु। राजसूययज्ञे॥ क्रतुषु उत्तम॥

क्रथकैशिका। पु भूमि। विदर्भदेशेषु॥

क्रथनम्। न। मारणे॥ क्रथहिंसाया म्। भावे ल्युट्॥ घुक्षणुचयि॥

क्रथनकम्। न। क्रथनार्थे। स्वार्थेकः॥

क्रन्दनम्। न। रोदने। शोकादिना ऽश्रुपतने॥ आह्वाने॥ क्रदिआह्वा नेरोदनेच। भावे ल्युट्॥ योधस रावे॥ पु। विडाले॥ इतिशब्दमाला॥

क्रन्दितम्। न। आह्वाने॥ रुदिते॥ युधिघीनक्तौ॥ क्रदि०। क्त॥

क्रम. पु। अनुक्रमे। नियतपूर्वापर भावात्मनि॥ शक्तौ॥ विधाने। क ल्पे॥ आक्रमणे॥ चरणे॥ अङ्घ्रौ॥ विततिविशेषे॥ भिषजांमते चिकित् सायाम्॥ क्रमत्या मनेनवा। क्रमु०

। घञ् । नोदात्तोपेति न वृद्धिः ॥ क्रामतिगच्छति वा । क्रमे पश्चाच्च ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमक । पु । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

क्रमण । पु । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रह । पु । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहिणाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्याद्युपाया । अध्यात्मविद्या च दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुन. स्वप्रकाशत्वञ्चबोधयति । तथा च सति एतन्मन स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावप्रयोजनवति दृग्वस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्धा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा चश्रयते । यथानिरिन्धनो वह्नि स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योनिरात्मा ॥

क्रमपूरक । पु । वकवृत्ते ॥

क्रमशस् । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । डबढवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्रा स्त्रिय सर्वा पुत्रदासपरिग्रहा । अस्वतन्त्र स्तत्र गृही यत्र तत्स्यात् क्रमागतमिति नारद ॥

क्रमायात । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमु । पु । गुवाके ॥ क्रामति । क्रम० । बाहुलकादु ॥

क्रमुक । पु । भद्रमुस्तके ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ कार्पासिकाया फले ॥ पट्टिकालोघ्रे ॥ पूगे । गुवाके ॥ क्रमति । क्रम० । बाहुलकादु । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेल. । पु । उष्ट्रे ॥

क्रमेलक पु । उष्ट्रे । मधाङ्गे ॥ क्रामति । क्रम० । विच् । एलति इलगतौ । एलयतिवा । इलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रय । पु । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्य वस्तुतन्मूल्य मुभयो: सम्मतौ स्थिते । परस्परार्पणकरण क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति ॥ अपिच । क्रयसिद्धिरदृष्टाना गुणश्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपौ । क्रयाला कबाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहंक्षेत्रादिक क्रीत्वा तुल्य मूल्याक्षरान्वितम । पत्रकारयतेयत्तु क्रयलेख्य तदुच्यते ॥ इतिवृहस्पति ॥

क्रयविक्रय । पु । वाणिज्ये । बयाज इति भाषा ॥

क्रयविक्रयानुशय । पु । क्रयविक्रययो पश्चात्तापे । अष्टादशविवादान्तर्गत विवादविशेषे ॥ यथा । क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत वेति मनुः ॥

क्रयविक्रयिक । पु । वणिजि ॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् ॥

क्रयविक्रयी । त्रि । क्रयविक्रयकर्त्तरि ॥

क्रयशीर्षम् । न । ⎫ कपिशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥
क्रयशीर्षकम् । न । ⎭

क्रयारोह । पु । हट्टे । हाट इति भाषा ॥

क्रयिकः । त्रि । क्रायके । क्रेतरि ॥ क्रयजीवातौ । वणिजि ॥ क्रयेण जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥ यद्वा । क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । क्रियइकन ॥

क्रयी । त्रि । क्रयकर्त्तरि । क्रेतरि ॥ क्रयोऽस्यास्ति । इनि ॥

क्रव्यम् । त्रि । घट्टासादितवस्तुनि । क्रेतारो ग्राहका' क्रीणीयुर्गृह्णीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारिते द्रव्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचो यत् । क्रय्यस्तदर्थे इति साधु ॥

क्रव्यम् । न । मांसे ॥

क्रव्यघातन । पु । मृगे ॥

क्रव्यात् । पुं । कौणपे । राक्षसे ॥ त्रि । आममांसभोजिनि गृध्रादौ ॥ क्रव्यमाममांसं अत्तीति विग्रहे क्रव्ये चेति विट् ॥

क्रव्याद । पुं । अनले । राक्षसे ॥ सिंहे ॥ श्येने ॥ क्रव्यादोऽस्रभक्षश्च इत्युक्तौ शवभक्षकाग्नौ ॥ त्रि । मांसाशिनि ॥ मांसमत्तीति विग्रहे अद् कमण्यण् । पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेशः ॥ कृत्तं छिन्नं तदेव पुनर्विशेषेण कृत्तं पक्वं च भुङ्क्ते इति क्रव्यादः । कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य प्र० क्रव्यादेश इति काशिका ॥

क्रशितः । त्रि । कृशीकृते ॥ कृशशब्दात् तत्करोतीति णिजन्तात् कर्मणि क्तः । णाविष्ठवद्भावे । रऋतो हलादेर्लघोरित्यृकारस्य रेफादेशः ॥

क्रशिमा । पु । कार्श्ये ॥ कृशस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । रऋतो हलादेरिति रेफादेशः ॥

क्रशीयान् । त्रि । अत्यन्तकृशतरे ॥ क्षीणे ॥ तनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेन कृशः । द्विवचनविभज्येतीयसु

नि रक्षतइतिरेफादेश. ॥

क्राम. । पु । अग्रे । श्ये ॥ क्रामति । क्रम० । क्त ॥ त्रि । आक्रान्ते ॥ निष्क्रान्ते ॥ व्याप्ते ॥ सङ्क्रान्ते ॥

क्रान्तदर्शी । त्रि । कवौ । अतीतानागतायशेषवस्तुदर्शिनि ॥ क्रान्तमस्य हादीन्द्रियविषयतामति क्रान्तवस्तु सर्वविषयव्यापियथा स्यात्तथावाद्रष्टु शीलमस्य ॥

क्रान्ता । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्रान्तिः । स्त्री । आक्रमे ॥ गतौ ॥ खगोलमध्यवर्त्तिसूर्यगमनार्थं तिर्य्यग्गोलरेखायाम् ॥ यथा । अयना द्यमं यावत् कक्षा तिर्यक् तथापरा । क्रान्तिसंज्ञा तया सूर्य्यं सदापर्य्येति भासयन्निति ॥

क्रान्तिवलय । पु । क्रान्तिमण्डले । विषुवद्वृत्ताद्वहुविंशतिभागैर्दक्षिणोत्तरे यद्वृत्तंतस्मिन् ॥

क्रान्तु । पु । खगे । पक्षिणि ॥ क्रामति । क्रम० । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्रामन् । त्रि । पादविक्षेपति ।

क्रायक । पु । क्रयिके । क्रेतरि । ग्राहके ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । ण्वुल् ॥ क्रयजीविनि ॥

क्रिमि. । पु । कृमौ । नीलाङ्गौ । सूच्मजन्तौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यनिदानम् । यथा । अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रिय पिष्टगुडोपभोक्ता । व्यायामवर्जीच दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति ॥ क्रामति । क्रम० । क्रमितमिशतिस्तम्भामतइच्चेतीन् ॥

क्रिमिकण्टकम् । न । कृमिकण्टके ॥

क्रिमिघ्न । पुं । विडङ्गे ॥ क्रिमीन् हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेषुचेतिटक् । अत्रचैरेतिनियमाल्लक्षणम् ॥

क्रिमिघ्नी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ टित्वान् ङीप् ॥

क्रिमिजम् । न । अगुरुणि ॥

क्रिमिजा । स्त्री । लाक्षायाम ॥ क्रिमिभिर्जन्यते । जनी० । ड ॥

क्रिमिशत्रु । पु । पारिताभद्रार इति गौडप्रसिद्धे रक्तपुष्पकेमन्दारे ॥ क्रिमीणांशत्रुः ॥

क्रिमिशाचव । पु । विटखदिरे ॥

क्रिमिशैल । पु । वल्मीके । नाकौ । वाँबी इति बँबई इतिचभाषा ॥

क्रिय । पु । मेषराशौ ॥

क्रियमाणम् । न । वर्त्तमानदेहनिर्वर्त्त्यकर्म्मणि ॥

क्रिया । स्त्री । उपाये ॥ चेष्टायाम् । इन्द्रियव्यापारे ॥ साधपाकादिरूपा पात्रादिसन्दानामहतौ निमित्तम् । आरम्भे ॥ निष्कृतौ ॥ पूजायाम् ॥ सम्प्रधारणे ॥ कर्मणि ॥ शास्त्रविहितनित्यनैमित्तिकत्रान्यात्मककर्मकलापात्मिकाक्रिया साचायोगपत्नी । यथा । क्रियाभूयोगपत्नीच पूजिता सर्वसंमता । यया विनाजगत्सर्वं विधिहीनञ्चनारदेति भगवद्वाक्यं दैवीभागवते ९ स्कन्धे ॥ शिक्षायाम् ॥ चिकित्सायाम् ॥ करणे ॥ धात्वर्थं करोत्यर्थोवा क्रियेतिवैयाकरणा ॥ आख्याते ॥ गर्भाधानादिसंस्कारे ॥ चतुष्प्रकारव्यवहारपादान्तर्गतव्यवहारपादविशेषः क्रिया । सा द्विधा । मानुषी दैवीच । तत्राद्या स. ख्यलेख्यानुमानभेदेन त्रिधा । द्वितीया घटाग्न्युदकविषकोषतण्डुलतप्तमाषकफाल धर्मजभेदेन नवधा दिव्यपदवाच्या । यथा । द्विप्रकारा-क्रियाप्रोक्ता मानुषी दैविकी तथा । साक्ष्यलेख्यानुमानञ्च मानुषी त्रिविधास्मृता ॥ घटाद्याधर्मजान्ताश्च दैविकी नवधास्मृतेति दृहस्पतिः ॥ यौ च्ये ॥ करणाद् क्रियते वा । अध्येति योगविभागात् भावादौ कृञः शप्रत्यय । रिङ्शयग्लिङ्क्षु । अचिश्नु धातुभ्रुवांय्वोरियङुवङाविती यङ् ॥

क्रियाकार । पु । नवच्छन्दे । नवाशिक्षार्थी इतिभाषा॥ क्रियां करोति । अण् ॥ क्रियायाः कारो नियमः प्रबन्धो वाय्यवस्थापनंवा ॥ चि । क्रियाकृति ॥

क्रियाद्वेषी । पु । साक्षिलिखितभुक्तियुक्तिशपथद्वेष्टरि ॥ तत्र व्यवहारविषयेपञ्चधाजनान्तर्गतहीनविशेषः । यथा । अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तर । आहूतप्रपलायी चहीन पञ्चविध स्मृतइतिनारद. ॥ त्रि । कर्मद्वेष्टरि ॥

क्रियपाद । पु । चतुष्पादव्यवहारान्तर्गतवृतीयपादे ॥ यथा । पूर्वपक्ष. स्मृत पादो द्वितीयश्चोत्तर स्मृत. । क्रियापाद स्तथाचान्य श्चतुर्थो निर्णय. स्मृत इतिवृहस्पति । तत्र साक्षिलिखितभुक्तियुक्तिशपथ रूपः ॥

क्रियाफलम् । न । कर्मफले ॥ उत्पत्त्यादिषु ॥ यथा । उत्पत्ति राप्ति र्विकृति. संस्कृतिश्च चतुर्विधम् । क्रियाफल प्राहु रार्या कैवल्ये तन्न सम्भवेदिति ॥

क्रियाभ्युपगम । पु । परस्परक्रियास्वीकारे । द्वयो पुरुषयो. कस्मिंश्चिद्विषये परस्पराङ्गीकारेणाऽनुमतौ ॥

यथा । क्रियाभ्युपगमात् क्षेत्रबीजार्थे यत् प्रदीयते । तस्येहभागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एवचेतिमनु ॥

क्रियायोग । पु । देवाराधनतडागादिकरणरूपायां पुण्यक्रियायाम् ॥ अत्रनारद प्रतिब्रह्मोवाच । ज्ञानयोगस्तु योगस्य यस्तु साधनमात्मना । यस्तुवाह्यार्थ सयोग क्रियायोग सउच्यते ॥ प्रधान कारणं योगोमुक्तेर्मुनिवरोत्तम । क्रियायोगस्तुयोगस्य परम तातसाधनमिति वह्निपुराणम् ॥

क्रियावान् । त्रि । कर्मणिरते । कर्मदक्षे ॥ क्रियाअस्ति । तदस्यास्तीति मतुप् ॥

क्रियावसन्न । त्रि । साक्ष्यादिनाप्राप्तपराजये ॥ यथा । स्वयमभ्युपपन्नोऽपि स्वचर्यावसितोऽपि सन् । क्रियावसन्नो वादेनु परसभ्यावधारणमिति ॥

क्रियावादी । त्रि । प्रमाणवादिनि ॥ कार्यवादिनि । मुकाद्दमयादीइति चभाषा ॥

क्रियासमभिहार । पु । पौनःपुन्ये ॥ भृशार्थे ॥ क्रियाणाङ् क्रियाविशेषाणांसमभिहार समुच्चय ॥

क्रियासाधनम् । न । ज्ञाने ॥ द्रव्ये ॥ ज्ञानद्रव्याभ्यां सम्पन्नस्य कृतः क्रियापचार ॥

क्रियेन्द्रियम् । न । कर्मेन्द्रिये ॥ क्रियासाधक मिन्द्रियम् ॥

क्रीड । पु । परीहासे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

क्रीडनम् । न । खेलायाम् ॥

क्रीडनकम् । न । क्रीडासाधने । खिलौना इति भाषा ॥ तेमव्यपेताऽखिलचापलेऽर्भके दान्तेऽधृतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि । इति भागवतम् ॥ पुंलिङ्गोपि यथा । इष्टात्मजयिनोव्यशान् न्रूपान्हसति भूरियम् । अहोमां विजिगीषन्तिमृत्योः क्रीडनकानरा इति ॥

क्रीडा । स्त्री । खेलायाम् । परीहासे ॥ अवज्ञाने । अनादरे ॥ केलिप्रकारे ॥

क्रीडाताल । पु । तालविशेषे ॥ एकएवप्लुतो यत्रक्रीडाताल सकथ्यते । अपरं नियमं विनेतिदामोदरोक्तेः ॥

क्रीडायानम् । न । क्रीडारथे । पुष्परथे ॥

क्रीडारत्नम् । न । रतौ ॥

क्रीडारथः । पुं । क्रीडार्थरथे ॥ असौपुष्परथ. क्रीडायानं न समराय यत् ॥

क्रीडोपस्करम् । न । क्रीडासाधने ॥

क्रीत । त्रि । क्रयकर्मणि । कृतक्रये । मूल्यप्रदानेन गृहीते । क्रीना इ

तिभाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतम् पण्यन्तु यः क्रयी । स एवास्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्योऽप्रयच्छत. इतिनारद ॥

क्रीतक । पु । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । क्रीणीयात् य स्त्व पत्यार्थं मातापित्रो र्यमन्तिकात् । स क्रीतक सुत स्तस्य सदृशोऽसदृशो ऽपिवेति ॥ न । क्रये ॥ विनिमये ॥

क्रीतानुशय. । पु । द्रव्यं क्रीत्वा पश्चादनुतापे ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येन य. पण्यक्रेता न बहुमन्यते । क्रीतानुशय इत्येतद्विवादपदमुच्यते इतियाज्ञवल्क्य. ॥

क्रुङ् । पु । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ क्रुञ्चति गच्छति । क्रुञ्चकौटिल्याल्पीभावयो । ऋत्विगितिसाधु. ॥

क्रुञ्च । पु । क्रौञ्चखगे ॥ क्रौञ्चगिरौ ॥

क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहग्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप ॥ वीणाभेदे इतिकश्चित् ॥

क्रुञ्ची । स्त्री । वरवाप्रभेदे ॥

क्रुद्ध । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ क्रुधकर्मण्यो. क्तोविवेक: ॥

क्रुध्यत् । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥

क्रुध् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधकोपे । संपदादित्वात्क्विप् ॥

क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध० । स० क्विप । भागुरिमते टाप् ॥

क्रुश्वा । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश० । शीङ् क्रुशोश्चादिनाक्वनिप् ॥

क्रुष्टम् । न । रोदने ॥ रावे ॥ क्रुशआह्वाने रोदनेच । भावेक्त ॥

क्रूर । त्रि । कठिने ॥ घोरे ॥ नृशंसे ॥ परद्रोहकारिणि ॥ उष्णे ॥ पु । भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥ श्येनपक्षिणि ॥ कङ्कखगे ॥ कृन्तति । कृती छेदने । कृतेश्छक्रूचेतिरक् प्रत्ययो धातो क्रूआदेशश्च ॥ न । मन्त्रविशेषेषु ॥ पूर्वोत्तर याम्य मध्ये उग्रक्रूर कुजस्तथेत्युक्ते. ॥

क्रूरकर्म्मा । पु । कटुतुम्बीवृक्षे । कटुतुम्बाम् ॥ त्रि । भयानककर्मकर्तरि ॥

क्रूरगन्ध: । पु । गन्धके ॥

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थार्याम् । तीक्ष्णकण्टकायाम् ॥

क्रूरदृक् । पु । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥

क्रूरधूर्त्त: । पु । कृष्णधत्तूरके ॥

क्रूरप्रसादन. । पु । भक्ते ॥

क्रूररावी । पु । द्रोणकाके ॥

क्रूरलोचन. । पु । शनै । शनैश्चरे ॥

क्रूरसत्त्व. । पु । व्याघ्रादौ ॥

क्रूरा। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्॥

क्रूराकृति. । पु। रावणे॥ त्रि। भयानका ऽऽकारे॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य॥

क्रोवि। पु। क्रयणे॥

क्रेतव्य। त्रि। क्रयार्हे। क्रेयवस्तुनि॥

क्रेता। त्रि। क्रयकर्त्तरि॥ यथा। क्रेता तत्र गृहारामान् विनिर्मीति भवन्ति वा। मूल्यं दत्त्वापि नाप्नोति स्थावरं सन्निधिस्थित इति॥ क्रीणाति। डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। तृन् तृच् वा॥

क्रेय। त्रि। क्रेतव्यमात्रके। हट्टे प्रसारणयोग्ये॥ क्रीयते। डुक्रीञ्०। अचोयत्। गुण॥ कीनने योग्यवस्तु इति भाषा॥

क्रोडः। पु। शनौ॥ उद्ग्रामे॥ शूकरे॥ वाराहीकन्दे॥ न। स्त्री। अङ्के। भुजान्तरे॥ रक्षसि॥ क्रुध्यते। क्रुडवास्ये। घञ्॥ क्रुडनम्। क्रुडघनत्वे। घञ्वा॥ क्रोडो ऽस्यास्ति। अर्श आदिभ्योऽच् वा॥

क्रोडकन्या। स्त्री। वाराहीकन्दे॥

क्रोडकशेरु. । पु। मुस्तके॥

क्रोडचूडा। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्॥

क्रोडपर्णी। स्त्री। कण्टकारिकायाम्॥

क्रोडपाद. । पु। कच्छपे॥

क्रोडा। स्त्री। अश्वानामुरसि॥ भुजान्तरे॥

क्रोडाङ्घ्रि. । पु। कच्छपे। कमठे॥

क्रोडी। स्त्री। वाराहीकन्दे॥

क्रोडीकरणम्। न। आलिङ्गने॥

क्रोडीकृत। त्रि। विषयीकृते॥

क्रोडीकृति. । स्त्री। आलिङ्गने। सम्प्रेषणे॥

क्रोडीमुख. । पु। गण्डके। खड्गे। गेंडा इति भाषा॥

क्रोडेष्टा। स्त्री। मुस्तायाम्॥

क्रोथ. । पु। हनने॥

क्रोध। पु। अमर्षे। कोपे॥ स्वपरापकाररप्रवृत्तिहेतावभिज्वलनात्मके ऽन्तःकरणवृत्तिविशेषे। परानिष्टाभिलाषे। अनिष्टविषयद्वेषे। चेतोविकारविशेषे। नेत्रलोहित्यादिहेतौ दोषविशेषे॥ क्रोधान्धाः किन्नकुर्वन्ति॥ स्वकृष्ट क्रोध एवकथयति। अन्धीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि धीरं सचेतनमचेतनतां नयामि। कृत्यं न पश्यति न चात्महितं शृणोति धीमानधीतमपि न प्रतिसन्दधातीति॥ क्रोधवशेन सर्वस्यान्ध्यं भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीतिभाव। न प्रतिसन्दधाति नसस्मरतीत्यर्थ॥ * ॥ सर्वे

…धविजये समर्थे तिविवेकिने ॥ क्रोधकाय विभङ्गायेतिशकुनशास्त्रम् । क्रोधनम् । क्रुधकोपे । भावे घञ् ॥ ३८ वत्सरे ॥ विषमस्य जगत्सर्वस्या कुलसमुदाहृतम् । जनाना जायते भद्रे क्रोधे क्रोध परम्परम् ॥ … क्रोधाद्भवति स … ॥ … ते व्यसनगणे ॥ यथा । पैशुन्य साहसद्रोह ईर्ष्या । …र्थदूषणम् । वा ग्दण्डजञ्च पारुष्य क्रोधजोपि गणो ष्टकइति ॥ क्रोधाज्जायते । जनौ॰ड. ॥

क्रोधन । त्रि । कोपिनि । अमर्षणे । क्रोधविशिष्टे ॥ क्रोधशील. । क्रुध॰ । क्रुधमण्डेतियुच् ॥ ५९ वत्सरे ॥ रोगोपद्रवदुर्भिक्षविरोधोत्कटसङ्कुल । क्रोधेतुविषमंसर्वसमाख्यातंवरप्रिये ॥

क्रोधना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ क्रुध्यतितच्छीला । क्रुध॰ । युच् । टाप् ॥

क्रोधमूर्च्छित. । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । अतिकोपने ॥

क्रोधराशिः । स्त्री । चैत्रादिनवरात्रे ॥ क्रोधराशिर्महेशानी चैत्रादिनवरात्रकमित्यागमात् ॥

क्रोधी । त्रि । क्रोधसंयुक्ते । क्रोधने ॥ महिषे ॥ क्रोधोऽस्यस्य । इनि ॥

क्रोश । पु । अष्टसहस्रहस्तपरिमाणे । द्विसहस्रधनुर्मिते । इतिलीलावती ॥ चतुःसहस्रहस्तपरिमाणे । सहस्रधनुषि । गव्यूतौ । कोस इतिभाषा । इतिहेमचन्द्रः ॥ मुहूर्ते ॥ यथा । द्विपदण्डेन या पूजा तत्सर्वमक्षय भवेत् । यत्क्रोशे महेशानि तत्र स र्वं मम्तोपमम् ॥ सप्तमक्रोशके देवि सर्वं क्षीरोपमं भवेत् । अष्टमक्रोशके देवि ब्रह्मतुल्य न संशय ॥ अतःपर महेशानि विषतुल्य न संशय इति गुप्तसाधनतन्त्रे ६ पटल ॥

क्रोशताल । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशध्वनि । पु । ढक्कायाम् ॥

क्रोशयुगम् । न । गव्यूतौ । रोशद्वये ॥ क्रोशयोर्युगम् ॥

क्रोष्टा । पु । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश आह्वाने । सितनिगमीतितुन् । तृज्वत् क्रोष्टु ॥

क्रोष्टुकपुच्छिका । स्त्री । } पृश्निपर्ण्याम् । गोलोमिकायाम् ॥
क्रोष्टुकमेखला । स्त्री । }
क्रोष्टपुच्छी । स्त्री । }

क्रोष्टुफल. । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ क्रोष्टुभिर्विन्ना विचारितेत्यद्यन्तेवेत्तिवा ॥

क्रोष्टेष्टु । पु । ग्वेतेचौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्णविदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लविदार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुशश्राह्वाने । सितनिगमीति तुन् । स्त्रियाञ्चेति तृज्वत् । ऋन्नेभ्य इति ङीप् ॥

क्रौञ्च । पु । कोँचवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रुञ्च ॥ ढोंक इतिलोकप्रसिद्धे शरद्विहङ्गे ॥ पर्वतविशेषे ॥ कुररपक्षिणि ॥ अर्हताञ्जे ॥ दैत्यविशेषे ॥ दधिमण्डोदसमुद्रेणावृते षोडशलक्षयोजनपरिमिते द्वीपविशेषे । इतिश्रीभागवतम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्य क्रौञ्चाद्रौ हेमकन्दरे । स्कन्देन युद्धा सुचिरं विश्वमायी सुमायिना ॥ सर्वेषां सत्त्व दैत्यस्य ख्यात श्चिचेषा कर्मणा । केतुता मगमत् तस्य नाम्ना क्रौञ्चःसउच्यते इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥ क्रुञ्चति । क्रुञ्च० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पु । कार्त्तिकेये ॥ दारयति । दृविदारणे । ण्यन्ताल्ल्युः । क्रौञ्चस्य गिरिविशेषस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदन । पु । क्रौञ्चमर्दने । पवानने । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चखगस्य भार्यायाम् ॥ गान्धर्याम् ॥

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुली घेचु इति गौडभाषाप्रसिद्धे घेञ्चुलिकायाम् ॥ चिञ्चोटके । चेचुको इतिगौडभाषा ॥ मृणाले ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनी । स्त्री । पद्मबीजे ॥

क्रौञ्चारण्यम् । न । जनस्थानात् क्रोशत्रयान्तरे दण्डकारण्यपार्श्ववर्त्तिन्यरण्ये ॥

क्रौञ्चाराति । पुं । कार्त्तिकेये । कुमारे ॥ क्रौञ्चस्य अराति ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्य्यम् । न । कोपजायामन्तोरुष्णी ॥ क्रूरत्वे ॥

क्रौशशतिक । पु । भिचौ ॥ क्रोशशताद्भिगमन मर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति ठञ् ॥ वि । शतक्रोशगमनकर्त्तरि ॥ क्रोशशतङ्गच्छति । क्रोशशतयोजनशतयोरिति ठञ् ॥

क्लम. । पु । आशासे । श्रमे ॥ यो ऽनायास श्रमो देहे प्रवृद्ध श्वासवर्जित । क्लमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रबाधक ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्लमुग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धि ॥

क्लमथ । पु । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० । शमादिभ्योथच् ॥

क्लान्त । त्रि । क्लान्तियुक्त । श्रान्ते । श्रमार्त्ते ॥

क्लिन्न । त्रि । आर्द्रे । भीजा इतिभाषा ॥ क्लिद्यति स्म । क्लिदू आर्द्रीभावे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त ॥

क्लिन्नाक्ष । त्रि । श्लेष्मादिना क्लिन्नचक्षुषि । चक्षुः ॥ क्लिन्ने अक्षिणी अस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

क्लिशित । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश उपतापे क्लिशू विबाधने वा । क्त । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोरिति वेट् ॥ न । अन्योन्यपराहते वचसि ॥

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि । परस्परपराहते । सङ्कुले ॥ त्रि । क्लिशिते । क्लेशयुक्ते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश० । क्लिशू० वा । क्त । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भाव ॥

क्लिष्टि । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतम् । न । यष्टिमध्वे ॥

क्लीतकम् । न । मधुयष्ट्याम् ॥ क्लीवनम् । क्लीट अधाष्टर्ये । भावे क्त । आगमशासनमनित्यम् । क्लीतमधाष्टर्यं कायति । कै शब्दे । चुरादिभ्यो णिजेतिणिजभाव । अन्येभ्योपीति ड ॥

क्लीतकिका । स्त्री । नील्याम् ॥ क्लीतकं कायोऽस्त्यस्या । कपिञ्जकादित्वात्साधुत्वम् । अतइनिठनाविति ठन् ॥

क्लीतनकम् । न । मधूलिकायाम् ॥

क्लीव । पु । न । नपुंसके । तृतीयाप्रकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । न मूत्रं फेनिलं यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति । मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्यां हीनः क्लीव स उच्यते इति ॥ त्रि । विक्रमहीने ॥ क्लीवते । क्लीट अधाष्टर्ये । इगुपधेति क । अयमोष्ठ्योपध । कौमोप्यन्तस्थमध्ये पाठस्तु भ्रमाद्वयोरभेदावबोध्य ॥ धर्मकृत्यादौ निरुत्साहे ॥

क्लृप्त । त्रि । रचिते । कल्पिते ॥ विहिते । निर्म्मिते ॥

क्लेदः । पु । पूतीभावे ॥ यथा । पदस्थितस्य पद्मस्य बन्धू वरुणभास्करौ । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेदशोषकरावुभाविति ॥ क्लेदनम् । क्लिदू आर्द्रीभावे । घञ् ॥

क्लेदा । पु । चन्द्रे । इन्दौ ॥ क्लिद्यति । क्लिदू० । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन् क्लेदिन्निति कनिन् प्रत्यय ॥

क्लेदन । पु । कफे ॥ पञ्चप्रकारश्लेष्मान्तर्गतश्लेष्मविशेषे ॥ न । आर्द्रीभावे ॥

क्लेदु । पु । चन्द्रमसि । हिमांशौ ॥ क्लिद्यति । क्लिदू० । शस्तृक्लिद्यभ्य

सिवसिद्दनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चेत्यु । क्लिन्दति वा । क्लिदिपरिदेवने ॥

क्लेश । पु । दुःखे ॥ कोपे ॥ व्यवसाये ॥ रोगादौ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ तत्र विद्याविरोधिनी अविद्या । अहं मस्मीत्यहङ्कारोऽस्मिता । इच्छाविशेषो रागः । वैरभावो द्वेषः । मरणभयमभिनिवेशः ॥ क्लिश्यन्त्यनेन । क्लेशनं वा । क्लिशूविबाधने । घञ् । अज्वाकर्त्तरि ॥

क्लेशक । पु । क्लेशशीले ॥ क्लिश्यते तच्छील । क्लिशउपतापे क्लिशू॰ वा । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् इति वुञ् ॥

क्लेशापह । पु । पुत्रे ॥ क्लेशमपहन्ति इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति अपपूर्वाद्धन्तेः क्लेशकर्मोपपदे ड प्रत्ययः ॥

क्लेशित । त्रि । क्लेशयुक्ते ॥

क्लैतकिकम् । न । मद्ये ॥

क्लैव्यम् । न । ओजस्तेजआदिभङ्गरूपाधैर्ये । निष्पौरुषत्वे ॥ क्लीबस्यभाव कर्म वा । ष्यञ् ॥

क्लोम । न । फुप्फुसे । औदर्यजलाधारे । तिलके ॥ वाक्भटीयोर्मध्येव्च तन्मध्ये हृदयम् तत्पार्श्वेक्लोमपिपासास्थानमितिवैद्या । अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जलवाहिशिरामूलं तृष्णाच्छादनकं मतम् ॥ एतत्तु वातरक्तजम् । तदुक्तं हद्धवाग्भटेन । रक्तादनिलसंयुक्तात् कालेयकसमुद्भव इति ॥ क्लवते । क्लुङ् गतौ । मनिन् ॥

क्व । अ । कुत्रेत्यर्थे । कहा इति भाषा ॥ कस्मिन् । किमोदित्यति प्रत्यये क्वातीति किमः क्वादेशः ॥ अत्यन्तासम्भावनायां क्वद्वयं प्रयुज्यते ॥ द्वौ क्वशब्दौ महदन्तरं सूचयतः ॥

क्वचन । अ । क्वचिदर्थे ॥

क्वचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्मिंश्चिद्देशे ॥ कदाचिदर्थे ।

क्वण । पु । वीणायाः क्वणिते । निक्वणे ॥ ध्वनिमात्रे ॥ कटकादिभूषणशब्दे ॥ शब्दकरणे ॥ क्वणनम् । क्वण शब्दे । क्वणो वीणायाञ्चेत्यप् ॥

क्वणनम् । न । वीणायाः क्वणिते । क्वणे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्त्वभावे ल्युट् ॥ पु । हण्डिकासुते । छोटीहाण्डी इति भाषा । मङ्गुमङ्गट इति चपर्वतीयभाषा इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्वथित । त्रि । अतिशयपक्वव्यञ्जनदुग्धमूलादौ । निष्पक्वे । कषाये । क्वाथे

।काढा इति भाषा ॥ क्वथ्यते स्म । कथनिष्पाके। क्त । टाप् ॥

क्वथिता । स्त्री । कढी इतिप्रसिद्धे व्यञ्जने ॥ यथा । स्थाल्यां घृतेवातैले वा हरिद्रा हिङ्गु भर्जयेत् । अवलेहनसंयुक्ततक्रतत्रैवनि क्षिपेत् ॥ एषा सिद्धा समरिचा क्वथिता कथिता बुधै । क्वथिता पाचनी बल्या च क्षीवह्निप्रदीपनी ॥ कफानिलविबन्धघ्नी किञ्चित् पित्तप्रकोपनी॥ अथो कामलक्याः शुष्काया किञ्चित् क्वथित या युता । बृंहणा रोचना वृष्या बल्या वातगदापहा. ॥ कोष्ठशुद्धि कराः शुक्ता किञ्चित् पित्तप्रकोपना । अर्द्दिते सचनुस्तम्भे विशेषेण हिता स्मृता इति ॥

क्वाथः । पु । क्वथे ॥ क्वथो वीणायाञ्चस्यवभावे पाचिको घञ ॥

क्वाथ. । पु । अतिदुःखे ॥ व्यसने ॥ द्रव्यस्य निष्पाके ॥ तुर्यांशशेषपक्वे ॥ यथा । क्वाथे विचूर्णितं क्षिप्त्वा तत् षोडशगुणे प्यचेत् । पादशेष प्रकर्त्तव्य मेष क्वाथविधि स्मृत. ॥ क्वाथ्य मानेनाय त्रिविधम् । पादावशेषम् । अर्द्धावशेषम् । त्रिपादावशेषञ्च । अस्य नाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् । तच्चपादावशेषंकफनाशकं लघु अग्निवर्द्धकञ्च । अर्द्धावशेषं पित्तनाशकम् । त्रिपादावशेषं वातनाशकम् । तेषां मध्ये त्रिपादावशेषं जलं हेमन्ते शिशिरे चप्रशस्तम् । वसन्ते पादावशेषम् । शरद्ग्रीष्मे चार्द्धावशेषम् । वर्षायामष्टभागावशेषं जलं प्रशस्तम् ॥ दिनपक्वं जलं रात्रौ गुरु रात्रिपक्वंजलं दिवागुरु भवतीति विवेक ॥

क्वाथोद्भवम् । न । कर्पूर्य्याम । कृत्रिम रसाञ्जने ॥

चः । पु । सवर्णे ॥ राक्षसे ॥ नरसिंहे ॥ विद्युति ॥ चेचे ॥ नाशे ॥ चेत्रपाले ॥ एकपञ्चाशन्मातृकावर्णाना म ष्टिमेवर्णः ॥ अस्य ककारषकारसंयोगजन्यत्वेन पृथग्वर्णत्व केचिन्नमन्यन्ते । तेषां मते तन्त्रोक्तैकपञ्चाशद्वर्णाऽनुपपत्तिरागमोक्तरीत्या च कारस्य भेदत्वेन कथनाऽनुपपत्तिश्च । तस्मात् चकारस्य पृथग्वर्णत्व मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकारादिक्षकारान्ता वर्णा पञ्चाशदीरिता. । संयोगात् कषयोरेव चकारोमेरुरीरितइति ॥ तथापिमेदिनी हेमचन्द्रा दिकोषानुरोधात् क ससंयोगशब्देन कादिवर्णमध्ये लिखित ॥

क्षणः । पु । पर्व्वणि ॥ उत्सवे ॥ यथा । क्षणोऽस्या कुलस्त्रियइति ॥ व्यापारे ॥ व्यापारविकलत्वे । निर्व्यापारस्थितौ ॥ अवसरे ॥ परतन्त्रतायाम् ॥ मध्ये ॥ अनेहसोमानविशेषे । त्रिंशत्कलापरिमितेकाले । दशपलपरिमिते ॥ लवद्वये ॥ निमेषक्रियावच्छिन्नस्यकालस्य चतुर्थभागे ॥ यथा । आयुष क्षणएकोपिनलभ्यः स्वर्णकोटिभि' । सचेत् तुविफलोयाति कानो हानिस्ततोऽधिकेति ॥ क्षणोतिदुःखम् । क्षणुहिंसायाम् । अच् ॥

क्षणक्षेप । पु । क्षणविलम्बे ॥

क्षणद' । पु । गणके ॥ न । जले ॥ क्षणं ददाति । डुदाञ् । आतइतिक' ॥

क्षणदा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षणमुत्सवं निर्व्यापारस्थितिं वा ददाति । क । टाप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षणनम् । न । वधे ॥ क्षणोतेर्भावे ल्युट् । त्यागे । दाने ॥

क्षणनिःश्वास । पु । शिशुमारे ॥ क्षणेनि श्वासोऽस्य ॥

क्षणप्रभा । स्त्री । विद्युति ॥ क्षणं प्रभायस्याः ॥

क्षणभङ्गः । पु । जलनाभे ॥

क्षणभङ्गुर. । त्रि । क्षणैकनाश्ये ॥ दृष्ट नष्टे ॥

क्षणिक । त्रि । अनित्ये ॥ क्षणमात्रस्थायिनि ॥

क्षणिकत्वम् । न । तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वे ॥ यथा । आकाशे शब्दस्य प्रथमक्षणेउत्पत्ति. द्वितीयक्षणे स्थिति तृतीयक्षणे विनाश ॥

क्षणिका । स्त्री । तडिति । विद्युति ॥

क्षणिनी । स्त्री । निशि ॥

क्षतम् । न । ईर्म्मे । व्रणे । स्रवद्रक्तपूयादौ । घाव इतिभाषा ॥ क्षणनम् । क्षणु० । नपुंसके भावे क्त. । अनुदात्तोपदेशस्येत्यादिना णलोप. ॥ खण्डिते ॥ षष्ठगृहे ॥ नष्टे ॥

क्षतकास । पु । पञ्चविधकासरोगान्तर्गतकासरोगविशेषे ॥

क्षतघ्नः । पु । कुकुरोंधा इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥ क्षतं हन्ति । हन० । हन्तेरमनुष्येत्यादिना टक् ॥

क्षतघ्नी । स्त्री । द्रुमामये । लाक्षायाम् ॥ टित्वात् ङीप् ॥

क्षतजम् । न । रक्ते । रुधिरे ॥ पूये ॥ क्षताज्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामिति ड ॥

क्षततृष्णा । स्त्री । शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य पिपासायाम् ॥

क्षतविध्वंसी । पु । वृन्दारकवृक्षे ॥

क्षतव्रण । पु । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रत । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डितब्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । क्षतघ्ने ॥

क्षतिः । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि वितरणविमुखे का क्षतिरस्यखिलाम्बुपातृणाम् । केवलघनरसभक्षी चातकपक्षी कमाश्रयतीत्युद्भट' ॥

क्षतोदर. । पु । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पु । शूद्रात् क्षत्रियाया मुत्पन्ने ॥ शूद्रा दायोगवः क्षत्ता चण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासुजायन्ते वर्णसङ्करा ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्त ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षदते वा । क्षदि वीज सम्भृतौ । हन्तृचौशसि क्षदादिभ्यः संज्ञायांचानिटौ ॥ क्षत्तार्याशूद्रयो. सुतइत्यमर ॥

क्षत्र । पु । क्षत्रिये ॥ न । तगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षदसंवरणे वीज. । गुधृवीपजिवञ्चियमिसदिक्षदिभ्यः ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोप ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोप । तुक् । क्षतोनाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतियोगविभागात्क. ॥ क्षत्रियजातेःकर्मणि ॥

क्षत्रबन्धु. । पुं । क्षत्रियस्यनिर्देशे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । अधिक्षिप्तक्षत्रिये ॥ क्षत्रस्य क्षत्रियजातेर्बन्धुरेवा ऽनुष्ठानाभावादिति जातिक्षत्रियो ऽधिक्षिप्यते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्षः । पु । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रिय. । पु । सत्त्वोपसर्जनरज प्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् । क्षदे घ्रन् । गुधृवीपचीत्यादिना वा । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय. । पृषोदरादि ॥ यद्वा क्षदति क्विबन्तोपपदात् त्रायतेः कप्रत्ययः । क्षत्रस्यापत्यम् । क्षत्राद्घ. ॥ क्षत्रजसेवते कर्मे वेदाध्ययनसंयुत' । दानादानरतिर्यस्तुसवै क्षत्रियउच्यते ॥ क्षत्रि

या सूर्यचन्द्रवंशजा राजानः। तेषु क्षले सहस्रवर्षपर्यन्तमासन्। ततो महानन्दिसुतो नन्दः शूद्रायां सुतः स शतवर्षपर्यन्तं राज्यं चकार। तदन्ते चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं तत्पुत्रांश्च हत्वा सुबवंशजं चन्द्रगुप्तं राजानं कृतवान्। कलौ नन्दान्तं क्षत्रियवंशः। इतिश्रीभागवते १२ स्कन्धे १ अध्यायात् संगृहीतम्॥

क्षत्रिया। स्त्री। क्षत्रियाणाम्॥ अयं क्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे इत्यानुगागमाभावे टाप्॥ क्षत्रियजातौ॥ योपधत्वान्न ङीष्॥

क्षत्रियाणी। स्त्री। क्षत्रियजातीयायाम्॥ अयं क्षत्रियाभ्यामितिपाक्षिकमानुगागमो ङीषश्च॥

क्षत्रियी। स्त्री। क्षत्रियस्त्रीयायाम्॥ क्षत्रियस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष्॥

क्षन्तव्य। त्रि। क्षमणीये॥

क्षन्ता। त्रि। क्षमायुक्ते। सहिष्णौ॥ क्षमते। क्षमूष०। तच्छील। तृन्॥

क्षपण। त्रि। निर्लज्जे॥ इतिचिकाण्डशेषः॥

क्षपणक। पु। बुद्धभेदे। दिगम्बरसिद्धान्ते॥ सन्न्यासिनि॥ यथा। एक क्षपणक आकाशस्तत्र क्षपणक इव आकाशः। यत्र क्षपणका इव आकाशा तत्र क्षपणकाः आकाशा॥ इत्युद्भटः॥

क्षपणु। पु। अपराधे॥

क्षपयिता। त्रि। नाशयितरि॥ क्षपयति। चे०। तृच॥

क्षपा। स्त्री। निशि। रात्रौ॥ क्षपयति चेष्टाम्। चैचये। अन्तर्भावितण्यर्थात् पचाद्यच्॥ हरिद्रायाम्॥

क्षपाकर। पु। चन्द्रे। नक्षत्रे॥ क्षपां करोति। कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इतिटः॥ कर्पूरे॥

क्षपाचर। पु। राक्षसे॥

क्षपाट। पु। राक्षसे॥ क्षपायामटति। अट०। पचाद्यच्॥

क्षपित। त्रि। दूरीकृते॥ नाशिते॥ विसृष्टे॥

क्षमम्। न। युक्ते॥ त्रि। शक्ते॥ हिते॥ क्षमावति॥ पु। धूसरेऽतिक्षुद्रे चटके। धान्यभक्षणे॥ क्षमते क्षम्यते वा। क्षमूषसहने। पचाद्यच्। घञ्वा। नोदात्तोपदेशस्येति न वृद्धि॥

क्षमणीय। त्रि। क्षन्तव्ये॥ क्षमेरनीयर्॥

क्षमता। स्त्री। योग्यतायाम्। सामर्थ्ये॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये॥ यथा

। बर्हिर्द्दर्ब्बसदनं दामी स्थतदामीति पदस्य छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात् वर्हि रित्यस्य आस्तृतदर्भप्रकाशनसाम र्थ्यात् आस्तृतदर्भच्छेदने समुदाय सम्बन्धनियोगो ऽवगम्यते ॥ इतिध र्म्मदीपिका ॥

क्षमा । स्त्री । भूमौ ॥ तितिक्षायाम् । क्षान्तौ । सत्यपि सामर्थ्ये परिभव हेतुप्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ आक्रुष्टस्य ताडितस्य वा निर्विकार चित्ततायाम् । हर्षविषादयो रविकृतचित्तता याम् ॥ तल्लक्षणंयथा । बाह्ये चाध्या त्मिकेचैव दुःखे चोत्पातिके क्वचित् । न कुप्यति न वाहन्ति सा क्षमा प रिकीर्त्तितेति ॥ अपिच । आक्रुष्टो ऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेन्न हनेदपि । अदुष्टैर्वाङ्मनःकायै स्तितिक्षुस्त्व माक्षमेति ॥ क्रोधजेतु क्षमामेव मन्यन्तेखलु साधवः । यथाऽसा । क्रोधान्धकार विकटभ्रुकुटीतरङ्ग भीमस्य सान्ध्यकिरणारुणघोरदृष्टेः । निष्कम्पनिर्मलगभीरपयोधिधी रा धीरा. परस्परपरिवादगिरः क्षम न्ते ॥ क्रमेणवाचा शिरसो नमूर्ख न चित्ततामोनततेनाधिसदे. । मध्वा पिहिंसादिरनर्थयोग. श्लाघ्यापरक्रो धजये ऽक्षमेकेति ॥ क्रोधजयो पाय मप्याह । क्रुद्धस्योरभुत्वाबधीरणमथा विष्टे प्रसादक्रमोव्याक्रोशेकुशलोक्ति रात्मदुरितच्छेदात्सवस्ताडने । धिग्जन्तोरजितात्मनोऽस्यमहती देहोदुपेता विपत् दुर्वारेति दयारसा र्द्रमनसां क्रोधस्य कुत्रोदय इति ॥ स्वधर्मचिन्तामपहायधैर्यं मनुपा- पमुह्यर्थमिहप्रवृत्त । नचेत् क्षमा मध्यवमचकुर्यामतः कृतप्रोवदकी दृशोन्य । इतिच ॥ क्षमते । अज न्तात् क्षमेष्टाप् ॥ क्षमणम् । भित्वा दङ्वा ॥ खदिरे ॥

क्षमादश । पु । जिनौ ॥

क्षमावान् । त्रि । क्षान्तियुक्ते ॥ यथा । एक. क्षमावतां दोषो द्वितीयो नो पपद्यते । यदेनं क्षमयायुक्त मशक्त मन्यते जन इतिगारुडे ११४ अ ध्याय ।

क्षमिता । त्रि । क्षमाशीले ॥ क्षमणशी ल । क्षमूष्० । तृन् । स्वरतीति वेट् ॥

क्षमी । त्रि । क्षमितरि । तितिक्षौ । सहिष्णौ ॥ क्षमते तच्छील । क्ष मूष्० । शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । नो दात्तो पदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेध ॥ खेसरे । अश्वखरजे । खच्चर इति भाषा ॥

क्षयः । पुं । कासरोगविशेषे । यक्ष्मणि । शोषे ॥ क्षयति देहम् । क्षि क्षये । क्षिनिवा सगत्योर्वा । अन्तर्भावितण्यर्थात् क्षियः एरच् । क्रियाक्षयकरत्वात्तु क्षय इत्युच्यते बुधैः ॥ अस्यौषधम् । यथा । श्वेतकोकिलाक्षमूलं छागीक्षीरेण संयुतम् । त्रिसप्ताहेनवैपीतं क्षयरोगं क्षयं नयेत् । रोगमात्रे ॥ वेश्मनि । निवासे ॥ प्रलये । कल्पान्ते ॥ क्षीयन्ते प्राणिनोऽत्र ॥ अपचये । हानौ ॥ क्षयणम् क्षय ॥ नीतिवेदिनां त्रिवर्गान्तर्गते प्रथमवर्गे ॥ सतुराज्ञामष्टवर्गस्यापचय ॥ यथा । क्षय स्थानञ्चवृद्धिश्चत्रिवर्गोनीतिवेदिना मित्यमरः ॥ ध्वंसे । शरीरसामर्थ्यस्य धनस्य सेनायाश्च नाशे ॥ पश्चिमोत्तरद्वारगृहे ॥ विरामे ॥ हिंसायाम् ॥ क्षीर्हिंसायाम् । एरच् ॥ धातुक्षयदेतौ ॥ क्षीयते ऽनेनेतिव्यु० पुंसिसञ्ज्ञायामितिघ ॥ दृं० वतसरे ॥ मेदिनी चलते देवि सर्वभूतचराचरम् । देशभङ्गस्तदुर्भिक्षंचये सञ्चीयते प्रजा ॥सौराष्ट्रमालवेदेशेदक्षिणे कोङ्कणे तथा । दुर्भिक्षजायतेघोरं क्षये संवत्सरेप्रिये ॥ कौमुदीधर्मनद्योश्चयमुनानर्मदातटे । विन्ध्यायांसैन्धवेचापि विनश्यतिन संशय. ॥ सिंहलं मध्यदेशञ्चकाश्मीरं तथैव च । क्षयेक्षयन्तिसर्वाणिनान्यथावरवर्णिनि ॥

क्षयतरु । पु । वेक्षियापीपर इति प्रसिद्धे नन्दीवृक्षे । स्थालीवृक्षे ॥

क्षयथु । पु । कासे ॥

क्षयनाशिनी । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ॥

क्षयपक्ष । पु । कृष्णपक्षे ॥

क्षयमास । पु । रविसङ्क्रान्तिद्वयसहितमासे ॥ यथा । द्विसङ्क्रान्तिमःस क्षयाख्योमास सच कदाचिदेव भवति । क्षय कार्त्तिकादित्रये नान्यत स्यात् तदावर्षं मध्येऽधिमासद्वयंस्यादिति ॥ अपिचाहकालिदास । सौराद्दा चन्द्रमसो गरीयान् मासो द्विसङ्क्रान्तिरसौ क्षयाख्य । स यत्र दास्यात् चितिवेदरूपै १४१ रब्दैर्मितेवांकचिद इन्द्रैरिति ॥

क्षयित । त्रि । नाशिते ॥

क्षयी । त्रि । नाशिनी ॥ क्षयशील । जिह्वच्छिद्रिश्रीगाख्यमाख्याख्य मपरिभृग्वस्तूग्यश्चेति इति ॥ राजयक्ष्मान्विते ॥ क्षयोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि ॥

क्षय्य. । त्रि । क्षेतुमर्हे ॥ क्षि० । अचो यत् । क्षय्यजय्यौशक्यार्थे ॥

क्षर' । पु । मेघे ॥ विनाशिनि कार्बरा

ग्नौ ॥ यथा । कार्यकारणरूपन्तु न श्वर क्षरमुच्यते । क्षरादिविरुद्धधर्मत्वा दक्षर ब्रह्म भण्यते इति ॥ क्षर सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्य त इतिच ॥ न । नीरे । जले ॥ क्षर ति । क्षरसञ्चलने । पचाद्यच्

क्षरणम् । न । च्युतौ । चूवना इति भाषा ॥

क्षरित । त्रि । च्युते । चूवा गिरा इतिच भाषा ॥

क्षरी । पु । वर्षाकाले ॥ त्रि । क्षरण विशिष्टे ॥

क्षव. । पु । क्षुते । छिक्कायाम् । छींक इतिभाषा ॥ राजिकायाम् ॥ राजि काप्रभेदे ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । णयर्थे. । पचाद्यच् ॥ क्षवणम् । क्ष्ट देरप् वा ॥

क्षवक । पु । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ क्षवङ् करोति । कृञ क्विप् ॥

क्षवथु । पु । क्षुते ॥ कासे ॥ क्षौत्य नेन । टुक्षु० । द्वितोऽथुच् ॥

क्षवपत्रा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ॥ क्षव पत्रेषुयस्या ॥

क्षविका । स्त्री । हस्तीप्रभेदे । पीत तण्डुलायाम् । पुत्रप्रदायाम् । बहु फलायाम् ॥

क्षात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥

क्षात्रकर्म्म । न । क्षत्रियजाते. कर्म्मणि ॥ यथा । शौर्यं तेजो धृति र्दाक्ष्यं यु द्धेचाप्यपलायनम् । दान मीश्वरभा वश्चक्षात्र कर्मस्वभावजमिति ॥ क्षा त्रम्चतत् कर्मचेतिविग्रह ॥

क्षान्त । त्रि । सहिष्णौ । सोढे ॥ केन चित् पीडितोपि य समर्थ. संस्तत् पीडापराङ्मुख स्तस्मिन्नित्यर्थ. ॥ क्षम्यते स्म । क्षमूष्० । क्त । अनु नासिकस्येतिदीर्घ ॥

क्षान्ति । स्त्री । क्षमायाम् । तितिक्षा याम् । क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमने । स त्यपिसामर्थ्ये अपकारिण्यपकाराचि कीर्षायाम् ॥ यथा । क्षमायाश्च ज लधि स्तमसो भास्करोदय । क्षा न्ति काले रघौवस्तनामसङ्कीर्त्तनश् रेरिति ॥ क्षमणम् । क्षमूसहने । दि वादि । अस्याषित्त्वात् क्तिन् । अनु नासिकस्येतिदीर्घ ॥ तुदमानोपि परुष नोत्तर प्रतिपद्यते ॥

क्षान्तु । त्रि । क्षमाशीले । मर्षके ॥ क्षाम्यति । क्षमू० । क्रमिगमिक्षमि भ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्षाम । त्रि । क्षीणे ॥ अवले ॥ क्षैक्षये । गत्यर्था कर्मकेत्यादिना क्त. ।

क्षायो म इति निष्ठातत्त्वम । क्षादे क्षउपदेशेष्वितीत्वाच्चम् ॥

क्षामवती । स्त्री । } यागविशेषे ॥
क्षामवतीष्टि । स्त्री । } यथोक्तम्भविष्ये । क्षामवत्यादिना यज्ञकर्मणा पूतनापते । दैवदोषादकरणे जाते दोषकदम्बके ॥ होमेनैकेन दोषाणां सर्वेषां क्षयमादिशेत् । एवञ्च एकप्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयाय क्षामवतीष्टि सर्वत्रदृष्टान्त । इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥

क्षामास्यम् । न । अपथ्ये । अहिते । रोग्ये ॥ त्रि । क्षीणवदने ॥ क्षाममास्यंयस्य । क्षामञ्चतदास्यञ्चेतिवा ॥

क्षार । पु । खार इति प्रसिद्धे रसे ॥ धूर्त्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥ गुडे ॥ न । टङ्कणे ॥ यवक्षारे ॥ विड्लवणे ॥ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ पलाशधवपूतीककरञ्जपाटलादिजा । क्षारा व्रणुपाचना सर्वरक्तपित्तकरा सरा ॥ गुल्मार्श कृमिपुस्त्वघ्ना शर्कराऽश्मरिनाशना इति राजवल्लभ ॥ क्षरति । क्षर सञ्चलने । ज्वलिति कसन्तेभ्योण । उपधावृद्धि ॥

क्षारक । पु । पक्षिमत्स्यादिपिटके ॥ जालके । नवकलिकावृन्दे ॥ क्षरति । क्षर० । ण्वुल् ॥ पक्ष्यादिपाशे ॥

क्षारकर्द्दम । पु । नरकविशेषे ॥

क्षारतैलम् । न । पक्वतैलविशेषे ॥ यथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गु सनागरम् । शतपुष्पावचा कुष्ठं दारु शिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्च्चलयवक्षारसामुद्र सैन्धवं तथा । भूर्ज्जग्रन्थिविडं मुस्त मधुशुक्त चतुर्गुणम् ॥ मातुलुङ्गरसञ्चैव कदलीरसमेव च । तैलमेभिर्विपक्तव्य कर्णशूलापह परम् ॥ बाधिर्य्यं कर्णनादञ्च पूयस्रावञ्च दारुणम् । पूरणादस्यतैलस्य कृमय कर्णयोर्गिलता ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्ककृतशेखर । क्षारतैलमिदं श्रेष्ठमुखदन्तामयापहम् ॥ इति गारुडे १९८ अध्याय ॥

क्षारत्रयम् । न । त्रिविधक्षारे ॥ यथा । सर्जिकञ्च यवक्षारं टङ्कणक्षारमेव च । क्षारत्रयञ्च त्रिक्षारं क्षारत्रितयमेव च ॥

क्षारदला । स्त्री । चिल्लाम् । वास्तूकशाके ॥ क्षारो दलेष्वस्या ॥

क्षारदशकम् । न । दशविधक्षारे ॥ यथा । शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवै । इक्षुशेखरिकमेचिकोद्भवै क्षारपूर्वदशक प्रकीर्त्तितम् ॥

क्षारद्रु । पु । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

क्षारद्वयम् । न । सर्जिकायावशूकयो. ॥ क्षारयोर्द्वयम् ॥

क्षारपत्र । पु । } वास्तूकशाके ॥
क्षारपत्रक । पु । }

क्षारभूमि । पु । समुद्रोपान्तदेशे ॥ यथा । जीवन जीवन हन्ति प्राणान् हन्ति समीरण । किमाश्चर्यं क्षारभूमैा प्राणदा यमदूतिका ॥ स्त्री । लवणभूमैा ॥

क्षारमध्य । पु । अपामार्गे ॥

क्षारमृत्तिका । स्त्री । ऊषे ॥ क्षाराचासैामृत्तिकाच ॥

क्षारमेलक । पु । क्षारसङ्घे ॥

क्षारवृक्ष । पु । मुष्कके ॥

क्षारश्रेष्ठ । पुं । पलाशे । किंशुके ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ न । वज्रक्षारे ॥

क्षारषट्कम् । न । षड्विधक्षारे ॥ यथा । यवापामार्गकुटजलाङ्गलीतिलमुष्ककैः । क्षारैरेतैस्तुमिलितैः क्षारषट्कमुदाहृतम् ॥

क्षारसिन्धु । पु । लवणसमुद्रे ॥ सतु जम्बुद्वीपस्यदक्षिणे शाकद्वीपस्यचो त्तरेवर्त्तते ॥

क्षाराच्छम् । न । सामुद्रलवणे ॥

क्षाराब्धि । पु । क्षारसिन्धैा ॥

क्षाराष्टकम् । न । अष्टप्रकारक्षारे ॥ यथा । पलाशवज्रिशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजा । यवजः सर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् ॥ क्षारा एतेऽग्निनातुल्या शूलगुल्महराभृशमिति ॥ क्षाराणामष्टकम् ॥

क्षारिका । स्त्री । भोगपिपासिकायाम् । क्षुधायाम् ॥

क्षारित । त्रि । स्राविते ॥ क्षारे ॥ अभिशस्ते । अपवादग्रस्ते । प्राप्तदोषे ॥ क्षार्यते स्म । क्षर० । णयन्त. । क्त ॥

क्षारोद । पु । लवणोदे ॥ क्षारमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदादेश. ॥

क्षालनम् । न । निर्णेजने । प्रक्षालने ॥

क्षालितम् । त्रि । धैाते । निर्णिक्ते । कृत प्रक्षालने ॥

क्षि. । पु । निवासे ॥ गतैा ॥ क्षये ॥

क्षित । त्रि । हिंसिते ॥ क्षिधातोः कर्मणि क्त ॥

क्षिति । स्त्री । निवासे ॥ मेदिन्याम् ॥ महालयेक्षय यातिक्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता ॥ क्षये ॥ रोचनाख्येगन्धद्रव्ये ॥ क्षियति । क्षिनिवासगत्यो । स्त्रिच्क्तौचेतिक्तिन् ॥ क्षयणम् क्षीयतेऽस्यावा । क्षिक्षये । क्षिनिवासगत्यो । स्त्रियाङ्क्तिन् ॥ कालभेदे । प्रलयकाले ॥

क्षितिकण । पु । } धूलौ । रजसि ॥
क्षितकणा । स्त्री । }

क्षितिक्षम । पु । खदिरद्रुमे ॥

क्षितिक्षित् । पु । क्षितीशे ॥ क्षितिं क्षियति । क्षि० तुदादि । क्विपि तुक् । क्षितिपतिष्वेवासौ क्षितिक्षिदितिभट्टमल्लः ॥

क्षितिज । पु । उपरसविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । मत्स्यवृक्षे ॥ क्षितेर्जात । जनी० । ड ॥ न । खगोले आकाशमध्यान्नवर्त्मशान्तरे तिर्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥

क्षितिजन्तु । पु । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥

क्षितिधर । पु । पर्वते ॥ कूर्मवासुकिदिग्गजेषु च ॥

क्षितिनाग । पु । उपरसविशेषे । भूनागे ॥

क्षितिनाथ । पु । राजनि ॥

क्षितिप । पु । भूपतौ ॥

क्षितिपति । पु । नृपे । भूपे ॥

क्षितिपाल । पु । भूपाले । राज्ञि ॥

क्षितिपालभाज् । पु । राजनि ॥

क्षितिपुत्र । पु । नरकराजे । नरकासुरे ॥

क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेः रन्ध्रम् ॥

क्षितिरुह । पु । वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधत्वात्कः । क्षितौ रुहः । सप्तमीतिसमासः ॥ क्षितौ रोहतिवा । रुहेरिगुपधेति कः ॥

क्षितिवदरी । स्त्री । भूवदर्याम् । झडबेरी इतिभाषा ॥

क्षितिवर्द्धन । पु । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धके ॥

क्षितिव्युदास । पु । भुहरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥

क्षितिसुत । पु । भौमे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितीश । पु । राज्ञि ॥ श्रीरामे ॥ क्षितेर्भूमेरीशः ॥

क्षित्यदिति । स्त्री । देवक्याम् ॥

क्षित्वा । पु । वायौ ॥ क्षयति क्षियति वा ॥ क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । शीङ्क्रुशीत्यादिनाक्वनिपितुक् ॥ काले ॥

क्षिप । पु । क्षेपणे ॥ क्षेप्तरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिकः ॥

क्षिपक । त्रि । योधे ॥ क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । ततोऽज्ञातादौ कः ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेतीत्वाभावः ॥

क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥

क्षिपणि । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ वडिशे ॥ क्षिप्यते ऽनयेति वा ।

क्षिप्रम्

क्षिपे किञ्चेत्यनि । क्षिपधि क्षेपणा मितिवेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपणयाम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपणु । पु । वायौ ॥ क्षिपति । क्षि प० । अनुङ्नदेश्चेतिचकारात् क्षि पेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्यु । पु । वसन्ते । इण्यु ज्ज्वलद ण ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षि प० । भिदादयङ् । टाप् ॥

क्षिप्त । त्रि । प्रेरिते ॥ निक्षेपकृतवस्तु नि । त्यक्ते । नुत्ते । मुक्ते ॥ विकी र्णे ॥ अवज्ञाते ॥ न । रागद्वेषादि वशाद्विषयेष्वभिनिविष्टचित्ते । क्षि त्तस्यप्रथमभूमौ ॥ क्षिप्यते स्म । क्षि प० ॥ क्त ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुर । पु । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इतिहलायुध ॥

क्षिप्नु । त्रि । निराकरिष्णौ । निराक रणशीले ॥ क्षेपणशील । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रवारविशे षाणां संज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभि जिद्धस्तालघु क्षिप्रं गुरु तथा ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वाद

क्षीयम।

द्रव्येवर्त्तमान क्लीवे । द्रव्येतु त्रिलि ङ्ग ॥ शीघ्रगेच ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पु । गन्धमुण्डे । गर्दभा ण्डे । गेडीतिभाषाप्रसिद्धेवृक्षे । गन्ध भादालिया इतिगौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीतलवाहिन्यांस रिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिक्ष ये । क्षिनिवासगत्योर्वा । भिदादयङ् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीण । त्रि । अमासे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षिक्षये । क्त । निष्ठायामण्यद र्थे इतिदीर्घ । क्षियोदीर्घादितिन ॥ धर्मार्थं क्षीणकोशस्य क्षीणत्व म पिशोभने । सुरैः पीतावशेषस्य कृ ष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दकः ॥

क्षीणचन्द्र । पु । विनष्टत्वष्टम्याष्टम्योर्म ध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदला दूर्द्धं यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । ताव त् कालमशीक्षीण यश्चन्द्रस्तोपरि सूतइति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्मा । पु । जिने ॥

क्षीयमाण । त्रि । अपचीयमाने ॥

क्षीरम् । न । जले । वारिणि ॥ दुग्धे । पयसि ॥ शाकाम्लफलपिण्याककुलत्थलवणा मिषैः । करीरदधिमाषैश्च प्राय क्षीरं विरुध्यते ॥ स्निग्ध शीत गुरु क्षीरं सर्वकाल न सेवयेत् । दीप्ताग्निं कुरुते मन्द मन्दाग्निं नष्ट मेव च ॥ क्षीर न भुञ्जीत कदाप्यतप्त तप्तञ्च नैतल्लवणेन सार्द्धम् । पिष्टान्न सन्धानकमाषमुद्गकोषातकीकन्दफलादिकैश्च ॥ तथा च । मत्स्यमास गुडमुद्गमूलकैः कुष्ठ मावहति सेवित पय । शाकजाम्बवरसादिसेवित मारयत्यवुध माशु सर्पवत् ॥ क्षियति । क्षिनिवासगत्यो । शुसिचिक्षिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घत्वञ्च ॥ यद्वा । घस्यते । घस्लृअदने । घसेकिच्चेतिईरन् । गमहनेत्युपधालोप.। खरिचेतिचर्त्त्वम् । शासिवसीति षत्वम् ॥ यद्वा क्षयणम् । क्षीष्हिसायाम् । सं० क्विप् । क्षियमीरयति । ईरगतौ । ण्यन्त । कर्मण्यण् ॥

क्षीरक. । पु । क्षीरमोरटलतायाम् ॥

क्षीरकञ्चुकी । स्त्री । क्षीरीशवृक्षे ॥

क्षीरकण्ठ । पु । } बालके । स्तनन्धये ॥
क्षीरकण्ठक । पु । }

क्षीरकन्द । पु । क्षीरविदार्याम् ॥

क्षीरकन्दा । स्त्री । क्षीरवल्ल्याम् । काश्मीरभूमिकूष्माण्ड इति गौड भाषा ॥

क्षीरकाकोलिका । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । क्षीरशुक्लायाम् ॥ पयस्काकोल्याम् ॥

क्षीरकाकोली । स्त्री । अष्टवर्गपठितौषधिविशेषे । जीवबल्याम् ॥ रसवीर्यविपाकेषु काकोल्या. सदृशी च सा ॥ दुग्धिकाभेदे । शुक्लाकोल्याम् ॥ पयस्काकोल्याम् । अश्वगन्धामूलम् ॥

क्षीरकाण्डक । पु । स्नुह्याम् ॥ अर्कवृक्षे ॥

क्षीरकाष्ठा । स्त्री । वटीवृक्षे ॥

क्षीरकीट. । पु । दुग्धजातकीटे । कालिकायाम् ॥

क्षीरक्षव । पु । क्षिरगोला इति गौड भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे ॥

क्षीरजम् । न । दधनि । मरुजे ॥ त्रि । क्षीरजातद्रव्ये ॥

क्षीरदल: । पु । अर्कवृक्षे ॥ क्षीरवन्ति दलान्यस्य ॥

क्षीरद्रुम. । पु । अश्वत्थे । पिप्पले ॥

क्षीरधेनु । स्त्री । दानार्थं क्षीरनिर्मितायाङ्गवि ॥

क्षीरनाश । पु । आखोटवृक्षे ॥ दुग्धक्षये ॥

क्षीरनीरम् । न । आलिङ्गने ॥ जलदुग्धसमाहृतौ ॥

क्षीरपर्णी। स्त्री। अर्कवृक्षे। विकीरणे॥

क्षीरपायी। त्रि। दुग्धपानकर्त्तरि॥

क्षीरमोचकः। पु। शोभाञ्जने॥

क्षीरमोरट। पु। मोरटे। मधुस्रवे। क्षीरमोरटा इति गौड भाषा प्रसिद्धयांलतायाम्॥

क्षीरवल्ली। स्त्री। क्षीरविदार्य्याम्॥ क्षीरवतीवल्ली॥

क्षीरविकृति। स्त्री। क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धया कूर्च्चिकायाम्॥ दध्ना सह पयःपक्वं यत् तत् स्याद् दधि कूर्च्चिका। तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं साभवेतत्रकूर्च्चिका॥ क्षीरस्य विकृतिः॥

क्षीरविदारिका। स्त्री। क्षीरविदार्य्याम्॥

क्षीरविदारी। स्त्री। शुक्लभूकुष्माण्डे। महाश्वेतौषधौ॥ क्षीरवतीविदारी॥ शुक्लकृष्णभूकुष्माण्डयोः॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो विनालश्च सनालक। विनालो रोगहर्त्ता स्याद्यसश्री सनालक॥

क्षीरविषाणिका। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्॥ वृश्चिकाल्याम्॥

क्षीरवृक्ष। पु। राजादन्याम्॥ उदुम्बरे॥

क्षीरशर। पु। आमिक्षायाम्। छाना इति गौडभाषा॥

क्षीरशाकम्। न। दुग्धविकृतौ॥ अपक्व मेव यन्नष्टक्षीरशाकं हितत्पय॥

क्षीरशीर्षः। पु। श्रीवासे॥

क्षीरशुक्ला। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्॥ क्षीरविदार्य्याम्॥

क्षीरशुक्ल। पु। जलकण्टके। शृङ्गाटके। सिंघाडा इतिभाषा॥ राजादने॥

क्षीरशुक्ला। स्त्री। शुक्लभूकुष्माण्डे॥ विदार्य्याम्। क्षीरकाकोलिकायाम्। कृष्णभूकुष्माण्डे॥ क्षीरमिवशुक्ला॥

क्षीरस। पु। क्षीरसारे॥

क्षीरसन्तानिका। स्त्री। छाना इति नष्टक्षीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकार विशेषे। क्षीरसन्तानिका वृष्या स्निग्धा पित्तानिलापहा॥

क्षीरसमुद्र। पु। क्षीराब्धौ॥ अयंश्वेतद्वीपे वर्त्तते॥

क्षीरसागर। पु। क्षीरसमुद्रे॥

क्षीरसागरसुता। स्त्री। लक्ष्म्याम्॥

क्षीरसार। पु। पालजिन् इति भाषा प्रसिद्धे क्षीरविशेषे। क्षीरसे॥ यथा। ईषच्छ्लेष्मकर शैत्य पित्तघ्नं तर्पणं गुरु। पुष्टिरेषाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरस॥ इति रा॰ नि॰॥ नवनीते॥ यथा। क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृत यदि पलायन त्व

या। मानसे मम नितान्ततामसे नन्दनन्दन कथ न क्षीयसे ॥ क्षीर स्सार ॥

क्षीरसिन्धु। पु। क्षीरार्णवे ॥

क्षीरस्फटिक। पु। क्षीरवर्णस्फटिक विशेषे ॥

क्षीरश्विक्षीर। पु। दुग्धफेने। शार्करे॥

क्षीरा। स्त्री। काकोल्याम्॥

क्षीराब्धि। पु। क्षीरसागरे॥ क्षीरस्य अब्धि ॥

क्षीराब्धिज। पु। चन्द्रे। इन्दौ॥ शेषे ॥ तार्क्ष्ये ॥ अमृतादिसमूहे ॥ न। सामुद्रलवणे ॥ मौक्तिके ॥

क्षीराब्धिजा। स्त्री। इन्दिरायाम्। ल क्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेर्जाता। ज नी०। ङ ॥

क्षीराब्धितनया। स्त्री। रमायाम्। ल क्ष्म्याम्॥ क्षीराब्धेः तनया॥

क्षीरामृतम्। न। मधुरमांसे ॥

क्षीराविका। स्त्री। क्षीराव्याम्॥

क्षीरावी। स्त्री। दुद्धीतिप्रसिद्धौषधौ। दुग्धिकायाम्॥ क्षीरमवति। अ वरक्षणादौ। कर्मण्यण्। ङीप्॥

क्षीराह्व। पु। सरलद्रुमे ॥

क्षीरिका। स्त्री। राजादने। फलाध्य क्षे। खिरणी इतिभाषा ॥ क्षीरि काया फल वृष्य वल्य स्निग्ध हिम गुरु। तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षय दोषत्रयास्रजित्॥ अपिच। क्षीरि काय फल पक्क गुरु विष्टम्भि शी तलम्। कषाय मधुर साम्लं नाति वातप्रकोपनम्॥ क्षीरमस्त्यस्या। अतइनिठनाविति ठन्॥ परमान्ने। पायसे। खीर इतिभाषा॥ यथा। शुद्धे ऽर्द्धपक्के दुग्धे तु घृताक्तां स्तण्डु लान् पचेत्। ते सिद्धा क्षीरिका ख्याता सा सिताज्ययुतोत्तमा॥ क्षी रिका दुर्जरा वल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरुः। विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्त नित्ताग्निमारुतान्॥ नालिकेरक्षी रिकान्तु प्रोच्यते शास्त्रतोमया॥ ना लिकेरं तनूकृत्य छिन्नपयसि गो क्षिपेत्। सितागव्याज्यसयुक्तं तत् पचेन् मृदुना ग्निना। नालिकेरो द्भवा क्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टि दा। गर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपि त्तानिलापहा॥ एव कुष्माण्डमज्जा दीं स्तथा वशाङ्कुरानपि। कदली नां फलान्मूलान् कर्त्तव्यान्नीरिकाव् धैरिति॥ नारङ्गक्षीरिणीम्यपश्य॥

क्षीरिणी। स्त्री। काञ्चनक्षीरीलतायाम्। तिक्तदुग्धायाम्। पीतदुग्धायाम्। हिमाद्रिजायाम्॥ क्षीरिणी ति क्तशोताच रेचना शोफतापनुत्।

कृमिदोषकफघ्नीच पित्तज्वरहराप हा ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ कुटुम्बिन्यामोषधौ ॥ गम्भार्याम् ॥ क्षीरमस्यस्याम् । इन् । ङीप् ॥

क्षीरी । पु । स्नुह्याम् ॥ अर्कवृक्षे ॥ राजादने ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वटे ॥ वृक्षे ॥ सोमलतायाम् ॥ खाखोटवृक्षे ॥ क्षीरमस्यास्मिन् वा । अतइनिठनाविती नि ॥

क्षीरिवृक्ष । पु । न । क्षीरयुक्तवृक्षपञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ पारिशप्लक्षपादपा. । पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षा स्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम् ॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीष वेतस परे । वदन्तोतिशेष ॥ क्षीरिवृक्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणाप हा । रूक्षा कषाया मेदोघ्ना विसर्पामयनाशना ॥ शोथपित्तकफास्रघ्ना स्तन्या भग्नास्थियोजका । एषां त्वक्गुणा. । त्वक्पञ्चक हिमं ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित् । तेषाप ल्लवगुणा' । तेषा पञ्च हिमङ् ग्राहि कफवातास्रजुल्लघु । विष्टम्भाध्मानजित् तिक्तं कषाय लघु लेखनमिति राजनिघण्टु ॥

क्षीरी । स्त्री । क्षीरिवृक्षे ॥ शिरगोला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । दुग्धपाषाणे । वज्राभे ॥ दुग्धिकायाम् ॥

क्षीरीश पु । क्षीरकञ्चुकी इति गौडप्रसिद्धे वृक्षे ॥

क्षीरेयी । स्त्री । पायसे ॥ यथा । क्षैरेय पायसं प्रोक्तं परमान्नञ्चसूरिभिरिति हलायुध. ॥

क्षीरोद । पु । दुग्धसमुद्रे । क्षीराब्धौ ॥ क्षीरमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्येत्युदकस्योदादेश ॥

क्षीरोदतनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियाम् ॥ क्षीरोदस्य तनता ॥

क्षीरोदतनयापति । पु । विष्णौ ॥

क्षीरोदनन्दन: । पु । चन्द्रे ॥

क्षीव । त्रि । मत्ते ॥ क्षीवते स्म । क्षीव्मदे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेतिसाधु' । कोवा ॥

क्षीवा । त्रि । मत्ते ॥ वा क्षुलक्तान्तकनिन् ॥

क्षु. । पु । सिद्धे ॥

क्षुण । पु । अरिष्टवृक्षे ॥

क्षुरण । त्रि । अभ्यस्ते ॥ प्रहते । चूर्णीकृते । सम्पिष्टे ॥ क्षुदे. क्त: ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुते । क्षवे । छिक्कायाम् ॥ क्षवथम् । टुक्षुशब्दे । सं० क्विप् । तुक् ॥ वक्षिनाक्षुतसक्षुत् ॥

क्षुतम् । न । नासिकात सशब्दवायोर्नि. सरणे । क्षवे ॥ अश्वमकुनम् ।

चित्तं श्रवणे कार्यसिद्धिरतुलाशङ्के हुताशे भय याम्यामग्निभय सुरद्विण्नैरृते लाभ समुद्रालये । वायव्या वरवस्त्रगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे सेशान्या मरण ध्रुवनिगदित दिग्लक्षणंवज्जने ॥ ज्येष्ठीक्षुते क्षुतेऽप्येव मूक्षु किञ्चिन्न कोविदाः ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । विवादेच विवाहेच क्षुत सप्तसु शोभनम् ॥ असंवृतमुखस्य क्षुन्निषेधो यथा । नासंवृतमुखः कुर्य्याद्धास्य जृम्भा तथा क्षुतम् ॥ यत्फल खञ्जनक्षुते क्षुतेष्वेयं तदेव हि ॥ त्रि । शाणादिनातीक्ष्णीकृते ॥ क्षयणम् । टुक्षु शब्दे । भावेक्त ॥

क्षुतक. । पु । राजिकायाम् ॥

क्षुताभिजनन । पु । कृष्णसर्षपे । राई इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्यु ॥

क्षुत्करी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् ॥

क्षुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोभभार्य्ये ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोभभार्य्ये धन्यमान्ये चपजिते । याभ्यांव्याप्त जगत्सर्वं नित्यचिन्तातुर भवेदिति ॥ चिन्तातुरत्व क्षुत्पिपासानाशकान्नजत्वाच्चिन्तातुरमित्यर्थं ॥

क्षुद्र । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ क्षुद्रान्वेषिणि ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्षुद्रकम्बु । पु । शङ्खनखे । शम्बूके ॥

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्याम् । वनकरेला इतिभाषा ॥

क्षुद्रकारविका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट

क्षुद्रकुलिश । पु । न । वैक्रान्तमणौ ॥

क्षुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविध यथा । एक कुष्ठं स्मृत पूर्वं गजचर्मतत परम् । ततश्च मंडल प्रोक्तं ततश्चापिविचर्चिका ॥ विपादिकाभिधाचैवपामा कच्छूस्तत परा । ततोदद्रुश्चविस्फोट किटिभञ्चतत परम् ॥ तस्माल्लसकप्रोक्त शतारुश्च तत परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

क्षुद्रखदिर । पु । दुर्घखदिरे ॥

क्षुद्रगोक्षुरक । पु । छोटागोखरु इति

भाषा प्रसिद्धेनि कण्टके ॥

क्षुद्रघण्टिका । स्त्री । किङ्किण्याम् । घूघरू कौंधनी कर्धनी इतिच भाषा ॥ घण्टेव । इवेतिकन् । यद्वा । घण्टयति घण्टतिवा । घटिदीप्तौ । ण्वुल् । क्षुद्राचासौ घण्टिकाच ॥

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिविल्लिकाक्षुपे ॥

क्षुद्रचञ्चु । पु । क्षुपविशेषे । त्वक्सारभेदिन्याम् ॥ स्त्री । पक्षिणास्वल्पचञ्च्वाम् ॥

क्षुद्रचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

क्षुद्रचिर्भिटा । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् । कचरी इति भाषा ॥

क्षुद्रचूड । पु । शरमल्लखगे । गूथलक्ते ॥

क्षुद्रजन्तु । पु । स्वल्पजन्तौ ॥ आनकुलात् क्षुद्रजन्तव । क्षुद्रजन्तुरनस्थि स्यादथवा क्षुद्र एव य । शत वा प्रसूतौ येषाड् केचिदानकुलादपि ॥ क्षुद्रश्चासौजन्तुश्च ॥ शतपद्याम् ॥

क्षुद्रजम्बू । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् ॥

क्षुद्रजातीफलम् । न । आमलके ॥

क्षुद्रजीरकम् । न । कणाजीरके । सुगन्धे ॥

क्षुद्रजीवा स्त्री । जीवन्त्याम् ॥

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । अर्जके ॥

क्षुद्रदंशी । स्त्री । क्षुद्रदंशिकायाम् । छोटाडांस इति भाषा । मसड़ इति पर्वतीय भाषा ॥

क्षुद्रदु स्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभायाम् । मरुस्थायाम् । मरुसम्भवायाम् ॥

क्षुद्रदुस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्रधान्यम् । न । कङ्ग्वादिकुधान्य । तृणधान्ये ॥ क्षुद्रधान्य मनुष्णं स्यात् कषाय लघु लेखनम् । मधुर कटुक पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् ॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापहम् ॥

क्षुद्रनासिक. । त्रि । स्वल्पनासायुक्ते । न. क्षुद्रे ॥

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट. ॥

क्षुद्रपनस । पु । डहौ । लकुचे ॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च ॥

क्षुद्रपर्ण । पु । अर्जके ॥ त्रि । सूक्ष्मपत्रे ॥

क्षुद्रपाषाणभेदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । चतुष्पत्र्याम् । कन्दरोद्भवायाम् । शैलोद्भवायाम् ॥

क्षुद्रम | क्षुद्रा

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥

क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रफल । पु । } जीवद्रुमे । जो
क्षुद्रफलक । पु । } वनवृक्षे ॥

क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ गोपालकर्कट्याम् ॥ कण्टकार्य्याम् ॥ अग्निदमन्याम ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । वृहत्याम् । कण्टकार्याम् ॥

क्षुद्रमत्स्य । पु । छोटीमच्छीतिलोकप्रसिद्धेमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्याः स्वादुरसा दोषत्रयविनाशना । लघुपाका रुचिकरा सर्वदाते हितामता ॥ अतिसूक्ष्मा पुस्त्वहरा रुच्या का सानिलापहा. ॥

क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कसेरुकन्दे ॥

क्षुद्ररोग । पु । द्विचत्वारिंशद्भेदभिन्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥

क्षुद्रवर्वरा । स्त्री । वरटायाम् ॥

क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रवारुणी । स्त्री । सुरायाः प्रभेदे ॥

क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षुद्रशङ्ख । पु । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

क्षुद्रशार्दूल. । पु । चित्रके । मृगान्तके । चीता इतिभाषा ॥

क्षुद्रशीर्ष । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पु । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥

क्षुद्रशुक्ति । स्त्री । } जलशुक्तिका-
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । } याम् ॥

क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कटभ्याम् ॥

क्षुद्रश्लेष्मातक. । पु । भूकर्बुदारके ॥

क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मार्जारगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ सहतिसहतेवा । पच० । अच् । टाप् क्षुद्रासहा ॥

क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥

क्षुद्रश्वास । पु । अल्पश्वासरोगे ॥

क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्या
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । } म् ॥ क्षुद्रा चासौहिङ्गुलीच ॥

क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नट्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कामेश्वर्याम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिक्कायाम् ॥ मक्षिकामात्रे ॥ क्षुणत्ति क्षुणत्तिवा । क्षुदिर् सम्पूर्णने । स्फायितञ्चीतिरक् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ वाटरतायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । इग्रमूलप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । लघुमन्थे । तनुच्छायायाम् । छोटीगणियारी इतिभाषा ॥ अग्निमन्थद्वयस्यैव तुल्यं वीर्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वमनीषया ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तेचक्षूरोगौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घात । पु । पोताधाने । पोनामाच इतिगौडभाषा ॥ क्षुद्राद्रण्डाज्जातामत्स्या क्षुद्राण्डमत्स्या । तेषांसङ्घात ॥

क्षुद्रापामार्ग । पु । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । आमलके । काठआवला इतिभाषा ॥

क्षुद्रामलकसञ्ज्ञ । पु । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्र । पु । कोषाम्रे । सुकोशके ॥

क्षुद्राम्लपनस । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ अश्मपत्रुल्याम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । शाखाम्लायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पु । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भाव । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवासे ॥

क्षुद्रेवारु । पु । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपाय । पु । मायादिषु । क्र येपेन्द्रजालानि क्षुद्रोपायाश्चैव ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकाशाके । मलट्याम् । रसवीर्यविपाकेषु सदृशो पूर्वयास्वयम् । पूर्वया उपोदक्या ॥

क्षुद्रोलूक । पु । डुण्डुले । शाकुनेये । खखूसत्इतिभाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षायाम् ॥ क्षोधनम् । क्षुधबुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । बुभुक्षायाम् । अशनायायाम् ॥ बुभुक्षोत्पादकौदर्य्याग्निविकारे ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशल । पु । विल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुर । त्रि । क्षुधापीडिते ॥ यथा । अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धु कामातुराणां नभयं नलज्जा । चिन्तातुराणा नसुख न निद्रा क्षुधातुराणांनबलंनतेजइति ॥

क्षुधाभिजनन । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी० । नद्यादित्वाल्ल्युः ॥

क्षुधावती । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्तक्षु धोत्पादकवटिकायाम् ।

क्षुधासागररस । पु । भैषज्यरत्नावल्यु क्ते औषधविशेषे ॥

क्षुधित. । त्रि । अशनायिते । बुभुक्षि ते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षु धेरकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्त । वस तिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुत् सञ्जाताऽस्य वा । तारकादित्वादितच् ॥

क्षुधुनः । पु । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्य.कित्वि त्युनन् ॥

क्षुप । पु । ह्रस्वशाखाशिफे । शाखोट कादिक्षुद्रहक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ इ क्ष्वाकुभूपतनये ॥ द्वारकापश्चिमदि क्स्थेपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । बाहुलकात् प. । अगुणश्च ॥

क्षुपालु । पु । पानीयालौ ॥

क्षुपडोडमुष्टि । पु । विषमुष्टिक्षुपे ॥

क्षुब्ध । पु । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षु भ्यति स्म । क्षुभसञ्चलने । क्त । क्षु ब्धस्वान्तेत्यादिनासाधु । त्रि । क्षु भिते ॥ तथाच क्षुब्धोराजा क्षुब्धा गिरिनदीत्यादिप्रयोगास्त्वागमशा स्त्रस्यानित्यत्वाद्बोध्या ॥

क्षुभ. । पु । प्रवर्त्तके ॥

क्षुभा । स्त्री । निग्रहानुग्रहकर्त्र्यां देव तायामिति महाभारतम् ॥

क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुले । चले ॥ क्षुभे क्त. । इट् ॥

क्षुमा । स्त्री । अतस्याम् ॥ नीलिका याम् ॥ छुंब इतिपर्वतीयभाषाप्रसिद्धे लताप्रभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकात् मक् । अर्त्तिस्तु सुहुसृधृक्षिक्षुभेतिमन्वा । संज्ञा पूर्वकत्वान्नगुणः ॥

क्षुरः । पु । लोमच्छेदनद्रव्ये । नापि तास्त्रे । छुरा इतिभाषा ॥ कोकिला क्षे ॥ गोक्षुरे ॥ शफे ॥ महापिण्डी तके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुरविलेख ने । इगुपधज्ञाप्रीकिर.क. ॥ यद्वा । क्ष्णुलेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपात नाद्रेफलोपोगुणाभावश्च ॥ क्षुरइव क्षुरोवा ॥

क्षुरक । पु । गोक्षुरे ॥ तिलकद्रुमे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरक शीतलो वृ ष्य स्वाद्वम्ल. पिच्छिलस्तथा । ति क्तो वातामशोथाश्मतृष्णादृष्टत्रनि लास्रजित् ॥ क्षुरति । क्षुर० । क्वु न् शिल्पिसंज्ञयो. ॥ क्षुरइववा । इ वे प्रतिकृताविति कन् ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षुरकर्म्म । न । चौरे ॥ देवकार्य्ये पि तृश्राद्धे रवेश्चपरिचये । क्षुरकर्म्म न कुर्वीत जन्ममासे च जन्मभे ॥

क्षुरधानम् । न । नापितोपस्कराधाने । गुच्छी इति पर्वतीयभाषा ॥ क्षुरो धीयतेऽस्मिन् । धाञो ल्युट् ॥

क्षुरधारः । पुं । नरकविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे ॥

क्षुरपत्रः । पु । शरे ॥ त्रि । क्षुरतुल्यपत्रयुक्ते ॥

क्षुरपत्रिका । स्त्री । पालङ्क्यशाके । पालङ् इति भाषा ॥

क्षुरप्रः । पु । शरविशेषे ॥ घासच्छेदनास्त्रे । खुरपा इति भाषा ॥

क्षुरभाण्डम् । न । क्षुराधारे । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥

क्षुरमर्द्दी । पु । नापिते ॥

क्षुरमुण्डी । पु । नापिते ॥ मुण्डं करोतीति मुण्डी । क्षुरेण मुण्डी ॥

क्षुराङ्गः । पु । गोक्षुरे ॥

क्षुरिका । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥

क्षुरिकापत्रः । पु । शरे ॥

क्षुरिणी । स्त्री । नमस्कार्याम् । वराहक्रान्तायाम् ॥ नापितभार्यायाम् ॥

क्षुरी । पु । नापिते ॥ क्षुरोऽस्यास्तीति ॥

क्षुरी । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

क्षुल्लः । त्रि । अल्पे ॥ लघौ ॥ क्षोदनम् । क्षुदिर् सम्पेषणे । सं० क्विप् । क्षुदं लाति । आतोऽनुपसर्गे क । तोर्लि ॥ यद्वा । क्षुध्यते । स्फायितञ्चीतिरक् । रलयोरेकत्वम् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

क्षुल्लकः । पु । क्षुद्रशङ्खे ॥ नीचे । पामरे ॥ अल्पे ॥ कनिष्ठे ॥ दुःखिते ॥ खले ॥ क्षुल्लशब्दात् स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । क्षुणत्ति क्षुद्यते वा । क्षुदिर् ० क्षुदरोदेवा । स्फायीतिरक् । क० लत्वम् ॥ यद्वा । क्षुधा लक्ष्यते । लकआस्वादने । पुसीति घ ॥

क्षेत्रम् । न । शरीरे । इन्द्रियाणां करणसंस्थिते भोगायतने ॥ यथोक्तम् । इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्चेन्द्रियगोचराः । इच्छाद्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः ॥ एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतमिति ॥ सस्यस्यैवाणिज्यसकृत्कर्मणः फलस्यनिर्वृत्ते ॥ केदारे । व्रीह्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ सिद्धस्थाने ॥ कलत्रे । पत्न्याम् ॥ भारतादौ ॥ भगे ॥ अङ्के ॥ मेषादिराशौ ॥ यथा । मेषस्त्वङ्गारकस्यैव वृषः शुक्रस्य कीर्त्तितम् । मिथुनञ्च बुधस्यैव सोमस्य कर्कटस्तथा ॥ सूर्यस्यैवं भवेत् सिंहः कन्या चैव बुधस्य च । तुला चैव तु शुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा । धनुः सुरगुरोः क्षेत्रं शनेर्मकरकुम्भकौ ॥ मीनः सुरगु

रोश्चैव ग्रहक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ ली लावत्यादि प्रसिद्धे गणितव्यवहारे ॥ क्षयति क्षीयते अनेन वा । क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥

क्षेत्रकर । पु । क्षेत्रस्य कर्त्तरि ॥ क्षेत्र करोति । दिवाविभेत्यादिनाट ॥

क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुङ्क्याम् ॥

क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिटायाम् । पाण्डुफलायाम् ॥

क्षेत्रज । पु । द्विपितृके पुत्रविशेषे । स्वपत्न्यामन्यद्वाराजनितेपुत्रे ॥ य थाहनोधायन । मृतस्यच प्रसूतो य' क्लीवस्य व्याधितस्य वा । अन्येनानुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रज' स्मृत इति । अस्यार्थ । क्लीवादे. स्वे क्षेत्रे तदनुमतोऽन्येन प्रसूत क्षेत्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्तल्पज प्रमीतस्य क्लीवस्यव्याधितस्य वा । स्वधर्मेणनियुक्तायां सपुत्र क्षेत्रज स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रजा । स्त्री । ताम्बुड इति गौड भाषा प्रसिद्धेतृणविशेषे । गोमूत्रिकायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चणिका याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिल्पिका याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रज्ञ । पु । आत्मनि । पुरुषे । शरीरस्य कर्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीराधिदैवते ॥ योऽस्यात्मन कारयिता तङ् क्षेत्रज्ञ प्रचक्षते । इति मनु ॥ क्षेत्राण्याणि शरीराणि तेषाञ्चैव यथासुखम् । अ त्मान वेत्ति संयोगा दत क्षेत्रज्ञउच्यते इति ब्रह्म पुराणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम व्यष्टिदेहे दक्षिणेचक्षुषि व्यवस्थितोऽद्रष्टा चक्षुषो करणाना नियन्ता कार्यकरण स्वामी हिरण्यगर्भविराडात्मभ्या समष्टिदेहाभ्या मन्य इतिव्याख्यातार ॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥ कृषके ॥ क्षीयते इति क्षेत्र शरीर तज्जानाति । ज्ञाअवबोधने । आतोनुपसर्गेक ॥

क्षेत्रदूतिका । स्त्री । हहत्याम् ॥

क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रपति । पु । क्षेत्रपाले ॥ रुद्रादिषु ॥ यथा । रुद्रञ्च क्षेत्रपतिम् प्राहु केचित् दक्षिण मया परे । स्वतन्त्र एव वा कश्चित् क्षेत्रस्यपतिरुच्यतेइति॥

क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेतपापडा इति प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥

क्षेत्रपाल । पु । देवताविशेषे ॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्यकीर्त्तिता । मातृकावर्णभेदेन सम्भिन्ना नाम भेदत इति ॥ प्रयोजन न्वेतत् । नामयद्यस्यवर्णानायोवर्णो मातृकान्तरे

। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रार्यं क्षेत्रपालक ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते क्वचित । तस्यकर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो नसंशयइत्यादि ॥ विशेष प्रयोगसारेद्रष्टव्य ॥

क्षेत्ररुहा । स्त्री । वालुकीकर्कट्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित । पु । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भव । पु । चक्षुक्षुपे ॥ भिण्डाक्षुपे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूत । पु । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीव । त्रि । कर्षके । किसाण इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवोजीविकास्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिपदेवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्रं क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धं सिद्धाधिकाराश्चश्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसार ॥

क्षेत्राधिप । पु । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रबुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीभुवाम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राधिपाःसुरजादय.॥ इतिज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम्॥

क्षेत्रिक. । पु । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पु । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥

इनि ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रिय । पु । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्सार्हे ॥ परक्षेत्रेचिकित्स्य. । शरीरान्तरेचिकित्स्यइत्यर्थ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रेचिकित्स्य इति परक्षेत्रशब्दात् घच् परशब्दस्यलोपश्चनिपात्यते ॥ अन्यस्यभार्यायामन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रे क्षत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता धृतराष्ट्रादय. क्षेत्रिया ॥ न । क्षेत्रजतृणे॥

क्षेत्रेक्षु । पु । यावनाले । जुन्हरी जुवार इति भाष ॥

क्षेप । पु । निन्दायाम् ॥ विक्षेपे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विलम्बे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिपप्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपक । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे । क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्ययन्त्रे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्थाच नारी भवति कर्कशा । आयुष क्षेपणार्थन्तु दातव्यंशोभनं सदेति हारीत. ॥

क्षेपणि: । स्त्री । डाँड इतिख्याते नौ

काद्दण्डे ॥ क्षिप्यते ऽनया। क्षिपप्र रणे। क्षिपे किच्चेत्यान। बाहु लकात् गुण ॥ जालप्रभेदे ॥

क्षेपणी। स्त्री। नौकादण्डे ॥ जालभेदे ॥कृदिकारादक्तिन इति ङीष्॥

क्षेपणीय। पु। भिन्दिपाले। पाषाण प्रक्षेपणास्त्रे ॥ त्रि। क्षेपणार्हे॥

क्षेपिमा। पु। क्षिप्रत्वे ॥ क्षिप्रस्यभाव। पृथ्वादिभ्यइमनिच्। स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षेपिष्ठ। त्रि। अतिक्षिप्रे ॥ अयमेषा मतिशयेनक्षिप्र'। स्थूलदूरेतीष्ठनि साधु ॥ वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेति श्रुति ॥

क्षेपीयान्। त्रि। क्षिप्रतरे ॥ अयमन यो क्षिप्र। द्विवचनविभज्येतीय सुनि स्थूलदूरेति साधु ॥

क्षेप्ता। त्रि। क्षेपणकर्त्तरि॥ क्षिप ति। क्षिप॰। तृच्॥

क्षेमः। पु। चण्डायाम्। चोरनामग न्धद्रव्ये॥ पु। न। लब्धरक्षणे ॥ कल्या णे। कुशले ॥ मोक्षे ॥ चतुर्थतारा याम्॥ त्रि। तद्वति॥ चयत्यशुभ म्। क्षि॰। मन्॥ क्षियोति वा। क्षिहिंसायाम्। अर्त्तिस्तुसुहुसृधृ क्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्नि तिमन्॥

क्षेमक। पु। चोरनामगन्धद्रव्ये॥ पा ण्डुवंशजेराजपुत्रे॥ परीक्षिदादय क्षेमकान्ता कलौ सप्तविंशत्संख्यै न्न राजान आसन्। ततोऽस्य वंश स्य विश्रान्ति। तत क्षेमवंशस्या खान्तरे मगधवंश्याराजान कलौ बहुकालस्थिता ॥ नागविशेषे॥ भारतप्रसिद्धे राक्षसे ॥

क्षेमकर. । त्रि। मङ्गलकारके ॥ क्षेम ङ्कर' ॥

क्षेमकरी। स्त्री। भवान्याम्॥

क्षेमकार। त्रि। शुभङ्करे॥ क्षेमप्रिय मद्रेष्वचेत्यण्॥

क्षेमङ्कर। त्रि। क्षेमकारे। अरिष्ट तातै॥ क्षेमप्रियमद्रेषण्चेतिचका रात् खच्। मुमागम ॥

क्षेमङ्करी। स्त्री। देवीविशेषे ॥ भग वत्यामूर्त्यन्तरे शङ्खचिल्लयाम्॥य था। कुङ्कुमाभा सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधव लानने। मत्स्यमांसप्रिये देविक्षे मङ्करिनमोऽस्तुते इतिदर्शने नम स्कारमन्त्र ॥

क्षेमफला। स्त्री उदुम्बरवृक्षे ॥ क्षेमा यफलान्यस्या ॥

क्षेमवान्। त्रि। मङ्गलयुक्ते॥

क्षेमभूर। त्रि। निर्भयस्थाने वलप्रका शके॥

क्षेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ क्षेमङ्कर्याम् ॥ धनञ्जयाम्बयश्शुभम् । क्षि° । क्षिणोति दुःखम् । क्षिहिंसायाम् । मन् । टाप् ॥

क्षेम्य । त्रि । कुशलयोग्ये ॥

क्षेयम् । त्रि । क्षेतुयोग्येपापादौ ॥ क्षि° । अक्षेयत् । गुण ॥

क्षेत्रम् । न । क्षेत्रवृन्दे । केदार्ये ॥ क्षेत्राणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

क्षैरेयम् । त्रि । क्षीरसंस्कृते ॥ क्षीरेसंस्कृतम् । क्षीराड्ढञ् ॥

क्षैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ ङीप् ॥ पायसे ॥

क्षोड । पु । आलाने । गजवन्धन्याम् ॥

क्षोणि । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकान्नि ॥

क्षोणी । स्त्री । भूमौ ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षोणीप्राचीर । पु । समुद्रे ॥

क्षोद । पु । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥ क्षुद्यते । क्षुदिर् सम्पेषणे । घञ् ॥

क्षोदक्षम । त्रि । । विचारसहे ॥

क्षोदितम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

क्षोदिमा । पु । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भाव । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलनिदूरेतिसाधु ॥

क्षोदिष्ठ । त्रि । अतिक्षुद्रे ॥ अयमेषामतिशयेनक्षुद्र । अतिशायनेतमविष्ठनावितीष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधु ॥

क्षोदीयान् । त्रि । क्षुद्रतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनक्षुद्र । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेतिसाधु ॥

क्षोद्य । त्रि । क्षोदनीये । चूर्णितुयोग्ये ॥

क्षोभ । पु । व्यर्थमितस्तत सञ्चलने ॥ क्षोभण ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

क्षोभक' । पु । कामाख्यास्थपर्वतविशेषे ॥ त्रि । क्षोभजनके ॥

क्षोभकृत् । त्रि । विघ्नकारिणि ॥

क्षोभण । पु । कामवाणविशेषे ॥ क्षोभकारके ॥ विष्णौ ॥ प्रकृतिम्पुरुषञ्चैवप्रविश्य स्वेच्छया हरि । क्षोभयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययौ ॥ परिणाम्यपरिणामिनौ उपादाननिमित्तौ ।'इत्यर्थः ॥क्षोभयति । क्षुभसञ्चलने । ल्यु ॥

क्षोभित । त्रि । क्षोभयुक्ते । सञ्चालिते ॥

क्षोम । पु । न । मण्डपोपरिशालायाम् । अट्टे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

क्षोमक' । पु । गणहासके । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

क्षौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ कपिलवर्णे मधुनि ॥ मक्षिका कपिला सूक्ष्मा क्षुद्राख्या तत्कृतम्मधु । मुनिभि क्षौद्र मित्युक्तं तद्वर्णात् कपिलम् भवेत् ॥ गुणैर्माक्षिकवत् क्षौद्र विशेषान्मेहनाशनम् ॥ क्षुद्राभिर्मक्षिकाभि कृतम् । क्षुद्रा भ्रमरवटरपादपादजित्यत्र ॥ पु । क्षितिकणे । पाशौ ॥ चम्पकवृक्षे ॥ सजातीयान्मागध्यांजाते सङ्करजातिविशेषे ॥ वागुरादिनाऽस्यजीविका ॥

क्षौद्रजम् । न । सिक्थे । मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥

क्षौद्रधातु । पु । माक्षिके ॥

क्षौद्रप्रिय । पु । जलमधूकवृक्षे ॥ त्रि । मधुप्रिये ॥

क्षौद्रमेह । पु । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । कषाय मधुरं रूक्ष क्षौद्रमेह वदेद्बुध । कषाय कषायवर्णम् ॥

क्षौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिथा मैण मोम इति भाषा ॥

क्षौम । पु । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्कलांशुके ॥ शणजवस्त्रे ॥ अतसीवस्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । क्षुमायाविकारे ॥ क्षौमाट्टतेरथे ॥ क्षुवन्त्यत्र । टुक्षु० । अर्त्तिस्तुस्विति मन् । तत प्रज्ञाद्यण् ॥ क्षुमाया विकार । तस्य विकार इत्यण् ॥ क्षौमेणदुकूलेन परिवृतोरथ । परिवृतोरथ इत्यण् ॥

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम् ॥ क्षुमानिर्मितकन्यायाम् ॥

क्षौरम् । न । क्षुरकर्मणि । मुण्डने । वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीनां कर्त्तनसम्यसाधनम् । सम्यसाधनम् पवित्रीकरणम् ॥ व्रतादिसमये क्षौरकर्माकरणेदोषो यथा । व्रतानामुपवासानां श्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । न करोति क्षौरकर्म सोऽशुचि सर्वकर्मसु । स्वयमाल्यस्वयपुष्पं स्वयं दृष्टञ्चचन्दनम् । नापितस्य गृहे क्षौरं शक्रादपि हरेत् श्रियम् ॥ रवौदुःख सुखं चन्द्रे कुजेमृत्युं बुधेधनम् । मानहानिगुरोर्वारे शुक्रेशुक्रक्षयोभवेत् ॥ शनौचसर्वदोषा स्यु क्षौरमत्र विवर्जयेत् ॥ अन्यद्गुणगैः । केशवमानसंपुरपाटलिपुत्रपुरीमहिच्छत्राम् । दितिमदितिञ्चस्मरता क्षौरविधौ भवतिकल्याणमिति ॥ क्षुरेणनिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमित्यण् ॥

क्षौरपव्यम् । न । क्षुरवज्रतुल्यतीक्ष्ण इढगृहे ॥

क्षौरिक । पु । नापिते ॥ इतिशब्द

माला ॥

च्णुत । वि । निर्गते । भाषिते ॥ च्णयतेस्म । च्णुतेजने । क्त ॥

च्मा । स्त्री । मेदिन्याम् । भूमौ ॥ च्मते भारम् । च्मूष्सहने । च्मेरु पधालोपश्चेत्यच् । टाप् ॥

च्माज । पु । भौमे ॥

च्मातलम् । न । भतले ॥

च्मापति । पु । राजनि ॥ च्मायाः पति ॥ च्मापातिवा । पारक्षणे । पातेर्डति ॥

च्माभुक् । पु । राज्ञि ॥ च्माभुनक्ति पालयति । भुजपालनाभ्यवहारयो । क्विप् ॥

च्माभृत् । पु । न्पे । भूपे ॥ शैले । पर्वते ॥ च्मांविभर्त्ति डुभृञ् धारणे पषणयो क्विप्चेति क्विप् । तुक् ॥

च्मानाथ । पु । वासुदेवे । भगवति ॥ च्मा भूमि मा लक्ष्मी । तयोर्नाथ ॥

च्वेड । पु । ध्वनौ ॥ कर्णामये ॥ विषे ॥ पीतघोषाद्वे ॥ न । लोहितार्कपर्णफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुरासदे ॥ कुटिले ॥ च्वेडते मोचयति । च्विड० । पचाद्यच् ॥ च्विद्यत्यनेन वा । ञिच्विदासेहनमोचनयो । हलश्चेतिघञ् । पृ० ॥ च्वेलतिवा । च्वल्चलने । अच् । डलयोरेकत्वम् ॥

च्वेडनम् । न । त्यागे । मोचने । छोडना इति भाषा ॥

च्वेडमन्त्रम् । न । गारुडे ॥

च्वेडा । स्त्री । वंशशलाकायाम् ॥ सिंहनादे ॥ कोषातक्याम् ॥ च्वेडात्टाप् ॥ च्वेदन वा । ञिच्विदासेहनमोचनयो मोहनयोरित्येके । घञ् । पृ० ॥ सिंहनादे रूपभेदात् स्त्रीत्वम् । विशेषैर्यैरबाधित इति परिभाषणान्नपुंस्त्व ॥

च्वेडितम् । न । सिंहनादे ॥

च्वेलिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ च्वेलति । च्वेलृ० । पचाद्यच् । टाप् । स्वार्थे कः ॥

ख

ख । पु । खकारे ॥ सूर्ये ॥ न । इन्द्रिये ॥ पुरे ॥ क्षेत्रे ॥ शून्ये ॥ विन्दौ ॥ विहायसि ॥ सवेदने ॥ देवलोके । स्वर्गे ॥ शर्मणि । सुखे ॥ खमाद्य

मगाशौ ॥ खन्यते खनति वा । ख नुश्रवद्दारणे । अन्येभ्योपीतिड ॥ खर्वेत्त्यस्मिन् वा । खर्गतौ । ड ॥ अभ्रके ॥

खकुन्तल । पु । शम्भौ । शिवे ॥

खक्खट । पु । कक्खटे । कठिने ॥ खक्खति । खक्खहसने । शकादिभ्योऽटन् ॥

खग । पु । सूर्ये ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ मार्गणे । शरे ॥ पक्षिणि । विहङ्गमे ॥ वायौ ॥ खेगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिड ॥

खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणां डीनादिगतिचेष्टायाम् । यथा । डीनप्रडीन मुड्डीन सण्डीन परिडीनकम् । विडीन मवडीनञ्च निडीन डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतित सम्पाताद्याश्च पक्षिणाम् । गतिप्रभेदाः पक्षिगरुड कुलायेनीडमस्त्रिया शितिजटाधर ॥

खगति । स्त्री । आकाशगमने ॥

खगप । पु । गरुडे ॥ खगान् पाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिक ॥

खगपति । पु । गरुडे ॥ खगानाम् पति ॥

खगमः । पु । खेचरे ॥

खगवक्त्र । पु । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥

खगशत्रु । पु । पृश्निपर्ण्याम् ॥

खगस्थानम् । न । कोटरे । निष्कुहे ॥ खगानास्थानम् ॥

खगान्तक । पु । श्येनपक्षिणि ॥

खगासन । पु । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥ खगस्य खगानां वा आसनं यस्मिन् स ॥ खगो गरुड आसनं यस्य वा ॥

खगेन्द्र । पु । गरुडे । वैनतेये ॥ खगानामिन्द्र ॥

खगेन्द्रध्वज । पु । विष्णौ । हरौ ॥ खगेन्द्रो ध्वजे यस्य । खगेन्द्रो ध्वजश्चिह्नं यस्य वा ॥

खगेश्वर । पु । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगानामीश्वर ॥

खगोल । पु । आकाशमण्डले ॥ तस्य विवरणं यथा । एतद्ब्रह्माण्ड सच्छिद्र कटाहद्वयसंगोलाकारं स्फुटमुदरम् । यत्र भूर्भुवस्स्वर्महोजनतपःसत्यसञ्ज्ञकानि सप्त भुवनानि सन्ति । ब्रह्माण्डमध्ये यः परिधिः स आकाशकक्ष्या । तन्मध्ये परावहप्रवहानुवहसंवहोद्वहाख्यानां पञ्चानां वायूनांस्थानानि अधोधः क्रमेणसन्ति । तदधस्तात् अधोधः स्थितपूर्वाभिमुखग्रनिनुष्रसतिराहुकेतुमङ्गलसूर्यशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुक्तं द्वादशरा।

त्तरस्थितध्रुवाख्यताराद्वयेन बद्धं नक्षत्रचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवायुना भ्रमति । ततोऽधोऽध क्रमेण सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्तं सदोत्तरगति रावहवायुर्भ्रमति । एतद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वरस्य धारणात्मिका शक्तिं बिभ्राणो भूगोल शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यन्तर्गता नागसुरसमाश्रया दिव्यौषधिरसोपेता रम्या पातालरसातलमहातलतलातलसुतलवितलातलसंज्ञका ऊर्द्ध्वोर्द्ध्वक्रमेण सप्तपातालभूमयस्सन्ति । सुमेरुपर्वतोपरि शून्ये एका ध्रुवताराभ्रमति । एवं वडवानलोपरि शून्येऽन्याध्रुवतारा भ्रमतीति ॥

खगगड । पु । खागड़ा इति गौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । मोटगखे । इत्काशे ॥

खङ्कुर । पुं । चूर्णकुन्तले ॥

खचमस । पु । चन्द्रे ॥ खेचमसइव ॥

खचर । पु । वायौ ॥ राक्षसे ॥ सूर्ये ॥ त्रयाणामुदाहरणं यथा । खचरस्य सुतस्य सुत खचर खचरस्य पिता न पुनः खचरः । खचरस्य सुतेन हतः खचरः खचरी परिरोदिति हा खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा । खचरो रङ्गताले स्यात् गुरुरादौ लघुस्तथा । शान्तेऽथवा हास्यरसे भवेदेष खचर इति सङ्गीतदामोदर ॥ त्रि । आकाशगामिनि ॥ खे चरति । चर० । चरेट ॥

खचित । त्रि । करम्बिते । रुषिते । संयुक्ते । छुरिते । व्याप्ते ॥

खज । पु । दर्व्याम् । करछी इति भाषा ॥

खजक । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दध्नि ॥ खज्यते । खजमन्थने । उषिकुटिदलिकषिखजिभ्य कपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्यजलम् ॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ यथा । वर्षासु चरन्ति घने सहारगा म्रियति कीटलूताश्च । तद्विषजुष्टमपेयं खजल मगस्त्योदयात् पूर्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थ ॥ प्रहस्ते ॥ दर्व्याम् ॥

खजाक । पु । खगे । पक्षिणि ॥ खजति । खज० । खजेराक ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्याम् । करछी इ मचा इतिभाषा ॥ खजेराकप्रत्ययान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजाख्योपदंशे ॥

खजित् । पु । बुद्धभेदे ॥ खंजयति । जि० । क्विप् । तुक् ॥

खज्योतिः । पु । खद्योते ॥

खञ्ज । त्रि । विकलगतौ । खोडे । खो ण्डा लँगडा इतिभाषा ॥ खञ्जति । खजिगतिवैकल्ये । पचाद्यच् । तल्लक्षण यथा । वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नोर्द्वयोर्वधात् ॥

खञ्जक । त्रि । खोरे । खञ्जे ॥

खञ्जकारि । पु । सुलायाम् । खिसारी इतिभाषा ॥

खञ्जखेट । पु । खञ्जनाख्यविहङ्गमे ॥

खञ्जखेल । पु । खञ्जनपक्षिणि ॥

खञ्जन । पु । खञ्जरीटे । ममोला इ इभाषा ॥ अस्य लक्षणाध्याय । खञ्जननामा यो य विहङ्गम स्तस्य दर्शने प्रथमे । प्रोक्तानि यानि मुनिभि फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ तत्र चत्वार खञ्जना भवन्ति । तेषांनामान्यह । स्थूलोऽभ्युन्नतकण्ठ कृष्णगलो भद्रकारकोभद्र. १ । आकण्ठमुखात् कृष्ण सम्पूर्ण २ पूरयत्याशाम् ॥ कृष्णोगलेऽस्यविन्दु सितकरटान्त स रिक्तकृद्रिक्त ३ । पीतोगोपोत ४ इतिक्रमेणकर खञ्जने. दृष्ट ॥ अथ कस्मिन् स्थाने दृष्ट कीदृक्फलङ्करोतीत्याह । अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाश्रयेषु पुण्येषु । करितुरगभुजगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे । हस्तितुरङ्गमशालाछत्रध्वजचामराद्येषु ॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु । दधिपात्रधान्यकूटेषु च श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ अन्येष्वप्याह । पङ्के स्वाद्वन्नाप्तिर्गोरससम्पच्च गोमयोपगते । शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ गृहपटलेऽर्थभ्रंशो वध्रे बन्धोऽशुचौ भवति रोगः । पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ अन्यदप्याह । महिषोष्ट्रगर्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्करादिस्थ । प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभो मरणरुग्भयद ॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभ शुभ पिबन् वारि निम्नगासंस्थ । सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफल खञ्जनोऽस्तमये ॥ नीराजने निवृत्ते ययादिशा खञ्जनो नृपं याति । तथा गतस्य क्षिप्रं न राति वैश उपैति ॥ अथप्रस्थयप्रदर्शनार्थमाह । तस्मिन्निधि भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तलेऽस्ति काच । अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य त

कौतुकापनयनाय खने हरिचीम् ॥ अन्यच्छुभाशुभमाह । मृतविकल विभिन्नरोगित स्वतनुसमानफल प्रद खग । वनकुट्टभिनिलीयमानको वियतिच बन्धुसमागमप्रद ॥ अथशुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह । नृपति रपि शुभ शुभप्रदेशेखग मवलोक्य महातले विदध्यात् । सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिनन्दित मेव मेति वृद्धिम् ॥ अथाशुभे खञ्जने दृष्टे विधानमाह । अशुभ मपि विलोक्य खञ्जन द्विजगुरुसाधुसुरार्चने रत । न नृपति र शुभ समाप्नुयान्नयदि सप्तदिना निर्मांसभुक स्यात् ॥ अथ कालफलप्रदर्शनार्थ माह । आयघोल् प्रथमे दर्शने फल प्रतिदिनन्तु दिनशेषात् । दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्क्षशान्तादीप्तादिभिश्चोह्यम् ॥ इतिवाराह्यांविचत्वारिंशोध्याय ॥ ४३ विशेष शाकुने ॥ दिग्विशेषे ऽस्य शब्दफलम । वित्त ब्रह्मणि कार्यसिद्धिरतुला शक्रे हुताशेभय याम्या मग्निभय क्षुरद्विषिकलि क्षोभ समुद्रालये । वायव्यां वरवस्त्रगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्या मरण ध्रुवमितिगदितदिग्लक्षण ख

ञ्जने ॥ ज्येष्ठीवतच्युतेप्येवमेवोत्थम् ॥ न । गमने ॥ खञ्जति । खजि० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु ॥

खञ्जनक । पु । खञ्जने ॥

खञ्जनरतम् । न । यतीनां गोपनीये रते ॥ यमिना यद्रत गोप्य तत् खञ्जनरत विदुरित्युक्ते ॥

खञ्जना । स्त्री । खञ्जरीटसमपक्षिणि । क्षुद्रखञ्जनजातौ । सर्षप्याम् ॥

खञ्जनिका । स्त्री । खञ्जनाकृतौ । सर्षप्याम् । हापुत्रिकायाम् ॥ खञ्जनेव । स्वार्थेक । टाप् । हृस्वम् ॥

खञ्जरीट । पु । खञ्जने ॥ असिधारायाम् ॥ ब्रह्मचारिणि ॥ खञ्जइवचरति । खञ्जगतौ । बाहुलकात् कीटन ॥

खञ्जा । स्त्री । छन्द प्रभेदे ॥

खट । पु । अन्धकूपे ॥ कफे ॥ प्रहारान्तरे ॥ टङ्के ॥ तृणे ॥ लाङ्गले ॥ कत्तृणे ॥ खटकाङ्क्षायाम् । अच् ॥

खटक । पु । नागवीटे । टाङ्करे ॥

खटकामुख । पु । शरावर्षणमुद्राय म् ॥ हस्तकविशेषे ॥

खटिक । पु । कुञ्चितपाणौ ॥

खटिका । स्त्री । शेलखडी इति प्रसिद्धायाकठिन्याम् । लेखनद्रव्ये ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ वीरणे ॥

खटिनी । स्त्री । खट्याम् । खटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । धवलमृत्तिकायाम् ॥ खटी दाहास्रजित् शीता मधुरा विषशोथजित् । लेपादो तद्गुणा प्रोक्ता भक्षितामृत्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी द्वेच गुणै स्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टन । त्रि । खर्व्वे ॥

खट्टाश । पु । गन्धोतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिजायाम् ॥

खट्टि । पु । शवयाने । अन्त्यशय्यायाम् ॥

खट्टिक । पु । खटीक इतिख्याते मांसविक्रयिणि ॥ मत्स्यघीवरभेदे ॥ शाकुनिके । चिड़ीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । निषद्यायाम् ॥ शवयाने ॥

खट्टेरक । त्रि । खर्व्वे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ अभाषितपुंस्काच्चेति पक्षेइत्वाभाव ॥

खट्वा । स्त्री । पर्य्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खच्यते निद्रालुभि । खटकाङ्क्षायाम् । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभिः काष्ठखण्डैस्तु खट्वेति प्रतिचक्षते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौ ॥ कोलशिव्याम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ आदाचार्य्याणामितिपक्षे आत्वम् ॥

खट्वाङ्ग । पु । सूर्य्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दण्डारोपितनरशिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ पृष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पु । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पु । शिवे ॥

खट्वारूढ । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ अविनीते । प्रमादिनि ॥ जाल्मे । निषिद्धाऽनुष्ठानपरे ॥ वेद व्रतानिच समाप्य समावृत्तेन हि खट्वारोढव्या ब्रह्मचर्य्यएव भूमिशयनं तेनापि य खट्वामारोहति सजाल्म । रूढस्तायम् । तेन खट्वा मारोहतु मावा निषिद्धानुष्ठानपर सर्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति नित्यतत्पुरुष ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ स्वल्पाखट्वा । कन् । ह्रस्व । अभाषितपुंस्काच्चेतीत्वम् ॥

खड । पु । पानान्तरे ॥ भेदे ॥ पु । न । लघुतृणे । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री । } पक्षद्वारे । खिडकीइतिभाषा
खडक्की । स्त्री । }
॥ इति हारावली ॥

खडयूषः । पु । यूषवि० ॥ यथा । तक्रं

वचित्यच।ङ्गैीमरिचा जाजिचित्र-कैः। सुपक्व खडयूषोय चक्रदत्तेन भाषित ॥

खडिका। स्त्री। } सेलखडी इतिभा
खडी। स्त्री। } षा प्रसिद्धायां कठिन्याम्॥

खडु। पु। मृतशय्यायाम्॥

खड्गम्। न। लोहे॥

खड्ग। पु। खागइतिख्याते गण्डकशृङ्गे॥ बुद्धभेदे॥ गण्डके। गेंडा इति प्रसिद्धवन मृगे॥ चोरकनामगन्ध द्रव्ये॥ खाँडा तरवारिइतिच ख्याते शस्त्रे। असौ। चन्द्रहासे॥ खण्डति। खण्डिभेदने। छापूखडिम्य किदितिगन्। आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वा न्नुम्॥ अथ खड्गविषयकद्वत्रिंश विधसञ्चरणं महाभारते। यथा मण्ड लाकारतः खड्गभ्रामणभ्रान्तमुच्यते १। तदेवबाहुमुद्यम्यकृतमुद्भ्रान्तमीरितम् २॥ भ्रामण स्वस्य परित खड्गस्याविद्धमुच्यते ३। परप्रयुक्तशस्त्र ... वारणार्थं मिदत्रयम्॥ शत्रो राक्रमणार्थाय गमनन्त्वाप्लुत मतम् ४। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शन प्रसृत मतम् ५॥ वञ्चयित्वा रिपौ शस्त्रपात न गदितं स्मृतम् ६। परित्यत्य भवे च्छत्रो र्वामदक्षिणतो गतिः ७॥ पश्चात् पदापसरणं निवृत्तं सम्प्रचक्षते ८। अन्योन्यताडनं प्राहु सम्पातमुभयो रपि ९॥ आधिक्य मात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदारितम् १०। अङ्गप्रत्यङ्गदेशेषु भ्रामण भारतं स्मृतम् ११॥ विचित्र खड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम् १२। निर्मीय चर्मणि क्षेपो दर्शे सात्त्वत हितत् १३॥ इति॥

खड्गकोष। पु। असिपिधाने। खड्गपत्रे॥

खड्गज्ञानम्। न। खड्गपरीक्षायाम्॥

खड्गट। पु। इक्षुकाशे॥

खड्गधेनु। स्त्री। खड्गपुत्रिकायाम्। छुरी इति भाषा॥ गण्डकस्त्रियाम्॥

खड्गपत्र। पु। असिकोषे। खड्गलतायाम्॥

खड्गपरीक्षा। स्त्री। खड्गज्ञाने॥ यथा। अङ्ग रूप तथा जाति र्नेत्रारिष्टे च भूमिका। ध्वनि र्मान मिति प्रोक्त खड्गज्ञानाष्टकं शुभम्॥ अभिन्ने दृश्यते यादृक् विभिद्य घटिते तथा। यदेव दृश्यते चिह्नं तदङ्ग सम्प्रचक्षते १॥ नीलकृष्णादिकं खड्गे रूप मित्यभिधीयते २। तेनैव यत् प्रतीत स्यात् तज्जाति रिति गद्यते ३॥ अङ्गातिरिक्तं यज्जाति स्तन्मानाक्ष्यो पलूचकम्। तन्नेत्र

मिति। जानीयात् खड्गे खड्गविशारद ४॥ अङ्गातिरिक्तं खड्गादि यच्छुद्धस्वापदूषकम्। तदरिष्टमिति प्राहु ५ भूमि रङ्गादिधारणम् ६॥ य खड्गे जायते शब्दो नखदण्डादिना हते। स ध्वनि ७ स्तुलनामान ८ स्थानमष्टविधन्त्विदम्॥ पश्चाद्या निपुणै खड्गे सम्भाव्यन्ते पिकृत्रिमा.। अन्या वकृत्रिमा ज्ञेयास्ता वेव सहजा विति॥ अत मङ्गानि चत्वारि रूपाणि जातय स्तथा। चिह्नक्षेत्राणि जानीया दरिष्टानि तथैव च॥ भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया ध्वनि रष्ट विधो मत। मानन्तु द्विविध प्रोक्तमित्येषासङ्ग्रहोमत॥ इति॥ विशेषस्तु लोहार्णवलोहप्रदीपयुक्तिकल्पतरुप्रभृतिग्रन्थेषु द्रष्टव्य॥

खड्गपिधानम्। न।
खड्गपिधानकम्। न। } खड्गकोषे। परीवारे। प्रत्याकारे। कोषे॥

खड्गलक्षणम्। न। खड्गस्वरूपज्ञाने॥ तत्रादौ खड्गस्यप्रमाण व्रणानाञ्च शुभाशुभज्ञानार्थमाह। अङ्गुलशतार्द्धमुत्तम ऊन स्यात् पञ्चविंशति खड्ग। अङ्गुलमानाज् ज्ञेयो व्रणोशुभोविषमपर्वस्थ॥ *॥ व्रणानामाकृतिलक्षणमाह। श्रीवृक्षवर्द्धमानात

पत्रशिवलिङ्गकुण्डलाब्जानाम्। सदृशा व्रणा. प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानाञ्च॥ *॥ अशुभलक्षणानि। कृकलासकाककङ्कक्रव्यादकबन्धवृश्चिकाकृतय। खड्गेव्रणा न शुभदा वंशानुगता प्रभूताश्च॥ स्फुटितो ह्रस्व कुण्ठो वंशच्छिन्नो नदृङ्मनोनुगत। अस्वनइतिचानिष्ट प्रोक्तविपर्यस्तइष्टफल.॥ *॥ खड्गचेष्टितमाह। क्वणित मरणायोक्त पराजयायाप्रवर्त्तन कोशात्। स्वयमुद्गीर्णे युद्ध ज्वलिते विजयो भवेत खड्गे॥ *॥ अथपरिभाषार्थमाह। नाऽकारणं विवृणुया न्नविघट्टयेच्च पश्येन्नतत्रवदन नवदेच्चमूल्यम्। देश नचास्य कथयेत् प्रतिमानयेन्न नैवस्पृशेन्नृपति रप्रयतोऽसियष्टिम्॥ *॥ अन्यल्लक्षणमाह। गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च। करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्रा. प्रशस्ता स्यु॥ निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषै कार्य: प्रमाणयुक्त स। मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रसंच्छिन्ने॥ *॥ अथ मुष्टेरधस्ताद् व्रणज्ञानमाह। यस्मिन् तसरुप्रदेशे व्रणोभवेत्तद्वदेवखड्गस्य। वनितानामिव तिलको गुह्येवाच्यो मु

खट्वङ्गः ॥ * ॥ अथव्रणोपायमाह । अथवा स्पृशति यदङ्गं प्रष्टानिक्षुश्च भ्रुत् तदवधाय । कोशस्थस्वादिश्यो रुपादि शास्त्र विदित्त्वैवम् ॥ शिर निस्पृष्टं प्रथमेङ्कुले द्वितीयेललाट संस्पर्शे । भ्रूमध्येचतृतीये नेत्रस्पर्शेच तुर्थेच ॥ नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्री वासकेचपञ्चाद्या । उरसिद्वादश सप्तस्त्रयोदश कक्षयोर्ज्ञेय ॥ स्तन हृदयोदरकुचौ नाभौतु चतुर्दशा द्येयाजेया । नाभीमूलेकञ्चा गुह्ये एकोनविंशतित ॥ ऊर्वोर्दोविंशेत्वा दूर्वोर्मध्येव्रणस्त्वयोर्विंशे । जानुनिच चतुर्विंशजङ्घायापञ्चविंशेच ॥ जङ्घा मध्येगुल्फेपार्ष्णीपादे तथाङ्गुलिष्व पिच । षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि तिमतेन गर्गस्य ॥ * ॥ अथैतेषाव्र णानाफलान्याह । पुत्रमरणं धना प्तिर्धनहानि सम्पदश्च वन्धश्च । एकाद्यङ्गलस्थे व्रणे फल निर्दिशे त् क्रमश ॥ सुतलाभ कलहो च स्त्रिलब्धि पुत्रमरणधनलाभ । क्रम शा विनाशवनितासिचित्तदुःखानि षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानि, स्त्रीलब्ध यो वधहृद्धिमरणपरितोषा । ज्ञेया स्त्रतुर्दशादिषु धनहानि श्चैकविंशे स्यात् ॥ विस्तासिर निर्वाणिधनाग

मोऽम्रस्युसम्पदोऽस्वस्थम् । ऐश्वर्य मृत्युराज्यानिचक्रमात् त्रिंशदिति यावत् ॥ अनिर्वाणिम्रत्यु ॥ परतो न विशेष फल विषमसमस्थाशु पा पशुभफलदा । केचिद्फला प्रदिष्टा स्त्रिंशतपरतोऽशमितियावत् ॥ * ॥ अथगन्धलक्षणमाह । करवीरोत्प लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग न्ध । शुभदोनिष्टोगोमूत्रपङ्कजमे दस सदृशगन्ध ॥ कूर्मवसासृक्क्षा रोपमश्चभयदु खदोभवतिगन्ध । वै दूर्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ द्धिकर ॥ * ॥ अथशस्त्रपानम् । दृ ष्टमांशनश्च शस्त्रपान रुधिरेणा श्रियमिच्छत प्रदीप्ताम् । हविषा गुणवत्सुताभिलिप्सो सलिलेनाक्ष यमिच्छतश्चवित्तम ॥ वडवोष्ट्रकरेणु दुग्धपानयदिपापेन समीहतेर्थसि द्धिम् । झषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धै क रिहस्तच्छिदये सतालगर्भे ॥ आर्के पयोहुडविषाणमसीसमेत पाराव ताखुशकृताचयुत प्रलेप । शस्त्रस्य तैलमथितस्य ततोस्यपानपश्चाच्छि तस्य नशिलासुभवेद्विघात ॥ क्षारे कदल्या मथितेनयुक्ते दिनोषितेपा यसमायसतत् । सम्यक् छितं चाश्म निनैतिभङ्गं नचान्यलोहेष्वपितस्य

कौण्ड्यम् ॥ इतिवाराह्याम् ४८ ऽध्याय' ॥

खङ्गिक । पु । महिषीक्षीरफेने ॥ सौनिके । मांसविक्रयिणि ॥

खङ्गी । पु । गण्डके । तुङ्गमुखे । वज्रचर्म्मणि ॥ खङ्ग शृङ्गमस्यस्य । इनि ॥ मञ्जुघोषे ॥ त्रि । खङ्गधरे ॥

खण्ड । पु । इक्षोर्विकारविशेषे । ऐक्षवे । चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ प्रयुज्यतेचरसालायाम । खण्डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्येस्यच ॥ खण्डस्तुमधुरोवृष्यश्चक्षुष्योवृंहणोहिम । वातपित्तहर स्निग्धोवल्योवान्तिहर पर ॥ मणिदोषे ॥ न । विडलवणे ॥ * ॥ पु । न । भित्ते । शकले ॥ खण्ड्यते । खडिभेदने । कर्मणि भावेवा घञ् ॥ खन्यते वा । खनु० । अमन्ताड्ड ॥

खण्डक । पुं । सितायाम् । चीनी इतिभाषा ॥ त्रि । छेदकारिणि ॥

खण्डकथा । स्त्री । वाङ्मयप्रभेदे ॥

खण्डकर्ण । पु । आलुविशेषे । वज्रकन्दे । सकरकन्द इतिभाषा ॥ कटुपाकी खण्डकर्णः कफपित्तविनाशन ॥

खण्डकालु । न । आलुविशेषे ॥

खण्डखर्ज्जूरम् । न । खजरइतिख्याते

पक्वान्ने ॥

खण्डज । पु । गुडे ॥ यवासशर्करायाम् ॥

खण्डजोद्भवज । पु । तवराजोद्भवखण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

खण्डताल । पु । तालविशेषे ॥ यथा । द्रुतमेक भवेद्यत्र खण्डताल स उच्यते । अपर नियत विनेति दामोदर ॥

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इतिभाषा ॥

खण्डनम् । न । भञ्जने ॥ निराकरणे ॥ छेदने । भेदने ॥

खण्डपरशु । पु । शिवे ॥ खण्डयतीति खण्ड । खण्ड परशुरस्य ॥ जामदग्न्ये ॥ खण्डयति शत्रून् । खडि० । पचाद्यच् । खण्ड' परशुरस्य ॥

खण्डपर्शु । पु । पर्शुरामे । भार्गवे ॥ शङ्करे । शिवे ॥ चूर्णलेपिनि ॥ खण्डामलकभैषज्ये ॥ राहौ । सैंहिकेये ॥ खण्डयतीति खण्ड । सदाऽसुरवधे खण्ड पर्शुरस्य ॥ भग्नदन्तश्चस्तिनीतिशब्दरत्नावली ॥

खण्डपाल । पुं । शद्राया क्षत्रियाज्जाते । मयरा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वर्णसङ्करविशेषे । खाण्डिके । मोदके ॥ इतिहारावली ॥

खण्डमोदक । पु । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डलवणम् । न । धूर्त्तं । विड्लवणे ॥

खण्डविकार । पु । मत्स्यण्ड्याम् ॥ खण्डो विकारोऽस्या ॥

खण्डविकृति । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्य चीनीतिख्यातस्य विकृति ॥

खण्डशाखा । स्त्री । मखिषवल्याम् ॥

खण्डसर । पु । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटामेघ इतिभाषा ॥ स्त्रीणां दन्तक्षतान्तरे ॥

खण्डि । स्त्री । खण्डने ॥

खण्डिक । पु । कलाये ॥ कक्षान्तरे ॥ कक्षे । काख इतिभाषा ॥ खण्डोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥

खण्डित । त्रि । भेदिते ॥ छिते । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्कः सुजने दरिद्रता विकाशलक्ष्मी कमलेषु चञ्चला । मुखेऽप्रसादः सधनेषु सर्वदा यशोविधातुः कथयन्ति खण्डितमिति ॥ व्याप्तक्रमिते ॥ खण्डा सञ्जाताऽस्य । ता० इतच् ॥

खण्डिता । स्त्री । स्त्रीयादिनायिकाभेदे । भर्त्तुरन्यासङ्गज्ञानकलुषितायाम् ॥ ज्ञातेऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्ते । अपिच । नीत्वाऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥

खण्डी । पु । वनमुद्गे ॥

खण्डिनी । स्त्री । धरिण्याम् ॥

खण्डिमा । पु । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भाव । इमनिच् ॥

खण्डीर । पु । पीतमुद्गे । सोनामूग इति भाषा ॥

खतमाल । पु । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥

खदिका । स्त्री । लाजासु । खील इतिभाषा ॥

खदिर । पु । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । बालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टे ॥ खदिरः शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारुचिप्रणुत । तिक्तः कषायो मेदोघ्नः क्रिमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथाऽमपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान् हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खदस्थैर्य्ये हिंसायाञ्च । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिरा इति किरच् ॥

खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरसार । पु । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा ॥

खदिरिका । स्त्री । लाचायाम् ॥

खदिरी । स्त्री । शाकभेदे । लज्जालुकायाम् । नमस्कार्य्याम् । लाजाजोडी इतिभाषा ॥ खदति । खदे किरच् । ङीष् ॥

खदिरोपमम् । न । खदिराभे । श्वेतखदिरे । सोमवल्के । काँटावावला इतिगौडभाषा ॥

खदूरवासिनी । स्त्री । तारायाम् । बुद्धशक्तिविशेषे ॥

खद्योत । पु । ज्योतिरिङ्गणे । कीटमणौ । प्रभाकीटे ॥ खेद्योतते । द्युत दीप्तौ । अच् ॥ खद्योतयति वा अण् । सूर्ये ॥

खद्योतन । पु । अर्के । सूर्ये ॥ खस्य द्योतन ॥

खधूप । पु । कृत्रिमक्रीडाविशेषे । हवाई इतिभाषा ॥ यथा । उच्चै प्रचक्रु नगरस्य मार्गान् ध्वजान् वदन्तु सुमुचु खधूपान् । इतिभट्टि ॥ वन्धूक इतिप्रसिद्धे वन्धूके ॥

खनक । पु । उन्दुरौ ॥ रन्ध्रचौरे ॥ त्रि । अवदारके । खननकर्त्तरि । भूमिविलकारे । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानाभिज्ञे ॥ खनति । खनु अवदारणे । शिल्पिनिण्वुन् ॥ क्रियाधिक्ये न ङी षिखनकी ॥

खननम् । न । विदारणे । खोदना इतिभाषा ॥

खनयित्री । स्त्री । अस्त्रप्रभेदे ॥

खनि । स्त्री । आकरे । गङ्गायाम् । धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने ॥ खन्यते । खनु० । खनकष्यज्यसीति इ । खनने ॥

खनित्रम् । न । अवदारणे । कुदाल इतिभाषा ॥ खन्यते ऽनेन । खन खनने । अर्त्तिलूधिति इत्र ॥

खनित्रिम । त्रि । खननेननिर्वृत्ते ।

खनी । स्त्री । खनौ ॥ कृदिकारादक्तिन इतिपाक्षिकोङीष् ॥

खपान्थ । पु । ग्रहे ॥ खस्थपान्थ ॥

खपुर । पु । क्रमुके । गुवाके । सुपारी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तके ॥ आलस्ये ॥ न । घटे ॥ जङ्गेपुरे । नभ पर्य्याम् । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचंद्रावली इति भाषा ॥ त्रि । अलसके ॥ खम् इन्द्रियम् आकाशं वा पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयो । मूलविभुजादित्वात् क । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥

खभ्रान्ति । पु । चिल्ले । चील इति प्रसिद्धे खगे । नभो भ्रमे ॥ खेआकाशे भ्रान्तिर्भ्रमणं यस्य ॥

खमणि । पु । सूर्य ॥ खस्यमणिरिव ॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूलि । स्त्री । वारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री । } वारिपर्ण्याम्॥
खमूली । स्त्री । }

खर । पु । गर्द्दभे । रासभे ॥ ख मुख विलमतिशयित मस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यउपसंख्यानमितिरः ॥ धर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्षविशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ २५ वतसरे ॥ उपद्रुत जगत्सर्वं तस्करैर्मूषिकैः खरैः । पीडिताश्चप्रजा सर्वा देशभङ्ग खरेप्रिये ॥ पश्चिमद्वारगृहे ॥ रवे पार्श्वगे ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । तदति ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । क ॥

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायाम् ॥

खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम्॥

खरकोण । पु । तित्तिरिखगे ॥

खरगन्धा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरगृहम् । न । } गर्द्दभशालायाम् ॥
खरगेह । पु । }

खरघातन । पुं । नागकेशरे ॥

खरच्छद । पु । उलखड इति गौडभाषा प्रसिद्धे तृणविशेषे । उलके ॥ इत्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुदरतृणे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसहे ॥

खरणा । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यावानस । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खरणस । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अच्नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । णत्वम् ॥

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । खल्वालुप्रभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥

खरदूषण । पु । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणसहदूषणे ॥ दोषवकुले ॥

खरध्वंसी । पु । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीतिणिनि ॥

खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥

खरपत्र । पु । शाकाख्यद्रुमे ॥ क्षुद्रपचतुलस्याम् । मरुवके ॥ यावनालशरे ॥ खराणि पत्राणियस्य ॥

खरपत्रक । पु । तिलकवृक्षे ।

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । ह. विकायाम् । अथ पुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपादाव्य । पु । कपित्थद्रुमे ।

खरपुष्प । पु । मरुवके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । वर्बराशाके । कवर्याम् । वाबुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्या ॥

खरपुष्पी । स्त्री । वर्वराम् ॥ पाककर्णोतिङीष् ॥

खरप्रिय । पु । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्या गौरादित्वान्ङीष ॥

खररोमा । पु । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागवल्लायाम् ॥

खरशब्द । पु । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाक । पु । फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । खरगृहे ॥ खरा

खरशाला । स्त्री । शाशाला विभाषासेनेतिपाक्षिकक्लीवत्वम् ॥ च । खरशालेजाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थस्यलुक् ॥

खरस्कन्ध । पु प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्ज्जूर्य्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशु । पु । सूर्य्ये । खरास्तीक्ष्णा अंशवोऽस्य ॥

खराग्नि । पु । अग्नीर्थमग्निविशेषे ॥

खराब्दाङ्कुरकम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयरशिखायाम् । वृक्षजटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । चेत्यमनिकेति केचित् ॥ खरमश्नुते खरैरश्यत वा । अशूव्याप्तौ सङ्घातेच अशभोजने वा । उल्वादयश्चेतिव ॥

खराह्वा । स्त्री अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सातु चूर्णाकृतिरिति जरानिर्घण्ट ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खर्व्व । पु । दर्पे ॥ हरे ॥ हये ॥ दन्ते ॥ श्वेतवर्णे ॥ कामदेवे पीतिवद्धीचित ॥ त्रि । ज्वने ॥ निषिद्धकर्त्तरि ॥ निर्बोधे । मूर्खे पीतिदशपादीवृत्ति ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्बराकन्यायाम् ॥ खरसयोगी यधान्वेतिनङीष् ॥ खनति । खनु । खनशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु इतिकु रेफश्चान्तादेश ॥

खर्ज्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदंशे ॥

खर्ज्जु । पु । खर्ज्जर्वाम् ॥

खर्ज्जू । स्त्री । कीटान्तरे । कानखजूरा गोजर इतिचभाषा ॥ खर्ज्जूरोगा इपे ॥ कण्डूाम् ॥ खर्जनम् खर्जति वा । खर्जपूजनेच चाद्यथने । कृषि चमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊ ॥

खर्ज्जूघ्न । पु । चक्रमर्द्दे ॥ धत्तूरे ॥ अर्कवृक्षे ॥

खर्ज्जूर । पु । वृश्चिककीटे ॥ न । रूप्ये ॥ खर्जूरफले ॥ पु । स्त्री । तृणद्रुमे ॥ खर्जति । खर्ज० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्वर ॥ खर्जूरस्य फलम् । फलेविहितस्याणोलुप् ॥

खर्ज्जूरी । स्त्री । वनखजूरे ॥ जातेरस्त्रीतिङीष ॥ गौरादिर्वा ॥

खर्ज्जूरीत्रितयम् । न । छोहारा पिण्डखर्जूरी क्षुद्रखर्जूरिका तथा । खर्जूरीत्रितयं प्रोक्तं ग्रन्थेभावेननिर्मिते ॥ खर्जूरीत्रितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः । स्निग्धं रुचिकरं हृद्यं चतक्षयहरं गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्बल्यं वान्तिवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातक्षुत्तृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भवगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यागुणैरल्पा स्वल्पाखर्जूरिकास्मृता ॥ खर्जूरीतरुतोयन्तुमदपित्तकरम्भवेत् । वातश्लेष्महरंरुच्यंदीपनंबलशुक्रकृत् ॥

खर्प्पर । पु । तस्करे ॥ धूर्त्ते ॥ भिक्षाभाण्डे । भिक्षापात्रे ॥ कपाले । भिन्नभाण्डशकले ॥ न । धातुभेदे । खर्परोतुत्थे ॥ अस्यशोधनम् । नरमूत्रे च गोमूत्रे सप्ताहं रसकं पचेत् । दोलायन्त्रेण शुद्धं स्यात् ततःकार्येषु योजयेत् ॥ खर्परं कटुकं क्षारं कषायं वामकं लघु । लेखनं भेदनं शीतं चक्षुष्यं कफपित्तहृत् । विषाश्मकुष्ठकण्डूनां नाशनं परमं मतम् ॥

खर्प्परी । स्त्री । ⎫
खर्प्परीतुत्थम् । न । ⎭ खर्परीरसके ।

चक्षुष्ये ॥

खर्ब्ब । पु । कुब्जकवृक्षे ॥ निधिभेदे ॥ न । दशशब्दे । दशाब्जसंख्यायाम् । १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्ब्बट । पु । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो यत्रतुग्रामो नगरञ्चैकतः स्थितम् । मिश्रन्तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुःशतग्राममध्यस्थले ॥

खर्ब्बशाख । त्रि । ह्रस्वे । वामने ॥ ह्र

स्वशाखदृमे ॥

खर्बा । स्त्री । खर्वप्रमाणायाङ्गवि ॥

खर्बुरा । स्त्री । तरदीरुचे ॥

खर्बूजम् । न । दशाङ्गुले लताफलवि शेषे ॥ खर्बूज मूत्रलं बल्यं कोष्ठशुद्धि करं गुरु । स्निग्धं स्वादुतरं शीतं वृष्यं पित्तानिलापहम् ॥ तेषु सच्चाम्लमधुरं सक्षारं च्चरसाङ्गवेत् । रक्तपित्तकरं तत्तु मूत्रकृच्छ्रकरं परम् ॥

खर्म्मम् । न । पौरुषे ॥ कौषजांशुके । चौमे ॥

खल । पु । सूर्य्ये ॥ तमालवृचे ॥ धत्तूरवृचे ॥ न । भुवि ॥ स्थाने ॥ कल्के ॥ खलाधाने । सस्यमर्द्दनस्थाने ॥ चि । क्रूरे ॥ कर्णेजपे । नीचे । परस्परभेदके ॥ अधमे ॥ खलति । खलसञ्चये । पचाद्यच् ॥ ख छिद्रलातिवा । लादाने । क ॥

खलता । स्त्री । खलत्वे ॥ अद्रोहिणि तथा शान्ते विद्वेष खलता स्मृता ॥ भावकर्मयोस्तल् ॥ गगनलतिकायाम् ॥ खस्थलता ॥

खलति । पु । खल्वाटे । शिपिविष्टे । ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥ स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलति रिति स्खलते सलोपोऽतच् प्रत्ययान्तस्य इत्त्वञ्चनिपात्यते ॥

खलतिक । पु । पर्व्वते ॥

खलपू । चि । बहुकरे । भूबमार्जय ति । भूमिमार्जनकारिणि । फरासझाडूवरदार इति भाषा ॥ खलंभूस्थानकल्केषु । खलपुनाति । पूञ् पवने । क्विप् ॥

खलमूर्त्ति । पु । पारदे ॥

खलाधानम् । न । खले । सस्यमर्द्दनस्थाने खलान इति भाषा ॥

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तिलचट्टा इति भाषा ॥

खलि । पु । तैलकिट्टे । खल इति भाषा ॥

खलिन । पु । न । कविकायाम् ॥ खलिनं स्यात् दृढादितिलच्यम् ॥

खलिनी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥ खलवृन्दे । खल्यायाम् । धानोके अनेकखल्यान इति भाषा ॥ खलानासमूह इनित्रकव्यचश्चेतीनि ॥

खलिवर्द्धन । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदन । खलिवर्द्धन सज्ञोऽसौ जाते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिश । पु । खलिशामाच् इति गौ भाषा प्रसिद्धे मत्स्ये । कङ्कतोटे । खलेशये ॥

खलीकार । पु । अपकारे । द्रोहे ॥

निर्भर्त्सने ॥

खलीन । पु । न । कविकायाम् ॥ खे ऽश्वमुखबिले लीन ॥

खलीनक । पु । कविकायाम् । कडि याली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ।

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खल ति । खलसञ्चये । बाहुलकादुः ॥

खलुक् । पु । अन्धकारे ॥ जान्त ॥

खलुरेष । पु । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ खले वर्द्धबन्धनाय निखातो मेधिः खलेवाली ति मो भासका ॥

खलेश । पु । } खलिशे । खले
खलेशय । पु । } शये ॥

खल्य । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादित्वात् ॥ चि । खलहिते ॥ खलाय हितम् । ख लयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेति यत् ॥

खल्ल । पु । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दनपात्रे । खरल इति भाषा ॥ हृतौ । खाल मशक इति च भाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तल्लक्षणं यथा । खल्ली तु पादजङ्घोरुकरमूलावमोटनी ति ॥ तस्यौषधं यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वित । सुखोष्णो मर्द्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीट । चि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलु च अपि चेति विग्रहः ॥

खल्वाट । पु । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्लिका । स्त्री । ऋजीषे । पिष्टकादिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिला ऽक्ष्यामयापहा । तुवराऽग्निकरी हृद्या पित्तश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्प । पु । रजनीजले । हिमे । ओस इति भाषा ॥

खश । पु । देशविशेषे । हिमालयप्रान्तिकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ चत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपात् ब्राह्मणानाञ्च याजनाध्यापनप्रायश्चित्ताद्यदर्शनाभावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने इत्युपदवाच्ये ॥

खशा । स्त्री । तालपर्ण्याम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षकन्यायाम् । यक्षरक्षसामातरि ॥

खशेट । पु । खलेशे । खलिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वास । पु । पवने । वायौ ॥

खष्म । पु । क्रोधे ॥ वलात् कृतौ ॥ खनति । खनु अवदारणे । खष्मशिल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा इतिप निपातनात् खनतेर्नकारस्यषत्वम् ॥

खस । पु । पामरोगे । विचर्चिकायाम् ॥ व्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायामुत्पन्ने सङ्कीर्णजातौ । तस्यनामानियथा । झल्लो मल्लश्च राजन्यात् व्रात्यान्निच्छिवि रेवच । नटश्चकरणश्चैव खसो द्रविड एवचेति ॥

खसकन्द । पु । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिल । पु । खाखसे । खस्खसे ॥

खसम । पु । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पण । पु । वुद्धविशेषे ॥

खसवीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसवीजानि वल्यानि वृष्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानिशमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसवीजानां वल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातघ्नं कफकृच्छीतं स्वादुपाकरसञ्चतत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मज । पु । राक्षसे ॥ खसाया आत्मज ॥

खसूम । पु । विप्रचित्ते पुत्रे ॥

खस्खस । पु । वृक्षविशेषे । खस्खसवीजे । पोस्त इतिभाषा ॥

खस्खसरस । पु । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिक । पु । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

खाखस । पु । खसतिले । खस्खसे ॥ स्यात्खाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृत् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्निवर्द्धनम् । मुहुर्मोहकरं रुच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसवीजे ॥

खाङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिक । पु । लाजेषु ॥

खाटि । स्त्री । असङ्गहे ॥ किणे ॥ शवरथे ॥ खटति । खटकाङ्क्षायाम् । वाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री । }
खाटी । स्त्री । } खाटिशब्दार्थे ॥

खाडवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोलामलकजं चूर्णं गुडव्योषाश्रव

रान्वितम्। मातुलुङ्गरसेनाक्तं शो षित सूर्यरश्मिभि ॥ एवन्तुबहुशो ऽभ्यक्तं शोषितञ्च पुन पुन । ईष ल्लवणसयुक्तं चूर्णं खाडवमुच्यते ॥ खाडव मुखवैशद्यकारक रुचिधार णम् । हृद्रोगशमनञ्चेतिमुखवैर स्यनाशनम् ॥ भोजनान्ते विशेषेण भोक्तव्यं खाडवसदा ॥

खाण्डव' । पु । इन्द्रस्यवने ॥

खाण्डवी । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

खाण्डिक: । पु । खण्डपाले ॥ खण्डजी विनि ॥ न । खण्डिकाना समूहे ॥ खण्डिकादिभ्यश्चेत्यञ् ॥

खातम् । न । पुष्करिण्याम् ॥ शतेनध नुभि. पुष्करिणीति तत्परिमाणम् ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनु श्चतुष्करम । शतधन्वन्तरश्चैव ता वत् पुष्करिणीशुभा ॥ गर्त्ते ॥ खनु॰ । क्त । जनसन खनामित्यात्वम् ॥

खातक । पु । अधमर्णे । रिणी इति भाषा ॥ यथा। उत्तमर्णोधनस्वामी अधमर्णस्तुखातक इतिकश्चित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई इ तिभाषा ॥

खातभू । स्त्री । परिखायाम् । प्रति कूपे ॥

खात्रम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ जला धारे ॥ खन्यते । खनु॰ । उषिखनि भ्यांकिदितिष्ट्रन् ॥

खादक । त्रि । भक्षके ॥ यथा । विक्र यै गांविनिमयै हत्वा गोमासखाद के । व्रत चान्द्रायण कुर्याद्वधे साक्षा द्वधीभवेदितिगोभिल ॥ कृणग्रही तरि ॥ खादति तच्छील तद्धर्मं त त्साधुकारी वा । खाद॰ । निन्दहिं सेतिवुञ् ॥

खादन । पु । दन्ते ॥ न । आहारे । भक्षणे । खाना इतिभाषा ॥

खादित । त्रि । गिलिते । खाया इति भाषा ॥ खाद्यतेस्म । खाद॰ । क्त ॥

खादिर । पु । यूपे ॥ त्रि । खदिरविकृतौ ॥ खदिरस्यविकार । पलाशादिभ्यो वेत्यञ् ॥ खदिरसार इतिप्रसिद्धे । अङ्कुतसारे ॥

खादिरसार. । पु । खदिरवृक्षनिर्यासे । खादिरे । सत्सारे ॥

खादुक । त्रि । हिंसालुके ॥ इतिहारा वली ॥

खाद्य । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खान । पु । हिन्दुधर्मप्रलोपरिम्लेच्छ जाति विशेषे ॥

खानि. । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याक रे ॥ खनु॰ । इयन्तादित्यइ ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेदे । भीतका

गढा इति भाषा। आला इतिच॥

खानोदक.। पु। नारिकेले। शिर फले॥

खापगा। स्त्री। गङ्गायाम्॥

खार.। पु। खारीपरिमाणे॥ इतिहेमचन्द्र.॥

खारि। स्त्री। खार्य्याम्। द्रोणचतुष्टये॥

खारिकम्। न। मत्स्याधारे वंते॥

खारिम्पच। त्रि। खारीपरिमितान्नादिपाककर्त्तरि॥ पु। कटाहे॥ खारिम्पचतीतिविग्रहे। परिमाणे पच इति पचेः कर्त्तरिखश्॥

खारी। स्त्री। धान्यमानभेदे॥ यदाहु। पल प्रकुञ्चक मुष्टि कुडवस्तच्चतुष्टयम्। चत्वार कुडवा प्रस्थश्चतु. प्रस्थ मथाढकम्॥ अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोण. सूर्पउच्यते। सार्द्धसूर्पो भवेत् खारीद्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता॥ तामेव भारं जानीयात् वाहोभारचतुष्टयम्। इतिभरत.॥ षोडशद्रोणपरिमाणे। इतिलीलावती॥ गोणीचतुष्टये॥ तत्तुषण्णवत्यधिकचतु सहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा॥ द्रोणचतुष्टये॥ यथा। चतुराढकोभवेद्द्रोण. खारीद्रोणचतुष्टयमितिस्मृतिः॥

खारीकम्। त्रि। खारीवापे। खारीपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे॥ खार्य्या वाप। खारीपरिमाणमस्य वा। खार्याईकन्नित्यार्हीयईकन्॥

खारीवाप.। त्रि। खारीके॥ खार्य्यावाप॥

खाङ्कार। पु। गर्दभजातिशब्दे॥

खार्ज्जूर.। पु। वेधवि०॥ यथा। व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वशूलान्त्यवज्ञपरिघातिगण्डे। योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेते खार्ज्जूरमर्काद्विषमेशशी चेत्॥ यस्मिन्दिने व्याघातादिविरुद्धयोगेसति अर्कनक्षत्रात् चन्द्रोऽभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यकनक्षत्रे चेत् स्यात् तदाखार्ज्जूराख्यो दोष.। यदातु सम. स्यात् तदा नदोष॥

खार्ज्जुरेयम्। न। रसालप्रभेदे॥ यथा। मधुरदधनिमध्ये शर्करा सन्नियोज्य शुचिविदलितखण्ड प्रक्षिपेत् खार्ज्जुरेयम्। करविलुलित मेणैर्वासित नाभिगन्धै र्जिगमिषुजठराग्निस्थापयत्येव नूनम्॥ रसाल खार्ज्जुरसेद् विष्टम्भि रुचिकारकम्। हृद्यञ्च कफद बल्य पित्तघ्न मूत्रकृद्दरम्॥

खिखि। स्त्री। उल्कामुख्याम्। लोम्

डी इतिभाषा ॥

खिङ्खिर: । पु । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिवालके । ह्रीबेरे ॥

खिदिर । पु । इन्दौ । कुमुदबान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्य. किरच् ॥

खिद्यमान. । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते । उपतप्ते ॥

खिद्र । पु । रोगे ॥ दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यते ऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

खिन्न । त्रि । अलसे ॥ खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिना ऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पु । सारसङ्ग्रहे ॥ वेधसि ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वत्रानुक्तपरिशिष्ट वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातार ॥ नीलकण्ठशिवसङ्ख्यातौ ॥ खिलो नारायण प्रोक्त इत्यलङ्कृता स्मृता । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यत्र नीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेतिक ॥ खिल्यते ऽस्मिन्वा । हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण: ॥

खिलीकृत । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाह । पु । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाक । पु । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला । खुञ्जाक इति क्वचित्पाठ ॥

खुर । पु । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुर च्छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिर क ॥ यद्वा । स्फुर्ज्जेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामाला । इतिरन् रलोपो गुणा भावश्च ॥

खुरणा । त्रि । खुरणसे ॥ खुरइवनासिकास्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खुरणस । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुरइव नासिका ऽस्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अज् नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरशिक्षणे । शराभ्यासे ॥

खुराका । पु । पशौ ॥

खुरालक । पु । लौहमयेवाणे ॥

खुराखिक । पु । ग्रामणीभाण्डमारा

चे। नापितकाक्षुरधान इतिभाषा ॥ उपधाने ॥ खरालिकोपिपाठ ॥

खुरासान । पु । देशविशेषे ॥ सिन्धुपीठ समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायण ॥

खुल्लम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । नीचे ॥ अल्पे ॥ खद्दनम् । खदश्चि सायाम् । सपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खुद्लाति । कः ॥

खुल्लक । पु । नीचे ॥ स्वल्पे ॥ खुद्लाति । ला० । कुन् ॥

खुल्लम । पु । अयने । पथि । मार्गे ॥

खेखीरक । पु । सशब्दयष्ट्याम् ॥

खेगमन । पु । कालकण्ठविहगे ॥

खेचर । पु । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ शिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥

खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्राभवति खेचरी ॥ नचासन सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिल । नखेचरी समा मुद्रा सत्यसत्यञ्चनारदेति ॥

खेट । पु । ग्रहे ॥ कफे ॥ यष्ट्याम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पु । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥ अर्वति । अधमे ॥ खेटति । खिटत्रासे । पचाद्यच् ॥

खेटक । पु । कर्षकग्रामे ॥ यष्ट्यभिधाने ऽस्त्रे ॥ न । चर्मणि । फलके ॥ मूलार्थवृद्धो । वसुनन्दके ॥ स्वार्थेकः ॥

खेटिताल । पुं । खेडिताले ॥

खेटी । पु । नागरे ॥ त्रि । खेटवति ॥

खेड्डम् । न । तृण विशेषे ॥

खेडिताल । पु । वैतालिके ॥

खेद । पु । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदोरोग इतिकैयट ॥

खेदित । त्रि । खेदयुक्ते ॥

खेदिनी । स्त्री । लतायाम् ॥ अशनपर्याम् ॥

खेयम् । न । परिखायाम् । दुर्गादिपरित खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईचखन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेश । गुण ॥ त्रि । खननीये ॥

खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥

खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारौ ॥

खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृचलने । गुरोश्चेत्य ॥

खेलि । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ जन्तौ ॥

खेसर । पु । खच्चर इति प्रसिद्धे अश्वखरजे । मिश्रशब्दे । अश्वगे ॥

खोङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खोटि । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥ इतिशब्दमाला ॥ पालङ्क्याम् ॥

खोटी । स्त्री । पालङ्कीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥

खोड । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोडृ गतिप्रतिघाते । पचाद्यच् ॥

खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥

खोर । त्रि ।
खोरक । त्रि । } खञ्जे ॥

खोल । त्रि । खञ्जे ॥ टङ्के ॥ खोडतेरच् । डलयोरभेदः ॥

खोलक । पु । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकाछिलका इतिभाषा ॥

खोल्मुक । पु । मङ्गलग्रहे ॥

ख्यात । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ आख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङः ख्याञ्वा । क्त । नध्याख्येतिनत्वाभावः ॥

ख्यातगर्हण । त्रि । विख्यातनिन्दने । अवगीते ॥ ख्याता गर्हणा यस्य ॥

ख्यातगर्हित । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥

ख्याति । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नामनि ॥ ज्ञाने ॥ ख्यातिस्तु विधा । असत्ख्यात्यात्मख्यात्यसत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्या प्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥

ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥

ख्यापित । त्रि । प्रकाशिते ॥

ग

ग । पु । गकारे ॥ गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गम्लृ गतौ । गमेर्डः ॥

गगनम् । न । अन्तरिक्षे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनास्मिन्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गश्चान्तादेश ॥

गगनग । पु । रव्यादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥

गगनध्वज । पु । मेघे ॥ दिवाकरे ॥

गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । षट्कल मादौ विरचय शेषे रगणविभूषित मध्ये नियमविहीनं द्वाद्शके यतिसङ्गतम् । फणिपतिपिङ्गलवर्णित कविकुलहृदयरञ्जन पञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिद गगना

ङ्गनम् ॥ यथा । गिरिवरतनयाकुच
रसपानविमुद्रितलोचने निद्राश्वसि
तसमीरणादूरदुरितभवमोचने । अ
तिवलविचरदसुरवरतारित सुरवर
नायके अनुगतजनतातारिणि मम
मतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वग । पु । सूर्ये ॥

गगनेचर । पु । ग्रहे ॥ नक्षत्रे ॥

गगनोल्मुक । पु । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपम । त्रि । सर्वगते ॥ गगनमुप
मा यस्य ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्य
र्थेक । अभाषितपुंस्काच्चेति पाक्षि
क ह्रस्वाभाव ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनाम्नातिप्रसिद्धायां देव
नद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपाद
विनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम्
। समन्ता ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गा पतति
वै दिव ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतु
र्द्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा
च वङ्क्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ ध्यान
मस्या लिख्याम्यद्य येनसा कृतार्थभवे
त् ॥ सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रि
नेत्रां करधृतकलशोद्यत्सूत्पला
भीत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपां
सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकू
लां जाह्नवीं तां नमामीति । गच्छ

ति गम्यते ऽर्थिभिर्वा । गम्लृ० । ग
न्गम्योरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता
द्यर्थेक । केण इति ह्रस्व । आटाचा
र्याणामितिपाक्षिक आदादेश ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥
तीराद् गव्यूतिमात्रन्तु परित क्षेत्र
मुच्यते । अत्रयत् कृत कर्म गङ्गा
यां नाचसंशय ॥ अनस्थाच्छिदिव या
न्ति येमृता स्ते ऽपुनर्भवा ॥

गङ्गागर्भ । पु । गङ्गाया गर्भे ॥ सयथा
। भाद्रकृष्णचतुर्दश्या यावदाक्रमते
जलम् । तावद् गर्भ विजानीयात् त
दूर्द्ध्वं तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रह
स्त्याज्य स्त्याज्यो धर्मस्य विक्रय ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । देव
टृयाम् । विश्वकायाम् ॥

गङ्गाज । पु । कार्त्तिकेये । षडानने ॥
भीष्मे ॥ गङ्गाया जात । ज
नी० । ड ॥

गङ्गटेय । पु । चिङ्गिडिमाच इतिगौ
डभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गणादि ले ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भादूर्द्ध्वप्रदेशे
॥ सार्द्धहस्तशत यावद्गर्भतस्तीरमु
च्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो
धर्मस्य विक्रय ॥

गङ्गाधरः । पु । शिवे ॥ अब्धौ ॥ धर

ति । धृत॰ । अत्र । गङ्गायाः धर ॥ जीर्णातिसारनाशके चूर्णे ॥ यथा श्लोकस्मिश्राज । धातक्यामलकी पयोधरहकीकट्वङ्गयष्टीमधुश्रीजंब्वा म्रफलास्थिनागरविषाह्रीबेरलोध्रे- न्द्रजै । तुल्यांश विहित सतण्डुल जलंगङ्गाधराख्यं भवचूर्णं तूर्णं मपा करोति सकल जीर्णातिसार पर मिति ॥

गङ्गापत्री । स्त्री । वृक्षविशेषे । गन्धप त्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्र । पु । भीष्मपितामहे ॥वर्ण सङ्करजातिविशेषे । लेटात् तीवर कन्यायाजाते । मुरदारफरोस इ तिपारस्यभाषा ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपु राणम् ॥

गङ्गासुत । पु । कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे ॥ गङ्गाया. सुत ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गास्वरूपम् । न । तद्धाननिरूपित स्वरूपे ॥

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता द्यर्थक । ह्रस्व । अभाषितपुंस्काच्चे तिपाक्षिकोतइदादेश ॥

गच्छ । पु । वृक्षे । गाछ इति भाषा ॥ इति चिकाण्डशेष ॥

गज । पु । मानविशेषे ॥ अरत्नीना मतान्यऽष्टावे कापृथ्व्यधिकानिच । गजप्रमाण माख्यातं मुनिभि शंखु वादिभि ॥ मानसामान्ये ॥ साधार णो नराङ्गुल्या चिंशदङ्गुलको गजा ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ ह स्तिनि । मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्द्रो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधागज. ॥ वास्तुस्थान विशेषे । प्रस्तारे दैर्घ्ये मानन्तु स्वहस्तेन तथानरै । कृत्वा त्रिघ्नगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपण- म् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा वृष. खर एवच । गज काकपदश्चैवस्था नान्यष्टौच वास्तुन. ॥ ध्वजे विभू ति मरणाद्धूमे सिंहेजय श्वाचक रोत्यनर्थम् । वृषेचभोगी चयण खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाश: ॥ औषधपाकार्थं गर्त्तविशेषे । गज पुटे ॥ अष्टसु ॥ चतुर्माचिकस्यादिमे ऽऽ पर्याये ॥ डगणे । ऽ । मध्यगुरु सञ्ज्ञायाम् ॥ गजति । गजमदे । प चाद्यच् ॥

गजकन्द । पु । हस्तिकन्दे । स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ गजकर्णीतु तिक्तोष्णा तथा वात कफान् जयेत् । शीतज्वरहरी स्वा दु पाके तस्यास्तुकन्दक ॥ पाण्डु रोग कृमिप्लीह गुल्मानाह्रोदराप- ह । ग्रहण्यर्शोविकारघ्नो वनसूरण

कान्यवत् ॥

गजकूर्म्माशी । पु । गरुडे ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गज पिप्पल्याम् ॥ गजइवकृष्णा । वृह त्वात् ॥

गजगति । स्त्री । अनुष्टुप्वृत्तभेदे ॥ यथा । नभलगागजगति । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशिह रे । व्रजवधूगजगति मुंद मल व्यतनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिट । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारु ण्याम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्ने ॥ दि गुणाद्यात्मन च्छाया दशोना दाप राह्णिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितृणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छा यायाम् ॥ योगविशेषे ॥ यदेन्दु पि तृदैवत्ये हसश्चैवकरेस्थित । या म्यातिथिर्भवेत् साहिगजच्छायाप्र कीर्त्तितेतिमिताक्षरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यांमघा स्विन्दु करेरवि । यदा तदा गज च्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यत इति कृ त्यचिन्तामणि ॥ अमावास्याश्राद्ध काले ॥ यथा । अमावास्यां गतेसोमे छायायामाङ्मुखीभवेत् । गजच्छा यातुसा प्रोक्ता तत्रश्राद्धंप्रकल्पये- दिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदाभानुग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छायातुसा प्रोक्ता श्राद्ध तत्र प्रकल्पयेदितिवराह ॥

गजढक्का । स्त्री । मदाम्नाते । गजोपरि स्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री । गजसमूहे हास्तिके ॥ गजानांसमूह । गजसहायाभ्यामि तितल् ॥

गजतुरगविलसितम् । न । ऋषभग जविलसिताख्यवृत्ते ॥

गजदघ्न । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्त । पु । श्रीगणेशे ॥ गजस्यद न्ताविव दन्तावस्य ॥ गजस्यदन्ते । हा थीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थेदण्डद्वये । खूटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । डङ्गरीलता याम् ॥

गजदानम् । न । हस्तिमदे ॥ मतङ्ग जस्यच्यागे ॥ गजस्यदानम् ॥

गजपादप । पु । नन्दीवृक्ष । स्थाली वृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ।

करिपिप्पल्याम् ॥ चविकाया फलप्राप्तौ कथिता गजपिप्पली । गजकृष्णा कटुर्वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यती सा श्वासकण्ठामयकृमीन् ॥ गजइवपिप्पली । वृहत्वात ॥

गजपुट । पु । औषधपाकार्थं हस्तपरिमिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्ताय पुटं सत् गजाह्वय. । इत्यचारत्निकैकुण्डे पुटो वाराह उच्यते॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लतायाम् ॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्ध । पु । आकरेभ्योगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशालायाम् । वार्य्याम् । हथीथान इति भाषा ॥ वध्यन्तेऽस्याम् । बन्धबन्धने । ल्युट् । ङीप् । गजस्य बन्धनी ॥

गजभक्षक । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सालै इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । भक्ष्या ॥

गजमाचल । पु । स्त्री । सिंहे ॥

गजमात्र । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदन. । पु । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वहुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्रविशेषाणां सज्ञायाम् ॥ यथा । रोहिण्यार्द्रामृगशिरो गजवीथ्यभिधीयत इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे॥ गजेनसहित आह्वयो नामयस्य। हस्तीनामराजा तेन निर्मितत्वात ॥

गजास्य. । पु । चक्रमर्द्दवृक्षे ॥

गजाग्रणी । पु । ऐरावतगजे ॥ गजानामग्रणी ॥

गजाजीव । पु । आधोरणे । हस्तिपके । इभपालके॥ गजआजीवोयस्य॥

गजाण्डम् । न । पिप्पलमूले ॥

गजानन । पु । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वाणीशाद्या सुमनस सर्वार्थाना मुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्या. स्युस्त नमामि गजाननमिति ॥ गजआननमस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तइति गजमुखपरो गजशब्द ॥ गजाननमिवाननमस्येतिवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तरपदलोपौ ॥

गजारि । पु । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

गजारोह. । पु । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । वृद्धे कर्मण्ढण् ॥

गजाशन । पु । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश॰ । कर्मणिल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ शल्लक्याम ॥

गजास्य । पु । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्य मस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्ज. । पु । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पु । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्जन्यस्याम् । गजिशब्दे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव । स्वार्थे क । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

गड. । पु । गडुइमाच् इतिगौडभाषा प्रसिद्धेमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षेण रहिता कासमर्दविमर्दिता । हिङ्गुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्यखण्डका ॥ गडो वातहरो वल्योऽरुच्य. पथ्योऽग्निवर्द्धन' । मुखच्च शुक्रदो त्यर्थ किञ्चित्कफकर. सर ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ व्यवधाने ॥ शाकम्भरीये । साँभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्य लघु वातघ्न मत्युष्ण भेदि पित्तलम् । तीक्ष्ण व्यवायि सूक्ष्मञ्चा भिष्यन्दि कटुपाकिच ॥ गडति । गड॰ । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडक । पु । मत्स्यविशेषे । शकुलार्भके । गडुइमाच् इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । कुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन् ॥

गडयन्त । पु । मेघे ॥ गडेस्तुभूवशीति भच् । घटादित्वान् मित्त्व ह्रस्व । अयामन्तेतिणेरयादेश ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । साँभर लून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । सांभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडाख्य । पु । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडि । पु । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गुणानामेव दौरात्म्याद्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्ध. सुख स्वपिति गौर्गडिरितिकाव्यप्रकाश ॥

गडु । पु । पृष्ठगुडे । घाटामस्तकयोर्मध्येमांसवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चु

के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ अस्त्रप्रभेदे । ग्र
न्थालु ॥ गडति गद्यते वा । गड
सेचने । बाहुलकादु' ॥

गडुर. । त्रि । कुब्जे ॥

गडुल । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति ।
सि० लच । गौ०ङीषि गडुली ॥

गडेर । पु । मेघे ॥ गडति । गड० ।
पतिकठिकुठि गडिगुडीभ्येरक् ॥

गडोत्थम् । न । गडलवणे ॥

गडोल. । पु । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥
गडति । गड० । कपिगडिगण्डी भ्यो
लच् ॥

गडुरिका । स्त्री । मेषयूथैरनुगम्यमा
नायां मेष्याम् ॥ अज्ञातप्रवाहागम
मूले धारावाहिनि ॥

गडु' । पु । } गडुआ० इति प्रसिद्धे ज
गडुक. । पु । } लपात्रविशेषे ॥ इति
गडूक. । पु । } शब्दरत्नावली ॥

गण । पु । प्रमथे । रुद्रानुचरे ॥ स
ङ्ख्यायाम् ॥ ओघे । समूहे ॥ चण्डाया
म् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभे
दे । त्रिषुगुल्मेषु । इभा २१ -
था. २७ अश्वा. ८१ पदातिका' १३५
समस्तसङ्ख्यया २७०। एतत्परिमा
णविशिष्टायां सेनायाम् ॥ गणेशे ॥
यथा । गायपस्तु मन्त्रेशानि गण
दीक्षा प्रवर्त्तक इति ॥ गण्यते गण

यति वा । गणसङ्ख्याने । घञ् अ
च्वा । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाच्च वृद्धिः.
॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वाद्यदादी
जुहोत्यादि दिवादि. स्वादिरेवच
। तुदादधातनुक्र्यादि श्चुरादिश्च ग
णा इमेति ॥ अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रा
नुसारेण देवमानुष राक्षस इति
पारिभाषिके ॥ यथा । देमरा मदे
मा देदेरा रामभदरादरा । देरा
राम मदेरा रा म मदेतिगणान्वयम्
॥ अपिच । पूर्वोत्तराचयश्चैव भर
ण्याद्रोचरोहिणी । इमानिमानुषा
ख्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिणः ॥ ज्येष्ठा
शत भिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिकाः
। चित्रामघाविशाखा. स्युस्तारा राक्ष
सदेवताः ॥ अश्विनी रेवतीपुष्य.
स्वातीहस्त पुनर्वसुः । अनुराधा
मृगशिरःश्रवण देवतारका इति ॥
अस्यफलन्तु । स्वकुलेचोत्तमा प्रीति
र्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरैक
निष्ठाच मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ रा
क्षसी चयदाकन्या मानुषस्य वरो
भवेत् । तदा मृत्युर्नदूरस्थो नि
र्द्दिष्टस्तमयापिवेतिश्रीपतिराह ।
निजनिजगणमध्ये प्रीति रत्युत्तमा
स्या दमरमनुजयोः सामध्यमा सम्प्र
दिष्टा । असुरमनुजयो श्चेन्मृत्यु

रेव प्रदिष्टो दनुजविबुधयो स्साद्धै रमेकान्त मेवेति रामं ॥

गणक । पु । सांवत्सरे । ज्यौतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषोयम् । देवलाद्वैश्यागर्भजात । तिथिवारादिज्ञापनञ्च तस्यकर्मोक्त मराशरपद्धतै। ॥ तल्लक्षणयथा । ज्योतिशास्त्रविशेषज्ञ सुन्दराङ्ग सभापटु कुलक्रमागत शुद्धो गणक स्यान्महीपतेरितियुक्तिकल्पतरु ॥ अस्पृश्योयधर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पाषण्डा बहवो जना । सङ्गदोषान् महेशानि तत्क्षणाद्दुर्गतिं व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देविसंसर्गं वर्जयेत् सुधी । वरं चण्डालसंस्पर्शं कुर्यात्तु साधकोत्तम । तथाप्यस्पृश्यगणक सर्वदात परित्यजेदिति महिषमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणनकर्त्ते ॥ सङ्ख्याया इतिकन् ॥ गणयतिवा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकार । पु । धातुसङ्ग्रहकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकयोषायाम् ॥ गणकस्यस्त्री । पुयोगादितिङीष् ॥

गणकूट । पु । न । गणमैत्रे ॥

गणचक्रम् । न । } धार्मिकाणांसम्भूय
गणचक्रकम् । न । } भोजने ॥ गणानाञ्चक्र ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथ । त्रि । गणानाम्पूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् । तस्यतिथुगागम ॥

गणदीक्षी । पु । बहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्ववसव स्तुषिता भास्वरानिला । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवता इति ॥ तत्र आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वेदेवादशस्मृता । वसवश्चाष्टसङ्ख्याता षट्त्रिंशत्तुषितामता ॥ आभास्वराश्चतु षष्टि वाता पञ्चाशदूनका । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ साध्याद्वादश विख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृता । एतेच सहता देवा पुराणेषुनिरूपितादृतिविशेष ॥ समुदायेहृत्ता शब्दा अवयवेष्वपिवर्त्तन्ते इतिन्यायादमीषा शब्दानामेकवचनमपिसाधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम् । न । सङ्ख्याने । गिणना ठीकदेना इतिचभाषा ॥ येनैवलिखसङ्ख्यात् तेनैवगणन स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथ । पु । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथ ॥

गणनायक । पु । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम ॥

गणनीय । त्रि । सङ्ख्येये । गणेये ॥ गण्यते । गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपति । पु । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पतिः ॥ पुष्टिर्गणपतेः पती ॥

गणपर्व्वत. । पु । कैलासाचले ॥

गणपीठ । पु । न । } वक्षसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पु । प्रमथनाथे ॥

गणमैत्रम् । न । गणकूटे ॥ यस्यास्यविवरणगणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसगणइतिपारिभाषिकग्रहस्यच ॥

गणयाजक । पु । विनायकादिगणयागकृति ॥ गणानांयाजक ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां बहूनां रात्रीणां समाहारः । गणशब्दस्यसङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थेतिद्विगु । अह सर्व्वैकदेशेत्यच् । सङ्ख्यापूर्व्वंरात्रंक्लीवमिति लिङ्गानुशासने क्लीवत्वविधानात् रात्राह्नाहाः पुंसीतिपुंस्त्वंन ॥

गणरूप । पु । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा बहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपक । पु । राजार्के ॥

गणरूपी । पु । श्वेतार्के ॥

गणवतीसुत । पु । दिवोदासे ॥

गणशः । अ । बहुश । गणान् इति । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामितिगणाच्छस ॥

गणहास । पु । } चोरकनामगन्धद्रव्ये । चण्डायाम् ॥ गणहासयति । हसे०। ण्यन्त । अच् ॥ खुल् कृत्वा ॥
गणहासक । पु । }

गणाग्रणी । पु । गणेशे ॥ गणानामग्रणी ॥

गणाचल । पु । कैलासपर्व्वते ॥ गणानामचल ॥

गणाधिप । पु । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानां प्रमथानामधिप ॥

गणाधिपति । पु । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानामधिपति ॥

गणान्नम् । न । मठशाल्मणसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तर । पु । गणार्थोत्सृष्टमठधनाद्युपजीविनि । गणार्थोपसृष्टसञ्चितधनाद्युपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गण.सम्हेऽस्त्यस्या भर्त्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथिकायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् मणिकेव ॥ गणकारिकावृक्षे ॥ इभ्याम । हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण०-

ण्वुल् ॥

गणिकारिका । स्त्री । ओषधौ । अग्नि मन्थे । वडगणियारी इति गौडभाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गण॰ । इक्कृष्यादिभ्य । गणिके ति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । कृ कृति । कृ॰ । ण्वुल् । गणिकाचासावारिकाच ॥ जयपर्णे ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौडभाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्ष विशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसन्तदूत्याम् । अग्निमेदायाम् ॥

गणितम् । न । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधगणितमुक्तं व्यक्तमव्यक्तयुक्तमित्युक्ते । व्यक्तं पाटीगणितम् । अव्यक्तं बीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गण्यतेस्म । गण॰ । क्त ॥

गणिपिटका । स्त्री । जिनानाविद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेय । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गाणेये ॥ गणेरेय ॥

गणेरु' । पु । कर्णिकारवृत्ते ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरु । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेश । पु । विनायके । विघ्नराजे । व्रतखण्डे ॥ यथा । योय कश्चित्तीर्थयात्रान्तुगच्छेत् सुसयत सच्च पूर्वं गृहेस्वे । कृतोपवास शुचिरप्रमत्त सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणाना मीश ॥

गणेशकुसुमम् । न । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । न । सिन्दूरे ॥

गणोत्साह । पु । खड्गे । गण्डके । गेण्डा इति भाषा ॥

गण्ड । पु । खड्गिनि । तुरङ्गमखे । वज्रचर्मणि ॥ वीथ्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डं गण्डे सन्धधत्या आदात ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कोलचर्या ॥ हयभूषणबुद्बुदे ॥ करिकपोले । कटे । करटे ॥ गण्डति । गडिवदनैकदेशे । अच् ॥ ग्रहभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमेयोगे ॥ तत्रजातस्य फलम् । स्वकार्यकर्त्ता परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भव स्यादितिगण्डवाक्य. । अत्यन्तधूर्त्त पुरुष कुरूप सुहृज्जनाना मतितापदाता ॥ दोषजनकेऽश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्विनीमघमूलाना तिस्रो गण्डाद्यनाडिका । अन्त्या' पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैवजवनाभु

॥ मूलेन्द्रयोर्दिवागण्डो निशायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाश्वयो रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तत्रोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तात त्रिनिहन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरौ संज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ॰ । अमन्ताड्डः ॥

गण्डकः । पुं । खड्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वार्थे कः ॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम । समङ्गायाम् । छायाजोडी इति भाषा ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैकदेशे च शालग्रामस्थलं स्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत् तत् शालग्राममिति स्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्र । पु । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे हस्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योर्द्ध्वस्थले ॥ उच्छ्रो गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आतृप्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डा' गात्रेयस्य ।

गण्डदूर्व्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदुर्वी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघु । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृतकटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ठपित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षांसमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदः कफाभ्यां चिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्च गण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जालुयाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्त । पु । मेघे ॥ गण्डयति । गण्डि॰ । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगण्डिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति झच् सच्चित् । गडेर्घटादित्वान्मित्त्वम् । ह्रस्व । अयामन्तेतिणे रयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैल.। पु। गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते मह ति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्ड इव शैल । शैलशब्दः शैलावयवे वर्त्तते। विशे षणं विशेष्येण बहुलमिति समासः ॥ शैलस्य गण्ड इवेति वा। राजदन्तादि ॥

गण्डाङ्ग । पु। खड्गिनि। गण्डके ॥

गण्डान्तम्। न। तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डा न्तं त्रिविधं स्मृतम्। नवपञ्चचतुर्थीनां ह्येकार्द्धघटिकामितम् ॥

गण्डारि.। पु। कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली। स्त्री। श्वेतदूर्वायाम्। शत वीर्यायाम् ॥ गण्डयति। गडि०। बा हुलकादालच्। गौ० ङीष् ॥ यद्वा गण्ड मलति। अल०। कर्मण्यण्। ङीप् ॥

गण्डि । पु। वृक्षस्य मूलाच्छाखावधि भागे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गण्डीर.। पु। गडरदुवीति प्रसिद्धे शाके। समष्ठिलायाम् ॥ शूरे ॥ ग ण्डयति। गडि०। गण्ड्यते वा। बा० ईरन् ॥ यद्वा। गण्डान् ग्रन्थी न् ईरयति। ईर प्रेरणे। कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी। स्त्री। समष्ठिलायाम् ॥ से हुण्डे ॥

गण्डु.। पु। स्त्री। ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपद। पु। किञ्चुलुके। केचुआ इति भाषा ॥ गण्डुर्ग्रन्थयः पदा न्यस्य ॥

गण्डूपदी। स्त्री। किञ्चुलुकस्त्रियाम्। क्षुद्रकिञ्चुलुकजातौ। स्त्रियाम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूष। पु। मुखपूर्णौ। मुखपूर्ण तोये ॥ यथा। अपादाद्यगण्डूषै र्मुखशुद्धिर्विधीयते इति ॥ इभशु ण्डाग्रे। पुष्करे ॥ प्रसृतोन्मिते। प्र सृत्याप्रमिते ॥ कराङ्गुलौ ॥ गण्ड्य ते। गडि०। गण्डेश्चेदूषन् ॥

गण्डूषा। स्त्री। गण्डूषशब्दार्थे ॥ उष तनाभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोल। पु। गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति। गडि०। कपिगडिगण्डिकटीपट्योः ओलच् ॥

गण्य.। पु। गणनीये। संख्येये ॥ ग णसंख्यरि ॥ गणं लभ्यः। धनगणंलब्धे तियत् ॥

गत.। त्रि। विज्ञाते ॥ याते ॥ समाप्ते ॥ पतिते ॥ प्राप्ते ॥ न। गमने ॥ गम्लृ०। गत्यर्थाकर्मकेति क्तः। अ नुदात्तोपदेशेति मलोप ॥

गतत्रप। त्रि। त्यक्तलज्जे ॥ गतात्र पायस्य ॥

गतनासिक.। त्रि। नासिकारहिते।

विशे ॥ गता नासिकास्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गताबुद्धिर्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उत्तृ सतादि भवितकुंभादैा ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथ. । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । फलासङ्गशून्ये ॥ गत सङ्गोयस्य सः ॥

गतसन्देह' । त्रि । निरस्तसर्वसंशये ॥ गतःसन्देहोयस्य सः ॥

गतसन्नक. । पुं । निर्मदे हस्तिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गतःस्मयो गर्वोयस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गताग तं कामकामा लभन्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतार्त्तका । स्त्री । सन्ध्यायाम् ॥ दृष्टायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ अभ्युपाये ॥नाडीव्रणसरण्याम् । वृत्तद्रुमे ॥ कर्मफले स्वर्गादैा ॥ मुक्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम्लृ० । क्तिन् ॥ गमने ॥

गतिका । स्त्री । नदीविशेषे ॥ परम्परा विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । तच्छीलादि । गम्लृ० । गत्वरश्चेति क्वरप् अनुनासिकलोपश्चनिपात्यते । ङीपि गत्वरी ॥

गद' । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ आमये । रोगे ॥ भाषणे ॥ गदति । गदव्यक्तायां वाचि । पचाद्यच् ॥ न । विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद० । ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पु । कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ शरासने । कार्मुके ॥ जल्पाके ॥ गदयति । गद० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेर यादेशः ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनाम्ना प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलावृक्षे ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

गदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पु । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययोः ॥

गदाग्रज । पु । श्रीकृष्णे । श्रीहरौ ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निशब्दलोपं कृत्वा गदाग्रज ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावरः । तस्मादग्रेजातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गदाग्रणी । पु । क्षयरोगे ॥

गदाधर । पु । हरौ ॥ धरतीतिधर. । बुद्धितत्त्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्या धर ॥ त्रि । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बर । पु । घने । मेघे ॥

गदाराति । पु । औषधे ॥

गदार्त्त । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्त ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पु । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न । }
गदाह्वयम् । न । } कुष्ठौषधे ॥

गदी । पु । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि. ॥ त्रि । गदाविशिष्टे ॥ रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तलक्षणो ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गद । पु । वाच स्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अव्यक्तस्पष्टवक्तरि ॥ तस्यस्यास्तिपूर्वकं वचनम । यथा । आहत्य वायु सकफो धमनी शब्दवाहिनी । नरान् करोत्यवचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनि । पु । हर्षशोकादिना अस्फुटध्वनौ । मन्त्रने ॥ गद्गदश्चासौध्वनिश्च ॥ मन्त्राने ॥ गद्गदोध्वनिर्यैच ॥

गद्यम् । न । पदभिन्नेकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपाद पदसन्तान गद्यं तत्तु त्रिधामतम् । वृत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदत ॥ गद्यते । गद° । गदमदचर यमश्चानुपसर्गेइति यत् ॥

गद्याणक । पु । अष्टचत्वारिंशद्गुञ्जिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमतेचतु षष्टिगुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्य. । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तु । पु । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीतितुन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छील । गम्लृ° । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्त्यस्य प्रायिकत्वात्तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीयशकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ° । ष्ट्रन् । ङीष् ॥

गन्त्रीरथ. । स्त्री । शटे । शकटे ॥ इतिहारावली ॥

गन्ध । पु । सम्बन्धे । लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिग्रौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धा । यथोक्तम् । गन्धस्तु सौरभेयो गे गन्धकेगर्वलेशयो. । सएवद्व्यवचने बहुत्वेपुसि

च स्मृत. इति ॥ सप्तविधो यथा । चूर्णीकृतोवा घृष्टोवा दाहाकर्षित एववा । रस सम्मर्द्दजोवापि प्राण्य ङ्गोद्भवएववा । गन्ध पञ्चविध प्रोक्तो । देवाना प्रीतिदायक इति । तच्च शतपत्रच्छन्देइष्टव्यम् ॥ गन्धोमलय जो यस्तु देवे पैत्रेच सम्मत ॥ कर्पू रगन्धसाराद्या. चोद्दिष्टेच संस्थि ता । चन्द्रभागादयश्चापि रसेपङ्क्तेच सङ्गता: ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गा दौ प्रयुज्यते । मृगनाभिर्भवेद् दृष्ट श्चर्णो ऽप्यन्यस्ययोगत. ॥ एवं सर्व स्तु सर्वत्र गन्धो भवति पञ्चधा । इ ष्टादिभावादन्योन्य गन्ध. प्रीतिकर पर ॥ गन्धस्य विस्तरोभेद प्रोक्त कालीयकादय । सर्वे पञ्चविधेष्वे वप्रविष्टो भवतीत्यर्थादिति कालि कापुराणम् ॥ आमोदे ॥ सतुघ्राण ग्राह्य पृथिवीगुण । यथा । घ्राण ग्राह्योभवेद् गन्धो घ्राणस्योपका रक । सौरभ्या ऽसौरभ्यसद्वेधा परिकीर्त्तित ॥ सतुदशविधोयथा । इष्ट १ कस्तूरिकादौ । अनिष्ट २ शवादौ । मधुर ३ मधुपुष्पादौ । कटु' ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हि ङ्ग्वादौ । संहत ६ चित्रगन्धोऽ नेककल्कगत । स्निग्ध' ७ सद्यस्त घृतादौ । रूक्ष ८ सार्षपतैलादौ । विसद ९ शाल्यन्नादौ । अम्ल' १० आम्रातकादौ ॥ मात्रा माघे ॥ न । कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवे शिनि ॥ गन्धयते । गन्धअर्द्दने । प चाद्यच् ॥

गन्धक । पु । शिग्रौ । शोभाञ्जने ॥ ग न्धाश्मनि । सौगन्धिके । उपधातुवि शेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । श्वेतद्वीपे परा देव्या क्रीडन्त्या रजसा प्लुतम् । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नाताया क्षीरनी रधौ ॥ प्रसृत यद्रजस्तस्माद्गन्धक. समजायत ॥ तस्यभेदा । चतुर्द्धाग न्धक प्रोक्तो रक्त पीत सितोऽसित: । रक्तोहेमक्रियासूक्त पीतश्चैवर सायने । व्रणादिलेपनेश्वेत कृष्ण: श्रेष्ठ स दुर्लभ ॥ श्रेष्ठो हेमक्रिया दिषु सर्वत्रप्रशस्ततरइत्यर्थ. । अस्य गुणा । गन्धक कटुक स्तिक्तो वीर्यो ष्णस्तुवर सर । पित्तल. कटुक' पा के कण्डूवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्ति कु ष्ठक्षयप्लीहकफवातान् रसायन ॥ अ शोधितो गन्धक एष कुष्ठ करोति ताप विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रू पञ्च बल तथौज शुक्रं निहन्त्येव क रोतिचास्रम् ॥ शोधितो यस्तु गन्ध' स्यात् जरामृत्युरुजापह । अग्निस

न्दीपन' अष्ठो वीर्यवृद्धिकरो ऽस्थि कृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लोहपात्रे विनि क्षिप्य घृतमस्मो प्रतापयेत् । तप्ते घृते तत् समान क्षिपेद्गन्ध कज रज ॥ विद्रुत गन्धक दृष्ट्वा त नुवस्त्रे विनि क्षिपेत् । यथा वस्त्रा द्विन स्तुत्य दुग्धमध्ये ऽखिलं क्षिपे-त् ॥ एवस गन्धक शुध्येत् सर्वकर्मो चितो भवेत् ॥ गन्धोस्त्रा ऽस्ति । अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दक । पु । कशेरुणि ॥

गन्धकचूर्ण । पु । न । दारू बरूद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकप्रधान ञ्चूर्ण ॥

गन्धकाम्नम् । न । कैरवं ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्र्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । } व्यासमात

गन्धकाली । स्त्री । } रि ॥

गन्धकाष्ठम् । न । अम्बरचन्दने ॥ अगु रुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानाम गन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धस्त्रकुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकायाम् ॥

गन्धकोकिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ स्निग्धोष्णा कफकृत् तिक्ता सुगन्धा ग न्धकोकिला ॥

गन्धखेडम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे । रौहिषे । गन्धशेषा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेडकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्ध भूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्य्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतू र्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुर भे । मुखवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम गुर्वा दीनां मग्नियोगेन निष्कासिते स्ने हे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूमज' । पु । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलि । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकर्मकरणाधिकरणे ल्युट् ॥

गन्धनकुल । पु । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । ना कु इतिभाषाप्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ ना

न्धविशेषे । महासुगन्धायाम् । म हाविगन्धायाम् ॥ गन्धवती मा कुली ॥

गन्धनामा । पु । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्ध पाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कक्षासदृशे क्षुद्ररोगे ॥

गन्धनाली । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिशा । स्त्री । पलाश इतिभाषव देशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्र । पु । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे ॥ बर्बरे ॥ नारङ्गे ॥ बिल्व ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । गकपचि कायाम् । तवक्षीर्याम ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । द्वी घपत्रायाम् शटीविशेषे ॥ अजमो दायाम् ॥

गन्धपर्णी । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अ श्वगन्धायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शट्याम् । गन्धमू ल्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशीतु कषा या ग्राहिणी लघु । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुका ऽनुष्णास्यमलनाशिनी । दोषकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहा- पहा ॥

गन्धपाषाण । पु । गन्धके ॥ गन्धयुक्त पाषाण । शाकपार्थिवादि ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्प । पु । अङ्कोठे ॥ वेतसपादपे ॥ अशोकद्रुमे ॥ बहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणि कार्याम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झक । पु । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफल । पु । कपित्थे ॥ बिल्वे ॥ ते ज' फलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथि कायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्ध फलेऽस्या ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धव त्फलान्यस्याः । पाककर्णेति ङी ष् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्ध.फ लंसाध्यमस्या ॥

गन्धबन्धु । पु । आम्रवृक्षे ॥ गन्धोबन्धु रस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । मन्थाल्याम् । गन्धभा दालिया इतिगौडभाषा ॥ गन्धेन भद्रा ॥ गन्ध भद्रो ऽस्या वा ॥

गन्धभाण्ड । पु । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ न । गन्धार्थं भाण्डे ॥

गन्धमासी । स्त्री । भूतकेश्यामो षधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादन । पु । न । पर्वतविशेषे ।

कुवेरस्यशैले। इलावृतस्य पूर्वं उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तम् दीर्घे भद्राश्ववर्षस्य सीमापर्वते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे ॥ मेरोर्याम्यत. पीतवर्णे विष्कम्भशैले। अयञ्च पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्राय। यत्र सहस्रयोजनोन्नतिमान् जम्बूपादपोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति। मदीच्छर्षे णिजन्त.। नंद्यादित्यु. ॥ पु। गन्धके॥ भ्रमरे॥ रामायणप्रसिद्धे वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी। स्त्री। सुरायाम् ॥ लाक्षाके ॥ पीडानाम्नि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी। स्त्री। लाक्षायाम् ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे। मुरायाम् ॥

गन्धमार्जारः। पु। खट्टासे ॥ गन्धमार्जारवीर्यन्तु वीर्यकृत् कफवातहृत्। कण्डुकोठज्वर नेत्र्य सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्जार ॥

गन्धमालती। स्त्री। ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥

गन्धमुखी। स्त्री। छुच्छुन्दर्याम् ॥ गन्धो मुखेऽस्या ॥

गन्धमुण्ड। पु। गन्धभादालिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे। नदीवृक्षे। गर्दभाण्डे ॥

गन्धमूल'। पुं। कुलञ्जनद्रव्ये ॥ कर्पूरे ॥

गन्धमूलक। पु। शट्याम् ॥

गन्धमूला। स्त्री। शट्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका। स्त्री। माकन्द्याम् ॥ शट्याम् ॥

गन्धमूली। स्त्री। शट्याम् ॥ गन्धं मूलमस्या पाककर्णेति ङीष् ॥

गन्धमूषा। स्त्री।
गन्धमूषक। पु।
गन्धमूषी। स्त्री। } छुच्छुन्दर्याम्। चिक्के। वेशनकुले ॥

गन्धमृग'। पु। खट्टासे ॥ गन्धेनोपलक्षितो मृग. ॥

गन्धमैथुन.। पु। वृषे ॥

गन्धमोदन। पु। गन्धके ॥

गन्धमोहिनी। स्त्री। चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धयुक्ति। स्त्री। कुङ्कुमादिगन्धादने ॥ अस्या विवरणं वाराह्या' पञ्चसप्ततमेऽध्याये द्रष्टव्यम् ॥

गन्धरस'। पु। गन्धद्रव्यविशेषे। बोले ॥ फुलसक इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातुविशेषे ॥ गन्धवान् रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्गक। पु। श्रीवेष्टनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

गन्धराज.। पु। कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ न। चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ स्वनामख्याते शुक्लवर्णे पु

ध्यविशेषे ॥ लवङ्गलतायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये॥

गन्धर्व्व । पु । पशुप्रभेदे । सतुकस्तूरी मृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे ॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातनाशरीरम् तस्मिन्नित्यर्थं ॥ गुप्तप्राणीतिकेचित् । यथा । गन्धर्वा पतयोममेतिविराटे ॥ गायनधर्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । देवयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहू श्चित्ररथो हसो विश्वावसु स्तथा । गोमायु स्तुम्बुरु र्नन्दिरेवमाद्यास्तेस्मृता' । इति ॥ गानधर्मीगन्धर्वोद्विविध । मर्त्त्यगन्धर्वोदेवगन्धर्वश्चेति । यथाहुः । अस्मिन कल्पे मनुष्य' सन्-पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्वत्त्व समापन्नोमर्त्त्यगन्धर्वउच्यते ॥ पूर्वकल्पेकृतात् पुण्यात् कल्पादावेवचेद्भवेत् । गन्धर्वत्त्व तादृशो ऽत्रदेवगन्धर्वउच्यते इति ॥ गन्धसौरभम् अर्वति इतिगन्धर्व. । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । श० ॥ गन्धयति गन्धते वा । गन्ध । चु० । अच् घञ् वा । अर्वति । अर्वगतौ । अच् । गन्धश्चासावर्वश्च । शकं ध्वादिर्वा ॥ गन्धोऽर्वोऽस्येति वा ॥

गन्धर्वतैलम् । न । एरण्डतैले ॥

गन्धर्वनगरम् । न । राजनगराकारे नीलपीतादिमेघरचनाविशेषे ॥ तस्यदिग्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उदगादिपुरोहितनृपवलपतियुवराजदोषदंखपुरम् । सितरक्तपीतकृष्ण विप्रादीना मभवाय ॥ दोषदमशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावहमुद ग्विदिकस्थं विवर्णनाशाय । शान्ताया तद्दृष्टं सतोरण नृपतिविजयाय ॥ विवर्णाःसङ्करा' ॥ सर्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्चभयद नरेन्द्रराष्ट्राणाम् । चौराटविकान् हन्याद्धूमानलशक्रचापाभम् ॥ गन्धर्वनगर मुत्थितमापाण्डुर मशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु र्वामे रिभयं जयप्रदंसव्ये । अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम् यदा तदा नागमनुष्यवाजिनांपिवत्यसृग् भूरिरणे वसुन्धरा ॥ गन्धर्वाणांनगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्वपुरम् । न । गन्धर्वनगरे । शून्याऽधिष्ठाने मायाविनिर्मितेपत्तने ॥ गन्धर्वाणां पुरमिव ॥

गन्धर्वलोक । पु । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकस्याधोवर्त्तमानेलोके॥

गन्धर्ववेद । पु । सङ्गीतविद्यायाम् । सामवेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्वहस्त. । पु ।
गन्धर्वहस्तक. । पु । } एरण्डवृक्षे ॥ गन्धर्वस्य हयस्येव हस्त इव हस्तः पत्रमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धेलोलुपा ॥

गन्धवणिक् । पु । गन्धी इतिप्रसिद्धे अम्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्य कर्मलिखनं गन्धदानञ्चेति पराशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ पुरीभेदे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धायाम् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । गन्धोत्तमायाम् ॥ वायोर्नगर्याम् ॥ यथा । वायोर्गन्धवती शुभ्रश्वेतपीतध्वजाकुला । वनवह्नीतसञ्छुटा सर्वरत्नविनिर्मितेतिमहेन्द्रसंहिता ॥ वनमल्लिकायाम् ॥ सुरानामनिगन्धद्रव्ये ॥ गन्धोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधू । स्त्री । शठ्याम् ॥ चीडाख्यगन्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इतिभाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डानिपोखा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे इन्दीवरोत्पले । गोवन्द्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवहः । पु । वायौ ॥ वहति । वह प्रापणे । अच् । गन्धस्य वहः ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहकः । पु । सितार्जके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वहति । वह० । पचाद्यच् । टाप् । गन्धस्य वहा ॥

गन्धवल्कुला । स्त्री । गोरक्षीवृक्षे ॥

गन्धवारि । न । गन्धयुक्ताम्बुनि । गन्धजले ॥

गन्धवाह. । पु । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्धं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्याः सा ॥

गन्धविह्वल । पु । गोधूमे ॥

गन्धबीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धवृक्षक । पु । शालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री शठ्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालि । पु । बासमतीतिख्याते कलमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पु । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् । न । गन्धद्रव्याणामग्नि संयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पु । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागो ऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा ॥ मुद्गरवृक्षे ॥

गन्धसारणः । पु । हरिन्मृगे ॥ (?) छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पु । मत्तेभे ॥ यस्य मदगन्धेन अन्ये गजा पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहं गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धहरणकर्व्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शट्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखु । पु । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्ध आजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्य । पु । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । दृषकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनवार्त्तकूरके ॥

गन्धार । पु । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुवद्दुक्षे नीटदन्तरे । खन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । जियतीति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्द चन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । } लताविशेषे । प्रसारण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥
गन्धाली । स्त्री । }

गन्धालीगर्भ । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पु । गन्धके ॥ गन्धयुक्तो ऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । शक्त्यादिदेवताभ्योर्दीयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचना । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदु ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीवेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी मुरमिति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदु ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीद कुष्ठसयुक्तं शैवं गन्धाष्टक विदु ॥ ३ ॥ स्वरूप चन्दनं चोर रोचना ऽगुरु मेव च । मद द्वगद्वयोद्भूत कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टक विनिर्द्दिष्टं गणेशस्य मर्हेशितु ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुम मदम् । रक्तमर्न्दमह्रीवेर गारायणस्यमुदाहृम ॥ ४ ॥ जलका ष्मीरकुष्ठै स्तु रक्तचन्दनचन्दनै । उशीरागुरुकर्पूरै वैार गन्धाष्टक विदुः रिति मेरुतन्त्रम् ॥ ५ ॥ शिव जागन्धाष्टक यथा । जातीपत्र लवङ्गञ्च त्वगो त्वा नागकेसरम् । मरिचञ्चगनाभिञ्च विदु गैन्धाष्टकमिद मिति ॥

गन्धि । न । तृणकुङ्कुमे ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥

गन्धिक । पु । गन्धके ॥ गन्धोऽस्य स्ति । अतइनिठना विति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुट्याम् । मुरायाम् ॥ प्रशस्तोगन्धोऽस्याः । इनि ॥

गन्धिपर्णा । पु । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गन्धोतु । पुं । खट्टाशे ॥

गन्धोत्कटा । स्त्री । दमनकवृक्षे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मद्ये ॥ गन्धेनोत्तमा । गन्ध उत्तमोयस्या वा । राजदन्तादि ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया वरडे इतिच भाषाप्रसिद्धे सपक्षकीटे ॥ शुण्ठ्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्धयति । गन्धअर्दने । बाहुलकात् ओलच् । गौरादि ङीष् ॥

गभस्ति । पु । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री । वह्निभार्यायाम् स्वाहायाम् ॥ गम्यते । अन्यत्रापीतिड । गोः स्वेयर्गे तव भस्ति दीपयति इति गभस्ति । भस भर्त्सनदीप्त्योः । जु० । क्तिच् क्तौ चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमि । पु । गभस्तिचक्रस्य मध्ये सूर्यात्मनास्थिते हरौ ॥ नेमिपदेन चक्रावयववाचिना ऽवयविचक्र लक्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमि श्चक्रमस्य । गभस्तिचक्रमध्यवर्त्तिन सूर्यात्मन परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमि ॥

गभस्तिमान् । पु । सूर्ये ॥ न । तलातलाख्ये पातालभेदे ॥ भारतवर्षीये द्वीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्तेऽस्याधिकन् वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्त । पु । सूर्ये ॥ गभस्तयोहस्तायस्य ॥

गभीर । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगाधे ॥ गच्छते ॥ ग. ते जलमत्र गच्छति वा । गाङ्गतौ गम्लृगतौ वा । गम्भीरादयश्चेति गभीरगम्भीराविति वा ग मेरीरन भश्चान्तादेश. ॥

गभीरिका । स्त्री । दण्डढक्कायाम् । वृहड्ढक्कायाम् । दमामा नगारा इति च भाषा ॥

गभोलिक । पु । मसूरे ॥

गम । पु । द्यूतप्रभेदे । अक्षविश

र्त्ते ॥ अपर्य्यालोचने ॥ अध्वनि । वर्त्मनि ॥ सदृक्पाठे ॥ याने । जिगीषोर्गमने ॥ गमनम् । गम्लृगतै। अ्रचइद्रित्यप् ॥

गमक । पु । बोधके । ज्ञापके ॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम् । न । रभसे । हर्षे ॥

गमथ । पु । पथि ॥ त्रि । अध्वगे । पथिके ॥ गच्छति गम्यते वा । गम्लृ० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथडित्यथ प्रत्यय' ॥

गमनम् । न । यात्रायाम् । जिगीषोः प्रयाणे । कूंच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे । पञ्चविधकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे । तद्भेदायथा । भ्रमणा रेचन स्पन्दने। हुंव्ववनमेवच । तिर्य्यग्गमन मप्यत्र गमना देवगच्छते ॥ गम्लृ० । ल्युट् ॥

गमनीय । त्रि । पदनीये ॥ गम्लुगतै. । अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता । त्रि । प्रापयितरि ॥

गमित । त्रि । प्रापिते ॥

गमी । त्रि । गमिष्यति ॥ गम्लृ० । गमेरिनि । सचभविष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि ॥

गम्भारिका । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥

गम्भारी । स्त्री । सर्वतोभद्रायाम् । काश्मीर्य्याम् ॥ गम्भार्य्या फलमूलञ्च गम्भारी । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकशुषामितिलुपि युक्तवद्भाव. । ताल विभक्ति । डुभृञ् धारणपोषणयो' । कर्मण्यण् । पृ० गम्भम् ॥

गम्भीरः । पु । जम्बीरे ॥ पद्मजे । पद्म ॥ ऋग्मन्त्रे ॥ त्रि । गभीरे । निम्ने ॥ गहने । दुरवगाहे ॥ गाते जलमत्र गच्छति वा । गाङ्० गम्लृ० वा । गम्भीराद्यश्चेति गभीर गम्भीरा वितिवा गमेरीरन् भश्चान्तादेशो नुभागमश्च निपातसिद्ध ॥ स्वरः सत्त्वञ्च नाभिश्च गम्भीरत्रिषुशस्यते ॥

गम्भीरवेदी । पुं । दुर्दरहस्तिनि । अवमताङ्कुशे । चालके ॥ अस्य लक्षणं यथा । चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि । गम्भीरवेदी विज्ञेय. स गजोगजवेदिभिरिति ॥ अन्यच्च । त्वग्भेदाच्छोणितस्रावा न्मांसस्यमथनादपि। आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरवेदितेति ॥ गम्भीरं मज्ज वेत्तीति ॥

गम्य' । त्रि । प्राप्ये ॥ गमनीयायां ॥ गम्यते । गम्लृ० । पोरदुपधाद्दितियत् ॥

गम्यदिक् । स्त्री । गन्तुमिष्टायां दिशि ॥

गम्यमान । त्रि । बुध्यमाने ॥ वर्त्तमाने

गमन। अये ग्रामादौ ॥

गम्या। स्त्री। पतन्याम् ॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति। समानस्य खेदविगमो गम्यायामगम्यायाञ्च। तत्र नियम क्रियते इयङ्गम्येतिभाष्यम्। खेदयतीति खेदो रोग। इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेद इति कैयट ॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतयास्वदारगमने दोषाभाव ॥

गय। पु। असुरविशेषे ॥ अमूर्त्तरय पुत्रे राजर्षिप्रभेदे ॥ वैवस्वतपुत्रे रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥

गयपुरी। स्त्री। गयातीर्थे ॥

गया। स्त्री। तीर्थविशेषे। गयराजर्षिपुर्याम् ॥ गयाशिरआदिपरिमाणम्। नागा ज्जनार्दना द्रुह्मयूपाच्चोत्तरमानसात्। एतद् गयाशिर प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते ॥ पितामहं समासाद्य यावदुत्तरमानसम्। फल्गुतीर्थं तु विज्ञेय देवानामपि दुर्लभम् ॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिर। मुख्यं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम् ॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे। सार्द्धक्रोशद्वय मानं गयायां ब्रह्मणेरितम् ॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिर। तन्मध्ये सर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्तिवै ॥ गयायां नहि तत् स्थान यत्तीर्थं न विद्यते। सान्निध्यं सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम् ॥ ब्रह्मज्ञानेन किसाध्य गोगृहे मरणेन किम्। वासेन किं कुरुक्षेत्रे यदिपुत्रो गयां व्रजेत् ॥ श्राद्धकृद् यो गयाक्षेत्रे पितॄणामनृणोपि स। शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानाशतमुद्धरेत ॥ गयाशिरसिय पिण्डान् येषां नाम्नातु निर्वपेत्। नरकस्थादिव यान्ति स्वर्गस्थामोक्षमाप्नुयु ॥ गत्वा वणिग् गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम्। प्रददौ मनुजै सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ ॥ प्रेता प्रेतत्वनिर्मुक्ता वणिक् च गृहमागत। प्रेतराज सह प्रेतै र्गयाश्राद्धा द्दिवगत ॥ ॥ गयायां सर्वकालेषु पिण्ड दद्या द्विचक्षण। अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयो ॥ न त्यक्तव्य गयाश्राद्ध सिंहस्थेऽपि देवस्पतौ। तथा दैवप्रमादेन प्रवर्त्तत् सुप्रश्नेषु च ॥ पूत कर्म्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक् ॥ मीने मेषेस्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे। नारदचिषु लोकेषु गयाश्राद्धं सुदुर्लभम् ॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

समस्तवैतीर्थैष्वयं विधिः । गङ्गैविक्वा कुक्षेणं विशालां विरजां गयाम् ॥ इत्युक्तं प्रदर्शयेत् भिन्न गंगामध्या न मिश्रद्; । इत्युक्त स्यस्य विष्णुप्रदे पि तृभिः प्रपमुच्यते ॥ गयासक्तो गया लिङ्गोगायत्रीच गदाधर.। गया ग या कुरुश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इतिगया माहात्म्यादिकं वायु पुराणे॥ गयायां सर्वमन्वाख्यानं व र्त्तते इति देवीगीता । गयायाञ्च ग येश्वरीत्यागमः ॥

गयाशेषम् । न । पञ्चशोमात्मके प्रति देवाचे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । वत्सकरणे ॥ तत्रजातफल म् । विचारदक्षो विजितारिपक्ष' क्रूरो ऽतिधीरो मृदुवाक्ययुक्तः । दाता दयालु गुणवान् नरः स्याद् ग रेपरेषामुपकारकर्त्तेति ॥ वत्सना भाख्यविषे॥ गरले॥ गरम्। म् । मृनि गरयो ।. कर्तरिप ॥ गिरति वा । गृ० । पचादच ॥

गरघ्नः । पु । कृष्णार्जके ॥ बर्वरे ॥

गरघ्नी । स्त्री । गरस इति प्रसिद्धे मत्स्य विशेषे ॥ गरघ्नी मधुरा तिक्ता तुव रा कफपित्तनुत् । कफघ्नी वधिकृत् स्वर्ध्नी शोफघ्नी वाकदोषकृत् ॥

गरदम् । न । निवासे । भवने ॥ वे श्मने ॥

गरदम्। न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददा ति । तुदाज्० । आतइति क. ॥

गरभः । पु । गर्भे ॥ गिरति गृह्णातिवा । गृ० । वा० अभच् ॥ भ्रूणे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गृ० । अ च् । गरं लाति । ला० । क. । भाव परत्वं गरलत्वम् ॥ गिरते: बाहुल कात् कलच् वा ॥

गरव्रारि. । पु । मरकतमणौ ॥

गरव्रतः । पु । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ भूपि कविषप्रभत्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीप् ॥

गराधिकम् । न । शिग्रुबीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पु । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भाव । पृ थ्वादिभ्यइमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादि ना गुरोर्गर् आदेश' ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेनगुरौ । गुरुत मे ॥ प्रियस्थिरेति साधु' ॥

गरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ गृणाति । गृ शब्दे । अच् । गौरादि ॥ पक्षा न्तरे गरत्विति पाठात् ङीप् वा ॥

गरीयान् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदात्रो र्गरीयान् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयो र तिशयेन गुरु. । द्विवचनविभज्योप पदे तरबी यसुनाविती यसुन् ॥

गरुड' । पु । मरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैन तेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहा यसागतौ । अन्येभ्योपीतिडः । पृषो दरादित्वात् तलोप'॥ गिरउड्डजिति उडजुवा । केचिदिमंनपठन्ति । तदा पूर्ववदेव विग्रह. ॥ पञ्चमाधिकस्य द्वितीये ऽ। ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वज' । पु । विष्णौ ॥ गरुडोध्वज श्चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडरुतम् । न । अष्टिसप्तकषोडशा क्षरदृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । गरुडरुत मजौ भजनमायदाद्युकदा ॥ अम रमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्ग रुडरुत सुरारि भुजगेन्द्रसन्त्रास- ने । धरणिमरावतारविधिडिण्डि माडम्बर: सजयतिकसरङ्गभुवि सिं हनादोहरे रिति ॥

गरुडव्यूह । पु । गरुडाकृतिवत् कृत रचने व्यूहप्रभेदे ॥ सूक्ष्ममुखपक्षा ङ्गाग: पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भव ति । अनेन पार्श्वयो भंये सति मा र्गं व्रजेत् ॥

गरुडाग्रज । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रज' ॥

गरुडाङ्कितम् । न । }
गरुडाश्मा । पु । } मरकतमणौ ॥
गरुडोत्तीर्णम् । न । }

गरुत् । पु । पक्षे । पर्ख इति भाषाप्रसि द्धे ॥ गिरति । गृ नि गरणे । गृणाति वा । गृ शब्दे । मृग्रोरुति ॥

गरुत्मान् । पु । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुत पक्षा सन्त्यस्य । मतु प् । यवादित्वाज्झय इति वत्वं न । तसौमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुबोधी । पु । भारतीखगे । भारद्व इति गौड भाष ॥

गर्ग' । पु । ब्रह्मण पुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे ॥ किञ्चुलुके ॥ गृणाति । ग०। मुद्गिग्रोर्गग्गाविति ग ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुत विरामान्त ताल्लो ऽयंगर्गसञ्ज्ञित इति ॥

गर्गर । पु । वेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा ॥ गर्गर पित्तल किञ्चिद्वातजि त्कफकोपन ॥ अस्याकारगुणौ यथा

। य पीतवर्णोऽपिच्छपिच्छलाङ्ग पृष्ठेषु रेखा बहुला सशल्क । सगर्गरो वर्वरनादवश्यो जडश्च शीतः कफवातकारी इति ॥ तत्पर्यायः ॥ दधिमन्थनभाण्डे । गर्ग इति शब्दं राति रा० । आतइति क ॥ गिरतिवा । गॄ० । वा० गरन् ॥ गृ० । पचाद्यच् उणादयो बहुलमितिबहुलवचनाद्द्विर्वचनमभ्यासेरुगागमश्च ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलश्याम । गगरी इति भाषा ॥ यथा ॥ मेघा दासस्तवो देया वारिपूर्णा चगर्गरी इति ॥ गौरादि ङीष ॥

गर्ग्गाट । पु । मत्स्यविशेषे । योगनाविके ॥

गर्ज्जम् । न । हस्तिशब्दे ॥ मेघादिशब्दे ॥

गर्ज्जक । पु । गजाड इति गौडभाषा प्रसिद्धे शालमत्स्ये । शालजे ॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्धे मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्ज्जाफल । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जि । पु । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पु । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज० । भावे क्त ॥ गर्जयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्त ॥ गर्जोजातोऽस्यवा । ता० इतच् ॥

गर्त्त । पु । अवटे । क्षितिरन्ध्रे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशांशे ॥ कुकुन्दरे । नितम्बस्थकूपे ॥ अष्टधनुःसहस्रेभ्यो न्यूनगतौ जलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनुः सहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहा गर्त्तास्ता परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गॄ० । हसिमृग्रिंति तन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप् ॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्द्दभ । पु । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे ॥ यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्च न विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्द्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द शब्दे । दृशशलिकलिगर्द्दिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगद । पुं । जालगर्द्दभरोगे ॥

गर्द्दभशाक । पु । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्द्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्द्दभशाक ।

गर्द्दभशाका । स्त्री । ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

गर्द्दभशाखी । स्त्री । भार्ग्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्द्दभाण्ड । पु । निगोंडी पीलवा इति प्रसिद्धे वृक्षे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्षे ॥ अथ पञ्चकाण्डफला दिभिरश्वत्थाकार ॥ गर्द्दभ गन्धविशेषम् अमति । अमगत्यादिषु । अमन्ताड्डः ॥

गर्द्दभाह्वय । पु । कुमुदे ॥

गर्द्दभिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तत्स्वरूपं यथा । मण्डलं वृत्तमुन्नतं सरक्तं पिडकावृतम् । रुजाकरीं गर्द्दभिकां तां विद्याद्वातपित्तजामिति ॥

गर्द्दभी । स्त्री । क्षुद्रजन्तुविशेषे । गोमयकीटे ॥ गर्द्दभिकारोगे ॥ रासभ्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ श्वतकण्टकार्य्याम् ॥ कटभ्याम् ॥

गर्द्ध । पु । अभिलाषातिशये । स्पृहायाम् ॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । घञ् ॥

गर्द्धन । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशील । गृधु० । युचङ्क्रम्येतियुच् ॥

गर्द्धी । त्रि । अभिलाषातिशयवति ॥ गर्द्धोऽस्त्यस्मि । इनि ॥

गर्भ । पु । भ्रूणे । जन्मकारणे ॥ तल्लक्षणं यथा । गर्भाशयगतं शुक्रमार्त्तवं जीवसञ्चरकम् । प्रकृतिसविकाराच ततसर्वं गर्भसञ्चकम् ॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यदाङ्गोपाङ्गसंयुत । भवेत् तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते इति ॥ अपिच । चामता गरिमा कुक्षे मूर्च्छा छर्दिररोचकम् । जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्या प्रकाशनमिति ॥ अर्भके । शिशौ ॥ कुक्षौ ॥ सन्धौ ॥ नाटकसन्धौ ॥ पनसकण्टके ॥ मध्यमे ॥ अपवरके ॥ गङ्गाद्युषितस्थले ॥ भाद्रकृष्णचतुर्द्दश्या यावदाक्रमते जलम् । तावद्गर्भं विजानीयात तदूर्द्धं तीरमुच्यते ॥ गिरति गृह्णाति वा गीर्यते वा । गृनिगरणे गृशब्दे वा । अर्त्तिगृभ्याभन् ॥ गर्भोपवरकेऽग्नौ स्रुतेपनसकण्टके । कुक्षौकुक्षिस्थजन्तौचेतिकोशान्तरम् ॥ अथप्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणकरोति वराहमिहिर ॥ तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । अन्नं जगतः प्राणा प्रावृट्कालस्य चान्नमायत्तम् । यस्मादतः परीक्ष्य प्रावृट्कालः प्रयत्नेन ॥ तल्लक्षणानि मुनिभिर्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदम् । क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्रादिरचितानि ॥ दैववि दविहतचित्तो द्युनिशं

यो गर्भलक्षणे भवति । तस्य मुने
रिव वाणी भवति न मिथ्या क्वचि
दपि ॥ किञ्चातः परमन्यच्छास्त्र
ज्यायोऽस्ति यद्विदित्वैव । प्रध्वस्ते
ष्वपि काले त्रिकालदर्शी कलौ
भवति ॥ अत्र परमतं स्वमतं चाह ।
केचिद्वदन्ति कार्त्तिकशुक्लान्तमतो
ऽस्य गर्भदिवसाः स्युः । न तु तन्मत
बहूनां गर्गादीनां मतवक्ष्ये ॥ मार्ग
शिरः सितपक्षप्रतिपत्प्रभृति क्षपा
करेऽषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते
गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ अथधृतस्य
गर्भस्य प्रसवकालज्ञानमाह । यन्न
क्षत्रमुपगते गर्भश्चन्द्रे भवेत् स
चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिशतदिवसे
तत्रैव प्रसवमायाति ॥ सितपक्षभ
वाः कृष्णे शुक्ले कृष्णाः द्युसम्भवा रा
त्रौ । नक्तं प्रभवाश्चाहनि सन्ध्या
जाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ * ॥ गर्भाणां
विशेषलक्षणकालनिर्देशमाह ।
मृगशीर्षाद्यागर्भा मन्दफलाः पौष
शुक्लजाताश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेच्छ्रावणस्यसितम् ॥ माघ
सितोत्था गर्भाः श्रावणकृष्णे प्रसू
तिमायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासि

ते विनिर्देश्याः । तस्यैव कृष्णपक्षो
द्भवास्तु ये तेऽश्वयुक् शुक्ले ॥ चैत्र
सितपक्षजाता कृष्णेऽश्वयुजस्य वा
रिदा गर्भाः । चैत्रासितसम्भूताः
कार्त्तिकशुक्लेऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ मे
घानांवायोश्चलक्षणम् ॥ पूर्वोद्भूताः
पश्चादपरोत्थाः प्राग्भवन्तिजीमूताः
। शेषास्वपि दिक्ष्वेवं विपर्ययो भव
ति वायोश्च ॥ * ॥ गर्भसम्भवल० ।
ह्लादिमृदूदक्शिवशक्रदिग्भवो मा
रुतो वियद्विमलम् । स्निग्धसितब
हुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखा
र्कौ ॥ पृथुबहुलस्निग्धघनं घनसूची
क्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्ड
मेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥
सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्य
काशुभा सन्ध्या । शशिशिवशक्रा
शास्थाः शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः
॥ विपुलाः प्रदक्षिणचराः स्निग्धमयू
खा ग्रहा निरुपसर्गाः । तरवश्च निरु
पसृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥
गर्भाणां पुष्टिकराः सर्वेषामेव यो
ऽत्र तु विशेषः । स्वर्त्तुस्वभावजनितो
गर्भविवृद्ध्यै तमभिधास्ये ॥ तल्ल० ।
पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बु
दाः सपरिवेषाः । नात्यर्थं मृगशी
र्षे पौषे शीतश्च हिमपातः ॥ माघे

गर्भः

अनलो वायुस्तु प्राक्कुष्युती र
श्मिशाङ्कौ । अतिशीत सघनश्च
मानौ रक्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥ फा
ल्गुनमासे रूक्षश्चण्ड पवनो भ्रम
सम्प्रशान्त स्निग्धा । परिवेषा श्चासक
लाः कपिल स्ताम्रो रविश्च शुभ. ॥
पवनघनवृष्टियुक्ता श्चैत्रे गर्भा शु
भा. सपरिवेषा । घनपवनसलिल
विद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे॥
* ॥ गर्भकाले मेघानाल० । मु
क्तारजतनिकाशा स्तमालनीलोत्प
लाञ्जनाभास । जलचरसत्त्वाकारा
गर्भेषु घना. प्रभूतजला ॥ तीव्र
दिवाकरकिरणाभितापिता मन्दमा
रुता जलदा. । रुषिता इव धाराभि
र्विसृजन्त्यम्भ प्रसवकाले ॥ * ॥ ग
र्भोपघातल० । गर्भोपघातलिङ्गा
न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहा. ।
क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्ध
निर्घाता ॥ रुधिरादिवैकृत
परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहो । इ
त्युत्पातै स्त्रिविधै स्त्रान्यैश्चैयो ह
तो गर्भ ॥ स्वर्तुस्वभावजनितै सा
मान्यै र्येश्च लक्षणै र्वृद्धि. । गर्भाणा
विपरीतै स्तै रेव विपर्ययो भवति
॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवाम्बुदेवयैता
नषाढ्च । एतेष्वेषु विवृद्धौ गर्भो व

गर्भः

हुलोऽम्बुदो भवति ॥ * ॥ येषु नक्ष
त्रेषु गर्भः सम्भूतो बहून्यहानि वर्ष
तितान्याह । शतभिषगश्लेषार्द्रा
स्वातिमघासयुत शुभो गर्भ. । पुष्णा
ति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पातै
हतस्त्रिविधै ॥ त्रिविधोत्पातल०
। दिव्यं ग्रहर्क्षजात भुवि भौमस्थिर
चरोद्भवयश्च । दिग्दाहोल्कानाद
लपरिवेषाद्य वियत्प्रभवम् ॥ * ॥
अनन्तरोक्ताया दिवससंख्यायां निय
मकरोति । मृगमासादिष्वष्टौ ष
ट् षोडश विंशति श्चतुर्युक्ता । विंश
तिरथ दिवसत्रय मेकतमर्क्षेण प
ञ्चभ्यः ॥ २० ॥ पञ्चनिमित्त. शत-
योजन मर्द्धार्द्ध मेकहान्या ऽर्त ।.
वर्षति पञ्च समस्ता रूपेणैकेन यो
गर्भ. ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसयुक्ता
ना गर्भाणा पानीयसङ्ख्यामाह ॥
द्रोण पञ्चनिमित्ते गर्भे त्रीण्याढका
नि पवनेन । षट् विद्युता नवाभ्रै. स्त
नितेन द्वादशप्रसव ॥ * ॥ अत्रैव
विशेषमाह । क्रूरग्रहसयुक्ते करका
शनिमत्स्यवर्षदा गर्भा । शशिनि
रवौ वा शुभसंयुते स्थिते भूरिवृष्टि
करा ॥ * गर्भसम्भवे विशेषलक्ष
णमाह । गर्भसमये ऽतिवृष्टिर्गर्भा
भावाय निर्निमित्तकृता । द्रोणाष्टां

ष्मेऽभ्यधिके दृष्टे गर्भः परिस्रुतो भवति ॥ * ॥ अत्रैव विशेषफलमाह । गर्भं पुष्टं प्रसवे ग्रहोपघातादिभिर्यदि न दृष्टः। आत्मीयगर्भसमये करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ * ॥ अत्र दृष्टान्तमाह । काठिन्यं याति यथा चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः । कालातीतं तद्वत् सलिलं काठिन्यमुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षणं पुष्टिकरमाह । पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितो यः स भवति बहुतोयः पञ्चरूपोऽभ्युपेतः । विसृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि प्रसवसमयमित्वा शीकराम्भः करोति ॥ ३७ ॥ इति वाराह्यामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अत्र गर्भवायुधारणापि । तत्र तासां लक्षणम् । ज्येष्ठसितेऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणा दिवसाः । मृदुशुभपवनाः शस्ताः स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ विशेषमाह । तत्रैव स्वात्याद्ये वृष्टे भचतुष्टये क्रमान्मासाः । श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः परिस्रुता धारणास्ताश्च ॥ यदि ताः स्युरेकरूपाः शस्ताः शुभाः सान्तरास्तु न शिवाय । तस्करभयदाः प्रोक्ताः श्लोकाश्चात्र वासिष्ठाः ॥ तानाह । सविद्युतः सपृषताः सपांशूत्करमारुताः । सार्कचन्द्रपरिच्छिन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः । तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ सपांशुवर्षाः सा पक्षाः शुभा बालक्रिया अपि । पतत्रिणां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादिषु ॥ रविचन्द्रपरीवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः । वृष्टिस्तथापि विज्ञेया सर्वसस्यार्थसाधिका ॥ मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः । तदा स्यान्महती वृष्टिः सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ इति वाराह्यां गर्भवायुधारणाध्यायो द्वाविंशतितमः ॥ २२ ॥

गर्भक । पु । केशमध्यस्थितमाल्ये ॥ गर्भइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ न । रजनीद्वन्द्वे । दोरात इति भाषा ॥

गर्भकर । पु । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न । गर्भागारे ॥ गर्भइव गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिक्याम् ॥

गर्भण्ड । पु । नाभिगुडके । नाभिकी गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य अण्ड इव ॥ शकन्ध्वादि.

गर्भद । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अपत्यदायाम् । प्राणिमातरि । तापसद्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाश । पु । गर्भध्वंसे ॥ अस्य लक्षणं यथा । अपविद्धशिरा या तु शीताङ्गी निरपत्रपा । नीलोद्धतशिरा हन्ति सा गर्भं स च तां तथा ॥ मानसागन्तुभिर्मातुरुपतापैः प्रपीडितः । गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडितः ॥ अन्तर्मृतगर्भलक्षणं यथा । गर्भास्पन्दनमावीनां प्रणाशः श्याववर्णता । भवेदुच्छ्वासपूतित्वं शोथश्चान्तर्मृते शिशाविति ॥

गर्भनुत् । पु । कलिकायाम् । विषलाङ्गलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गर्भपाकी । स्त्री । षष्टिकाख्यव्रीहौ । सट्टी धान इतिभाषा ॥

गर्भपात । पु । पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने ॥

गर्भपातक । पु । रक्तशोभाञ्जने ॥

गर्भपातन । पु । अरिष्टद्रुमे । फेनिले । रीठा इतिभाषा ॥

गर्भपातनी । स्त्री । कलिकायाम् ॥

गर्भपातिनी । स्त्री । विशल्यावृक्षे ॥

गर्भरूप । पु । तरुणे ॥

गर्भवती । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । आपन्नसत्त्वायाम् । गुर्विण्याम् ॥ * सद्योगृहीतगर्भाया लक्षणं । शुक्रशोणितयोर्योनेरस्रावोऽथ श्रमोद्भवः । सावसादः पिपासा च ग्लानिः स्फूर्त्तिर्भगे भवेदिति ॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनलक्षणं यथा । स्तनयोर्मुखकार्ष्ण्यं स्यात् रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः संमील्यन्ते विशेषतः । छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजतेऽशुभात् । प्रसेकः सदनञ्चैव गर्भिण्या लिङ्गमुच्यते ॥ * ॥ पुत्रगर्भवत्या लक्षणं यथा । पुत्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासि द्वितीयके । गर्भो गर्भाशये लक्ष्यः पिण्डाकारोऽपरं शृणु ॥ दक्षिणाक्षि महत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने । दक्षिणोरुः सुपुष्टः स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता ॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथः । आम्रादिफलमाप्नोति स्वप्नेषु कमलादि च ॥ * ॥ कन्यागर्भवतीलक्षणं यथा । कन्यागर्भवती गर्भे पेशीं मासि द्वितीयके । पुत्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीतानि वेक्ष्यते ॥ * ॥ नपुंसकगर्भवतीलक्षणं यथा । नपुंसकं यदा गर्भो भवेद्गर्भोऽर्बुदाकृतिः । उन्नते भवतः पार्श्वे पुरस्तादुदरं महदिति भावप्रकाशः ॥

गर्भशय्या । स्त्री । पित्ताशयपक्वाशययोर्मध्यवर्त्तिनि गर्भाशयस्वरूपे गर्भोत्पत्तिस्थाने ॥ तत्स्वरूपं यथा । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

ध कीर्त्तिता । तस्या स्तृतीये त्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रोहितमत्स्यस्य मुख भवति रूपत. । तत्संस्थाञ्च तथा रूपां गर्भशय्यां विदु र्बुधा. ॥ इतिभावप्रकाश ॥

गर्भस्राव । पु । चतुर्थमासपर्य्यन्त शोणितरूपगर्भस्य स्रवणे ॥ तस्यनिदानलक्षणे यथा । भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पतति रक्तस्य सशूलदर्शनं भवेत् ॥ आचतुर्थी त्ततो मासात् प्रस्रवे गर्भविद्रव । तत स्थिरशरीरस्य पात पञ्चमषष्ठयो ॥ गर्भोऽभिघातविषमाशनपीडनाद्यै पक्वं द्रुमा दिव फल पतति क्षणेन । मूढ करोति पवन खलुमूढगर्भं शूलञ्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥

गर्भस्रावी । पु । हिन्तालवृक्षे ॥

गर्भागारम् । न । वासगृहे । गृहमध्यभागे ॥ गर्भइव आगारम् ॥ गर्भाशये ॥

गर्भाधानम् । न । दशसंस्कारान्तर्गत प्रथमसंस्कारे ॥ तत्रायक्रम । ऋतुस्नानादूर्द्ध्वं निषेकदिवसे साय सन्ध्याया मतीतायां पति शुचि सुगन्धि सुवेशोमन्त्रेण कुर्य्यादर्घ्यंदत्त्वापूर्वाभिमुखोपविष्टायास्तस्या दक्षिणह

स्तेनो पस्थस्पृशन् पठ्यमानमन्त्रसं जपेत । तत पुनरप्युपस्थ स्पृशन् मन्त्रंजपेत् । ततो भार्य्यामुपेयादिति भवदेवभट्ट. ॥ विशेषो मन्त्रानिर्ण्णये द्रष्टव्य ॥

गर्भाशय । पुं । गर्भवेष्टनचर्म्मणि । जरायौ ॥ गर्भशय्यायाम् ॥ गर्भ आशेतेऽत्र । शीङ्० । पुसीतिघ ॥

गर्भाष्टम । पु । निषेकतोऽष्टमेमासे । देवमासे ॥ गर्भग्रहणमास. सवत्सरो वाऽष्टमोयस्य ॥

गर्भिणी । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । गुर्विण्याम् ॥ गर्भोस्त्यस्याम् । अतइनि ॥ क्षीरावीवृक्षे । क्षीराइ इतिगौडभाषा ॥

गर्भिणीअवेक्षणम् । न । कुमारभृत्यायाम् । गर्भिणीपरिचर्य्यायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

गर्भोपघातिनी । स्त्री । वेहति । गर्भपातकारिगव्याम् ॥ गर्भमुपहन्ति । सुप्यजाताविति णिनि ॥

गर्म्मुत । स्त्री । स्वर्णे ॥ लतायाम् ॥ मयना इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणधान्यविशेषे ॥ गिरति गीर्य्यते वा । गॄ० । ग्रोमुट्चेत्युति ॥

गर्म्मूटिका । स्त्री । मडुवा इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । गर्म्मुति ॥

गर्म्मोटिका । स्त्री । जरडीतृणे ॥

गर्व्व । पु । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अहङ्कारस्तथाध्यात्मं सर्वसंसारकारणम् । अभिमानोऽधिभूतञ्च रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ऐश्वर्य्यरूपतारुण्यकुलविद्याबलैरपि । इष्टलाभादिनान्येषामवज्ञा गर्व्व ईरितः ॥ गर्व्वमाने । । घञ् ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गॄ० । कॄगॄशॄदॄभ्यो वः ॥

गर्व्वर । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गॄ० । कॄगॄशॄदॄञ्चतिभ्य ष्वरच् ॥ स्त्री । षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीषि गर्व्वरी ॥ पु । गन्धर्व्वे ॥

गर्व्वाट । पुं । दौवारिके । द्वारपाले ॥

गर्व्वित । त्रि । गर्व्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । दृप्ते ॥ गर्व्वः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह गलह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह० । गुरोश्च हल इति स्त्रियाम् अप्रत्ययः । टाप् ॥

गर्हित । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्ह्य । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुपूये ॥ गर्ह्यते । गर्ह० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । कद्वदे ॥ गर्ह्यं वदति । वद० । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः ॥

गल । पु । गला इति प्रसिद्धे कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्ज्जरसे । राल इति भाषा ॥ गडक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ वाद्य वि० ॥ गिलति । गॄ० । पचाद्यच् । अचिविभाषेति लः ॥ यद्वा । गीर्य्यते ऽनेन । पुंसीति घः ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलक । पुं । शकुलार्भके । गडके ॥ डलयोरभेदः ॥

गलकम्बल । पु । सास्नायाम् । गवां गलस्थिते कम्बलाकारे मांसे ॥ गलस्य कम्बल । गले कम्बल इव वा ॥

गलगण्ड । पु । स्वनाम्ना ख्याते रोगविशेषे । गिल्लड इति भाषा ॥ तल्लक्षणं यथा । निबद्धः श्वयथुर्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदि वा ह्रस्वो गलगण्डं तमादिशेदिति ॥

गलग्रह । पु । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णपक्षे चतुर्थी च सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशीचतुष्कञ्च अष्टावेते गलग्रहा इति नारद ॥ अपिच । आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । गर्गादिमुनयः सर्वे तमेवाहु

गेलगण्डमिति राजमार्त्तण्ड ॥ व्य
ञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । स्रवमाने ॥ स्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्क्कर्याम् । स्वल्प
वारिधान्याम् । आल्वाम् ॥ गलति
। गल० । लट शतृशानचावितिश
तृ । उगित्त्वात् ङीप् । शप्श्यनो-
रितिनुम् । स्वार्थे कन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे
। कण्ठसूत्रे । सूत्राख्याम् । सकारी
तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पु । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेष ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालूर्ध्वसूच्म
जिह्वायाम् । घण्टिकायाम् । सुधा
स्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्त । पु । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्त ॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालु
प्रभेदे ॥

गलाङ्कुर । पु । गलरोगविशेषे । रोहि
ण्याम् ॥ तस्य सम्प्राप्तिपूर्वक लक्षण
यथा । गले ऽनिल पित्तकफौच
मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैव शो
णितम् । गलोपसंरोधकरै स्तथा
ङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रो
हिणीति ॥

गलानिल । पु । चिङ्गिडिमात्स्य इति
गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटेये ॥
गलानिक गलाविल इतिच क्वचि
त्पाठ ॥

गलि । पु । दुष्टवृषे । शक्तोप्यधुर्वहो
वृषो गलिरित्युच्यते । गलियावैल
इति भाषा ॥ गुणानामेव दौरात्म्यात्
धुरिधुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकि
णस्कन्ध सुखंस्वपिति गौर्गलिः ॥

गलित । त्रि । च्युते । पतिते । स्रस्ते
। इत्यादितोऽस्ति ॥ गल्यते स्म ।
गल० । क्त ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिक
र्त्तरि वा क्त ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्ड । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटे ।
अस्थिगिला हाडगिला इतिचभाषा ॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देश । पुं । निगारे ॥ गलस्योद्दे
श समीपभाग: ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानांस
मूह । पाशा०य । गलोद्देशकाश ॥

गल्ल । पु । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लक । पु । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्क । पु । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवय । पु । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे
गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । ग
वात्तृके । वनभद्रे । महागन्ध ॥
अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

म्याचिते तप्ते हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मांसं गवयसम्भूतं सुस्विन्नं भूरिवा- रेति ॥ गवयो मधुरो वृष्यः स्निग्धो ष्ण:कफपित्तल । विदाही गुरुविष्ट म्भी विपाके विरस. सदेच्चयस्य मां सस्यगुणा ॥ वैवस्वतपुत्रेवानरविशे षे । यथा । रामायणे । पुत्रावैवस्व तस्याथ पञ्चकालान्तकोपमा । गयो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादन. इति ॥ गवते । गुङ् शब्दे । वा° अय ॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गव गवेनवा याति । या° । मू° क ॥

गवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वन धेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषे धे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम प्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीष् ॥

गवराजः । महोक्षे । वृषे ॥ इति शब्द चन्द्रिका ॥

गवलः । पु । वनमहिषे ॥ न । महिष शृङ्गे ॥ गलति । अलभूषणादौ । अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्° । ऋदोरप् । गवलाति । क ॥

गवाक्षः । पु । जाली भरोखा इतिच भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूटगयने । जालके ॥ वैवस्वतपुत्रे कपिविशेषे ॥ गवाकिरणा नामच्चीव । अक्षिशब्दो रन्ध्रवाची । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥ गावोजलानि किरणानि वा । अ श्नन्ति व्याप्नुवन्ति एत मनेन वा । अ शूव्याप्तौ । अकर्त्तर्य्यथ घञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गो डुम्बायाम् । गोमुक् इति गौडभा षा ॥ शाखोटे । शेउडा इति भाषा ॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिम क्ष्णोति । अक्षू° । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाची । स्त्री । पाँकालमाछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते । अद° । ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ ग वादनीद्वयं तिक्तं पाके कटुरसं लघु । वीर्य्योष्णं कामलापित्तकफप्लीहोद रापहम् ॥ श्वासकासापह कुष्ठगुल्म ग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भामग ण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासादना र्थे । गोदलडावनीइतिच भाषा ॥ नीलापराजितायाम् ॥ गौ° ङीष् ॥

गवाशूकः । पु । गवये । गोसदृशे ऽर- ण्यपशौ ॥

गवाशन । पु । गोभक्षके । मोची इति भाषा ॥ यथा । माताप्येका पिताप्ये को मम तस्य च पक्षिण । अहं मु निभि रानीत सचनीतो गवाशनै रित्युद्भट ॥

गवाषिका। स्त्री। लाक्षायाम्। जतुनि॥

गविनी। स्त्री। गवांसमूहे॥ खला दिभ्यइनिर्वक्तव्यः॥

गविष्ठः। त्रि। भूमिस्थे॥ स्वर्गस्थे॥

गविष्ठिरः। त्रि। गविस्थिरे॥ हलद न्तादित्यलुक्। गवियुधिभ्यांस्थिर इतिषत्वम्॥

गवीश्वरः। पु। गवांस्वामिनि। गोम ति। गोमिनि॥ गवामीश्वरः॥

गवेङ्गितम्। न। शुभाशुभाय गवामाका रे॥ यथा। गावो दीना पार्थिवस्या ऽशिवाय पादै भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगाय। मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णाय ताक्षाः पत्युर्भीता स्तस्करानारुव न्त्यः॥ अकारणे क्रोशति चेदनर्थो भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय। भृश निरुद्धा यदि मक्षिकाभि स्तदाशुट ष्टिं सरमात्मजैर्वा॥ आगच्छन्त्यो वे श्म हम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्ध्यै गवांगाः। आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरो माञ्च. प्रहृष्टा धन्या गाव स्तु महिष्यो ऽपिचैवम्॥ इतिवाराहीमेकोन नवतिः॥

गवेडु। स्त्री। आरण्यगोधूमाख्ये धा न्ये। गडगड़ इतिगौडभाषा॥ गवे गवार्थं दीयते। दीङ्क्षये। मृगय्वादित्वात् कु। नेत्वतोदकार स्य ड.। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्॥

गवेधु। स्त्री। गवेडौ॥ गवेधु कटुका स्वाद्वी कार्श्यकृत् कफनाशिनी॥

गवेधुकम्। न। गैरिके॥ इतिराज निर्घण्टः॥

गवेधुका। स्त्री। तृणधान्यविशेषे। ग डुगड़इति देधानइतिचगौडभाषा। गवेडौ॥ नागबलायाम्॥ मकिङ्गौ इधस्ते यथा०। कार्पुरकादुः। संज्ञा यांकन्॥

गवेरुकम्। न। गैरिके॥

गवेशका। स्त्री। गोरक्षचाकुलिका इ तिगौडप्रसिद्धे वृक्षविशेषे॥

गवेषणा। स्त्री। अन्वेषणायाम्। पर्ये षणायाम्। मार्गणे॥ धर्मोऽन्वेषणे ॥ गवेषमार्गणे। चु०। युडन्तायुच्॥

गवेषितम्। त्रि। अन्वेषिते। मार्गिते॥ गवेष्यते स्म। गवेष०। क्तः॥

गव्यम्। न। ज्यायाम्॥ रामकृष्णे॥ त्रि। गोदुग्धादौ। गोसम्बन्धिनि सर्व स्मिन्॥ गव्य त्रिषु गवां सर्वम्। स र्वम् भवविकारावयवादि गवां गव्य म्॥ गविभवम् गौर्देवतास्य वा। गोरजादिप्रसङ्गे यत्॥ गोभ्यो हिते॥ गवे हितम्। उगवादिभ्यो यत्॥ गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा। गोश्चो ऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोत्राायाम् । गोहन्दे ॥ गवांसमूह । खलगोरथात् इतिय ॥ गव्यूतौ ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतौ ॥

गव्यूति । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्र धनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्रं तु क्रोश. क्रोशद्वय पुन । गव्यूत स्त्रीतु गव्यूति र्गोरुत गोमतञ्च तत् ॥ गोर्यूतौ छन्दस्युपसख्यानम् । अ ध्वपरिमाणेचेत्यवादेश. ॥

गह्वरम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दु खे ॥ चि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रवेशत्वात अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गह्वर. परमात्मा । अक्षस्वरूप सा मर्थ्यैर्वेष्टितं वाञ्छातुंनशक्यते ऽतो गह्वर' ॥ गाहते गाहूविलोडने । वहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरा दित्वात् ह्रस्व । कृञ्छ्रगह्वनयोरिति निर्देशाद्वा ह्रस्व: ॥

गह्वला । स्त्री । अवहारे ॥ इति देवी पुराणम ॥

गह्वर. । पुं । निकुञ्जे ॥ न । गुहा याम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्था ने । अनेका ऽनर्थसङ्कटे ॥ गाहते । गाहू० । छित्वर छत्वरेतिसाधु. ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्ग । पु । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्ति केये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शि वादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्या दाश्विने मासिसूर्ये स्वाति विशा खयो । तदा न्बु जलदै र्मुक्त गाङ्ग मुक्त मनीषिभि ॥ आकाशगङ्गास लिन्धि जल माहाय दिग्गजा । मे घै रन्तरिता वृष्टि कुर्वन्तीतिवच सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रा यो वर्षति वारिद । सर्वथा तज्जल देय तथैवचरकेवच. ॥ स्थापिते हेमजेपात्रे राजते मृन्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन ससिक्त भवे दक्लेद वर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्वदोषघ्न ज्ञेय सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्र माश्विने मासि गुणै र्गाङ्गवदादिशेत् । यतो ऽगस्त्य दिव्यर्षिदयात् सकलं ज लम् । निर्मल निर्विष स्वादु शुक्रलं स्या ऽद्दोषकम् ॥ यत आह । पू र्व्वारविषघातेन नामाना वोमथा रिणाम् । वर्षासु सविष तोय दि व्य मगस्त्यनिर्विनेत्ति ॥

गाङ्गट । पु । } चिङ्गडिमाछ इति
गाङ्गटक । पु । } गौडभाषाप्रसिद्धे
गाङ्गटेय । पु । } मत्स्ये ॥ इतिशब्दर
त्नावली॥
गाङ्गायनि । पु । भीष्मे । शान्तनवे ॥ गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादिभ्य फिञ् ॥
गाङ्गेय । पु । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इक्षौ शमीने ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । कशेरुणि ॥ मुस्ते ॥ स्वर्णे ॥ य गर्भे सुषुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् । तदुत्थ पर्वते न्यस्तं हिरण्यसमपद्यत ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्य श्चेति ढक् ॥
गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । नागबलायाम् ॥ गाङ्गजलमीरयति । ईरगतौ चेपणेच । मृगय्वादयश्चेति कु । स्वार्थेकन् । गौरादिङीष् ॥
गाङ्गेष्ठी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । नटा इतिगौडभाषा इति हारावली॥
गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके ॥ गाजरं मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं दीपनं लघु । सङ्ग्राहि रक्तपित्तार्शोग्रहणीकफवातजित् ॥
गाञ्जिकाय' पु । वर्त्तिकापक्षिणि ॥
गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्रे । त्रि । तद्वते ॥ अवगाढे । सेविते ॥ तपस्विगाढांतमसां प्रापेतिरघु' ॥ गाह्यते स्म । गाहूङ्विलोडने । क्त ॥
गाढमुष्टि । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥ गाढामुष्टिर्यस्य ॥
गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडामध्ये क्रीडाविशेषे ॥ यथा । नौकैका वटिका यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढावटीति विख्याता पद तस्य न दुष्यतीति ॥
गाणपत । त्रि । गणपतिर्देवताके ॥ गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवताऽस्य । अश्वपत्यादिभ्यश्चेतिण्यापवादोऽण् । गाणपत्योमन्त्रइतितु प्रामादिकमेव । गणपतिचेत्पत्यादीनामश्वपत्यादिषु पाठात् ॥ गणपतिसम्बन्धिनि ॥
गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणपते कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य कर्मणिचेतिष्यञ् । गणपत्यधिपतिशब्दयोर्ब्राह्मणादिषु पाठात् ॥
गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिकानां समूहः । गणिकाया यञिति वक्तव्यमिति यञ् ॥
गाणेय: । त्रि । गणनीये । गणयितु शक्ये ॥ गणयते । गण्सड्ख्याने । श

चोयत् । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्न ण्विलो प । चिन्निपूजीत्यङ्वि धानात्तथा भावार्थाद्वा ॥ अन्यथा क्रमत्ययादि त्यनन्तर पठित्वा अकारमेव विद ध्यात् ॥

गाण्डिव । पु । न । अर्जुनस्यधनुषि ॥ कार्मुकमात्रे ॥ गाण्डि ग्रन्थि रस्या स्ति । गाण्डयजगात्सञ्ज्ञायामितिव ॥

गाण्डीवं । पु । न । गाण्डिवे ॥ गाण्डी ग्रन्थिरस्यास्ति । कृदिकारादितिङी षन्तात् गाण्ड्यजगादितिव ॥

गाण्डीवभूषण । पु । अर्जुने ॥ ध नुष्के । धनुष्मति ॥ गाण्डीव भूषणमस्य ॥

गाण्डीवी । पु । अर्जुने । कौन्तेये ॥ चापिनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृक्षे ॥ गाण्डीवोऽस्त्यस्य । इनि ॥

गातु । पु । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ ग न्धर्वे ॥ त्रि । रोषणे ॥ गायति । गैशब्दे । गातेवा । गाङ्गतौ । क मिमनिजनिगाभा याहिभ्यश्चेतितु ॥ गायने ॥

गाता । पु । गायके ॥ गायति । गै० ॥ तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्र भागे ॥ अङ्गे ॥ कलेवरे । इन्द्रिया यतने । शिर पाण्याद्यवयव नांसमु दृये । गात इति भाषा ॥ गातेऽने

न वा । गाङ्गतौ । ष्ट्रन् ॥ इति वा । बहुलतणीति इत्योगा ॥ यद्वा । गच्छति । गम्लृ० । गमेगाचेति त्रन् । आचान्तादेश ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम ॥

गात्रवत्य । पु । तापसविशेषे ॥ केवल गात्रैरेव य शेते स ॥

गात्रसङ्कोची । पु । जाहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लव । पु । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी । स्त्री । अनुलेपनवर्त्या म् । वर्णके । विलेपने । गात्रानुले पयोग्ये पिष्टद्रष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गा त्रमनुलिप्यते ऽनया । करणेति ल्युट् । ङीप् ॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्र सिद्धे ॥

गाथक । पु । गायके । गानोपजीविनि ॥ गायति । गै० । गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके ॥ संस्कृतान्यभा षायाम् । प्राकृतभाषायाम् ॥ गेये ॥ वृत्ते । अचरसङ्ख्यातपद्ये ॥ यथा । पादे द्वादश विषमे मात्रा स्त्वष्टादश द्वितीयेहि । पञ्चदश चैव तुरीये कथिता गाथा तथैवार्येति ॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकु षिगार्त्तिभ्यस्थन् ॥

गाध । पु । तलस्पर्शे । स्थाने ॥ लुम्न

रे। गाहन इति मॉज इतिचभाषा ॥ स्त्रिष्मायाम् ॥

गाधि । पु । कान्यकुब्जदेशाधिपेचन्द्र वंशीयकुशिकराजस्यपुत्रे विश्वामित्र मुने पितरि ॥

गाधिज । पु । विश्वामित्रमुनौ ॥ गाधेर्जात । जनी॰। ड ॥

गाधिपुरम् । न । कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे ॥

गाधिभू । पु ।
गाधिसुत. । पु । } विश्वामित्रे ॥
गाधेयः । पु ।

गानम् । न । गीते । गेये ॥ ध्वनौ ॥ गैशब्दे । ल्युट् ॥ मार्गो देशीच गानस्य प्रकारौ द्वा वुदीरितौ ॥

गानिनी । स्त्री । वचायाम् ॥

गान्तु । त्रि । गन्तरि ॥ गच्छति । गम्लृ॰। क्रमिगमिचमिभ्यस्तुन्रद्धिश्च ॥

गान्त्रम् । न । शकटे ॥ गम्यतेऽनेन । गम्लृ॰ । भ्रस्जिगमिनमिहनिवि श्यशांद्धिश्चेतिष्ट्रन ॥

गान्दिनी । स्त्री । श्रीगङ्गायाम । जाङ्ख्याम् ॥ अक्रूरयादवमातरि ॥

गान्दिनीसुत । पु । भीष्मपितामहे ॥ अक्रूरयादवे ॥

गान्धर्वः । पु । गन्धर्वे ॥ विवाहविशेषे यथा । इच्छयाऽन्योन्यसयोग' कन्यायाश्च वरस्य च । गान्धर्व स तु विज्ञेयो मैथुन्य. कामसम्भव इति ॥ गान्धर्व. समयान्मिथइतिच । यत्र कन्या वरयो रन्योन्यानुरागात् त्व मे भार्या त्व मेपति रितिनिश्चय स इन्धर्व. ॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे ॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ न । गाने ॥ सामवेदस्योपवेदे । पदावस्थितमानपरिच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक्षड्जादिस्वरसमुदाये ॥ तदाहदत्तिल । पदस्थस्वरसङ्घात स्तालेन समितस्तथा । प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥ इति ॥ गन्ध सौरभम् अर्वति । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादि । तत पृज्ञाद्यण् ॥ त्रि । गन्धर्वसम्बन्धिनि ॥

गान्धारः । पु । सिन्दूरे ॥ रागप्रभेदे ॥ तत्स्वरूप यथा । जटां दधानः कृत भूतिभूषण काषायवासा स्तनुदेह यष्टिः । सयोगपट्ट कृतनेत्रमुद्रो गान्धाररागः कथित स्तपस्वीति ॥ अयं भैरवरागस्य पुत्र । प्रत्यूषोऽस्यगानसमय ॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे ॥ गन्धारदेशे भव । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥ गन्धारोऽभिजनोऽस्यवा सिन्ध्वाद्यण् ॥ न्वपान्तरे ॥ गान्धारेः अपत्यम् । साल्वेयगान्धारि-

भ्याञ्चेत्यम् । तस्य राजन्यप्येवम् ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अजाविकौच गान्धार नदत । तस्योत्पत्त्यादि यथा । वायु समुद्गतो नाभे कण्ठशीर्षसमाहत । नानागन्धवह पुण्योगान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभे समुद्गतो वायुर्मन्ध्यशोचे च चालयन् । स शब्दस्तेन निर्याति गान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्त्र पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मता । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादकेइति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराज । पु । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनाम्नाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठेतु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्तागान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँभा इतिप्रसिद्धे मादक द्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यक ग्रन्थ ॥

गान्धारेय । पु । दुर्योधनन्टपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक ॥

गान्धिक । पु । लेखके ॥ सुगन्धिथव हारिणि । गन्धवणिजि ॥ सतु अम्बष्ठात् राजपुत्र्यांजात सङ्करजाति । अस्यकर्म लिखन गन्धदानश्चेति पराशर ॥ गाँधिपोका इति गौडभाषा प्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुक । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छील । गम्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्य उकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्य्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरेभवम् । गम्भीराञ्ञ्य ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा शर्वन्यपत्नौ दिशि दिशि जलदा स्वशरण्यो गरीयां द्धचामात्रासभाजा समरविटपिनां जन्मभूमि स्वमेव । गाम्भीर्यं किन्तु तादृक् त्वयि सलिलनिधे किन्तु विख्यापयाम सर्वोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपादृष्टय काकुचर्णीया ॥

गायक । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल ॥

गायत्रम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्री सम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पु । खदिरवृक्षे ॥ वह्निगायत्रिख्यातयेति वैद्योक्ते । ब्री० इनि ॥ गायत्रस्तोत्रवत्युद्गातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गे इति क । गै० ङीष् ॥ यथाह व्यास । प्रतिग्रहान्नदोषाच्च पातकादुपपातकात् । गायत्री प्रोच्यते तस्मात् गायन्तं त्रायते यत इति ॥ अपिच । न भिन्नां प्रतिपद्येत गायत्रीं ब्रह्मणा सह । सोऽहमस्मीत्युपासीत विधिना येन केनचिदिति ॥ अस्या स्थान पुष्करे ॥ उपसभ्य सावित्रीं नोपतिष्ठते यो द्विज । काले षि कालं सत्याह्वात् स पतेत्तात्र संशय ॥ गायत्रीमन्त्रतो याऽभ्यद्रस्तये नाखिलम् । कालेसाविचिकेण स्यात् तेन दृष्ट जगत्त्रयमिति पद्मपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम् । भवान्याम् ॥ यथा । गायनाद्‌ गमनाद्वापि गायत्रीत्विदृशाभिर्तितिदेवीनिरुक्ताध्याय ॥ यथा । गानङ् गाय । भावे घञ् । युक् । गायेन गानेन त्रायते । त्रैङ्० । सुपीति योगविभागात् क ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडक्षरे छन्दोसि । तस्यावृत्तिस्त्रिविधा । यथा । तनुमध्या १ शशिवदना २ सोमराजीति । उदाहरणन्तु तत्तत्स्थाने द्रष्टव्यम् ॥

गायन । त्रि । गायके । गाथके ॥ गायति । गै० । ल्युट्चेति शिल्पिनि कर्त्तरि ल्युट । आतोयुक् ॥ जल्पाके ॥

गायनी । स्त्री । गानकर्त्र्याम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्याम् ॥ ण्वुलन्तात् गायकात् स्त्रियां टाप । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्यते । गॄ० । भूवादिगॄभ्यो णित्रन् इति णित्रन् प्रत्यय ॥

गारुडम् । न । क्ष्वेडमन्त्रे ॥ मरकतमणौ ॥ विषशास्त्रे ॥ गरुडपुराणे ॥ अस्य श्लोकसङ्ख्योक्ता देवीभागवते यथा । एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं हरिभाषितमिति ॥ स्वर्णे ॥

गारुडिक । पु । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ । पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जातम् । तस्येदमित्यण् ॥

गारुलातपत्रिका । स्त्री । पाचीलतायाम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्रसिद्धायां ब्रह्मवादिन्यां वचक्नुतनयायाम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं स्त्री । गर्गादिभ्यो यञ् । यञश्चेति ङीप ।

भ्रन्तस्तद्धितस्येतियलोप ।।

गार्गीयम् त्रि । गर्गप्रोक्त ।।

गार्ग्य पु । मुनिविशेषे ।। गर्गस्यगोत्रापत्यम् । ग० यञ् । बहुत्वे गर्गाः ।।

गार्ध्यम् न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षायाम् । तृष्णाभरे ।। गृध्नुगव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ।।

गार्भपत्र । पु । गर्भपत्त्रयुक्ते वाणे ।।

गार्भ पु । गर्भशुद्धार्थं क्रियमाणे कर्मविशेषे ।। त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ।। तस्येदमित्यण् ।। गर्भाधानादौ ।।

गार्भिकम् । त्रि गर्भसम्बन्धिनि ।।

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ।। तस्यसमूह इत्यधिकारे भिक्षादिभ्योण् इत्यणि भस्याढ इति पुवद्भावेचकृते इनण्यनपत्य इति प्रकृतिभाव ।।

गार्हेय । पु गृष्टिवत्से ।। गृष्ट्याऽपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढक् ।।

गार्हपत्य । पु । यज्ञाग्निविशेषे ।। गृहपति यजमान तेन सयुक्त । गृहपतिना सयुक्तेञ्य । कात्सञ्ज्ञायामित्यनुवृत्ते राजन्यादीनामतिप्रसङ्ग ।।

गार्हस्थ । पु । गृहस्थे यागपुत्रादिकारणे द्वितीयाश्रमे ।। स्वार्थिकोऽण् ।।

गार्हस्थ्यम् न । गृहस्थत्वे ।। गृहस्थस्य कर्म भावोवा । ष्यञ् ।

गालनम् । न । चालने चुवावना पसावना इति गलावना इतिच भाषा ।।

गालव । पु । मुनिविशेषे ।। लोध्रे ।। केन्दुके ।। गालवस्यापत्यम् । कस्यन्येकेत्यण ।।

गालि । पु । शापे ।। इतित्रिकाण्डशेष । यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो भवन्तो वयमपि तदभावाद्गालिदानेऽप्यशक्ताः । जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं नहि शशकविषाणं दीयतेय दृष्टान्यैरित्युद्भट ।।

गालित । त्रि कृतगालने । चुवायानि चोडा इतिच भाषा ।। यथा । गालित दधि सुस्निग्धं मित्यादि ।। द्रवीकृते ।। यथा । गालितस्य सुवर्णस्य षोडशांशेन सीसकम् इति । गलाया इति भाषा ।।

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ।।

गालोड्यम् । न । पद्मबीजे । कमलगट्टा इति भाषा ।।

गावल्गाणि । पु । सञ्जये ।। गवल्गणस्यापत्यम् । अतइञ् ।।

गावेधुक । त्रि गवेधुकायाअवयवे । तद्विकारेच ।। बिल्वाद्यण् ।।

गाहनम् । न । प्रवेशने ।। गाहमाइनि

ख्याते विलोडने ॥

गी । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सर स्वत्याम् ॥ गृणात्यनेताम् । गृशब्दे । । सं० क्विप् । ऋतइद्धातो ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरि । पु । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्द रकैलासमलया गन्धमादन । म हेन्द्र श्रीपर्वतश्च हेमकूट स्तथैव च ॥ अष्टावेते तु सम्पूज्याभिरय पूर्वादिक् क्रमात् ॥ गिरियके ॥ ने त्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्य दोषविशेषे ॥ सन्यासिना नामविशेषे ॥ यथा । सदोर्द्ध्वबाहु र्यो वीरो मुक्तकेशो दिगम्बर । सर्वत्र समभावेन भाव ये योमरोत्तम ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरि परिकीर्त्तितइति ॥ स्त्री । गौर्यां । गिरनाईति भाषा ॥ बालमूर्षिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिलनम् । गृ० । इक् कृष्यादिभ्य ॥ बाहुलकात् किर्वा । ऋतइत् ॥ गिर तिवा । क्गुगृपृकुटीभि इ किन् ॥

गिरिकण्टक । पु । वज्रे ॥

गिरिकदम्ब । पु । धाराकदम्बे । नीपे ।

गिरिकदली । स्त्री । बहुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥

गिरिकर्णिका । स्त्र । । पृथिव्याम् ॥ श्वे तकिणिहीदृक्षे ॥ अपराजिता-याम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरि र्बालमूषिका कर्णा-ख्या' तत्कर्णे तुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । बालमूषिकायाम् ॥ गिरे सन्ज्ञायाकन् ॥

गिरिकाण । त्रि । गिरिरोगेणैककचक्षु र्हीने ॥

गिरिगुड । पु । गेरुके ॥

गिरिज । पु । मधूकवृक्षविशेषे । गौ रचाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतु नि ॥ शैलजे ॥ लोहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिड ॥ गिरौ जात वा । सप्तम्यांजनेर्ड. ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्ग्याम् ॥ श्वेतवृन्तायाम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ नायमाणा लतायाम् ॥ कारीवृक्षे ॥ मल्लिका याम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जा ता । जनी० । पञ्चम्यामजातावि-तिड. ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौ-जात गिरिजम् । कम.त । अमगतौ । इषादित्वात् कल । न मलमस्मि तिना । गिरिजश्चतदमलञ्च ॥ गिरि जाया मलं वा ॥

गिरिज्वर । पु । वज्रे ॥

गिरिश । पु । शिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठे ऽतिदुरारोहे सङ्कटैकमार्गोपेते ऽन्तर्नदीप्रस्रवणाम्बुदकयुक्ते बहुसस्योत्पन्नक्षेत्रवृक्षान्विते राज्ञांनिवासस्थाने॥ सर्वेषां तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषांहि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ एषां धन्वदुर्गादीनाम् । गिरिदुर्गं अतिदुरारोहत्त्व महत्प्रदेशाद्यप्रयत्नप्रेरितशिलादिना बहुविपक्षसैन्यव्यापादनमित्यादयो बहवो गुणा विद्यन्ते तस्मात् प्रयत्नेन तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातु । पु । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गिरेः प्रभृता नदी । गिरिनद्यादीनां चेतिपाक्षिकेणत्वाभावः । तेन पक्षे गिरिणदीत्यपिबोध्यम् ॥

गिरिनिम्ब । पु । महारिष्टवृक्षे ॥

गिरिपीलु । पु । पहुषकवृक्षे । फालसा इति भाषा ॥ इतिराजनिर्घण्टुः ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पु । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभू । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुटैया इतिभाषाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्ली च । इत्यर्थकम् ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेद । पु । विट्खदिरे ॥ इतिमेदइत्यपिपाठ ॥

गिरियक । पु । कन्दुके । गेन्दुके ॥ इतिहेमचन्द्र. ॥

गिरिवासी । पुं । हस्तिकन्दे ॥

गिरिश' । पु । सदाशिवे । शङ्करे ॥ गिरि रामश्चेना ऽस्यास्तीतिविग्रहे लोमादित्वात् श ॥ गिरौशेते गिरिश्यति उपभोगेन तनूकरोति वा । गिरौडच्छन्दसि । लोकेतु छान्दसानां क्वचिद्भाषायामपि प्रयोग इत्याशुमुत्वविवदित्याह स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

गिरिशृङ्ग. । पु । गणेशे । विनायके ॥ न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसार. । पु । लौहे ॥ रङ्गे ॥ मलयाचले ॥

गिरिसुत. । पु । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा । अवतु वो गिरिसुता शशिभृत. शि

यतमा। विशतु वो हृदि सदा भगवत पदयुगमिति ॥

गिरीश। पु। स्थाणौ। रुद्रे। शिवे॥ अद्रिपतौ। हिमाचले॥ वृहस्पतौ॥ गिरे कैलासस्य ईश॥

गिलः। पु। जम्बीरे॥ गिलति। गृ°। मू° क। अचिविभाषेतिलत्वम्॥

गिलग्राह। पु। कुम्भीरे। नाका इति भाषा॥

गिलनम। न। गिरणे। भक्षणे॥

गिलि। स्त्री। गिलने॥ गरणम्। गृ°। इक् कृष्यादिभ्य। अचिविभाषेतिलत्वम्॥

गिलित। त्रि। भक्षिते॥ गिलिर्जाताऽस्य। तारकादित्वादितच॥

गिष्ण। पु। सामवेदविदि॥ गायके॥

गीतम्। न। गाने॥ तल्लक्षणं यथा। धातुमातुसमायुक्तं गीतमित्युच्यते बुधैः। तत्र नादात्मको धातुर्मातुरक्षरसञ्चय इति॥ तद्द्विविधं यथा। गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगात्रविभागतः। यन्त्रं स्याद्वेणुवीणादि गात्रन्तु मुखजमतम्॥ अपिच। निबद्धमनिबद्धञ्च गीतं द्विविधमुच्यते। अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमं विना॥ यत्तालमकधातुभ्यै रनिबद्धं बिना कृतम्। निबद्धं च भवेद्गीतं तालमानरसान्वितम्॥ छन्दोगमकधातुश्च वर्णादिनियमैः कृतम्॥ *॥ ऋग्भिः पाठ्यमभूद्गीतं सामभ्यः समपद्यत। यजुर्भ्योऽभिनया जाता रसाश्चाऽथर्वणः स्मृताः॥ ॥ अङ्गे रालम्बयेद्गीतं हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत्। दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः॥ गीतपीनपयोधरा समदना नारी विचित्रा कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरणप्रोद्दीपिता यामिनी। चित्तज्ञाः सुहृदः सुताः सुमनसो भक्ताः पुनः सेवकाः शुद्धं गीतफलं कविस्त्वमतुलं संसारसारामता॥ सङ्गीतकेन रम्येण सुखं यस्य न चेतसि। मनुष्यवृषभो लोके विधिनैव स वञ्चितः॥ संसारदुःखदग्धानामुत्तमानामनुग्रहात्। प्रभुणा शङ्करेणात्र गीतं वाद्यं प्रकाशितम्॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम्। रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते॥ गीतेन हरिणा रङ्गं प्राप्नुवन्त्यपि पक्षिणः। वनादायान्ति फणिनः शिशवो न रुदन्ति च॥ कृतिचमत्कृतये किमतः परं फणिवरोऽश्वतरो नलपन्नगः। आपत्ता यदवाप महादानसा मधुरगीतवशीकृतशङ्करः॥

परमानन्दविवर्द्धन मभिमतफल व
शीकरणम्। सकल जनचित्तहरण
विमुक्तिबीज परगीतमिति प्रशंसा
॥ त्रि। शब्दिते ॥ गै॰ । क्त ॥
गीतमोदी । पु । किन्नरे ॥ त्रि । गा
नानुरागिणि ॥
गीता। स्त्री । कृष्णार्जुनसंवादात्मकेशा
स्त्रविशेषे ॥ यथा । भारते सर्ववेदाऽ
र्थो भारतार्थश्च कृत्स्नश । गीतायाम
स्ति तेनेय सर्वशास्त्रमयी मता
॥ इय मष्टादशाध्यायी क्रमात् षट्
कत्रयेण हि । कर्मोपास्तिज्ञानका-
ण्डत्रितयात्मा निगद्यते इतिनीलक
ण्ठचतुर्धर ॥ गीतासुगीताकर्त्तव्या
किमन्यै शास्त्रविस्तरै रित्यादिश्री
धरस्वामी ॥ एतदन्या । आश्वमेधि
कपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते । दे-
वीभागवतोक्ताभगवतीगीता । अ
ध्यात्मरामायणोक्तारामगीता । श्री
विष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता। शि
वगीताद्याश्चबह्वयो ऽध्यात्मविद्या
निरूपणपरा सन्ति ॥
गीतासार । पु श्रीकृष्णार्जुनसंवादा
त्मकेमुक्त्यर्थे ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे ग
रुडपुराणोक्ते ॥
गीति । स्त्री । गाने ॥ आर्याछन्दोवि
शेषे ॥ यथा । आर्याप्रथमार्द्धसमद्वि
तीय मपि चार्द्ध मीद्यते यस्याम्
। सागीति फणिपतिना निर्मलम
तिना निवेदिता नूनमिति ॥
गीतिका । स्त्री । कृतिसञ्ज्ञकविंशत्य
क्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । सजजा
भरौ सलगा यदा कथिता तदा खलु
गीतिका ॥ वरपाणिशोभिसुवर्णक
ङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता सुपयोधराप
दसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता । फ
णिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमा
नसहारिका वरकामिनीव मनोहि
ता नहि कस्य सा किल गीतिकेति ॥
गीरथ । न । जीवे । बृहस्पतौ ॥
गीर्ण । त्रि । वर्णिते । स्तुते ॥ गिलिते ॥
गीर्यतेस्म । गृनिगरणे शब्देच । क्त. ॥
गीर्णि । स्त्री । गिरौ । गिलने ॥ गि
लनम् । गॄ॰ । क्तिन् । ऋल्वादिभ्य.
क्तिन्निष्ठावत् । तेनत्वम् ॥
गीर्देवी । स्त्री । सरस्वत्याम् ॥
गीर्लता । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥
गीर्वाण । पुं । देवे । सुरे ॥ गीरेव
निग्रहाऽनुग्रहसमर्थो वाणो ऽस्त्र
यस्य स ॥ दन्तोष्ठ्यपाठे गिरवनुते
याचते स्तुतिप्रियत्वात् । वनुयाचने
। कर्मण्यण् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
गीर्वाणकुसुमम् । न । लवङ्गे ॥
गीष्पति । पु । धिषणे । गुरौ । वृह

स्पतौ ॥ गिराम्पति । अहरादीनामितिरेफाभावपक्षे ढ्रदुपधस्येति ष । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पति । रेफाभावपक्षे गीःपति गीपति ॥ पण्डिते ॥

गीष्पतीष्टि । स्त्री । वृहस्पतिसवनामयागे ॥

गुग्गुल । पुं । स्वनामप्रसिद्धे वृक्षविशेषस्यनिर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥

गुग्गुलु । पु । कुम्भे । उलूखलके । पुरे ॥ अस्यगुणादय । महिषाक्षो महानील कुमुद पद्म इत्यपि । हिरण्य पञ्चमोज्ञेयो गुग्गुलो पञ्च जातय ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इतिस्मृत । महानीलस्तु विज्ञेय स्वनामसमलक्षण ॥ कुमुद कुमुदाभ स्यात् पद्मोमाणिक्यसन्निभ । हिरण्याख्यस्तु हेमाभ पञ्चानां लिङ्गमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणा हितावुभौ । हयाना कुमुद पद्म स्वस्थ्यारोग्यकरौपरौ ॥ विशेषेण मनुष्याणा कनक परिकीर्त्तित । कदाचिन्महिषाक्षस्तु मत कैश्चिन्नृणामपि ॥ गुग्गुलुर्विशद स्तिक्तो वीर्योष्ण पित्तल सर । कषाय कटुक पाके कटू रूक्षो लघु पर ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्य सूक्ष्म स्वर्यो रसायन । दीपन पिच्छिलोबल्य कफवातव्रणापचि । मेदोमेहाश्मवाताश्च क्लेद कुष्ठाम्ममारुतान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाक्रिमीन् जयेत् ॥ माधुर्य्याच्छमयेद्वात कषायत्वाच्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित् तेन गुग्गुलु सर्वदोषहा ॥ स नवो वृहणोवृष्य पुराणस्त्वतिलेखन । स्निग्ध काञ्चनसङ्काश पक्वजम्बूफलोपम ॥ नूतनो गुग्गुलु प्रोक्त सुगन्धिर्यस्तु पिच्छिल । शुष्को दुर्गन्धकश्चैव त्यक्तप्रकृतवर्णक ॥ पुराण स तु विज्ञेयो गुग्गुलु वीर्यवर्जित ॥ अम्ल तीक्ष्णमजीर्णञ्च व्यवायश्रममातपम् । मद्य रोष त्यजेत् सम्यग् गुणार्थी पुरसेवक ॥ अस्य स्थानविशेषे जन्मादिकथन यथा । जायन्ते पुरपादपा मरुभुवि ग्रीष्मेऽर्कसन्तापित शीतार्त्ता शिशिरेऽपि गुग्गुलुरस मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभ महिषाक्षतुल्यमपर सत्पद्मरागोपम भृङ्गाभ कुमुदद्युतिश्च विधिना ग्राह्या परीक्षा तत ॥ यक्षौ ज्वलन्ति तपने विलय प्रयान्ति क्षिपन्ति कोष्णसलिले पयस समाना

। ग्राह्या शुभाः परिहरे चिरकाल जातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धव र्णानितिप्रयोगामृतम् ॥ पक्वस्यास्य पूर्णवीर्यस्य मासत्रयपर्यन्तं तिष्ठती तिवैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु जस्तेये । क्विप् । गुजो व्याधे गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकात् ड । ड लयोरैक्यम् ॥

गुच्छ । पु । स्तवके । मल्लिकादिकन्दे । बहुभि पुष्पै फलैर्वा सम्बा ध पल्लवग्रन्थिर्गुच्छ । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र ल तासमूहो भवति नच प्रकाण्डानि ते गुच्छा मल्लिकादय । भुण्ड इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टि केहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । स स्यादिभ्यश्छ इति श्रीभोज ॥ गूय ते । गुङ् शब्दे । बाहुलकात् छगुवा ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । सं०कि प् । तुक् । गुतच्छति । छोछेदने । आतोनुपेतिक ॥

गुच्छक । पु । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कला पे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्णे ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिश । पु । रागीधान्ये । तृणधा न्यविशेषेयम् ॥

गुच्छकरञ्ज । पु । सानन्दे । स्निग्ध दले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्र । पु । तालवृक्षे ॥

गुच्छपुष्प । पु । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पक । पु । गुच्छकरञ्जे ॥ री ठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ शिम्ब डीवृक्षे ॥

गुच्छफल । पु । रीठाकरञ्जे ॥ राजा दन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम ॥ द्रा क्षायाम ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छबध्ना । स्त्री । गुण्डालावृक्षे ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गुण्डासिनी तृणे ॥

गुच्छार्द्ध । पु । चतुर्विंशतियष्टिके हा रे ॥ न । अर्द्धं गुच्छे । गुच्छस्य अर्द्धं । ग्रामार्द्धवत् समास ॥

गुच्छाल । पु । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छाह्वकन्द । पु । गुलञ्चकन्दे । नि र्यासिकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जे ॥

गुञ्जरी । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥ अ

स्वरूप यथा । श्यामा सुकेशी म नगदुमाखा मृदुलसत्पल्लवतल्पया ता । श्रुत स्वराणा दधती विभा ग तन्त्रीमुखाद् दक्षिणगुर्जरीयम् ॥ अस्या कालनियमो यथा । नाटो गौडो वराडीच गुर्जरी देशि रेव च । पूर्वोक्ते गान मेतेषां निषिद्ध मिति तद्विद ॥ मतभेदेन पूर्वोक्त मिगीयते ॥

गुञ्ज । पु । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जकृत् । पु । भ्रमरे ॥ गुञ्ज ध्वनिवि शेष करोति । डुकृञ् । क्विप्‌कौ ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीना गुणगुण ध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचि ञ्च्याम् । रक्तिकायाम् । घुघची चिरमुठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसि द्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेत रक्त प्रभेदेन ज्ञेय गुञ्जाद्वय बुधै. गुञ्जाद्वयन्तु केश्य स्या द्वातपित्तज्व रापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णा मदविनाशनम् ॥ नेत्रामयहर वृष्य बल्य कण्डूव्रण हरेत् । कृमीन्द्रलुप्त कुष्ठानि रक्तावर्ण्वैापिच ॥ माने विशेषे ॥ तुल्या यवाभ्यां कथिताच गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमा णे । इति वैद्या ॥ चतुर्व्रीह्यपरिमा

णे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ म धुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे ॥ चञ्चाया म् ॥ गुञ्जति । गुजिअव्यक्ते शब्दे । प चाद्यच ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थेक ॥

गुञ्जित म् । न । गुञ्जने ॥ न गुञ्जित त न्नजह.र यन्मन. इतिभट्टि ॥

गुटि । स्त्री । } गोले । जपसङ्ख्यानसाधने । वटिकायाम् । गोली वडी इतिचभाषा ॥
गुटिका । स्त्री ।
गुटी । स्त्री ।

गुड । पु । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पास्याम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो र सो य सम्पक्वो जायते लोष्टवद्दृढ । स गुडो गौडदेशेतु मत्स्यण्डेव गुडो मत ॥ गुडो वृष्यो गुरु स्नि ग्धो वातघ्नो मूत्रशोधन । नाऽति पित्तहरो मेद कफकृमिबलप्रद ॥ गुडो जीर्णो लघु पथ्यो ऽनभिष्य- न्द्यग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृ ष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादन. ॥ गुडो नव कफश्वासकासकृमिकरोऽग्निकृ त् ॥ श्लेष्माणमाशु विनिहन्ति स दार्द्रकेण पित्त निहन्तिच सएव ह रीतकीभि । शुण्ठ्या समं हरति बात मशेष मित्थ दोषत्रयक्षयकरा

…गुडाय ॥ गुडति । गुडवेष्टने । …पधेत्तिक ॥ यद्वा । गवते । गुड् अव्यक्तेशब्दे । क्तादिम्यः कित् इति ड ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुड ॥

गुडक । पु । गुडद्वारापक्वौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्णतेज षण्मासपर्यन्त तिष्ठतीतिपरिभाषा ॥

गुडकरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडतृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे । दारुचीनी इतिभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न । इक्षौ । रसाले ॥

गुडधाना । स्त्री । गुडमिश्रितधानासु । गुडधानी इतिभाषा ॥ गुडेन धाना गुडधाना । भक्ष्येणमिश्रीकरणमिति समास । मिश्रणक्रियाद्वारासामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणत्वायोगात् । बहुवचनान्तोयं धानाभृष्टयवेष्विय इतिबहुवचननिर्देशात् ॥

गुडधेनु । स्त्री । दानार्थंगुडादिनिर्मितायांधेनौ ॥

गुडपुष्प । पु । मधूकवृक्षे । महुवा इतिभाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफल । पु । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूल । पु । अल्पमारिषशाके ॥

गुडलम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्त । गुडला गुडली इति चभाषा ॥

गुडबीज । पु । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिष्टटायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

गुडशिग्रु । पु । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ उर्णायाम् । लघुकाष्ठे ॥ गुडात् टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् इतिक्षीरस्वामिन ॥

गुडाकेश । पु । सदाशिवे ॥ गुडा स्नुहीतद्वत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकायाईश ॥ त्रि । जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालक । पु । न । केशचक्र ॥ मुख मकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशय । पु । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । हस्तवटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति संज्ञाऽन्तरभेदत । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडुची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची । स्त्री । गिलोय इति भाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः । रामपत्नीं वनात्कृत्वा जहार मदनातुरः ॥ ततस्तु बलवान् रामो रिपुं जायापहारिणम् । हतो वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन् सुरारातौ रावणे बलगर्विते । देवराज सहस्राक्ष परितुष्टोऽतिराघवे ॥ तत्र ये वानरा केचित् राक्षसै निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास सिक्त्वाऽमृतवृष्टिभि ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युता । पीयूषबिन्दव पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । सङ्ग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरक्रिमिवमीन् हरेत् ॥ गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकादूचट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्क । पु । कल्कविशेषे ॥ स यथा । अमृताया घन चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागा स्तु गुडमाक्षिकसर्पिषाम् ॥ यथाग्निभक्षये देत नरो छिन्नमिताशन । न तस्य कश्चिद्व्याधि र्न जरापलित न च ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहना निजरक्तकम् । न चानेकगता रोगा परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं विदोषघ्न प्रयोगा दस्य बुद्धिमान् । जीवेद्वर्षशत सार्धं यथैवाह शिव स्वयमेति ॥

गुडूचीपत्रम् । न । अमृतापर्णं ॥ गुडूचीपत्र मात्रेय सर्वज्वरहर लघु । कषाय कटु तिक्तञ्च स्वादुपाक रसायनम् ॥ बल्य मुष्णञ्च सङ्ग्राहि हन्याद् दोषत्रयं तृषाम् । दाह प्रमेहवातासृक्कामलाकुष्ठपाण्डुता ॥

गुडेर । पु । गुडके ॥ ग्रासे ॥ गुडति गुड । पतिकठिकुठिगडिगुडिद् भ्य एरक ॥

गुडेरक । पु । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुण । पु ॥ मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षणरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षण यथा । सत्त्वे निविशतेऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सोऽसत्त्वप्रकृति गुण ॥ सत्त्वं द्रव्यम् । सत्त्वएव

निविशतेइतिसावधारणव्याख्येयम्।
एतेनसत्ताव्यावर्त्त्यते। साहिनकेव
ल द्रव्येवर्त्तते किन्तुद्रव्यगुणकर्मसु।
ननुद्रव्यएवद्रव्यत्ववर्त्ततेइतितत्रातिव्याप्तिरतआह। अपैतीति। अप
गच्छतीत्यर्थः। अर्थात्सत्त्वादेव। य
थापीलतायां जातायां फलादेर्नील
तापैति नैवद्रव्यत्वं द्रव्यादपैति। एव
मपि गोत्वंगोषुवर्त्तते अश्वादेरपैति तत्रातिव्याप्तिरतआह। पृथग्जा
तिषुदृश्यतइति। गोत्वं हिद्रव्यत्वा
वान्तरनानाजातिषु नदृश्यते गुण
स्तुदृश्यते। यथा अश्वेदृष्टा नीलताहू
र्यादिष्वपिदृश्यते। एतेन पूर्वार्द्धेन स
कलजातेर्व्यवच्छेदः। एवंतर्हिकर्म
द्रव्येवर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु
दृश्यतेचेतितत्रातिव्याप्तिरतआह।
आधेयश्चाक्रियाजश्चेति। उत्पाद्या
नुत्पाद्यइत्यर्थः। उत्पाद्योयथा। घ
टादे पाकजोरूपादिः। अक्रियाज
अनुत्पाद्य। यथा। आकाशादेर्मह
त्त्वादिः। क्रियातु सर्वाप्युत्पाद्यैव न
नित्येति तस्याद्वैविध्याभावाद्गुणत्वा
भाव। एवमपि द्रव्यस्यगुणत्वप्राप्नोति
अवयविद्रव्यंहि अवयवद्रव्येषुनिवि
शते। असमवायिकारणसंयोगनिवृ
त्तौ विनाशात्ततोऽपैति भिन्नजातौ

गुण

येषु च हस्तपादादिषुदृश्यते। द्विवि
धश्चभवति नित्यानित्यभेदेन। निर
वयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्वादव
यविद्रव्यस्यतुघटादेर नित्यत्वादत
आह। असत्त्वप्रकृतिरिति। अद्रव्य
स्वभावइत्यर्थः॥ ॥ उपैत्यन्यज्जहा
त्यन्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि। वाचकः
सर्वलिङ्गानां द्रव्यादन्यो गुणः स्मृतः
॥ इति पारिभाषिकोगुणो ऽप्रधान
एवान्तर्भवति॥ तेजोबलवीर्यैश्व
र्यवैराग्यमाक्षयश्चपराश्रितत्वादेव
गुणाः॥ शुक्लादौ॥ सचशुक्लादिश
ब्दानां पटादौ प्रवृत्तिनिमित्तंभव
ति॥ विशेषाधानहेतौ सिद्धेवस्तुध
र्मे। शुक्लादयोहि गवादिकं स्वजा
तीयेभ्य कृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तय
न्ति॥ अपिच। द्रव्यत्वव्यापकतावच्छे
दकसत्तान्यजातिमत्त्वं तदर्थः॥ यथा
। रूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यापरिमाण
पृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरु
त्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छा-
द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारास्तुविंश
तिगुणाइति॥ कर्मव्यतिरिक्तत्वेसति
जातिमात्राश्रये॥ विवेकवैराग्योप
रतितितिक्षासमाधनेषु॥ आकाशा
दौ। सांसिद्धिकवैनयिकप्राकृति
कभेदभिन्ने॥ द्रव्याश्रिते फलादेर

समन्धादौ ॥ छदे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्य्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमस्सु ॥ गुणानाम् परम रूप न दृष्टिपथ मृच्छति । यत् दृष्टिपथ प्राप्त तन्मायैव सुतुच्छकमिति भगवान्वार्षगण्य । गुणानासत्त्वादीनाम्परमरूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञ. सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि सख्या प्यासन मेवच । द्वैधीभावश्च विज्ञेया षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ तेच । देशकालज्ञतादार्ढ्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्य मूर्जं सद्दतमन्त्रता ॥ अविसंवादिता शौर्य्यशक्तिश्च कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्य ममर्षित्वमचापलम् ॥ एतेचतुर्द्दश गुणा प्रोक्ता' शास्त्रेषुसूरिभि' ॥ गौतमोक्तागुणा यथा । दयासर्वभूतेषु क्षान्ति अनसूया शौचम् अनायास मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणा०। यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्मा शौर्य्यादय इवात्मन । उत्कर्षहेतव स्तेस्यु रचलस्थितयो गुणा इति ॥ तत्प्रभेदा यथा । श्लेष' प्रसाद समता माधुर्य सुकुमारता । अर्थव्यक्ति रुदारत्व मोज कान्तिसमाधय' ॥ इतिवैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणा स्मृता । माधुर्य्यौज प्रसादाख्या स्त्रय स्ते न पुनर्दश ॥ तस्य दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्यागात परेश्रिता । अन्येभजन्ति दोषत्व कुत्रचिन्न ततोदश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे । दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ समानभागे ॥ यथा । सङ्ख्यायागुणस्यनिमानेमयडित्यत्र ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान् हित्वा ऽन्येगुणवाचिन । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरित्याकरग्रन्थनिष्कर्षादेषनिर्णय ॥ गुण्यते । गुणआमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणा कुर्वन्ति दूतत्व दूरेपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वय गच्छन्तिषट्पदा ॥

गुणक । पु । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यान्तमङ्कगुणकेनहन्यादिति ॥

गुणकार । पु । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्य । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानागृह्य । पद्मास्वैरिवाह्यापक्ष्ये षष्वेति ग्रहे क्यप् ॥

गुणज्ञ. । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा। गुणिनि गुणज्ञो रमते ना ऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोष. । अलि रेति

वनात् कमल नहि भेक स्तेकवा सोपि ॥

गुणचयविनिर्म्मित । पु । मायाकल्पि ते ससारदृत्ते ॥

गुणधर्म्म । पु । गुणाश्रितधर्मे ॥ यथा। यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्म सउच्य ते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका । स्त्री । नृत्ये ॥ शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ आम्रे डिते ॥ गुणआम्रेडने । चु० । गुणस अन्योयुजितियुच् । कात्पूर्वस्येकार ॥ शास्त्रादीनांशीलने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । शीलने ॥

गुणनीय । पुं । शास्त्राद्यभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रवाह । पु । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्ध । पु । ससारदृत्ते ॥ तच्छा खायाम् ॥ गुणै सत्त्वरजस्तमोभि र्देहेन्द्रियविषयाकारपरिणतै र्जल सेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गु णै प्रवृद्ध ॥

गुणभोक्तृ । न । क्षेत्रज्ञात्मनि ॥ सत्त्वर जस्तमसा शब्दादिद्वारा सुखदुःख मोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृ त्वात् ॥

गुणभ्रंश । पु । गुणनाशे । वर्धन्तिका याम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्मितगृहे । केणिकायाम् ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इतिहलायुध ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । मद्धी ना एते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गु णवन्त नियुञ्जीत गुणहीनन्तु वर्जये त् । पण्डितस्यगुणा सर्वे मूर्खे दो षाश्चकेवलमितिगारुडेनीतिसार ॥ गुणोस्यस्य । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवाद । पु । प्रमाणान्तरविरोधेन स्यर्थवादे ॥ यथा । आदित्योयूप इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्यप्र त्यक्षबाधितत्वात् आदित्यवदुज्ज्व लत्वंगुणो ऽनेनलक्षणया प्रति- पाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्यज्ञे ॥ सत्त्व स त्त्वरजस्तमासि त्रयोगुणा साम्येना वस्थिता जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयति ॥ गुणज्ञे ॥

गुणवृक्ष । पु । कूपके । नौकामध्यस्थे रज्जुबन्धनस्तम्भे । गुणधरा मसतूला इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्ष ॥

गुणवृक्षक । पु । कूपके ॥ संज्ञायां-

कन् ॥

गुणसङ्ग । पु । शब्दादिषु सुखदुःख मोहात्मकेष्वभिलाषे। गुणेषु सङ्ग ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापिलशास्त्रे ॥ गुणा सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढ. । त्रि । गुणैः कार्यतया धर्मैर्देहादिभिर्विकारैः सम्यङ् मूढे । स्वरूपास्फुरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागर । पु । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ वृद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे ॥ गुणानां सागर ॥

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकर । पु । वृद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकर ॥

गुणातीत । त्रि । परमेश्वरे ॥ गुणा शीतोष्णसुखदुःखादय सत्त्वादयो वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्त ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वित । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुखदुःखमोहात्मकगुणैर्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणित । त्रि । आहते । पूरिते ॥ यथा । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादि. ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे क्त ॥

गुणी । पु । धनुषि । शरावापे । चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणोऽस्त्यस्य । इनि ॥

गुणीभूत । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्य । पु । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्य व्यङ्ग्ये तु मध्यमम् ॥

गुणेश । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वर । पु । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वर ॥

गुणोत्कर्ष । पु । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ विरहकालिक मित्रादिविषयकप्रशंसाप्रतिपादने ॥

गुण्ठित । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्डिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्त ॥

गुण्ड । पु । असिपत्रे । नीलपत्रे । तृणविशेषे ॥ यस्य कन्द कशेरु ॥

गुण्डक । पु । मलिने ॥ धूलौ ॥ कलो कण्ठौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्द । पु । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री । काम्पिल्ले । कबीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । जलोद्भूतायाम् । गुच्छबध्नायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिक । पु । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिकै सितपीतैश्च मण्डयन्तो गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य रथारोहणानन्तरवासार्थं मण्डपविशेषे । गुण्डीचावाडी इतिभाषा ॥ सप्ताहं ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । मां च राम सुभद्रां च मम सायुज्यमाप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्डित । त्रि । रजसाकीर्णे । क्षुषिते ॥ गुण्ड्यतेस्म । गुडि वेष्टने । क्त ॥

गुण्य । त्रि । गुणवति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येभ्योपिदृश्यत इति यप् ॥

गुत्य । पु । गवेधुकायाम् ॥

गुत्यकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्स । पु । स्तबके । विकाशोन्मुखकलिकायाम् ॥ कलिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुधपरिवेष्टने । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेतिस कित् ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सक । पु । स्तबके । गुच्छा इतिभाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्प । पु । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्ध । पु । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारे ॥ गुत्सस्य अर्द्धे ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मानं सर्वस्य सार्द्धं स्याच्चतुरङ्गुलम् । तस्य स्युर्वलय स्तिस्र शङ्खावर्त्तनिभा स्तता ॥ प्रवाहिनी भवेत् पूर्वा सार्द्धाङ्गुलमितामता उत्सर्जनीच तदध सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तस्या अध संवरणी स्या देकाङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधै र्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गस्य मार्गोय पायुर्देहे विनिर्मित ॥ गोदते । गुदक्रीडायाम् । इगुपधेतिक ॥ यद्वा । गूयतेऽनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । गवते वा । गुङ्शब्दे । शब्दादय इतिसाधु ॥

गुदकील । पु । } अर्शोरोगे ॥
गुदकीलक । पु । }

गुदग्रह । पु । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंश । पु । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं बहि । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंशं तमादिशेदिति ॥

गुदयोनि । पु । कुम्भीके ॥

गुदाङ्कुर । पु । अर्शोरोगे ॥
गुधेर । पु । लोहभ्रातके ॥ गोप्तरि । रक्षके ॥ गुध्यति । गुधपरिवेष्टने । मूलेरादयश्चेत्येरक् ॥
गुन्दल । पु । मर्दलशब्दे ॥
गुन्द्र । पु । तेजनके । शराभिधतृणे ॥ गोंद्पटेरा इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पटेरके । शृङ्गवेराभमूले ॥ गुन्द्र कषायो मधुर शिशिर पित्तरक्तजित् । स्तन्यशुक्रकरोमूत्रशोधनो मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ गोदते । गुद० । बाहुलकात् रक् । पृषोदरादि ॥
गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकायाम् ॥
गुन्द्रा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ भद्रमुस्तके ॥ गांजल इति । इगतौ । आतोनुपेतिक । पृषोदरादि । टाप् ॥ एरकायाम् ॥ गवेधुकायाम् ॥ गुन्द्रयति । गुद्रिक्रीडे । पचाद्यच् ॥
गुन्द्राल । पु । जीवञ्जीवपक्षिणि ॥
गुपिल । पु । राज्ञि ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे गुपादिभ्य किदिति इलच् ॥
गुप्त । त्रि । रक्षिते । कृतरक्षणे । चाते ॥ गूढे । कृतगोपने ॥ संहते ॥ आहारनिर्हारविहारयोगा सुसंवृताधर्मविदा तु कार्या । वाग्गुप्तिकार्योश्च तप स्तथैव धन युषी गुप्ततमे तु कार्ये ॥ इतिवशिष्ठ ॥ वैश्यस्य संज्ञाबोधने ॥ गुप्यते स्म । गुपगोपनादौ । क्त ॥
गुप्तगति । पु । अपसर्पे । चरे ॥ गुप्तागतिर्यस्य ॥
गुप्तचर । पु । बलदेवे । हलायुधे ॥ गुप्तचारे ॥ गुप्तश्चासौ चरश्च ॥ त्रि । पूर्वंगुप्ते ॥
गुप्तस्नेह. । पु । अङ्कोठवृक्षे ॥
गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥
गुप्ति । स्त्री । रक्षणे ॥ राज्ञा मात्मगतायां राष्ट्रगतायाश्च रक्षायाम् ॥ कारागारे ॥ भूगर्त्ते ॥ अवस्करस्थाने । मोखरा इतिभाषा ॥ भूगर्त्ते ॥ यमे ॥ गुप्यते । गोपनञ्च । गुपू० । क्तिन् ॥ गोपने ॥ नगुप्तिरन्नत विना ॥
गुप्तिकर्म्म । न । प्राकारपरिखादिनिर्माणे ॥
गुफित । त्रि । गुम्फिते । ग्रथिते ॥
गुम्फ । पु । गुम्फने । ग्रन्थने ॥ बाहोरलङ्कारे । दोर्भूषणे ॥ ग्रन्थुथि ॥
गुम्फनम् । न । ग्रथिते । दृब्धे ॥
गुम्फना । स्त्री । रचनायाम् ॥ यथा । वाक्ये शब्दार्थयो सम्यग्रचना गुम्फना स्मृता । शब्दार्थक्रमपर्यायपदवाक्यकृताचसेति ॥
गुम्फित. । त्रि । दृब्धे । ग्रथिते ॥ गुम्फ

ग्रन्थे । गृह्यन्त । क्त ॥
गुरणम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने
॥ गुरीउद्यमे । कुटादि । ल्युट् ॥
गुरु । पु । निषेकादिकृति ॥ निषे
कोगर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्न
यनादेः मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहण
म् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरुः स्यात् ।
यथा । निषेकादीनि कर्म्माणि यः
करोति यथाविधि । सम्भावयतिचा
न्नेन सविप्रोगुरुरुच्यते इतिमनुः ॥
सगुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्र
यच्छति ॥ पितृमाचार्यादौ ॥
शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥
उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शा
न्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवे
शवान् । शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः शुचि
र्दक्षः सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्यान
निष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारदः । निग्र
हानुग्रहेशक्तो गुरुरित्यभिधीयते
॥ उद्धर्त्तुञ्चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्म
णोत्तमः । तपस्वी सत्यवादीच गृ
हस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदे
नविशेषो यथा । मध्यदेशकुरुक्षे
त्रलाटकोङ्कणसम्भवाः । अन्तर्वेदी
प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्चगुरूत्तमाः ॥
गौडाः साल्वोद्भवाः सौराः मागधाः
केरलास्तथा । कोसलाश्च दशार्णाः

श्च गुरवः सप्तमध्यमाः ॥ कर्णाटन
र्मदारेवाकच्छातीरोद्भवास्तथा ।
कालिङ्गाश्च कलम्बाश्च काम्बोजाश्चा
ऽधमा मताः ॥ मध्यदेशसमुद्भूतः
शान्तः सर्व्वगुणैर्युतः । पुत्रदारैश्च स
म्पन्नोगुरुरागमसम्मतः ॥ मध्यदेश
समुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शा
क्ते शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गु
रुर्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौ
रो गुरुरुदाहृतः ॥ गाणपे गाणप
श्चैव कौलः सर्व्वत्र सद्गुरुः ॥ इति
श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रम् ॥ रोगग्रस्तो
यथा वैद्यः परोरोगचिकित्सकः । त
था गुरुर्मुमुक्षोर्म्मे गृहस्थो यः विद्व
न्नेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशे
षस्तन्त्रसाराद् ज्ञेयः ॥ शिष्येण सद्गु
रोः निन्दादिकं न श्रोतव्यं तत्रप्रमा
णमाह । गुरोर्यत्र परीवादो नि
न्दावापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधा
तव्यौ गन्तव्यं वा ततोन्यतः इति ॥
अत्रनिन्दापरीवादयोः सदसद्दोष
विषयकत्वेन भेदोबोध्यः ॥ द्विमा
त्रे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो बिन्दुयुतो
विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरुः द्विमात्रः ।
पादान्तगामीतु गुरुर्लघुर्वा वर्णोवि
कल्पेन गुरुर्नियुक्तः ॥ बृहस्पतौ ।
सुराचार्ये ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कपिकच्छ्वां

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ वलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघे ॥ गृणाति उपदिशतिधर्मादि । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄनिगरणे । कृग्रोरुच्चेतिकु । उत्वान्तादेश ॥

गुरुक्रम । पु । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ इतिहलायुध ॥

गुरुतल्पम् । न । आचार्यवेश्मनि ॥ धनुर्मीनराश्यो ॥

गुरुम । पु । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुहन्तरि ॥

गुरुतल्पकः । पुं । तिलमयूरे ॥ इतित्रिकाण्डशेष. ॥

गुरुतर । त्रि । गरीयसि ॥ सारवत्तरे ॥

गुरुतल्पगः । पुं । विमातृगन्तरि ॥

गुरुता । स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावेतल् ॥

गुरुताल । पु । तालविशेषे ॥ यथा । एक एव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपर नियमविनेति ॥

गुरुत्वम् । न । महत्त्वे ॥ पतनासमवायिनिगुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् ॥ यथा । अतीन्द्रियं गुरुत्व स्यात् पृथिव्यादिद्वये तु तत् । अनित्ये तदनित्यस्यान्नित्येनित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्येतु कर्मणि ॥ इतिभाषा परिच्छेद ॥ गुरोर्भाव । तस्यभावस्त्वतलाविति त्व । त्वान्तक्लीबम् ॥ पिशङ्गपुष्टो ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्दैवत यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥

गुरुभारिकम् । न । लघुपाके ॥

गुरुमर्द्दल । पु । डिण्डिमवाद्ये ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्ण्णाम. । पु । निम्पाके । कामुदीनींवू इतिभाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीना मूर्द्धरेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तदेवगुरुवासिनाम् ॥

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्रुमे ॥

गुरुशुश्रूषा । पु । विद्यादातृ सेवायाम् ॥ यथाहभगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेनवा । तुष्येय सर्वभूतात्मागुरुशुश्रूषयायथेति ॥

गुरुसारा । पु । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्ध । पु । श्लेष्मातवृक्षे ॥

गुरुहा । पु । गुरुघ्ने । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । शास्त्रीये ॥

गुर्ज्जर । पु । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे ॥

पुम्भूमि ॥

गुर्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्जरदेशवनितायाम् ॥ वसतिरतिपतिर्गुर्जरीणां कुचेषु ॥

गुर्वादित्य । पुं । योगविशेषे । सूर्यजीवयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरु र्दुर्जरो लघुर्वा गर्भोऽस्त्यस्याः । व्रीह्यादित्वात् इनि । सज्ञापूर्वकत्वा न्नणत्वम् ॥ यद्वा । गर्वति । गर्वगतौ । गर्वेरतउच्चै तीनन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

गुर्वी । स्त्री । गुर्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीप्रसववेदनाम् ॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम् ॥

गुल' । पु । ऐक्षवे । गुडे ॥

गुलच्चकन्द । पु । गुच्छालुकन्दे । निघण्टिकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुला । स्त्री । सुहीवृक्षे । भुच्र इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आवेष्टप्रक्षेप्य वस्तुनि ॥ गुडयुक्तक्षुद्र ... विशेषे ॥ घृतेन गुडयुक्तेन गोलकाखण्डखण्डकान् । ... रिचै रिमान् सुगुलिका विदु ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ सीतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छ । पु । गुच्छे । स्तबके ॥ पशुजङ्घायाम् । गुल्छु इति पर्वतीय भाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुत्सो गुच्छो गुलुच्छवदितिद्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छ । पु । गुच्छे ॥

गुल्फ । पु । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गलते वा । गलअदने । कलिगलिभ्या फगस्योच्चेतिफक् प्रत्यय । अतउत्वञ्च ॥

गुल्म । पु । सत्त्वप्रधानपुरुषाधिष्ठिते रक्षितृपुरुषसमूहे ॥ त्रिषु सेनामुखेषु ॥ तत्र इभा ९ रथा ९ अश्वा २७ पदातय ४५ । समुदायेन ९० । एतत्परिमाणविशिष्टा सेना गुल्म इत्यर्थ ॥ सैन्यरक्षणे ॥ ... भेदे ॥ रक्षार्थं सैन्यस्थाने ॥ अप्रकाण्ड-स्तम्बे । स्तम्बे । लताप्रतानादौ । तृणसमूहे । एकमूला सङ्घाता जाता शरेक्षुप्रभृतयो गुल्मा ॥ प्लीहरोगे ॥ वायुगोला इति प्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयो ऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारत । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्त ग्रन्थिरूपिणम् ॥

तच पञ्चविध स्यान पार्श्वहृन्नाभिव स्तय'॥ हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थि' सञ्चारी यदिवा चल । वृत्त श्चयापचय वाम् स गुल्मइतिकीर्त्तित ॥ स च स्त्रीजायते दोषे समस्तै रपिचोक्ति ते । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापरइति ॥ गुध्यतेऽस्मात् । भीमादयोपादाने इतिसाधु ॥ यद्वा । गुध्यते गुडतिवा । गुडवेष्टने रक्षणे वा । वाहुलकात मक् । डलयोरेकत्वञ्च ॥

गुल्मकेतु । पु । अम्लवेतसे ॥

गुल्ममूलम् । न । आर्द्रके ॥

गुल्मवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् ॥

गुल्मी । त्रि । गुल्मवति । गुल्मविशिष्टे ॥

गुल्मिनी । स्त्री । त्रपुषीद्राक्षाताम्बूल्यादिरूपायां प्रतानिन्यां लतायाम् । सप्राणलतायाम् । उलपे ॥ गुल्म' प्रतानोऽस्त्यस्या: । अतइनिठनावितीनि । ङीप् ॥

गुल्मी । स्त्री । आमलक्याम् ॥ लवल्याम् ॥ एलायाम् ॥ वस्त्रवेश्म । पटीकसि ॥ वन्याम् ॥ गभनखीवृत्ते । गुडकाँ ओली इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

गुल्य. । पु । मधुरे । स्वादौ ॥

गुवाक: । पु । सुपारी इतिप्रसिद्धे वृक्षे । घोण्टायाम् । पूगे । क्रमुके ॥ गुवन्त्यनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । पिनाकादयश्चेति साधु ॥

गुह' । पु । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ अश्वे । घोटके ॥ शृङ्गवेरपुरवासिनि निषादाधिपतौ श्रीरामसखे ॥ गूहति रक्षति सेनाम् । गुहूसंवरणे । इगुपधेतिक ॥ विष्णौ ॥ गूहते संवृणोति स्वरूपादीनिमाययेतियोगात् ॥

गुहषष्ठी । स्त्री । मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्याम् ॥

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छीलतायाम् ॥ गर्त्ते ॥ अकृत्रिमेऽद्रिविवरे । पर्वतान्तरावकाशे । देवखाते । विले । गुफा ड्वार इतिचभाषा ॥ कप्रत्ययान्ता टाप् ॥ भिदाद्यङ् वा ॥ गूढा अस्यां ज्ञानज्ञेयज्ञातृपदार्था. इतिव्याख्यानात् विदुषांवुद्धौ ॥ हृदये हृदाकाशे ॥ अज्ञाने ॥

गुहाचर । त्रि । वुद्धावुपलभ्यमाने ॥ गुहायाचरति । चरेष्ट. ॥

गुहाशय । पु । मूषिके ॥ सिंहादिषु ॥ सिंहव्याघ्रवृका ऋक्षतरक्षुद्विपिन स्तथा । बभ्रुजम्बुकमार्जारा इत्याद्या: स्यु र्गुहाशया' ॥ गुहाशया वातहारा गुरूष्णा मधुराश्च ते । स्निग्धा बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

याम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि ॥ प्रत्युक्षमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते साधु मिथ सुमध्यमे । प्राच्चै परस्मै पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव नदेहमानिने ॥ गुहाया शेते । शीङ्० । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहाहित । त्रि । बुद्धिस्थे । गुहायामाहित ॥

गुहिलम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति गूहते वा । गुह्० । गुपादिभ्य किदितीलच् ॥

गुहेर । पु । गोप्तरि ॥ लौहकारे ॥ गूहति गूहते वा । गुह्० । मूलेरादयश्चेत्येरक् ॥

गुह्य । पु । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्मनि । विष्णौ ॥ रहस्योपनिषद्वेद्यत्वात् गुहाया बुद्धौ हृदयाकाशे वा निहित इति वा गुह्य । गुहामर्हति । दण्डादिभ्यश्चेतियत् ॥ न । रहसि ॥ उपस्थे । भगलिङ्गयो ॥ गुदे ॥ त्रि । रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिदवक्तमनर्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥ गूहनम् गुह्यते वा । गुह्० । शसिदुहीतिक्यप् ॥

गुह्यक । पु । देवयोनिविशेषे । कुबेरनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूहति निधिं रक्षति । गुह्० । ण्वुल् । पृषोदरादित्वाद्यगागम ॥ निधिं रक्षन्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकसंज्ञका इति व्याडि ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितकायात् । कैशब्दे । आतइति क ॥ गुह्यगोपनीय क सुख यस्यति वा । अनयो पक्षयो शसिदुहि गुहिभ्योवेतिकाशिकोक्तो क्यप् ॥ गूंझा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने । तत्प्रकार । समितां सर्पिषा भृष्टां सितद्राक्षादिसम्भृताम् । एलालवङ्गकर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ क्षिप्त्वान्यसमिताखण्डपुटे वेष्टयते पचेत् । तत खण्डे न्यसेत् पक्वे गुह्यकोऽयमुदाहृत ॥ गुह्यको बृंहणो हृद्यो हृष्य पित्तानिलापह । मधुरोऽतिगुरु पाके किञ्चित् सन्धानकृत्सर ॥

गुह्यकलोक । पु । पिशाचलोकादुपरि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमाने भुवने ॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ नेपालस्थेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वर । पु । मनुष्यधर्मणि । कुबेरे ॥ गुह्यकायन्तीति गुह्यका । तेषामीश्वर ॥

गुह्यगुरु । पु । शिवे ॥

गुह्यदीपक । पु । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्द । पु । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्प । पु । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुह्यभाषितम् । न । मन्त्रे ॥ गुह्यमाख्यं
॥ गुह्यमन्त्रं भाषितञ्च ॥

गुह्यबीजः । पु । भूतृणे ॥

गुह्याष्टकम् । न । भारभूत्यादिषु ॥ ते
च यथा । भारभूत्यापाढिडिण्डिमुण्डा
कालञ्जरपुष्कराः । प्रभासनैमिषौ
केतिगुह्याष्टकमिहच्यते ॥ इति म
त्स्येन्द्रसंहिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छ
ति । गम्° । क्विप् । गमेर्डोः
गामिति वार्त्तिकेन मकारलोपेऽकार
स्य ऊकारादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुप्ते ॥ त्रि । अप्र
कटे । गुप्ते । संवृते ॥ संवृते । कुर्वि
वेष्टने ॥ गुह्यते स्म । गुह्° । क्तः ।
यस्यविभाषेतीडभावः ॥

गूढजः । पु । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीड । पु । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पु । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथ । पु । अन्तःकरणे ॥ गुप्तवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पु । सर्पे ॥ गूढा पादा अस्य
। पृषोदरादि ॥ यद्वा । गूढं पादयति
। पद्गतौ । णयन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पु । सर्पे ॥ गूढा संवृता पा
दा अस्य । पादाभावेऽपि विचेष्टे दे
शते दे च विंशती इत्याबाधः ॥

गूढपुरुषः । पु । प्रणिधौ । राजाञ्चारे

॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पकः । पुं । अश्वत्थपादपे ॥

गूढफलः । पु । बदरे ॥

गूढमार्गः । पु । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गा
याम् । सुरङ्ग इति भाषा ॥ गूढश्चा
सौ मार्गश्च ॥

गूढमैथुनः । पु । काके ॥ गूढं मैथुन
मस्य ॥

गूढवर्चाः । पु । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोऽस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । योऽर्थिना गूढतया प्र
त्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच
नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्ध्यर्थं प्र
त्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते
तदा गूढो गूढसाक्षी स उच्यते ।
इति ॥

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रिः । पु । सर्पे ॥

गूढोत्पन्नः । पु । पुत्रविशेषे ॥ यथा ।
उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत क
स्य सः । स गृहे गूढउत्पन्नस्तस्य स्या
द्यस्य तल्पजः ॥

गूथः । पु । न । मले । प्रकृति ॥ गूय
ते । गु पुरीषोत्सर्गे वा ।
तिथपृष्ठगूथेति साधु ॥

गूथकः । पु । शरमल्ले । चुकपुत्रे ।
गु ये सालिक इति गौड़भाषा प्रसि

हे खगे ॥

गूनः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । इत्यमरः ॥ गूयते स्म । गु० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूत्तम् । न । उद्यमे ॥

गूवाकः । पु । क्रमुके । गुवाके ॥ गुवन्त्यनेन । गु० । पिना० साधु ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचक्र ॥

गृञ्जन । पु । लशुन इति प्रसिद्धे रसोनके ॥ रक्तलशुने ॥ इतिराजनिघण्टुः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ सालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनः शिखिलो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगनाशनः । गन्धाकृतिरसैस्तुल्य सूक्ष्मनाल पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृजि शब्दे । कर्मणि ल्युट् ॥

गृधडीव । पु । लोपाके । पृथुशृगाले । वडा मोटा सिआल इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गृत्सः । पु । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौ चेति स । धातोर्दान्तादेश ॥

गृत्समद । पु । ऋषिविशेष ॥

गृधि । स्त्री । मददभिलाषे ॥

गृधु । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य इति कुः ॥

गृध्नु । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशील । गृधु० । त्रसिगृधिधृषीति क्नुः । नेड्वशि कृतीतीड्निषेध ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सङ्गे ॥

गृध्र । पु । दाक्षाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणि खगे । गीध इति भाषा ॥ आसन्नमृत्यो र्निपतन्ति गृध्रादयो मूर्ध्नि गृहोर्द्ध्वभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्य क्रन् ॥

गृध्रकूट । पु । मगधदेशस्यसीमाशैले ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिदले । वदर्याम् ॥ कालियाकडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ क्षिन्नायाम् । हीँस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्रावृक्षे ॥

गृध्रराज । पु । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । जङ्घनस्था वातरोगविशेषे ॥ स० यथा । स्फिक्पायूरुकटिपृष्ठजानुजङ्घापद क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदै र्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाताद्वातकफात् तन्द्रागौरवारोचकान्विता । इति ॥ गृध्रमपि स्यति । षो अन्तकर्मणि । आतइति क । गौरा

द्विश्वान् ङीष् ॥

गृष्टि. । स्त्री । सकृत्प्रसूतायां गवि ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ बदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्तिच् । पृषोदरादिः ॥ सकृत्प्रसूतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्यास्तु धान्त्वेपि गृष्ट्यादिभ्यश्चेत्यत्र पुमर्थग्रहणकृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह० । गेहेक. ॥ यद्वा । गृह्ण ग्रहणे । गर्हते । इगुपधेति क. ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहस्य चरो श्रौतस्मार्त्तयोरन्यतराग्निनिषेविते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहित. सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशौ ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं यस्मादुगृहं तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ अत्राह व्यास । न गृहं बन्धनागारं बन्धनेन च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्तो गृहस्थोऽपि विमुच्यत इति ॥ नहि जड गृहं पुरुष बध्नाति नचान्यद्बन्धने कारणमस्ति किन्तु मनस आसक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वाणेऽप्यु तएवेत्यर्थ ॥

गृहा. । पुंभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवतिहि तात्स्थ्यात् ताच्छब्द्यम् । अथवा क्षोमकौस्थ्यादौ अश्वशब्देन पुरुषार्थापिध्यपदिश्यन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषुचौपचारिक. । अथेदमवधेयम् । गृहशब्दोऽयमर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्ग । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचन. । पुंलिङ्गस्तु बहुवचनान्तएवेति ॥

गृहकच्छप. । पु । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

गृहकपोत. । पु । प्रासादकुक्कुटे । भित्तीकाके । पारावते ॥

गृहकर्णी । पु । धूसरेऽतिकृष्णोचटके । धान्यभक्षके ॥

गृहकारक । पु । घरामी राज इति च प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । प्रतिमाघटकाद्वैव कन्यायां नाभितस्य च । सूत्रकारस्य सम्भूति सोपानगृहकारक इति पराशरपद्धति ॥

गृहकारी । पु । कुम्हारी इतिभाषाप्रसिद्धकीटे ॥

गृहकूलक. । पु । चिचिण्डाख्यशाके ॥

गृहगोधा । स्त्री । विशम्बरायाम् । प-

ल्लिकायाम । छिपकली बिसतुइया इति भाषा ॥

गृहगोधिका । स्त्री । मुषल्याम् । गृहगोधायाम् ॥ अल्पा गोधा । अल्पार्थे कन् । गृहगोधिका ॥

गृहगोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृहजात । पुं । दास्यामुत्पन्ने दासविशेषे ॥

गृहणी । स्त्री । काञ्जिके ॥

गृहतटी । स्त्री । वीथ्याम् ॥ इतिहारावली ॥

गृहद्रुम । पु । मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

गृहधूप । पु । गेहधूमे ॥

गृहनाशन: । पुं । वनकपोते । चिषकाष्ठे । घुघुती पिण्डुकिया इतिचभाषा ॥

गृहनीड । पु । चटके ॥

गृहपङ्क्ति । स्त्री । रथ्याकजनावासपङ्क्तौ । जिसे अववारिक कहते ॥

गृहपति । पु । गृहस्थे ॥ सत्रिणि । सदान्नदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ मन्त्रिविशेषे ॥ धर्मे ॥ गृहस्थपति ॥ स्त्री । गृहपत्न्याम् ॥ विभाषासपूर्वस्येति पाक्षिकोनश्चाभाव ॥

गृहपाल । पु । मुनि ॥ गृहपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

गृहपोतक । पु । वास्तौ । घरवेरी घर इति चभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

गृहप्रवेश । पु । गृहान्तर्गमने ॥

गृहबभ्रु । पु । गेहनकुले ॥

गृहबलिप्रिय: । पु । बकपक्षिणि ॥

गृहबलिभुक् । पुं । चटके ॥ काके ॥ बके ॥

गृहभूमि । स्त्री । वास्तौ । वेश्मभुवि ॥

गृहमणि । पु । दीपे ॥

गृहमाचिका । स्त्री । चर्मचट्याम् । जिनपचायाम् । चाम् चिरय्या इति भाषा ॥

गृहमृग: । पुं । कुक्कुरे ॥

गृहमेधी । पु । कृतदारपरिग्रहे । गृहस्थे ॥ गृहैर्दारैर्मेधते सङ्गच्छते । मेधृ सङ्गमे । सुप्यजातौ णिनि ॥

गृहमेधिनी । स्त्री । सात्त्विकबुद्धौ ॥ गृहस्थपत्न्याम् ॥

गृहमेधीयम् । न । गृहमेधे ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतिछ: ॥

गृहमेधीय । पु । गृहाश्रमविहितेकर्मादौ ॥

गृहमेध्यम् । न । गृहमेधीये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतियत् ॥

गृहयाय्य । पु । गृहस्वामिनि ॥ गृह्यते । गृहग्रहणे । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्य: ॥

गृहयालुः । पु । ग्रहीतरि । ग्रहणशीले ॥ गृह्यते तच्छील । गृह० आलु० । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयामन्तेति णेरयादेश ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहान्तिककृताऽऽरामे ॥

गृहसंवेशक । पु । गृहसन्निवेशोपदेशके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थ । पु । गृहिणि । गृहपतौ । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधन स्तत्त्व ज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रिय. । श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहो गृहस्थ । गृहे तिष्ठति । स्था० । सुपि स्थ इति क. ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाक्ष । पु । वातायने ॥

गृहागत. । पु । अतिथौ ॥ त्रि । गेहमायाते ॥

गृहाधिप । पु । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिक । पु । गृहिणि ॥

गृहाराम । पु । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्य आराम ॥

गृहालिका । स्त्री । शकुनग्रायाम् गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृहमवगृह्यतेऽनया । ग्रह उपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाश्रया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागवल्ल्याम् । पानकी बेल इतिभाषा ॥

गृहाश्मा । पु । पेषणशिलायाम् । सिल इतिभाषा ॥

गृहासक्त । पु । गृह्यके ॥ त्रि । गृहे आसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिमत्वर्थीय' । ङीप् । गेहकर्मकुशलायाम् ॥

गृही । पु । गृहस्थे ॥ गृहा दारा सन्त्यस्य । इनि ॥

गृहीत । त्रि । स्वीकृते ॥ ज्ञाते ॥ प्राप्ते ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरोहिते ॥

गृहीति । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृहीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनि ॥

गृहेनर्दी । पु । गेहेशूरे ॥

गृहेश । पु । गृहपतौ ॥

गृहोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृह्यः । पु । गृहासक्तमृगपक्षिणोः ॥ गृह्यते । गृह० । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गृह्यसूत्रे ॥ त्रि । अस्वैरिणि ॥ पक्षे ॥ गृह० । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥ गृहेभवो वा । यत् ॥

गृह्यक । पु । छेके । गृहासक्तपक्षिमृगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ क्यबन्तात् स्वार्थेऽनुकम्पायां वाकन् ॥

गृह्या । स्त्री । शाखापुरे ॥ इतिमेदिनी । टाप् ॥

गेन्दु । पु ।
गेन्दुक । पु ।
गेन्दूक । पु । } कन्दुके । गेंद इतिभाषा ॥ गे गमने इन्दुरिव ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घे ॥

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयगीता नामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यतायामचोयत् । ईद्यति । गुण ॥ गायति । गैशब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरिवा यत् । गीयते इतिवा ॥

गेष्ण । पु । पर्वणि ॥

गेष्णु । पु । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै० । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उद्वसिते । गृहे ॥ गेन गयोग्येन ईह्यते काम्यते । ईह० । कर्मणि घञ् ॥ गेगम्यो गन्धर्वो वा ईह ईप्सितोऽस्मिन् वा ॥

गेहधूप । पु । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्यपत्राणि बृहतीफलम् । मरिचं हिङ्गु मांसी च वीजं कर्पाससम्भवम् ॥ छागरोमाऽहिनिर्मोको विष्ठा वैडालिकी तथा । गजदन्तश्च तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्त सर्वान् बालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति॥

गेही । पु । गृहिणि ॥

गेहेनर्दी । पु । कापुरुषे । पिण्डीशूरे॥

गेहेशूर । पु । गेहेनर्दिनि ॥ इतिहेमचन्द्र ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरु इति भाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुश्च गैरेयं गिरिजन्तथा । सुवर्णगैरिकं त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णे ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्ष । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । काङ्क्षिकोद्भवे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौभव

वम् । नचादिभ्यश्चेतिडक् ॥

गो. । पु । बलीवर्द्दे । अनडुहि ॥ स्वर्गे । रश्मौ ॥ कुलिशे । वज्रे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ गोमेधयज्ञे ॥ ऋषभनामौषधे ॥ स्त्री । सौरभेय्याम् । अर्जुन्याम् । उस्रायाम् ॥ गोमांस गुरु सुस्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम् । बृंहणं वातहृद्बल्यं मधुरं पीनसप्रणुत् ॥ चक्षुषि ॥ वाणे ॥ दिशि ॥ मातरि ॥ वाचि ॥ भूमौ ॥ वृषराशौ ॥ नवाङ्के ॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा । गमृ० । गमेर्डोः ॥

गाव । पुभूम्नि । उदके । जले ॥

गोकण्टक । पु । गोक्षुरके ॥ खपुटे । विषमोन्नते ॥ गोखुरे खपुटीकृते इति हेमचन्द्रः ॥ गवां खुरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ गोर्भूमेः पृथिव्या वा कण्टकः ॥

गोकर्ण । पुं । अश्वतरे ॥ सर्पे ॥ गौः कर्णोयस्य । गोशब्दस्य चक्षु पर्यायात् गोकर्णः सर्पः ॥ सारङ्गे । मृगविशेषे ॥ गोरिवकर्णोयस्य ॥ गणदेवताविशेषे ॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने । अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ गोः कर्णइव ॥ शिवस्य लिङ्गविशेषे ॥ यथा । महावनस्य गोकर्णं त्रिवभद्राचवास्तकेश्वरागम, । गोकर्णं भद्रकर्णाख्याद्रितिदेवीगीता ॥

गोकर्णी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ गोः कर्णइव । गौः कर्णोयस्या वा ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोकिराटिका । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

गोकिराटी । स्त्री । सारिकाख्यखगे ॥

गोकिल. । पु । मुषले ॥ हले ॥

गोकील' । पु । मुषले ॥ लाङ्गले ॥

गोकुलम् । न । गोसमूहे । गोधने ॥ गोस्थाने ॥ यथा । गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च ॥ व्रजेप्रसिद्धेनन्दावासे ॥ सर्वां कुलम् ॥

गोकुलिक. । पु । केकरे । बधिरे ॥ पङ्कस्थगवाद्युपेक्षके ॥

गोकृतम् । न । गोमये ॥ त्रि । गोभिः कृते ॥

गोक्षुर' । पु । गोक्षुरके ॥ गोक्षुरःशीतलः स्वादुर्बलकृद्बस्तिशोधनः । मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिदश्चाश्मरीहरः ॥ प्रमेहश्वासकासार्शः कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । गौर्गोवाक्षुर. ॥

गोक्षुरक. । पु । गोक्षुर इतिभाषायाम्

सिद्धार्थापत्यकृषायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गौर्गावो क्षुर' ॥ स्वार्थेकन् ॥

गोक्षुर । पु । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वौगावौ । त्रिस्वेगोयुगच् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठजा इय' स्थानादिषु पशुनामभ्य' ॥

गोग्रन्थि । पु । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ वर्षयो ॥

गोघ्न । पु । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचर । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुज्यतेहि । उपादानगोचरज्ञानमिति ॥ देशे । गवांजग्धिस्थाने । वने ॥ तथाचभारवि । उपारता: पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रास्थराशिषु ॥ गावइन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातित ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशे सकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभ शुभ फले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपग्रहभौमतनुद्गतय' षष्ठत्रिसस्था शुभा स्युन्तुर्कावपि तेचतौच दशमौ चन्द्र पुन: सप्तमः । जीव: सप्तनवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सौम्यात्मज शुक्र: षड्दशसप्तवर्ज्जमितरे सर्वेष्वुपान्त्ये शुभा इति ॥

गोचर्म्म । न । गोत्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयतइति वृहस्पति' ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पाप ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुद्ध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । हिमालयपत्न्याम् ॥ गाव स्तुतिरूपा श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिसम्बन्धिनी महादेवविषयिणी वाच अञ्चति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्य्यरूपेण शृणोति । अञ्चु० । क्विप् । ङीप् ॥

गोछाल । पु । भूकदम्बे । कोकशिमा इति गौडभाषा ॥

गोजर' । पु । वृद्धवलीवर्द्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकाद्यम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पन्नत्वाम् ॥ गोषु जायते । जनी० । जनसनेति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिक । पु । भक्ष्यकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । शणकेतुघ्न्याम् ॥

गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् । गोजियालता दारियाशाक इतिख्यातगौडभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हृद्यामेहकासास्रशाण्ज्वरहरी लघु ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा स्मृता ॥ पत्रशाकस्यतुगुणा । गोजिह्वाकुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरहरीलघु ॥ गोजिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन ॥

गोडिम्ब । पु । शृगालजम्बाम् ॥

गोडुम्ब । पु । शीर्षहन्ने । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्रायकर्कव्याम् । गोमुक इतिगौडभाषा ॥ गांभुवं तुम्बति । तुम्बिअर्द्दने । मूलक । पृषोदरादि. ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गूण इतिभाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दादावपनेर्थे जानपदकुण्डगोणेति ङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । शाण्याम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ द्विशूर्पोगोण्युदाहृता तामेव भारंजानीयादित्युक्तः ॥ द्रोणीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोण्याम् ॥ ह्रस्वागोणी । कासूगोणीभ्यांष्टरच् । षित्वान् ङीष् ॥

गोण्ड । पु । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ । नाभिगुडके ॥ त्रि । दृढनाभिवति ॥ गो अण्ड इव ॥

गोतम । पु । ब्रह्मण पुत्रे गोतममुनौ ॥

गोतमान्वय । पु । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्र । पु । अद्रौ । पर्वते ॥ न । आख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्याणांमतेनाऽपत्ये ॥ कुले । अभिजने । ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसन्तानसञ्ज्ञाकारिणि ब्राह्मणरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययो रुपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टमतिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इतिचेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरितिनिर्णय. ॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणा मतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषांपुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थः । तथाचाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने । क्षत्रियवैश्यशू द्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथा न्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याज काइति ॥ गोत्राणितु चतुर्विंशति । तथाचमनुः । शाण्डिल्य काश्यपश्चै व वात्स्य सावर्णिक स्तथा । भरद्वाजो गौतमश्च सौकालीन स्तथापर ॥ कल्किष श्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयव शिष्ठकौ । विश्वामित्र कुशिकश्च कौ शिक श्चतथापर ॥ घृतकौशिकमौ द्गल्यौ आलम्यानः पराशर । सौपा यन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रोहितस्त था ॥ वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य स्तथापर । चतुर्विंशति गोत्राणांक थितापूर्वपण्डितै ॥ अपिचमनुः । ज मदग्नि भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौ तमा । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मु- नयो गोत्रकारिण ॥ एतेषां या न्यपत्यानि" तानिगोत्राणिमन्यते- । एतदुपलक्षण मन्येषामपि दर्शना त् । तथाच । सौकालीनकमौद्ग ल्यौ पराशरबृहस्पती । काञ्चनोवि ष्णुकौशिकौ कात्यायनाचेयकाण्व का ॥ कृष्णात्रेय साङ्कृतिश्च कौ- ण्डिन्यो गर्गसञ्ज्ञक. । आङ्गिरसइति ख्यात अनाद्यकाण्वसंज्ञिता ॥ अथ जैमिनिरुद्दालका. शाण्डिल्यो वात्स्य एवच ॥ सावर्ण्यालम्यानवैयाघ्रपद्या- श्च घृतकौशिक ॥ शक्तिः कात्यायन श्चैव वासुकीगौतम स्तथा । शुनक सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिण, ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्रा- णि मन्यते । सर्वेषिमन्त्रारिमगोत्रा ॥ इतिबनञ्जयकूलधर्मप्रदीपः ॥ गूय ते शब्द्यते स्वसन्तानप्रभवोऽनेन । गुङ्शब्दे । ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्या दिनात्रो वा ॥ गां त्रायते वा । त्रैङ्पा लने । आतोनुपसर्गे इति क ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्म नामस्मृतिपर्य्यन्तसमानोदकभावात् पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभिद् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रा न् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर्० । 'स त् सूद्विषेति भिदे क्विप् ॥

गोत्रवृक्ष । पु । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसप्लव । पु । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनाम ग्रहणे ॥ यथा । गोत्रस्खलने भ्रान्ति मानि निजानोऽहि केवलं मेऽच । व्याख्या नतो विशेषप्रतिपत्ति पाणिनीय- इवेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कौ । पृथिव्याम् ॥ गोत्रा शैला सन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गा' स्त्रायते वा । त्रैङ्० । क ।

टाप् ॥ गव्यायाम् । गवांगणे ॥ गवां समूहः । इनित्रकव्यचश्चेति च ॥

गोदः । पु । मस्तिष्के ॥ त्रि । गोप्रदे ॥ गांददाति । डुदाञ् ० । आतइतिकः ॥

गोदन्तम् । न । नटमण्डने । हरिताले ॥ पु । गोदन्ते ॥

गोदा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥

गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥ गावःकेशा दीयन्तेखण्ड्यंते ऽस्मिन् । डुदाञ् ० । कर्मणि ल्युट ॥

गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥ गां भूमिं दारयति । दृविदारणे । ल्युट् ॥ गौ भूमिर्दार्यते ऽनेन । करणेल्युड्वा ॥

गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गौतमसम्भवायाम् । ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥

गोदुग्धम् । न । गोः क्षीरे ॥ अस्यगुणा । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुर रसपाकयोः । शीतलं स्तन्यकृत् स्निग्ध वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोषधातुमलस्रोत किञ्चित् क्लेदकरं गुरु । जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् सेवितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवं दुग्धं वातहारिगुणाधिकम् । पीताया हरते पित्तं तथा वातहरं भवेत् ॥ श्लेष्मलं गुरु शुक्लाया रक्ताचित्राच वातहृत् । वाष्कयणवत्सविवत्सानां गवां दुग्धं त्रिदोषकृत् ॥ वष्कयिण्या त्रिदोषघ्नं तर्पणं बलकृत् पयः । जाङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथोत्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहारं प्रवर्त्तते ॥ अल्पान्नभक्षणाज्जातं क्षीरं गुरु कफप्रदम् । तत्तु बल्यं परं वृष्यं स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ पलालतृणकार्पासबीजजं रोगिणे हितम् ॥ * ॥ अपिचाह राजनिर्घण्टः । गवां प्रत्यूषसि क्षीरं गुरुविष्टम्भि दुर्जरम् । तस्मादभ्युदिते सूर्ये यामं यामार्द्धमेव वा ॥ समुत्तार्य पयो ग्राह्यं तत पथ्यं दीपनं लघु । विवत्सावालवत्सानां पयो दोषलमीरितम् ॥ शस्तं वत्सैकवर्णाया अथवा कृष्णायो रपि । इत्यादौ माषपर्णादा ऊर्द्धशृङ्गी च या भवेत् ॥ तासां गवां हितं क्षीरं शृतं वा ऽशृतमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापयः ॥ इति ॥

गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकाख्ये सुनीलायाम् ॥

गोधुक् । पु । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

गोदुह् । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० क ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावो दुह्यन्तेऽस्मिन् । ल्युट् ॥ कालविशेषे । मुहूर्त्ताऽष्टमभागे ॥ यथा । आचम्य च ततः कुर्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टम भागमुद्दीक्ष्योद्यतिथिर्भवेत् इति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । पात्र्याम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट् । ङीप् ॥

गोद्रम । पु । गोमूषे ॥

गोधन । पु । स्थूलाग्रवाणे । तुक्का इति भाषा ॥ इति हरिवंश ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवां धन समूह ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघातवारणे । धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठतआबद्धायां चर्मपट्याम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम । गोह इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधिः । गोधा ज्योष्णजलैर्भूय चालितां खण्डशः कृताम् । स्विन्नाम्ब तक्रतोयाभ्यां चालितां सूक्ष्मखण्डिताम् ॥ तलवे दृदेसवाराद्ये प्रलेहो वा विधानतः ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रणाशिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता कफघ्नी बलवर्द्धिनी ॥ सा तु खलज

नभेदाद्द्विधेति व्याख्यातारः ॥ गुध्यते वाहुर्यया । गुधपरिवेष्टने । हलश्चेति घञ् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । गोयालिया इति गौड भाषा ॥

गोधापदी । स्त्री । सुवहायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इव पादोमूलमस्या । कुम्भपदीषु चेति साधु ॥

गोधास्कन्ध । पु । विट्खदिरे ॥

गोधि । पु । ललाटे ॥ गोधिकायम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन ॥ गावो नेत्रेधीयते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति किर्वा ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहीति प्रसिद्धे जलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकात्मज । पु । गोधाशावके । गौधेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने चन्दनगोह इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् । गोधिकायाः पुत्रः ॥

गोधिनी । स्त्री । वृहतीभेदे । चविकायाम् ॥

गोधुमः । पु । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूम । पु । नागरङ्गे ॥ ओषधीविशेषे ॥ गोहूं इति प्रसिद्धे व्रीहिविशे

घे । रसाले । सुमने ॥ गोधूम सु
मनोऽपिस्यात् त्रिविध. सच कीर्त्ति
त । महागोधूम इत्याख्य पश्चाद्दे
शात् समागत ॥ मधूली तु तत. कि
ञ्चिदल्पा साामध्यदेशजा । नि शूको
दीर्घगोधूम. क्वचिन्नन्दीमुखाभिध
॥ गोधूमो मधुर शीतो वातपित्त
हरो गुरु । कफशुक्रप्रदो बल्य स्नि
ग्ध सन्धान कृत् सर ॥ जीवनो बृं
हणो वर्ण्यो वण्यो वीर्यस्थिरत्वकृत्
। कफप्रदो नवीनो मधपुराण । पु
राणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभु
गिति वाग्भटेनवसन्ते गृहीतत्वात्
॥ मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी
मधुरा लघु । शुक्रला बृंहणी पथ्या
तद्वन्नन्दीमुखा स्मृता ॥ गुध्यति गु-
ध्यते वा । गुध० । गुधेरूम ॥

गोधूमसम्भवम् । न । काञ्जिकभेदे ।
सौवीरे ॥

गोधूमसार । पु । सुमनस्य सारांशे ।
सीरा इति ख्यातिख्याते ॥ तद्वि
धिर्यथा । निस्तुषान् गोधूमान् उदूख
ले कण्डयित्वा सायङ्काले मृत्तिकादि
पात्रे जले मज्जं कारयित्वा परदि
ने प्रभातसमये उपरिस्थजलमेव
दूरीकृत्वा ऽधस्थसार आतपे शुष्कं
कृत्वा पात्रान्तरे स्थापयेदिति भाव

राजेश्वर ॥

गोधूमी । स्त्री । गोलोमिकायाम् । गो
धूमा इति पायरी इति च गौडभाषा
प्रसिद्धे क्षुद्रक्षुप विशेषे ॥

गोधूलि । पुं । स्त्री । समयविशेषे ॥
यथा । सन्ध्यातपाक्रमितपश्चिमदि
ग्विभागे व्योम्नि स्फुरद्विरलतारकस
न्निवेशे । वह्नौ गवां खुरपुटाग्रविलिते
रजोभिर्गोधूलिरेष कथितो भृगु-
जेन योग ॥ अपिच । यावत्सिन्दू
रवर्णं गगनतलगतं भानुबिम्बं च मा
नस यावन्नो दिव्यु भान्ति व्रजतिखु
रपुटै स्फूर्जितो रेणुसङ्घ. । तावद्वै-
वासिदोष: प्रशमयतिनच सा क्रूरह
ष्टि प्रेक्षायां यात्रायां वा विवाहे स
कलशुभकरी सर्वकार्यस्य सिद्धि ॥
ज्योतिर्विवेकदीपिका । यथा । गो
धूलिं त्रिविधां वदन्ति मुनयो नारी
विवाहादिके हेमन्ते शिशिरे प्रया
ति मृदुतां पिण्डीकृते भास्करे । ग्री
ष्मे ऽर्द्धास्तमिते वसन्तसमये भा
नौमते दृश्यतां सूर्ये चास्तमुपागते
च नियतं वर्षाशरत्कालयो. ॥ हेम
न्तशिशिरयो मृदुता मास्तपिण्डीकृ
तरविकाल: । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तरविका
ल. ॥ वर्षाशरद्वसन्तेष्व ऽस्तगतरवि
काल इत्यर्थ: ॥

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्द । पु । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गांजलं नर्दयति । नदशब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्दीय । पु । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्दे ॥ गोनर्दभव । इत्यर्थे छ ॥

गोनस । पु । सर्पविशेषे । तिखित्से । मत्स्यलीवोडे ॥ गौरिव नासिका अस्य । अच् नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथ । पु । अनडुहि ॥

गोनाय । पु । गोपाले ॥ गांनयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनास । पु । गोनसे ॥ गौरिव नासा यस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्द । पु । गोमूत्रे ॥

गोप । पु । गुवाल इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । वल्लवे ॥ मणिबन्ध्यां तन्त्रवायात् गोपजाते श्च सम्भव इति पराशरपद्धति ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ बोले ॥ त्रि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे । आयादय आर्द्धधातुकेवा । अच् ॥ गांपातिवा । पारक्षणे । आतोनुपे तक ॥ गोजलात् पातिवा । पा० । सुपीतिक. ॥

गोपक । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थेक' ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । हस्तिकोलौ । बदरीच्छदायाम् ॥ बदरीसदृशाकारो वृक्ष. सूक्ष्मफलो भवेत् । कण्ट्यामेवसा घोण्टा गोपघोण्टेतिचोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपति' । पु । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे वृषे ॥ न्वमे ॥ भास्करे ॥ पिदशाधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपति. ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गौर्भूस्तस्या' पतिर्वा ॥

गोपदल । पु । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपह्नवे ॥ गोपनाद्धीयते सत्यनगुप्तिरन्तर्तविना ॥ रक्षायाम ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीय । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधू । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधू । स्त्रिया' पुवद्भिष्यादिनापुवद्भाव. ॥

गोपरस. । पु । बोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पन्नौ रक्षोघ्न ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ शारिवायाम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू० । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टाप् इति केचित् ॥ गा पाति । पा रक्षणे । आतोनुपसर्गे इति कप्रत्यये । वास्तुपन्यायेन आतोमनिन् क्वनिब्वनिपश्चेति येन विधि अदन्तस्याभावादाप्विधेरभावे गोपा विश्वपावदिति बोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनाश्रयदारुविशेषे । वलभ्याम् । कुब्जेषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू० । बाहुलकात् आनच् प्रत्यय । अल्लोपय लोपौ ॥ गवां गोभिर्वा पानम् किरणानां ग्रहणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् स्यति निवर्त्तयति । षोन्तकर्मणि । आतोनुपसर्गे कः । गौ० ङीष् ॥

गोपायित । त्रि । रक्षिते ॥ गोपायते स्म । गुपू० । क्त । आयादय आर्द्धधातुके वा ॥

गोपाल । पु । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवां पालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तद्ध्यानं यथा । -अव्याद्व्याकोषनीलाम्बुजरुचि रत्नाम्भोजनेत्रो ऽम्बुजस्थो बालो जङ्घाकटीरस्थलकलितरणत् किङ्किणीको मुकुन्द । दोर्भ्यां हैयङ्गवीनं दधद ऽतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूष श्चिरं वः इति तन्त्रसार ॥ सर्वस्य जगतः पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकं वा । पालयति । गाः पालयति वा । पाल रक्षणे । कर्मण्यण् ॥ छगणे । मध्यगुरौ । ऽ । ॥

गोपालक । पु । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालके ॥ गोपाल एव । स्वार्थे कन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालकाकडी इति प्रसिद्धे कर्कटीप्रभेदे । क्षुद्रर्वारौ । क्षुद्रचिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्त्रियाम् ॥ अचपुयोगलक्षणोङीष्प्राप्तः पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । महाभीरौ ॥ शारिवाया मोषधौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकर्मण्याम् ॥ गौरुयाम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली करतालीनर्त्तनशाली पुनातु वनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । शुक्लाष्टमी कार्त्तिके तु स्मृता गोपाष्ट

मी वुधे । तद्दिने वासुदेवोऽभूद्गोप पूर्वन्तु वत्सप ॥ तत्र कुर्यादगवां पूजा गोग्रास गोप्रदक्षिणम् । गवानुगमन कार्यं सर्वान् कामानऽभीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपस्त्र्याम् ॥ गोपायति । गुपू०। ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपस्त्रनार्याम् ॥ गोपस्य स्त्रीत्यर्थे पुयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ शारिवायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू०। आयाभावे । पचाद्यच् । गौरादिङीष्० ॥

गोपीथ । पु । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलद्रोण्याम् ॥ गाव पिवन्त्यस्मिन् । पा०। निशीथगोपीथावगथादृतिथक् ॥ गोपीथ.सोमपानमिति वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छ । पु । हारविशेषे ॥ गोलाङ्गूले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्यमण्डपे ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गां जल पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयो । मू० क.॥ गौर्जल पुरमस्येतिवा ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेति क.। गवापुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू०। वाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । पोलते । पुलमहत्त्वे । इगुपधत्वात् क । रलयोरभेद. गोभि पुरम् ॥ गा पुरति वा । पुर०। मू० कोवा ॥

गोपुरक । पु । कुन्दुरुके । वहुगन्धे॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्र । पु । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेश । पु । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू०। तृच् ॥ श्रीकृष्णे ॥ सञ्चिस्वमायया स्वात्मान सवृणोति ॥

गोप्त्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् ॥

गोप्यः । पु । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणीये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयु र्वित्तं गृहच्छिद्र मन्त्रमैथुनभेषजम् । अपमान तपो दान नव गोप्यानि यत्नत इति ॥ गुप्यते । गुपू०। ऋदुपधोण्यत् ॥

गोप्यक. । पु । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थे क. ॥ गोप्य कायति वा । कै०। आतश्चोपसर्गे इति क

गोप्याधि । पु । वन्धकविशेषे ॥ तथा च नारदः । अधिक्रियत इत्याधि.

स विज्ञेयो द्विलक्षण । भूतकालो ऽपनेयश्च थाश्चद्वेयोरात्मथा ॥ स पुनर्द्विविध प्रोक्तो गोप्यो भोग्यस्तथैवच । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोवाली । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोभरवीर' । पु । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दृंशे । डाँस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ बह्वोगावो ऽस्य । भूम्नि तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतै ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशसावचनैश्चेति नित्यसमास ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामाख्यातायां नद्याम् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रविशेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्तः । पु । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमय । पु । न । गोविषि ॥ गो.पुरीषम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ अत्यन्तजीर्णदेहाया वन्ध्यायाश्च विशेषत । रोगार्त्ताया. प्रसूताया न गोर्गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । द्विलीरे ॥

गोमयप्रियम् । न । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीटविशेषे । गईस्याम् । गोबरौला इति भाषा ॥

गोमायु । पु । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां विकृतां वाचं मिनोति । डुमिञ्० । कृवापेत्युण् ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ बुद्धभिक्षुशिष्ये । आमलेरे ॥ त्रि । गोमति ॥ उपासके ॥

गोमीनः । पु । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुख' । पु । मातलिपुत्रे ॥ वाद्ये वाद्यान्तरे ॥ नक्रे ॥ यक्षविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ लेपने ॥ चैरक्रियमाणे सुरङ्गाया' प्रभेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रादिनिर्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे यन्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलमित पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्माया ऽष्टाङ्गुलिमुख ग्रीवां तत्षडङ्गुलम् ॥ चेयं गोमुखयन्त्रञ्च सर्वतन्त्रेषुगोपितम् । तन्मुखे स्थापयेन्मालां ग्रीवामध्यगत' कर ॥ प्रजपेद्विधिनामुद्रांवर्णमालाधिकंप्रिये । इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादेर्ततोमालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति भयातन्त्रम् ॥

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थं कर्पटादि निर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे ॥ राढ देशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गो.जले ॥ अस्यगुणा. । गोमूत्र कटु तीक्ष्णोष्ण क्षारं तिक्त कषायकम् । लघ्वग्निदीपन मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मो दरानाहकण्डूक्षि मुखरोगजित् । कि लासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशन म् ॥ कासश्वासापह शोथकामलापा ण्डुरोगहृत् ॥ * ॥ कण्डूकिलासग दशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसा रमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकु ष्ठजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्र मे क मपि पीत मपाकरोति ॥ सर्वेष्व पिचमूत्रेषु गोमूत्र गुणतोऽधिकम् । अतो विशेषाकथने मूत्रं गोमूत्र मुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथव र्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाह कामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं ति क्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । क्षेत्र जायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रका व्यविशेषे । यथा । गतिरश्वावचा य त्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिके ति तत् प्राहु र्दुष्करं चित्रवेदिन ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्वं यद्ये कान्तरमर्द्धयो । गोमूत्रिकेति तत् प्राहु र्दुष्करं तद्विदोविदुरिति ॥ षो डशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वय क्रमे ण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धार ॥

उदाहरणंयथा ॥

प्र	व्र	त्ते	वि	ग	स	द्वा	नं	सा	ध	ने	प्य	त्रि	षा	द्वि	भि ।
व	ह	धि	वि	क	स	द्वा	न	यु	ध	मा	प्य	त्रि	षा	षा	भि ॥

इतिमाघे १९ सर्गे ४६ श्लोक ॥ अस्याश्चत्वारोभेदा । पादगोमूत्रि का अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेतिभेदा इति स रस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पु । गोमेदकमणौ ॥ द्वीप विशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपति र्मो म राजा भूत्रासबोधत । यज्ञो ऽ भूद्वह्निकल्याना मौतथ्यानां मनो कुले ॥ स तेष हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भगूनगुहून् । वव्रे न गौतम कोपा दशपत् सोऽगमत् क्षयम् ॥ य ज्ञवाटे ऽस्य ता गावो दग्धा कोपा ग्निना मुने. । तन्मेदसा मही छन्ना

गोमेद सततोऽभवदिति ॥

गोमेदक । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणिविशेषे ॥ न । पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तन्नामणौ ॥ अस्यपरीक्षा यथा । हिमालयेवा सिन्धौवा गोमेदमणिसम्भव । स्वच्छकान्ति गुरुः स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ वक्रश्च पिञ्जरो धन्यो गोमेदइतिकीर्त्तित । चतुर्द्धा जातिभेदस्तु गोमेदेपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मण शुक्लवर्णः स्यात् क्षत्रियोरक्तउच्यते । आपीतोवैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानीलउच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीता ऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाढ्य सितवर्णरूप स्निग्धो मृदुर्वातिमहापुरोण ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणि धं नाय करोति लक्ष्मी धनधान्य वृद्धिम् । लघु विरूपोऽतिखरोऽन्यमान संहोपलिप्तो मलिन खरोपि ॥ करोति गोमेदमणि विनाश सम्पत्तिभोगावलवीर्य्यराशे ॥ ये दोषा हीरके प्रोक्ता स्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा वज्रित कार्या शास्त्रेवा रत्नकोविदै ॥ स्फटिकेनैवकुर्वन्ति गोमेदप्रतिरूपिणम । शुद्धस्य गोमेदमणेस्तु मूल्यं सुवर्णतो द्वैगुणमाहुरेके । अन्येतथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परेचामरतुल्य माहु ॥ चतुर्विधाना मेषान्तु धार्य्यं परिसम्भवमिति ॥ काकोले ॥ पद्मके ॥

गोमेदसन्निभ । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेध । पु । यज्ञविशेषे ॥ तस्य कलौनिषेधो यथा । अश्वालम्भ गवालम्भ सन्यासंपलपैतृकम् । देवराच्चसुतोत्पत्ति कलौपञ्चविवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवोर्युगम् ॥

गोरक्ष । पु । नागरङ्गे । नारङ्गे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीतिरक्ष । गो रक्ष ॥

गोरक्षकर्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बू । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोण्टाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रलताविशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । मृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धबहुलायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्ष्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥ गोरक्षतो

ति गोरक्ष । तस्यकावयम् ॥

गोरङ्कु । पु । पक्षिविशेषे ॥ नग्नके ॥ बन्दिनि ॥

गोरद । पु । दुग्धखदिरे ॥

गोरसम् । न । गुरखे । उद्यमे । भारा युद्यमने ॥ गुर उद्यमे । चु० । ल्युट् ॥

गोरस. । पु । दुग्धे ॥ दधि ॥ दण्डाहते । घोले । तक्र ॥ गोरसस्य दुग्धस्य विकारत्वात् उपचारात् ॥

गोरसजम् । न । तक्रे ॥

गोराटी । स्त्री । }
गोराटिका । स्त्री । } शारिकाविहगे ॥
गोरिका । स्त्री । }

गोरुतम् । न । क्रोशयुग्मे ॥ गोशब्दे ॥

गोरोचनम् । न । हरिताले ॥

गोरोचना । स्त्री । स्वनामख्यातपीत वर्णद्रव्ये । शोभनायाम् । मङ्गलाधाम् । मेध्यायाम् ॥ गोरोचनातिलका तिलकं यया मङ्गलकारिका । विषाऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्रनुत् ॥

गोर्दम् । न । मस्तिष्के । मस्तकभवस्नेहे ॥ गूर्यते गुरतेवा । गुरी उद्यमने । कल्लादय इतिसाधु ॥

गोल. । पु । सर्वर्तुले ॥ मदनवृक्षे ॥ जारात् विधवासुते ॥ भूगोले ॥ खगोले ॥ यथा । गोल गोलं वदितव

मति भास्करीय शृणु कुवर्तिनिशि रोमणि ॥ एकराशौ षड्ग्रहयोगे ॥ यथा । षड्ग्रहा मेकस्मिन् यदि भवति यस्मिन् निवसति सदा गोलयोग प्रभवपद भिन्द्रोपि लभते भवे शोको रक्षं परिहरति पुत्रञ्च जननी स्वपापान्नं न ग. सा ज्वलति वसुधा शुष्यतिनदीति ॥ एकराशौसप्तग्रहयोगे ॥ यथा । सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोग सदाभवेत् । दुर्भिक्ष राष्ट्रपीडाच तस्मिन् काले क्षयश्च । इति ॥ न । मण्डले ॥ गुडे घंज । डलयोरभेद ॥

गोलक । पु । जारतोविधवासुते ॥ मणिके । अलिञ्जरे । गोल इतिभाट इतिचभाषा ॥ गुडे ॥ पिण्डे ॥ यथा । तेजसा गोलक सूर्यो ग्रहर्क्षाण्यम्बुगोलका । प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्य रश्मिविदीपिता ॥ इतिसूर्यसिद्धान्त ॥ गन्धरसे । बोले ॥ न । गोलोके ॥ गुड्यते । गुडरक्षायाम् । घञ् । स्वार्थेकन् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलचयम् । न । गवा प्रशस्ताप्रशस्त स्वरूपे ॥ यथा । परापर प्राक् च कृत्वाग्रे गोलचय तत् क्रियते ततोऽयम् । गवा समास शुभलक्षणा-स्ता सर्वा स्तथा व्यागततो ऽभिधा

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गावश्चाह । सा
स्नाविलक्षणाक्ष्यो मूषिकनयनाश्च
न शुभा गाव. । प्रचला स्फिपिटवि-
षाणा करटा खरसदृशवर्णा श्च ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना
विनतपृष्ठा । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवम-
ध्या दारित खुराश्च ॥ श्यावातिदी
र्घजिह्वा गुल्फै रतितनुभि रति
हड्डिवा । अतिककुदा' कृषदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ
वृषलक्षणम् । वृषभोप्येवंस्थूलातिश
श्चवृषणा' सिराततक्रोड । स्थूलसि
राचितगण्ड स्त्रिस्थूलां मेहतेयश्च ॥
मार्जाराक्ष कपिल: करटो वा न
शुभदो द्विजस्येव । कृष्णोष्ठताल्वजि
ह्व श्वसनो यूथस्य घातकर: ॥ ६ ॥
स्थूलशकृन्मणिशृङ्ग सितोदर: कृष्ण
सारवर्णश्च । गृहजातोऽपिश्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभ' ॥ ७ ॥ श्या
मकपुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो
विडालाक्ष: । विप्राणा मपि न शु
भंकरोति वृषभ' परिगृहीत: ॥ ये
चोद्धरन्ति पादान् पङ्काद्दिव योजि
ता. कृशग्रीवा: । कातरनयना ही
नाश्च पृष्ठत स्ते न भारसहा: ॥ ९ ॥ अ
थशुभलक्षणसहितानाह । मृदुसंह
तताम्रौष्ठा लम्बुस्फिच तायताश्चजि

ह्वाश्च । ह्रस्वतनूग्रश्रवणा: सुकुक्षय:
स्पृष्टजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यू
ढोरस्का बृहत्ककुदा । स्निग्धश्ल
क्ष्णतनुत्वग्रोमाणा स्ताम्रतनुशृङ्गा: ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोच
ना महोच्छ्वासा: । सिंहस्कन्धा स्त
न्वल्पकम्बला' पूजिता' सुगता: ॥
११ ॥ वामावर्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे
च दक्षिणावर्तै । शुभदा भवन्त्यन
डुहो जङ्घाभिश्चैणकनिभाभि' ॥ वै
दूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणा: स्थूलनेत्र
तान' । पार्ष्णिभि रस्फुटिताभि: श
स्ता. सर्वे च भारसहा' ॥ घ्राणोद्दे
शे सवलि मार्जारमुख' सितश्च द
क्षिणत: । कमलोत्पललाक्षाभ' सु
वालधि र्वाजितुल्यजव' ॥ लम्बै र्वृ
षणै र्मेषोदरैश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणक्रोड:
। ज्ञेयो भाराध्वसहो जवेऽश्वतुल्य
श्च शस्तफल: ॥ १५ ॥ सितवर्णं पिङ्ग
च स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्र: । हं
सो नामशुभफलो यूथस्य विवर्द्धन
प्रोक्त ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधि राता
म्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च । क
ल्माष श्चस्वामिन मचिरात् कुरु
ते पतिं लक्ष्म्या' ॥ १७ ॥ योवा सि
तै श्चरणै र्यैथेष्टवर्णश्च सोपि शु
भफलकृत् । मिश्रफलोऽपिमध्यो

यद्दिनैकान्तप्रसक्तोऽपि ॥ १८ ॥ इतिवाराहीसंहितायां गोलक्षणनामाष्टपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५८॥

गोला । स्त्री । गोदावर्याम् ॥ सख्याम् ॥ कुनट्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ पत्राञ्जने ॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ बालखेलने । बालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां दीप्तिं लाति । ला० । आतइति क ॥ गुड्यते वा । गुडवेष्टने । घञ् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूल । पु । असितमुखे कपिविशेषे । कपित्थाख्ये । दधिशोणे ॥ कृष्णवानरे ॥

गोलास' । पु । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिह । पु । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढ । पु । लोध्रविशेषे । घण्टापाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेस्म । लिह० । क्त' ॥

गोलोक. । पु । न । श्रीकृष्णस्य नित्यधामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा । वैकुण्ठस्य दक्षभागेगोलोक सर्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधर' ॥ यद्रूपगोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके । ज्ञाने वा चक्षुषो' किं वा ध्यानयोगे न विद्यते ॥ मुहुतत्त्वमयं देवि नानादेवेन शोभितम् । मध्यदेशे गोलकाख्य श्रीविष्णो र्लोभमन्दिरम् ॥ श्रीविष्णो:स्वरूपस्य यत्स्थानं चित्तमोहनम् । तत्स्थानस्य माहात्म्यं किमयाकथ्यतेऽधुनेत्यादि माहात्म्यादिकं तन्त्रशास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणेच द्रष्टव्यम् ॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधूमा इतिपार्वती इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् । प्रश्निपर्ण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ गोलोमसु जाता । तत्रजातइत्यण ॥ वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोमानिवयम् । तस्येदमित्यण । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥ वेश्यायाम् ॥ गोलोमासंज्ञा । गोशब्दोगोलोमसदृशेलाक्षणिक' । अनउपधालोपिन इति ङीप् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पु । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ गविभूमौवन्द्यते । वदि० । कर्मणिल्युट ॥ पीतदण्डोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठान्त गोक्षुरक्षुण्ण शुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरं तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥

गोवर्द्धन. । पु । स्वनामाख्या प्रसिद्धे पर्वतविशेषे । गिरिराजे ॥ यनाद्रि हेरि

दाचोऽयं भूधरो नात्र संशय । शुक्ल प्रतिपदि प्रातः कार्त्तिके ऽर्च्यो ऽन्नवेद्यवै ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनध राधारगोकुलत्राणकारक । विष्णु बाहुकृतोच्छ्रायोगवा कोटिप्रदोभ वेति ॥ चि । गोवर्द्धके ॥ गवा वर्द्धन ॥

गोवर्द्धनधर । पु । श्रीकृष्णे । नन्दनन्दने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरे धरो धारक ॥

गोवर्द्धनधारी । पु । श्रीकृष्णे । यशोदानन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्द । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानयथा । फुल्लेन्दीवरकान्त मिन्दुवदन वर्हावतंसप्रिय श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तुभधर पीताम्बर सुन्दरम् । गोपीना नयनोत्पलार्च्चिततनु गोगोपसङ्घावृतंगोविन्द कलवेणुवादनपर दिव्याङ्गभूष भजेदिति ॥ गोशब्दवाच्यानि इन्द्रियाणि नियन्तुं प्राप्ते ॥ गांवेदलक्षणां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गा भुवं धेनुं स्वर्गं वेद वा अविदत् विन्दति वा । विद॰ विद्लृ॰ । गवादिषु विन्दे संज्ञायामितिश' । वाराहरूपेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्ते । इन्द्रेणस्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदोद्धरणाद्वा ॥ गोभिर्वाणी भिर्वेदान्तवाक्यैर्विन्दते वा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्द समुदाहृत इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपुराणेयमानुशासनेतन्नाममाहात्म्य यथा । येतिष्ठन्त स्वपन्तश्च गच्छन्त स्खलिते क्षुते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्द ते वस्याज्ज्या सुदूरत इति ॥ गवाध्यक्षे ॥ वृहस्पतौ ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वादश्याम् ॥

गोविट् । पु । गोमये ॥ गोर्विट् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ वनोपले ॥ गोर्विष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्र विशेषाश्रा सप्तविशेषे ॥ यथा । हस्तश्चित्रातथास्वातीगोवीथीतिनुश ब्दितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्य । पु । व्याघ्रादितो दुर्गासु गो परित्राणकारके ॥ गोर्गवां वा शरण्य' ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवांशाला । विभाषासेनेति पाक्षिक क्लीवत्वम् ॥ त्रि । गोशाले जाते ॥ स्थानान्तगोशालेतिजातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गौसाला

इतिभाषा ॥ गवां शाखा ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेमलयैकदेशेजाते कालताम्रव्याभिश्रवर्णे उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिशीतलतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति व्याख्यातारः ॥ गो शीर्षमिव गोशीर्षौ गिरिस्तत्राकर इति स्वामी ॥ गवांमस्तके ॥

गोशीर्षक । पु । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्ग । पु । वर्वुरवृक्षे ॥ न । गोर्विषाणे ॥

गोश्रुति । पु । वैयाघ्रपद्ये ऋषिविशेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठन्त्यत्र । ष्ठा० । घञर्थे इति सुपिस्थ इति वा क । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ चिद्धिष्ठिताहङ्कारे ॥ गाव श्रोत्रादीनीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ गोष्ठीश्राद्धे ॥

गोष्ठपति । पु गवांस्थानाध्यक्षे ॥

गोष्ठश्व । पु । परहिंसके । य स्वगृहाङ्गनेस्थित परान्द्वेष्टितस्मिन् ॥ गोष्ठेश्वा इति सप्तमीतत्पुरुषे अचतुरेत्यादिनाऽच् । नस्तद्धितइतिटिलोप ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वाइत्येव ॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि ॥ सलापे ॥ पोष्यवर्गे ॥ विष गोष्ठी दरिद्रस्य ॥ गावोऽनेकावाच स्तिष्ठन्त्यस्याम् । घञर्थे क । अम्बाम्बगोभूमीतिषत्वम् । गौरादित्वान् ङीष ॥

गोष्ठीपति । पु । पोष्यवर्गाभिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेद । पु । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । गवां गतिगोचरे ॥ गोपद प्रमाणे ॥ गो पदम् । गाव पद्यन्ते यस्मिन् देशे स गोभि सेवितो गोष्पद । गोष्पदसेवितासेवितप्रमाणेष्वितिसुट् सत्वषत्वञ्च निपात्यते । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्र वृष्टम् ॥

गोस । पु । बोले ॥ उष काले । विभाते ॥ गां जल स्यति । षोऽन्तकर्मणि । आत इतिक ॥

गोसङ्ख्य । पु । गोपे ॥ गाव सङ्ख्यते । चक्षिङ् । चक्षिङ ख्याञ । समिख्य इतिकः ॥

गोसदृक्ष । पु । गवये ॥

गोसन्दाय । पु । गोदानकर्त्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ त्रि ।

गोर्जाते ॥

गोसर्गः । पु । प्रभाते ॥

गोसव । पु । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तन । पु । चतुर्यष्टिकहारे ॥ गोः कुचे ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । द्राक्षायाम् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ गौः स्तनोऽस्याः । गोस्तनसदृशे गाशब्दो गौणः । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवास्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोस्वामी । त्रि । गोपतौ ॥

गोहन्नम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । बिल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहित । पु । घोषलतायाम् ॥ विष्णौ ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवा विरक्षार्थं गोवर्द्धनगिरिं धृतवान् इतिगोभ्योहित. । चतुर्थीतदर्थं स्यादिना चतुर्थी तत्पुरुष । गोर्भूमे भारावतरणेच्छया शरीर ग्रहणंकुर्वन् वा हित. ॥ त्रि । गवा हितकारके । गोग्रासादसंरि ॥

गोहिरम् । न । पादमूले ॥

गौच्यः । पु । मेनासुते । मैनाके ॥ गौ-

-च्या हिमालयपत्न्या. अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढक्प्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो बहुलमिति व्यत्ययेन गर्गादिभ्योयञितियञ् ॥

गौञ्जिक । पु । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जाव हर्त्तरि ॥

गौड. । पु । देशविशेषे ॥ तद्देशसीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तग शिवे । गौडदेश समाख्यात. सर्वविद्याविशारद. ॥ तद्देशस्थे पुभूम्नि गौडा ॥ तेच पञ्चोक्ता स्कन्दपुराणे । सारस्वता कान्यकुब्जाःगौड मैथिलकोत्कला । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिन. इति ॥

गौडवास्तुक. । पु । न । वास्तूकप्रभेदे ॥ तद्देवतुहत् पच रक्त स्याद्गौडवास्तुकम् ॥

गौडिक । पु । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधु । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । मद्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराप्रभेदे । वाक्कल्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मेघरागस्य योषिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओज प्रसादमाधुर्यं गुणाचितयभेदत । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतय. परिकीर्त्तिता इति ॥

गौण. । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु-

ख्ये ॥ ग्रन्तोपपादितेर्थे ॥ गुणादागत । अणु ॥

गौणधातु । पु । उपधातौ ॥

गौणसन्न्यासी । स्त्री । अन्याग्निनि । क र्मफलन्यागिन्वेपि कर्माणुष्ठायिनि । अपेन्ने ॥

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ अर्थेति प्रकारत्वचलाल्लन्तनलच्चणाविशेषे ॥ पश्यन्न साहित्यदर्पणम् ॥

गौतम । पु । नचिकेतस, पितरिमु- निविशेषे । उद्दालके ऋषतो गौत म इति प्रसिद्धे ॥ मुनिविशेषे । श तानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमु निविशेषे । शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥कृपे ॥ गौतमस्यायंशिष्य' । तस्येद मित्यण् । तद्भावताराद्वा ॥ गौत मस्यापत्ये । ऋष्यण् । बहुत्वे गो तमा ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्यां न द्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम । दुर्गायाम् ॥गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्याम् ॥ कृ प्याम् ॥ शाक्यलच्चणगौतमप्रणीता यां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रति पादिकायामक्षपादगौतमप्रोक्ता न्वकार्थविद्यायाम् ॥ शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौत्तम । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधार । पु । गोधिकासुते । अर्केर्गो धायाजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गो धाया अपत्यम् । आरगुदीचामि- त्यारक् ॥

गौधूम । पुं । गोधूमविकारे ॥गोधूम स्यावयवो विकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गो धूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभ वनेक्षेत्रेखञ् ॥

गौधेय । पु । गोधिकात्मजे । गौधे रे॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्या ढक् ॥

गौधेर । पु । गौधारे ॥ गोधायाः अ पत्यम् । गोधायाढ्रक् ॥

गौर । पुं । श्वेतसर्षपे ॥ चन्द्रे ॥ धव वृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥गौरः इतिख्या ते पीतवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तद्व द्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेसरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गवते अ नेनऽच वा । गुरीउद्यमने गुङ्गतौ वा । ऋज्रेन्द्रेतिसाधु. ॥ गूर्यतेऽने नवा । गुरी० । हलश्चेति घञ् । गौरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरन्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरजीरकः । पु । अजाज्याम् । श्वेत जीरके ॥

गौरतित्तिर । पुं । कपिञ्जले ॥

गौरत्वक । पु । इङ्गुदीवृक्षे ॥

गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भाव । इगन्ता ल्लघुपूर्वादित्यण् ॥

गौरवित । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरव सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥

गौरशाक । पु । गिरजमधूके । अल्प पत्रे ॥

गौरसर्षप । पु । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौसर्षपश्च ॥ त्रिभी राज सर्षपै परिमिते ॥

गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे प त्रशाकप्रभेदे । वारिजे । गन्धशाके ॥

गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ इतिद्विरूप ॥

गौरार्द्रक । पु । स्थावरविषविशेषे ॥

गौरास्य । पु । कृष्णवानरे ॥

गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षीयांकन्याया-म् ॥ गौर्येव । क. ॥

गौरिल । पु । सिद्धार्थे ॥ लौहचूर्णे ॥

गौरी । स्त्री । पार्वत्याम ॥ योगाग्नि दग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीति सा स्मृता ॥ असञ्जातरज कन्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ व-सुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभा र्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । माया देव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वा याम ॥ मल्लिकायाम ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमांस्याम् ॥ रागिणी विशेषे । मालवरागभार्या याम ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गूयते । गुङ्शब्दे । ऋज्रेन्द्रेतिरन्नन्तोगौ रोनिपातित । गौरोवर्णोऽस्त्यस्या । गौरादित्वात् ङीष् ॥

गौरीगुरु । पुं । हिमवति ॥ गौर्या गुरु ॥

गौरीजम् । न । अभ्रके ॥

गौरीतक्रम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिच विश्व जीरं नार ङ्गजन्तथम् । एलाचूर्णान्वित तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या वि हित तक्र सर्वदोषनिवर्हणम् । सुव र्णं पाचन दिव्य मन्देश्वस्य भक्तप्रि यमिति ॥

गौरीपुत्र । पु । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

गौरीपुष्प । पु । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

गौरीललितम् । न । हरिताले ॥

गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥

गौरीसुत । त्रि । दशवर्षोढात्मजे ॥

गौरुतल्पिक । पु । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्प गच्छति । गच्छतौ परदा

गादिभ्यः इति ठक् ॥

गौल्मिक । पु । गुल्मकवचे ॥

गौल्यम् । न । मधुरे ॥

गौश्रतिक । त्रि । गोश्रतस्वामिनि ॥

गौष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वंभूत गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ्भूतपूर्वे इतिखञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथित । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृत ग्रन्थने । गाँथा इतिगूथा इतिचभाषा ॥आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्त

ग्रथितमाल । पु । वद्धपङ्क्तौ ॥

ग्रन्थ । पु । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ शास्त्रे ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशदर्णनिर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति निबध्यमानवाक्यसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ० । घञ् ॥

ग्रन्थक । पु । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुप्छन्द श्लोके ॥ सञ्ज्ञायांकन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पु । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेखभूमौ । लेख्यस्थाने । दफतरखाना इति आफिस् इतिच अपराख्यजनभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धि । पु । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थि । पु । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥वस्त्रादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ हितावल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टा सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथित न्तु शोथ कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरितिप्रदिष्ट इति॥ग्रन्थते । ग्रन्थि० । सर्वधातुभ्यइन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिचरिभ्यश्चेति इर्वा । स्वरभेदे ॥

ग्रन्थिक । पु । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ पु । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृति । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थित । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रथि० । क्त ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपर्ण । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनलघु । कफवातविषश्वासकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ अस्त्रे पनगुण । रूक्षता ऽलक्ष्मीराक्षसज्वरनाशित्वमिति ॥ ग्रन्थौपर्णान्यस्य । ग्रन्थयइवपर्णान्यस्येतिवा ॥

ग्रन्थिपर्णा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपाश । पु । ग्रन्थ्यात्मनिमायाख्यपाशे ॥

ग्रन्थिफल । पु । शाकुवण्डवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥

ग्रन्थिभेद । पु । गँठकटा इति भाषाप्रसिद्धे तस्करविशेषे । य पटप्रान्तस्थित सुवर्णादिक ग्रन्थिमोचनेन चोरयतिसइत्यर्थः ॥

ग्रन्थिमान् । पु । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

ग्रन्थिमत्फल । पु । लकुचे ॥

ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥

ग्रन्थिमूला । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिल । पु । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ तण्डुलीयशाके ॥ क्षितावल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लाति वा । ला० । क ॥

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिवर्ण । पु । ग्रन्थिपर्णे ॥

ग्रन्थिहर । पु । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥

ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥

ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसुअदने । ल्युट् ॥

ग्रसित । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥

ग्रसिष्णु । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥

ग्रस्त । त्रि । लुप्तवर्णपदे । असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदंवा यत्रवाक्ये पदेवा ॥ ग्रसते । ग्रसु० । क्त । यस्यविभाषेति पाक्षिक इडभाव ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥

ग्रह । पु । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिबालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ सोमादिपात्रे ॥ यथा । सोमामयाँ सुराग्रहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ सेचयथा । सूर्य्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च
बुधश्चापि बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्च
रो राहुः केतुश्चेति नव ग्रहाः ॥ ए
षामष्टधा गतिर्यथा । वक्रा ऽतिव-
क्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा ।
शीघ्रा शीघ्रतरा चैव ग्रहाणां गति
रष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह
उपादाने । ग्रहवृद्दनिश्चिगमश्चेत्य
प् । विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ बन्धने
॥ गृह्यते बध्यते चेचश्चो येन ग्रहसं
ज्ञकेन बन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोल. । पु । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ हस्तयोर्व्या
पारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे ।
हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ वन्द्याम् ॥ धी-
गुणे ॥ प्रत्याये ॥ इन्द्रिये ॥ बन्धने
॥ उपरागे । पर्वप्रतिपत्सन्धौ राहु
णा सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्य
चन्द्रयो र्ग्रहणाकारणम् । यथा । भ
त्रिपादान्तरे राहोः केतोर्वा संस्थि
तो रवि । चतुष्पादन्तरे चन्द्र स-
दासम्भाव्यतेग्रहः ॥ यस्मिनृक्षे रवि
स्तस्मा च्चतुर्दशगतः शशी । पूर्णिमा
प्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥
कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षे यदि
जायते । तत स्त्वयोदशे सूर्यो राहु
णा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरवि

चन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनानाच्छाद
नकारणं यथा । रविर्भौमनवांशेतु
निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधशौरि
नवांशेतु मलिन च्छुरवर्षणम् ॥ गुरो
रंशक मासाद्य दृश्यते सवलाहक ।
शशिशुक्रनवांशेतु प्रावृट्काले मह
ज्जलम् ॥ अन्यत्राव्यक्तभूतौ तौ दृ
श्येते छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्र
हश्चन्द्रवारे सूर्ये सूर्यग्रहस्तथा । चू
डामणिरयंयोगस्तचानन्तफलं स्मृत
म ॥ अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणम
त्रफलं लभेत ॥ इतिविशेष ॥ गृह्य
ते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सा
मान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणिः । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णा-
ति । ग्रह० । ग्रहेरनिः ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधि
ष्ठाननाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवा-
हिकायाम् । संग्रहण्याम् ॥ तस्य नि
दानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे नि
वृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिनः ।
भूय सन्दूषितो वह्नि र्ग्रहणीमपि
दूषयेत् ॥ एकैकशः सर्वशश्च दोषैर
त्यर्थमूर्च्छितैः । सा दुष्टा बहुशो
भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्वं वा
सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम । ग्र
हणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोजनाः

ना इति । अतीसारे इवधातुप्रहृत्ति ग्रहण्यामनुवद्धस्यापि मलस्य प्रवृत्तिरिति तयोर्भेदः ॥ गृह्णाति आहारादिम् गृह्यते वा । ग्रह० । कृत्यल्युटोबहुलमितिल्युट् । ङीप् ॥ यद्वा । ग्रहेरनि । कृदिकारादितिङीष् ॥

ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहण्याम् । प्रवाहिकायाम् ॥

ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रहणीहारिणि ॥

ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणांदेवते ॥ यथा । शिवाधिदैवतं सूर्य वह्निप्रत्यधिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतसोमं जलप्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधिदैवतभौमं क्षितिप्रत्यधिदैवतम ३ ॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णु प्रत्यधिदैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैव सूर्यास्य मिन्द्रप्रत्यधिदैवतम् । ५ । शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीप्रत्यधिदैवतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापतिप्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं सूर्यास्यं सर्पप्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥ चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैवतम् ९ ॥ कन्यादिषुच । अग्निरापो धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राण्यौ प्रजापतिः । सार्पराज्ञी तथाब्रह्मा ग्रहाणां देवता. स्मृता. । इतिलघुशौनकीमते म । वृद्धशौनकमतेतु शिवादीनामेव ग्रहदेवतात्वमुक्तम् ॥

ग्रहद्रुम । पु । शाकवृक्षे ॥

ग्रहनायक. । पु । सूर्ये ॥ शनैश्चरे ॥

ग्रहनाश. । पुं । छातियान इतिगौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

ग्रहनाशन । पु । ग्रहनाशे ॥

ग्रहनेमि । पु । चन्द्रे ॥

ग्रहपति । पु । सूर्ये ॥ ग्रहाणांपति. ॥ अर्कद्रुमे ॥

ग्रहपुष । पु । भानौ । सूर्ये ॥

ग्रहभक्ति । स्त्री । केषांजनपदानां को ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरूप्यते तत्र ग्रन्थे ॥ ग्रहाणांभक्तिर्विभाग' ॥ विशेषपञ्चशरात्र्यां १६ अध्याये ॥

ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥ ग्रहेण ग्रहैर्वाभिन्नम् ॥

ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्चतत् भञ्च ॥

ग्रहभीतिजित् । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । चौडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥

ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणामित्रामित्रादिविचारे ॥ यथा । सूर्यस्य मित्राणि कुजेन्दुजीवा समो बुधोऽरी शनिभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रेतु दिवाकरज्ञौ समा स्मृतामन्दसितेज्य

ग्रहयु

भैामा ॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजी
वा समैा तथा मन्दभृगू बुधोरिः ।
बुधस्य मित्रे सितभास्करैा समाः कु
जेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव ॥ मित्राणि
जीवस्य कुजेन्दुसूर्या शनिः समः शु
क्रबुधौ तु शत्रू । शुक्रस्य मित्रे शनि-
रैाहिणेयैा समैा कुजेज्यौ तु रिपू र
वीन्दू ॥ शनेस्तु मित्रे भृगुचन्द्रपुत्रैा
जीवः समोऽन्ये परवस्तु शेषा ॥
ग्रहयाग । पु । ग्रहाणां यज्ञे ॥ अस्य प्र
योजनन्तु । शान्तैापुष्टैा महेशानि
तथा क्रूरेऽपि कर्मणि । ग्रहयागं प्र
कुर्वाणो वाञ्छितार्थं मवाप्नुयादिति
महानिर्वाणतन्त्रम् । तस्य शान्तिक
त्वेमलमासादावपि कर्त्तव्यत्वम् ।
पैाष्टिकत्वेतु शुद्धकाले ॥ अपिच ।
गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्ट
सूचकाः । पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पू
जिता स्यु' शुभावहा ॥ श्रीकाम'
शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत्
। वृष्ट्यायु पुष्टिकामो वा तथै वा ऽ
भिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम् ॥ अ
स्य प्रयोगो महानिर्वाणे द्रष्टव्यः ॥
ग्रहयुद्धम् । न । ग्रहयोराये धने ॥ वि
यति चरतां ग्रहाणा मुपर्य्युपर्य्यात्म
मार्गसंस्थानम् । अतिदूरादृग्विष
ये समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ आ

ग्रहव

सन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांऽशुमर्द
नासव्यै । युद्धं चतुष्प्रकारं पराश
रैर्मुनिभि रुक्तम् ॥ भेदे वृष्टिवि
नाशो भेद. सुहृदां महाकुलानां
च । उल्लेखे शस्त्रभयं मन्त्रिविरोधं
प्रियान्नत्वम् ॥ अंशुविरोधे युद्धानि
भूभृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्दाः । युद्धे
चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपाना
म् ॥ विशेषोवाराह्यां १७ अध्याये ॥
ग्रहयुद्धभम् । न । ग्रहयुद्धर्क्षं । यस्मिन्न
क्षे ग्रहयोर्युद्धं जातं तस्मिन् ॥
ग्रहराज । पु । रवैा ॥ चन्द्रे ॥ ग्रहाणां
राजा । टच ॥ गुरैा ॥
ग्रहवर्षफलाध्याय । पु । कस्य ग्रहस्य-
कस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि
भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धैा ॥
यतोवराहमिहिरेण पूर्वमेवप्रतिज्ञा
तमासीत् । वर्षे यस्य फलमासेचम्
निप्रणीतमालोक्य । तदृत्तैर्वक्ष्येहं
होरातन्त्रोक्तविधानमिति ॥ विशेषं प
श्यवाराह्यां १९ अध्याये ॥
ग्रहवह्नि' । पु । ग्रहाणां होमाधिकरणे
॥ तेच नव सङ्ख्यकाः । यथा । क
पिलः पिङ्गलो धूम्रः केतुस्तु जठराग्नि
क. । शिखीच हाटकश्चैव महाते
जा हुताशन. । हुताशनस्य विज्ञेयो
नवैतेग्रहवह्नयइति ॥

ग्रहशृङ्गाटक । पु । वाराह्या २० अध्याये ॥

ग्रहसमागम । पु । वाराह्या १८ अध्याये निरूपित ॥

ग्रहाधार । पु । ध्रुवर्क्षे ॥

ग्रहामय । पु । भूतादिजाते रोगे । आवेशे ॥

ग्रहाशी । पु । ग्रहनाशवृक्षे ॥

ग्रहाह्वय । पु । भूताङ्कुशद्रुमे ॥

ग्रहीता । त्रि । ग्रहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह॰ । तृन् ॥

ग्राम । पु । संवसथे । विप्रादिवर्णैर्मायै प्राकारपरिखादिरहिते हट्टादिशून्ये बहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रैव वसन्तिहि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वास एव वा ॥ तथा शूद्रजनप्राया सुसमृद्ध-कृषीवला । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसञ्ज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको ग्रामः समूहार्थे । यथा । शब्दग्राम भूतग्राम । इत्यादि ॥ सपूर्वे सयुगेस्मृतः ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना एकविंशतिः ॥ तेच षड्जग्रामो मध्यमग्राम पञ्चमग्रामश्चेति त्रय । ग्रामलक्षणं । यथा कुटुम्बिनः सर्वएकी भूता भवन्तिहि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते ॥ षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एवच । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो षड्जेमन्त सुभद्रो ग्रामवाच्यय । षड्जमध्यमगान्धाराख्ययाणांजन्महेतव ॥ ग्रसते ग्रसतेवा । ग्रसुअदने । ग्रसेरात्वेतिमन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूट । पु । शूद्रविशेषे । मकरसे । महता इतिभाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्रामस्य बहिर्भूतसेना य.म् ॥ पदास्वैरबाह्यापक्ष्येषु चेति क्यप् ॥

ग्रामजनिष्ठावी । स्त्री । नखनिष्पाव्याम् ॥

ग्रामणी । पु । नापिते ॥ पत्यौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतौ ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामनयति । णी ञ्० । सत्सूद्विषद्रुत्यादिनाक्विप् । अग्रग्रामाभ्यामितिणत्वम् ॥

ग्रामतक्ष । पु । बहूनांसाधारणे काष्ठतक्षणि ग्रामाधीने वर्द्धकौ ॥ ग्रामस्य तक्षा । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्णइति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणांसमूहः । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्मः । पु । व्यवाये ॥ ग्रामेभवः । युवादित्वादण् । मदाद्यौ धर्मश्च ॥

ग्रामभृत । पु । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रश्चेत् सपञ्चमा तृतीया ॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ मृद्वीभाषे ॥

ग्राममुख । पु । हट्टे ॥

ग्राममृग । पु । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजक । पु । ब्राह्मणविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रामार्थं यज्वनि ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पु । बहूनांयाजके ॥

ग्रामहासक । पु । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाधानम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीन । त्रि । ग्रामवशवर्त्तिनि नापितवर्द्धक्यादौ ॥ ग्रामेऽधि । सप्तमीतिसमासः । अध्यर्थेतिखः ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामसन्निकटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिणी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । ग्रासन इति भाषा ॥ यथा । अबीचवाल हरीन वाल इत्यादि ॥

ग्रामीणः । पु । ग्राम्यशूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामेभवः । खः ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पालङ्क्याशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामाद्यखञाविति खञ् । टाप् ॥

ग्रामेयक । पु । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभवः । कत्र्यादित्वात् ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्य्याम् ॥

ग्रामेश । पु । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे ॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतबन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ इन्द्रालिकन्याघटतौलिचापा ग्राम्या निशायां वृषमेषकौच ॥ अश्लीले । भण्डादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्या ग्राम्या प्रोक्ता महर्षिभिः । ग्राम्या वातहरा सर्वं दीपना कफपित्तलाः ॥ मधुरा रसपाकाभ्या वृष्या बलवर्द्धना ॥ ग्रामेभवः । ग्रामाद्यखञाविति ग्रैषिकोयः ॥

ग्राम्यकन्दः । पु । स्थलकन्दे । वनओल इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दसुदोषस्य ॥

ग्राम्यकर्क्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्मः । पुं । ग्रामधर्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवाः ग्राम्याः हालिकशाकटिकादयः । तेषांधर्मः ॥

ग्राम्यपशुः । पु । ग्रामजातजन्तौ ॥ सतु सप्तविधो यथा । गौ मेषो ऽजो

मनुष्यस्य अश्वाश्वतरगर्दभाः। इति॥

ग्राम्यमद्गुरिका । स्त्री । मृङ्गीमत्स्ये ॥

ग्राम्यमृग । पु । कुक्कुरे ॥

ग्राम्यराशि. । पु । मिथुनकन्यातुलावृश्चिकधनुष्कुम्भेषु ॥ रात्रौ मेषवृषयो ॥

ग्राम्यवल्लभा । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥

ग्राम्यशूकर. । पु । ग्रामोत्पन्नवराहे । विड्वराहे ॥

ग्राम्या । स्त्री । तुलस्याम् ॥ नखनिष्पाविकायाम् ॥ नील्याम् ॥ बृहत्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये ॥

ग्राम्याश्व । पु गर्दभे ॥

ग्रावा । पु । प्रस्तरे ॥ पृथ्वीधरे । पर्वते ॥ ग्रसते । ग्रसुअदने । अन्येभ्योपीति ड । आवनति । वनसम्भक्तौ शब्दे वा । विच् । ग्रसासाबाबाच ॥ ग्रसते । अन्ये० वनिप् । पृ० वा ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गृनिगरणेशब्दे वा । अन्येभ्योपीति वनिप् । पृ० ॥ यद्वा । गरति । गसेके । मू० क । अवति । अवरक्षणादौ । बाहुलका त् कनि । ग्रश्चासावावाच ॥ मेघ ॥ इतिविश्व ॥ त्रि । दृढे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

ग्रावस्तुत् । पु । ऋत्विग्विशेषे ॥ भ्राज भासे. तङ्किप् ॥

ग्रासः । पु । कवले । पिण्ड । मुखपूरणामादौ ॥ यथा । कुक्कुटाण्डप्रमाणम्यथावानुवा प्रविशेन्मुखम् । एतं ग्रास विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशोधनम् ॥ इति प्रायश्चित्तेपराशर. ॥ ग्रसते । ग्रसु० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥

ग्राह । पु । गाह इति भाषा प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे । अवहारे ॥ ग्रहणे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रहइति व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्यमेव ण प्रत्यय । स्वार्थग्रहणादृत्र घञ्वा ॥ शिशुके ॥

ग्राहक । पु । व्याधानांघातिपक्षिणि । श्येने ॥ सितावरशाके ॥ विषवैद्ये ॥ त्रि । गाहक इति भाषाप्रसिद्धे ग्रहीतरि ॥ धान्यानांग्रहीतरि ॥ गृह्णाति । ग्रहउपादाने । ण्वुल् ॥

ग्राहयिता । त्रि । ग्रहणकारयितरि ॥

ग्राहिणी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥ चिरइति इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ताम्रमूलावृक्षे ॥

ग्राहित । त्रि । ग्रहणं प्रापिते । ग्रहणकराया इतिभाषा ॥

ग्राही । पु । कपित्थे ॥ त्रि । ग्रहणकर्तरि । ग्राहके ॥ मलवद्धके । धारके ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रह्यादिभ्यो णिनिः ॥

ग्राहिफल: । पुं । कपित्थागमे ॥

ग्राह्य: । त्रि । उपादेये । ग्रहीतुमुचिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधरायाम् ॥ तच्छिरायाम् ॥ गिरन्त्यनया गीर्यते ऽनयावा । ग्रेनयच्छन्जिह्वाग्रीवेतिसाधु ॥

ग्रीवी । पु । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्त ग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्त्यस्य । ग्रीवादिभ्यादिनि ॥

ग्रीष्म: । पु । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयो । उष्मागमे ॥ अथजातस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशील । विद्याधनैश्वर्य्ययशोमनोज्ञो धन्वी सुवेश परदारचित्तइति ॥ त्रि । तद्वति ॥ ग्रसतेरसान् । ग्रसु० । ग्रीष्मइत्युणादिसूत्रेणनिपातित ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । नवत्याम् । लोणा इति गौडप्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी० । ड ॥ नवमाल्याम् ॥

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्या. ॥

ग्रीष्मसुन्दर: । पु । } गीमाइति गौडप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥
ग्रीष्मसुन्दरक । पु । }

ग्रीष्महासम् । न । इक्षुतूले । वृक्षकृतके । बुडियाकाकूत इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । } नवमल्लिकायाम् ॥
ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । }

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे ॥ ग्रीवायांभव । अण् ॥ त्रि । तत्स्थे ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायां भवम् । ग्रीवाभ्योणचेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य:श्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥

ग्रैष्मिक. । पुं । ग्रीष्मसहचरितोग्रन्थो ग्रीष्म । तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मजायाम् ॥ ग्रीष्मेजातादि: । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् । ङीप् ॥

ग्लपित । त्रि । कर्शिते ॥

ग्लस्त । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लसुतेस्म । ग्लसुअदने । क्त ॥

ग्लह । पु । पणे । द्यूते लाभस्थाने । द्यूतादौजय्यत्वेनस्थापिते ॥ ग्लह्यते ऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुंसीतिघ. । ग्रहश्चेतिघश्चा । सञ्ज्ञापूर्व्वकत्वान्नवृद्धि ॥ गृह्यते इतिवा ग्लह । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये-पत्वरूपेणशास्त्रेवस्तुनि निपातनंवा ॥

म्लाता । त्रि । म्लानियुक्ते ॥

म्लान । त्रि । रोगात्क्षीणकाये । म्ला
  नौ ॥ रोगिणि ॥ म्लायतिस्म । म्लै ह
  र्षक्षये । गत्यर्थेति क्त । संयोगादे
  रितिनत्वम् ॥

म्लानि । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । वक्रदी
  नतायाम् ॥ रोगे ॥ हानौ ॥ अनुत्
  साहे ॥ म्लानम् । म्लै॰ । म्लाज्याहा
  भ्योनि' ॥

म्लानिच्छेदी । त्रि । खेदहारिणि ॥

म्लाव: । पुं । भेषजे । वकारस्यर्षे । चै
  कितायने ॥

म्लासु । त्रि । म्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥
  म्लानशील । म्लाजिस्थश्चग्मुक् ॥

म्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ म्लेपृ दैन्ये । ल्युट् ॥

म्लौ' । पु । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ क
  र्पूरे ॥ म्लायति । म्लै॰ । म्लानुदि
  भ्योडौ ॥

घ

घ' । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घ
  रशब्दे ॥ इतिमेदिनिकर ॥

घट' । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इ
  भशिरःकूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदरा
  कारे । कम्बुग्रीवादिमदाकारादिक्ष
  पे । कलसे ॥ कुम्भराशौ ॥ द्रोणप
  रिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् ।
  पचाद्यच् ॥

घटक. । पु । वनस्पतौ ॥ योजके । व्य
  वहारे ॥ तल्लक्षणं यथा । धावको भा
  वक श्चैव योजक श्चाग्रक स्तथा । दू
  षक स्तावक श्चैव षडेते घटका
  स्मृताः ॥ अन्यच्च' । के नो विदन्ति पु
  रुषा. पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभृ
  तांपरिवर्त्तनंवा । अत्यन्तसूक्ष्ममपि
  येकुलतारतम्यंजानन्तितेहि घटका
  नतु योजकाद्या. ॥ इत्याधुनिकैर्गौ
  डदेशोद्भवै कल्पिता कुलदीपिका
  ॥ ह्रस्वघटे ॥ घटयति । ण्यन्तात् घ
  टेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पु । अगस्त्यमुनौ ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रतता
  ल्याम् ॥

घटनम । न । निर्माणे । घडना इति
  भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिणांघ
  टना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥
  यथा । अघटनघटनापटीयसी मा
  येति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु॰ ।
  ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनि. । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटराज । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठ्याम् ॥ समूहे ॥ घटनम् । घट० । घटादय षित इतिषित्वादङ् ॥

घटाभावु । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

घटिक' । पु । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीकायति । कै० । आतइतिक । स्यापोरिति ह्रस्व ॥ न । नितम्बे ॥ त्रि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नौद्व्यचष्ठन् ॥

घटिका । स्त्री । घटी इति भाषाप्रसिद्धे द्रव्ये । नाडिकायाम् ॥ घटिकाज्ञानोपायो यथा । निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्रप्रमाणक । तैः पञ्चदशभि काष्ठा त्रिंशत्काष्ठा स्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेनक लाद्दशचपञ्च च । उन्मानेनाम्भस सा तु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषै कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलै । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसम्भृत ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलयप्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमांशोक्तमेवकल्पप्रमाणं मनुस्मारयति निमेषइति सप्तभि । मात्रैव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रलघ्व क्षरोच्चारणकालसम्मितोहि निमेष । निमेषकालतुल्याहि मात्रा लघ्वक्षरञ्च यत इतिप्रमाणवचनोक्तेः ॥ नाडिकाज्ञानोपायमाह । उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मान पात्रम् । अर्द्धैनयोगे त्रयोदश सार्द्धद्वादशेत्यर्थः । उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलतामनिर्मितपात्रेण सानाडिकाज्ञातव्येत्यर्थः । किंप्रमाणतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तु सम्भृत इति । सार्द्धद्वादशपलजलेनहि मागधदेशप्रस्थः पूर्यते । तत् प्रमाणपात्रं कार्यमित्यर्थात् सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेण कथं नाडिकाज्ञानं क्रियापरिच्छेद्यत्वात् कालस्य स्याअङ्ग्य क्रियासिद्ध्यर्थं प्रस्थादि विशिनष्टि । हेमेति । माष पञ्चगुञ्ज । हेम्नो माषै चतुर्भिः स्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितैः कृतच्छिद्रा । एतदुक्त भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थसम्मितं मृण्मयं पात्रं चतुर्माषपरिमितचतुरङ्गुलदीर्घहेमशलाकया कृताधश्छिद्रं जलेस्थापितं तेन छिद्रेण यावता कालेन पूर्यते तावान् कालो नाडिकेति । तथाचयुक्तं । द्वादशार्द्धपल

लोम्नां चतुर्भिः शतरकुलैः । स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजलप्लुतमिति । इतिसङ्गीतिकायांश्रीधरस्वामिन'॥ गुर्वक्षराणां मुद्रित च घटिका मम पलानां घटिका किलेकेति कालिदासः ॥ मुहूर्ते ॥ अल्पे घटे ॥ प्रत्येव । स्वार्थे क ॥

घटित' । त्रि । निर्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घडी इतिभाषा ॥ यथा । अलभ्यं यदायुःप्रलं स्वर्णभारै रहो मम्न दण्डो वृथा याति याक' । इदानीमपि श्रीश्वरे भक्त चेतो वितन्विन्त्य स घोषयन्तीघटीयन्त्रमिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घडिका इतिभाषा ॥ घटते । घट० । अच् । जातित्वात् ङीष् ॥

घटीकार' । पुं । कुलाले ॥ घटींकरोति । कृञ'कर्मण्यण् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादे र्जलोद्धारयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनांयन्त्रम् ॥ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । प्रसुति' पार्श्वयो शूलं तथाजलघटीध्वनि । तवदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं ग्राहणीगदमिति ॥

घटोत्कच' । पुं । हिडम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचान्तक । पु । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भव' । पुं । अगस्त्यमुनौ ।

घट्ट । पुं । नद्यादौ स्नानार्थं भवतरणस्थाने । घाट इति भाषा । तीर्थावतारे ॥ शुल्कग्रहस्थाने । अगात इति भाषा ॥ घट्यतेऽत्र । घट्टचलने । हलश्चेतिघञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । महापगा भीमरथीच घट्टगा यथा च कृष्णा जलसाम्यता गुणै । महापगाघट्टपयस्तथापि पथ्य लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिघण्टः ॥

घट्टजीवा । पु । पाटुनि इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वैश्यायां रजका ज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न । अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टित' । त्रि । निर्मिते । घडागया इति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रञ्जनायामेन क्षिप्ते वस्त्रादौ ॥

घण्ट: । पु । व्यञ्जनविशेषे ॥

घण्टक: । पु । } घेंटकोल इति
घण्टकर्ण' । पुं । } गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

घण्टा । स्त्री । कांस्यनिर्मिते वाद्यवि

शेषे। यथा। सर्व्ववाद्यर्यी घण्टां वा द्याभावे नियोजयेदिति॥ अतिबला याम्॥ नागबलायाम्॥ घण्टापाट लौ॥ अहानि। बाहुलकाड्डन्तेष्टो घञ्च। टाप्॥

घण्टाकर्ण। पु। शिवस्यातिवल्लभे ग णविशेषे॥

घण्टाताड। पु। घडियावली घण्टा पाँडे इतिच भाषाप्रसिद्धे घण्टावा-दिनि॥

घण्टानाद। पु। कुबेरमन्त्रिणि॥

घण्टापथ। पु। पुरप्रधानमार्गे। मह तिराजमार्गे। संसरणे॥ यथा। दश धन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथ स्मृत॥ घण्टोपलक्षित पन्था। शाकपा र्थिवादि॥ यद्वा। घण्टानापन्था। घण्टाशब्दा वादित्राणां तद्वतां ह-स्त्यादीनां वोपलक्षणम्। ऋक्पू-रित्यः॥

घण्टापाटलि। पु। गोलीढे। मुष्क कद्रुमे॥ अहानि इति घण्टा। प टनम्। पटगतौ। घञ्। पाटं लाति। ला०। बाहुलकाटडि। घण्टाचा सौ पाटलिश्च॥

घाण्टारवा। स्त्री। क्षुपविशेषे। शणपु ष्पिकायाम्। वनसणइति भाषाभा णिया इतिच भाषा॥ घण्टेव आरौ

ति। शब्दे। अच्॥

घण्टाली। स्त्री। कोशातक्याम्॥

घण्टाबीजम्। न। जयपाले॥

घण्टाशब्दम्। न। कांस्ये॥ इतिहेम चन्द्रः॥

घण्टिक। पु। घरियारइत्येयादोवि शेषे॥

घण्टिका। स्त्री। तालूर्ध्वस्थक्षुद्रजिह्वा याम्। लम्बिकायाम्॥

घण्टिनीबीजम्। न। जयपाले॥

घण्टु। पुं। गजघण्टायाम्॥ प्रतापे॥

घण्टेश्वर। पु। मङ्गलपुत्रे शब्दातरि देवताविशेषे॥

घतन। पु। मारके॥ हन्ति। हन०। हन्तेर्घुआद्यन्तयोर्घश्चतश्च॥

घन। पु। मुस्तायाम्॥ अब्दे। मेघे॥ ओघे॥ दार्ढ्ये। काठिन्ये॥ मूर्त्ति गुणः काठिन्यम्। असर्वगतद्रव्यपरि माणं मूर्त्तिः। वैषगुण॥ विस्तारे॥ लौहमुद्गरे॥ हन्यते ऽनेनवा॥ शरीरे॥ कफे॥ अभ्रके॥ सजाती याङ्कत्रयस्य पूरणे॥ समत्रिघातश्च घन प्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्ते॥ न। कांस्यताला दिवाद्ये॥ मध्यमनृत्ये॥ त्वचस्यदत्युपलक्षणगातवाद्ययोः॥ त्व चे॥ लौहे॥ चि। निविडे। सान्द्रे॥ नि रन्तरे। पूर्णे॥ दृढे॥ हननम्। हन्य

तेवायुनावा । घन० ॥ मूर्त्तौ घन इति घनोरप्घनादेशश्च ॥

घनकफ'। पु। वर्षोपले। करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकाल । पु। वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य काल ॥

घनगोलक'। पु। संश्लिष्टरजतसुवर्णे। सोनारूपामिला इतिभाषा। इति हेमचन्द्र' ॥

घनच्छद:। पु। शिग्रौ ॥

घनजम्बाल:। पुं। चुलुके ॥

घनज्वाला। स्त्री। मेघदीप्तौ। वज्राग्नौ॥

घनताल'। पुं। सारङ्गविहगे ॥

घनतोल । पु। चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम्। न। सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक्। पु। लोध्रे ॥

घनद्रुम । पुं। विकङ्कतवृक्षे ॥

घननाभि:। पु। धूमे ॥

घनपत्र:। पुं। पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी। स्त्री। आकाशे ॥

घनपल्लव:। पुं। शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्ड. । पु। मयूरे ॥

घनप्रश्न'। पु। प्राश्ने। विशेष विज्ञान विरच्छिणि ॥ धनीभूतप्रश्नायस्य ॥

घनफल:। पुं। विकण्टकवृक्षे ॥

घनमूल:। पुं। मोरटे ॥ न। पूरित सजाती याङ्कत्रयस्याघङ्के ॥

घनरस:। पु। न। मेघपुष्पे। जले ॥ पु। सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक्सिद्ध रसे ॥

घनवर्त्म। न। आकाशे ॥

घनवल्लिका। स्त्री। विद्युति ॥

घनवल्ली। स्त्री। अमृतस्रवालतायाम्॥

घनवात'। पु। नरकविशेषे ॥

घनवास'। पुं। कुष्माण्डे ॥

घनवाहन. । पु। शिवे ॥ मेघवाहने। इन्द्रे ॥ घनो वाहन यस्य ॥

घनवीथि:। स्त्री। अन्तरीक्षे ॥

घनश्याम. । पु। श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि। निविडकृष्णवर्णे ॥

घनसार'। पु। कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्त पारदे ॥ द्रव्यविशेषे ॥ जले ॥ वर वारिदे ॥ घनो दृढ: सारो ऽस्य ॥ घनस्य सारइव वा शीतत्वात् ॥

घनसूची। स्त्री। सूच्याकारेमेघे ॥

घनस्कन्ध:। पु। कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वन. । पुं। तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना। स्त्री। माषपर्ण्याम्॥ रुद्रजटायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

घनाकर । पु। वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघन.। पु। वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघा

तुककुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निर्जरे ॥ घातुके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घच्चेति पचाद्यच्चिद्दित्वम् आकृत्याभ्यासस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्ययः । पु । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्जूरागमे ॥

घनामलः । पु । शाकवीरे ॥ पुनर्नवायाम् ॥

घनाश्रय । पु । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोपलः । पु । करकायाम् ॥

घर । पु । गृहे । गेहे ॥ हन्तिहन्यते गम्यते ऽतिथिभिर्वा । हन० । हन्ते रन्घश्चेतिरन् घादेशो नलोपश्चेति दृशपादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्ट. । पु । घराट इतिपर्वतीयजनप्रसिद्धायां पेषण्याम् । जाँता चक्की इतिचदेशभाषा ॥

घर्घट' । पु । चिकटमत्स्ये । घाङ्गरा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घर. । पु । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघरा इतिप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरक. । पु । घर्घरनदे ॥ यथा । शोण घर्घरके शोणस्तु क्वचिद् सन्ताप-शोषापहं पथ्यं ह. कफकरं तथा बलदं चीणाङ्गवृद्धिप्रदमिति राजनिर्घण्ट ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वादित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इतिगौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्म । पु । निदाघे । स्वेदे । श्रमवारिणि । पसीना इति भाषा ॥ आतपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्यंङ्गमनेन । घृक्षरणदीप्त्यो । घरत्यङ्गमनेनवा । घसेके । घर्मइति घ धातोर्मगुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारयम् । न । छत्रे ॥

घर्म्मचर्चिका । स्त्री । घर्मचर्च्याम् । घमाची अमौरी घमौरी अलाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदवाहीनिदुष्यन्ति कोधशोकभये स्तथा । तत स्वेद प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्य घर्मचर्चिका ॥ राजिकाकृति दृष्पोत्था यतोघर्मविचर्चिका ॥

घर्म्मान्त । पु । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । वलाकायाम् ॥

घर्म्मित । त्रि । सञ्जातघर्म्मो ॥ तारका

ष्ण्यादित्वच् ॥

घर्ष । पु । विमर्द्दे । घसना इतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घसना इतिभाषा ॥ घृषुसङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणाल । पु । पेषणाश्मनि । शिलापुचे । लोढा वट्टा रगणा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसि । पु । आहारे ॥

घस्मर । पु । अमरे । भक्षके ॥ घसति तच्छील । घस्लृअदने । सृघस्यद क्मरच् ॥

घस्र. । पु । अहनि । दिवसे ॥ घसत्यन्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ घाते ॥

घाट । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरच् घञ्वा ॥ घाटाअस्याऽस्ति वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरस पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ्वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटेव ॥

घाण्टिक । पु । चाक्रिके । मिलितानां राजस्तावकानां संघेयम् । वहुभिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक ॥ अन्यत्रतु । राज्ञ. प्रबोधसमये घण्टाशिल्पास्तु घाण्टिका. ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घात । पु । काण्डे । बाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । सन्निघातस्तघन प्रदिष्ट ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातक । त्रि । वधकृति । हननकर्त्तरि ॥ बहूना मेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वेते घातका. स्मृता ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोचिण्णलो । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यथा र्थंपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवार । पु । राशिविशेषे विशेषवारे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिणी शुमन्द श्चन्द्रोद्वन्द्वेऽर्कोऽजभे च श्चकर्के । शुक्र कोदण्डालिमीने गुरुश्चयूकेजीवो घातवारानशस्ता इति ॥

घाति. । स्त्री । पक्षिवन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छील' । णिनि. ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । चि । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्यु काञ् ॥

घात्य । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । सत्य भाव न वित्ति व्यपनुदति य त कर्मनाश्यो घटादि मिथ्याभूत ञ्च कर्म चपयति न तथा वित्तिघात्य यत त्तत् । इत्य सिद्धे विभागे श्रुति शिखरगिरा वित्तिघात्यप्रतीतो बन्धो मिथ्येतिसिद्धे न तदपहतये कर्म जात समर्थ मिति ॥

घार. । पु । सेचने ॥ इति हेमचन्द्र ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ र विधाय खं निधाय । घारिनाम वृत्त मेहि ॥ यथा । रामराम रामराम । सार मे तदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पु । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनाम्नाख्याते तृणे ॥ अद्यते गवादिभि । अद० । घञ् । घञपोश्चेति अदेर्घस्लृ ॥

घासि । पु । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । जनिघसिभ्यामिण् ॥

घु. । पु । ध्वनौ ॥ इति जटाधर ॥

घुट । पु ।
घुटि । स्त्री । } पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इतिभाषा ॥
घुटिक । पु ।

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटते ऽनया । घुटिपरिवर्त्तने ।

कुन् । टाप् । हृस्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इति द्विरूप ॥

घुण । पु । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुण भ्रमणे । इगुपधेतिक ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्बरपर्ण्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

घुण्ट । पु ।
घुण्टक । पु । } गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥

घुण्ड । पु । भृङ्गे ॥ घोणते । घुण । काद्भ्य किदितिड. ॥

घुर्घुर. । पु । यमकीटे । घुर्घुरिया इतिगौडभाषा ॥ घूकारशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । झल्लिकायाम् ॥

घुलञ्च । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुलघुलारव । पु । पारावतप्रभेदे ॥

घुषित । चि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रकटीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर् विशब्दने । क्त ॥

घुष्ट. । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यते स्म । घुषिर्० । क्त ॥

घुष्टान्नम् । न । को भोक्तेत्युद्घुष्य सत्रादौ दीयमाने ऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूक. । पु । कौशिके । उलूके ॥

घूकारि । पु । वायसे । काके ॥

घूकावास । पु । शाखोटद्रुमे ॥

घूर्ण । पु । शीघ्रसुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥

घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥

घूर्णायमान । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ घूर्णायमानेचक्षणेतियथा ॥

घूर्णि । स्त्री । घूर्णने ॥

घूर्णित । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । यउपविष्टो निद्रयाघूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्त ॥ घूर्णासञ्जातास्यवा । तारका दित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥

घूर्णमान । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्णमानोवृक्ष ॥

घृणा । स्त्री । जुगुप्सायाम् । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् । कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । बाहुलकान्नक् । टाप् ॥ घर्षणम् । घृणुदीप्तौ । भिदाद्यङ्वा ॥

घृणावास । पु । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥

घृणि । पु । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्ये ॥ घरति । घृ । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्योः । घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययो गुणाभावश्चनिपातित ॥

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्वनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणा ॥ घृत रसायन स्वादु चक्षुष्यंवह्निदीपनम् । शीतवीर्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यं बलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्षःक्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्य घृत विशेषेण चक्षुष्य वृष्य मग्निकृत् । स्वादुपाकरस शीत वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्न वयस स्थापक गुरु ॥ बल्य पवित्र मायुष्य सुमङ्गल्य रसायनम् । सुगन्ध रोचन चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतल श्लेष्मल वृष्य गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आज माज्य करोत्यग्नि चक्षुष्य बलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृत दुग्धभव ग्राहि शीतल नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रमानिलान् ॥ * ॥ हस्तिहस्तिनदुग्धोत्थं तत् स्याद्धैयङ्गवी

नकम्। हैयङ्गवीन चक्षुष्य दीपनं रुचिकृत् परम्। वलकृद्वृंहणं वृष्य विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥ * ॥ वर्षादूर्द्धं भवेदाज्य पुराणं तत् त्रिदोषनुत्। मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम् ॥ यथायथाऽखिलं सर्पिः पुराणमधिकं भवेत्। तथा तथागुणैः स्वैः स्वैरधिकं तदुदाहृतम् ॥ * ॥ योजयेन्नवमेवाज्यं भोजने तर्पणे श्रमे। वलक्षये पाण्डुरोगे कामलानेत्ररोगयोः ॥ * ॥ राजयक्ष्मणि वाले च वृद्धे श्लेष्मकृते गदे। रोगे सामे विषूच्याञ्च विवन्धे च मदात्यये ॥ ज्वरे च दहने मन्दे नसर्पिर्वहुमन्यते ॥ * ॥ घृतमब्दात् परं पक्वं हीनवीर्यत्वमाप्नुयात्। तैलं पक्वमपक्वं वा चिरस्थायि गुणाधिकमिति ॥ * ॥ औषधघटितपक्वघृतस्य पूर्णवीर्यत्वं षण्मासपर्यन्तं तिष्ठति ॥ घ्रियते जिघर्त्ति वा। घृ०। अञ्जिघसिभ्य क्तः ॥

घृतकरञ्ज। पु। करञ्जभेदे। प्रकीर्य्ये। घृतपर्णके। घियाकरञ्ज इति भाषा ॥

घृतकुमारिका। स्त्री। घृतकुमार्याम् ॥

घृतकुमारी। स्त्री। कुमार्याम्। सहायाम्। तरुण्याम् ॥

घृतदीधिति। पु। अग्नौ ॥

घृतपर्णक। पु। घृतकरञ्जे ॥

घृतपूरः। पु। घेवर इति प्रसिद्धे पक्वान्नविशेषे। घृतवरे। पिष्टपूरे ॥ यथा। मर्हिता समिता क्षीरनालिकेरघृतादिभिः। अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यः कफकृद्रक्तमांसदः। रक्तपित्तहरो हृद्यः स्वादुः पित्तहरोऽग्निदः ॥ अपि च। क्षीरेण मर्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम्। विस्तार्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम् ॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः ॥ नालिकेरजस्तु। समिता मर्दिता क्षीरे नालिकेरसितार्द्रकैः। अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरः स्मृतः ॥ दुग्धजोऽपि। पाकपिण्डीकृतं क्षीरं शर्कराचूर्णमिश्रितम्। घृतपूरविनिर्माणं कारयेत् स्वल्पसर्पिषि ॥ शालिभवोऽपि। सुशालिपिष्टं दुग्धन्तु क्वथितं वस्त्रगालितम्। खण्डयुक्तं घृते पक्वं घृतपूरो भवेदयम् ॥ कशेरुजोऽपि। कशेरुचूर्णं निक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पयः। निर्माणं घृतपूराणां शर्करासहितं भवेत् ॥ आम्ररसभवोऽपि। पक्वाम्रस्य घृते तप्ते रसस्वनलपिण्डितः। शुद्धशर्करया

योऽज्यो घृतपूरो यहच्छया ॥ क्षीरमाद्य स्वल्पधिखण्ड चूर्णं तत स्मृतम्। योजिते योविशेषो ऽत्रनद्राख्यास्वयंसचित' ॥ घृतपूरो गुरुर्हृद्यो हृद्य. पित्तानिलापह । सद्यःप्राणप्रदो बल्य चक्षुष्योऽग्निप्रदीपन ॥ शृङ्गाटकमुखाना मध्येबलाद् घृतपूरक. । विचार्य वस्तुसयोगं तत्तुल्या नपिचाहरेदिति ॥

घृतपूर. । पु ।
घृतपूर्णक । पु । } करञ्जवृक्षे ॥

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

घृतमण्डा । स्त्री । वायसुरयी इतिख्याते वायसोलीवृक्षे ॥

घृतवर. । पु । घृतपूरे । घेवर इतिभाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृताचीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

घृताह्व । पु ।
घृताह्वय. । पु । } सरलद्रवे ॥

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतोद । पु । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकमस्य । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योद ॥

घृष्ट । त्रि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इति भाषा । पु । गन्धविशेषे ॥ यथा । द्दष्टोमलयजो गन्ध सरलस्तु नमेरुथा । अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्यपङ्कं प्रदीयते । घृष्टासहष्टो गन्धोऽय द्वितीय परिकीर्त्तितइति ॥

घृष्टि । पु । किरौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ स्पृक्कायाम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । चामर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षति । घृषुसङ्घर्षे । क्तिच् ॥

घृष्टिका । स्त्री । चित्रपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्वि. । पु । वराहे । शूकरे ॥ घर्षति । घृषु० । घृविहृष्विज्ञुविश्वविकिकीदिविरिति क्विन्नन्तोनिपातसिद्ध ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । कौम्बादने । घेंचु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्क । पु । खगान्तरे ॥

घोट' । पु । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवेष्टने । पचाद्यच् ॥

घोटक । पु । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे पशुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीतौ । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । द्दघ्रीवाचित्रिकूटत्रिकहृदयपृथु स्वाम्रताल्वोष्ठजिह्व सूक्ष्मत्वक्केशवाल सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छ. । जङ्घाजानूरुवृत्तः समसितदशन श्वा

घोटके

दसस्थानरूपो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपते शुभनाशाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभानां रोमावर्त्तानां लक्षणमाह । अश्रुपातहनुगण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुषु । मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे सव्यकुक्षिचरणे तथाऽशुभाः ॥ ० ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयनोपरिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा ललाटसंस्थिताः सुशोभनाः ॥ * ॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषां प्रपाणे एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ताः । रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्द्धनि वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ ॥ ॥ अश्वानां वयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैः पतितसमुचितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दकाश्वाः । सन्दंशानुक्रमेण त्रिकपरिगुणिताः कालिकापीतशुक्लाः काचाभमाक्षिकश्च शङ्खावटचलनमतो दन्तपातश्च विद्धि ॥ वृतिवाराह्यांचतुष्षष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥

घोटकारिः । पुं । महिषे ॥

घोटकेङ्गितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥ सा यथा । उत्सर्गो न शुभदः आसनात् परस्मिं वामे च ज्वलनमतोऽपरं प्र-

घोटके

शस्तम् । सर्वाङ्गज्वलनमवृद्धिदं हयानां द्वे वर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥ अन्तःपुरं नाशमुपैति मेढ्रे कोशे च यं याति सुदरे प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजेषु धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपातनेत्रे च रात्रौ ज्वलनं जयाय । पलाशताम्रासितकर्बुराणां नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं स्वेदो निमित्तं विना कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसध्यानता सादोऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥ आरोहणमन्यवाजिनां पर्य्याणादियुतस्य वाजिनः । उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा कल्यस्यैव विपन्नशोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखम् । स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्ग्रासरुद्धवदनैश्च वाजिभिः ॥ पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चनादिकम् । द्रव्यमिष्टमथवाऽपरं भ

ने द्वेषतां यदि समीपतो जय' ॥ भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिन. पथ्यु दैपथिकनन्दिनो ऽथवा । सव्यपार्श्वगतदृष्टयो ऽथवा वाञ्छितार्थफलदा स्तुरङ्गमा ॥ वामैश्च पादै रभितां डयन्तो मर्हीं प्रवासाय भवन्ति भर्त्तुः । सन्ध्यासु दीप्ता मवलोकयन्तो हेषन्ति चेद्बन्धपराजयाय ॥ अतीव हेषन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति यात्राम् । रोमत्यजो दीनखरस्वनाश्च पांशून् ग्रसन्तश्च भयावहाः ॥ *॥ समुन्नवदक्षिणपार्श्वशायिन पादसमुत्क्षिप्य च दक्षिणस्थिता । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं फलं यथा सम्भवमादिशेद्बुध ॥ अरोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो यात्रानुगो न्यतुरग प्रतिहेषितश्च । वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्मपार्श्वं योऽश्व स भर्त्तुरचिरात् प्रचिनोति लक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहु र्मूत्रशकृत् करोति न ताड्यमानोप्यऽनुलोमयायी । अकार्यभीतो ऽस्रुविलोचनश्च शिवं न भर्त्तु स्तुरगोऽभिधत्ते ॥ इति वाराह्या ९१ अध्याय. ॥

घोटिका । स्त्री । हयस्त्रीयाम् । घोनी इतिभाषा ॥ घोटिका ऽम्लरसा चोष्णा वातहृत् कफपित्तकृत् । त्वग्दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेहनुत् ॥ शोथे लोचनरोगे च हिता तज्ज्ञै रुदाहृता ॥ इच्वविशेषे । तुरङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ शोथे । अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया वा । घुणभ्रमणे । अच इत्यश्चेति घञ्वा ॥

घोणी । पु । वराहे । स्नश्वरोमणि ॥ घोणानासा ऽस्त्यस्य । व्री° इनि ॥

घोण्टा । स्त्री । वदर्याम् । गोपघोण्टायाम् । झाडबेरी इति भाषा ॥ पूगवृत्ते ॥ घोणते । घुण° । बाहुलका त् ट ॥ वदरीफलवृक्षयो ॥

घोत्कार । पु । नासिकाया शब्दे । घुरैटा इति भाषा ॥

घोनस । पु । गोनसे । तिलित्ससर्पे ॥

घोर । पु । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरसगोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ आकाशादिषु स्थूलेषु दु'खप्रकाशका अनवस्थिता रज.प्रधानतया केचिद्विशेषा स्तेच घोरसञ्ज्ञका: ॥ न । विषे ॥ चि । दारुणे । भयानके ॥ हिंसाद्यनेकाया सबहुले क्रूरे ॥ परस्यात्मनश्चपीडाकरे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुरभीमार्थशब्दयो । ण्यन्तादच् ॥ यद्वा । हन्यते । हन° । हन्तेरच् घुरजिश्च

स्य च धातोर्घुरादेश ॥

घोरदर्शन । पु । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासन । पु । } शृगाले । भरि
घोरवासी । पु । } माये ॥

घोरवासितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्कर स्य भवेद्घोरनाम्नी सुखीशूद्रवर्गे ॥ राजस्यां मनसोवृत्तौ ॥

घोलम् । न । मथितेदधनि । दण्डाहते ॥ ससरं निर्जलं घोलं वातपित्तहरं स्मृतम् ॥ * ॥ मस्तुना रहितं गाल्य द धिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्र घोल घनतरं स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसंयुक्त घोलं वातप्रनाशनम् । अतीसारेच मन्देग्नौ हितं रुच्यं बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे
घोलिका । स्त्री । } । कुचकालुकायाम् ॥
घोली । स्त्री । }

घोष । पु । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्तिशब्दो ऽत्र । घुषिर्विशब्दने । हलश्चेतिघञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ अम्बुदनादे ॥ अपामार्गे ॥ घोषके

॥ वाह्यप्रयत्नविशेषे ॥ पु । कांस्ये ॥

घोषणम् । घुषघुष्टौ । घञ् ॥

घोषक । पु । महाकोशातक्याम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । प चाद्यच् । स्वार्थेकन् ॥

घोषकाकृति । पु । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चैः शब्दिते ॥ यथा । न कर्मणा कनीयस्ता ह्विर्वा नान्तरात्मन. । इति वाहुं मिवोद्धृत्य वेदान्तै र्घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

घोषयित्नु । पु । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । वाहुलकात् इत्नुच् ॥ वन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरन्नी इति चप्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्नन् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्यो गन्धस्त्वादौ ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायते ऽनेन । घ्रागन्धोपादाने । करणेल्युट ॥ घ्रायतेस्म वा । घ्रा० । क्त. नुदविदेति वा नत्वम् ॥

घ्रात

घ्राणतर्पण । पुं । सुगन्धौ ॥

घ्राणदुःखदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

घ्रात । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । आत्तगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा० । क्त । नुदविदेति पाक्षिकोनत्वाभाव ॥

ङ

घ्राति । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ घ्राणम् । घ्रा० । क्तिन् ॥

ङ

ङ । पु । विषये ॥ विषयस्पृहायाम ॥ भैरवे ॥ ङ कारे ॥ * ॥ * ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाज्ञौचवासप्रधानोपनामतुलाराममिश्रात्मज श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्गः समाप्तिङ्गत ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखानन्देन निर्मित ॥
श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्राशिप्या प्रकाशित ॥

वैक्रमे १९२१ शरदि । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैका
दश्यां सुराचार्यवारे सुग्रपुरे श्रीघासीरामकनिष्ठियालालयो
स्वकीयसंस्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव
श्रीरामप्रसाददासद्वष्ण्या
मुद्राङ्कितः ॥

039164
Accession No.
Shantarakshita Library
Tibetan Institute, Sarnath